

2017

INTERNATIONAL CONGRESS ON AFRO - EURASIAN RESEARCH II

II. Uluslararası Afro - Avrasya Araştırmaları Kongresi

PROCEEDINGS / BİLDİRİLER KİTABI

ISBN: 978-605-67620-1-7 (PDF)

EDITORS

Niyazi KURNAZ – Hakan ARIDEMİR
Özer ÖZÇELİK – Halil ADIYAMAN

INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRO-EURASIAN RESEARCH II
APRIL, 17-20, 2017 MALAGA

ISBN: 978-605-67620-1-7 (PDF)

http://afroeurasia.org/userfiles/files/spain_proceedings.pdf (25.10.2017)

This Proceedings of Congress was First Published in **Kütahya**, Turkey by the Afro-Eurasian Research.

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored, retrieved system, or transmitted, in any form or by any means, without the written permission of the publisher, nor be otherwise circulated in any form of binding or cover. The entire responsibility for the contents of the book belongs to the authors.

Bu kitabın basım, yayın ve satış hakları Afro-Avrasya Araştırmaları Kongresi'ne aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik, kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz, dağıtılamaz. Kitap içeriğinin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

Typesetting Graphic Design / Dizgi-Grafik Tasarım: Niyazi KURNAZ

[Http://afroeurasia.org](http://afroeurasia.org)
info@afroeurasia.org

©Copyright 2017 by the Afro-Eurasian Research.

BOARDS OF ICAR-2017 /KURULLAR

HONORARY COMMITTEE / ONUR KOMİTESİ

Prof.Dr. Fadil HOCA	(Rector of International Vizyon University)
Prof.Dr. İbrahim TAŞ	(Rector of Bilecik Şeyh Edebali University)
Prof.Dr. Esteban Morcillo Sánchez	(Rector of Universidad de Valencia)

COORDINATORS OF THE CONGRESS / KONGRE KOORDİNATÖRLERİ

Prof. Dr. Dr. h. c. mult. Carlos Flores Juberías	Universidad de Valencia	Spain
Assoc.Prof.Dr. Niyazi KURNAZ	Dumlupınar University	Turkey

SCIENTIFIC and REFEREE COMMITTEE/ BİLİM VE HAKEM KOMİTESİ

Prof.Dr. Akmatali ALIMBEKOV	Kyrgyz-Turkish Manas University	
	Kyrgyzstan	
Prof.Dr. Nurullah ÇETİN	Ankara University	Turkey
Prof.Dr. Hakan ÇETİNTAŞ	Balıkesir University	Turkey
Prof.Dr. Yusuf DOĞAN	Cumhuriyet University	Turkey
Prof.Dr. Mehmet ERDEM	Fırat University	Turkey
Prof.Dr. İbrahim ERDOĞAN	Muş Alpaslan University	Turkey
Prof.Dr. E. J. ETUK	University of Calabar	Nigeria
Prof.Dr. Zoran FILIPOVSKI	International Vision University	Makedonya
Prof.Dr. Fadil HOCA	International Vision University	Macedonia
Prof.Dr. Mesut İDRİZ	International University of Sarajevo	Bosnia
Prof.Dr. Selehattin KARAPINAR	İstanbul University	Turkey
Prof.Dr. Bilhan KARTAL	Anadolu University	Turkey
Prof.Dr. Rafet AKTAŞ	Yıldırım Beyazıt University	Turkey
Prof.Dr. Boraş Smailoviçti MIRZALIEV	Akhmet Yassawi University	Kazakhstan
Prof.Dr. Musa MUSAI	International Vision University	Macedonia
Prof.Dr. Gulnar NADIROVA	Al-Farabi Kazakh National University	Kazakhstan
Prof.Dr. Sheripzhan NADYROV	Al-Farabi Kazakh National University	Kazakhstan
Prof.Dr. Dick NG'AMBI	ETILAB, University of Cape Town	South Africa
Prof.Dr. Gulnara NYUSSUPOVA	Al-Farabi Kazakh National University	Kazakhstan
Prof.Dr. Oraye Dicta OGISI	Delta State University	Nigeria
Prof.Dr. Yücel OĞURLU	International University of Sarajevo	Bosnia
Prof.Dr. Florence OLELE	Delta State University	Nigeria
Prof.Dr. M. Başaran ÖZTÜRK	Niğde University	Turkey
Prof.Dr. Nagy HENRIETTA	Szent István University	Hungary
Prof.Dr. József KÁPOSZTA	Szent István University	Hungary
Prof.Dr. H. Mustafa PAKSOY	Kilis 7 Aralık University	Turkey
Prof.Dr. Şakir SAKARYA	Balıkesir University	Turkey
Prof.Dr. Udo STEINBACH	HUMBOLDT-VIADRINA	Germany
Prof.Dr. Kubatbek TABALDIYEV	Kyrgyz-Turkish Manas University	Kyrgyzstan
Prof.Dr. İsmail TATLIOĞLU	Bahçeşehir University	Turkey
Prof.Dr. Fahri UNAN	Kyrgyz-Turkish Manas University	Kyrgyzstan
Prof.Dr. Gabriel UMOH	University of Uyo	Nigeria
Prof.Dr. Anarkül URDALETOVA	Kyrgyz-Turkish Manas University	Kyrgyzstan
Prof.Dr. Ayşegül YARAMAN	Marmara University	Turkey
Prof.Dr. Sadettin PAKSOY	Kilis 7 Aralık University	Turkey
Prof.Dr. Celaledin SERİNKAN	Pamukkale University	Turkey
Prof.Dr. Mehmet YÜCE	Uludağ University	Turkey
Prof.Dr. Bayan ZHUBATOVA	Al-Farabi Kazakh National University	Kazakhstan
Prof. Irina Chudoska BLAZHEVSKA	Fon University	Macedonia
Assoc.Prof.Dr. Elmira ADİLBKOVA	Akhmet Yassawi University	Kazakhstan
Assoc.Prof.Dr. Mehmet AKINCI	Aksaray University	Turkey
Assoc.Prof.Dr. Ceenbek ALIMBAYEV	Kyrgyz-Turkish Manas University	Kyrgyzstan

INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRO-EURASIAN RESEARCH II
APRIL, 17-20, 2017 MALAGA

Assoc.Prof.Dr. Ali ARI	Kırklareli University	Turkey
Assoc.Prof.Dr. Arzu ARIDEMİR	İstanbul University	Turkey
Assoc.Prof.Dr. Mehmet ARSLAN	Al-Farabi Kazakh National University	Kazakhstan
Assoc.Prof.Dr. Nursaule AYTAYEVA	Akhmet Yassawi University	Kazakhstan
Assoc.Prof.Dr. Metin BOŞNAK	International University of Sarajevo	Bosnia
Assoc.Prof.Dr. Muhittin DEMİRAY	Gaziosmanpaşa University	Turkey
Assoc.Prof.Dr. Osman EMIN	International Vision University	Macedonia
Assoc.Prof.Dr. Erkan ERDEMİR	İstanbul Şehir University	Turkey
Assoc.Prof.Dr. Yusuf GÜMÜŞ	Dokuz Eylül University	Turkey
Assoc.Prof.Dr. Ebrar IBRAİMİ	International Vision University	Macedonia
Assoc.Prof.Dr. Mehmet KARA	Mustafa Kemal University	Turkey
Assoc.Prof.Dr. Garip KARTAL	International Vision University	Macedonia
Assoc.Prof.Dr. Gülizar KURT GÜMÜŞ	Dokuz Eylül University	Turkey
Assoc.Prof.Dr. Elena MIHAJLOVA	Ss. Cyril and Methodius University	Macedonia
Assoc.Prof.Dr. Abdülmecit NUREDİN	International Vision University	Macedonia
Assoc.Prof.Dr. Mensur NUREDİN	International Vision University	Macedonia
Assoc.Prof.Dr. Buğra ÖZER	Celal Bayar University	Turkey
Assoc.Prof.Dr. Özcan SEZER	Bülent Ecevit University	Turkey
Assoc.Prof.Dr. Kalina SOTIROSKA	International Vision University	Macedonia
Assoc.Prof.Dr. Nevzat ŞİMŞEK	Akhmet Yassawi University	Kazakhstan
Assoc.Prof.Dr. Hakan TAŞ	Marmara University	Turkey
Assoc.Prof.Dr. Süleyman UYAR	Akdeniz University	Turkey
Assoc.Prof.Dr. Adnan VRAYNKO	International Vision University	Macedonia
Asst.Prof.Dr. Roza ABDIKULOVA	Kyrgyz-Turkish Manas University	Kyrgyzstan
Asst.Prof.Dr. Raziya ABDIYEVA	Kyrgyz-Turkish Manas University	Kyrgyzstan
Asst.Prof.Dr. Zuhra ALTIMIŞOVA	Kyrgyz-Turkish Manas University	Kyrgyzstan
Asst.Prof.Dr. Cengiz BUYAR	Kyrgyz-Turkish Manas University	Kyrgyzstan
Asst.Prof.Dr. Eftal Şükrü BATMAZ	Akhmet Yassawi University	Kazakhstan
Asst.Prof.Dr. Yavuz CANKARA	Bilecik Şeyh Edebali University	Turkey
Asst.Prof.Dr. Ayşe Sıla ÇEHRELİ	Marmara University	Turkey
Asst.Prof.Dr. Orhan ÇELTİKÇİ	Süleyman Demirel University	Turkey
Asst. Prof. Dr. Mariya Simeonova Koleva	South-West University of Neofit Rilski	Bulgaria
Assoc.Prof.Dr. Burçin Cevdet ÇETİNSÖZ	Mersin University	Turkey
Asst.Prof.Dr. Mahmut ERDOĞAN	Kyrgyz-Turkish Manas University	Kyrgyzstan
Asst.Prof.Dr. Hasan DEMİR	Sakarya University	Turkey
Asst.Prof.Dr. Mücahid DÜNDAR	Sakarya University	Turkey
Asst.Prof.Dr. Azamat MAKSÜDÜNOV	Kyrgyz-Turkish Manas University	Kyrgyzstan
Asst.Prof.Dr. Seyil NAJIMUDINOVA	Kyrgyz-Turkish Manas University	Kyrgyzstan
Asst.Prof.Dr. Ozan ÖRMECİ	Girne American University	TR N Cyprus
Asst.Prof.Dr. Andela Jaksic STOJANOVIC	Mediterranean University	Montenegro
Asst.Prof.Dr. Nurdin USEEV	Kyrgyz-Turkish Manas University	Kyrgyzstan
Asst.Prof.Dr. Kürşad YAĞCI	İstanbul University	Turkey
Asst.Prof.Dr. Adriatik DERJAJ	Tirana University	Albania
Dr. Muhammed ADIL	TASEN / TASCA	Tunisia
Dr. Nazim CAFEROV	Azerbaijan State University of Economics	Azerbaijan
Dr. Altınbek COLDOŞEV	Kyrgyz-Turkish Manas University	Kyrgyzstan
Dr. Bilgehan EMEKLİER	Celal Bayar University	Turkey
Dr. I. P. SOLOMON	University of Uyo	Nigeria

SECRETARIAT / SEKRETERYA

Res.Asst. Fadime ÇELİK

INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRO-EURASIAN RESEARCH II
APRIL, 17-20, 2017 MALAGA

Supports/Destekleyicilerimiz

**We would like to thank all the visible and invisible heroes
who have worked hard in organizing the congress...**

*Kongrenin düzenlenmesinde emeği geçen tüm görünür ve
görünmez kahramanlara teşekkür ediyoruz...*

PRESENTING

Interaction of Social, Cultural, Economic and Political Values in Afro-Eurasian Countries

Afro- Eurasian is the world's main continent consisting of Africa, Europe and Asia continents and also called as 'Old World' because of its very old history and geography. Afro- Eurasian is the most strategic geography of the world geopolitics because of having strategic transit routes such as the Balkans, Caucasus, Central Asia and the Middle East, which link European, Asian and African continents; Strategic sea basins such as the Mediterranean, Black Sea, Caspian Sea, Red Sea, Aden and Basra Gulf; strategic waterways such as Istanbul, Canakkale, Hurmuz, Gibraltar, Malacca Straits and Suez Canal. Such a geopolitical and geostrategic location containing the integrity of continents, land and sea has importance not only in terms of location-geography, but also in terms of its very old history, geo-cultural and theological depth and geoeconomic richness.

In this context, it would be incomplete to define or describe the Afro- Eurasian main continent as only a geographical location. Because, Afro- Eurasian is also the name of a multi- civilizations system, in which the identity of civilization grew, which has hosted ancient civilizations such as Islam, China, India, and Europe, which have managed to interact with each other for thousands of years. The inter-civilizations system in question could become very old with ontological, epistemological, methodological and terminological riches inherited by Chinese philosophers such as Confucius and Tao, Indian philosophers such as Buddha and Kautilya, and Islamic thinkers such as Farabi, Ghazali, Maturidi and Hodja Ahmet Yesevi; this intellectual climate has been able to maintain its material and spiritual continuity until today by becoming globalized through the influence of commercial-economical relations between civilizations.

Afro- Eurasian civilizations system in question entered into a radical transformation process with the European-centered modern era, of which spatial expansion was formed by geographical discoveries; which philosophical ontology was formed by renaissance, reformation and enlightenment; which political-ideological worldview was formed by westphalia system and the French Revolution; which socio-economic order was formed by industrial revolutions and capitalistization process; the power equation in Afro- Eurasian geopolitics was shaped within the hegemony of Western or European civilization starting from 1500's to the end of the Cold War.

However, ,with the end of the Cold War, the bipolar static structure of the international system has come to an end, and post-1990's, especially after September 11, the global system has begun to evolve into a new multi-polar dynamic structure. The alteration- transformation took place in the international system in the post-Cold War deeply affected Afro Eurasian, and the geopolitical and geostrategic axis of Afro- Eurasian has begun to move from Europe to Afro Eurasian when the systemic change and dynamism in question combined with the geoeconomic, geo-cultural, ethnic-religious and demographic diversity and richness of Africa and Asia. Therefore, as many western thinkers agree, in the coming period, the center of gravity of the global power equation in Eurourasian geopolitics will be the East, not the West.

Thus, In this process in which we witnessed the move of power from the West to the East in Afro- Eurasian geopolitics, having gained the first experience in Kazakhstan, due to the second congress will be held in the Spain geography and the Andalus civilization basin so as to correspond to the Afro- Eurasian's historical accumulation of inter-civilizations mentioned above, We would like to thank all participants to be able to live interaction of civilizations at the present and future just as in the past, which is one of the main purposes of this congress.

Assoc. Prof. Dr. Niyazi KURNAZ – Asst. Prof. Dr. Hakan ARIDEMİR
Asst. Prof. Dr. Özer ÖZÇELİK - Asst. Prof. Dr. Halil ADIYAMAN
On behalf of the Congress Organizing Committee

SUNUŞ

Afro-Avrasya Ülkelerinde Sosyal, Kültürel, Ekonomik ve Politik Değerlerin Etkileşimi

Afroavasya Afrika, Avrupa ve Asya kıtalarından oluşan ve sahip olduğu kadim tarihi ve coğrafyası nedeniyle 'Eski Dünya' olarak da adlandırılan dünya ana-kıtasıdır. Afroavasya ana kıtası Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarını birbirine bağlayan Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya ve Ortadoğu gibi stratejik geçiş güzergâhlarının yanı sıra Akdeniz, Karadeniz, Hazar denizi, Kızıldeniz, Aden ve Basra Körfezi gibi stratejik deniz havzalarına; İstanbul, Çananakkale, Hürmüz, Cebelitarık, Malakka Boğazları ve Süveyş Kanalı gibi stratejik su yollarına sahip olması nedeniyle dünya jeopolitiğinin en stratejik coğrafyasıdır. Kıta, kara ve deniz bütünlüğünü bünyesinde barındıran böylesi bir jeopolitik ve jeostratejik konum yalnızca mekân-coğrafya açısından değil, aynı zamanda sahip olduğu kadim tarihi, jeokültürel ve teolojik derinliği ve jeoekonomik zenginliği ile de önem arz etmektedir.

Bu bağlamda Afroavasya ana-kıtasını sadece coğrafi bir mekân olarak tanımlamak ya da tasvir etmek eksik olacaktır. Zira Afroavasya, üzerinde medeniyet kimliğinin yeşerdiği ve birbirleriyle binlerce yıl etkileşim içinde kalmayı başarabilmiş İslam, Çin, Hint ve Avrupa gibi kadim medeniyetlere ev sahipliği yapmış çok-medeniyetli bir sistemin adıdır aynı zamanda. Söz konusu medeniyetler arası sistem Konfüçyüs ve Tao gibi Çinli filozoflar, Budha ve Kautilya gibi Hintli felsefeciler ve Farabi, Gazali, Maturidi ve Hoca Ahmet Yesevi gibi İslam düşünürlerinin miras bıraktığı ontolojik, epistemolojik, metodolojik ve terminolojik zenginlik ile kadimleşebilmiş; bu düşünsel iklim medeniyetler arası ticari-ekonomik ilişkilerin de etkisiyle küreselleşerek günümüze dek maddi ve manevi sürekliliğini korumayı başarabilmiştir.

Sözkonusu kadim Afroavasya medeniyetler sistemi, mekânsal genişlemesini Coğrafi keşiflerin, fikri-felsefi ontolojisini Rönesans, Reformasyon ve Aydınlanma düşüncesinin, siyasi-ideolojik dünya görüşünü Vestfalya sistemi ve Fransız Devriminin, sosyo-ekonomik düzenini Sanayi devrimleri ve kapitalistleşme sürecinin oluşturduğu Avrupa-merkezli modern dönemle birlikte köklü bir değişim-dönüşüm sürecine girmiş; 1500'lerden Soğuk Savaşın sonuna dek Afroavasya jeopolitiğindeki güç denklemi Batı ya da Avrupa medeniyetinin hegemonyasında şekillenmiştir.

Ancak Soğuk Savaşın sona ermesiyle uluslararası sistemin iki kutuplu statik yapısı son bulmuş, 1990 sonrası küresel sistem, özellikle de 11 Eylülün ardından çok-kutuplu yeni bir dinamik yapıya evrilmeye başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası uluslararası sistemde ortaya çıkan değişim-dönüşüm Afroavasyayı da derinden etkilemiş, söz konusu sistemik değişim ve dinamizm, Afrika ve Asya'nın jeoekonomik, jeokültürel, etnik-dini ve demografik çeşitliliği ve zenginliği ile birleşince Afroavasya'nın jeopolitik ve jeostratejik eksenini Avrupa'dan Afro-Asya'ya kaymaya başlamıştır. Dolayısıyla önümüzdeki süreçte birçok Batılı düşünürün de kabul ettiği gibi Afroavasya jeopolitiğindeki küresel güç denkleminin ağırlık merkezi Batı değil, Doğu olacaktır.

Buradan hareketle Afroavasya jeopolitiğinde Batı'dan Doğu'ya doğru yaşanan güç kaymasına tanıklık ettiğimiz böylesi bir süreçte, ilk tecrübeyi Kazakistan'da yaşadıktan sonra, ikinci kongrenin Afroavasya'nın yukarıda bahsettiğimiz medeniyetler arası tarihi birikimine denk düşecek şekilde İspanya coğrafyasında ve Endülüs medeniyet havzasında yapılacak olmasının, bu kongrenin asıl amaçlarından olan medeniyetlerin ve kültürlerin etkileşimini tıpkı geçmişte olduğu gibi günümüzde ve gelecekte de yaşatabilmek adına tüm katılımcılara teşekkür ediyoruz.

Doç.Dr. Niyazi KURNAZ – Yrd. Doç. Dr. Hakan ARIDEMİR
Yrd. Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK - Yrd. Doç. Dr. Halil ADIYAMAN
Kongre Düzenleme Kurulu Adına

CONTENTS/İÇİNDEKİLER

20. Yüzyılın Başında Kudüs Sancağı'nda Yabancılar Ait Okullar	1
Kervanyolu'ndan Medeniyet Yoluna: İpek Yolu Ticareti Ve Çin	15
Bir Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig Ve <i>Beg'in</i> Vasıfları	25
Türkiye'nin Orta Gelir Tuzağından Kurtulma Çabasında Üretim Ve İhracatının Niteliğini Artıracak Sektörlerin Belirlenmesi	34
Ticari Ve Finansal Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği (1998q1-2016q2)	49
Çin'in Ukrayna Politikası: İşbirliği Mi Yoksa Denge Oyunu Mu?	61
Baburname İşliğinde Türkistan Şehirleri, Türk Kültür Ve Gelenekleri	78
Malinowski'nin İşlev Teorisine Göre Siirt Menkıbelerinin İncelenmesi	85
Katılımcı Liderlik Anlayışının Stres Yönetimine Etkisi	91
Türkiye'de Beklentiler, Para Arzı Ve Ekonomik Büyüme İlişkisi	106
An Interpretation Of A New Petroglyph With A Man With Horses From Indert, Erdenekhairn Khan Mountain, Gurvan Tes Soum, Umnugobi, Mongolia	113
Eski Türkçenin Sözcük Varlığında "Deyimler" Üzerine	118
Avrupa Ve Türkiye'deki Sanayileşmenin İş Kazalarına Olan Etkilerinin İncelenmesi	122
Tarihi İpek Yolunun Yeni İpek Yolu Olarak Canlandırılması Adına Dünyada Ve Türkiye'de Yapılan Faaliyetler Ve Bu Faaliyetlerin Türk Dış Ticaretine Etkileri	131
Suriye Mülteci Krizi Ve Türkiye Ekonomisine Etkisi	146
Kemaloğlu'nın Ferahnâme'sinden Tarama Sözlüğü'ne Katkılar	156
Sectarianism Or Power Balancing: Saudi-Iran Rivalry Through Bahrain Intervention	160
Erzincan Kemaliye İlçesine Bağlı Başpınar, Dolunay Ve Yeşilyurt Köylerinde Bulunan Kültür Varlıkları	171
Sectoral Composition And Economic Development Of Albania	180
Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'dan 23 Nisan 1923 Tarihine Kadarki Yazışmalarının İstatistiksel Bir Analizi	191
Petrol Fiyat Şokları Ve Hisse Senedi Getirisi İlişkisi: Körfez Ülkeleri Örneği	199
Security Threats To Eurasian Geopolitics	210
Tükenmişlik Ve İş Doyumu: Kabin Memurları Örneği	222
Türkiye'deki Kalkınma Ajansları Ve Bölgesel Kalkınma Olgusu	232
Banka Ve Müşteri Arasında Uzun Soluklu İlişkide İlişkisel Pazarlama Faktörü	238
XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Ve Rus Üçgeninde Kafkas Rekabeti	246
Pamukkale Üniversitesi Hastanesinde Personel Memnuniyet Araştırması	257
Kırgızistan'daki Bankacılık Sektöründe Çalışan Personelin Tükenmişlik Düzeylerine İlişkin Bir Araştırma	266
Borsa Birleşmeleri Ve Sinerjik Etkileri Üzerine Bir İnceleme: BİST Örneği	274
Afro-Avrasya Ülkelerinin Birbiri İle Entegrasyonunda, Füzyon Mutfağın Etkisi: Akdeniz Ülkeleri Vaka Çalışması	286
Öğretim Üyesi Performansının Öğrenciler Tarafından Değerlendirilmesi: Anadolu Üniversitesi Eskişehir Meslek Yüksekokulu Örneği	295
Fundamentalist Örgütlerde Orta Asya Kökenli Teröristlerin Varlık Nedenleri	309
Orta Asya'da Silahlanma (1991-2016)	324
Yunus Emre'nin İşliğinin Biçime Dönüştüğü Yer	333
Fransa'nın Nükleer Politikası: Geçmişten Günümüze Bütüncül Bir Bakış	338

INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRO-EURASIAN RESEARCH II
APRIL, 17-20, 2017 MALAGA

SELECTED FULL-TEXT PAPERS

INTERNATIONAL JOURNAL OF AFRO-EURASIAN RESEARCH II
APRIL, 17-20, 2017 MALAGA

20. YÜZYILIN BAŞINDA KUDÜS SANCAĞI'NDA YABANCILARA AİT OKULLAR

Muttalip Şimşek

Karlsruhe Eğitim Ataşeliği

mutsimsek@gmail.com

ÖZET

Müslümanlardan Ortodokslara, Latinlerden Musevilere ve Katoliklerden Protestanlara kadar farklı din ve mezhepten insan için Kudüs ayrı bir önem taşıyordu. Osmanlı idaresine girdikten sonra sakin bir yaşam alanı olan ve farklı dinlerin huzur içerisinde bir arada yaşadıkları bu kutsal şehir, 19. yüzyılın ortalarına doğru Avrupalı kilise mensuplarının, misyonerlerin, arkeologların ve hümanistlerin ilgi odağı haline gelmiş ve artık Avrupalı devletlerin nüfuzlarını tesis etmek için yarış içerisinde girdikleri bir bölge olmuştur. Bu hususa bağlı olarak yabancılar, giderek artan bir yoğunlukta, Kudüs ve çevresinde eğitim müessesesi açmaya başlamıştır.

Bu bildiride, 20. yüzyılın başında, Kudüs ve çevresinde açılan yabancı devletlere ait okulların kuruldukları mahaller, kuruluş tarihleri ve idarî durumları; ruhsat alıp almadıkları, okulun derecesi ve büyüklüğü ile okulda bulunan öğrenci, muallim ve diğer görevli sayılarına dair bilgiler; bu okulların Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nin 129. maddesine uygun olarak eğitim faaliyeti yürütüp yürütmediği ve yine bu tür okullarda Müslüman öğrenci bulunuyor ise sayılarına dair bilgiler ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Kudüs, Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi, Eğitim, Ecnebi.

THE SCHOOLS BELONGS TO FOREIGNERS AT THE BEGINNING OF 20TH CENTURY IN JERUSALEM DISTRICT

ABSTRACT

From Muslims to Orthodoxies, from Latins to Jews and from Catholics to Protestants, Jerusalem had an important meaning for different kind of religions and sects. Jerusalem, which was a silent and peaceful holy city that different religions and ethnicities were living in harmony under the ottoman ruling, became a center of interest in the middle of the 19th century for the missionaries, church-related persons, archeologist and humanists and thenceforth was a district, on which the European states were contesting to establish their domination. Because of the that, the foreign educational institutions began to increase in Jerusalem and in its surroundings.

In this study we will try to give information about the places in which these foreign schools were established, their establishment dates, their administrative situations; whether they got licenses or not, the size and degree of the schools, the number of the students, teachers and servants of the schools; whether these schools were carrying out an educational activity in accordance with the article 129 of general educational regulation, whether there were Muslim students in this schools and if so how many.

Key Words: Ottoman Empire, Jerusalem, General Educational Regulation, Education, Foreigner.

GİRİŞ

Kudüs üç semavî din tarafından kutsal kabul edilen bir şehirdir ve peygamberler döneminde yaşanan bazı hadiseler nedeniyle bu din mensuplarınca bölgeye ayrı bir önem verilmiştir. Bölge, bu özelliğinden dolayı yüzlerce yıl buraya sahip olmak isteyenlerin mücadelelerine sahne olmuş ve nihâyet 1516 yılında Osmanlı

hâkimiyetine girmiştir. Bu topraklar 1516 yılından 1917 yılına kadar, 1831-40 yılları arasında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın idaresi istisnâ edilecek olursa, yaklaşık dört yüz yıl Osmanlı idaresi altında kaldı.¹ Osmanlı idaresine girdikten sonra sakin bir yaşam alanı olan ve farklı dinlerin huzur içerisinde bir arada yaşadıkları bu kutsal şehir, 19. yüzyılın ortalarına doğru Avrupalı kilise mensuplarının, misyonerlerin, arkeologların ve hümanistlerin ilgi odağı haline geldi ve artık Avrupalı devletlerin nüfûzlarını tesis etmek için yarış içerisinde girdikleri bir bölge oldu (Löffler, 2008: 37-38).

Bölgeye Batılıların ilgisinin artmasında, 1831-40 yılları arasında buraya hâkim olan Mehmet Ali Paşa'nın Avrupalı devletlerin desteğini almak amacıyla Filistin ve Suriye'yi Avrupa etkisine açmasının da payı vardır ve onun farklı din mensuplarına eşit şartları sağlaması, bölgede yeni kiliselerin inşasına ve misyoner kuruluşlarının teşekkülüne ortam hazırlamıştı. Bu doğrultuda ilk olarak 1838'de Kudüs'te bir konsolosluk açan İngiltere'yi ilerleyen yıllarda Prusya, Fransa, Avusturya, Amerika ve Rusya gibi devletler takip etti (Löffler, 2008: 44-46; el Aseli, 2002: 336; Karal, 1994: 127-128). Aslında İngiltere bölgeyle ilgilenmeden evvel Fransa ve Rusya, Katolik ve Ortodoksları koruma bahanesiyle Kudüs ve çevresinde nüfûz edinmeye başlamıştı. Katoliklerin hamiliğini yapan Fransa oldukça erken bir zamanda bölgeye gelirken, Rusya Ortodoksları koruma bahanesiyle 18. yüzyılın sonlarına doğru bölgede varlık göstermeye başlamıştı (Buzpinar, 2003: 107-109).

İngiltere, Almanya veya Amerika gibi Protestanları himaye etmeyi amaçlayan devletler için 19. yüzyılın başlarında Kudüs ve çevresinde hatırı sayılır bir Protestan varlığı yoktu. Bu devletler, ilk olarak başta Kudüs olmak üzere çevre bölgelerde Protestanların sayısını artırma çalışmaları başlattılar. Örneğin Templer Cemaati 1850'li yıllardan itibaren birçok Alman'ın Kudüs topraklarına yerleşmesi için büyük gayret sarfetti ve bölgeye yapılan dindar Alman göçü yüzyıl boyunca devam ederek 20. yüzyılın başına gelindiğinde kutsal topraklardaki Templer yerleşimci sayısı 2.200'e ulaştı (Avcı, 2015: 390; Löffler, 2008: 68). İngiltere ise bölgede hem Protestan sayısını artırma hem de Yahudilerin Protestanlaştırılması çalışmalarına ağırlık verdi. Dolayısıyla Batılı devletler, 19. yüzyılın ortalarından itibaren Kudüs ve çevresinde kilise, okul, yetimhane, hastane gibi müesseseler açmak suretiyle hem Osmanlı Devleti'nin bu coğrafyasında varlık oluşturmaya, hem de mensup oldukları mezheplere ait gayrimüslim ve yabancı nüfusu himaye bahanesiyle Osmanlı'nın iç işlerine karışmaya başladılar. Aslında yabancı devletlerin Osmanlı topraklarında yürüttüğü nüfûz oluşturma çalışmaları bu dönemde ekseriyetle misyon kuruluşlarının kontrolünde idi. Misyonların açtığı her bir okul, hastane veya yetimhane bağlı bulundukları devletin bölgedeki temsilciliğini yaptığı için daima bu devletler tarafından desteklenmiş ve zor durumlarda diplomatik yollarla korunmaya çalışılmıştı (Öney, 2013: 339).

Osmanlı sınırları içerisinde yabancı devletlerin okul açmaya başlaması ağırlıklı olarak Tanzimat'ın ilanından sonra olmuştur. Aynı durum Kudüs ve çevresi için de geçerlidir. Bu süreçte Kudüs, hem bölgedeki gayrimüslim cemaatlerin talebi, hem de yabancı devletlerin desteğiyle hızlı bir imar faaliyetine tanıklık edecektir. 19. yüzyılın yarısına kadar Kudüs'ün eğitim hayatı büyük oranda Müslümanlara ait eğitim kurumlarından oluşurken artık yabancı devletlerin himayesindeki okulların sayısı gün geçtikçe artmaya başladı. Özellikle 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'nden sonra bölgede yabancı okul sayısı hızlı bir artış gösterdi (Aslan ve Alamleh, 2015: 95).

Bu bildiride evvela, Osmanlı sınırları içerisinde açılan yabancı okullarla ilgili yapılan düzenlemeler ortaya konacak, daha sonra Kudüs Sancağı içerisinde açılan ve 20. yüzyılın başlarında varlığını devam ettiren Fransız, İngiliz, Alman, Amerikan ve Rus

¹ Kudüs Osmanlı idaresi altında iken, bağlı bulunduğu vilayet merkezi ve ismi zamanla değişmekle beraber, hep sancak olarak idare edilmiş ve en son Suriye Vilayeti içerisinde yer almıştır. 1872-1917 yılları arasında ise müstakil mutasarrıflık statüsü verilerek merkezî hükûmete bağlanmıştır (el Aseli, 2002: 335).

okulları ile ilgili bilgi verilecektir. Bu okulların hangi topluluk veya misyon grubu tarafından desteklendiği, nerelerde kurulduğu ve burada görevlendirilen eğitimcilerin kimlerden seçildiği, okullara hangi millete mensup çocukların devam ettiği, okul binalarının mülkiyet durumu gibi hususlar değerlendirilmeye çalışılacaktır.

I. Yabancı Okullarla İlgili Yapılan Düzenlemeler

Osmanlı Devleti, başta gayrimüslim okulları olmak üzere kapitülasyonlardan faydalanarak açılan yabancı okulların kuruluş ve işleyişine, 19. yüzyılın ortalarına kadar, hiçbir şekilde müdahale etmemişti. Bu tür okullar tamamen kendi cemaat yapıları ve finansal imkanları dâhilinde faaliyet yürütmüşlerdi. Ancak bu dönemde gayrimüslimler arasında ayrılıkçı fikirlerin ortaya çıkmaya ve bu fikirlerin yabancı okullara devam eden gayrimüslimlere daha fazla verilmeye başlanması üzerine artık devletin bu okullar üzerinde kontrol sağlayabileceği bir düzenleme yapması gerekiyordu. Buna bağlı olarak atılan ilk adım 1869 yılında çıkarılan Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi'dir (Vahapoğlu, 1990: 117; Haydaroğlu, 1993: 22).

Bu düzenleme, daha sonra yapılacak düzenlemelere büyük oranda kaynak oluşturmuş ve devletin yıkılışına kadar geçerliliğini devam ettirmişti. Nizamnâmenin 129. maddesi gayrimüslim ve yabancı okulların kuruluş ve işleyişini belirlemesi açısından önemlidir. Nizamnâme Osmanlı sınırları içerisindeki okulları iki ana bölüme ayırıyordu. İlki resmi okullar idi ve bu okulların bütün sorumluluğu devlete aitti. İkincisi ise gayrimüslim ve yabancı okullardı. Devlet bu okulların kurulup yönetilmesiyle ilgili inisiyatifini kurucularına bırakıyor, sadece denetlenmesi görevini üstleniyordu. Bu kapsamda açılacak yabancı okulların yönetimi ve işleyişi, hangi devlet, vakıf veya tüzel kişiler tarafından kurulmuşsa onların tasarrufu altında olacaktı. Dolayısıyla bu okulların giderleri tamamen kurucuları tarafından karşılanacaktı (Vahapoğlu, 1990: 26-27).

Nizamnâmeye göre, yabancıların okul açabilmesi için üç şartı yerine getirmeleri gerekiyordu. Buna göre, bu okullarda görevlendirilecek muallimlerin Maârif Nezâreti tarafından tasdik edilmiş bir şehadetnameye sahip olmaları, okullarda öğrencilere okutulacak ders kitapları listesinin ve ders program çizelgesinin idarî birimlere onaylatılması ve açılacak okullar için Maârif Nezâreti'nden bir ruhsat² alınması gerekiyordu (Haydaroğlu, 1993: 27). Bu dönemde gerek devlet okullarının gerekse yabancı okullarının sayı ve çeşitliliğindeki artış, bu okulların 'teftiş'i lüzumunu da beraberinde getirmişti. Böylece devletin hem kendi okullarının hem de gayrimüslim ve yabancı okullarının denetlenmesi sağlanacaktı ki, bu önemli bir gelişmeydi. Ancak nizamnâme, özellikle gayrimüslim ve yabancı okullar için gereği gibi uygulanamadı (Keskinkılıç, 2010: 82).

II. Abdülhamid'in bu okullar üzerinde devlet denetiminin sağlanması yönündeki ısrarı üzerine nihâyet, 6 Mayıs 1886'da gayrimüslim ve yabancı okulların teftişi ve programları ile kitaplarının incelenmesi için Maârif Nezâreti bünyesine "*Mekâtib-i Gayr-i Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği İdaresi*" kurulmuştu (Kodaman, 1999: 33-36). Ayrıca 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi esas alınarak bir de Müfettişlik Nizamnâmesi hazırlandı. Buna göre, bütün okulların yeniden tanzimi, program ve kitapların incelenmesi, öğretmenlerden diploması olmalayanlara Maârif Nezâreti'nce imtihanla yeniden diploma verilmesi, okulların gelir kaynakları ve giderlerinin incelenmesi gibi hususlar müfettişliğin sorumluluğu altındaydı. Nizamnâme, yabancı

² Bu düzenlemeyle birlikte, Osmanlı Devleti sınırları içerisinde okul açmak isteyen yabancılar "*Mektep Beyannâme Varakası*" doldurarak Maârif Nezâreti'ne göndermeleri gerekiyordu. Bu beyannâmede, açılacak mektebin masraflarının kim veya kimler tarafından karşılanacağı, yeri, ismi, derecesi, hangi derslerin verileceği, eğitim süresi, müdür ve muallimerin isimleri ve kabul edeceği öğrenci sayısı gibi hususlara yer veriliyordu. Kudüs Cemaati Hayriyesi (Jerusalensverein)'nin Kudüs'te açmak istediği İncil Okulu için Maârif Nezâreti'ne gönderilen Mektep Beyannâme Varakası için bkz. BOA, Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF.MKT.), 567/31, 10 Mayıs 1317/23 Mayıs 1901. Bu şekilde gelen başvurular Nezâret tarafından Şûrâ-yı Devlet'e havale ediliyordu. Burada yapılan değerlendirme neticesinde, okulun açılmasından bir sakınca olmadığına karar verildiğinde ise gerekli ruhsat düzenlenerek ilgili vilayete gönderiliyordu. BOA, MF.MKT., 775/40, 5 Şubat 1319/18 Şubat 1904.

okullarının kayıt altına alınarak, bunların ya kurucuları ya da okul müdürleri adına bir ruhsatname almalarını zorunlu kılıyordu. Nizamnâmenin yayın tarihinden itibaren altı ay zarfında ruhsat almayan okullar kapatılacaktı (Keskinlik, 2013, 83).

Yabancı okulları ilgilendiren diğer bir düzenleme de, 1 Kanunuevvel 1312/13 Aralık 1896 yılında çıkarılan "*Vilâyât-ı Şahâne Maârif Müdürlerinin Vazâifini Mübeyyin Tâlimat*" idi. Tâlimat'ın 36. maddesinde, yabancılar tarafından açılacak okula ruhsat verileceği zaman okulun kurulacağı mahallin durumuna ve ahalisini olumsuz etkileyip etkilemediğine bakılacağı; 37.maddesinde ise bu okulların program ve ders kitaplarının denetlenmesinde Maârif Müdürlerine daha fazla yetki verildiği belirtiliyordu (Düstur, 1941: 124-125).

Bu alanda yapılan son önemli düzenleme ise, 1915 yılında yürürlüğe giren "*Mekâtib-i Husûsiye Tâlimatnâmesi*" dir. 1914 yılında kapitülasyonların kaldırılmasıyla Osmanlı Devleti, daha önce sıkıntı çekilen fakat düzenleme yapılamayan bazı konularda yeni düzenlemeler yapma imkanı bulmuştu. Bu düşüncelerle hazırlanan Tâlimatnâmenin 2. ve 4. maddeleri doğrudan yabancı okulları ilgilendiriyordu. Düzenlemenin 2. maddesinde, "*Ecnebi cemaat ve cemiyet ve şirketlerin kendi namlarına veya muvâzaa tarikiyle mektep açmaları memnûdur*" deniliyordu. Devlet, savaş şartlarında yabancıların yeni okul açmalarını bu şekilde sınırlandırmıştı. 4. maddede ise, yabancılar tarafından Osmanlı tebaası gayrimüslimlerin tedrisi için açacağı okulların ihtiyaç duyulacak mahallerde açılması gerektiğini karara bağlamıştı (Vahapoğlu, 1990: 138).

Buraya kadar verdiğimiz bilgilerden de anlaşılacağı üzere Osmanlı Devleti, 19. yüzyılın ikinci yarısı ile 20. yüzyılın başlarında, yabancılar tarafından açılan/açılacak okullarla ilgili bunların kuruluş şartları, idaresi ve denetimiyle ilgili bazı düzenlemeler yapmıştı. Bu düzenlemeler yabancı okulların kontrol altına alınması için kısmî faydalar sağlamış, ancak okullara ruhsat alınması veya okulların teftişi ile ilgili bir sorun yaşandığında okul idarecilerinin bağlı bulundukları devletlerin diplomatik korumasından istifade ederek faaliyetlerini devam ettirdikleri görülmüştü. Dolayısıyla devletin zayıflığından istifade eden yüzlerce yabancı okul -ki bunların ekseriyetini misyoner okulları oluşturuyordu- rahat bir şekilde hem Osmanlı sınırları içerisinde bulunan kendi vatandaşlarının, hem de Osmanlı tebaası olan gayrimüslimlerin tedrisinde önemli rol oynamışlardı.

II. Kudüs'te Bulunan Yabancı Okullar

Katolikleri himaye den Fransa'nın ve Ortodoksları himaye eden Rusya'nın daha 19. yüzyıldan evvel Kudüs'te okul açmaya başladığını yukarıda ifade etmiştik. Protestanların koruyuculuğunu üstlenen İngiltere, Almanya ve Amerika ise 19. yüzyılın ortalarından itibaren bu alanda faaliyet yürütmeye başlamıştı. 20. yüzyılın başlarında, arşiv kayıtlarına göre, Kudüs Sancağı dâhilinde İngiliz, Alman, Fransız, Amerikalı ve Ruslara ait çok sayıda okul vardı. Bunlar Kudüs şehrinin yanında Beytül-Lahm, Yafa, Ramallah ve Beyt-i Sâhur gibi önemli merkezlerde kurulmuştu. Biz burada ağırlıklı olarak Maârif Nezâreti Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği (MF.MGM)'ne ait 7 numaralı dosyada yer alan 7 Eylül 1321/20 Eylül 1905 tarihli "*Kudüs-ü Şerif Sancağı Dâhiliden Kâin Olup Ecnebilere Ait Mekâtibin Adedi ve Mevâki'iyle Sâiresini Mübeyyin Defter*"i esas alacağız. Defterde Kudüs merkezi ve kazalarında toplam 76 yabancı okula dair bilgi mevcuttur. Bunların 24'i Fransızlara, 28'si İngilizlere, 14'ü Almanlara, 5'i, Amerikalılara ve 5'i de Ruslara aitti.

a. Fransız Okulları

Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıldan itibaren verilmeye başlanan kapitülasyonlar aracılığıyla Fransa, Katolik mezhebine ait kutsal yerlerin himaye hakkını elde etmeye başlamıştı. Zamanla yenilenen antlaşma ve tanınan haklarla birlikte Fransa, Katolikleri himaye etmek isteyen Avusturya, İtalya ve İspanya gibi devletlerden daima önde olmuş ve 19. yüzyılın ortalarından itibaren Osmanlı sınırları içerisinde

onlarca okul açmıştı. II. Abdülhamid devrinden önce Osmanlı Devleti'nde faaliyet yürüten Fransız okul sayısı 76 iken 1901 yılında bu rakam 260'a ulaşmıştı (Mutlu, 2005: 143).

1905 yılında Kudüs Sancağı'nda kayıtlı Fransız okulu sayısı 24'tür. Bu okullar Kudüs şehir merkeziyle birlikte Yafa Kazası, Beytül-Lahm Kasabası ve Ramallah Karyesi gibi önemli bölgelerde faaliyet yürütüyordu. Sancak içerisinde Fransızlar adına kayıtlı okullar şu şekildeydi (BOA.MF.MGM.,7):

Okulun Bulunduğu Yer	Kuruluş Tarihi	Ruhsat/ İrade Tarihi	Derecesi	Muallim Sayısı	Öğrenci Sayısı	Kız/ Erkek	Mülk Durumu
Kudüs/ Sur içi	Kadim	1901	İbtidaî	2	45	Erkek	Mülk
Kudüs/ Sur içi	Kadim	1901	İbtidaî	3	50	Erkek	Mülk
Kudüs/ Sur içi	Kadim	1901	Rahip Mektebi	4	60	Erkek	Mülk
Kudüs/ Sur dışı	Kadim	1901	İncil Mektebi	4	55	Erkek	Mülk
Kudüs/ Sur dışı	Kadim	1901	İbtidaî	4	40	Kız	Mülk
Kudüs/ Sur içi	Kadim	1901	İbtidaî	4	45	Kız	Mülk
Kudüs/ Sur içi	Kadim	1901	İbtidaî	3	30	Kız	Mülk
Kudüs/ Sur dışı	Kadim	1901	Sanayi Mektebi	3	40	Erkek	Mülk
Beytül-Lahm Kasabası	Kadim	1901	İbtidaî	4	45	Erkek	Mülk
Beytül-Lahm Kasabası	Kadim	1901	İbtidaî	3	40	Erkek	Mülk
Beytül-Lahm Kasabası	Kadim	1901	İbtidaî	4	50	Kız	Mülk
Beytül-Lahm Kasabası	Kadim	1901	İbtidaî	3	35	Erkek	Mülk
Kudüs/ Ramallah Karyesi	Kadim	1901	İbtidaî	2	30	Kız	Mülk
Beytül-Lahm Kasabası/ Beyt-i Câlâ Karyesi	Kadim	1901	İbtidaî	2	40	Kız	Mülk
Beytül-Lahm Kasabası/ Beyt-i Câlâ Karyesi	Kadim	1901	Ziraat Mektebi	4	45	Kız	Mülk
Kudüs/Ayn Karim Karyesi	Kadim	1901	İbtidaî	2	30	Kız	Mülk
Yafa Kasabası	Kadim	1901	İbtidaî	4	65	Erkek	Mülk
Yafa Kasabası	Kadim	1901	İdadî	7	50	Erkek	Mülk
Yafa Kasabası	Kadim	1901	İbtidaî	4	40	Erkek	Mülk
Yafa Kasabası	Kadim	1901	İbtidaî	3	50	Kız	Mülk
Yafa Kasabası	Kadim	1901	İbtidaî	3	50	Kız	Mülk
Yafa Kazası El-Atrun Karyesi	Kadim	1901	Ziraat Mektebi	4	65	Erkek	Mülk
Yafa/ Remle Kasabası	Kadim	1901	İbtidaî	2	30	Erkek	Mülk
Yafa/ Remle Kasabası	Kadim	1901	İbtidaî	2	25	Kız	Mülk

Okulların kuruluş tarihleri belli olmadığı için "*kadim*" tabirinin kullanıldığı görülüyor. 1869 yılında yapılan düzenlemeye göre yabancı okulların ruhsat alması zorunlu hale getirilmişti. Oysa Kudüs'teki Fransız okulları uzun bir süre ruhsatsız faaliyet yürütmüştür. Biraz evvel de ifade ettiğimiz gibi, 1886 yılında hazırlanan Müfettişlik Nizamnâmesi'ne göre ruhsat almayan okulların kapatılacağı belirtilmişti. Ancak böyle bir durum söz konusu olduğunda okulların bağlı olduğu devletler diplomatik yollardan bu okulları korumaya çalışıyorlar ve faaliyete devam etmelerini sağlıyorlardı. Bu yüzden Kudüs'teki Fransız okulları, 19 Teşrinisânî 1317/2 Aralık

1901 tarihinde bir emirnâme çıkarılmak suretiyle Maârif Nezâreti tarafından tanınmış ve faaliyetlerine devam edebilmiştir (BOA.MF.MGM.,7).

Kudüs'te bulunan 8 okul (sur içi ve sur dışında) Fransisken ve St. Josef Rahiplerine ait misyonlar tarafından idare ediliyordu. Bu okulların 3'ü kızlara, 3'ü erkeklere ve 2'si rahiplere mahsustu. Kızlara ait okulların hepsi dört yıllık ibtidaî derecesinde idi. Okullarda toplam 11 bayan muallim görev yapıyor, 125 kız öğrenci de öğrenim görüyordu. Erkelere ait okulların 2'si yine dörder yıllık ibtidaî derecesinde, toplam 5 muallim ve 95 öğrencisiyle faaliyet yürütüyordu. Sanayi Mektebinin ise 40 öğrencisi ve 3 muallimi vardı. "*İncil Mektebi*" olarak geçen okulda Katolik rahipleri yetiştiriliyordu. Bu okulun 7 yıllık bir eğitim süresi vardı ve 4 muallim, 55 öğrenci ile ilgileniyordu. Bir diğer rahip yetiştiren okulda ise yine 4 muallim ve 60 öğrenci mevcuttu(BOA.MF.MGM.,7).

Kayıtlara göre, çocuklarla ilgilenen muallimlerin hepsi rahiplerden oluşuyordu. Dolayısıyla Fransız okullarında verilen eğitimde dinî bir ağırlığın olduğunu söylemek hatalı olmaz. Ayrıca buraya devam eden çocuklar umûmiyetle Katolik mezhebine mensup Osmanlı tebaasından oluşuyordu ve sancak içerisinde bulunan Fransız okullarında 1.005 çocuk öğrenim görüyordu. Bu dönemde Osmanlı sınırları içerisinde bulunan Fransız okullarında toplam 14.697 çocuğun okuduğu (Mutlu, 2005: 144) göz önüne alındığında Kudüs Sancağı'nda bulunan Fransız okullarındaki öğrenci sayısının yaklaşık %7 gibi bir orana tekabül ettiğini söyleyebiliriz.

b. İngiliz Okulları

16. yüzyıldan itibaren gelişen Osmanlı-İngiliz ilişkileri, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yoğunlaşmış ve bu dönemde İngiltere Osmanlı'nın Doğu bölgeleriyle daha yakından ilgilenmeye başlamıştı (Kurat, 1952: 5-6). İngiltere Kudüs ve çevresine ayrı bir önem vermiş ve burada faaliyet yürütecek İngiliz misyonerlerini daima desteklemişti. Tanzimat'ın ilanından hemen sonra Kudüs'te okul açmaya başlayan İngiliz misyon kuruluşları bölgede öylesine hummalı bir çalışma yapmışlardı ki, İngiliz arşiv kayıtlarına göre, 1897 yılında Suriye ve Filistin topraklarında bu misyonlara ait okul sayısı 142'ye, bu okullara devam eden çocuk sayısı da 8.933'e ulaşmıştı. Bu dönemde İngilizlere ait Kudüs ve çevresinde 35 okul, 7 kilise ve 7 sağlık birimi vardı (Buzpınar, 2003: 116-117). Osmanlı arşiv kayıtlarına göre ise, 20. yüzyılın başlarında Kudüs Sancağı'nda İngilizlere ait okul sayısı 28'dir. Buna göre, İngilizler adına kayıtlı okullar şu şekildeydi (BOA.MF.MGM. 7):

Okulun Bulunduğu Yer	Kuruluş Tarihi	Ruhsat/ İrade Tarihi	Derecesi	Muallim Sayısı	Öğrenci Sayısı	Kız/ Erkek	Mülk Durumu
Kudüs/Babu'l-Amûd dışında	1888	1903	İbtidaî	3	60	Kız	Mülk
Kudüs/Babu'l-Amûd dışında	1899	1903	İbtidaî	3	46	Erkek	Mülk
Kudüs/Ermeni Mahallesi'nde	1857	1903	İbtidaî	3	46	Erkek	Mülk
Kudüs/Ermeni Mahallesi'nde	1902	1903	İbtidaî	2	65	Kız	Mülk
Kudüs/Şeyh Ukkâse Türbesi civarında	1856	1891	İbtidaî	4	36	Kız	Mülk
Kudüs/Babu'l-Amûd dışında	1839	1903	Sanayi Mektebi	3	22	Erkek	Kira
Kudüs/Cebel-i Sahyun	1853	1893	İdadî	9	80	Erkek	Mülk
Kudüs/Babu'l-Amûd dışında	1876	1903	İbtidaî	4	115	Kız	Kira
Kudüs/ Hartû'l-Adiye Mahallesi	1876	1903	İbtidaî	3	26	Kız	Kira
Beytullahim Kasabası	1878	1893	İbtidaî	2	40	Kız	Mülk
Kudüs/ Gazze Kazası	1868	1903	İbtidaî	2	62	Erkek	Mülk
Kudüs/ Gazze Kazası	1868	1903	İbtidaî	4	130	Kız	Mülk
Yafa Kazası/ Alman Cemaatine ait mahalde	1860	1903	İbtidaî	3	98	Erkek	Kira
Yafa Kazası	1865	1903	İbtidaî	4	25	Kız	Mülk
Yafa Kazası	1890	1903	İbtidaî	4	35	Erkek	Mülk
Yafa/Remle Kasabası	1860	1903	İbtidaî	1	42	Erkek	Kira
Yafa/ Remle Kasabası	1860	1903	İbtidaî	2	58	Kız	Kira
Yafa/ Remle Kasabası	1860	1903	İbtidaî	1	56	Erkek	Kira
Yafa/ Remle Kasabası	1860	1903	İbtidaî	2	65	Kız	Kira
Kudüs/Ramallah Karyesi	1868	1903	İbtidaî	2	60	Erkek	Kira
Kudüs/ Tayyibe Karyesi	1878	1903	İbtidaî	2	40	Erkek	Mülk
Kudüs/ Tayyibe Karyesi	1878	1903	İbtidaî	2	70	Kız	Kira
Kudüs/ Çifta Karyesi	1880	1903	İbtidaî	2	50	Erkek	Kira
Kudüs/ Bîr-i Zeyt Karyesi	1880	1903	İbtidaî	2	45	Kız	Kira
Kudüs/ Abud Karyesi	1878	1903	İbtidaî	1	40	Erkek	Mülk
Kudüs/Babu'l-Amûd dışında	1873	1893	İbtidaî	8	140	Kız	Mülk
Yafa Kazası	1863	1897	Rüşdî	3	92	Kız	Mülk
Kudüs/ Bîr-i Zeyt Karyesi	1880	1903	İbtidaî	1	25	Erkek	Kira

Sancak içerisinde bulunan İngiliz okulları ruhsat almadan açılmış ve uzun bir süre de ruhsatsız olarak faaliyet yürütmüşlerdi. 1869 ve 1886 yılında yapılan düzenlemelere rağmen bu okulların ruhsatsız çalışmaya devam ettiği anlaşıyor. Bu okullardan 5'i 1890'lı yıllarda ruhsat almış, geri kalan 23 okulun mevcudiyeti ise 30 Kanunusâni 1318/12 Ocak 1903 tarihli/60 numaralı irade ile tasdik edilmişti. (BOA.MF.MGM.7). Kudüs'ün merkezindeki okulları büyük oranda "London Jews Society/Londra Yahudi Topluluğu" adlı misyon kuruluşu idare ederken, Kudüs dışındaki mahallerde ise "Church Missionary Society/Kilise Misyon Topluluğu" adlı kuruluş etkiliydi. Cuhrch Missionary Society, 19. yüzyılın sonlarında Kudüs civarında

onlarca okulda yüzlerce çocuğun eğitimiyle ilgileniyordu. Bu dönem sancak içerisinde misyonun 10 farklı istasyonu vardı (Buzpinar, 2003: 116).

Misyon kuruluşlarınca finanse edilen bu okulların neredeyse yarısı kiralık bir binada faaliyet yürütürken, geri kalanı ise cemiyet veya konsolosluk adına kayıtlı mülk arazi üzerinde kuruluydu. Bilindiği gibi, Osmanlı Devleti Kudüs'te yabancılara doğrudan mülk edinme hakkı tanımamıştı. Bu yüzden mülk edinmek isteyen yabancılar satın almak istedikleri arazileri Osmanlı tebaasına mensup bir şahıs adına veya yasaktan muaf tutulan konsolosluk³, dernek veya hayır cemiyetleri adına kaydettirmek suretiyle sahip olabiliyorlardı. Ancak Tanzimat Dönemi'nde devletin toprak bütünlüğünü tehdit etmemek şartıyla dost ülkelere, özellikle sosyal yardım amacıyla faaliyet yürütecek yabancılara arazi satışı yapılmaya başlandığı bilinmektedir. Yabancılara yapılan arazi satışları 20. yüzyılın başlarında gelindiğinde en yüksek seviyeye çıkmıştı (Satış, 2013: 195).

İngiliz okullarına devam eden çocuk sayısı bu dönemde 702'si erkek, 967'si de kız olmak üzere 1.669 idi. Diğer yabancı okullara devam eden öğrenci sayısı ile kıyaslandığında, sancak içerisinde en fazla öğrenci İngiliz okullarında mevcuttu. Fransız okullarında sadece Katolik öğrenciler öğrenim görürken İngiliz okullarında öğrenim gören çocuklar arasında bir mezhep birliği yoktu. Örneğin Kudüs merkezindeki İngiliz okullarında yabancı uyruklu öğrenciler olduğu gibi Osmanlı tebaasından Musevilere de rastlanıyordu. Bu okullarda görev yapan toplam 72 muallim vardı. Bu muallimlerin az bir kısmı İngiliz vatandaşı iken, büyük bir kısmını Osmanlı tebaasından Protestan mezhebine mensup muallimler oluşturmuyordu (BOA.MF.MGM.7: 3-7).

Tabloda da görüldüğü gibi, İngiliz okullarının büyük bir çoğunluğu ibtidai derecesinde idi. Kudüs'ün Cebel-i Sahyun bölgesinde bir idadi ve Yafa Kazası'nda kızlara yönelik bir rüştiye mektebi vardı. Kayıtlarda geçmeyen ve Kudüs merkezinde kız öğrencilerin dil eğitimi için faaliyet yürüten bir rüştiye mektebi daha vardı. Rotschild Kız Okulu olarak bilinen müessese, sadece Yahudilere yönelik eğitim yapması şartıyla inşa edilmişti. Okulda dersler İbranice, Arapça, İngilizce ve Fransızca lisanlarında veriliyordu.⁴

c. Alman Okulları

Almanya, siyasi birliğini sağladığı 1871 yılından itibaren diğer Batılı devletlerin yaptığı gibi emperyalist bir politika takip etmeye başladı ve yayılma alanı olarak da kendisine en uygun bölgenin Osmanlı Devleti olduğunu gördü. II. Wilhelm'in iktidara gelmesinden sonra Osmanlı topraklarını ekonomik ve siyasi yayılma alanı olarak seçen Almanya, bu hedefini de 1896'dan itibaren "*Welt Politik*" (Dünya Politikası) olarak adlandırmıştı. Bu süreçte ortaya çıkan Bağdat Demiryolu Projesi'ne dâhil olmak suretiyle de, demiryolu hattı boyunca Alman ticarî varlığının genişlemesini ve İngiltere ile girişeceği rekabette kendisine fayda sağlamasını arzu etmişti (Ortaylı, 1993: 87-90; Kılıç, 2005: 42-43).

Almanya ekonomik hedeflerini sağlama adına Osmanlı sınırları içerisinde kültürel faaliyetlere de önem verdi. Almanlar için önemli bölgelerden birisi de Kudüs idi. Kudüs ve çevresinde İngiliz ve Amerikan misyon kuruluşlarının etkisi daha 1830'lardan itibaren görülmekle birlikte Alman misyonerleri de 19. yüzyılın ortalarına doğru bölgede varlık göstermeye başlamıştı. Almanların Osmanlı topraklarındaki misyonerlik faaliyetlerinin öncülüğünü, Berlin merkezli "*Jerusalemsverein (Kudüs Birliği)*" adlı teşkilat yapmış ve bu teşkilatın girişimiyle

³ Kudüs'te yabancı devletlerin tesis etmeyi düşündükleri kurumlar için satın aldıkları araziye konsolosluk veya bir hayır cemiyeti adına kaydettirdikleri hususu ile ilgili bkz. BOA, Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Belgeleri (HR.TO.), 55/64, 4 Haziran 1486; BOA, İradeler Husûsî (İ.HUS.), 62/89, 23 Mart 1898; BOA, Sadâret Resmî Maruzât Evrakı (Y.A.RES.), 97/20, Lef.2, 18 Teşrinisânî 1314/30 Kasım 1898.

⁴ BOA, Şûrâ-yı Devlet (ŞD), 2288/29, Lef.1.

1851 yılında Kudüs'te bir misyoner evi, akabinde de Hristiyan hacıların ihtiyacını karşılamak üzere bir otel, bir hastahane ve çok geçmeden bir kız okulu açılmıştı. Bu tarihte Kudüs ve çevresinde yaşayan Alman sayısı sadece 20 kişiydi ve misyonerlerin çalışmasıyla bu sayı 1860'ların sonunda ancak 100'ü bulmuştu (Foerster, 2006: 130). Kudüs ve çevresinde sadece "Jerusalemsverein" değil, "Evangelische Bund (Protestan Birliği)", "Deutsche Verein für Heiligeland (Kutsal Topraklar İçin Alman Birliği)", "Palaestinvrein (Filistin Birliği)" ve "Diakonie (Kilise Hayır İşleri)" gibi Alman misyon kuruluşları başta okul olmak üzere, hastane, otel ve yetimhane gibi kurumlar açarak misyonerlik çalışması yürütmeye başlamışlardı (Kılıç, 2005: 29).

Kudüs'te Alman Johann Ludwig Schneller tarafından 1860 yılında açılan Suriye Yetimhanesi istisnâ edilecek olursa, bölgede ilk Alman okulu 1869 yılında Hayfa'da, 1870 yılında ise Yafa ve Kudüs'te açılmıştı (Haydaroğlu, 1993: 161). 1871 yılından itibaren Alman misyon kuruluşlarının daha etkili olduğu bölgede Alman okul sayısı 20. yüzyılın başlarına gelindiğinde 14'e ulaşmıştır. Bu okullarla ilgili bilgiler şu şekildedir (BOA.MF.MGM.7):

Okulun Bulunduğu Yer	Kuruluş Tarihi	Ruhsat/ İrade Tarihi	Derecesi	Muallim Sayısı	Öğrenci Sayısı	Kız/ Erkek	Mülk Durumu
Kudüs/ Sur dışında	1872	1903	İbtidaî	1	35	Erkek	Mülk
Kudüs/ Bâbu'l-Halil	1852	1903	İbtidaî	7	200	Kız	Mülk
Kudüs/ Bâbu'l-Halil	1860	1893	Sanayi Mektebi ⁵	12	305	Erkek	Mülk
Kudüs/Sur dışında	1891	1895	İbtidaî	4	102	Kız	Mülk
Kudüs/ Sur dışında	1878	1903	İbtidaî	4	23	Kız/Erkek	Mülk
Yafa Kazası	1870	1903	İbtidaî	1	40	Kız/Erkek	Mülk
Yafa Kazası	1890	1903	İbtidaî	1	28	Kız/Erkek	Mülk
Yafa Kazası/Saruna Karyesi	1871	1903	İbtidaî	1	34	Kız/Erkek	Mülk
Kudüs/ Sur dışında	1871	1903	İbtidaî	3	53	Kız/Erkek	Mülk
Halil Kazası	1890	1903	İbtidaî	1	20	Erkek	Kira
Beytül-Lahm Kasabası	1857	1903	İbtidaî	6	200	Kız/Erkek	Mülk
Beytül-Lahm Kasabası	1890	1903	İdadî ⁶	4	51	Erkek	Mülk
Beytül-Lahm/ Beyt-i Sâhur Karyesi	1901	1903	İbtidaî	2	90	Kız/Erkek	Mülk
Beytül-Lahm / Beyt-i Câlâ Karyesi	1864	1903	İbtidaî	3	250	Kız/Erkek	Mülk

Tablodaki bilgilere göre, Kudüs ve çevresinde Almanların 1860 yılından itibaren okul açmaya başladığı görülüyor. Bu yöndeki çalışmaların 20. yüzyılın başlarına kadar devam ettiğini söyleyebiliriz. Bu okullar da, diğer yabancı okullarda olduğu gibi, uzun süre ruhsatsız faaliyet yürütmüşler, ancak ilerleyen yıllarda ve ağırlıklı olarak 27 Kanunusânî 1318/9 Ocak 1903 tarihli/59 numaralı irade ile ruhsat alabilmışlerdi.

Kudüs dışında Yafa ve Beytül-Lahm bölgesinde yoğunlaşan Alman okulları, ikisi dışında ibtidaî mekteplerinden oluşuyordu. Buradaki Alman Sanayi Mektebi 1860 yılında Johann Ludwig Schneller tarafından kurulan Suriye Yetimhanesi bünyesinde

⁵ Sanayi Mektebinde 9 erkek, 3 bayan muallim ve 22 memur görev yapıyordu. Mektep, Suriye Yetimhanesi bünyesinde faaliyet yürütüyordu ve burada eğitim gören çocuklar aynı zamanda yetimhanede kalıyordu.

⁶ Yetimhane çocuklarına mahsus.

bulunuyordu ve okul, yetimhanede kalan çocukların on farklı alanda el becerisi kazanmaları amacıyla kurulmuştu. Bunlar terzilik, tornacılık, kunduracılık, kiremitçilik/tuğla imalatı, marangozculuk, nalbantlık/demircilik, çömlekçilik, matbaacılık, dikim ve fırın işleri idi. Daha sonra bunlara değirmencilik (buharla işleyen) ve makine tamirhanesi gibi kurumun ihtiyaç duyduğu birimler de eklendi. Örneğin terzihane, Almanya'da eğitim almış bir Arap usta nezâretinde işliyordu ve burada yetimhanede kalan çocukların hem okul giysileri dikiliyor hem de Kudüs ve çevresinden gelen siparişlere göre üretim yapıyordu. Yine kiremithanede yılda 1 milyon delikli taş üretiliyordu ki bunların büyük bir kısmı sipariş üzerine yapıyordu. Tuğlaların kurutulduğu odaların altında 2.200 m³ su alan bir de sarnıç bulunuyordu. Marangozhane ise yetimhanenin en büyük atölyesi idi (Niemann, 1929: 19-26; Schneller, 1928: 10).

Fransız ve İngiliz okullarının aksine Alman okullarında kız ve erkeklere aynı ortamda eğitim verildiği görülüyor. Bu okulların büyük bir kısmında karma eğitim yapıldığı için kız ve erkek öğrenci sayılarının ayrı ayrı tespiti, mevcut belgeler ışığında mümkün değildir. Ancak her halukârda Alman okullarında 1.431 çocuk eğitim görüyordu. Bu çocukların büyük bir kısmı Protestan mezhebinden olmakla birlikte farklı mezheplerden olanlara da raslanıyordu. Örneğin Sanayi Mektebinde eğitim alan çocukların %50'sini Filistin bölgesinden, %30'unu Suriye'den, %7'sini Afrika (Orta Afrika, Mısır ve Habeşistan)'dan, geri kalanını ise Anadolu'dan gelenler (Ermeniler dâhil) oluşturunuyordu. Yetimhanede kalan çocuklardan 4'ünün herhangi bir dinî mensubiyeti bulunmazken 32'si Müslüman, 174'ü Hristiyanı. Bu Hristiyanların da 29'u Rum, 29'u Marûni, 87'si Yunan, 8'i Kiptî, 1'i Ermeni ve 19'u Protestan'dı (Akel, 1978: 67-68). Aslında bu dönemde devlet, Müslüman çocukların yabancılara ait okullarda eğitim almasını engellemek için mahalli bölgelerdeki yetkililere bazı talimatlar veriyordu. Her ne kadar 1905 yılına ait Kudüs Sancağı'ndaki yabancı okulları gösteren defterde, hiçbir okulda Müslüman çocuk bulunmadığı belirtiliyorsa da, başta bu Sanayi Mektebi olmak üzere bazı yabancı okullarda Müslüman çocuklar eğitim alıyordu. Yine de mahallî makamlar, devletin bu yöndeki uyarılarını dikkate alarak yabancıların Müslüman çocukları kendi okullarına alma ve bunların din değiştirmelerini sağlama gibi teşebbüslerine engel olmaya çalışıyorlardı. Örneğin Kudüs Mutasarrıflığı, Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği 24 Eylül 1904 tarihli yazıda, Protestan misyonerlerinin Ramallah Kasabası'nda Hristiyan çocuklar için okul açmak istediğini, oysa kasabada çok az sayıda Hristiyan çocuk bulunduğunu ve misyonerlerin asıl maksadının bölgedeki Müslüman çocukların talim ve terbiyeleriyle ilgilenmek olduğunu belirtmişti. Bu hususa bağlı olarak da böyle bir okulun açılması için yapılacak başvuruya müsaade edilmemesini istemişti.⁷

d. Amerikan Okulları

19. yüzyıl boyunca Osmanlı toprakları üzerinde en etkili çalışmayı yürüten misyoner gruplarından birisi de 1810 yılında kurulan "*Amerikan Board of Commissioners for Foreign Missions*" adlı kuruluştur. 1820'li yıllardan itibaren Osmanlı coğrafyasında faaliyet yürütmeye başlayan Board teşkilatı, ilk misyonerler P. Fisk ve L. Parsons'u Filistinli Yahudi ve Müslümanlar üzerinde çalışma yapmak amacıyla kutsal topraklara göndermişti. Bu misyonerlerin keşif gezileri ve devamında yapılan çalışmalar neticesinde Amerikalılar ilk okulu 1824'te Beyrut'ta açmayı başardı (Nicault, 2001: 73; Kocabaşoğlu, 2000: 30-34). Daha sonra başta Kudüs olmak üzere, İzmir ve yüzyılın sonlarına doğru Anadolu'nun birçok bölgesinde okul açmaya başladılar. Amerikan Sefareti kayıtlarına göre 19.yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı sınırları içerisinde 123 Amerikan okul faaliyet yürütüyordu. Oysa Zühtü Paşa'nın 1893 yılında hazırlanmış olduğu Amerikan ve Protestan okulları ile ilgili raporda, Osmanlı Devleti topraklarında bulunan yabancı Protestan okullarının sayısı 413'tü ve bu okulların 186'sı Amerikalı Protestan cemiyet veya misyon kuruluşları tarafından

⁷ BOA, MF.MGM., 6/122, 14 Eylül 1320/24 Eylül 1904.

idare ediliyordu (Mutlu, 2005: 312-315). Zühdü Paşa'nın aynı raporuna göre, 1893 yılında Kudüs'te sadece 2 Amerikan okulu bulunuyordu (Çetin, 1983: 194). Ancak Amerikalılara ait okul sayısı gerçekte bu rakamın üzerindeydi. 1905 yılına dair Kudüs'te bulunan yabancı okullar listesinde 5 Amerikan okulu kaydı yer almaktadır. Bu okullara dair bilgiler şu şekildeydi (BOA. MF.MGM.,7):

Okulun Bulunduğu Yer	Kuruluş Tarihi	Ruhsat/ İrade Tarihi	Derecesi	Muallim Sayısı	Öğrenci Sayısı	Kız/ Erkek	Mülk Durumu
Kudüs/ Ramallah Kabası	1882	1899	İdadî	3	31	Kız	Mülk
Kudüs/ Ramallah Kabası	1882	1899	İbtidaî	3	55	Kız	Mülk
Kudüs/ Çifta Karyesi	1891	Ruhsatsız	İbtidaî	1	30	Kız/Erkek	Kira
Kudüs/ Tayyibe Karyesi	1893	Ruhsatsız	İbtidaî	1	32	Kız/Erkek	Kira
Kudüs/ Ayn Arık Karyesi	1895	Ruhsatsız	İbtidaî	1	35	Kız/Erkek	Kira

Görüldüğü gibi, Ramallah haricindeki okulların ruhsatı bulunmuyordu ve bu tür yabancı okullar 1869 Nizamnâmesi uyarınca kapatılması gerekirken faaliyete devam ettikleri anlaşıyor. Ramallah'taki okullar mülk arazi üzerinde kurulu iken, Çifta Karyesi'ndeki okul Abdullah Menna, Tayyibe Karyesi'ndeki okul İsa Sa'ûde ve Ayn Arık Karyesi'ndeki okul ise Musa Sabbah adlı şahıslardan kiralanmış binalarda faaliyet yürütüyordu (BOA.MF.MGM.,7). Sancak içerisindeki kayıtlı Amerikan okullarında toplam 183 çocuk, 9 muallim gözetiminde biri idadî, dördü ibtidaî olmak üzere 5 okulda öğrenim görüyordu. Öğrenciler büyük oranda Protestan mezhebine mensuptu.

e. Rus Okulları

Rusya Küçük Kaynarca Antlaşması neticesinde, Fransızların Katolikleri himaye etme iddiasına benzer bir düşünce ile, Osmanlı sınırları içerisindeki Ortodoksları korumak istemiş ve artık her fırsatta bu yöndeki niyetini ortaya koymaya çalışmıştı. Tanzimat Dönemi'nde ise Rusya artık Filistin Bölgesi ile daha fazla ilgilenmeye başlamıştı. Daha evvel de ifade ettiğimiz gibi, İngilizler Kudüs'e geldiklerinde burada Fransız ve Rusların kendilerinden çok daha önce faaliyete başladıklarını görmüştü (Khouli, 2006: 116).

Rusya Kudüs ve çevresindeki faaliyetlerine ayrı bir önem vermiş ve bölgedeki Ortodoksları, Katolik ve Protestanlar tarafından kurulan okul, hastane ve kiliselerin tesirinden korumak amacıyla misyon teşkilatlarını bölgeye yönlendirmişti. Rus Devleti'nin siyasî ve ekonomik olarak desteklediği cemiyetlerden en önemlisi "*Arz-ı Filistin Rus Ortodoks Cemiyeti*" idi. 20. yüzyılın başlarında sancak içerisinde bu cemiyete bağlı kayıtlı toplam 5 okul mevcuttu. Bu okullarla ilgili bilgiler şu şekildeydi: (BOA.MF.MGM.,7)

Okulun bulunduğu Yer	Kuruluş Tarihi	Ruhsat/ İrade Tarihi	Derecesi	Muallim Sayısı	Öğrenci Sayısı	Kız/ Erkek	Mülk Durumu
Kudüs/ Sur dışında, Mokofiyeye adlı binada	1898	1902	İbtidaî	2	73	Kız/Erkek	Mülk
Beytü'l-Lahm Kasabası	1900	1902	İbtidaî	6	80	Kız/Erkek	Kira
Beytü'l-Lahm Kasabası/ Beyt-i Câlâ Karyesi	1901	1902	Rüşdî	2	37	Kız	Mülk
Beytü'l-Lahm Kasabası/ Beyt-i Câlâ Karyesi	1901	1902	İbtidaî	11	318	Kız/Erkek	Mülk
Beytü'l-Lahm Müdüriyetine bağlı Beyt-i Sâhur Karyesi	1887	1902	İbtidaî	2	61	Kız/Erkek	Kira

İkisi kira, üçü mülk olan binalarda eğitim veren Rus okullarında tamamı Rum Ortodoks mezhebine munsup 569 çocuk öğrenim görüyordu. Bu çocuklara eğitim veren 23 muallimden 7'si Rus, geri kalanı ise Osmanlı tebaasındandı. Biri rüştiye, dördü ibtidaî derecesindeki okullara 16 Mart 1318/29 Mart 1902 tarihli/2 numaralı irade ile ruhsat verilmişti.

Bu beş devlete ait okul dışında, 1905 yılında tertip edilen defterde kaydı bulunmayan, ancak arşiv kayıtlarına göre bu dönemde faaliyet yürüttüğü anlaşılan İtalyan ve İsveç devletlerine ait birkaç okul daha mevcuttu. İtalya'ya ait iki okul başlangıçta Fransız Katolik misyonu çatısı altında faaliyet yürütüyordu. Ancak 14 Mart 1905 tarihli Sadaret emriyle bu okulların İtalya Devleti'ne bağlılığı tasdik edilmişti. Diğer devlet okullarına nazaran bölgede fazla bir varlık gösteremeyen bir de İsveç okulu vardı. İsveç Cemiyeti adlı bir kuruluşa bağlı olarak faaliyet yürüten bu okul 1902 tarihinde inşa edilmiş ve Alman tebaasına mensup bir müdürün idaresinde faaliyet yürütmüştü.⁸

SONUÇ

Osmanlı Devleti, 1516 yılında sınırlarına dahil ettiği Kudüs'e ayrı bir önem vermiş ve asırlarca bölgede huzurun ve hoşgörünün hakim olması için gereken tedbirleri almıştır. Ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren Batılı devletlerin nüfûz oluşturma düşüncesiyle giriştikleri yarış neticesinde Kudüs ve çevresinde yüzlerce yabancı kurum boy göstermişti. Bu kurumlar içerisinde okullar ayrı bir önem arz ediyordu ki, 18. yüzyıldan itibaren kurulmaya başlayan ve 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren de önemli oranda artan Kudüs'teki okul sayısı, 20. yüzyılın başına gelindiğinde Fransa, İngiltere, Almanya, Amerika ve Rusya'ya ait olmak üzere 76'ya ulaşmıştır.

Osmanlı Devleti'nde yabancılara ait okullara, devletin bekâsına zarar vermediği düşüncesiyle başlangıçta müdahale edilmemiş, ancak 19. yüzyılın ortalarından itibaren bu okullara devam eden gayrimüslimlere zararlı fikirlerin aşılandığı farkedilince de bazı düzenlemeler yapma lüzumu hissedilmişti. Neticede 1869 Maârif-i Umûmiye Nizamnâmesi başta olmak üzere 1886, 1896 ve 1915 yıllarında yapılan düzenlemelerle bu tür okulların kuruluş, işleyiş ve teftişine dair önemli adımlar atılmıştır.

Kudüs'teki yabancı okulların büyük bir kısmı Tanzimat Dönemi'nde kurulmuştu ve 1869 Nizamnâmesi'nden itibaren bu okullara ruhsat alma zorunluluğu getirilmişti. Hatta 1886 yılında yapılan düzenlemeyle, altı ay zarfında ruhsat almayan yabancı okulların derhal kapatılacağı belirtilmesine rağmen, yukarıdaki tablolarda da görüldüğü gibi, Kudüs Sancağı dâhilindeki yabancı okulların büyük bir kısmının ruhsat almadan faaliyet yürüttüğü görülmüştür. Bu okulların neredeyse %90'ı ruhsatlarını ancak 20. yüzyılın başlarında almışlardı. Öyle ki, devlet ruhsat alma mecburiyetini ihlal eden bu okulları kapatmak istediğinde ise, bağlı bulundukları elçilik veya konsolosluk kanalıyla diplomatik yollardan kendilerini koruyarak çalışmalarını sürdürmüşlerdi.

Maârif Nezâreti, Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği'nin 1905 yılında düzenlediği bir defterde Kudüs Sancağı içerisinde Fransızlar'ın 24, İngilizler'in 28, Almanlar'ın 14, Amerikalılar'ın 5 ve Ruslar'ın da aynı şekilde 5 olmak üzere toplam 76 yabancı okul mevcuttu. Bu okullarda toplam 4.857 çocuk öğrenim görüyordu ki,

⁸ 1915 yılında Kudüs Sancağı'nda İtalyanlar adına kayıtlı okul sayısı 6'ya yükselecektir. Khouli, 2006: 126-127.

bunların 1.005'i (%21) Fransız okullarına, 1.669'u (%34) İngiliz okullarına, 1.431'i (%29) Alman okullarına, 183'i (%4) Amerikan okullarına ve 569'u (%12) Rus okullarına devam ediyordu. Sadece Fransız okullarına devam eden öğrenci profilinde bir mezhep birliği vardı ki, bu okullarda sadece Katolik mezhebine mensup çocuklar eğitim görüyordu. Diğer devletlere ait okullarda ve özellikle Protestan okullarında farklı mezhep ve dinden çocukların eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Yine bu okullarda eğitim veren muallimler incelendiğinde, okulları kuran misyon kuruluşu veya devletin mensup olduğu mezhebe bağlı muallimler görevlendirildiği; çok az kısmının bağlı oldukları devlet vatandaşlarından, büyük bir kısmının ise kendi mezheplerine mensup Osmanlı tebaasından oluştuğu görülmüştür.

Bu tür okullarda Müslüman çocukların okutulması devlet tarafından yasaklanmıştı. Defterdeki kayıtlara göre, Kudüs ve çevresindeki yabancı okullara herhangi bir Müslüman çocuğun devam etmediği belirtilmişti. Oysa başta Suriye Yetimhanesi olmak üzere bazı bölgelerde, örneğin Batı dillerini iyi öğrettikleri gerekçesiyle Anadolu'daki yabancı okullara, kimi zaman Müslüman aileler de çocuklarını gönderiyordu. Bununla birlikte Kudüs'te Müslümanlarla meskun mahallerde okul açmak ve bu okullara Müslümanların çocuklarını almak isteyen misyon kuruluşlarına da idarî makamlar mümkün mertebe engel oluyordu.

KAYNAKÇA

- Aslan. H. ve Alamleh. M. (2015). Osmanlı Döneminde Kudüs'teki İlmi Hayat. *Journal of Islamic Research*, 26 (3), ss.93-99.
- Avcı. Y. (2015). 19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Filistin Limanı Yafa: Bir Çatışma ve Rekabet Odağı. *Tarih İncelemeleri Dergisi*, S.XXX/2, ss.385-411.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Maârif Nezâreti Mekâtib-i Gayr-ı Müslime ve Ecnebiye Müfettişliği (MF.MGM), Dosya 7; MF.MGM., 6/122.
- BOA, Hâriciye Nezâreti Tercüme Odası Belgeleri (HR.TO.), 55/64.
- BOA, İradeler Husûsî (İ.HUS.), 62/89.
- BOA, Maârif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF.MKT.), 567/31; MF.MKT., 775/40.
- BOA, Sadâret Resmî Maruzât Evrakı (Y.A.RES.),97/20, Lef.2.
- BOA, Şurâ-yı Devlet (ŞD), 2288/29, Lef.1.
- Buzpinar, Ş.T. (2003). Suriye ve Filistin'de Avrupa Nüfûz Mücadelesinde Yeni Bir Unsur: İngiliz Misyonerliği (19. Yüzyıl). *İslam Araştırmaları Dergisi*, S.10, ss.107-120.
- Çetin,A. (1983). Maarif Nazırı Ahmet Zühdü Paşa'nın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Yabancı Okullar Hakkındaki Raporu. *İstanbul Üniversitesi Güney-Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S.10-11, İstanbul. ss.189-219.
- Düstur. (1941). I. Tertip. C. VII. Ankara: Başvekalet Devlet Matbaası.
- El Aselî, K.C. (2002). Kudüs (Osmanlı Dönemi ve Sonrası). *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.26, İstanbul. ss.334-338.
- Foerster, F. (2006). The Journey of Friedrich Adolph Strauss to the Holy Land and the Beginnings of German Missions in the Middle East. *Christian Witness Between Continuity and New Beginnings, Modern Historical Missions in the Middle East*, Eds. Martin Tamcke, Michael Marten. Berlin: Lit Verlag. ss.125-132.
- Haydaroğlu, İ.P. (1993). Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Okullar. Ankara: Ocak Yayınları.

- Hidayet Vahapoğlu, Osmanlı'dan Günümüze Azınlık ve Yabancı Okullar, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*, Ankara 1990
- Karal, E.Z. (1994). Osmanlı Tarihi. C. V. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Keskinkılıç, E. (2010). Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Okulları (Eğitim-Yönetim-Denetim). *Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi*, S.23. İstanbul. ss.69-98.
- Khouli, A. (2006). Osmanlı Döneminde Kudüs'teki Yabancı Okullar (XIX. Yüzyıl). Basılmamış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. İstanbul.
- Kılıç, S. (2005). Türk-Alman İlişkileri ve Türkiye'deki Alman Okulları (1852'den 1945'e Kadar). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kocabaşoğlu, U. (2000). Anadolu'daki Amerika Kendi Belgeleriyle 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Amerikan Misyoner Okulları. Ankara: İmge Kitabevi.
- Kodaman, B. (1999). Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kurat, A.N. (1952). Türk-İngiliz Münasebetlerine Kısa Bir Bakış 1553-1952. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Löffler, L., (2008). Protestanten in Palaestina: Religionspolitik, Sozialer Protestantismus und Mission in den Deutschen Evangelischen und Anglikanischen Institutionen des Heiligen Landes 1917-1939. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer.
- Ludwig Schneller, *Das Syrische Waisenhaus in Jerusalem: Seine Entstehung und Seine Geschichte*, Köln-Marienburg 1928
- Mutlu, Ş. (2005). Osmanlı Devleti'nde Misyoner Okulları. İstanbul: Gökkubbe Yayınları.
- Nicault, C. (2001). Kudüs 1850-1948: Osmanlılar'dan İngilizlere Rûhani Birliktelikle Siyasî Yırtılma Arasında. çev. Estreya Seval Vali. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Niemann, H. (1929). Ein Rundgang durch das Syrische Waisenhaus und seine Zweig-Anstalten in Heiligen Lande. Marienburg-Köln.
- Öney, C. (2013). Misyoner Örgütlerinin Rekabet Sahnesi Filistin. *Tarih Okulu Dergisi*, Yıl 6, S. XV, ss.331-354.
- Ortaylı, İ. (1993). Osmanlı İmparatorluğu'nda Alman Nüfuzu. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Samir Akel.S. (1978). Der Paedagoge und Missionar Johann Ludwig Schneller und seine Erziehungsanstalten, Dissertation zur Erlangung des Akademischen Grades. Tübingen: Doktor der Sozialwissenschaft im Fachbereich, Paedagogik der Eberhard-Karls-Universität.
- Satış, İ. (2013). Tanzimat Döneminde Kudüs ve Çevresinde Avrupalı Devletlerin Nüfûz Mücadelesinden Bir Kesit: Hristiyan Cemaatlerin İmar Faaliyetleri. *OTAM*, 34/Güz, ss.185-221.

KERVANYOLU’NDAN MEDENİYET YOLUNA: İPEK YOLU TİCARETİ VE ÇİN

Beyhan İncekara
Nişantaşı Üniversitesi
Rahmi İncekara
Kemerburgaz Üniversitesi

ÖZET

İpek yolu; Çin ile Akdeniz ve Karadeniz kıyı kentleri arasında çeşitli ticaret mallarının taşındığı, Asya'nın tamamından geçen kervan yoludur. Bu yol boyunca en çok taşınan ticaret malı, Çin'den getirilen ipek olduğu için yola bu ad verilmiştir. "21. Yüzyılın İpek Yolu Projesi" olarak adlandırılan TRACECA – Transport Corridor Europe Caucasus Asia - (AvrupaKafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru), Avrupa Birliği tarafından, zengin kaynaklara sahip Orta Asya cumhuriyetlerini Kafkasya üzerinden Avrupa'ya bağlamayı hedefleyen ağırlıklı olarak demiryolu olmak üzere tüm ulaşım sistemlerini kapsayan bir Doğu – Batı Koridorudur. TRACECA programı ile, Çin'in önemi de ve projedeki rolü de ön plana çıktığı görülmektedir. Çin'in enerji politikaları ve ihracata dayalı ekonomisine yönelik pazar arayışı çerçevesinde ulaşım oldukça önemli bir yere sahiptir. Küreselleşmenin getirdiği en önemli ilke olan sınırların kaldırılması ve dünyanın global bir köy haline dönüşmesi ile Çin, ürettiği malların küresel ölçeğe daha fazla yayma fırsatını "Yeni İpek Yolu Projesi" ile elde etmek istediği ortaya çıkmaktadır. Bu hamle ile Çin, limanlarında aşırı yüklenme sonucu oluşan gecikme durumlarını engellemek, ticaret yapmakta olduğu ülkelerle yaşamış olduğu sıkıntıları aşmak adına önemli bir adım attığı görülmektedir.

Bu çalışmada, Yeni İpek Yolu projesinin küresel etkileri ve Çin'in bu medeniyet yolu üzerindeki potansiyel hedefleri incelenecektir.

Anahtar Sözcükler: Yeni İpek Yolu, TRACECA, Çin

FROM CARAVAN ROAD TO CIVILIZATION ROAD: SILK ROAD TRADE AND CHINA

ABSTRACT

Silk Road; It is the caravan route that passes through Asia, where various commodities are transported between China and the Mediterranean and Black Sea coastal cities. The name of the road was named because it is the silk brought from China, the most commodious commodity along this route. The TRACECA - Transport Corridor Europe Caucasus Asia - called the 21st Century Silk Road Project - is a project aimed at linking the rich Asian Central Republics to Europe through the Caucasus, It is an East - West Corridor. With the TRACECA program, China's role in both the pre-eminence and the project seems to have come to the forefront. China's energy politics and access to the market for the economy based on the export are very important. With the removal of the most important principle of globalization and the transformation of the world into a global village, it is revealed that China wants to expand its production to the global scale by means of the "New Silk Road Project". With this move, China seems to have taken an important step to overcome the difficulties that have been experienced in the countries where it is doing business, in order to prevent delays in the ports resulting from overloading.

In this study, the global effects of the New Silk Road project and the potential targets of China on this civilization route will be examined.

Key Words: Silk Road, TRACECA, China

GİRİŞ

İpek Yolu ve Tarihçesi

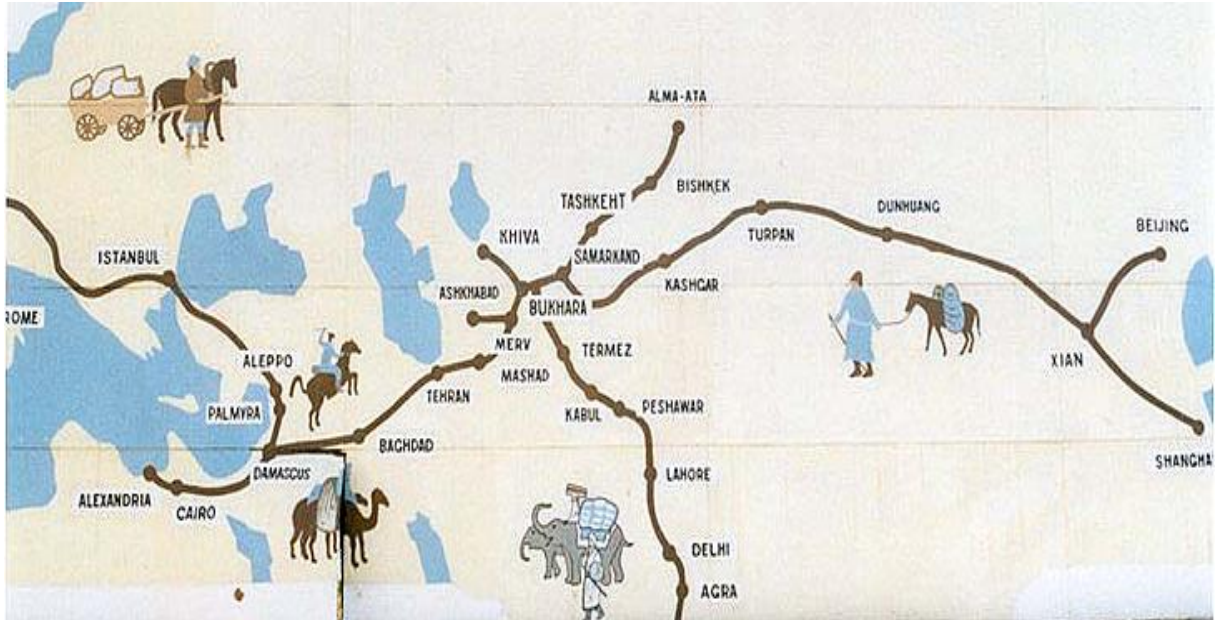
İpek Yolu; Çin ile Akdeniz ve Karadeniz kıyı kentleri arasında çeşitli ticaret mallarının taşındığı, Asya'yı boydan boya geçen kervan yoludur.

İpek Yolu, milattan önce ikinci bin yılın sonunda Çin ile ticaret bağlantısı kurulan bir yol olarak ortaya çıkmıştır. Yol boyunca en çok taşınan ticaret malı, Çin'den getirilen ipek olduğu için yola bu isim verilmiştir. "İpek Yolu" ilk kez 1877 yılında Alman coğrafyacı Ferdinand Von Richthofen tarafından kullanılmıştır.

İpek Yolu, coğrafi keşiflerin başlamasına kadar altın çağlarını yaşamıştır. Bu dönemde dünya ticaretinin büyük bir kısmını üzerinde taşıyan İpek Yolu'nun geçtiği ülkeler dönemin en zengin ülkeleri olarak göze çarpmaktadır. İpek Yolu üzerinde yer alan kervan yollarında, uzun yıllar boyunca ipek, porselen, kâğıt, baharat ve değerli taşların taşınmış; kıtalar arasındaki kültür alışverişinin temelleri atılmıştır.(Günel,2010:133)

İpek endüstrisinin eski çağlardan günümüze kadar birçok ulusun hayatında çok önemli bir yer tutmuş olduğu bilinmektedir. Batı insanı için Uzak Doğu'dan gelen ipek, aynı yerden ve Orta Doğu'dan gelen baharatın yanında, bir lüks meta olduğundan arka planda görülmüştür. Ancak lüks meta oluşu, ipeğin idareci sınıf tarafından kullanılmasını zorunlu kılmış ve bu yüzden ipek, uluslararası ilişkilerde hatırı sayılır rol oynamıştır. Ayrıca Doğu âleminin Batı âlemi tarafından tanınmasını büyük ölçüde ipek sağlamış ve bu tanınma işi önce gezgin tüccarlarla başlamıştır. (Bekin,1981:22)

Tarihi İpek Yolu'nun başlangıç noktası, Çin'in Xi'an şehridir. Xi'an, İpek Yolu ticaretinin gözdesi olarak Tang Hanedanlığı Döneminde başkentlik yapmıştır. Tarihi ipek yolu Xian, Bişkek, Merv, Semerkand, Buhara, Karakurum, Belh, Halep, Bağdat, Tahran, İstanbul gibi şehirlerden geçmektedir.

Resim 1. Tarihi İpek Yolu ve Rotası

Kaynak: (<http://www.bilgilersitesi.com/ipek-yolunun-gectigi-yerler-ve-haritasi.html>)

İpek Yolu, sanat ve medeniyet bakımından en parlak yıllarını Tang hanedanlığı zamanında yaşamıştır. VIII. yüzyıl itibariyle, İpek üretimi ile ilgili bilgilerin batıya sızması, Çin ve Batı arasındaki ticaret aracılığının Müslümanlar tarafından yapılmaya başlanması, Çin'in deniz yolunu keşfetmesi gibi sebepler, İpek Yolu üzerindeki ticaretlerin deniz yoluna göre daha az kârlı hale gelmesine neden olmuştur. Böylece İpek Yolu'nun etkinliğini kaybetme süreci başlamıştır.

XII. yüzyılda İpek Yolu boyunca yapılan ticaret, Müslümanlar ve Hristiyanlar arasındaki çekişmelerden dolayı olumsuz etkilenmiştir. XIII. yüzyılın başlarında İpek Yolu Asya'nın Moğol hâkimiyeti altına girmesinden sonra da kullanılmaya devam etmiştir. Moğollar, İpek Yolunun sadece ticarî yönünden değil aynı zamanda kültürel ve dinî dokularından da etkilenmişler; Taoizm ve Budizm gibi dinleri İpek Yolu boyunca tanıma fırsatı bulmuşlardır. Moğollar geniş bir alanda hüküm sürseler de ömrü çok uzun olmamıştır.

1368 yılında Çin'in başına Ming'in geçmesi ile Çin kendi içine kapanık bir siyaset izlemeye başlamıştır. Böylece doğu ile batı arasındaki ticarî ilişkiler yeniden durgunluk süreci içerisine girmiştir. Budizm'in tetiklediği içe kapanık dış siyaset anlayış, Ming'den sonra gelen Qing zamanında da devam etmiş; Coğrafi Keşifler ile hızla gelişen Batı dünyası ile Çin'in bağlarını koparmasını beraberinde getirmiştir. Bu yüzyıldan sonra İpek Yolu'nun tarih sahnesindeki etkinliği oldukça azalmıştır.(Akkaymak,2009:12)

İpek Yolu'nun Yeniden Canlandırılma Çabaları

1991'de Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte oluşan yeni dünya düzeni, küreselleşmenin doğurgularından olan teknolojik gelişmelerin artması, ulaşım imkanlarının kolaylaşması, bilgiye erişimin hızlanması gibi unsurlarla birleşmiştir. Bu konjonktür ekonomik ilişkileri de doğrudan etkilemiş, global bir köy haline gelen dünya üzerinde yeni ticarî oluşumlar ve arayışlar gündeme gelmiştir. İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması çabaları da bu gelişmeler doğrultusunda yüksek sesle dile getirilen bir gerçeklik olarak tezahür etmiştir.

İpek Yolu'nun 21. yüzyıldaki anlam ve önemi yeniden keşfedilmeye başlanmıştır. İpek Yolu'nun bu yüzyılda karayolu özelliğinin yanı sıra demiryolu, denizyolu, havayolu, enerji yolu ve fiber-optik vb. özelliklerinden de söz edildiği görülmektedir. Bu doğrultuda, İpek Yolu'nu yeniden canlandıracak yeni iktisadi fırsatlar bölgenin refah alanına kavuşmasına ve dünya ile entegrasyonuna katkı sağlaması kaçınılmazdır.(Can,2009:80)

İpek Yolu üzerinde doğu ve batı ticaretinin yeniden canlandırılması fikri, ilk olarak Eylül 1990'da Vladivostok Uluslararası Konferansı'nda gündeme gelmiştir. Bu konferansta, bir kervan yolu olan Tarihi İpek Yolu'nun aksine bu yol politik, ekonomik, teknolojik ve hukuki alanlarda da gelişmiş, Japon Adalarından Batı Avrupa ülkelerine kadar uzanan bir yol olarak kurgulanmıştır.(Ovalı,2008:153)

1990'da gündeme gelen Tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması fikri, 1998 yılında Bakü'de gerçekleştirilen İpek Yolu Zirvesi ile somut bir gerçeklik halini almıştır. Zirvede İpek Yolu'nun yeniden canlanmasının, başta ticarî faaliyetlerin hızlanması olmak üzere, taşımacılık ve lojistik sektörünün gelişmesini, doğa ve kültür turizminin tanınmasını, medeniyetlerin kaynaşmasını da beraberinde getireceği düşünülmüştür.(Erdem,2006:6-7).

"Yeni İpek Yolu" ismiyle canlandırılmak istenen proje, bölgede yer alan ve gelişmekte olan ülke statüsünde bulunan ülkeler açısından, yeni pazarlar, geniş ulaşım hatları ile aktif ve etkili ticaret, istihdam ve enerji ihtiyacının karşılanması anlamına gelmektedir. Uzun vadede bakıldığında; bölge refahının artması ile demokratik normların ve değerlerin bölgede yerleşmesi söz konusu olmaktadır.(Mutlu,2014:1).

Tarihi İpek Yolu'nun canlandırılmasına yönelik ilk somut proje, 2005 yılı sonlarında Çin'den Avrupa'ya ilk ticari TIR kervanının yürütülmesi ile başlamıştır. Böylece "Yeni İpek Yolu" fikrinin gerçekleşebileceği resmi olarak ortaya çıkmıştır.(Şener,2006:1)

Tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması başta bölge ülkeleri olmak üzere tüm dünya açısından önem verilen bir proje olarak karşımıza çıkmaktadır. Rusya, Hindistan, İran, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan gibi bölge ülkeleri kalkınma planlarında Yeni İpek Yolu projesine yoğun bir şekilde ilgi göstermektedir. Ayrıca Avrupa Birliği de Asya'yı Avrupa'ya bağlayan İpek Yolu Projesine ilgi duymakta plan, program ve projeler bazında destek vermektedir.(Can,2009:93)

Tarihî İpek Yolu projesi; (Milliyet,2015)

- İpek Yolu üzerindeki ülkelerin politika konusunda eşgüdümlü hareket etmesini,
- İpek Yolu güzergahında yer alan ülkelerin bölgesel önlemler almasını,
- Altyapı çalışmalarının tamamlanmasını,
- Finansal, bilim, turizm, teknoloji gibi konularda işbirliğinin sağlanmasını,
- İpek Yolu'nun geçtiği ülkelerde inşa edilen tesisler arası bağlantıların yapılmasını hedeflemiştir.

Tarihî İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması için yapılan çalışmaları şu başlıklar altında inceleyebiliriz:(Demirler,2015:84)

- **Asya Otoyolu**

Asya Otoyolu projesi, karayolu altyapısının gelişimini güçlendirmek, Avrasya ulaşım bağlantılarını desteklemek, denize kıyısı olmayan ülkelerin bağlantılarını sağlamak amacıyla bölgesel bir ulaştırma işbirliği girişimidir. Asya Otoyolu İstanbul'dan başlayarak, Tokyo'ya kadar uzanmaktadır. Asya Otoyolu Projesi 1959'da başlamış, 1970 yılına kadar yapılan çalışmalarda ilerleme kaydedilse de 1975 yılı itibari ile proje, mali gerekçeler sebebiyle yavaşlatılmış, 2005'te Bangkok'ta yapılan proje toplantısında tekrar ivme kazanmıştır.(Can,2009:99).

Asya'yı Avrupa'ya bağlayan Asya Otoyolu projesi 141.000 km uzunluğundadır. Asya Otoyolu ağının iyileştirme çalışmalarının tamamlanabilmesi için ihtiyaç duyulan destek konusunda Birleşmiş Milletler Asya ve Pasifik Ekonomi ve Sosyal Komisyonu (UNESCAP) ön plana çıkmaktadır. UNESCAP Sekreterliği projede yer alan üye ülkelerin karayolu taşıma kapasitesinin ve verimlerinin artırılması için mali kaynakların belirlenmesi üzerinde çalışmalarını sürdürmektedir. (Akkaymak,2009:50).

- **Trans-Asya Demiryolu**

1960'lı yılların başında Güney Doğu Asya, Singapur, Bangladeş, Hindistan, Pakistan, İran, İstanbul'a uzanan bir demiryolu ağı olarak tasarlanan, ilerleyen yıllarda Avrupa ile Afrika arasında bir demiryolu bağlantısı olarak ortaya çıkmış bir projedir. Trans-Asya Demiryolu; Kıtalararasındaki kültürel alışveriş ve ticaretin geliştirilmesi düşüncesinin tezahürü olarak kurgulanmıştır. Trans-Asya Demiryolu, Pasifik kıyılarından Avrupa'ya uzanan 117.500 km uzunluğundaki demiryolu ağını temsil etmektedir.(Uğur,2008:1)

2002 yılından itibaren, UNESCAP, Trans-Asya demiryolu ağının test edilmesi, 2003-2004 yılları arasında Asya ile Avrupa arasında Asya Otoyolu, kuru liman ve kolaylaştırma önlemleri ile birlikte, bölge için uluslararası bir entegre, intermodal taşımacılık ve lojistik sisteminin gelişimi gibi hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik teşvikler sunmaktadır. (Demirler,2015:92)

- **Bakü - Tiflis - Kars Demiryolu Projesi**

Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi, Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan'ın ortak girişimiyle Bakü'yü Tiflis üzerinden demiryolu ile Kars'a bağlamayı hedefleyen bir projedir. Projenin gerçekleşmesiyle Avrupa'yı Anadolu ve Güney Kafkaslar üzerinden Türkistan, Uzak Doğu ve Güney Asya'ya bağlayacak ve "demir ipekyolu" olarak adlandırılan kesintisiz demiryolu ağı tesis edilmesi düşünülmektedir. (Bağırzade, 2014:12-13).

Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu projesi, Marmaray projesi ile birlikte Trans Avrupa ve Trans Asya demiryolu ağlarının birleştirilmesini, Hazar Denizi geçişli tren ve feribot hatları ile Kazakistan ve Türkmenistan'a olan bağlantısıyla, Avrupa ve Türkiye'nin Türkistan, Uzak Doğu ve Güney Asya'ya kesintisiz demiryolu ulaşımını sağlayarak, İpek yolunun işlevliğini hızlandırması beklenmektedir. Bu proje ile, İran üzerinden geçmekte olan doğu batı koridoruna alternatif bir güzergah oluşturulmuştur. (Demirler,2015:100)

- **Traceca**

Avrupa – Kafkasya - Asya Ulaştırma Koridoru - TRACECA (Transport Corridor Europe Caucasus-Asia), Avrupa Birliği'nin teknik yardım ve mali desteğiyle Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan katılımıyla Orta Asya ve Kafkasya ile Avrupa arasında bir ulaşım koridorunun tesis edilmesi, katılımcı ülkeler arasında ticaret ve işbirliğini geliştirmesi ve bu ülkelerin uluslararası ekonomiye bütünleşmesini sağlamak amacıyla başlatılmış olan bir projedir. 1998'de Bakü'de yapılan Tarihi İpek Yolu'nun Restorasyonu Konferansı'nda Türkiye, Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan'ın da katılımıyla toplam 12 ülke Avrupa- Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru üzerinde uluslararası taşımacılığın geliştirilmesi ile ilgili olarak Çok Taraflı Anlaşma (MLA, Multilateral Agreement) imzalanmıştır. (Akkaymak, 2009:49). TRACECA'nın amaçlarını şu şekilde sıralayabiliriz: (Demirler,2015:86)

- Avrupa, Karadeniz bölgesi, Kafkasya, Hazar Denizi bölgesi ve Asya'da ekonomik ilişkilerin, ticaretin ve ulaşım bağlantılarının gelişimine yardımcı bulunmak,
- Uluslararası karayolu, demiryolu ve denizcilik pazarına girişi garantilemek,
- Trafik güvenliğini, kargo önemiyetini ve çevresel korunmayı teminat altına almak,
- Ulaştırma alanında ulaşım politikalarını ve yasal yapıyı uyumlu hale getirmek,
- Ulaştırma işlemleri arasında eşit rekabet oluşturmak.

Resim II. TRACECA-Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru

Kaynak: (<http://ekonomi.haber7.com/turkiye-ekonomisi/haber/1283280-turkiye-traceca-baskanligini-devraliyor>)

Proje, küresel ve bölgesel ulaştırma sistemlerindeki merkezi aksaklıkları aşmak üzere tasarlanmıştır. TRACECA, demiryolu, denizyolu, karayolu, havayolu taşımacılığını kapsayan çok modlu ulaşım koridorunu içermektedir. Bölgede ticaretin ve ulaştırmanın geliştirilmesini, Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin bu ulaşım koridoru üzerinden Avrupa ve dünya pazarlarına ulaşma olanağını artırmayı amaçlamaktadır.

Yeni İpek Yolu Projesi ve Çin

Yeni İpek Yolu Projesi, Bağımsız Devletler Topluluğu kadar Çin için de çok cazip bir fırsat olarak görülmektedir. Yeni İpek Yolu, Çin'in Batı ile ulaşımını sağladığı kıtalararası bir köprü vazifesi görmektedir. İpek yolunun yeniden canlandırılması Çin için stratejik öneme sahiptir.

Çin, hegemonik güç olma yolundaki stratejik tercihini İpek Yolu üzerinde kullanmaktadır. Çin, Petrol ve Doğalgaz ihtiyacını karşılamak ve üretimini dünya pazarlarına ulaştırmak için Tarihi İpek Yolu projesini yeniden canlandırma amacını gütmektedir. Bu projenin işlerliği ve etkinliği için Doğu Türkistan bölgesinin de aktif rol aldığı görülmektedir.

Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, İpek Yolu'nun canlandırılması konusundaki ilk girişimi 2013 yılındaki Kazakistan ziyareti esnasında yaptığı konuşmada dile getirmiş; Çin Başbakanı Li Keqiang, Endonezya'da "Deniz İpek Yolu" nun gerekliliğine değinmiştir. 2014 yılı itibari ile kurgulanan Yeni İpek Yolu'nun güzergahı ise şu şekilde tasvir edilmektedir: Karayolu, Çin'den başlayarak Orta Asya ile İran üzerinden Türkiye'ye ulaştıktan sonra Avrupa'ya uzanırken; Hollanda'nın Rotterdam şehrinden güneye inerek, Venedik'te son bulmaktadır. Denizyolu ise, Güney Çin Denizi'nden Kalküta'ya ulaşarak Hint Okyanusu'nu geçip, Kızıl Deniz ve Akdeniz'i aşarak Venedik'te Karayolu ile birleşmektedir.(Atlı,2014:76)

Çin ile Avrupa arasında gerçekleşen ticaret, ağırlık olarak denizyolu ile yapılmakla birlikte, son dönemde gerçekleştirilen yatırımların etkisi ile Rusya ve Kafkasya üzerinden geçen demiryolu rotalarından sağlanmaktadır. Bu proje Çin'i, Orta Asya üzerinden Avrupa'ya bağlayarak kara ve demir yollarının geliştirilmesi, maliyetlerin düşmesi ve sürelerin kısalması açısından avantajlı kılmaktadır. Çin'in Chongqing kentinden başlayan Almanya'nın Duisburg kentinde sona eren ve 2014'te seferlere

başlayan “Yuxinou” demiryolu hattı, bu anlamda ilk hamle niteliği taşımaktadır. Maliyeti fazla olsa da özellikle denizyolundaki riskler göz önüne alındığında Yuxinou demiryolu akılcı bir alternatif olarak göze çarpmaktadır.(Deniz,2016:199)

Çin, İpek Yolu’nda yer alan ülkelerle işbirliği ve ortak yatırımların arttırılmasıyla bu yolun bir ekonomik kuşak haline getirilmesini istemektedir. Çin; Bangladeş, Hindistan, Myanmar, Pakistan ekonomik koridorlarını destekleyerek komşu ülkeler ile altyapı bağlantılarını sağlanması ve uluslararası ekonomik ve teknolojik işbirliğinin geliştirilmesi için yeni bir alanlar açmıştır. “Tek yol, tek kuşak” ilkesi doğrultusunda Çin, merkezinde yer aldığı bu projeyle yeni ekonomik hamsi ile dünya pazarlarına daha hızlı ve ucuz yollardan ulaşmayı, küresel kriz nedeniyle talep azalması yaşayan ekonomisine güç kazandırmayı, ekonomik büyümeye ek olarak artan hammadde ihtiyacını kolay ve ucuz yollardan karşılamayı amaçlamaktadır.(Özdaşlı,2015:586)

Çin hükümeti İngiltere’ye ulaşacak olan Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, İran, Türkiye, Bulgaristan, Romanya, Macaristan, Avusturya, Almanya, Belçika ve Fransa bağlantısı ile yüksek hızlı tren projesi hedeflemektedir. Projenin 2020-2025 yılları arasında bitirilmesi beklenmektedir.(Özdaşlı,2015:587)

Çin’in Yeni İpek Yolu projesinin canlandırılmasına yönelik olarak yumuşak güç unsurunu sıkça kullanmıştır. Bu doğrultuda, İpek yolu koridorunda yer alan ülkelerin öğrencilerine yönelik devlet bursu, film ve sanat festivalleri, televizyon ve radyo programlarının arttırılması gibi çeşitli faaliyetleri hayata geçirmiştir.2015 yılını “İpek Yolu Turizm Yılı” olarak kabul eden Çin, turizm faaliyetlerine yönelik işbirliği stratejisini ortaya koymuştur. (Özdaşlı,2015:588)

Oluşturulacak olan “Avrasya Kara Köprüsü” ile ekonomik ve sanayi alanları kurmayı düşünen Çin, İpek Yolu’nun tam olarak işlerlik kazanması ile Budizm’in getirdiği içe kapanık anlayışı terk ederek, Mao’nun temellerini attığı dış dünyaya açılma felsefesini küresel boyuta taşımaktadır.

Jeo-stratejik analiz açısından bakıldığında, Çin’in Avrupa ile yakınlaşması, Sincan Uygur Özerk Bölgesi ve Orta Asya’ya yönelik güvenlik tehditlerini azaltılması, Ortadoğu’da ve Hint Okyanusu’nda söz sahibi olma isteği söz konusudur. Projenin gerçekleşmesi ile Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Akdeniz’de Çin’in etkisinin artmasına yönelik olarak ABD ve Rusya’nın vereceği tepki de büyük önem taşımaktadır. (Deniz,2016:199)

Dünya ekseninin Orta Doğu’dan Orta Asya’ya doğru evrileceğini düşünen teoriler tartışılırken, Sovyetler Birliği’nin yıkılmasından sonra tek kutuplu hale gelen dünyanın küresel gücü olan ABD, Çin’in Yeni İpek Yolu projesini yakından takip etmektedir. Bu takip süreci İlk olarak 3 Ağustos 1999’da “İpek Yolu Strateji Yasası” ile başlamış, “Asya Ekseni” stratejisi ile devam etmiştir. Çin’in “Tek Kuşak, Tek Yol” fikrini “Marshall Planı” stratejisine benzeten ABD, İpek yolu koridorunda yer alan ülkelere yönelik proje ile ilgili olumsuz yönde telkinlerde bulunmuş, 2009 yılından sonra Asya politikasını çevreleme politikası kapsamında Çin’i yalnızlaştırma stratejisi izlemiştir. Çin’in yeni İpek Yolu hamlesi Avrupa Birliği’nin de takip ettiği bir proje olarak karşımıza çıkmaktadır. TRACECA ile Kafkasya-Asya ulaşım koridorunu Avrupa’ya getiren Avrupa Birliği’ne karşı olarak Çin, Kırgızistan-Özbekistan ile uluslararası demiryolu projesine imza atmış, Avrupa Birliği’nin proje üzerindeki etkisini azaltmaya yönelik girişimlerde bulunmuştur. Çin’in ekonomik gücünün tüm dünyayı etki altına alması ve Rusya ile yakınlaşması, Asya-Pasifik ülkelerinin güvenlik açısından ABD’ye olan güveni İpek Yolu üzerindeki siyasî ve ekonomik belirsizlikleri göstermektedir. Sınır sorunlarının çokluğu ve denizyolu kullanımı konusunda yaşanan problemler nedeniyle Çin, Yeni İpek Yolu projesinin bütünlüğünü sağlama konusunda sorunlar yaşamaktadır. (Özdaşlı,2015:589-590-591)

Tarihî İpek Yolu'nun canlandırılmasına yönelik olarak Çin, demiryolları ile dünyaya açılmayı istemiş, Orta Asya ülkelerinden geçen projeler ile sonuca gitmeyi düşünmüştür. Rusya için bir "hayat alanı" olan Orta Asya ve Kafkasya ülkelerine yönelik bu girişim Rusya olmadan gerçekleşmesi mümkün olmadığından dolayı Çin, Rusya'yı bu projeye dahil etmiştir. Rusya ise Avrasya Ekonomik Birliği'ne karşı bir potansiyel tehdit olarak gördüğü bu projeye şüpheli yaklaşmıştır. "Orta Asya ulaşımına sahip olan, jeopolitik güce de sahip olur" teorisi bölgede Rusya ile Çin'i karşı karşıya getirme riskine karşılık, iki ülke arasındaki arabuluculuk Kazakistan Devlet Başkanı Nursultan Nazarbayev tarafından gerçekleştirilmiş, Yeni İpek Yolu Projesine yönelik diyalog sağlanmıştır. Trans-Avrasya Demiryolu Projesi ve ile başlayan süreç, Şubat 2015'te Çin, Rusya, ve Hindistan arasında yapılan Yeni İpek Yolu Projesi mutabakatının sağlanması ile devam etmiştir. Mayıs 2015'te Putin yapmış olduğu açıklamada Avrasya Ekonomik Birliği'nin Trans-Avrasya Demiryolu Projesi ile oluşan işbirliğinin kıtasal bir ekonomik birlikteliğe dönüşmesini istediklerini belirtmiştir.(Özdaşlı,2015:591-592)

Tarihî İpek Yolu'nun önemli merkezlerinden biri olan Türkiye, Çin'in öncülüğündeki Yeni İpek Yolu Projesine en fazla desteği veren ülkelerden birisidir. Kuzey- Güney ve Doğu-Batı ulaşımında transit ülke konumunda yer alan Türkiye, projenin tamamen bitirilmesiyle yatırımların ve dış ticaret hacminin artmasını, enerji akışının hızlanmasını beklemektedir. Ekim 2010'da Türkiye ile Çin arasında İpek Yolu'nun canlandırılmasına yönelik olarak anlaşmalar yapılmıştır. Bu anlaşmalar, Ulaştırma Altyapısı ve Denizcilik Alanında İşbirliği, İpek Yolu Bağlantısı Ortak Çalışma Grubu, Demiryolu İşbirliği şeklinde gerçekleşmiştir. (Atlı ve Ünay,2014:21)

Çin, Türkiye üzerinden Avrupa'ya açılma hedefini stratejik açıdan önemli görmektedir. Her ne kadar Rusya ile yakın diyalog oluşturulmuş olsa da Orta Asya ülkeleri ile iyi ilişkiler bu ülkenin göstereceği reaksiyona bağlı olacağından dolayı Çin, bir yönüyle projenin Türkiye ayağına özel bir çaba göstermektedir. Marmaray projesi ile kendini gösteren bu süreç, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve Kars-Edirne Hızlı Tren Hattı ile devam etmiştir. Çin bu hamle ile direkt Avrupa'ya Türkiye üzerinden bağlanmayı düşünmüştür. (Özdaşlı,2015:592-593)

Çin, Yeni İpek Yolu Projesi'nin finansmanına yönelik önemli girişimlerde bulunmuştur. Projenin altyapı ve mali giderlerinin karşılanması için kendi öncülüğünde Asya Altyapı Yatırım Bankası'nın (AAYB) kurulmasını sağlayan Çin, ABD ve Japonya'nın büyük hissedarı olduğu Asya Kalkınma Bankası'na karşı bir hamle yaptığı düşünülmektedir. Asya Altyapı Yatırım Bankası'na başvuran Avrupa ve Ortadoğu ülkeleri Çin'in uluslararası prestijini arttırmıştır. Kurucu üyelik için başvuran ülkelerin çoğunluğunun İpek Yolu koridorunda yer alması Çin'in projenin tamamının bitirilmesine yönelik umutlarını taze tutmuştur. (Özdaşlı,2015:589)

Çin Devlet Başkanı Jinping, Kasım 2014'te Yeni İpek Yolu Projesinin finansmanı için İpek Yolu Fonu oluşturarak 40 milyar dolar bütçe ayırmayı düşündüklerini belirtmiş; bu tutarın bir kısmını Çin hükümetinin kalanını ise Çin Yatırım Şirketi, Çin Kalkınma Bankası Sermaye Şirketi ve Çin İhracat-İthalat Bankası tarafından karşılanacağını ifade etmiştir. Ocak 2015'te 20 milyar dolar yatırımı içerisinde barındırması düşünülen Enerji Kalkınma Fonu oluşturulmuştur. 2020 yılına dek belirlenen bütçeyle projenin altyapı çalışmalarını hızlı bir şekilde yerine getirmeyi hedefleyen Çin, İpek Yolu güzergahında yer alan ülkelerle sanayi ve malî alanlarda işbirliği yapmayı, yatırım projelerine destek olmayı planlamaktadır. Ayrıca İpek Yolu Fonu'na her yıl yaklaşık olarak 730 milyon dolar harcanması beklenmektedir. (Yılmaz,2015)

SONUÇ

İpek Yolu, Doğu ile Batı dünyası arasındaki bütün ticari, dini, siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerin en önemli araçlarından biri olmuştur. Tarihin ilk çağlarından beri

düzenlenen ticaret kervanları ile Asya'nın değerli ipek kumaşları, halıları, şalları, çayları ve diğer ticari eşyaları bu yol aracılığıyla İran'a, Bizans'a ve Avrupa'nın çeşitli ülkelerine taşınmıştır. Batıdan yayılan Hristyanlık, Yahudilik, diğer din ve kültürler bu yol ile doğu medeniyetini etkilemiştir.

Çin'den başlayarak Türkistan ve Kafkaslar üzerinden Avrupa'ya ulaşan İpek Yolu geçtiği bölgelerdeki dönemin devletlerine veya milletlerine ticari ve kültürel bir zenginlik katmıştır. Ancak bu ticari ve kültürel yol Coğrafi keşiflerin başlamasının ardından eski önemini yitirmiş dolayısıyla bu bölgede eski değerini kaybetmiştir. Özellikle Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin dağılması ile birlikte önemini kaybeden İpek Yolu, Türkistan'da ve Kafkasya'da ki enerji kaynaklarının bulunması ve jeopolitiğinin artması bölge ve dünya ülkelerinin dikkatlerini yeniden bu topraklara çekmiştir. Bu enerji kaynaklarının Avrupa ve Dünya piyasalarına taşınması için çeşitli projeler gündeme getirilmiştir.

İpek Yolunun başlangıç noktası olan Çin, Yeni İpek Yolu Projesi ile Orta Asya ülkelerinden Avrupa'ya uzanan sınır ötesi ulaşım ve alt yapı projeleri geliştirerek hem bölge hem de dünya ekonomisi ile bütünleşme sürecini hızlandırmayı hedeflemektedir. Bu projenin tamamen hayata geçmesi ile Çin, Batı sınırlarının ötesine genişleyerek hem bölgesel hem de küresel anlamda çok daha etkili bir aktör haline gelecektir.

Çin'in refah kuşağı olarak adlandırdığı projenin, kuşak üzerinde bulunan ülkeler arasında işbirliği, yatırım ve kültürel iletişimi arttırması düşünülmektedir. Yeni İpek Yolu Projesi tam olarak hayata geçmesinin önünde; Maliyetin yüksek oluşu, Çin'in İpek Yolu üzerinden hakimiyet kurma düşüncesine karşı duyulan endişeler, Rusya-Çin ilişkilerindeki uzlaşının seyrinde yaşanabilecek olumsuzluklar, Hint Okyanusu, Kızıldeniz ve Akdeniz'de küresel güç olma çalışmalarına karşı ABD'nin tutumu gibi engeller bulunmaktadır. Tüm bu engeller göz önüne alındığında Çin'in bölgesel ve küresel diplomatik çalışmalara hız vermesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

- Akkaymak, M. (2009), "Avrupa-Asya Ulaştırma Koridorları ve Yeniden Canlanan İpek Yolu", İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ocak.
- Atlı, A, Ünay, S. (2014). Küreselleşme Sürecinde Türkiye-Çin Ekonomik İlişkileri, SETA Analiz, Sayı 96, Haziran
- Atlı, A. (2014). Çin ve Yeni İpek Yolu Projesi Analist, Sayı 44, Yıl 4, ss. 74-77
- Bağırzade, E. (2014), "Azerbaycan-Türkiye Ortak Ekonomik Projeleri ve Bölgesel Yansımaları", Ekonomik ve Stratejik Araştırmalar Dergisi, Sayı: 26.
- BEKİN, Ahmet Rıza 1981, İpek Yolu, D.T.C.F.Y., Ankara
- Can, A. V. (2009), "Tarihi İpek Yolunun Yeniden Canlandırılması: Engeller ve Çözüm Arayışları", Sakarya Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Muhasebe Bölümü.
- Demirler, Mustafa. (2015). Tarihi İpek Yolu'nun Yeniden Canlandırılması Ve Türkiye Ekonomisine Etkisi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat.
- Deniz, Taşkın. (2016). Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası / Ancient Silk Road Geography in the Light of New Hopes, Marmara Coğrafya Dergisi / Marmara Geographical Review Sayı/Issue: 34, ss/pp: 195-202, ISSN: 1303-2429, E-ISSN: 2147-7825, Temmuz/July 2016
<http://dergipark.gov.tr/download/article-file/227367> Erişim Tarihi:27.02.2017

- Erdem, H. (2006), "Avrasya için Yeni Bir Fırsat: Tarihi İpek Yolu'nun Yeniden Tarihi İpek Yolu'nun Yeniden Canlandırılması", Avrasya Ticaret ve Sanayi Odaları 2. Zirve Toplantısı, Mayıs.
- Günel, Gökçe.(2010), Anadolu Selçuklu Dönemi'nde Anadolu'da İpek Yolu - Kervansaraylar – Köprüler, Kebikeç-İnsan Bilimleri İçin Kaynak Araştırmaları Dergisi, 1. Baskı Sayı:29, <https://kebikecdergi.files.wordpress.com/2012/07/14-ipekyolu.pdf>
- İpek Yolunun Geçtiği Yerler Ve Haritası, <http://www.bilgilersitesi.com/ipek-yolunun-gectigi-yerler-ve-haritasi.html> Erişim Tarihi: 20.02.2017
- Mutlu, G. (2014), "Yeni İpek Yolu Orta Asya İçin Ne Anlama Geliyor". (http://www.usak.org.tr/kose_yazilari_det.php?id=2238&cat=395#.U_Ckev kGHXQ Erişim Tarihi: 17.03.2017).
- Ovalı, S. (2008), "Traceca Projesi ve Türkiye", International Journal of Economic and Administration ve Studies, Yaz, Yıl: I, Cilt: I.
- Özdaşlı, E. (2015). "Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Etkileri / China's New Silk Road Project And Its Global Infuluence", TURKISH STUDIES- International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic-, ISSN: 1308-2140, (Prof. Dr. H.Ömer Karpuz Armağanı), Volume 10/14 Fall 2015, ANKARA/TURKEY, www.turkishstudies.net, DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.8879>, p.579-596.
- Şener, N. F. (2006), "Yeniden Doğan 'İpek Yolu' ve Türkiye Lojistik Sektörü", Logistical, Sayı: 4.
- Türkiye Traceca Başkanlığını Devralıyor, <http://ekonomi.haber7.com/turkiye-ekonomisi/haber/1283280-turkiye-traceca-baskanligini-devraliyor> Erişim Tarihi: 01.03. 2017
- Uğur, F. (2008), "Barış Yolu, Enerji Hatlarından Geçiyor". <http://www.aksyon.com.tr/aksyon/haber-22633-26-baris-yolu-enerji-hatlarindan-geciyor.html> Erişim Tarihi:02.03.2017.
- Yeni İpek Yolu için Türkiye Kilit Olacak, <http://www.milliyet.com.tr/yeni-ipek-yolu-icin-turkiye-kilit/ekonomi/detay/2050114/default.htm> Erişim Tarihi:10.03.2017.
- Yılmaz, S. (2015). Erdoğan'ın Çin Ziyareti ve Stratejik İşbirliği Vizyonu. Stratejik Düşünce Enstitüsü, Yayınlanma Tarihi: 11.08.2015 <http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/erdoganin-cin-ziyareti-ve-stratejik-isbirligi-vizyonu/4358>. Erişim Tarihi: 22.02.2017.

BİR SİYASETNAME OLARAK KUTADGU BİLİĞ VE *BEG*’İN VASIFLARI

Ersin Çelik

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

ÖZET

Kutadgu Bilig, Balasagunlu Yusuf tarafından 1069 yılında kaleme alınmış, uzun, öğretici bir şiidir. Eserin dili merkezi Kâşgar’da konuşulan ve İslam etkisinde şekillenen Karahanlı Türkçesidir. Eser, bireyin kendine ve topluma karşı taşıdığı yükümlülükleri ve her iki dünyada insanı saadete götüren yolları anlatır. Bunun yanında *Kutadgu Bilig*, devlete ve devlet adamlarına yönelik beyitler ihtiva etmesiyle de bir siyasetname kabul edilmektedir. Siyasetnameler bilindiği gibi daha çok Arap, Fars, Hint ve Türk edebiyatlarında rastlanan devlet adamlarına yöneticilik sanatına ilişkin bilgiler veren eserlerin genel adıdır. Bu çalışmada eserde tespit edilen ve önemli devlet adamlarından olan *beg* ‘bey’in eserde belirtilen vasıfları örnek beyitlerle açıklanmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Bey, Karahanlılar, Kutadgu Bilig, Siyasetname, Vasıflar

THE QUALITIES OF KUTADGU BILIG AND “BEG” AS A POLITICAL TREATISE

ABSTRACT

Kutadgu Bilig, which was written by Balasagunlu Yusuf in 1069, is a long and didactic poem. The language of the poem is Karahan Turkish, which was shaped by Islamic impact and still have been spoken in Kaşgar. The poem tells the responsibilities of the individual’s to him and to the society and it also tells the ways that brings human to happiness in life and afterlife Besides *Kutadgu Bilig* is accepted as a political treatise since it includes liner about the state and the statemen. As it’s known, political treaties are the general name for the cenre which gives information about the management skills of the statesmen in Arabian, Persian, İndian and Turkish literature. In this study, it will be tried to explain the aspects of *beg* ‘monarch’ who was one of the most important statesmen, via complets.

Key Words: Monarchs, Karahan’s, Kutadgu Bilig, Politics, Quality

GİRİŞ

Kutadgu Bilig

Kutadgu Bilig, Balasagunlu Yusuf tarafından Balasagun’da yazılmaya başlanmış ve Kaşgar’da 1069 yılında tamamlanmıştır. Türk edebiyatında İslam etkisinde yazılmış ilk (büyük) eser kabul edilen Kutadgu Bilig, mesnevi nazım biçimiyle ve aruzun Şehname kalıbı olarak tanımlanan *feûlün / feûlün / feûlün / feûl* kalıbıyla 6645 beyit olarak yazılmış olup Karahanlı hükümdarlarından Hakan Tavağç Ulug Bugra Kara Han’a sunulmuştur. Eser bu hükümdar tarafından değerli görülmüş ve yazarı olan Balasagunlu Yusuf’a *has hacip* unvanı verilmiştir. Eserin aslı kaybolmuş, şu an elimizde sonradan çoğaltılmış Viyana (Uygur harfli), Kahire (Arap harfli) ve Fergana (Arap harfli) nüshaları bulunmaktadır.

Eserin başındaki mensur mukaddimeden elde edilen bilgilere göre kitabın büyük bir eser olduğu, Çin hâkimlerinin hikmetleri ve şiirleriyle süslenmiş olduğu, eseri okuyup insanlara ulaştıran kişinin büyük meziyet sahibi olduğu ve bütün Türk vilayetlerinde Buğra Han dilinde, Türkçe olarak yazıldığı ve bu kitaptan daha iyi seviyede bir eserin verilmediğini dile getirmiştir. (Arat, 1998: 1).

Eser, yazarı tarafından okuyucularına şu şekilde takdim edilmiştir:

KB 350 *kitab atı urdum kutadgu bilig*

kutadsu okıglı tutsu elig (Arat, 2007: 49)

Kitabın adını Kutadgu Bilig koydum; okuyana kutlu olsun ve ona yol göstersiz. (Arat, 1998: 36)

KB 351 *sözüm sözledim men bitidim bitig*

sunup iki ajunni tutgu elig (Arat, 2007: 50)

Ben sözümü söyledim, kitabımı yazdım; bu kitap uzanıp her iki dünyayı tutan bir eldir. (Arat, 1998: 36).

Eserin sahibi olan Yusuf adı metinde bir defa geçmektedir:

KB 6627 *ay yusuf kerek sözni sözle köni*

kereksiz sözüg kizle kılga kora(Arat, 2007: 652)

Ey Yusuf, gerekli ve doğru sözünü söyle; gereksiz sözünü gizle, onun zararı dokunur. (Arat, 1998: 475)

Balasagunlu Yusuf, eserin ilk 3 babında İslami usul ve gerekliliklerinden olan Allah'a hamd ü sena, Hz. Peygambere ve dört sahabeye salât ü selama, 4. bapta "Bahar" şiiri ve eserini sunduğu kişinin övgüsüne yer vermiştir. 5. bapta evreni, 6.bapta insanoğlunun, kendi değerine *bilig* (bilgi) ve *ukuş* (akıl) ile eriştiğini konu etmiştir. 7. bapta dilin erdemi (erdem), kusuru (mün), faydası (asıg) ve zararı (yas) üzerinde durmuş, 8. bapta eserini bilginler için yazdığını ve hatalarından dolayı özrüne yer vermiştir. 9. bapta iyilik etmenin övgüsünü yapmış ve bu işin faydalarını açıklamıştır. 10. babı bilgi ile aklın erdemi ve faydaları konusuna ayırmıştır. 11. bapta kitabın adını, anlamını ve kendisinin sağlık durumunu açıklamıştır. Eserin asıl hikâye bölümü ise 12. baptan başlayarak 85. babın ortalarına kadar devam etmektedir. Bu asıl hikâye bölümünde devletin niteliği, adaletin niteliği, baba öğüdü, aklın niteliği, devlet ve ordu örgütü, başbuğ görevli ilişkisi, doğru yasa ve hak, halk tabakalarının sınıflanması, şehirli görgüsü, dünyadaki ödevlerimiz ve ahiret, gök cisimleri, bunların devinimi, düş yorumu vb. gibi ansiklopedik bilgiler yer almaktadır. (Dilâçar, 1972: 72-92)

Siyasetname Olarak Kutadgu Bilig

Siyasetname, Arapça *sîyāset* "insan topluluklarını idare etme, devlet işlerini yürütme sanatı ve politika"sözcüğü ile Farsça *nāme* "mektup, yazı" sözcüklerinin birleşmesinden oluşmuştur. (TDV İslam Ans. C37: 304)

Siyasetnameler, devlet idaresinin esaslarını, hükümdarda ya da devleti yöneten kişilerde bulunması gereken nitelikleri, devlet, yönetici ve halk arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerde dikkat edilmesi gereken hususları içeren bilgileri, devletin uluslararası camiada üzerine düşen görevleri ve bu devletlerin birbirleriyle ilişkileri, hükümdarın yaratıcıya ve halka, halkın devlete ve hükümdara karşı görevleri, devletin sosyal devlet ilkesi gereği halkına sahip çıkması, devlet yöneticilerine siyaset ve politika hakkında öneri, halkın devlet düzenindeki yerini, görevlerini, önemini, devlet, halk ve yönetici arasındaki iletişimi ve bunun yansımalarını dile getiren hükümdarlara, yöneticilere tavsiye ve öğütlerde bulunan, ayet, hadis, hikmetli ve meşhur sözlerle desteklenen didaktik ve ahlakî bir tür olarak tanımlanabilir.

Fârâbî'nin "*el- Medinetü'l Fâdila*", Nizamü'l- Mülk'ün "*Sîyāsetnāme*", Keykavus'un "*Kābusnāme*", Gazâli'nin "*Nasîhâtü'l- Mülük*" adlı eserleri siyasetname türünde öne çıkan eserlerdendir.

Şimdi de Kutadgu Bilig'in siyasetname özelliklerini belirleyelim.

Kutadgu Bilig, *kut* "kut, mutluluk, saadet, devlet", *kutad-* "kutlu olmak, saadetli olmak, devletli olmak", *kutadgu* "eser adı, mutluluk, saadet, devlet" sözcüğü ile *bil-* "bilmek", *bilig* "bilgi" sözcüğünün bir araya gelmesiyle oluşmuştur. Eser bu bakımdan "mutluluk veren bilgi, saadet veren bilgi" olarak günümüz Türkçesine aktarılmıştır. (Taş, 2015: 88) Bazı araştırmacılar da bu aktarıma "devlet bilgisi, siyaset bilgisi, devlet yönetme bilgisi" eklemelerini yapmışlardır. (Ercilasun 2003:764, Arslan 1987: 32-33, Kafesoğlu 1980: 32-33)

Eserin başındaki mensur mukaddime bölümünden edinilen bilgilere göre Çinliler *Edebü'l- Mülūk* "Hükümdarlığın Adabı", Maçin beyleri *Ayinü'l- Memleke* "Memleketin Aynası", İranlılar *Şāhnāme-i Türkî* olarak adlandırılmıştır. Bazıları da *Pendnāme* gibi isimlendirmeler yapmışlardır. (Arat, 1998:1) Bu adlandırmalarda Kutadgu Bilig'in bir siyasetname olduğunun göstergesidir.

Siyasetnameler, temel olarak devlet idaresini ele alan eserler olduğundan bu tarz eserler genellikle hükümdarlar, devlet yöneticileri için yazılmışlardır. Bu nedenle hükümdarlar için yazılmış olanlara *nasihatü'l-mülūk*, *ādābü'l- mülūk*, *enîsü'l-mülūk*; vezirler, emirler ya da diğer devlet yöneticileri için yazılmış olanlara *nasihatü'l-vüzerā*, *tuhfetü'l-vüzerā*, *mir'atü'l-vüzerā* gibi adlar verilmiştir. (TDV İslam Ans. C37: 304) Kutadgu Bilig de hem hükümdara hem de başta vezir olmak üzere devlet yöneticilerine devlet yönetimiyle ilgili tavsiyeler, öğütler içermesi bakımından her iki adlandırmayı içerisinde taşımaktadır.

Kutadgu Bilig'in genel yapısı incelendiğinde kısaca devletin, *begin* "beyin, hükümdarın" ve onun etrafındaki yöneticilerin nasıl olması gerektiği, halk, devlet ve yönetici ilişkilerinin tanımı ve ideal devlet düzenine nasıl erişileceği konusu irdelenmektedir. Bu bakımdan da Kutadgu Bilig ile diğer siyasetname türündeki eserler arasında bir paralellik gözlemlenmektedir. Bu konu da eserin temelini oluşturan *tört neş* "dört şey" arasında tartışılmaktadır. Bu *tört neş* ve temsilleri şunlardır:

1. Kün Togdı "Doğan Güneş": *beg* "bey, hükümdar" olarak *köni törü* "doğru kanun".
2. Ay Toldı "Dolunay": *kut* "saadet, ikbal ve devlet".
3. Ögdülmüş "Övülmüş": *ukuş* "akıl".
4. Odgurmuş "Uyanmış": *akıbet* "hayatın sonu". (Arat, 2007: XXVII)

Klasik İslami dönem siyasetnameleri incelendiğinde hemen hepsi Allah'a hamd, peygamber efendimiz Hz. Muhammed'e ve dört sahabeye salât ve selam, sunulacak kişiye övgüler ile başlamaktadır. Kutadgu Bilig'in birinci babında "Tanrı Azze ve Cellenin Medhini Söyler", ikinci babında "Peygamber Aleyhi's-Selamın Medhini Söyler", üçüncü babında "Dört Sahabenin Medhini Söyler", dördüncü babında "Parlak Bahar Mevsiminin ve Büyük Buğra Han'ın Medhini Söyler" başlıklarıyla başlaması İslami dönem siyasetnameleri için ortak bir özelliktir.

Siyasetnamelerde devletin esasları, devletteki adalet sistemi ve bu adalet sisteminin nasıl olması gerektiği, hükümdarların ve başta vezir olmak üzere devlet yöneticilerinin hangi vasıflara sahip olacağı konusu tartışılmaktadır. Kutadgu Bilig'de de bunlar:

16. bapta "Ay Toldı Hükümdara Devlet Sifatını Söyler" başlığı altında devletin önemi, sıfatlarının ne olduğu,
17. bapta "Hükümdar Kün Togdı Ay Toldı'ya Adalet Vasfını Söyler" başlığı altında adaletin vasıflarını,
18. bapta "Hükümdar Kün Togdı Ay Toldı'ya Adalet Vasfının Nasıl Olduğunu Söyler" başlığı altında adalet ilkesinin, vasfının nasıl olduğu,
28. bapta "Ögdülmüş Beyliğe Layık Bir Beyin Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler" başlığı altında beyin taşıması gereken özellikleri, beyin nasıl biri olabileceğini,

29. bapta "Öğdülmiş Beylere Vezir Olacak Kimsenin Nasıl Olması Lazım Geldiğini Söyler" başlığı altında vezirin nasıl bir kimse olacağı ve hangi vasıflara sahip olacağı,

30 ve 37. baplarda da kumandanın, ulu hacibin, kapıcı başının, elçinin, kâtibin, hazinedarın, aşçıbaşının ve içkicibaşının nasıl kişiler olması gerektiği anlatılmaktadır. (Arat, 1998: 58, 66, 68, 146, 164, 170, 181, 188, 193, 198, 203, 209, 212, 218)

Siyasetnameler genel olarak dünya üzerinde hoşgörölü, adil düzenli ve güçlü bir devletin nasıl oluşturulacağı ve bu devlette hem bu dünya hem de ilahi dünya için nelerin yapılabileceği ile her iki dünyada da huzurun, mutluluğun nasıl elde edileceği konularına yer verir. Kutadgu Bilig'de de asıl amaç hem bu dünyada hem de ilahi dünyada mutluluğa, saadete nasıl ulaşılacağı konusunda tavsiyeler ve öğütler aktarılmış, bunun gerçekleşmesi içinde adil bir dünya düzeni, adil bir devlet modeli önerilmiştir.

Son olarak siyasetnamelerde genellikle bir devlet modeline yer verilir. Kutadgu Bilig'de de adaletin ön plana çıktığı, hükümdarın da hukukun üstünlüğünü kabul ederek halkın da buna uyması yönünde telkinde bulunduğu günümüzde "hukuk devleti" modeline yakın bir anlayış vardır.

Kutadgu Bilig'de Adı Geçen Devlet Adamları

Bugra Han: Eserin başında yer alan mensur ve manzum mukaddime ile asıl metinde şu şekillerde gözlemlenmiştir:

bugra han (KB A14, B23), *tavgaç kara bugra han* (KB B60)

tavgaç bugra han (KB A25), *ulug bugra han* (KB IV. Bab),

melik bugra han (KB A26), *tavgaç ulug bugra han* (KB 88),

(Arat, 1979: 2, 6, 23, 26) Buğra Han, Balasagunlu Yusuf'un Balasagun'da yazmaya başladığı ve Kaşgar'a gelerek tamamladığı eserini sunduğu, onun huzurunda okuduğu ve ondan *has hacip* unvanını aldığı Karahanlı hükümdarıdır.

KB 88 *ajun tuttı tavgaç ulug bugra han*

kutadsu atı birsü iki cihan (Arat, 2007: 26)

Büyük Tavgaç Buğra Han, dünyaya hâkim oldu; adı kutlu olsun Tanrı onu her iki cihanda aziz etsin. (Arat, 1998: 18)

Nuşinrevan: Adı eserde iki yerde tespit edilmiştir:

KB 290 *muşar bütmeşe kör bu nuşin revan*

ukuş közi birle yaruttı cihan (Arat, 2007:44)

Buna inanmazsın, Nûşin- Revan'a bak; o akıl gözü ile dünyayı aydınlattı. (Arat, 1998: 32)

KB 6550 *ya isa bolup kökke agdım takı men*

ya nuşin revan teg körü tüz yorıttım (Arat, 2007: 646)

İsa gibi, ben göğe çıktım veya Nûşirevan gibi memleketi adaletle idare ettim. (Arat, 1998: 470)

Enûşervân, Nûşîrevân, Nûşervân şeklinde de kaydedilen bu kelime, Pehlevîce'de "ölümsüz ruh" anlamına gelen ve Zerdüşst metinlerinde ölümler için övgü sıfatı olarak kullanılan enûşeg- rûvânın değişik bir şekli olup genellikle Sasani hükümdarı Kısra I. Hüsrev'i, II. Hüsrev Pervîz'den ayırt etmek için kullanılmıştır. (TDV İslam Ans. C11: 255)

KB 290. beyitte Nûşîrevân'ın aklı ön plana çıkarılmış, doğru kanunlarla, adil bir yönetimle halkını yönetmiş ve böylece çağına iyi bir nam bıraktığı zikredilmiştir. KB 291. beyitte geçen "*cehennemlik iken cehennem azabından kurtuldu*" ifadesi onun

bu dünyada akli, adaleti ve yönetimiyle hem bu dünyasını hem ilahi dünyasını kurtardığı dile getirilmektedir. KB 6550. beyitte yine Nûşîrevân'ın memleketi adaletle yönettiği ifadesi bir kez daha hatırlatılmıştır.

Karun: M.Ö 560-540 yıllarında Lidya'nın son kralı olarak görev yapmıştır. Eserde bir yerde tespit edilmiştir:

KB 6551 *ya kençim tükel boldı karun neñi teg*

ya ashab-ı res teg temür kend tokıttım (Arat, 2007: 646)

Yahut hazinem, Karun'un ki gibi doldu- taştı veya Eshâb-i Res gibi, demirden kale yaptırdım. (Arat, 1998: 470).

Kur'ân-ı Kerîm'de Karûn ve hazinesinden söz eden âyetlerden anlaşıldığına göre Karûn, Hz. Musa'nın kavmi arasında hazinelerinin anahtarını ancak güçlü, kuvvetli, büyük bir topluluğun taşıyabileceği çok zengin bir kişiydi. Bundan dolayı Türk edebiyatında atasözü ve deyimlerde daha çok hazineleri, zenginliği ve cimriliğiyle söz konusu edilmiştir. Karun'un hazineleri "*genc-i Kārûn, māl-i Kārûn*" diye anıldığı gibi her gittiği yere hazinesini de beraberinde götürdüğü için "*genc-i revân*" (yürüyen hazine) olarak da adlandırılmıştır. Karûn, cimriliği ve zenginliği sebebiyle gururlanmasından dolayı yerin dibine batırılınca çok güvendiği hazineleri de kendisiyle birlikte yok olmuştur. (TDV İslam Ans. C24: 520)

Kutadgu Bilig'de bir yerde tespit edilen Karun'un faaliyetleri ve hazinesi, Yusuf tarafından gereksiz görülmüştür. Bunun nedeni olarak da insan hayatının yine toprağa dönüş olacağı, dünyadaki hayatın biteceği ve öldükten sonra yanında iki bez (kefen) dışında bir zenginliğin olmayacağındandır. Ayrıca insanın dünyaya üryan bir şekilde geldiği, yine aynı şekilde döneceği ve bu dünyaya insanın kendini Karun gibi bağlamasının yanlış olduğu belirtilmektedir.

Şeddâd: Hud peygamber zamanında yaşamış olup Yemen'deki Âd kavminin hükümdarlığını yapmıştır. Zamanla kibirlenip tanrılık iddiasında bulunmuş, Hud peygamberden dinlediği cennetin vasıflarına benzer İrem bağı adında Suriye'de bir bahçe ve saray yaptırmıştır. Buranın yapımı bitince ordusuyla birlikte İrem bağına hareket etmiş ve yolda helak olmuştur. (Pala, 2013: 423)

KB 6547 *tutayın ya kisra ya kaysarça boldum*

ya şeddâd-u 'ad teg takı uçmak ittim (Arat, 2007: 646)

Farzedelim ki ben kisra ve kayser oldum ya Şeddâd ve Ad gibi bir cennet yaptırdım. (Arat, 1998: 470)

Eserde bu bölümün devamına bakıldığında dünyada cennet bile yaratılsa insanoğlunun yine dünyadan ayrılacağını, bu dünyanın fani olduğu ve bu dünyaya bu denli bağlanmanın gereksiz olduğu ve yukarıda değindiğimiz gibi bu dünyadan bir kefen ile insanın ayrılacağından fani işlerle uğraşılmasının yanlış olduğu belirtilmektedir.

Bu bölümde **Kisra (I. Hüsrev)** Sasani hükümdarı adı da geçmektedir. Yukarıda Nûşîrevân açıklamasında Kisra (I. Hüsrev)'e de değinilmiştir.

İskender: MÖ 356, MÖ 323 yılları arasında yaşamış, tarihte Büyük İskender olarak tanınmış ünlü Makedon kralıdır. İmparatorluğunu Avrupa'dan, Asya'ya, Asya'dan Afrika'ya kadar genişletmiş, dünyanın büyük bir bölümünü ele geçirmiş bir hükümdardır. Eserde bir yerde tespit edilmiştir.

KB 6548 *ajun bütrü tuttum şikender tutarça*

tükel nuh yaşın men yaşadım yaşattım (Arat, 2007: 646)

İskender gibi bütün dünyayı elimde tuttum, tam Nuh'un yaşını yaşadım yaşattım. (Arat, 1998: 470)

Eserde İskender'in tüm dünyayı ele geçirmesi, buralarda hükmünü yürütmesi dile getirilmiş, ancak devamında olan beyitlerde bunların bu dünyada kalacağını, yine yukarıda belirttiğimiz gibi bu dünyanın faniliğini, bu dünyaya bağlı kalmanın yanlış olduğunu dile getirmiştir. Yusuf İskender'in 32 yaşında öldüğünü bildiğini varsayarak bir doğru tespit daha yapmıştır. Zira İskender öldüğünde ardında koskocaman bir imparatorluk bırakmış kendisine bir mezar edinmiştir.

beg'in Vasıfları

Kutadgu Bilig 28. bab " Beyliğe Layık Bir Beyin Nasıl Olması Gerekliğini Söyler" başlığında Hükümdar Kün Togdı (*beg*) hükümdarın memleketini nasıl düzene sokacağı, halkının nasıl zenginleşeceği, hükümdarın öldüğü zaman nasıl anılacağı, hazinenin nasıl dolacağı, düşmana nasıl boyun eğdirileceği, güçlü ve yetkin bir ordunun nasıl olacağı ve yönetileceği, hükümdarın adının dünyaya nasıl nam salacağı, halkının nasıl hükümdara bağlı olacağı gibi soruların cevabını aramaktadır.

Hükümdar Kün Togdı şu beyitte sualini Ögdülmiş'e sorar:

KB 1924 *negü teg kerek beg mını başlasa*

çavı barsa atı işin işlese (Arat, 2007: 210)

Beyin nasıl olması gerek ki o bunların başına geçsin, işini görsün, nam ve şöhreti dünyaya yayılsın. (Arat, 1998: 146)

Ögdülmiş'e göre bey öncelikle asil bir soydan gelmeli, büyük işlere kalkışabilmesi için gözü pek, güçlü, cesur, bilgili ve uyanık olmak gibi vasıflara sahip olmalıdır. Örnek beyitler:

KB 1949 *bu beglikke aşnu tıp aslı kerek*

atım alp katıg kurç yana toñ yürek (KB, 2007: 213)

Beylik için insanın ilk önce asil soydan gelmesi gerektir; bey cesur, kahraman, kuvvetli ve pek yürekli olmalıdır.(Arat, 1998:148)

KB 1956 *biliglik kerek beg ukuşlug odug*

añar tegmese bir müfaca yodug (KB, 2007: 213)

Ansızın bir iftiraya uğramaması için beyin bilgili, akıllı ve uyanık olması lazımdır. (Arat, 1998: 148)

KB 1961 *budunka talısı kerek alp atım*

bedük işke ötrü bu bolsa titim (KB, 2007: 214)

Halk için beyin cesur ve kahraman olması iyidir; büyük işleri ancak bu meziyetler ile karşılamak mümkündür. (Arat, 1998: 149)

Bey, her türlü iyiliğe el uzatan, asil davranışlara sahip, takva sahibi, temiz, az konuşan, sabırlı ve sukûnetli olmalıdır. Bey sürekli iyilik yapmalı, halka faydalı yolların önünü açıp halka zarar veren unsurları yok edip halkını korumalıdır Ayrıca avama ait davranışlardan uzak durmalı, siyahın kul; beyazın beyi temsil ettiğini ve bunların birbirinden bu şekilde ayrıldığını unutmamalıdır. Eğer beyin tabiatı avamınki ile benzer ise o bey halktan da aşağı görülür. Örnek beyitler:

KB 1965 *kamug edgüke bolsa elgi uzun*

uvutlug silig hem kılınçı tüzün (KB, 2007: 214)

Her türlü iyiliğe el uzatmalı; hayâ sahibi, yumuşak huylu ve asil tabiatlı olmalıdır. (Arat, 1998: 149)

KB 1985 *sakınuk kerek beg ne kılkı arıg*

arıklık tiler tutçı urgı arıg (KB, 2007: 216)

Bey takvâ sahibi ve temiz olmalıdır; aslı temiz olan daima temizlik ister. (Arat, 1998: 150)

KB 1988 *örüglük amulluk bolur begke körk*

bu beglik işiñe bu ol bagu örk (KB, 2007: 216)

Sabır ve sukûnet bey için bir ziynettir; bunlar beyliğin başta gelen meziyetleridir. (Arat, 1998: 150)

KB 2078 *otunluk iveklik yinik kurguluk*

kara kılkı ol bu yırak turguluk (KB, 2007: 224)

Küstahlık, acelecilik, zevzeklik, bunlar avam tabiatıdır; bey bunlardan uzak bulunmalıdır.(Arat, 1998: 156)

Bey sözüne güvenilir, özü sözü bir, halkına sahip çıkan, onu koruyup kollayan ve ona örnek davranışlar sergilemelidir. Bey şu beş şeyden uzak durmalıdır: acelecilik, cimrilik, hiddet, inatçılık ve yalancılıktır. Örnek beyitler:

KB 2010 *tili çın kerek bolsa köñli köni*

budunka asıg kılsa togsa küni (KB, 2007: 218)

Beyin dili dürüst ve kalbi doğru olmalı ki halka faydası olsun ve güneşi doğsun. (Arat, 1998: 152)

KB 2060 *adın ma bu biş neñ tırak tutgu beg*

atı edgü bolsa kü çav bolgu teg (KB, 2007: 223)

İyi nam ve şöhretle adının yayılmasını isterse; bey bir de bu beş şeyi kendinden uzak tutmalıdır. (Arat, 1998: 155)

KB 2061 *birisi iveklik birisi saran*

üçünçü buşılık serin öz tiren(KB, 2007: 223)

Biri acelecilik, ikincisi cimrilik ve üçüncüsü hiddettir; bunlara karşı mukavemet et, mağlup olma. (Arat, 1998: 155)

KB 2062 *bu törtünç yayuz begke arkuk kılınç*

bişinçi yaragsız bu yalğan erinç(KB, 2007: 223)

Bir bey için fena olan şeylerin dördüncüsü inatçılık; yakışmayan bu şeylerin beşincisi şüphesiz yalancılıktır. (Arat, 1998: 155)

Eserde dikkat çekici olarak beyin dış görünüşünün nasıl olması gerektiği de aktarılmıştır. Bey güler yüzlü, saç sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalıdır. Beyin yüzünü gören herkes onu sevmeli, memleketi ve halkı ona bakıp güvenle yaşamalıdır. Örnek beyit:

KB 2083 *yüzi körki körklüg kerek beg yülüg*

bodı ortu bolsa ne çavlug külüg(KB, 2007: 225)

Bey güler yüzlü, saç sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalı; aynı zamanda nam ve şöhret sahibi bulunmalıdır. (Arat, 1998: 157)

Ögdülmiş, İslami dönem etkisinden de olacak ki beyin içki içmemesi, fesatlık etmemesi, kumar oynamaması gerektiğine de değinmiştir. Eğer bey şarabın tadına alışırsa bunun acısının memleket ve halktan çıkacağını, fesatlık ederse orada ikbalin kalmayacağını, kumara alışırsa halkı ile kendisinin de muhtaç duruma düşeceğini

dile getirmiştir. Bey davranışlarıyla halkına örnek olmalı, onları doğru yola yönelten kişi olmalıdır. Örnek beyitler:

KB 2091 *bor içmez kerek beg fesad kılmasa*
bu iki kılıktın kaçar kut basa (KB, 2007: 226)

Bey içki içmemeli ve fesatlık yapmamalıdır; bu iki hareket yüzünden sonunda ikbal elden gider. (Arat, 1998: 157)

KB 2093 *oyunka avınsa ajun tutguçı*
ilin buzdı boldı özi koltguçı (KB, 2007: 226)

Dünyaya sahip olan vaktini kumara verirse memleketini bozar ve kendisi de muhtac duruma düşer. (Arat, 1998: 158)

KB 2104 *fesad kayda bolsa kaçar kut teze*
fesad çın yorır tutçı beglik buza (KB, 2007: 227)

Nerede fesat olursa ondan saadet kaçar, gider; fesat, şüphesiz her yerde daima beyliğe helal getirir. (Arat, 1998: 158)

Beyin siyaset bilgisi pek olmalı, bu bilgiyle memleketi ve kanunu düzene sokmalıdır. Ayrıca bey iyi kılıç kullanmalı, askerini memnun etmeli ve ordusuna sahip olmalıdır. Kötü kimselere karşı siyaset yürütüp halk arasındaki kargaşayı yatıştırmalıdır. Örnek beyitler:

KB 2128 *siyaset bile beg tüzer il törü*
kara kılık itlür siyaset körü (KB, 2007: 229)

Bey memleket ve kanunu siyaset ile düzene koyar; halk hareketini onun siyasetine bakarak tanzim eder. (Arat, 1998:160)

KB 2130 *bu begler kapugın siyaset bezer*
Siyaset bile beg ilini tüzer (KB, 2007: 229)

Bey kapısını siyaset süsler; bey siyaset ile memleketini düzene koyar. (Arat, 1998:160)

SONUÇ

Siyasetnameler, devleti, devlet idaresini, devlet yöneticileri ele alan bu yapıların hangi niteliklere sahip olması gerektiği konusunda öneriler, öğütlerde bulunan, devlet idaresi altında yaşayan unsurların devlete karşı görevlerini, devletin de onlara karşı görevlerini dile getiren, devletin hem içerideki hem de dışarıdaki ilişkilerini, hem bu dünyada hem de ilahi dünyadaki mutluluğa nasıl erişileceği vb. konulara sahip olan, bu konulardaki tavsiyelerini atasözleri, deyimler, ayet, hadis ve meşhur sözler ile destekleyerek açıklayan didaktik ve ahlakî bir türdür. Balasagun'da yazılmaya başlanan 1069'ta tamamlanan, *Kutadgu Bilig* de Türk kültürünün ilk siyasetnamesidir.

Siyasetnameler genellikle mensur şeklindeki metinlerdir. Ancak *Kutadgu Bilig* manzum olarak oluşturulmuş olması nedeniyle kendisinden önceki ve sonraki birçok siyasetnameden ayrılmaktadır. Ayrıca eserin alegorik bir nitelik taşıması da Alessio Bombaci tarafından zikredilerek diğer siyasetnamelerden farklı bir yapı olarak aktarılmıştır. (Bombaci, 1953: 67)

Kutadgu Bilig'de devlet ve beylik makamı, devlet yöneticilerinin önemi ve vasıfları konusuna değinilmiştir. Beylik makamı kut inancı etkisiyle kutsal bir makamdır. Tanrı'dan alınan yetki ile halka baş olan hükümdarlar, toplumdaki diğer unsurlardan farklı ve üstün özelliklere sahip olmalıdır. Kutadgu Bilig'de de bu makamın önemine dikkat çekilip bu makama sahip olacak kişinin hangi vasıflara sahip olması gerektiği

Kün Togdı ve Ögdülmiş arasında muhakeme edilmiştir. Eserde beyin maddi ve manevi olarak hangi niteliklere sahip olması gerektiği açıklanmıştır. Bunlar:

İlk Türk devletlerinden bu yana devlet yönetiminde en etkili kavramlardan biri *kut* anlayışıdır. Kut, Tanrı tarafından yöneticilere verilen siyasi bir yetkidir. Bu yetkiyi alan hanedan devlet yönetme yetkisine sahiptir. Bu yetkide beylik makamını kutsal ve asil bir makama dönüştürmüştür. Bu nedenle bey asil ve seçilmiş bir kişidir.

Beyin vasıflarını da derleyecek olursak *Bey*, cesur, güçlü, akıllı, bilgili, cömert, hoşgörülü, gönlü zengin, fakiri kuşatan, mazlumu kollayan, zalimlerin faaliyetlerine karşı koyan, yumuşak huylu, sakin tabiatlı, gönlü zengin, iyiliksever, merhametli ve adil olmalıdır. Halkını doyuran, halkına sahip çıkan, sabırlı, uyanık, temiz, titiz, özü, sözü, gönlü bir olmalıdır. Devleti korumak için gerekli tedbirlerin ne olduğunu ve uygulamasını bilen, kanunu ve adaleti devletin temel mekanizması olarak koruyan, halk tarafından sevilen ve nam ve şöhrete ulaşmış bir kişi olmalıdır. Bey şu beş şeyden de uzak olmalıdır: cimrilik, hiddet, inatçılık, acelecilik ve yalancılıktır. Bey halkına arslan gibi baş olmalı, kılıcını ve ordusunu layıkıyla yönetmeli düşmana korku, halkına ve dostlarına güven vermelidir. Bey halka (avama) baş olduğu için onlara örnek davranışlara sahip olmalı, onlardaki bozuklukları kendi doğru davranışlarıyla düzeltmelidir. Yine avam davranışları olan içkiden, kumardan hem kendisini hem de halkını muhtaç etmemesi için uzak durmalıdır. Bey, yüzü güzel, saçı sakalı düzgün, yakışıklı ve orta boylu olmalı, halkı tarafından da nam ve şöhretiyle anılır olmalıdır. Bey hem kanun koyucu hem de kanun uygulayıcı olarak halka örnek olmalıdır. Bey kibirli, gururlu olmamalıdır. Bey devletini, halkını siyaset ve ahlak bilgisiyle yönetir. Bu yüzden beyin siyaset bilgisi ve uygulaması pekiyi olmalıdır. Bey ulufesi ile hem halkını hem de ordusunu memnun etmeli, ülüşü tam ve eşit şekilde dağıtmalıdır.

KAYNAKLAR

- Adalioğlu, Hasan Hüseyin, "Bir Siyasetname Olarak 'Kutadgu Bilig' İstanbul 2009. "Doğumunun 990. Yılında Yusuf Has Hacib Ve Eseri Kutadgu Bilig" (245-288).
- Arat, Reşit Rahmeti, *Kutadgu Bilig I. Metin*, Ankara 2007. Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 458.
- Arsal, Sadri Maksudi, *Kutadgu Bilig*, İstanbul 2011. İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Volume: 13, Issue: 2 (657-683).
- Arslan, Mahmud, *Kutadgu Bilig'deki Toplum Ve Devlet Anlayışı*, İstanbul 1987. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları: No. 3414.
- Bombaci, Alessio, *Kutadgu Bilig Hakkında Bazı Mülâhazalar*, 60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı (Mélanges Fuad Köprülü), İstanbul 1953. Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları. Osman Yalçın Matbaası.
- Dilâçar, Agop, *Kutadgu Bilig İncelemesi*, Ankara 1972. Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 340.
- Ercilasun, Ahmet Bican, "İlk Müslüman Türk Devletlerinde Dil Ve Edebiyat", Türkler, C. 5, Ankara 2003. Yeni Türkiye Yayınları, (759-783).
- Hacib, *Yusuf Has: Kutadgu Bilig II. Çeviri*, (Çev. Reşit Rahmeti Arat), Ankara 1998. Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kafesoğlu, İbrahim, *Kutadgu Bilig Ve Kültür Tarihimizdeki Yeri*, İstanbul 1980. Kültür Bakanlığı Yayınları: 368.
- Pala, İskender, *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, İstanbul 2013. Kapı Yayınları.
- Taş, İbrahim, *Kutadgu Bilig'de Söz Yapımı*, Ankara 2015. Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları
- Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi

TÜRKİYE’NİN ORTA GELİR TUZAĞINDAN KURTULMA ÇABASINDA ÜRETİM VE İHRACATININ NİTELİĞİNİ ARTIRACAK SEKTÖRLERİN BELİRLENMESİ*

Hamza Çeştepe

Bülent Ecevit Üniversitesi

Onur Çağlar

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

ÖZET

Ulusal ve uluslararası düzeyde birçok akademik çalışma, orta gelir tuzağına düşmemenin yollarını ya da orta gelir tuzağına düşen ülkelerin bu tuzaktan nasıl kurtulacağını incelemeye odaklanmıştır. 2008 yılından bu yana orta gelir tuzağına yakalanmış olduğuna dair güçlü sinyaller olan Türkiye ekonomisinin bu durumdan çıkabilmesi, ekonomide yapısal bir dönüşümü zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, sanayide çeşitlendirmeyi gerçekleştirebilmek, katma değeri yüksek ürünlere odaklanmak ve sektörel önceliklendirme yapmak gerekmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’nin üretim ve ihracatının niteliğini artırma potansiyeli taşıyan ve aynı zamanda mevcut üretim becerileriyle örtüşen sektörler ampirik analizle ortaya konulmuştur. Harvard Üniversitesi Uluslararası Kalkınma Merkezi’nin ürün uzayı metodolojisinde yer alan hesaplama yöntemlerinin kullanıldığı analizde, Türkiye’nin üretim niteliğini ve rekabetçi olma potansiyelini yükselteceği öngörülen sektörler, iki aşamalı bir politika yaklaşımı benimsenerek tespit edilmiştir. İlk aşamada kısa vadede sıçrama yapılabilecek sektörler, ikinci aşamada ise tespit edilen sektörlerde rekabet gücü sağlandıktan sonra uzun vadede odaklanılabilecek sektörler belirlenmiştir. Sonuç olarak, Türkiye ekonomisinin orta gelir tuzağından kurtulma çabası kapsamında odaklanılması gereken sektörlerin makine, kimya ve sağlıkla ilgili ürünler ile elektronik sektörleri olduğu sonucuna varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Orta Gelir Tuzağı, Sektörel Dönüşüm, Sektörel Önceliklendirme, Türkiye Ekonomisi

IDENTIFYING THE SECTORS THAT INCREASE THE QUALITY OF PRODUCTION AND EXPORT OF TURKEY IN ORDER TO OVERCOME THE MIDDLE-INCOME TRAP

ABSTRACT

Various national and international studies focus on the ways of either avoiding the middle-income trap or escaping the middle-income trap for the countries that have already fallen into. The Turkish economy, which has strong indicators showing that it has fallen into the middle-income trap since 2008, requires structural transformation in order to get rid of this situation. In this context, industrial diversification, high value-added production and sectoral prioritization should be taken into account by Turkey. In this study, the sectors that have the potential of increasing the quality of production and export and that also match with Turkey’s existing production skills were investigated through empirical analyses. In the analysis, the calculation methods that take place in the methodology of product space by the Center for International Development at Harvard University were utilized. The strategic sectors which have been presumed to increase the production quality and the competitiveness of Turkish economy have been determined by applying a two-stage policy approach. The sectors that can jump in the short-run have been identified in the first stage, while in the second stage the sectors that should be focused on in the long-run after achieving the competitive power on them have been determined. As a result, machinery, chemicals and health-related

* Bu çalışma, ikinci yazarın “Orta Gelir Tuzağını Aşmada Sektörel Dönüşüm Rotasının Belirlenmesi: Türkiye İçin Ampirik Analiz” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

products, and electronics sectors have been found to be the strategic sectors which are needed to be focused on to overcome the middle-income trap in Turkey.

Key Words: Middle-Income Trap, Sectoral Transformation, Sectoral Prioritization, Turkish Economy

GİRİŞ

Özellikle dünyada yaşanan küresel finansal kriz dönemlerinde gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki kişi başı milli gelir farkının nispeten azaldığı görülmektedir. İmalat sektörü güçlü ve rekabet gücü yüksek olan ülkelerde bu farkın kapanması daha belirgin bir şekilde gerçekleşmiştir. Nitekim, imalat sektörü güçlü ekonomiler 2008 Küresel Ekonomik Kriz ve 2011 AB Avro Krizinden daha az etkilenmiştir. Dolayısıyla imalat sanayi, ülkelerin refahına ve ekonomik büyümesine önemli katkılar sağlamaktadır.

Türkiye ekonomisinin 1998 sonrasındaki büyüme dinamikleri incelendiğinde ise, imalat sanayinin ekonomik büyümeye katkısının sınırlı seviyede kaldığı görülmektedir. Türkiye'nin 2023 vizyonu kapsamında, 500 Milyar ABD doları ihracat ve 25.000 ABD doları kişi başı milli gelir seviyesine ulaşarak dünyanın en büyük ilk 10 ekonomisi arasında yer alınması hedeflenmektedir. Bunun yanında 2017 ve sonrasında küresel ekonomik konjonktürün tasarruf (cari) açığı veren ülkeler için getirmesi beklenen zorluklar ve yeni küresel değer zincirleri de dikkate alındığında, 10. Kalkınma Planı, Orta Vadeli Program ve Ekonomide Dönüşüm Programları'nda yüksek katma değerli üretim yapısına ve uluslararası rekabetçiliği artıracak sanayi politikasına vurgu yapılıyor olması son derece önemlidir. Üst çerçeve plan ve programlarda imalat sanayine verilen önem, bu programlara bağlı alt eylem ve strateji planlarında da görülmektedir. Bu yaklaşım, son dönemlerde Türkiye'de sıkça tartışılan orta gelir tuzağının aşılması için de önemli bir başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Literatürde orta gelir tuzağını aşmada ihracatın niteliğini artıracak sektörlerin belirlenmesine yönelik araştırmalardan ziyade, dış ticaret ile ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve orta gelir tuzağının teorik çerçevesinin belirlenerek, ülkelerin orta gelir tuzağına yakalanıp yakalanmadıkları üzerine yoğunlaşmıştır. Sektörel önceliklendirmeye yönelik olarak yurt içinde yapılan çalışmalar da sınırlı sayıdadır. Bu çalışma ile, mevcut ekonomik görünüm ve imalat sanayi performansı dikkate alınarak durum değerlendirmesi yapılması ve oluşturulacak sanayi stratejilerine yön verilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışma kapsamında, Türkiye'nin üretim ve ihracatının niteliğini artırma potansiyeli taşıyan ve aynı zamanda mevcut üretim becerileriyle örtüşen sektörlerin tespit edilmesine yönelik analizler gerçekleştirilmiştir. Analizler sırasında kullanılan yöntem ve göstergeler, belirlenecek sektörlerin Türkiye'nin mevcut üretim becerilerine yakınlığı üzerine kurgulanmaktadır. İki aşamalı bir politika yaklaşımının benimsendiği analizlerin ilk aşamasında kısa vadede mevcut becerilerle hemen sıçranabilecek sektörler tespit edilmiş, ikinci aşamada ise bu tespit edilen sektörlerde rekabet gücü sağlandıktan sonra uzun vadede odaklanılabilecek sektörler ortaya konulmuştur. Bir başka deyişle, yapısal dönüşüm çerçevesinde yoğunlaşılacak sektörde gerekli üretim becerisi sınırlıysa, bu sektöre kısa dönemde odaklanıp kaynak dağılımı yapmak doğru strateji olmayacaktır. Bu açıdan bazı sektörlerde kısa vadede sıçrayıp üretim becerisi kazandıktan sonra orta-uzun vadede yoğunlaşılacak sektörlerde doğru kaynak dağılımı yapmak daha etkin bir strateji olacaktır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın birinci bölümünde orta gelir tuzağının kavramsal ve teorik yapısı tartışılmış ve orta gelir tuzağının nedenleri ve bu tuzaktan çıkış yolları özetlenmiştir. İkinci bölümde orta gelir tuzağı bağlamında Türkiye ekonomisinin durumu hakkında kısaca bilgi verilmektedir. Üçüncü bölümde, Türkiye'nin katma değeri yüksek ürünlerde rekabetçi olma hedefini yakalamasını ve sürdürülebilir yüksek büyüme oranlarına ulaşmasını destekleyecek sektörleri

belirlemek için ampirik analizler yapılmıştır. Bu bölümde, önce kullanılacak veri seti ve yöntem hakkında bilgi verilmiş; daha sonra Türkiye için odak imalat sektörleri önceliklendirme analizi yapılarak sonuçları yorumlanmıştır. Son bölümde ise çalışmanın genel sonuçları yer almaktadır.

ORTA GELİR TUZAĞININ KAVRAMSAL VE TEORİK ÇERÇEVESİ

Ekonomide belirli bir düzeye ulaştıktan sonra kişi başına gelir düzeyinin bu aşamayı aşamaması ve durgunluk içine girilmesi (Eğilmez, 2012:1) şeklinde tanımlanabilen orta gelir tuzağı kavramı, ilk defa Gill ve Kharas tarafından 2007 yılında Dünya Bankası'nca yayınlanan "Bir Doğu Asya Rönesansı: Ekonomik Büyüme İçin Fikirler" (An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth) adlı çalışmada gündeme gelmiştir. Çalışmada orta gelir tuzağı kavramı Doğu Asya Ülkeleri özelinde ele alınmış, fakat ortaya konulan tespitler ve politika önerileri dünyadaki orta gelir grubunda yer alan tüm ülkeler nezdinde karşılık bulmuştur.

Gill ve Kharas'a göre orta gelir düzeyindeki ülkeler, 21. yüzyıldaki yenilik, teknolojik gelişmişlik düzeyi ve çeşitliliğe uyum sağlayamadığı için ve hala çözülmemeyen yapısal sorunlardan; eşitsizlik, yolsuzluk ve çevresel bir takım etkiler nedeniyle bir üst gelir grubuna atlayamayan ülkelerdir. 20. yüzyılda düşük ve yüksek gelirli ülkelere kıyasla daha düşük bir büyüme gösteren bu ülkeler yüksek gelirli ülkelere yakınsayamamıştır (Gill ve Kharas, 2007:2)

Bir ekonominin düşük gelir seviyesinden orta gelir seviyesine geçmesi, daha sonra o ülkenin yüksek gelirli ülkeleri yakalaması ve nihayetinde zengin ülkelere yakınsaması bakımından temel bir adım niteliğindedir (Spence, 2011:16). Son 25 yıldır önemli düzeyde tartışılan bir konu, yapılan gözlemler ekseninde bazı ülkelerin orta gelir çitasını aşmasına rağmen hala üst gelir çitasını aşamamaları ekseninde süregelmektedir. Sonuç olarak, bazı yazarlar bu ülkelerin orta gelir tuzağına yakalandıklarını iddia etmektedirler. Doğal olarak bu durum, bu ülkelerin politika yapımcıları tarafından diğer ülkelerin nasıl üst gelir çitasını aşmayı başardığını sorgulamalarını gerektirmektedir (Felipe vd., 2012:6-7).

Orta gelir tuzağı kavramı derinlemesine incelendiğinde iki temel yaklaşımın söz konusu olduğu görülmektedir. Bunlar; yukarıda belirtildiği gibi bu kavramı ilk kullanan Kharas ve Kohli tarafından geliştirilen yaklaşım ile Lin'in Karşılaştırmalı Üstünlük Takip yaklaşımı (Comparative Advantage Following-CAF)'dır. Literatürde ise genellikle Kharas ve Kohli yaklaşımına ağırlık verilmektedir (Yaşar ve Gezer, 2014:129).

Kharas ve Kohli Yaklaşımı'na göre, orta gelir düzeyine ulaşmaya kadar üretim düzeyi ve çeşitliliğinin artması, verimlilik ve üretim kapasitesinin geliştirilmesi gibi arz yönlü politikaları uygulayan düşük gelirli ülkelerin bu düzeye geldiklerinde ise arz yönlü politikalarını talep yönlü politikalarla değiştirmeleri gerekir. Talep yönlü politikalarda tüketicilerin davranışları ön plana çıkmakta ve fiyat-kalite ikilemi tüketici tercihi bağlamında şekillenmektedir. Yerel firmalar dışa açık stratejilerin etkisiyle ulusal ölçekten uluslararası ölçeğe yönelip, markalaşma çabalarını ön plana çıkarırlar. Her ne kadar bu dönemde de ürün çeşitliliğinin artırılması ve daha fazla sektörde rekabet gücü kazanılması hedeflense de, karşılaştırmalı üstünlükler bağlamında belli başlı ürün ve sektörlerde uzmanlaşıp, bu sektörlerde bilgi yoğun ve inovatif ürünler üretmek orta gelir seviyesinden üst gelir seviyesine geçmekte son derece önem taşır (Kharas ve Kohli, 2011:285).

Lin yaklaşımında ise, kalkınma bağlamında ülkeler Karşılaştırmalı Üstünlük Takip Yaklaşımı (Comparative Advantage Following-CAF) ve Karşılaştırmalı Üstünlük Karşısı Yaklaşım (Comparative Advantage Defying-CAD) şeklinde takip edilebilecekleri iki stratejiye yönelebilirler. Bu yaklaşımda Kharas ve Kohli yaklaşımının tersine, ülkelerin bir gelir grubundan diğer gelir grubuna geçerken herhangi bir strateji farklılığı izlemelerine ve değiştirmelerine gerek yoktur. Karşılaştırmalı Üstünlük Takip Yaklaşımı'nda ülkelerin karşılaştırmalı olarak üstün oldukları alanlarda mevcut pazarlarını geliştirmelerinin ve bu yaklaşımın

devamlılığının önemi vurgulanmaktadır. Karşılaştırmalı Üstünlük Karşısı Yaklaşım (CAD) stratejisini seçen ülkeler ise, karşılaştırmalı olarak üstün oldukları alanları ön plana almayıp, kendi belirledikleri alanları destekleyerek buna uygun sanayi politikası izleyeceklerdir. Lin'e göre bu sayede ülkeler, orta gelir tuzağına takılmadan bir üst gelir seviyesine geçebilecektir (Islam, 2013:6-7).

ORTA GELİR TUZAĞINDAKİ TÜRKİYE

Türkiye'nin orta gelir tuzağı bağlamındaki durumu hakkında yakın zamanda yapılmış en önemli çalışmalardan birisi Felipe, Abdon ve Kumar tarafından 2012 yılında yayınlanan "Orta Gelir Tuzağını İzlemek: Nedir, Kim İçindedir ve Niçin?" isimli çalışmadır. Tablo 1'de görüldüğü üzere, Felipe, Abdon ve Kumar yapmış oldukları çalışmada, 2010 yılı itibarıyla üst-orta gelir grubunda yer alan fakat henüz üst-orta gelir tuzağına yakalanmayan ülkelere yer vermişlerdir. Tablodan anlaşılabileceği gibi, Türkiye üst-orta gelir grubuna 2005 yılında çıkmış ve 2010 yılı itibarıyla 6 yıldır üst-orta gelirli ülkeler arasında yer almaktadır.

Türkiye ekonomisinin 2012 yılında %2,2, 2013 yılında %4,2, 2014 yılında %3,0 ve 2015 yılında %4,0 büyüdüğü göz önüne alındığında, Türkiye'nin bu büyüme oranları ile devam etmesi halinde daha önce alt-orta gelir tuzağına yakalanmış olduğu gibi, 2018 yılı itibarıyla de üst-orta gelir tuzağına yakalanması kaçınılmaz görülmektedir.

Tablo 1: 2010 Yılı İtibarıyla Üst Orta Gelir Grubunda Yer Alıp Henüz Orta Gelir Tuzağına Yakalanmamış Ülkeler

Ülke	Bölge	2010 Kişi Başına Milli Hasıla (1990 SAGP \$)	Alt Orta Gelirde Geçirilen Yıl Sayısı	2010'a Kadar Üst-Orta Gelirli Kaldıkları Yıl Sayısı	Tuzağa Yakalanıldığı Söylenebilir -mesi için Kalan Yıl Sayısı	2000-2010 Ort. Büyüme Hızı	11.750 \$'a Ulaşabilmek için Gerekli Ort. Büyüme Hızı (%)
Çin	Asya	8.019	17	2	12	8.9	3.2
Tayland	Asya	9.143	28	7	7	3.6	3.6
Bulgaristan	Avrupa	8.497	53	5	9	4.7	3.7
Macaristan	Avrupa	9.000	51	10	4	2.4	6.9
Polonya	Avrupa	10.731	50	11	3	3.9	3.1
Türkiye	Avrupa	8.123	51	6	8	2.3	4.7
Kosta Rika	L. Amerika	8.207	54	5	9	2.9	4.1
Meksika	L. Amerika	7.763	53	8	6	0.7	7.2
Umman	Orta Doğu	8.202	33	10	4	1.4	9.4

Kaynak: Jesus Felipe vd. (2012), "Tracking the Middle Income Trap: What is It, Who is in It and Why?", Levy Economics Institute, Working Paper 715., s. 32.

Türkiye'nin 2003-2013 dönemindeki kişi başına reel milli gelir artış hızının %3,4 olduğu görülmektedir. Bu durumda, Türkiye'nin 2023 yılında yüksek gelir sınıfına minimum seviyeden (yaklaşık 12,746 Amerikan doları) geçebilmesi için 2013-2023 döneminde yıllık reel olarak %2,5 kişi başına milli gelir büyümesi gerçekleştirmesi gerekmektedir. Geçmiş senelerdeki büyüme oranları bu büyüme oranının gerçekleşmesinin mümkün olabileceğini göstermektedir. Ancak, üst orta gelir sınıfına 2005 yılında geçen Türkiye'nin yüksek gelir grubuna geçmesi için gerekli olan kişi başı milli gelir artışının henüz %38,5'ini gerçekleştirdiği görülmektedir. Dolayısıyla, Türkiye'nin orta gelir tuzağından kurtulmasının, mevcut küresel ekonomik konjonktür ve üretim yapısı düşünüldüğünde, daha uzun bir zaman alacağı görülebilir. Bu süreyi kısaltmanın önemli bir yolu sanayide yapısal dönüşümü gerçekleştirerek, yüksek gelir grubundaki ülke ekonomilerinin üretim becerilerine ulaşabilmektir.

TÜRKİYE İÇİN ODAK İMALAT SEKTÖRLERİ ÖNCELİKLENDİRME ANALİZİ

Literatürde orta gelir tuzağını aşmada ihracat niteliğini artıracak sektörlerin belirlenmesine yönelik araştırmalardan çok, dış ticaret ile ekonomik büyüme ve kalkınma arasındaki ilişkilerin belirlenmesi ve orta gelir tuzağının teorik çerçevesinin belirlenerek, ülkelerin orta gelir tuzağına yakalanıp yakalanmadıkları üzerine

yoğunlaşmıştır. Bu konuda en önemli çalışmalardan biri Harvard Üniversitesi Ulusal Kalkınma Merkezi'nden Hausmann ve Klinger (2007)'in yaptıkları çalışmadır. Adı geçen yazarlar, ülkelerin karşılaştırmalı üstünlükleri bağlamında ürün uzayı metodolojisini esas alarak sektörün sektöre ve sektörün ülkeye olan yakınlığı çerçevesinde, bir ülkede herhangi bir sektörün rekabetçi olarak gelişebilme ihtimalini analizlerinde göstermişlerdir. Hidalgo vd. (2007)'nin çalışması da üst-orta gelirli ülkelerin ihracat yapısıyla ilgili durum tespiti anlamında önemli bir çalışmadır.

Konuyla ilgili olarak yurtiçinde yapılan sınırlı çalışmalardan biri Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (2013) tarafından yayınlanan çalışmadır. Bu çalışmada sektörel tanımlama için 3 Yıldız Analizi, sektörel önceliklendirme için ise Sektör Seçim Matrisi kullanılmıştır. Diğer önemli çalışma ise, Türkiye İhracatçılar Meclisi (2012) 2023 Türkiye İhracat Stratejisi çerçevesinde sektörlerin ihracat artış oranları için öngörüler içermesi bağlamında önem arz eden çalışmasıdır. Bu bölümde, bu çalışmalardan özellikle Hausmann ve Klinger'in çalışması temel alınarak yapılacak analiz için önce veri seti ve yöntem hakkında bilgi verilecek, daha sonra da analiz sonuçları ortaya konulacaktır.

Veri Seti ve Yöntem

Çalışmada kullanılan veri seti, Harvard Üniversitesi Uluslararası Kalkınma Merkezi tarafından yayınlanan "The Atlas of Economic Complexity" ve Birleşmiş Milletler Comtrade veri tabanı verileridir.

Analizlerde, "Sanayide gerekli yapısal dönüşümün sağlanıp orta gelir tuzağından kurtulmak için yapılması gereken sektörel önceliklendirme hangisidir?" sorusuna cevap bulmak için iki aşamalı bir metodoloji kullanılmıştır. Birinci aşamada, Türkiye'nin ihracatının ortalama niteliğini yükseltme potansiyeline sahip odak sektörler belirlendikten sonra alt sektör detayına inilerek, odaklanılması gereken alt sektörler tespit edilmektedir. Bu sektörlerin ihracatın ortalama niteliğini yükseltecek yapıda olması hedeflenirken, aynı zamanda Türkiye'nin mevcut üretim becerileri dikkate alındığında kolay sığrayabileceği yapıda olmaları koşulu da aranmaktadır. İkinci aşamada ise, ilk aşamada belirlenen alt sektörlerde Türkiye'nin rekabetçi olması durumunda, orta-uzun vadede uzmanlaşılacak yeni alt sektörler tespit edilmiştir (Şekil 1).

Şekil 1: Odak Sektör ve Alt-Sektör Belirlemede Kullanılan İki Aşamalı Yöntem

İki aşamalı yöntemin temelini oluşturan nitelik, ortalama nitelik, sıçrama gibi kavramlar Hausmann vd. (2011)'de tanımlanan değişkenlerle temsil edilmektedir. Bu kavramlarla ilgili değişkenler ve değişkenlerin tanımları aşağıda sunulmaktadır.

Türkiye'nin imalat sanayinde yaşayacağı yapısal dönüşüm vizyonu oluşturulurken, sektörlerin ekonominin ortalama niteliğini artıracak nitelik düzeyinde olmalarının yanında, ekonomide gelişmeye uygunluklarını da dikkate almak önem taşımaktadır. Yapısal dönüşüm çerçevesinde yoğunlaşılacak sektörde gerekli üretim becerisi sınırlıysa, bu sektöre kısa dönemde odaklanıp kaynak dağılımını yapmak doğru strateji olmayabilir. Bu açıdan bazı sektörlerde kısa vadede sıçrayıp üretim becerisi kazandıktan sonra orta-uzun vadede yoğunlaşılacak sektörlerde doğru kaynak dağılımını yapmak daha etkin bir strateji olacaktır.

Sektörlerin üretim becerilerinin benzerliğini ölçerek, mevcut durumda hangi sektörlerde sıçranabileceğinin tespiti bu açıdan önem taşımaktadır. İki sektörün kullandığı üretim becerilerinin örtüşmesi durumunda, sektörlerden birinde rekabetçi olan ülkenin diğerinde de rekabetçi olması beklenebilir. Harvard Üniversitesi Uluslararası Kalkınma Merkezi'nin ürün uzayı metodolojisinde yer alan *distance (mesafe) değişkeni* bir ülkede herhangi bir sektörün rekabetçi olarak gelişebilme ihtimalini sunduğundan bu analiz çerçevesinde kullanılmıştır. Distance değişkeni iki sektör arasındaki bilgi ortaklığını ölçen proximity değerleri ile hesaplanmaktadır

¹. Eğer ülke sektöre yakın olan sektörlerin çoğunda rekabetçi ise distance değeri düşük çıkmaktadır. Özellikle kısa vadede odaklanılması gereken sektörlerin

¹ c ülkeyi ve p, p' sektörleri göstermek üzere proximity değeri $\phi_{p,p'} = \frac{\sum_c M_{cp} M_{c,p'}}{\max(k_{p,0}, k_{p',0})}$ formülüyle hesaplanabilir

belirlenmesinde distance² değerinin düşüklüğü önemli bir kriter olarak düşünülebilir (Hausmann vd., 2011:35-36).

Ayrıca, Türkiye'nin 2023 hedefleri arasında ihracatının teknoloji yoğunluğunun ve üretimin niteliğinin artması yer aldığından, bir sektörün bu amaca hizmet edebilme potansiyelini ölçmek üzere Ürün Karmaşıklık Endeksi (Product Complexity Index-PCI) adı verilen bir değişken de kullanılmıştır. PCI belirlenen bir sektörde üretim yapabilmek için gerekli bilgi birikimini temsil etmektedir. Dolayısıyla PCI skoru yüksek sektörlerde rekabetçi olan ülkelerin ihracat ve üretiminin ortalama niteliğini gösteren Ekonomik Karmaşıklık Endeksi (Economic Complexity Index-ECI) skorları (ihracat ve üretimin ortalama niteliği) da yüksek olacaktır³. Örneğin, Japonya'nın ECI skoru en yüksek ülke olması, ihracatının %82,5'inin bilgi yoğun orta ve yüksek teknolojili sektörlerden oluşmasıyla açıklanabilir⁴. Bu da belirlenecek bir odak sektörde PCI değerinin ülkenin ECI skorundan daha yüksek olmasını gerektirmektedir.

Analiz Sonuçları

Tablo 2, imalat sanayinde Türkiye'nin rekabetçi olduğu alt sektör sayısı ile rekabetçi olmayan sektörlerin ortalama PCI ve distance değerlerini göstermektedir. Elde edilen bulgular ülkenin ortalama niteliğini yükseltirken (PCI değeri Türkiye'nin mevcut durumdaki ECI değeri olan 0.618⁵'den yüksek) aynı zamanda ülkedeki mevcut yetkinlikler itibarıyla gelişme ihtimali yüksek olan (distance değeri düşük) üç sektör grubunu ön plana çıkarmaktadır. Bu sektörler *makine, kimya ve sağlıkla ilgili ürünler* ile *elektroniktir*. Bu üç sektör grubundan 0,69 ortalama distance değeri ile makine sektörünün Türkiye'de kısa vadede gelişebilme ihtimali, diğer iki sektöre göre daha yüksektir. Ancak, üç sektör de yüksek ortalama PCI değerleri nedeniyle hem kısa hem de orta-uzun vadede odaklanılması gereken alt sektörleri bünyesinde barındırmaktadır.

² Distance değişkeni, bir sektörle ülkenin rekabetçi olarak ihracat yapamadığı tüm sektörler arasındaki mesafeyi (yani proximity değerlerini) toplayıp, sektörle diğer tüm sektörler arasındaki mesafe toplamına oranlayarak hesaplanmaktadır. Formülle şu şekilde gösterilebilir: $d_{cp} = \frac{\sum_{p'} (1 - M_{cp'}) \Phi_{p,p'}}{\sum_{p'} \Phi_{p,p'}}$

³ PCI ve ECI değerlerinin hesaplanması için bkz. Hausmann vd. (2011), s. 24-25

⁴ Analizlerde Türkiye'nin ECI skoru 0.618 olarak alınmıştır. Bu değerle Türkiye, 124 ülke arasında 42. sırada yer almaktadır (The Atlas of Economic Complexity Index, 2014).

⁵ Atlas Media MIT (2014); The Atlas of Economic Complexity Index, <http://atlas.media.mit.edu/en/rankings/hs/>, (Erişim Tarihi: 03.04.2014).

Tablo 2: Sektör Gruplarının Türkiye Ekonomisi İçin Taşıdığı Potansiyel

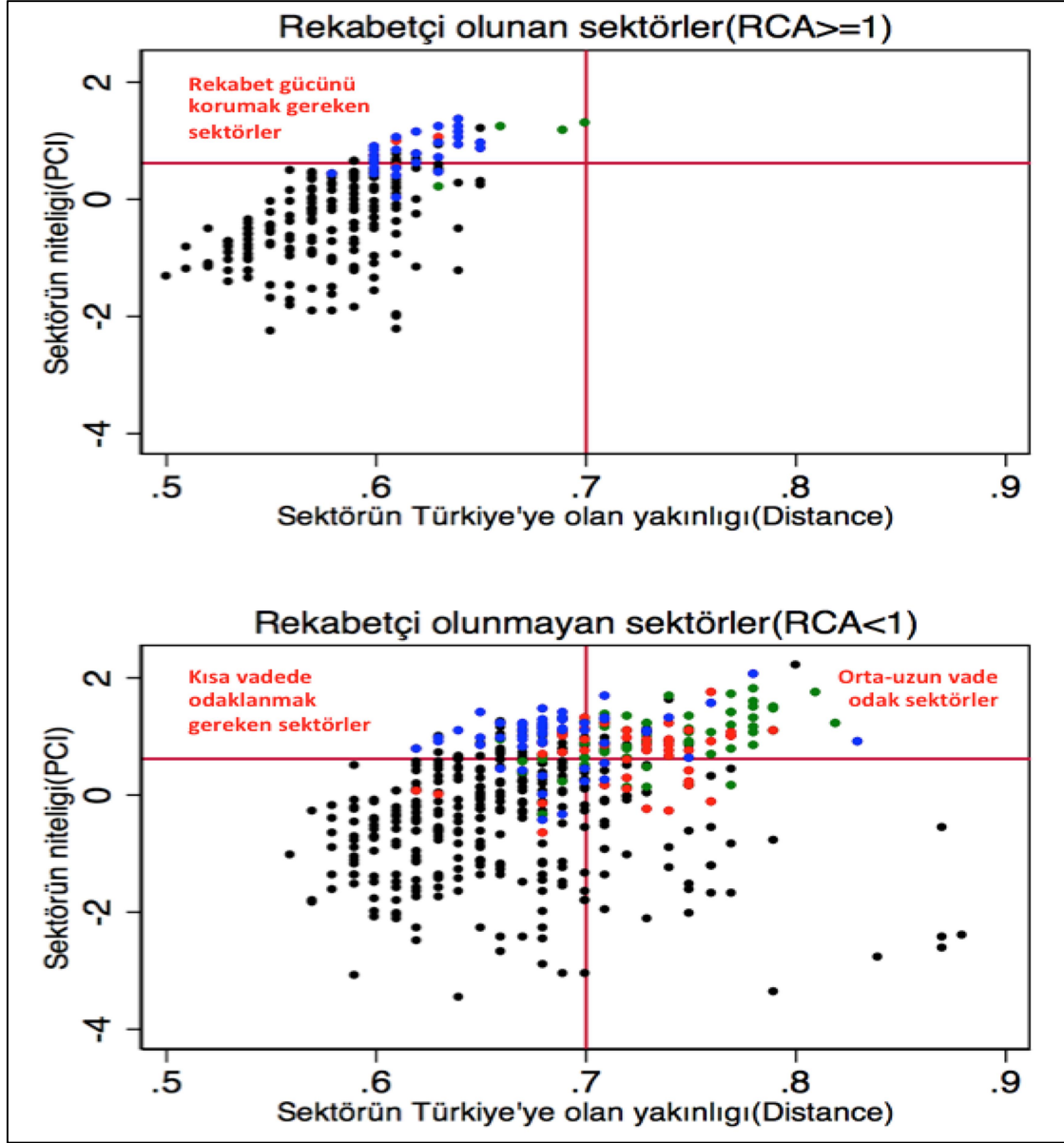
Sektör Adı	Alt-Sektör Sayısı	Türkiye'nin Rekabetçi Olduğu Alt-Sektör Sayısı ⁶	Rekabetçi Olunmayan Alt-Sektörlerin Ortalama PCI Değeri	Rekabetçi Olunmayan Alt-Sektörlerin Ortalama Distance Değeri
Makine	125	27	1.03	0.69
Kimya ve Sağlıkla İlgili Ürünler	64	4	0.93	0.74
Elektronik	52	4	0.68	0.73
Kazanlar	14	6	0.57	0.66
Hava Taşıtı	10	0	0.56	0.71
Diğer Kimyasallar	24	10	0.45	0.66
Kağıt ve Kağıt Hamuru	11	0	0.41	0.71
Ev ve Ofis Ürünleri	23	4	0.28	0.70
Süt ve Peynir	7	0	0.27	0.65
Metal Ürünleri	17	6	0.22	0.65
Tekstil ve Dokuma	32	24	0.08	0.67
Tarımsal Kimyasallar	12	2	0.03	0.66
Et ve Yumurta	23	4	-0.02	0.66
Petrokimyasallar	5	3	-0.05	0.62
Gıda İşleme	26	19	-0.17	0.63
Gemiler	8	0	-0.19	0.67
İnşaat Malzemeleri ve Ekipmanları	44	20	-0.20	0.63
Bira, Alkollü İçecekler ve Sigaralar	6	0	-0.23	0.66
İşlenmiş Mineraller	24	9	-0.25	0.70
Meyve	4	3	-0.30	0.63
İnorganik Tuzlar ve Asitler	10	0	-0.40	0.64
Tahıllar ve Bitkisel Yağlar	21	4	-0.49	0.67
Kömür	6	0	-0.50	0.70
Giyisi	42	31	-0.57	0.60
Değerli Taşlar	4	0	-0.80	0.73
Diğer Tarım	22	8	-0.89	0.62
Deri	13	1	-1.05	0.65
Hayvansal Elyaf	7	3	-1.11	0.65
Madencilik	24	7	-1.30	0.71
Balık ve Deniz Ürünleri	11	2	-1.54	0.63
Tütün	6	3	-1.74	0.69
Pamuk, Piring, Soya Fasulyesi ve Diğerleri	18	4	-1.97	0.67
Tropikal Mahsul ve Çiçekler	16	1	-2.00	0.70
Petrol	4	0	-2.05	0.68

Kaynak: Ricardo Hausmann vd. (2011); The Atlas of Economic Complexity, Puritan Press, Cambridge, MA., COMTRADE.UN (2016); United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daReportersResults.aspx?bw=T>, (Erişim Tarihi: 11.10.2015).

⁶ Ülkenin RCA (Revealed Comparative Advantage) değerinin 1'den büyük olduğu sektörlerde rekabetçi olduğu varsayılmıştır. RCA, bir sektörün ülkenin ihracatındaki payının dünya toplam ihracatı içindeki payına oranıdır.

Şekil 2, Tablo 2'deki değerleri alt sektör detayında göstermektedir. Tablo 2'de öne çıkan üç sektörü vurgulamak amacıyla makine sektörü mavi, kimya ve sağlıkla ilgili ürünler sektörü yeşil, elektronik sektörü ise kırmızı renkle gösterilmiştir. Diğer tüm sektörler ise siyah renkle gösterilmektedir⁷.

Şekil 2: Sektörlerin Odak Gruplarına Göre Genel Olarak Dağılımı

Kaynak: Ricardo Hausmann vd. (2011); The Atlas of Economic Complexity, Puritan Press, Cambridge, MA., COMTRADE.UN (2016); United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daReportersResults.aspx?bw=T>, (Erişim Tarihi: 11.03.2016), Yazarların hesaplamaları.

⁷ Şekil 2'de -y ekseninde PCI değeri yer almaktadır. Eksendeki eşik çizgisi ise Türkiye'nin ECI skoru olan 0.618'dir. -x ekseninde ise distance değeri yer almakta olup eşik, mevcut durumda rekabetçi olunan alt-sektörlere maksimum mesafe olan 0.70 değeri olarak belirlenmiştir.

Şekil 2'nin üst kısmında, Türkiye'nin rekabetçi olduğu alt sektörlerin, alt kısmında ise rekabetçi olmadığı alt sektörlerin PCI-distance değerleri gösterilmektedir. Her iki grafikte de eşik değerin üzerinde niteliğe sahip alt sektörlerin büyük çoğunluğunun makine, kimya ve sağlık ürünleri ile elektronik sektörüne ait olduğu dikkat çekmektedir. Özellikle rekabetçi olunan alt sektörler bakıldığında üretimin niteliğini artıracak en büyük katkının makine alt sektörlerinden geldiği görülmektedir. Bu alt sektörlerin varlığı, mevcut durumda rekabetçi olunmayan sektörlerde rekabet gücü kazanma ihtimalini de artırmaktadır. Mevcut durumda rekabetçi olunan ve rekabet gücünün korunması gereken 35 alt sektör Tablo 3'de verilmiştir.

Şekil 2'nin alt kısmında yer alan ikinci grafikte ise kısa vadede sıçranabilecek sektörler yer almaktadır. Sonuçlar makine sektörünü ön plana çıkarmaktadır. Bu da, Türkiye'nin makine sektöründe önemli bir beceri birikimine sahip olduğu için mevcut durumda rekabetçi olmadığı makine alt sektörlerinde kısa vadede rekabet gücü kazanabileceğini göstermektedir.

Şekil 2'nin alt kısmında yer alan ikinci grafikte sağ tarafta PCI ve distance eşiklerinin üzerinde değere sahip olan alt sektörler ise orta-uzun vadede odaklanılabilecek sektörlerdir⁸.

Tablo 3: Mevcut Durumda Rekabetçi Olunan ve Rekabetçiliğin Korunması Gereken Alt Sektörler Listesi

SITC Kodu	Alt-Sektör Adı	Sektör	Mesafe (Distance)	Nitelik (PCI)
5335	Başka yerde belirtilmeyen pigment, boya sikatif, macun vs.	Diğer Kimyasallar	0,62	0,75
5821	Fenoplastikler	Diğer Kimyasallar	0,61	0,67
5836	Akrilik polimer, metakrilik polimerler, ve akrilometakrilik kopolimerler	Kimya ve Sağlık	0,69	1,17
5841	Selüloz/selülozun kimyasal türevinden levha, pelikül, folye film (takviyesiz)	Kimya ve Sağlık	0,66	1,21
6210	Kauçuk ve kauçuktan eşya	Petro Kimyasallar	0,62	0,65
6251	Otomobillerde kullanılan dış lastikler-yeni	Makine	0,62	0,75
6252	Otobüs-kamyon dış lastiği-yeni	Kazanlar	0,60	0,63
6259	Kauçuktan diğer iç/dış lastikler	Kazanlar	0,61	0,63
6289	Sertleştirilmemiş vulkanize kauçuktan diğer eşya	Makine	0,60	0,73
6351	Ağaçtan kutu, kafes, sandık vb. ambalajlar, kablo makarası vb.	İnşaat Malzemeleri	0,59	0,63
6544	Ketenden veya ramiden dokumalar	Tekstil	0,59	0,64
6546	Cam liflerinden diğer dokunmuş mensucat	Diğer Kimyasallar	0,65	1,20
6572	Dokunmamış mensucat (emdirilmiş, sıvanmış olsun olmasın)	Makine	0,63	0,96
6577	Dokumaya elverişli maddelerden vatka, teknik işler için mensucattan eşya	Makine	0,60	0,66
6623	Silisli fosil unlarından vb. silisli topraklardan eşya ve ateşe dayanıklı eşya	Kazanlar	0,61	0,76
6632	Tabii/suni aşındırıcı toz/küçük taneler	Makine	0,64	1,21
6633	Taş, alçı ve minerallerden eşya	İnşaat Malzemeleri	0,60	0,72
6646	İnşaat için dökme, kalıp camlar; kaldırım	Kazanlar	0,63	0,91

⁸ Yukarıda belirtilen ve kısa vadede sıçrama yapılabilecek sektörlerde rekabetçi olunması durumunda eşik değerleri değişecektir. Bu varsayımdan hareketle *distance* eşik değeri yine 0,70 kabul edilirken PCI eşiği 0,90'a çıkarılmıştır.

	blokları, tuğla, karo			
6647	Emniyet camları	Makine	0,60	0,90
7139	Benzinli, dizel motorlar için aksam, parçalar	Makine	0,62	1,12
7219	Şarap, meyve suyu, tarım, ormancılık, kümes hayvancılığına mahsus makina, cihazlar	Makine	0,65	0,84
7224	Tekerlekli traktörler	Makine	0,64	1,05
7246	Tekstil ve örgü makinaları için yardımcı cihazlar ve aksam-parçalar	Makine	0,64	1,34
7435	Santrifüjler	Makine	0,65	0,94
7751	Çamaşır yıkama ve kurutma makineleri	Elektronik	0,60	0,71
7753	Evlerde kullanılan bulaşık yıkama makinaları	Elektronik	0,63	1,03
7757	Ev işleri için elektromekanik-elektrik motorlu cihazlar	Elektronik	0,61	0,98
7758	Elektrikli su ısıtıcılar ile bir yerlerin ısınmasına mahsus cihazlar	Makine	0,60	0,82
7810	Motorlu yolcu taşıtları	Makine	0,63	0,70
7842	Kara taşıtları için karoserileri ve tamponlar	Makine	0,64	0,91
7849	Kara taşıtları için aksam-parçaları	Makine	0,63	1,22
7868	Diğer römork-yarı römork, taşıtlar ve bunların aksam parçaları	Makine	0,61	0,81
7913	Demiryolu veya tramvay vagonları	Makine	0,64	1,14
8121	Merkezi ısıtma kazanı, radyatörler ve bunların aksam, parçası	Makine	0,61	1,03
8939	Plastikten, reçineden diğer eşyalar	Diğer Kimyasallar	0,59	0,62

Kaynak: Ricardo Hausmann vd. (2011); The Atlas of Economic Complexity, Puritan Press, Cambridge, MA., COMTRADE.UN (2016); United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daReportersResults.aspx?bw=T>, (Erişim Tarihi: 11.03.2016), Kendi Hesaplamalarımız.

Kısa vadede sıçranabilecek alt sektörler arasında makine, kimya ve sağlıkla ilgili ürünler ile elektronik sektörlerine ait olanlar Tablo 4’de listelenmiştir. Yapılan analiz 4 kimya ve sağlık, 7 elektronik ve 33 makine alt sektörünü kısa vadede odaklanılacak sektörler olarak sunmaktadır.

Tablo 4: Kısa Vade Odak Alt Sektörler Listesi

SITC Kodu	Alt-Sektör Adı	Sektör	Mesafe (Distance)	Nitelik (PCI)
7129	Buhar türbini, diğer hidrolik ve pnömatik motorların aksam ve parçaları	Makine	0.68	1.46
7732	Her türlü maddelerden elektrik izaltörleri	Makine	0.65	1.40
7493	Transmisyon milleri, kranklar, yatak kovanları, dişliler, çarklar	Makine	0.69	1.38
7441	Kısa mesafe eşya taşıyan taşıtlar ile bunların aksam-parçaları	Makine	0.69	1.30
7451	El ile kullanılan pnömatik/motorlu aletler	Makine	0.69	1.28
7259	Kağıt hamuru, kağıt/karton işleyen makina/ cihazlar vb. aksam parçaları	Makine	0.69	1.27
7491	Her nevi rulmanlar	Makine	0.68	1.26
6785	Demir/çelikten boru bağlantı parçaları (rakor, dirsek, manşon)	Makine	0.68	1.22
6782	Demir/çelikten(dökme hariç) dikişsiz tüp, boru, içi boş profil	Makine	0.67	1.21
7449	Palanga, bucurgat, kriko, vinç, kaldırma, elleşme vb. makinaların aksam, parçası	Makine	0.66	1.20
7784	Elle kullanılan elektrik motorlu, elektromekanik aletler	Makine	0.70	1.20

7492	Muslukçu, borucu eşyası-basınç düşürücü, termostatik valf dâhil	Makine	0.66	1.19
5838	Polimerizasyon ve kopolimerizasyon türü iyon değiştiriciler	Makine	0.68	1.17
7783	Motorlar için elektrikli ateşleme cihazı, kara taşıtlarının aydınlatma, sinyal vb. tertibatı, cihaz	Makine	0.67	1.17
8935	Plastikten elektrikli aydınlatma eşyası	Makine	0.68	1.13
7434	Vantilatörler; aspiratörler	Makine	0.68	1.12
7252	Kağıt ve karton kesme makinaları	Makine	0.69	1.10
7188	Su türbinleri, doğrusal hareketli güç motorları	Makine	0.67	1.09
7919	Demiryolu, tramvay hatlarına ait tertibat ve taşıtların, aksam-parçaları	Makine	0.64	1.08
8732	Taksimetre, hız göstergeleri vb.	Makine	0.69	1.08
7499	Makina, mekanik cihazların aksam-parçaları-diğer	Makine	0.68	1.04
6760	Demir veya çelikten demiryolu ve tramvay hattı malzemesi	Makine	0.68	1.01
7914	Kendinden hareketli olmayan demiryolu/tramvay yolcu vagonları	Makine	0.67	0.99
7442	Palanga, vinçler(kara nakil vasıtası kaldıran hariç), bucurgat ve ırgatlar	Makine	0.66	0.97
7721	Elektrik kontrol,dağıtım tabloları, elektrik devresi techizatı vb. aksamı	Makine	0.63	0.97
6631	Değirmen taşı, bileği taşı, parlatma, bileme taşları	Makine	0.65	0.95
6418	Kağıt, karton, selülozik vatka vb. (yüzü inorganik maddelerle sıvanmış)	Makine	0.67	0.93
7436	Su ve gazların filtre edilmesi/arıtılmasına mahsus cihazlar	Makine	0.68	0.89
6282	Vulkanize edilmiş kauçuktan taşıyıcı, transmisyon kolonları	Makine	0.63	0.89
7841	Kara taşıtları için motorlu şasiler	Makine	0.68	0.87
7162	Elektrik motorları, jeneratörleri, elektrojen grupları (DC olanlar hariç)	Makine	0.65	0.84
6992	Demir/çelik zincirler; aksam, parçaları	Makine	0.67	0.81
7169	Elektrik motor, jeneratör, elektrojen grupları aksam, parçaları	Makine	0.62	0.78
5824	Poliamidler	Kimya ve Sağlık	0.69	1.31
8745	Yoğunluk, sıcaklık, rutubet, basınç, vb ölçen aletler ile bunların parçaları	Kimya ve Sağlık	0.70	1.24
5332	Matbaa mürekkepleri	Kimya ve Sağlık	0.66	0.91
5147	Karboksiamid gruplu bileşikler; karbonik asidin amid gruplu bileşikleri	Kimya ve Sağlık	0.68	0.63
8124	Başka yerde belirtilmeyen aydınlatma cihazları	Elektronik	0.69	1.04
7649	Mikrofon, hoparlör pikap, kasetçalar, kayıt cihazı, gemi vinci vb. cihazlara ait aksam-parça	Elektronik	0.69	1.02
6648	Cam aynalar	Elektronik	0.69	0.99
7648	Televizyon kameraları, hava ve deniz trafiğine yardımcı cihazlar	Elektronik	0.70	0.93
8942	Oyuncaklar, eğlence amacıyla küçültülmüş modeller	Elektronik	0.68	0.85
7723	Elektrik rezistansları	Elektronik	0.69	0.71
7643	Telsiz telefon/telsiz, alıcı ihtiva eden verici cihazlar	Elektronik	0.68	0.67

Kaynak: Ricardo Hausmann vd. (2011); The Atlas of Economic Complexity, Puritan Press, Cambridge, MA., COMTRADE.UN (2016); United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daReportersResults.aspx?bw=T>, (Erişim Tarihi: 11.03.2016), Kendi Hesaplamalarımız.

Tablo 5’de listelenen ve orta-uzun vadede odaklanılması önerilen 24 kimya ve sağlık, 13 elektronik ve 9 makine alt-sektörü iki önemli noktaya işaret etmektedir:

Birinci olarak, kısa vadede sadece 4 kimya ve sağlık alt-sektöründe rekabet gücünün kazanılması Türkiye'nin orta-uzun dönemde 24 yeni alt-sektöre sıçrayabileceğini göstermektedir. Bu durum, kimya ve sağlık alt-sektörleri arasındaki yüksek etkileşimi göstermektedir. Diğer bir ifade ile bu sektörde kazanılacak beceri birikimi, sektörde hızla gelişmeyi sağlamaktadır.

İkinci olarak da Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'deki alt-sektörlerin büyük çoğunluğu, PCI değeri en yüksek alt-sektörler arasındadır. Yapısal dönüşüme aşamalı bir süreç olarak yaklaşılması gerektiği bu sonuçla desteklenmektedir. PCI değeri en yüksek alt-sektörlere kısa vadede yatırım yapmak yerine, kısa dönemde ülkenin üretim becerisinin yüksek olduğu ve sıçrayabileceği orta derecede nitelikli sektörler odaklanılması daha uygun bir strateji olarak görünmektedir. Böylelikle, ikinci aşamada niteliği en yüksek olan alt-sektörlerde rekabetçi olunacak, üretim becerisi de geliştirilecektir.

Tablo 5: Orta-Uzun Vade Odak Alt Sektörler Listesi

SITC Kodu	Alt-Sektör Adı	Sektör	Senaryo Mesafe (Distance)	Nitelik (PCI)
7133	Deniz taşıtlarının motorları	Makine	0.67	2.06
7439	Santrifüjle çalışan kurutma, filtre, arıtma cihazlarının aksam-parçaları	Makine	0.59	1.67
7126	Buhar türbinleri, diğer hidrolik ve pnömatik motorlar, makineler	Makine	0.65	1.53
7132	Diğer amaçlar için motorlar; dizel, yarı dizel	Makine	0.59	1.30
8743	Sıvıların akışını, seviyesini ölçen, kontrol eden aletler	Makine	0.63	1.30
7452	Diğer elektriksiz makineler ve aksam-parçaları	Makine	0.59	1.28
8749	Optik, fotoğraf, sinema, ölçü, kontrol, ayar cihazları, tıbbi aletlerin diğer parçaları	Makine	0.63	1.10
8748	Elektrikli veya elektronik diğer ölçü, kontrol, analiz cihazları	Kimya ve Sağlık	0.68	1.79
8744	Fiziksel, kimyasal tahlillere mahsus cihazlar, mikrotomlar	Kimya ve Sağlık	0.67	1.71
5826	Epoksi reçineler	Kimya ve Sağlık	0.64	1.68
7742	Tababetle ilgili diğer alet ve cihazlar, diğer ısınlı alet ve cihazların aksam-parçaları	Kimya ve Sağlık	0.69	1.57
5415	Hormonlar, vb. öncelikle hormon olarak kullanılan türevleri	Kimya ve Sağlık	0.69	1.49
5148	Diğer azot fonksiyonlu bileşikler	Kimya ve Sağlık	0.68	1.41
8822	Fotoğrafçılıkta kullanılan hassas, boş levha ve filmler	Kimya ve Sağlık	0.70	1.39
8742	Teknik resim, çizim, ölçü, hesap, muayene cihaz ve makineleri ve aksam-parçaları	Kimya ve Sağlık	0.60	1.35
5835	Vinil klorür ve vinil asetat kopolimerleri	Kimya ve Sağlık	0.66	1.35
3345	Yağlama yağları, diğer yağlar ve bunlardan ürünler	Kimya ve Sağlık	0.62	1.33
7741	Tababetle ilgili diğer alet ve cihazlar	Kimya ve Sağlık	0.68	1.31
5145	Amin gruplu bileşikler	Kimya ve Sağlık	0.62	1.21
5416	Glikozitler ve veterinerlikte kullanılan aşılarda	Kimya ve Sağlık	0.64	1.21
5163	İnorganik esterler ve bunların tuzları ve türevleri	Kimya ve Sağlık	0.64	1.20
5123	Fenoller, fenol alkoller ve sülfolanmış, nitrolanmış, nitrozolanmış türevleri	Kimya ve Sağlık	0.69	1.17
6641	Cam döküntü, artıkları; külçe cam, işlenmemiş cam bilye, çubuklar/borular	Kimya ve Sağlık	0.62	1.14
5154	Kükürtlü organik bileşikler	Kimya ve Sağlık	0.69	1.13
5829	Kondensasyon, polikondensasyon veya poliadityon	Kimya ve	0.68	1.10

	diğer ürünler	Sağlık		
5162	Aldehit, keton ve kinon fonksiyonlu bileşikler	Kimya ve Sağlık	0.64	1.09
6642	Gözlük camları, optik camlar	Kimya ve Sağlık	0.69	1.06
5223	Ametallerin halojenleri ve kükürtlü bileşikleri	Kimya ve Sağlık	0.66	1.05
5839	Diğer polimerizasyon ve kopilimerizasyon ürünleri	Kimya ve Sağlık	0.63	1.05
5331	Diğer boyayıcı maddeler	Kimya ve Sağlık	0.66	1.04
5122	Siklik alkol ve bunların sülfolanmış, nitrolanmış, nitrozolanmış türevleri	Kimya ve Sağlık	0.65	0.98
8710	Optik aletler ve aksamı	Elektronik	0.65	1.73
6637	Ateşe dayanıklı diğer seramik eşya-karni, pota, fırın, kapsül vb.	Elektronik	0.60	1.29
7523	Aynı kabin içinde en az bir merkezi işlem giriş/çıkış birimi bulunanlar	Elektronik	0.65	1.21
7754	Elektrikli traş makinası, elektrikli saç kesme ve hayvan kırma makinaları	Elektronik	0.59	1.21
7712	Statik konvertörler, ampüller için balastlar, transformatör, bobin, selflerin parçaları	Elektronik	0.58	1.12
8813	Sinema, fotoğraf için araç ve gereçler	Elektronik	0.61	1.09
7525	Diğer otomatik bilgi işlem makinaları, üniteleri	Elektronik	0.66	1.07
7762	Diğer katodlu elektronik valfler, tüp ve lambalar	Elektronik	0.69	1.04
8841	Lens, mercek, prizma, vb.	Elektronik	0.68	0.99
7599	Başka yerde belirtilmeyen otomatik bilgi işlem makinasının aksam, parçaları	Elektronik	0.70	0.98
7722	Elektrik rezistanslarının aksam-parçaları ve baskı devreler	Elektronik	0.63	0.96
8981	Piyano ve diğer telli müzik aletleri	Elektronik	0.62	0.94
7763	Diotlar, transistörler vb. yarı iletkenler, piezo elektrik kristaller	Elektronik	0.65	0.91

Kaynak: Ricardo Hausmann vd. (2011); The Atlas of Economic Complexity, Puritan Press, Cambridge, MA., COMTRADE.UN (2016); United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org/db/mr/daReportersResults.aspx?bw=T>, (Erişim Tarihi: 11.03.2016), Tez yazarının hesaplamaları.

SONUÇ

Bir süredir Türkiye için geçerliliği tartışılan orta gelir tuzağı ile son dönemlerde beklenen sınırlı büyüme süreci, ekonomide yapısal bir dönüşümün gerekliliğini belirginleştirmektedir. Türkiye’de özellikle imalat sanayini uluslararası ölçekte daha rekabetçi yapacak bu yapısal dönüşüm, 2023 hedeflerine yaklaşılmaya da yardımcı olacaktır. Bu çalışmada, sanayide gerekli yapısal dönüşümü sağlayıp orta gelir tuzağından kurtulabilmek için iki aşamalı bir metodla sektörel önceliklendirme yapılmıştır.

Sektörel önceliklendirme analiz sonuçlarına göre, Türkiye’nin kısa vadede mevcut üretim becerilerinin de desteklediği şekilde makine sektöründeki henüz rekabet gücü geliştiremediği alt sektörlerde rekabet gücünü artırıcı politikalara öncelik vermesi gerekmektedir. Kısa vadede bu söz konusu dönüşüm gerçekleştirildiği takdirde Türkiye, orta-uzun vadede kendisine ECI artışı ve ekonomisinde katma değer artışı sağlayacak; kimya ve sağlık ile elektronik sektörlerinde de rekabetçi olabilme ihtimalini artıracaktır. Makine sektörü ile sağlanacak olan kısa vadeli dönüşüm, orta-uzun vadede kimya ve sağlık ile elektronik sektörlerindeki dönüşüm şeklinde tanımlanmıştır. Ancak, yetkili kamu birimleri tarafından hazırlanmış olan birçok dokümanda da belirtilmiş olan bu üç sektörde eş anlı bir kalkınma pek mümkün görünmemektedir. Öncelikle makine sektörüne odaklanma, orta ve uzun vadede kimya ve sağlık ile elektronik sektörlerinin gelişimine zemin hazırlayacaktır.

KAYNAKÇA

- Atlas Media MIT (2014). The Atlas of Economic Complexity Index, <http://atlas.media.mit.edu/en/rankings/hs/>, (Erişim Tarihi: 03.04.2014).
- Batı Karadeniz Kalkınma Ajansı (2013). 2014-2023 Batı Karadeniz Bölge Planı Sektör Tanımlama, Önceliklendirme ve Rekabet Analizi, <http://www.bakka.gov.tr/assets/BolgePlani/ANALIZLER.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.12.2015).
- COMTRADE UN (2014). United Nations Commodity Trade Statistics Database, <http://comtrade.un.org>, (Erişim Tarihi: 12.02.2016).
- Eğilmez, M. (2015). Orta Gelir Tuzağı ve Türkiye, <http://www.mahfiegilmez.com/2012/12/orta-gelir-tuzag-ve-turkiye.html>, (Erişim tarihi: 01.08.2015).
- Felipe, J., Abdon, A. ve Kumar, U. (2012). Tracking the Middle Income Trap: What is It, Who is in It and Why?, Levy Economics Institue Working Paper, No. 715.
- Gill, I. ve Kharas, H. (2007). An East Asian Renaissance: Ideas for Economic Growth, World Bank Publications, The World Bank, Washington DC.
- Hausmann, R. ve Klinger, B. (2007). "The Structure of the Product Space and the Evolution of Comparative Advantage", Center for International Development at Harvard University Working Paper No. 46, Cambridge, MA.
- Hausmann, R., Hidalgo C. A., Bustos, S., Coscia, M., Chung, S., Jimenez, J., Simoes, A., ve Yıldırım, M. A. (2011). The Atlas of Economic Complexity, Puritan Press, Cambridge, MA.
- Hidalgo, C. A., Klinger, B., Barabási, A. L. ve Hausmann, R. (2007); The Product Space Conditions the Development of Nations", Science, 317(5837), ss. 482-487.
- Islam, N. (2013). Beyond the Middle Income Trap: What Kind of High Income Country can China Become?, http://www.icsead.or.jp/user03/1165_210_20131021100741.pdf, (Erişim Tarihi: 01.05. 2014).
- Kharas, H. ve Kohli, H. (2011). What Is the Middle Income Trap, Why do Countries Fall into It, and How Can It Be Avoided?, Global Journal of Emerging Market Economies, III(3), ss. 281-289.
- Spence, M. (2011). The Next Convergence: The Future of Economic Growth in a Multispeed World, Macmillan, New York.
- Yaşar, E. ve Gezer, M. A. (2014); Türkiye'nin Orta Gelir Tuzağına Yakalanma Riski ve Bu Riskten Kurtulma Önerileri, Maliye Dergisi, Sayı 167, ss. 126-148.

**TİCARİ VE FİNANSAL AÇIKLIĞIN EKONOMİK BÜYÜME ÜZERİNE ETKİSİ:
TÜRKİYE ÖRNEĞİ (1998Q1-2016Q2)**

Hamza Çeştepe

Bülent Ecevit Üniversitesi

Ertuğrul Yıldırım

Bülent Ecevit Üniversitesi

Zehra Özbek

Bülent Ecevit Üniversitesi

ÖZET

Dışa açıklığın ekonomik refah üzerindeki etkileri artarak tartışılmaya devam etmektedir. Liberal düşünürler dışa açılmanın avantajlarını, karşılıklı kazanma fırsatlarını ve liberal ticaret ve finans politikası örneklerinin başarı hikâyelerini vurgulamaktadır. Ancak, korumacı ekonomi politikası taraftarları dışa açılmanın negatif yönlerini ve kötü örneklerin hikâyelerini ön plana çıkarmaktadır. Ampirik literatürde ticari ve finansal dışa açıklık ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler, çeşitli model, yöntem ve veri setleri kullanılarak araştırılmaktadır. Ampirik literatürdeki çalışmalarda hem ticari ve finansal dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini gösteren katsayının işareti, hem de ekonomik büyüme ile çeşitli dışa açıklık türleri arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü analiz edilmektedir. Bu çalışmada, ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi Türkiye örneğinde analiz edilmektedir. Çeyreklik veri seti 1998q1 ile 2016q2 arasını kapsamaktadır. VAR modeli tahmini, Granger nedensellik testi, etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırması analizleri gerçekleştirilmiştir. Ulaşılan bulgular, ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisine dair herhangi bir kanıt sunamamıştır. Ancak, finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerinde etkisi pozitif ve anlamlıdır. Bu nedenle, yurtiçi tasarruf açığı oranı yüksek olan Türkiye'nin ekonomik büyümesi için, finansal açıklığın ticari açıklığa göre daha önemli bir unsur olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ticari Dışa Açıklık, Finansal Dışa Açıklık, Ekonomik Büyüme, Granger Nedenselliği, Etki-Tepki Fonksiyonu

**THE EFFECTS OF TRADE AND FINANCIAL OPENNESS ON ECONOMIC
GROWTH: THE CASE OF TURKEY (1998Q1-2016Q2)**

ABSTRACT

The debate about effect of openness on economic well-being is increasingly lasting. Liberal philosophers highlight the advantage of openness, opportunities of bilateral gain and success stories of liberal trade and financial policy examples. Supporters of conservative economic policy, however, bring negative effects of openness and story of bad examples into the forefront. In empirical literature, the relationship between economic growth and openness is investigated using by various models, methods and data sets. The studies in the empirical literature analyze both the sign of coefficient indicating the effect of trade openness and financial openness on economic growth and the direction of causal relation between economic growth and various types of openness. In this study, the effects of trade openness and financial openness on economic growth is analyzed in the example of Turkey. Time span of the quarterly data set is between 1998q1 and 2016q2. A VAR model estimation, Granger non-causality test, impulse response function and variance decomposition analyses were implemented. Achieved findings didn't present any clue supporting the effect of trade openness on economic growth. The effect of financial openness on economic growth, however, is significant and positive. Therefore, it is concluded that for economic growth of Turkey with high rate of saving gap, financial openness is more critical factor than trade openness.

Key Words: Trade Openness, Financial Openness, Economic Growth, Granger Non-Causality, Impulse-Response Function

GİRİŞ

Ekonomik büyüme ve gelişme politikaları kapsamında, iktisadi performansı en yüksek seviyeye ulaştırabilecek yolların, yöntemlerin ve araçların neler olabileceği konusu Merkantilist yaklaşımdan beri tartışılmaktadır. Merkantilistlerin sıfır toplamı oyun olarak tasarladığı dış ekonomik ilişkiler doğası, bütün olarak dış ekonomik ilişkilerin her ülkenin faydasına olabileceği çıkarımına ulaşmayı imkânsız hale getirmiştir. Merkantilist yaklaşım, bunun yerine nihai mal ve hizmet ihracı ile hammadde ithalini kutsayan bir politika sonucuna ulaşmaktadır. 1700'li yılların sonundan itibaren taraftar sayısını artıran Klasik Ekol ve daha sonraki takipçileri liberal ekonomi politikalarını kutsarken, zenginleşmenin ve özgürleşmenin yegâne kaynağı olarak liberal politikaları önermektedir.

Liberal politikaların başarı örnekleri ve serbest piyasa yanlısı baskılar, ülkeleri liberal politikaları uygulamaya yönlendirmiştir. Özellikle 1980'li yıllardan sonra dünyanın birçok ülkesinde liberal ekonomi politikaları popüler olmaya başlamıştır. Bu politikaların temelinde uluslararası ekonomik faaliyet ve işlemlerde serbestleşme hareketleri bulunmaktadır. II. Dünya savaşı sonrasında ticaretin küreselleşmesi sürecine katılan Japonya gibi dış ticarete açık ülkelerin yüksek büyüme performansına ulaşmaları 1980'li yıllarda birçok ülkenin bu tür politikaları benimsemesine sebep olmuştur.

Dünyada küreselleşme eğilimlerinin daha çok hızlandığı 1990'lı yıllardan itibaren ticari açıklıkla birlikte finansal açıklık da birçok ülkenin uyguladığı bir politika haline gelmiştir. Bu bağlamda birçok ülke sermaye piyasalarını dışa açma, finansal araçları çeşitlendirme ve yabancı sermayeyi ülke içine çekmeyi teşvik eden politikaları uygulama yoluyla bu sürece dahil olmuştur. 24 Ocak 1980 kararlarıyla dışa açık büyüme modelini benimseyen ve dış ticaretin serbestleştirilmesi için köklü düzenlemeleri devreye sokan Türkiye de, 1990'lı yılların başından itibaren finansal dışa açılma sürecine aktif bir şekilde katılmıştır.

Bu gelişmelere paralel olarak, ticari açıklığa ilaveten finansal açıklık kavramı da yine 1990'lı yıllardan itibaren ekonomi literatüründe yoğun bir şekilde yer almaya ve tartışılmaya başlanmıştır. Bu kapsamda, söz konusu unsurların ülke ekonomilerine etkisi konusunda özellikle ampirik olarak birçok çalışma yapılmıştır. Ancak, yapılan bu çalışmalarda birbiriyle çatışan sonuçlar ve görüşler ortaya konulmuştur. Bu çatışmanın nedeni, söz konusu kavramların, ülkelerin benimsediği ekonomi politik ideolojisine göre farklı sonuçlar ortaya çıkarmasıdır. Örneğin; milliyetçi ekonomi politikalarını seçen ülkeler için finansal ve ticari açıklık artışının, ülke ekonomilerine zarar vereceği savunulur. Buna karşılık, liberal ekonomi politikalarını seçen ülkelerde finansal ve ticari açıklık artışı ile beraber, ülkenin ekonomik anlamda daha güçlü duruma gelmesi beklenir.

Ampirik literatürdeki çalışmalarda hem ticari ve/veya finansal dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini gösteren katsayının işareti, hem de ekonomik büyüme ile dışa açıklık arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü incelenmiştir. Bu çalışmada, ticari açıklık ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisi, güncel verilerle Türkiye örneğinde analiz edilmektedir. Çeyreklik veri seti 1998q1 ile 2016q2 arasını kapsamaktadır. Analiz kapsamında VAR modeli tahmini, Granger nedensellik testi, etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırması gerçekleştirilmiştir.

Çalışmada önce konuyla ilgili teorik literatür ve yapılan ampirik çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra ekonometrik analiz başlığı altında yöntem ve veri seti hakkında bilgi verildikten sonra analiz sonuçları değerlendirilmiştir. Çalışmanın sonunda ise ulaşılan genel sonuçlar yer almaktadır.

TEORİK ÇERÇEVE

Finansal açıklık ve ticari açıklık kavramları, esasen ülkelerdeki finansal serbestliğin ve ticari serbestliğin düzeylerini belirlemede kullanılmaktadır. Bir başka ifade ile finansal ve ticari açıklık; mal, hizmet, işgücü ve sermayenin uluslararası alanda

engelleyici ve kısıtlayıcı uygulamalarla karşılaşmadan, serbestçe dolaşabilmesi anlamına gelmektedir (Yapraklı, 2007:68).

Ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında ilişki olduğunu ve bu nedenle ticari serbestleşmeyi savunan görüşler Klasik İktisat ile başlamıştır. Adam Smith'in uluslararası ticarete serbestliği savunduğu ve bunun sonucunda ülkelerin ekonomik büyümelerinde artış sağlanacağını savunduğu teorisi, ekonomi literatüründe "mutlak üstünlükler" olarak bilinmektedir. Söz konusu teori Adam Smith'in peşinden gelen Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi'nin kurucusu Ricardo, Mill ve Marshall gibi iktisatçılar tarafından da desteklenmiş ve geliştirilmiştir (Gaygılı, 2007). Bu iktisatçılara göre dış ticaretin yararları, uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmanın yararlarıyla açıklanmaktadır ve işbölümü ve uzmanlaşma için de dış ticaretin serbest olması gerekir. Bu klasik iktisatçıların görüşleri temelinde günümüze kadar gelen ve 1970'li yıllarda yaşanan kriz dönemleri sonrasında yoğun bir şekilde gündeme gelen ticari dış açıklık, ülkelerin rekabet gücüne ve ihracat yapılan ülkelerdeki pazar payına göre ekonomik etkiler ortaya çıkarmaktadır (Yapraklı, 2007:68).

Liberal görüşe göre, piyasaların serbestleşmesinin ülkelerin ekonomik performansı üzerindeki pozitif etkileri şöyle özetlenebilir (Yıldırım, 2005; Yıldırım ve Kesikoğlu, 2012): i) piyasa genişlemesi, ii) ölçek ekonomileri, iii) yatırımları teşvik etmesi, iv) rekabetin artması ve piyasa yapısının rekabetçi hale gelmesi v) teknolojik ilerleme, vi) tasarruf açığının kapanması ve vii) uluslararası işbölümünün ve uzmanlaşmanın getirdiği etkinlik artışları. Liberal görüşün ön plana getirdiği dışa açılmanın pozitif etkilerinin yanında dışa açılmanın bazı riskleri de ortaya çıkabilmektedir. Özellikle rekabet gücü düşük olan ülkelerde uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmanın olumsuz etkileri gözlenebilecektir. Kutuplaşma etkisi olarak kavramsallaştırılan bu olumsuz etki, liberal politikaların net etkisini belirsiz hale getirebilmektedir. Bu nedenle liberal ticaret politikalarının ev sahibi ülke üzerindeki etkisi bu pozitif ve negatif etkilerden hangisinin daha baskın olacağına bağlıdır.

Finansal açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki ise daha yakın tarihli araştırmaların konusu olmuştur. Bu konuda ekonomi literatüründe yer alan teorik temel ise McKinnon (1973) ve Shaw (1973) tarafından yapılan çalışmalar ile atılmıştır. Literatürde "McKinnon-Shaw Hipotezi" olarak adlandırılan teoriye göre, tasarruflar yatırımları belirlemektedir. Mevduat faiz oranlarındaki artışlar, yabancı yatırımları artırır ve bu da ülkenin ekonomik anlamda büyümesini sağlar (Danışoğlu, 2004:21). Finansal serbestleşmenin faydalarından biri de riskin ülkeler arasındaki dağıtımına imkân vererek, bir ülkede ortaya çıkan negatif şoklara karşı güvence mekanizması oluşturmaktadır. Böylece tüketim ve yatırımın oynaklığı azalmakta ve ekonomik istikrar güçlenmektedir. İstikrar ise yatırımları ve büyümeyi pozitif etkilemektedir. Finansal piyasaların üçüncü etkisi zayıf yurtiçi finansal piyasaları güçlendirmesi ve derinleştirmesi biçiminde gözlenmektedir. Daha etkin çalışan finansal piyasalar finansal işlem maliyetlerini aşağıya çekerek sermayenin kullanım maliyetini düşürmektedir (Broner ve Ventura, 2010). Geleneksel yaklaşımın aksine Rodrik (1999) finansal dışa açıklığın, finans krizlerine neden olarak ekonomik büyümeye zarar verebileceğini tartışmaktadır. Finansal dışa açılma ile yabancı para türünden borçlanma artarken, döviz kuru aşırı değerlenmekte ve ihracat yapmak zorlaşmaktadır. Bu nedenle Rodrik, finansal liberalleşme ile cari açık arasında bir ilişki öngörmektedir. Finansal liberalleşmenin bir risk unsuru haline gelmesi ise özellikle gelişmekte olan ülke örneklerinde ortaya çıkmaktadır. Ahbap-çavuş kapitalist piyasa uygulamalarının fazla olduğu ve kurumsal kalite unsurlarının zayıf kaldığı gelişmekte olan ülkelerdeki yabancı sermaye aniden ülke dışına çıkabilmekte ve finansal krizlere neden olabilmektedir. Yabancı finansal akımlardaki oynaklık arttıkça da makroekonomik istikrar zarar görmektedir. Ekonomik aktörlerin geleceğe dair belirsizlikleri yatırım ile tüketim kararlarını değiştirmelerine ve en nihayetinde ekonomik büyümenin yavaşlamasına neden olmaktadır. Bu nedenle finansal liberalleşmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi belirsiz hale gelebilmektedir.

Ticari ve finansal açıklığın büyüme üzerine etkileri konusunda yapılan çalışmalar, 1990'lı yıllardaki krizlerden sonra bunların da etkisiyle farklı bir tartışmayı gündeme getirmiştir. Bu dönemde Güneydoğu Asya, Rusya, Bazı Latin Amerika ülkeleri ve Türkiye'de ortaya çıkan ve ikiz krizler olarak literatürde yer almaya başlayan bankacılık ve döviz krizleri finansal ve dışa açıklık olgularının özellikle gelişmekte olan ülkelere olumsuz etkilerinin de yoğun bir şekilde tartışılmasına sebep olmuştur. Bu bağlamda bazı iktisatçılar bu ülkelerde yaşanan krizlerin dışa açıklık ve finansal açıklıktan kaynaklandığını ileri sürmüşlerdir (Aizenmann, 2004:66). Dolayısıyla ekonomilerdeki yapısal bazı zayıflıklar ve emniyet sübaplarının eksikliği durumunda, bu tür politikaların büyümeyi olumsuz etkileyeceği ve ekonomileri krize sürükleyebileceği ifade edilmeye başlanmıştır.

AMPİRİK LİTERATÜR

Ticari ve finansal açıklığın büyüme üzerine etkileri konusunda hem bu olguların tek tek etkisi, hem de birlikte etkileri konusunda çeşitli çalışmalar mevcuttur. Özellikle finansal açıklığın büyüme üzerindeki etkileri konusunda son dönemlerde yapılan çalışmaların sayısında ciddi bir artış söz konusudur. Ticari açıklık ve büyüme arasında yapılan çalışmalar 1960'lı yıllardan itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu çalışmalarda (Balassa, 1978; Bahmani-Oskooee ve Niroomand, 1999; Kurt ve Berber, 2008 gibi) genel olarak, serbest ticaretin ve ihracattaki artışın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Finansal açıklık ve büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmalar ise 1990'lı yıllardan itibaren yoğunlaşmaya başlamıştır. Bu çalışmalardan bazılarında bu iki büyüklük arasında ilişki bulunmazken (Grilli ve Milesi-Ferretti, 1995; Rodrik, 1998; Edison, Levin vd., 2002), bazı çalışmalarda ise finansal açıklığın ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği (King ve Levine, 1993; Beck, Levine ve Loayza, 2000; Edison, Klein vd., 2002), bazı çalışmalarda ise finansal açıklığın ekonomik büyümeyi olumsuz etkilediği (Rodrik, 1999; Tornell vd., 2004; Hye ve İslam, 2013) sonucuna ulaşılmıştır.

Ticari ve finansal dışa açıklığın birlikte büyüme üzerindeki etkisini inceleyen çalışmalarda da tam bir görüş birliğine ulaşılmış değildir. Bazı çalışmalarda finansal ve ticari açıklık büyümeyi pozitif bazı çalışmalarda negatif yönde etkilerken, bazı çalışmalarda ise büyüme ile bu değişkenler arasında ilişkili bulunamamıştır. Bazı çalışmalarda ise, büyümenin bu değişkenlerin birinden olumlu diğerinden olumsuz etkilendiği tespit edilmiştir. Bu çalışmaların bir özeti Tablo 1'de yer almaktadır.

Tablo 1: Ticari ve Finansal Açıklık-Büyüme İlişkisiyle İlgili Literatür Özeti

Yazar (lar)	Dönem	Ülke (ler)	Yöntem	Sonuç
Aizenman (2004)	1969-1998	Gelişmekte Olan ülkeler ve OECD Ülkeleri	Panel Regresyon Analizi	Ticari açıklık finansal açıklığı getirmekte ve bu da kamunun borç yükünü arttırarak finansal krizlere neden olmaktadır.
Utkulu ve Kahyaoğlu (2005)	1990-2004	Türkiye	TAR ve STAR, Markow Modellemesi	Finansal açıklığın Türkiye ekonomisinin resesyonda kalmasına neden olduğu, ticari açıklığın ise büyümeyi arttırdığı sonucuna ulaşılmıştır.
Tornell, Westermann ve Martinez (2004)	1980-1999	52 Ülke	Panel Regresyon Analizi	Finansal serbestleşmenin ardından ticari serbestleşme ortaya çıkmakta, bu da finansal kırılganlığa sebep olmakta ve kriz sıklığını arttırmaktadır.
Yapraklı (2007)	1990q1-2006q4	Türkiye	Johansen Eşbütünleşme Analizi	Uzun dönemde ticari açıklığın ekonomik büyümeyi pozitif, finansal açıklığın ise negatif yönde etkilediği bulunmuştur.
Bashar ve Khan (2007)	1974-2002	Bangladeş	Eşbütünleşme Analizi	Ekonomik büyüme, finansal dışa açıklıkla kısmen ilişkili, ticari dışa açıklıkla ilişkisizdir.
Yücel (2009)	1989-2007 Aylık	Türkiye	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Finansal ve ticari açıklıkla ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur,
Korkmaz, Çevik ve Birkan (2010)	1990q1-2008q4	Türkiye	Regresyon Analizi	Ticari ve finansal açıklık ekonomik büyümeyi pozitif etkilemektedir.
Mercan ve Peker (2013)	1992-2010 aylık	Türkiye	ARDL Sınır Testi	Uzun dönemde finansal gelişmenin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin, ticari dışa açıklık düzeyinden daha fazla olduğu görülmüştür.
Kıran ve Güriş (2011)	1992q1-2006q4	Türkiye	Sınır Testi ve Toda-Yamamoto Nedensellik	Ticari dışa açıklık, finansal dışa açıklık ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur.
Türedi ve Berber (2010)	1970-2007	Türkiye	Johansen Eşbütünleşme ve VAR Nedensellik	Finansal kalkınmadan ekonomik büyümeye doğru tek yönlü, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında ise çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Özel (2012)	1992-2010	Türkiye	Johansen Eşbütünleşme-VECM, Granger Nedensellik	Değişkenler arasında uzun dönemde eşbütünleşme ilişkisi ve büyümeyi finansal açıklığın negatif, ticari açıklığın pozitif etkilediği bulunmuştur.
Altaee, Saied ve Esmaeel (2014)	1972-2012	Umman	Eşbütünleşme ve Granger Nedensellik	Büyümeden finansal gelişmeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi ve ticari açıklıktan kaynaklanan şokların GSYİH şoklarının en önemli belirleyicisi olduğu bulunmuştur.
Ümit (2016)	1989q1-2014q4	Türkiye	Toda-Yamamoto Nedensellik ve Sınır Testi	Uzun ve kısa dönemde finansal açıklığın ekonomik büyümeyi aynı yönlü, ticari açıklığın ise ters yönlü etkilediği sonuçlarına ulaşılmıştır.
Gövdere ve Can (2016)	1970-2011	Türkiye	ARDL Sınır Testi	Uzun dönemde ticari açıklığın büyümeyi etkilediği, finansal genişlemenin ise büyümeye etkisinin istatistiki olarak anlamsız olduğu bulunmuştur

EKONOMETRİK ANALİZ

Çalışmanın bu bölümünde kullanılacak veriler hakkında bilgi verildikten sonra yapılan analizler ve sonuçları değerlendirilmiştir. Analiz kapsamında VAR modeli

tahmini, Granger nedensellik testi, etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırması gerçekleştirilmiştir.

Veri Seti

İktisat literatüründe finansal açıklık ve ticari açıklık kavramları için çeşitli değişkenler kullanılmaktadır. Bunun nedeni bu kavramlar için tam bir görüş birliğinin bulunmamasıdır. Bu çalışmada, ticari açıklık değişkeni için $(\text{ihracat} + \text{ithalat}) \times 100 / \text{gayrisafi yurtiçi hasıla (GSYH)}$ eşitliği kullanılmıştır. Finansal açıklık değişkeni için ise $(\text{net uluslararası sermaye girişi} + \text{net uluslararası sermaye çıkışı}) \times 100 / \text{GSYH}$ eşitliği kullanılmıştır. Çalışmada 1999q1-2016q2 çeyrek dönemlik zaman serisi verileri kullanılmıştır. Çalışmada zaman sınırlamasına gidilmesinde öncelikle Türkiye ekonomisinde 1980'li yıllarda yaşanan önemli politika değişiklikleri etkili olmuştur. Çeyreklik verilerin eksiksiz erişimi ise ancak 1999q1 dönemi ile sağlanmıştır. Verilerin hepsi 2010=100 fiyat endeksine göre reel hale getirilmiştir. GSYH verisi OECD'nin, ihracat ve ithalat verileri Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın (TCMB), net uluslararası sermaye giriş ile çıkışları TCMB'nin ve ekonomik büyüme verileri Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK) internet sitelerinden elde edilmiştir.

Analiz Sonuçları

Ampirik çalışmada ilk olarak, değişkenler arasındaki korelasyon ilişkisi incelenmiştir. Korelasyon analizi sonucunda elde edilen bilgiler oldukça sınırlıdır. Analizde değişkenlerin sırayla bağımlı değişken olması durumunda, bağımsız değişkenlerle arasındaki ilişkinin pozitif yada negatif yönde olduğu sonucuna ulaşılır. Bu sonuca ulaşırken korelasyon katsayısından faydalanılır ve söz konusu bu katsayı -1 ve +1 arasında değişmektedir. Bu çalışmada yapılan korelasyon analizi sonrasında elde edilen sonuçlar Tablo 2'de gösterilmektedir.

Tablo 2: Korelasyon Analizi Sonuçları

	Ekonomik Büyüme	Finansal Açıklık	Ticari Açıklık
Ekonomik Büyüme	1		
	-		
	-		
Finansal Açıklık	0.137	1	
	1.144	-	
	0.256	-	
Ticari Açıklık	0.602	0.366	1
	6.227	3.245	-
	0	0.001	-

Not: İlk satırda yazan değerler korelasyon katsayısı, ikinci satırda yazan değerler t istatistik değerleri, üçüncü satırda yazan değerler olasılık değerleridir.

Korelasyon analizi sonucunda elde edilen sonuçlar incelendiğinde, ekonomik büyüme ve finansal açıklık arasında pozitif ve zayıf bir ilişki olduğu görülmektedir. Ancak katsayı istatistiki olarak anlamsızdır. Ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve orta şiddetli bir ilişki bulunmaktadır ve katsayı istatistiki olarak %5 anlamlılık düzeyinde anlamlıdır. Ticari açıklık ve finansal açıklık arasında ise pozitif yönlü ve zayıf sayılabilecek bir ilişki söz konusudur ve katsayı istatistiksel olarak %5 düzeyinde anlamlıdır.

Korelasyon analizinden sonra, değişkenlerin birim kök içerip içermedikleri araştırılmıştır. Birim kök analizinde, H_0 hipotezi seride birim kök olduğunu (serinin durağan olmadığını), H_a hipotezi ise seride birim kök olmadığını, yani serinin durağan olduğunu varsayar.

Değişkenlere Augmented Dickey Fuller (ADF) birim kök testi uygulanmıştır. ADF birim kök testinin mutlak değeri, test sonucunda hesaplanan mutlak kritik değerden

büyük ise, Ho hipotezi reddedilir. Bunun anlamı ilgili seride birim kök yoktur; bir başka ifade ile seri durağandır (Danışoğlu, 2004). ADF test sonucu Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3: ADF Test Sonuçları

Değişkenler	Düzy	
	Sabit terimli ve trendli	Sabit terimli
Ekonomik Büyüme	-8.032 (0.000)	-8.049 (0.000)
Finansal Açıklık	-4.236 (0.006)	-3.203 (0.001)
Ticari Açıklık	-3.782 (0.023)	-3.189 (0.025)

Not: İlk değer t istatistiğini ve parantez içindeki rakam olasılık değerini göstermektedir.

Durağanlık analizi sonuçlarına göre, ekonomik büyüme ve finansal açıklık değişkenleri için “seri birim köke sahiptir” biçimindeki Ho hipotezleri %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Ticari açıklık değişkeni üzerine yapılan ADF testinde ise boş hipotez %5 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Bu sonuçlar modelde kullanılan tüm değişkenlerin seviye itibariyle durağanlık koşulunu sağladığı biçiminde değerlendirilmiştir.

Değişkenlerin durağanlık seviyeleri belirlendikten sonra, VAR analizine geçilmiştir. VAR modellerinde öncelikle belirlenmesi gereken uygun gecikme derecesidir. VAR analizine ilişkin gecikme değerleri ve bilgi kriterlerinin verdiği sonuçlar Tablo 4’te verilmiştir.

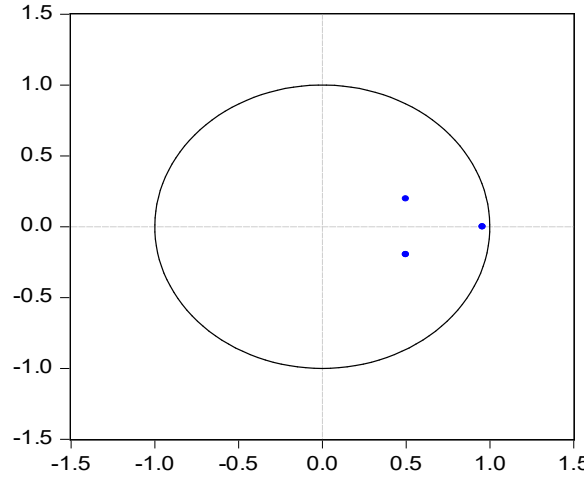
Tablo 4: VAR Modeli Uygun Gecikme Seçimi

Gecikme Uzunluğu	Akaike	Schwarz	Hannan-Quinn	LM
1	15.672	16.087*	15.834*	0.249
2	15.814	16.540	16.099	0.022
3	15.806	16.844	16.213	0.025
4	15.616	16.966	16.145	0.000
5	15.307*	16.968	15.958	0.016
6	15.414	17.386	16.187	0.239
7	15.312	17.596	16.207	0.604
8	15.370	17.965	16.387	0.000

Not: * İlgili kriter tarafından önerilen uygun gecikme uzunluğu

İlgili seçim kriterleri incelendiğinde, Akaike bilgi kriteri VAR modeli için en uygun gecikme uzunluğunu 5 olarak, diğer iki kriter ise 1 olarak belirlenmiştir. Ancak, otokorelasyon LM testi sonuçlarına göre 5 gecikme uzunluğundaki VAR modelinde otokorelasyon sorunu ortaya çıkmaktadır. Schwarz ve Hannan-Quinn bilgi kriterlerinin belirlediği 1 gecikme uzunluğunda ise “otokorelasyon yoktur” biçimindeki boş hipotez %5 anlamlılık düzeyinde reddedilememektedir. Bu nedenle modelin gecikme uzunluğunun 1 olarak seçilmesi daha isabetli olacaktır. Sonraki aşamada VAR modeline ait polinom köklerin kararlı olup olmadıkları AR ters kökleri çemberi ile incelenmiştir. Sonuçlar Grafik 1’de gösterilmiştir.

Grafik 1: AR Karakteristik Polinomun Ters Köklerine Ait Birim Çember
Inverse Roots of AR Characteristic Polynomial

Kökler incelendiğinde, hiçbir kökün birim çemberin dışında yer almadığı görülmüştür. Bunun anlamı oluşturulan VAR modelinin durağan ve kararlı olduğudur. Böylece tahmin edilecek VAR modeli aşağıdaki hale gelmiştir.

$$GRW_t = \alpha_{10} + \alpha_{11}GRW_{t-1} + \alpha_{12}TA_{t-1} + \alpha_{13}FA_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$TA_t = \alpha_{20} + \alpha_{21}TA_{t-1} + \alpha_{22}FA_{t-1} + \alpha_{23}GRW_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

$$FA_t = \alpha_{30} + \alpha_{31}FA_{t-1} + \alpha_{32}TA_{t-1} + \alpha_{33}GRW_{t-1} + \varepsilon_{3t} \quad (3)$$

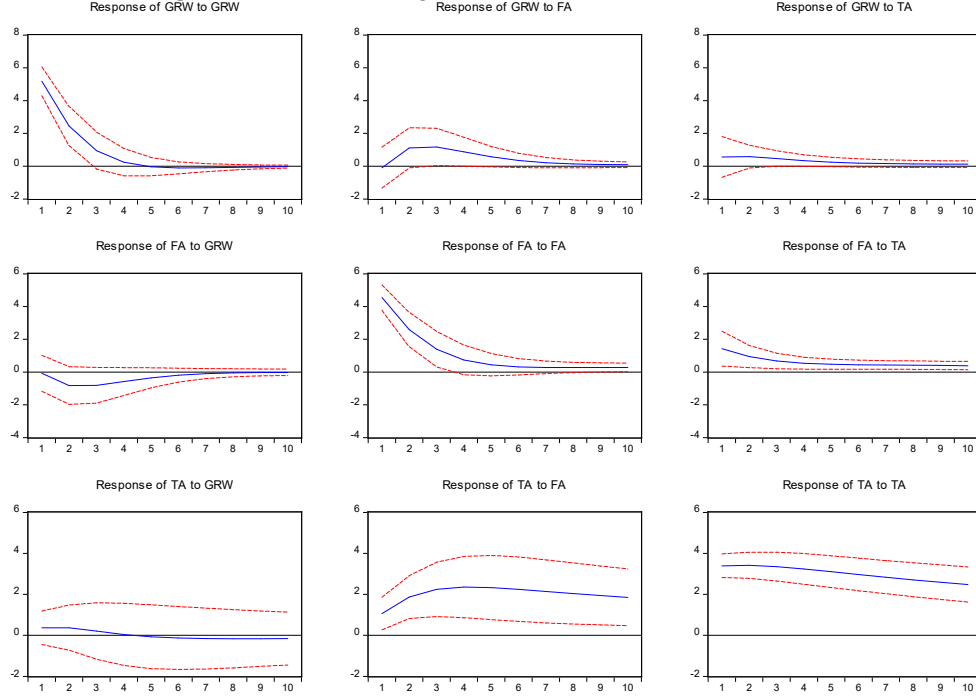
Modelde GRW reel ekonomik büyümeyi, TA ticari açıklığı ve FA finansal açıklığı simgelemektedir. Seviye düzeyinde değişkenlerle tahmin edilen bir VAR modeli, Granger nedensellik testinin yapılmasına izin vermektedir. Tablo 5’de 1, 2 ve 3 no.lu eşitliklerden oluşan VAR modelinde test edilen nedensellik hipotezleri gösterilmektedir.

Tablo 5: Nedensellik Testi Hipotezleri ve Sonuçları

Hipotez	χ^2	Olasılık
Ticari açıklık büyümenin Granger nedeni değildir	0.359	0.548
Finansal açıklık büyümenin Granger nedeni değildir	4.608	0.031
Finansal açıklık ticari açıklığın Granger nedeni değildir	6.053	0.013
Büyüme ticari açıklığın Granger nedeni değildir	0.018	0.890
Ticari açıklık finansal açıklığın Granger nedeni değildir	8.826	0.003
Büyüme finansal açıklığın Granger nedeni değildir	2.864	0.090

Granger nedensellik testi sonuçlarına göre ekonomik büyüme ile finansal açıklık arasında ve finansal açıklık ile ticari açıklık arasında çift yönlü nedensellik ilişkileri bulunmuştur. Ticari açıklık ile ekonomik büyüme arasında ise herhangi bir nedensellik ilişkisinin varlığına dair kanıta ulaşılmamıştır.

Daha sonra değişkenlerden birinde bir birimlik şok yaşanması durumunda, hem ilgili değişkenin hem de diğer değişkenlerin bu şoka nasıl tepki verdiği araştırılmıştır. Bu araştırma etki-tepki fonksiyonları yardımıyla yapılmıştır. Etki-tepki analizi sonuçları Grafik 2’de gösterilmiştir.

Grafik 2: Etki-Tepki Analizi Sonuçları

Sonuçlar incelendiğinde, finansal açıklıkta sıfırıncı dönemde ortaya çıkan bir şokun ekonomik büyümeyi birinci dönemde etkilemeye başladığı ve ikinci dönemde pozitif etkinin en üst düzeye çıktığı görülmektedir. Üçüncü dönemde stabil kalan pozitif etki dördüncü dönemden itibaren sönümlenmeye başlamakta ve yavaş yavaş etki ortadan kalkmaktadır.

Ticari açıklıkta yaşanan bir şoka, ekonomik büyüme bir dönem gecikmeli tepki göstermekte ve tepkinin boyutunun finansal açıklık şokuna verilen tepkiye nazaran daha küçük kaldığı görülebilmektedir.

Ekonomik büyümede bir şok yaşanması durumunda, finansal açıklık bu şoka bir dönem gecikmeli olarak ters yönlü tepki vermekte ve üçüncü dönemde en yüksek seviyesine ulaşan tepki hareketi sekizinci dönemde tamamen ortadan kalkmaktadır.

Ekonomik büyümede yaşanan bir şoka ticari açıklığın vermiş olduğu tepki ise pozitif olmasına rağmen nispeten küçüktür ve dördüncü dönemde sona ermektedir.

Bu analizlerden sonra değişkenler için varyans ayrıştırması analizi yapılmıştır. Varyans ayrıştırması ile değişkenlerde yaşanan değişimin, hangi değişken tarafından ve hangi oranla açıklandığı sonucuna ulaşılmıştır. Varyans ayrıştırmasına ilişkin sonuçlar Tablo 6, Tablo 7 ve Tablo 8’de gösterilmiştir.

Tablo 6: Ekonomik Büyüme Ayrıştırması

Dönem	S.E.	Ekonomik Büyüme	Finansal Açıklık	Ticari Açıklık
1	5.181088	100.0000	0.000000	0.000000
2	5.847580	96.06989	3.921972	0.008143
3	6.042778	92.44537	7.546408	0.008218
4	6.112324	90.51055	9.477803	0.011648
5	6.139738	89.70733	10.26598	0.026689
6	6.151273	89.40142	10.54664	0.051946
7	6.156617	89.27218	10.64537	0.082449
8	6.159537	89.20061	10.68537	0.114019
9	6.161498	89.14896	10.70674	0.144299
10	6.163058	89.10558	10.72210	0.172327

Tablo 6'daki varyans ayrıştırması sonuçları incelendiğinde, ekonomik büyümede yaşanan değişimin ilk dönem tamamı kendisi tarafından açıklanmaktadır. İlerleyen 10 dönem incelendiğinde, yaşanan değişimin yaklaşık olarak %89'u kendisi tarafından açıklanmaktadır. 10 dönemlik değişimin %10.72'si finansal açıklık ve %0.17'si ticari açıklık tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 7: Finansal Açıklık Ayrıştırması

Dönem	S.E.	Ekonomik Büyüme	Finansal Açıklık	Ticari Açıklık
1	4.555384	0.030165	99.96984	0.000000
2	5.306343	2.456871	97.35534	0.187784
3	5.551996	4.383706	95.05292	0.563373
4	5.643669	5.300949	93.66752	1.031534
5	5.685444	5.611115	92.87560	1.513282
6	5.710858	5.676970	92.35686	1.966168
7	5.730763	5.667842	91.95673	2.375432
8	5.748541	5.640689	91.61889	2.740424
9	5.765114	5.610873	91.32346	3.065671
10	5.780638	5.582127	91.06124	3.356629

Tablo 7'ye göre finansal açıklıkta yaşanan 10 dönemlik değişimin yaklaşık olarak %91'i kendisi tarafından açıklanırken, %5.58'i ekonomik büyüme ve %3.35'i ticari açıklık tarafından açıklanmaktadır.

Tablo 8: Ticari Açıklık Ayrıştırması

Dönem	S.E.	Ekonomik Büyüme	Finansal Açıklık	Ticari Açıklık
1	3.388608	1.168132	9.998642	88.83323
2	4.885390	1.143863	19.50961	79.34652
3	6.055814	0.862255	26.42931	72.70843
4	7.013149	0.646896	30.97277	68.38033
5	7.807627	0.529780	33.88422	65.58600
6	8.474773	0.474212	35.77166	63.75412
7	9.041885	0.448500	37.03414	62.51736
8	9.529707	0.435470	37.91427	61.65026
9	9.953756	0.427502	38.55546	61.01704
10	10.32561	0.421628	39.04206	60.53631

Tablo 8'de yer alan analiz sonuçlarına göre ise, ticari açıklıkta yaşanan bir değişimin ilk dönem %78.83'ü kendisi tarafından açıklanmaktadır. Bu oran takip eden 10 dönemde %60.53 olarak hesaplanmıştır. Ticari açıklıkta yaşanan 10 dönemlik değişimin %39.04'ü finansal açıklıktan kaynaklanırken, yaklaşık %0.42'si ekonomik büyümeden kaynaklanmaktadır.

SONUÇ

Türkiye'de 1980 sonrasında ortaya çıkan liberal politikalarla yönelim ile ticari ve finansal açıklıkta önemli gelişmeler yaşanmıştır. 1999-2016 dönemi için Türkiye'de ticari ve finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin araştırıldığı bu çalışmada, finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin nispeten daha belirgin olduğu bulunmuştur. Ulaşılan bulgular değerlendirildiğinde bu çalışmanın, ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında bir ilişki olduğunu savunan Klasik yaklaşımdan ziyade finansal açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkisini ön plana çıkaran McKinnon-Shaw hipotezini destekleyen kanıtlara ulaştığı ifade edilebilir.

Türkiye'nin nüfusu ve nüfusun yapısı, hızlı artan talebi ve üretimi, dış ticaret açığının sürdürülebilmesi ve tasarruf oranının düşüklüğü gibi faktörlere bağlı olarak

yabancı tasarruflara ihtiyaç duyması nedeniyle, bu çalışmada ulaşılan sonuçlar olağan bulunabilir. Türkiye ekonomisinin önemli handikaplarından biri haline gelen yurtiçi tasarruf açığı yabancı finans girişleriyle karşıladığında ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkileyebilmektedir. Bu sonuç, Türkiye'nin yüksek büyüme düzeylerini sürdürmesinde ülke dışı finansal girişlerin kritik önemine de işaret etmektedir. Bu bağlamda, bu girişlerden özellikle getirileri daha fazla olan doğrudan yabancı sermayeyi teşvik edecek uygulamalara ağırlık verilmeli ve genel anlamda sağlam ve etkin işleyen bir finansal sistemin oluşturulmasına yönelik politikalar izlenmelidir.

KAYNAKÇA

- Aizenman, J. (2004). Financial Opening and Development: Evidence and Policy Controversies. *The American Economic Review*, 94(2), ss. 65-70.
- Altaee, H.H.A., Saied, S.M. & Esmaeel, E.S. (2014). Financial Development, Trade Openness and Economic Growth: Evidence from Sultanate of Oman (1972-2012). *Journal of Economics and Sustainable Development*, 5(23), ss. 64-75
- Bahmani-Oskooee, M., & Niroomand, F. (1999). Openness and Economic Growth: An Emprical Investigation. *Applied Economics Letters*, 6(9), ss. 557-561.
- Balassa, B. (1978). Exports and Economic Growth: Further Evidence. *Journal of Development Economics*, 5, ss. 181-189.
- Bashar, O. K. M. R. & Khan, H. (2007). Liberalization and Growth: An Econometric Study of Bangladesh. U21 Global Working Paper Series, No. 001/2007.
- Beck, T., Levine, R. & Loayza, N. (2000). Finance and the Sources of Growth. *Journal of Financial Economics*, 58(1-2), ss. 261-300.
- Broner, F.A. & Ventura, J. (2010). Rethinking the Effects of Financial Liberalization. NBER Working Paper, No 16640.
- Danışoğlu, A. Ç. (2004). Finansal Gelişme ve İktisadi Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim Dergisi*, Yıl 15, Sayı 49, ss. 19-29.
- Edison, H.J., Klein, M., Ricci, L. & Slok, T. (2002). Capital Account Liberalization and Economic Performance: Survey and Synthesis. *IMF Staff Papers*, 51(2), ss. 220-256.
- Edison, H.J., Levine, R., Ricci, L.A. & Slok, T. (2002). International Financial Integration and Economic Growth. *Journal of International Money and Finance*, 21(2002), ss. 749-776.
- Gaygılı, A.K. (2007). Finansal Açıklığın Para Politikalarının Etkinliği Üzerine Yansımaları: Türkiye Örneği. Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Gövdere, B. & Can, M. (2016). Türkiye'de Enerji Tüketimi, Dışa Açıklık, Finansal Gelişme, Sabit Sermaye Yatırımları ve Dış Ticaretin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Sınır Testi Yaklaşımı. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1) ss. 209-228.
- Grilli, V. & Milesi-Ferretti, M.G. (1995). Economic Effect and Structural Determinants of Capital Controls. *IMF Staff Papers*, 42(3), ss. 517-551.
- Hye, Q.M.A. & Islam, F. (2013). Does Financial Development Hamper Economic Growth: Empirical Evidence from Bangladesh. *Journal of Business Economics and Management*, 14(3), ss. 558-582.
- Kıran, B. & Güriş, B. (2011). Türkiye'de Ticari ve Finansal Dışa Açıklığın Büyümeye Etkisi: 1992-2006 Dönemi Üzerine Bir İnceleme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), ss. 69-80.
- King, R. & Levine, R. (1993). Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right. *The Quarterly Journal of Economics*, Cilt 108, Sayı 3, ss. 717-737.

- Korkmaz, T. & Çevik, E.İ. & Birkan, E.(2010). Finansal Dışa Açıklığın Ekonomik Büyüme ve Finansal Krizler Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Journal of Yaşar University*, Vol. 5, No. 17, ss. 2821-2831.
- Kurt, S. & Berber, M. (2008). Türkiye’de Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 22(2), ss. 57-79.
- Mercan, M. & Peker, O. (2013). Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyümeye Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, Nisan, 8(1), ss. 93-120.
- Özel, A.H. (2012). Küreselleşme Sürecinde Ticari ve Finansal Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi: Türkiye Örneği. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 10(19), ss. 1-30.
- Rodrik, D. (1998). Why do More Open Economies have Bigger Governments?, *Journal of Political Economy*, 106(5), ss. 997-1034.
- Rodrik, D. (1999). Where Did All The Growth Go? External Shocks, Social Conflict, and Growth Collapses. *Journal of Economic Growth*, 4, ss. 358-412.
- Tornell, A. Westermann, F. & Martinez, L. (2004). The Positive Link Between Financial Liberalization Growth and Crises. *NBER Working Papers*, No. 10293, <http://www.nber.org/papers/w10293.pdf>, (Erişim Tarihi: 01.04.2017).
- Türedi, S. & Berber, M. (2010). Finansal Kalkınma, Ticari Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Analiz. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Sayı 35, ss. 301-316.
- Utkulu, U. & Kahyaoğlu, H. (2005). Ticari ve Finansal Dışa Açıklık Türkiye’de Büyümeyi Ne Yönde Etkiledi?. *Türkiye Ekonomi Kurumu Tartışma Metni*, <http://www.tek.org.tr/dosyalar/utkulu-2005.pdf>, (Erişim Tarihi: 02.04.2017).
- Ümit, A.Ö. (2016). Türkiye’de Ticari Açıklık, Finansal Açıklık ve Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişkiler: Sınır Testi Yaklaşımı. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, Sayı 1, ss. 255-272.
- Yapraklı, S. (2007). Ticari ve Finansal Dışa Açıklık ile Ekonomik Büyüme Arasındaki İlişki: Türkiye Üzerine Bir Uygulama. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Ekonometri ve İstatistik Dergisi*, Sayı 5, ss. 67-89.
- Yıldırım, E. (2005). Gümrük Birliği ve Rekabet: Türkiye Uygulaması. Yüksek Lisans Tezi, Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Zonguldak.
- Yıldırım, E. & Kesikoğlu, F. (2012). Ar-Ge Harcamaları ile İhracat Arasındaki Nedensellik İlişkileri: Türkiye Örneğinde Panel Nedensellik Testi Kanıtları. *Marmara Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt. XXXII, Sayı I, ss.165-180.
- Yücel, F. (2009), Causal Relationships Between Financial Development, Trade Openness and Economic Growth: The Case of Turkey. *Journal of Social Sciences*, 5(1), ss. 33-42.

ÇİN'İN UKRAYNA POLİTİKASI: İŞBİRLİĞİ Mİ YOKSA DENGİ OYUNU MU?

Tazhibayev Rashid İbrahimoglu

H.A.Yesevi Uluslararası Kazak-Türk Üniversitesi

rashid.tazhibayev@ayu.edu.kz

ÖZET

Son dönemlerde Ukrayna ve Kırım meselesiyle Karadeniz havzası, bazı ülkelerin çıkar çatışmalarıyla gündeme gelmektedir. Bunun dünyadaki mali-ekonomik krizi körükleyerek, bölgesel çatışmayı küresel çatışmaya dönüştürme riski bulunmaktadır. Soğuk savaş sonrası uluslararası alanda kendi üstünlüğünü korumaya çalışan ABD, dünya devletleri arasında belli bir denge politikasını uygulamaya çalışmaktadır. AB ile Rusya, Rusya ile Çin, AB ile Çin arasındaki ilişkiler ABD dış politikasının en önemli yönleridir. Batı dünyasındaki ekonomik kriz nedeniyle Çin'in dış politikada daha atak davranması Orta Doğu'da, Kuzey Afrika'da, Latin Amerika'da karışıklıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Çin'in Ukrayna'ya yönelik yatırımları sadece ekonomik değil güvenlik açısından da Karadeniz-Hazar denizi havzasındaki ülkeleri tehdit edebilecek olması bölge devletlerinin dikkatini çekmiştir. Çin bölgedeki dengeyi sarsmakla birlikte ABD'nin küresel üstünlüğüne karşı meydan okuyabilecek boyuta ulaşabilecek imkana sahip olabilecekti. Bu çerçevede, AB ile Rusya arasında bir nevi denge politikasını yürüten ABD'nin Rusya'nın Kırım'ı ilhakını teşvik eden beyanatları, Çin'in bölgeye girme teşebbüsünü önleme politikası olarak değerlendirilmektedir. Ukrayna'nın savunma sanayisi ile verimli kara toprakları Çin'in ilgi gösterdiği alan olarak ele alınmaktadır. Ukrayna-Rusya gerginliği karşısında Çin, Karadeniz bölgesinde kendini bir hakem durumuna sokma politikasını gösterme niyetindedir. Bu yazı, Çin'in Ukrayna üzerinden bölgede yürütmek istediği politikayı açıklığa kavuşturmak amacıyla yazılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çin, Rusya, Ukrayna, Kırım, denge politikası, savunma sanayisi, AB, ABD.

CHINA'S POLICY OVER UKRAINE: COOPERATION OR BALANCE GAME?

ABSTRACT

In last period, Black Sea catchment with Ukrain and Crimean case is on agenda because of some conflict of interests between some countries. This causes risk for transformation of regional risks into global one because of stimulating world economical crisis. After Cold War, USA has continued to protect its power in international scene and applied balance politics between states in whole world. The prominent elements of USA foreign policy are relations between EU and Russia, Russia and China, EU and China. China's active foreign policy because of economic crisis in western world has caused conflicts in Middle East, North Africa and Latin America. China's investment over Ukraine has potential to threat countries close to Black Sea and Caspian Sea and this draws attention of states in the region. Because, China could challenge USA's superiority and weaken the balance in the region. In this reason, USA's declaration supporting Russian annexation over Crimean can be defined as prevention of China's attempt in the region. Ukrainian defense industry and fertile soils are counted as the parts that China has interest. Regarding to tension between Russia and Ukraine, China has intention to provide referee policy in Black Sea region. This paper aims clarification of China's politics on region over Ukraine.

Key Words: China, Russia, Ukraine, Crimean, balance politics, defense industry, EU, USA

Mutlak yönetebilmek için akıllıca bölmek gerekmektedir
Doğu Atasözü

GİRİŞ

Günümüzde Kırım ve Ukrayna meselesinin ortaya çıkma sebepleri hakkında çeşitli fikirler üretilmiştir. Bu yazı Ukrayna ve Kırım olayına başka bir açıdan bakmayı tercih etmektedir. Bilindiği gibi küreselleşme bütün hızıyla ilerlerken devletlerin birbirine olan bağımlılıkları artmaktadır. Geçmişte büyük devlet olmuş, imparatorluk geçmişine sahip ülkeler böyle bağımlılıkları hazmedememektedir. Bu ülkeler kendi geçmişini tekrar canlandırmaya veya en azından ayakta dimdik durduklarını göstermeye çalışmaktadır. Ukrayna meselesi sadece Rusya ile AB veya ABD arasındaki nüfuz paylaşımı, çıkar çatışması değildir. Ukrayna, Rusya'nın tekrar canlanması için, büyük devlet olabilmesi için vazgeçilmez bir ülke konumundadır. Rusya'ya bütün tehditler hep Batı'dan gelmiştir. Napolyon'un Moskova seferi ve diğer savaşları saymadığımızda iki dünya savaşı Batı'da başlayarak Rusya'nın mevcudiyetini tehlikeye sokmuştur. Ukrayna'nın Rusya'nın Batı'sında yer alması onun jeopolitik önemini arttırmaktadır. Ukrayna, toprakları açısından Rusya'dan sonra Avrupa'daki ikinci devlettir. Bağımsız Ukrayna'daki "turuncu devrimleri" Batı ile Doğu (veya iki kutup) arasındaki çıkar çatışmasının güncelliğini koruduğunu göstermiştir. ABD'li yetkililerinin Ukrayna'ya sadece demokrasinin gelişmesi için 5 milyar dolar destek sağladığını açıklaması ülkenin ne kadar "değerli" olduğunu göstermektedir

¹. Son dönemlerde kendini büyük bir güç olarak göstermeye çalışan Çin dış politikada daha aktif davranmaya başlamıştır. AB ile ticari ilişkilerini kuvvetlendirmek için Ukrayna'da kendi varlığını arttırmaya yönelmiştir. Çin, Ukrayna'yı Karadeniz havzası ülkeleri ile Avrupa ülkelerinin pazarlarına çıkış sağlayabilecek bir üs olarak görmektedir.

Ukrayna'yı 27 Aralık 1991'de ilk tanıyan devletlerden biri olan Çin, 4 Ocak 1992'de Ukrayna'yla diplomatik ilişkileri İsrail'den sonra tesis etmiş ikinci Asyalı devlet olmuştur. Ukrayna'nın Çin'deki büyükelçiliği Mart 1993'de açılmıştır. Ukrayna teknoloji ve gelişmiş sanayi açısından SSCB'den kalma silah, uzay alanındaki teknolojiyi sahiplenmiş Rusya'dan sonra ikinci büyük bir devlettir. Çin, Ukrayna'nın post-sovyet alandaki jeopolitik ve stratejik önemini şu formülle açıklamaktadır: "Rusya BDT'nin mihveridir, Kazakistan ile Ukrayna onun iki direği hükmündedir"². Her iki ülkeyi Çin nazarında, ticari çıkar ve jeopolitik önemi haricinde, bu kadar önemli yapan Sovyet döneminden kalma askeri teknolojik miras ve altyapıdır. Özellikle Ukrayna'da sanayi Kazakistan'a göre daha çok gelişmiştir. Çünkü Sovyetler döneminde savunma sanayisine Rusya ile Ukrayna'nın 1300'den fazla sanayi kurumu iştirak etmiştir³. Tek başına Ukrayna, Sovyet askeri sanayi kompleksinin % 39 payına sahipti. Ukrayna topraklarında direk askeri ürünleri üreten en az 700 işletme bulunmaktaydı. Bunun haricinde 1000 işletme ve fabrika askeri ürünlerle birlikte sivillere yönelik ürün üretmiştir⁴. SSCB dağılışı sonrası bağımsız Ukrayna'daki savunma sanayisi ayakta kalma mücadelesi vermeye başlamıştır.

¹ МОКРЕЦКИЙ А. Ч., Китайский фактор в современном внешнеполитическом выборе Украины и Армении в условиях полицентричности мира, [Китай в мировой и региональной политике. История и современность](#), Институт Дальнего Востока Российской академии наук, Выпуск №19/ Том 19/2014, s.262.

² ЛАРИН А. Г., К анализу новых моментов во внешней политике КНР, [Китай в мировой и региональной политике. История и современность](#), Институт Дальнего Востока Российской академии наук, Выпуск №19/ Том 19/2014, s.55.

³ Рябов Кирилл, Сотрудничество с Украиной: двигатели, <http://topwar.ru/43421-sotrudnichestvo-s-ukrainoy-dvigateli.html>, erişim 10.04.2014.

⁴ Андрей Поспелов, Оборонно-промышленный комплекс Украины: реальный или теоретический потенциал?, <http://izvestiya.odessa.ua/ru/2014/10/04/oboronno-promyshlennyy-kompleks-ukrainy-realnyy-ili-teoreticheskiy-potencial>, erişim 04.10.2014.

Eskisi gibi bir vatanın, SSCB'nin, çıkarına çalışan bir bütünün parçaları sayılan Rusya ve Ukrayna sanayileri birbiriyle rekabete geçmiştir. Bu rekabet daha ziyade zırhlı araçlar alanında cereyan etmektedir. (Tabi Rusya yönetimi Ukrayna silah sanayisiyle işbirliğini muhafaza ederek, Ukrayna'yla olan ilişkileri sıkı tutmaya çalışmıştır. Hatta Ukrayna'nın doğusunda süren savaşlara rağmen bazı Ukrayna savunma sanayileri Rusya'ya silah ve teknik donanım pazarlamaya devam etmektedir). Ukrayna kendi savunma sanayisini ayakta tutabilmek için elinde olan teknoloji ile üretilmiş askeri silah ve teknik araçları ucuza satmaya başlamıştır⁵. Böyle bir fırsatı Çin değerlendirmiştir.

SSCB dağılışı akabinde Çin-Ukrayna ticari hacminde diğer postsovyet ülkelerinde olduğu gibi hammadde ve yarı işlenmiş metal, kimyasal gübreler gibi Çin'in iç pazarının ihtiyaçlarına cevap veren mal ve ürünler ithalatı ağırlık oluşturmıştır. İki ülke arasındaki mal dolaşımında Çin'e ihracatı ağırlıkta olan Ukrayna daha kârlı çıkmakta idi⁶.

1997 Asya krizi nedeniyle Çin 1998'de Ukrayna'dan ithalatı azaltmaya yönelmiştir. Bu Ukrayna'ya tesir ederek Çin'e olan ihracatın düşmesine 1998'de döviz ve mali krizin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu iki ülke arasındaki işbirliğini belli bir derecede zayıflatmıştır⁷. İki ülke arasındaki ticari ilişkilerinin sadece bartere ve mal dolaşımına dayanması stratejik işbirliğini temin edemezdi. 1997 Asya krizi sonrasında Çin'in Ukrayna'yla olan işbirliğinde yeni bir yönün belirlendiği gözlenmektedir. Bunun ABD'nin Ukrayna ile ilgili stratejileri açıklayan Zbignev Bjezinskiy'nin *Büyük Satranç Tahtası* kitabının 1997'de yayınlaması sonrasında rastlaması tesadüf değildi. Bjezinskiy eserinde ABD'nin soğuk savaş sonrası ulaştığı olduğu üstünlük durumunu muhafaza edebilmesi için beş temel jeostratejik devlet (Fransa, Almanya, Rusya, Çin, Hindistan) ile önemli görülen beş jeopolitik merkezin (Ukrayna, Azerbaycan, Güney Kore, Türkiye, İran) ABD'nin kontrolünde bulunmasını vurgulamıştır⁸.

Çin yönetimi, Bjezinskiy'in eserindeki: "Rusya Ukrayna'sız Avrasya'da imparatorluk kuramaz... Eğer Moskova Ukrayna üzerindeki kontrolünü tekrar tesis ederse, ... o zaman otomatik olarak Avrupa ve Asya'da uzanan kuvvetli imparatorluğa dönüşür"⁹ cümlesini iyi kavramış olmalı ki Rusya'nın bir nevi arka bahçesi sayılan Ukrayna ile işbirliğini geliştirmeye özen göstermiştir.

Dünyaya hükmetme ile ilgili Batı teorilerinde Doğu Avrupa ve Ukrayna'nın ne kadar önemli rol oynadığını Çinli yöneticiler farkındadırlar. Son dönemlerde Çin siyasi çevrelerinde "Batı'ya ilerleme" kavramının yaygınlaşmaya başlamasının bir nedeni de iş bu teorilerden kaynaklanmaktadır. Batı'ya ilerlemede Ukrayna Çin için bu maksada ulaşmada bir sıçrama bölgesi olarak görülmektedir. Bu nedenle Çin yönetimi Ukrayna'ya özellikle Kırım'da birçok alanda yatırım yapmaya yönelmiştir. Ukrayna ve Kırım'a planlanan yatırım miktarı Macaristan, Polonya, Romanya, Bulgaristan gibi AB üyesi ülkelere yapılan yatırımlardan daha fazladır. Çin Ukrayna'yı AB'ye açılan kapı olarak telakki etmektedir. Çin-Ukrayna ilişkilerinde dönüm noktası hatta Ukrayna krizinin belli bir derecede ortaya çıkmasına neden olan olay Çin üst düzey yetkililerinin Haziran 2000'de Kırım'ı ziyaret etmesiyle başlamıştır.

⁵ Андрей Поспелов, Оборонно-промышленный комплекс Украины: реальный или теоретический потенциал?, <http://izvestiya.odessa.ua/ru/2014/10/04/oboronno-promyshlennyy-kompleks-ukrainy-realny-ili-teoreticheskiy-potencial>, erişim 04.10.2014.

⁶ Артур Кун, Внешнеэкономическая деятельность между Украиной и Китаем, Украина-Китай информационно-аналитическое обозрение 1(5)-2002, s.23

⁷ Жень Феи, Реалии, проблемы и перспективы торгово-экономических отношений между Украиной и Китаем, Украина-Китай информационно-аналитическое обозрение 1(5)-2002, s.14-15.

⁸ Збигнев Бжезинский. Великая шахматная доска, Перевод О. Ю. Уральской, Москва Междунар. отношения, 1998., s.17.

⁹ Збигнев Бжезинский. Великая шахматная доска, Перевод О. Ю. Уральской, Москва Междунар. отношения, 1998., s.20.

Çin Halk Temsilcilerinin Meclis Başkanı Li Pen'in Ukrayna'ya olan 3 günlük ilk resmi ziyareti başkent Kiev'i değil Kırım'ı ziyaretle başlaması Çin yönetiminin bölgeye olan ilgisini göstermiştir¹⁰. Li Pen'e sayısı 120'yi bulan kalabalık bir heyet eşlik etmiştir. Bu ziyaret sırasında çeşitli seviyede 50'den fazla belgeye imza atılmıştır¹¹. Çin yöneticilerinin ülkelere yaptığı resmi ziyaret genelde başkentten başlıyordu, Ukrayna'da ise üst düzey görüşmenin Kırım'da yapılması istisnâ bir durum oluşturmaktaydı. Çin ve Ukrayna yetkilileri bu ziyaretin neticesinde aradaki ilişkileri daha geniş tabana yaymak amacıyla Ekim 2000'de "Kırım-Çin" cemiyetini kurmaya öncülük etmiştir¹². İmzalanan iyi niyet belgelerine göre Kırım'da 2,5 milyardan 10 milyar dolara kadar yatırım projeleri düşünülmüştür. Ancak her iki taraftan bu projeleri gerçekleştirmeye ilişkin somut bir adım atılmamıştır. Bu her iki tarafın henüz hazır olmamasıyla açıklanmaktadır.

21-23 Temmuz 2001'de Çin Devlet Başkanı Tszyan Tzemin'in kalabalık bir heyetle Kırım'a yapmış olduğu ilk resmi ziyaretine Kırım Özerk Cumhuriyeti tarafından devlet protokolü uygulanmıştır¹³. Bu ziyaret neticesinde XXI. asırda dostluk ve işbirliğinin tüm yönlerini kapsayan kapsamlı ilişkileri pekiştirme hakkında ortak bildiriye imza atılmıştır. Belgedeki "tüm yönlerini, etraflı" anlamında kullanılan Çince "tsyuanmyan" sözcüğünü (İngilizcedeki "comprehensive") Çin'liler AB'yle olan ilişkilerinde kullanmıştır. Bu sözcük ABD-Çin ilişkilerini belirten resmi belgelerde ancak 2009'da, Rusya-Çin ilişkileri için 2010'da, Kazakistan ve diğer postsovyet cumhuriyetleri için 2010'da kullanılmaya başlanmıştır¹⁴. Çin bununla Kırım'la dolayısıyla Ukrayna'yla olan ilişkilere çok özen gösterdiğini bildirmekteydi. Ayrıca Kırım Özerk Cumhuriyeti ile ÇHC'nin en büyük serbest bölgesi olan Haynan bölgesiyle ortaklık anlaşması yapılmıştır. Genel olarak bu ziyaret sonrası Ukrayna ve Çin istatistik verilerine baktığımızda Çin'in dış ticaretinde Ukrayna postsovyet ülkeleri içinde Rusya ve Kazakistan'dan sonra üçüncü ticaret ortağına dönüşmüştür¹⁵.

Yani Çin, Ukrayna'nın Rusya'yla olan ilişkilerini yakından takip ederek Rusya'nın nabzını yoklama imkanına sahip olacaktır. Bununla birlikte Çin "yumuşak güç" kullanmayı ihmal etmemektedir. Ukrayna ve Kırım'da Çin azınlığını oluşturmak için üniversitelerde eğitim almak için gençleri göndermektedir. Çeşitli dernek ve vakıflar kurarak geleceğe şimdiden yatırım yapmaktadırlar. Bazı kesimlerden gelen tepkilere rağmen Çin'in Kırım'a yatırım yapmasını isteyen "Kırım-Çin" Derneği buna örnek olabilir. "Kırım-Çin" derneği Çin sermayesiyle gerçekleştirilmesi düşünülen projelerin çevreye hiçbir zararı olmadığını bildirmiştir¹⁶. Kırım'daki üniversitelerde 100'den fazla (Ukrayna genelinde 10 000) Çinli öğrenci eğitim almaktadır. Ayrıca sermayesi birkaç yüz bin dolardan 1 400 000 dolara kadar olan Çinli işadamları Kırım'da iş yapmaktadırlar¹⁷. Tabi burada Ukraynalı bekar kızların çok olması, (hatta Lvov gibi şehirlere kadınların çoğunlukta olması nedeniyle kadınlar şehri denilmektedir) kendilerine eş arayan Çinlilere bir fırsat olarak görülmektedir.

¹⁰ Потапенко Г. В., Вовченко М. Б., Китай-Крым: демонстрация интереса, Украина-Китай информационно-аналитическое обозрение, 1(5)-2002, s.31.

¹¹ В. В. Седнев, Українсько-Китайські відносини: надбання, пробами, перспективи, Украина-Китай 1(5)-2002, s.33.

¹² Потапенко Г. В., Вовченко М. Б., Китай-Крым: демонстрация интереса, Украина-Китай информационно-аналитическое обозрение, 1(5)-2002, s.32.

¹³ О программе пребывания в Автономной Республике Крым делегации Китайской Народной Республики, **Сборник нормативно-правовых актов Автономной Республики Крым** — 2001 р., № 7, статья 795; <http://zakon.rada.gov.ua/go/rb0302001-01>

¹⁴ ТИМОФЕЕВ О. А., Украинский кризис и его влияние на Российско-Китайские отношения, [Китай в мировой и региональной политике. История и современность](#), Москва, ИДВ РАН, № 19/том 19/2014, s.238.

¹⁵ Украинско-китайские торгово-экономические отношения, http://studbooks.net/55655/politologiya/ukrainsko-kitayskie_torgovo-ekonomicheskie_otnosheniya

¹⁶ Евросоюз заподозрили к причастности к протестам против строительства порта в Крыму, <http://www.npktrans.ru/Doc.aspx?docId=21773&CatalogId=653>, erişim 20.02.2014

¹⁷ Потапенко Г. В., Вовченко М. Б., Китай-Крым: демонстрация интереса, Украина-Китай информационно-аналитическое обозрение, Kiev 1(5)-2002, s.32.

Bilindiği gibi 2008 krizi Batı'da başlamıştır. Batı ülkelerinin kriz nedeniyle tüketimi azaltması Çin'in (tabi sadece Çin değil diğer Asya ülkeleri de var) Batı'ya ihracatı azaltmasına sebep olmuştur. Çin ihracatının azalması ülkenin Batı'dan ithalatının azaltmasına neden olmuştur. Batı ülkelerinin ihracatının azalması bu ülkelerdeki gelirin azalmasına sebep olmuştur. Bu zincirleme olarak böyle devam eder gider. Dünya ekonomik krizi nedeniyle Batı'nın çıkmaz bir sokağa girmesinden istifade eden Çin, Afrika ülkelerine, yani "bir zamanlar" Batı sömürgeleri olan devletlere yatırım yapmaya yönelmiştir. Çin krizi atlatabilmek için yönünü ve ticari araç-gereçleri, kuralları değiştirmiştir. Bunda da ilk önce birçok ülke ile ikili ticari alış-verişlerde ödemelerde Dolar yerine Yuan'ı kullanmaya özen göstermesidir¹⁸. Çin Rusya, Avustralya, Brezilya, Güney Kore, Japonya, Orta Asya cumhuriyetleri ve diğer ülkelerle mal dolaşımında Yuan'ı kullanmaya geçmiştir. Çin'in kriz nedeniyle yeni yöntem ve taktikle Ukrayna'ya yaklaştığını ve sonraki ikili ilişkilerde Çin'in Kırım'a olan ilgisinin kademeli bir şekilde artmaya başladığını görmekteyiz. Dünya ekonomik krizde iken Çin kendi ekonomik gücünü kilit ülkelere yatırım yapmaya kullanmıştır.

18-20 Haziran 2011'de Çin Devlet Başkanı Hu Sztin'tao'nun Ukrayna'ya resmi ziyareti Kırım'dan başlanmıştır¹⁹. Bu Çin'li devlet adamları tarafından yapılan üçüncü resmi ziyaretir. Kırım yöneticileri Çin şirketi "China National Technical Import & Export Corporation"la görüşme yapmış ve derin tabanlı liman inşası hakkında anlaşma yapmıştır. Ancak Kırım çevre koruyucuları ile ilim adamları yönetime baskı yapmıştır. Değeri 1 milyar dolar olan yatırım projesine yerli idare Çinli ve Ukraynalı işadamlarına inşaat için arsa tahsis etmişlerdir²⁰. Kırım'ın resmi heyetinin Çin'i ziyareti Kasım 2011'den Ocak 2014'e kadar olanlardan fazla olmuştur.

2012'de Çin-Ukrayna arasındaki mal dolaşımı 10,3 milyar dolara ulaşmıştır²¹. Kiev'den hava alanına kadar 8 km demiryolu hattının döşenmesi, 4 istasyon inşası ve elektrikli tren alınması için 30 Kasım 2012'de 1 milyar dolarlık kredi anlaşması yapılmıştır. Çin EXIM Bank'ı 28.12.2012'de Ukrayna'ya 3 milyar dolar ziraat alanına ve 3,7 milyar dolar enerji projelerine kredi vermeyi onaylamıştı²².

2013 yılında Çin'in Ukrayna'ya vermiş olduğu kredi ve görüşmeler Ukrayna'nın bir nevi kaderini belirlemiştir. Çin EXIM Bank'ı Ukrayna'ya sulama sistemini modernizasyon için 3 milyar dolar (bunun 1,5 milyar dolarını Çin teknik donanım olarak verecek) tahsis etmiştir.

Ayrıca Çin Ukrayna'dan 3 milyon hektar arazi kiralayacaktır.(Çin'in Ukrayna haricinde yurt dışında kiraya almış arazinin toplamı 2 milyon hektara ancak ulaşmaktadır. Bu da Çin'in Ukrayna'ya ne kadar ehemmiyet verdiğini göstermektedir). Anlaşma Xinjiang Production and Construction ile Ukrayna'nın ileri tarım şirketlerinden KSG Agro arasında 31 Mayıs 2013'de yapılmıştır. (KSG Agro'nun Dnepropetrovsk, Kırım ve Herson'daki arazileri proje kapsamına girmektedir). Anlaşma 50 yıl süreyle yapılmıştır. Anlaşmaya göre, Ukrayna Çin'e ülkenin doğusundaki Dnepropetrovsk vilayetinde (günümüzde savaş hareketlerinin işbu kiraya verilmesi gereken arazi ve toprakların bulunduğu Lugansk ve Donetsk şehirlerinde sürmesi tesadüfi değildir) ilk aşamada 300 bin hektar araziye'nin verilmesi ve zamanla arttırılması düşünülmektedir²³. Ukrayna'daki Rus azınlıklarının

¹⁸ Через 10 лет юань станет мировой резервной валютой, <http://www.finmarket.ru/economics/article/3439632>, erişim 26.08. 2013.

¹⁹ ТИМОФЕЕВ О. А., Украинский кризис и его влияние на Российско-Китайские отношения, s.244.

²⁰ Алла Ярошинская, Китайцы колонизируют Крым?, <http://www.rosbalt.ru/ukraine/2014/02/05/1229526.html>, erişim 05.02.2014.

²¹ Вячеслав Пиховшек, Государственный визит Президента Украины в Китай: день первый, http://lb.ua/news/2013/12/04/244228_gosudarstvenniy_vizit_prezidenta.html, erişim 04.12.2013

²² МОКРЕЦКИЙ А. Ч., Китайский фактор в современном внешнеполитическом выборе Украины и Армении в условиях полицентричности мира, Китай в мировой и региональной политике. История и современность, Институт Дальнего Востока Российской академии наук, №19/Том 19/2014, s.251.

²³ <http://www.scmp.com/news/china/article/1314902/ukraine-become-chinas-largest-overseas-farmer-3m-hectare-deal>

bulunduğu ve Rusya'ya sınır bölgenin Çin'lilere kiraya verilmesi Rusya tarafından dikkatlice izlendi. Rus medyası tarafından gösterilen yoğun ilgi Ukrayna yetkililerini arazi kiralamasına ilişkin bir açıklama vermeye mecbur etmiştir. KSG Agro Holding Başkanı Sergey Kas'yanov Çinlilere herhangi bir toprak, arazi kiralama söz konusu olmadığını sadece birlikte çalışma olacağını bildirmiştir²⁴. Ukrayna Devlet Toprak kaynakları ajansı Çin'in Kırım'da herhangi bir arazi veya toprak kiralama olmadığı bildirmiştir²⁵.

23-27 Eylül 2013'de Pekin'de Ukrayna-Çin hükümetler arası işbirliği komisyonu toplantısı gerçekleşmiştir. Ayrıca, Çin ve Ukrayna yetkilileri 24 Eylül 2013'de toplam 7,1 milyar dolar kredi anlaşmasına imza atmışlardır²⁶. Bu paraların ne kadarının Ukrayna tarafından harcandığını Çin tarafından gelen şikayetlerden anlayabiliriz. Çin Ukrayna'ya vermiş olduğu 3 milyar dolar krediyi iade etmesi için Ukrayna'yı GAFTA'ya (Tahıl ve Yem Ticareti Uluslararası Birliği Hakemliği) şikayet ettiğini Ukrayna Tarım Bakanı İ.Şvaika Mart 2014'de doğrulamıştır²⁷. Bu, Ukrayna'nın karışıklıklar çıkmadan önce Çin'den çok büyük kredi aldığı göstermektedir.

Ukrayna Devlet Başkanı V.Yanukoviç'in Çin'e resmi ziyareti 3-6 Aralık 2013'de gerçekleşmiştir²⁸. Bu ziyaret sırasında Çin ve Ukrayna yetkilileri ikili ilişkilere parlak gelecek vaad eden birçok belgeye imza atmışlardır. Ama kaynaklara göre, Çin, Ukrayna'ya yapılacak yatırımlarını belli bir şarta bağlamıştır. Polonya Dış İşleri Bakanı Radoslav Sikorski'nin 30 Ocak 2014'deki bildirdiğine göre, Ukrayna Devlet Başkanı Yanukoviç'in Çin'i ziyareti esnasında Çin hükümeti Ukrayna'nın AB'yle "Ortaklık ve Kapsamlı Serbest Ticaret Antlaşması"na imza koyma şartıyla Ukrayna'nın tarım sektörüne yatırım yapabileceğini ileri sürmüştür²⁹. Böyle bir haberi daha önce Umum Ukrayna Birliği "Bat'kovşina" siyasi parti lideri Arsenii Yatsenyuk 6 Aralık 2013'de bildirmiştir: "*Çin net bir şekilde bildirmiştir. Ukrayna'ya yatırım ancak bir şartla gelebilir, eğer Ukrayna AB'yle Ortaklık anlaşmasını imzalarsa, eğer Ukrayna'da net bir düzen olursa. Çin düzenle çalışmak isteyen bir ülkedir, böyle bir düzen ise AB'yle Ortaklık anlaşmasında yazılmıştır*"³⁰.

Buna benzer bir beyanatı Ukrayna'nın Çin'deki büyükelçisi Oleg Demin Aralık 2013 başında bildirmiştir. O. Demin: "*...Çin, Ukrayna'nın Avrupa'nın alanına girmesini istemektedir. Zira onlar Ukrayna'yı Avrupa'ya (açılan) kapı olarak görmektedir*" demiş³¹. Çin'in böyle bir görüşle Ukrayna'ya yaklaşmasını ister yönetimdekiler ister muhalefetekiler olumlu karşılamıştır³². Böyle bir durumda Kiev'in Lisbon'da AB'yle ortaklık anlaşmasına imza koymaması her iki tarafa da eşit bir şekilde tesir etmiştir. Ancak Çin yönetiminin böyle bir görüşü olmadığını Çinli yetkililer bildirmiştir. Ukrayna'daki Çin büyükelçisi Chan Si Yun Polonya Dış İşleri Bakanlığının bildirisi gerçekte hiçbir alakası yok demiştir: "*Bende Sikorsii'nin demeçlerine atıfta bulunmanın doğru veya doğruluğuna ilişkin şüpheler var. Belki bu şüpheler onun sözlerinin tercümesinin doğruluğu konusundadır*"³³.

Ukrayna yetkilileri bu tarihten önceki beyanatlarında (29.05.2013'deki) Çin ile olan kapsamlı işbirliğinin AB'ye üyelik görüşme sürecinde etkili olacağını dile

²⁴ http://www.ukrinform.ua/rus/news/ukrainskiy_agroholding_oproverkaet_sobshcheniya_o_prodaye_zemel_kitayu_1559545

²⁵ Галина Радионова, Госземагентство опровергло слухи об аренде Китаем крымских земель <http://latifundist.com/novosti/18941-goszemaagentstvo-oproverglo-sluhi-ob-arende-kitaem-krymskih-zemel>, erişim 29.01.2014.

²⁶ http://lb.ua/news/2013/09/24/228812_kabmine_zayavili_novom_uroven.html

²⁷ ТИМОФЕЕВ О. А., Украинский кризис и его влияние на Российско-Китайские отношения, s.241.

²⁸ http://lb.ua/news/2013/12/06/244970_gosudarstvenniy_vizit_prezidenta.html

²⁹ http://lb.ua/news/2013/12/06/244970_gosudarstvenniy_vizit_prezidenta.html

³⁰ <http://ru.tsn.ua/politika/posol-kitaya-otricaet-cto-investicii-v-ukrainu-budut-tolko-posle-associacii-s-es-347090.html>, erişim 3 Şubat 2014

³¹ ТИМОФЕЕВ О. А., Украинский кризис и его влияние на Российско-Китайские отношения, s.239.

³² ТИМОФЕЕВ О. А., Украинский кризис и его влияние на Российско-Китайские отношения, s.240.

³³ <http://ru.tsn.ua/politika/posol-kitaya-otricaet-cto-investicii-v-ukrainu-budut-tolko-posle-associacii-s-es-347090.html>, erişim 3 Şubat 2014

getirmişlerdir³⁴. Bunu Çin'in "Ülkelere (Bölgelere) Yönelik Dış Yatırımlar İşbirliği Kılavuzu"nda Ukrayna'ya yer vermesinde de görebiliriz. Kılavuzda Ukrayna'ya yatırımları cezbetmesine öncülük yapan sekiz faktör sıralanmıştır³⁵:

1. Son 5 yılda Avrupa'da GSMH'nin hızlı bir şekilde büyümesi
2. Doğu Avrupa'da büyük pazarın ve tüketim kabiliyetinin yüksek olması
3. IT uzmanların olması(dünyada 5. sırada)
4. Jeopolitik yerleşimin elverişliliği BDT, AB ve Kuzey Afrika ülkelerine mal gönderebilme imkanı
5. Avrupa'ya nakliyat koridoru ile Karadeniz'de limanların mevcudu
6. Dünyadaki kara toprak arazinin 1/3 bulunması
7. Sanayi ve tarım merkezine sahip olması
8. Ülkenin zengin yeraltı kaynaklarına sahip olması (demir, taş kömür stoğu boyunca dünyada 1.sırada)

Çin tarafının Ukrayna'ya yatırım yapılmasını belli bir şartlara bağlaması Ukrayna'nın 21 Kasım 2013'de AB'yle Ortaklık anlaşmasına imza koyma sürecini durdurması sonrasına rastlaması ilginçtir. Ukrayna'nın beş yıllığına yapılmış Çin-Ukrayna Dostluk ve işbirliği anlaşması çerçevesinde kısa vadede almak istediği 8 milyar dolar sadece beyanattan ibaret kalmıştır³⁶. Bu da Çin'in Ukrayna'ya şart koşma hakkındaki söylentinin ne kadar doğru olduğunu göstermektedir. Çin'in böyle hareketi eski Çin diplomasisini akla getirmektedir. Ynaukoviç'in Çin ziyareti sırasında yapılan ikili anlaşmalar çerçevesinde Ukrayna'ya uzun vadede 30 milyar dolar, kısa vadede 18 milyar dolar yatırım vaad eden yaklaşık 15 belge imzalanmıştır³⁷. Bu konuyu Başbakan yardımcısı Yuri Boyko ajanslara bildirmişti³⁸.

Ukrayna hükümetinin desteğiyle Kiyevgodroinvest ile Çin'in Beijing Interoceanic Canal Investment Management Co. LTD (BICIM) arasında Kırım'da derin tabanlı liman inşaatı, Sivastopol'de balık limanı rekonstrüksiyonu ve yüksek teknoloji endüstri bölgesini ekonomik geliştirme memorandumunu imzalamışlardı. Yatırımın ilk aşamasında 3 milyar dolar 300 000 m² sanayi bölgesini tesis etmeye, liman inşasına, ikinci aşamasında 7 milyar dolar havalimanı, limanlar, petrol işletme tesisleri, sıvı gaz sanayi tesisleri ve plajları yeniden onarma, yenileme işlerine harcanacaktır³⁹. Beijing Interoceanic sahibi Wan Stzin, Kırım, Ukrayna ve Çin işletmecileri vasıtasıyla İpek Yolu'nun denizdeki ekonomi ve nakliyat kavşağına dönüşeceğini bildirmiştir.

Ukrayna-Çin ilişkilerinin AB-Ukrayna-Rusya gerginlikleri gölgesinde gelişmesi Ukrayna hükümetinin bir çıkış arayışı olarak algılayabiliriz. Ukrayna Devlet başkanı Yanukoviç'in Çin'e yaklaşarak, büyük miktarda kredi teminiyle, Çin'i Ukrayna meselelerine çekmeye çalışmasını Ukrayna'nın "Penta" uygulamalı siyasi araştırmalar merkez yönetim başkanı Vladimir Fesenko "çelişkilerle oynama" olarak

³⁴ Развитие стратегического партнерство между Украиной и Китайской Народной Республикой: результаты, проблемы и перспективы, материалы Украинско-Китайской конференции, Дипломатическая академия Украины при Министерстве Иностранных Дел Украины, Киев 2013, s.25.

³⁵ МОКРЕЦКИЙ А. Ч., Китайский фактор в современном внешнеполитическом выборе Украины и Армении в условиях полицентричности мира, Китай в мировой и региональной политике. История и современность, Институт Дальнего Востока Российской академии наук, №19/Том 19/2014, s.249-250.

³⁶ http://delo.ua/ukraine/kitaj-budet-investirovat-v-ukrainu-esli-budet-podpisana-associ-225987/?supdated_new=1423992294, erişim 30.01.2014

³⁷ <http://www.unian.net/politics/861258-soglasheniya-podpisannye-v-kitae-mogut-privlech-v-ukrainu-milliardnyie-investitsii.html>, erişim 09.12.2013.

³⁸ http://www.ukrinform.ua/rus/news/v_ukrainu_postupit_30_mlrld_kitayskih_investitsiy_boyko_1588958, erişim 24.12.2013

³⁹ Украина продает Крым — но не России: Китайцы вложат в развитие полуострова миллиарды долларов, <http://www.gazeta.ru/business/2013/12/09/5796029.shtml>, erişim 10.12.2013.

nitelendirmiştir. Fesenko, Yanukoviç daha önce Rusya ile Batı arasında denge politikasını oynamışsa, şimdi bu oyuna Çin'i çekmeye çalışmaktadır demektir⁴⁰.

Çin'in Ukrayna'da sadece toprak kiralama veya işletmeyle sınırlı kalmayacağı Kırım'da yapmak istediği projelerden (tabi eğer projeler gerçekleşirse) de anlaşılmaktadır. Karadeniz hem Rusya hem AB (dolayısıyla NATO'nun)'nın çıkar ve güvenlik alanına girmektedir. AB hem NATO üyesi olan Romanya ile Bulgaristan bir nevi ABD'in Karadeniz'deki gözü ve kulağı hükmündedir. Diğer taraftan Kırım'da Rusya'nın Karadeniz askeri filosu bulunmaktadır. Böyle bir durumda Çin'in Kırım'a yerleşerek Ukrayna'da belli bir nüfûza sahip olması sadece Rusya değil AB dolayısıyla NATO'yu bu da ABD'nin küresel hakimiyetini tehdit edebileceği anlamına gelmektedir. XVIII. asrın sonunda Kırım'ı elde etmiş Rusya'nın zamanla Avrupa'daki dengeyi bozması gibi Çin'in de zamanla bölgedeki dengeyi bozma ihtimali var. Çin'deki sanayi kuruluşlarını bölgeye taşıyarak ve ortaklaşa yapılan sanayi tesisleriyle Ukrayna'yı bir nevi kendi ürünlerini AB'ye pazarlayacak transit bir bölge olarak seçen Çin zamanla Ukrayna'da çoğalan (Ukrayna'da nüfus azalmasını ve bekar kadınların çokluğunu göz önünde bulundurursak kendilerine eş arayan milyonlarca Çinli bekarlar için bir fırsattır) Çinli nüfusla Ukrayna uzak gelecekte bir nevi İsrail veya Ermenistan olmaya adaydır.

Ukrayna krizi Çin'in Ukrayna'da gerçekleştirmek istediği projeleri henüz görüşme aşamasında başlamıştır. Zaten Ukrayna ve Çin arasında, tarafları hiçbir şeyle bağlamayan, mecbur tutmayan iyi niyet anlaşmaları yapıldığı zaman "Stop Kitay" sloganları medyada yaygınlaşmaya başlamıştı⁴¹. Yani ortalıkta sadece Çin'in Ukrayna'ya vaad etmiş olduğu milyarlar kağıt üzerinde vardı. Fiiliyatta ise somut bir şey yoktu. Bunu şöyle yorumlayabiliriz. Çin ortalığı yoklama politikası takip etmiş. Yani "benim projelerim, yatırımlarım kimin hoşuna gitmeyecek, kim birinci olarak karşı çıkacak" nevinden yapılan taktik bir yaklaşım da olabilir. Çünkü Ukrayna'dan önce Çin'in yolunu Afrika'da, Orta Doğu'da, Latin Amerika'da kesmişlerdi.

Çin'in Ukrayna'ya girmesine karşı yaygara koparanların amacı Çin'i Ukrayna savunma sanayisine yaklaştırmama yatmaktadır. Çünkü Çin kendi savunma sanayisine gerekli teknik donanım ve teknolojileri Ukrayna'dan temin etmekte idi. Çinliler en çok Ukrayna'nın "hava-hava", "hava-kara" füzeleri, kanatlı füzeler, jet motorları, türbinli motorlarına ilişkin teknolojilerine ilgi duymakta idi. Örneğin, Ukrayna'nın "Motor Siğ" sanayi ürününün % 40, Ukrayna'nın Zaparöje şehrindeki helikopter motorlar sanayisinin %70 ürünü Rusya'ya gidiyor⁴². Ukrayna'daki SSCB döneminden kalma askeri silah sanayisi Rusya'nın silah sanayisiyle paralel çalışmakta idi. Çinlilerin Ukrayna silah sanayisine girmesi Rus silah sanayi ürünlerini kolay kopya etme imkanına kavuşması demektir. Örneğin, Çinlilerin J-15 uçağı Ukrayna'dan satın almış oldukları SU-33 güverte jet uçaksavarının orijinal örneğinden kopya edilerek yapılmıştır. Ukrayna buna ses çıkarmamıştır. Rusya ise SU-27 jet uçaksavarının Çinliler tarafından kopya edilmesine kendi itirazlarını bildirmişlerdir⁴³. Yani Çinliler Rusya'dan silah satın aldığı zaman onları kolay kolay kopya edemezdi. Çin-Ukrayna askeri işbirliğinin boyutları hakkında Kanada'da yayınlanmakta olan "Kanwa Defense Review" araştırma dergisi daha teferruatlı bilgi

40 Илья Ильин, Александр Орлов, Президент Украины Виктор Янукович поддержал инициативу КНР по созданию Великого шелкового пути, <http://www.qazeta.ru/business/2013/12/05/5785109.shtml>, erişim 05.12.2013

41 ОЛЬГА ФАЛЕЙ, Китайский порт в Крыму — мягкий шантаж Евросоюза? "Первая крымская" еженедельник, N 514, 28 ФЕВРАЛЯ 2014/6 МАРТА 2014; <http://1k.com.ua/514/details/15/1>, erişim 28.02.2014.

42 МОКРЕЦКИЙ А. Ч., Китайский фактор в современном внешнеполитическом выборе Украины и Армении в условиях полицентричности мира, Китай в мировой и региональной политике. История и современность, Институт Дальнего Востока Российской академии наук, №19/Том 19/2014, s.254.

43 <http://thediomat.com/2014/05/chinas-stake-in-the-ukraine-crisis/>, erişim 21.05.2014

vermektedir. Dergiye göre, Çin-Ukrayna askeri işbirliğinin hızla gelişmesinin üç temel nedeni vardır⁴⁴:

1. Çin ile Ukrayna arasında ortak sınırın olmaması otomatik olarak jeopolitik gerilim veya anlaşmazlığın yaşanmadığına işaret etmektedir. Bu "Çin'e stratejik silahların gönderilmemesi lazım" gibi bir kaidenin olmadığını göstermektedir. Böyle bir durum Çin'e silahların satılışını engellemektedir.

2. Ukrayna'da SSCB döneminden kalma askeri teknoloji ve onu daha ileri seviye geliştirebilme imkanına sahip kadro ve altyapı mevcuttur. Ayrıca son teknolojiye göre üretilmiş yeni silahları, kendi ordusunu bu tür silahlarla donatmadan Çin'e çekinmeden satabilmektedir. Rusya'da ise bu tür silahlara ulaşmak kapalıdır. Ukrayna Çin'e yaklaşık 30 çeşitli silah (tank motorları, "hava-hava" füzelerinin ana techizatları, uçak gemisi, ses hızını aşan jet uçaklar dahil) ve teknik araç-gereç ihraç etmiştir.

3. Ukrayna'nın askeri ve silah sanayi ürünleri Rusya'ya göre daha ucuzdur. Özellikle satış sonrası teknik destek ve tamirat da çok ucuzdur.

Batı'nın bazı medyaları Ukrayna olmadan Çin ordusunun güçlenmesinin çok zor olacağını ileri sürmektedir⁴⁵. Eğer Ukrayna Rusya'nın kontrolüne geçerse Çin ister istemez Rusya'nın silah sanayisine bağımlı olacaktı. Zira insan haklarını çiğnemesi nedeniyle sık sık Batı ambargosuna maruz kalan Çin, silah ve uçak sanayisi gibi askeri alandaki eksik ve zayıflığını, paraya muhtaç Rusya'dan temin etmekte idi. Ukrayna bu konuda Çin'le ortak sınırı olmaması nedeniyle daha açık işbirliğini geliştirmiştir. Hatta bazı stratejik silahların üretimi ile ilgili teknolojilerin satışı Rusya'yı endişelendirmektedir. Ukrayna'nın Dnepropetrovsk şehrindeki "Yujmaş" sanayisi "Satana" ve "Voyvoda" kıtalararası balistik füzelerini üretim teknolojisini bazı ülkelere satmayla ilgili görüşmeler yaptığı hakkında söylentilerin ortalıkta dolması Rusya'yı telaşlandırmıştır. Bu nedenle Rusya Dış İşleri Bakanlığı Ukrayna hükümetine Ukrayna'nın balistik füzelerin yaygınlaştırılmamasıyla ilgili Gaaga anlaşmasını imzaladığını hatırlatarak, teknolojileri açıklamamasını talep etmiştir⁴⁶.

Eğer Rusya ile Ukrayna arasında sıkı dostluk işbirliği oluşursa Rusya Çin'e gelişmiş silahların satılışını kontrol altına alır ve tekel oluştururdu. Çin o zaman Ukrayna'dan ucuza temin etmekte olduğu gelişmiş silahlarla kendi ordusunun donanımını sağlayamaz ve uluslararası rekabete dayanması çok zor olurdu. Dolayısıyla Ukrayna'nın Rusya'yla olan ilişkilerinin soğumasına ABD kadar Çin de isteklidir. (Ukrayna ile Rusya arasında askeri-teknik işbirliği koparsa, Rusya kıtalararası balistik füze "Voyvoda"yı kaybeder. Ukrayna'da üretilen parçasız tanksavar "Hrizantema-C" takımı çalışmaz. Rusya savunma sistemi zayıflar). Bundan Ukrayna'yı kontrol eden Rusya'yı, Rusya'yı kontrol edebilen Çin'i de kontrol edebilir anlamı çıkmaktadır.

Rus medyası (buna Batı medyası dahildir) olayı sadece AB ve ABD bağlantılı olarak (Batı medyası Rusya'yı) göstererek Çin ile hiçbir alakası yokmuş gibi tavır sergilemektedirler. Bu da Rus yönetiminin kendine göre uygulamakta olduğu siyasi bir taktik diyebiliriz. Zira biraz sonra değineceğimiz gibi Rusya NATO'yu (ABD) bahane ederek Ukrayna meselesini karıştırmakla Çin'in bölgeye gelmesini engellemektedir. Eğer Ukrayna meselesi hızlı ve olumlu yönde sonuçlanırsa istikrara kavuşan Ukrayna'yla ilişkileri geliştirmeye Çin gelecektir. Bu ister ABD ister Rusya'nın çıkarına değildir. Bunun için Ukrayna meselesi, büyük ihtimalle, ABD ile

⁴⁴ МОКРЕЦКИЙ А. Ч., Китайский фактор в современном внешнеполитическом выборе Украины и Армении в условиях полицентричности мира, Китай в мировой и региональной политике. История и современность, Институт Дальнего Востока Российской академии наук, №19/Том 19/2014, s.252.

⁴⁵ МОКРЕЦКИЙ А. Ч., Китайский фактор в современном внешнеполитическом выборе Украины и Армении в условиях полицентричности мира, Китай в мировой и региональной политике. История и современность, Институт Дальнего Востока Российской академии наук, №19/Том 19/2014, s.252.

⁴⁶ Валерий Бовал, Есть ли перспективы у украинского оборонно-промышленного комплекса?, <http://topwar.ru/53072-est-li-perspektivy-u-ukrainskogo-oboronno-promyshlennogo-kompleksa.html>, erişim 30.06.2014.

Rusya'nın ortak ürünüdür diyebiliriz. Zira olayların hızlı cereyan etmesinden bunu görüyoruz:

27 Şubat 2014 gecesı Kırım Özerk Cumhuriyetinin Âli şurası ile Bakanlar şurasını zapt eden bir grup silahlı adam binanın tepesine Rus bayrağını dikmiştir. Bununla eş zamanlı olarak Rusya'nın Kırım'daki askerleri Ukrayna silahlı kuvvetlerinin kışlarını, askeri gemilerini zapt etmiştir. 1 Mart 2014'de Kırım hükümetinin başkanı olarak seçilmiş Sergey Aksenov 30 Mart tarihinde referendum yapacaklarını ilan etmiştir⁴⁷.

1 Mart 2014 günü(gece yarısı) ABD Başkanı Barack Obama'nın şu sözleri Kırım'daki olayın biraz daha büyümesine yol açmıştır: *"Ukrayna'nın egemenliği ve toprak bütünlüğünün ihlali müthiş istikrarsızlaştırıcı bir adım olur ve bu Ukrayna, Rusya ya da Avrupa'nın çıkarına olmaz. Amerika Birleşik Devletleri Ukrayna'da herhangi bir askeri müdahalenin bedelleri olacağını göstermek için uluslararası toplumla dayanışma içinde olacaktır"* demiştir⁴⁸. Birinci cümlede, Ukrayna'nın toprak bütünlüğü söz konusu olmaktadır. Halbuki, Sergey Aksenov 1 Mart'ta sadece referendumdaki söz etmiş Kırım'ın bağımsızlığı hakkında herhangi bir şey yok. Buna delil 3 Mart'ta Kırım parlamentosu, referendum hakkında Kırım Özerk Cumhuriyeti hükümetinin *"referenduma sunulacak meselede Kırım Özerk Cumhuriyetinin bağımsızlığı hakkında fıkra bulunmamaktadır, onun Ukrayna'dan çıkıp başka bir devlete girme gibi bir durumu yoktur"* kararını onayladığını açıkça belirtmekte idi⁴⁹. 6 Mart 2014'de Kırım'daki tüm Ukrayna radyo ve TV kanalları kapatılıyor, sadece Rusya kanalları kalıyor. Aynı gün Kırım Özerk Cumhuriyet Yüksek Şurası Rusya Federasyonu'na gireceği hakkında karar almış ve 30 Mart günü yapılacak referandumu 16 Mart tarihine almıştır. Ancak o zaman Kırım'ın referandumla Rusya'ya dahil olacağı meselesi ortaya çıkmıştır. Yani ABD Başkanı Barak Obama Ukrayna'nın parçalanacağını farkındadır ve ikinci cümleyle adeta teşvik edici sözler sarf etmiştir. İkinci cümlede ABD, Rusya'yı durduran değil bir nevi teşvik eden bir açıklama yapmıştır. ABD Devlet Başkanı Obama, Rusya'ya karşı yapılacak askeri müdahalenin bedelini "uluslararası toplumla dayanışmaya" bağlamıştır. Uluslararası ilişkilerde uluslararası toplumun en üst noktası BM'dir. BM'nin Güvenlik Konseyinde bulunan Rusya Federasyonu kendisine müracaat edildiği takdirde veto hakkını kullanacaktır. Dolayısıyla ABD yönetimin açıklaması Rusya'nın elini güçlendirmiştir. Demek, ABD, Ukrayna ve Kırım probleminin devam etmesini istemektedir⁵⁰.

Çin Ukrayna meselesiyle ilişkin 15 Mart 2014'de BM'nin Güvenlik Konseyinde Rusya'ya açıkça destek vermemiştir. Çin çekimser oy hakkını kullanmıştır. Çin ABD'yle aradaki ilişkileri tırmandırmamak istemektedir. Bu açıdan eğer Rusya Çin'le ABD'ye karşı herhangi bir ittifak teklif ederse, Çin büyük bir ihtimalle bundan kaçınacaktır. Buna günümüzde Rusya'ya karşı uygulanmakta olan müeyyideler örnek olabilir. Çin'in çekimser davranmasındaki diğer bir neden de kendi bünyesindeki Shinjan Uygur Özerk bölgesi, Tibet gibi bölgelerdeki ayrılıkçı hareketlerin baş göstermesinden çekinmesidir.

Rusya yönetiminin Ukrayna meselesine ilişkin Batı'nın kendine karşı koyduğu müeyyidelere rağmen Çin'le herhangi bir ittifaka girmeyeceğini bildirmesi bu korkudan dolayı olabilir. Zira ittifak belli bir bedel karşılığında olacaktır. (Sovyet Rusya nükleer silahlanma zamanında Batı'ya karşı ittifak yapmak için Çin'e vermişlerdi).

Rusya Devlet Başkanı Putin 17 Nisan'da vatandaşlara yönelik olan canlı yayında Rusya Çin'le askeri-siyasi ittifak kurmaya çalışmayacağını ama Rus-Çin ilişkileri

⁴⁷ Александр Мазурин, Занимательная хронология, <http://www.siapress.ru/blogs/41033>, erişim 16.02.2015; Заявление Президиума ВР АРК, <http://crimea.gov.ru/act/11606>, erişim 03.03.2014

⁴⁸ <http://www.nytimes.com/2014/03/01/us/politics/transcript-of-obamas-remarks-on-ukraine.html>

⁴⁹ Александр Мазурин, Занимательная хронология, <http://crimea.gov.ru/act/11606>,

⁵⁰ TACİBAYEV Raşid, Çokkutuplu dünyaya doğru ilerlerken uluslararası ilişkilerde denge politikası analizi, **International Journal of Science Culture and Sport**, July 2014, s.143.

zaten dünya politikasında önemli rol oynadığını bildirmiştir⁵¹. Dolayısıyla, dünyadaki büyük devletlerin ilgi alanı olan Karadeniz havzası uluslararası sistemin oluşmasına etki edecek kendine özgü bir jeopolitik alana dönüşmüştür. Ukrayna meselesi belli bir açıdan Çin-ABD küresel rekabetin bir yansımasıdır.

2004’de Amerikalı araştırmacı Djozef Nay gücün Kuzey Atlantik’ten Asya-Pasifik bölgesine kaymaya başlayacağını söylemiştir. ABD, Çin’e karşı Pasifik bölgesinde çevreleme politikasını tutmuştur. Çin’in Japonya, Filipin, Vietnam ile olan anlaşmazlıkları Çin’i sıkışık durumda bırakmıştır. Uzak Doğu’da da Kırım’a benzer durumun ortaya çıkma ihtimali mevcut bir çok ada devletler var. Dolayısıyla ABD’nin Uzak Doğu ülkelerinde Çin’e karşı denge politikasını takip edebilecek bir durum ortaya çıkmıştır⁵². Zira son dönemlerde ABD’nin Çin’deki insan haklarını koruma dernek ve örgütleri destekleme programlarını arttırmıştır. Bununla birlikte Uzak Doğu ülkeleriyle Çin’i çevreleme maksadıyla ikili anlaşmalar yapmaya yönelmiştir. Örneğin, ABD Devlet Başkanı Obama’nın 28.04.2014’de Manila’daki ziyareti esnasında Filipin hükümetiyle 10 yıllığına savunma anlaşması yapılmıştır. Buna göre ABD ülkeye sadece nükleer silah sokamaz, onun haricinde askeri gemi, uçak ve amerikan askerleri bulundurulabilir⁵³.

Kırım’ın Rusya tarafından ilhakı, Ukrayna’nın doğusundaki savaş hareketleri Çin-Ukrayna ilişkilerine olumsuz şekilde yansımıştır. Özellikle, Kırım’ın ilhakı Kırım’da yapılması öngörülen projelerin gerçekleşmesine mani olmuştur. Ayrıca Ukrayna’nın tahıl ürünlerinin Çin’e ihracatı konusundaki anlaşmaları kağıt üzerinde kalması ikili ilişkileri zedelemekte idi⁵⁴. Çin yetkililerini Ukrayna’yla yapılmış stratejik anlaşmaların geleceği çok düşündürmüştür. Konuyla ilgili Çin’deki Ukrayna elçisi Demin 14 Mart 2014’de Çin gazetecilerine vermiş olduğu demeçte, *“Ukrayna’da yönetime gelen yeni hükümetin Çin’e yönelik resmi tavrı değişmez, imzalanmış tüm anlaşmalarla gereken yükümlülüğü taşıyacaktır”* diyerek Çin yetkililerinin endişelerini dağıtmaya çalışmıştır⁵⁵. Ama Donetsk vilayetinin valisi görevini yerine getirmekte olan S.Taruta 25 Mart 2014’deki basın toplantısında tam tersini söylemekte idi. Taruta, Ukrayna ile Çin arasındaki stratejik işbirliğiyle ilişkin anlaşma kopma aşamasındadır demiştir. Çin yetkilileri ise Ukrayna’da kim yönetime geçerse geçsin biz hepsiyle ilişki kurmaya hazırız, yeter ki imza edilmiş anlaşmalar yerine getirilsin, biz işbirliğimizi devam ettirmeye hazırız mesajını vermektedir⁵⁶.

Buna rağmen Çin hükümeti diğer taraftan medya vasıtasıyla Rusya hükümetine çeşitli şekilde mesajlar iletmektedir. Bunlardan biri Kırım’la ilgilidir.

Kırım’ın Rusya yönetimine geçmesi Çin’in Kırım’ı tekrar kiralama hevesinden vazgeçirmemiştir. Mayıs 2014’de Rusya devlet başkanı Putin Çin’i ziyareti esnasında Çinli yetkilileri Yanukoviç döneminde Kırım’da gerçekleşmesi düşünülen projeleri tekrar ele almaya istekli olduklarını bildirmişlerdir. Ancak yeni Kırım yöneticileri mezkur projelere birçok nedenle olumsuz bakmaktadırlar⁵⁷. Ama Rusya AB yaptırımları karşısında Çin’e gaz satmanın megaprojesini ilan etmiştir. Putin Çin’le 30 yıllığına 400 milyar dolarlık anlaşma yapmıştır. Buna göre Rusya her yıl 38

⁵¹ Путин: РФ не собирается создавать военно-политический союз с Китаем, <http://ria.ru/world/20140417/1004287665.html> Son erişim 17.04.2014

⁵² GÜNDOĞDU Elif Burcu, 21. Yüzyılda Yükselen Çin’e Karşı ABD-Japonya İttifakı, <http://www.21yyte.org/adresinden> 17.05.2014

⁵³ Олег Кирьянов., США расширяют военное присутствие на Филиппинах, <http://www.rg.ru/2014/04/28/filippini-site-anons.html>, erişim 28.04.2014.

⁵⁴ Вячеслав Лысенко, Украина – Китай: итоги-2014 и вызовы-2015, <http://forbes.ua/opinions/1385100-ukraina-kitaj-itoqi-2014-i-vyzovy-2015>, erişim 18.12.2014.

⁵⁵ МОКРЕЦКИЙ А. Ч., Китайский фактор в современном внешнеполитическом выборе Украины и Армении в условиях полицентричности мира, Китай в мировой и региональной политике. История и современность, Институт Дальнего Востока Российской академии наук, №19/Том 19/2014, s.253.

⁵⁶ МОКРЕЦКИЙ А. Ч., Китайский фактор в современном внешнеполитическом выборе Украины и Армении в условиях полицентричности мира, Китай в мировой и региональной политике. История и современность, Институт Дальнего Востока Российской академии наук, №19/Том 19/2014, s.253.

⁵⁷ ТИМОФЕЕВ О. А., Украинский Кризис И Его Влияние На Российско-Китайские Отношения, s.245.

милар m³ газы 30 ыл boyunca Çin'e gönderecektir⁵⁸. Ayrıca uçak ve helikopter sanayisinde işbirliğini geliştireceklerdir. Batı'nın yaptırımları Rusya'yı Çin'e daha yakın işbirliğine itmektedir.

26-28 Ağustos 2014'de Kırım'ı ziyaret etmiş olan Çin'den gelen büyük bir heyet içinde devlet adamları ile iş adamları da vardı⁵⁹. Bu heyet Kırım Ukrayna'nın yönetiminde iken yapmak istedikleri projeleri tekrar ele almakta idi. Kırım'a gelen Calm Sea Global Ltd şirketinin yöneticileri daha çok inşaat ve gayri menkule yatırım yapmaya gelmişlerdir. Kırım'ın Rusya yönetimine geçtiği dünya devletleri tarafından tanınmamasına rağmen iş adamlarının yatırım yapmaya gelmesi Çin'in Rusya'ya vermiş olduğu gayri resmi desteğidir diyebiliriz. Çünkü Batı (ABD) Kırım'a yatırım yapan Rusyalı iş çevreleri ile yatırımcılara karşı yaptırım uygulamıştı. Buna rağmen Çinli iş adamları büyük bir sermayeyle yatırım yapma peşindedirler.

Kırım'ı kiralama isteğinin Çin tarafından geldiğini Rusya Devlet Başkanı bildirmiştir. Rusya yönetimi, Kırım Çin'e kiraya verildiği takdirde Kırım'a bütçeden yüklü miktarda para ayırma probleminden kurtaracağını ve rublenin güçleneceğini ileri sürmektedir. Rusya yönetimi Çin'in isteğini düşünürken Çin'de devlete bağlı medyada meselenin olumlu çözüleceğine dair bildiriler yayınlanmaya başlamıştır. Bununla eşzamanlı olarak Pekin'de bir grup insan Çin'in bu isteğini "Kırım bizim" diye yazılı pankartlar taşıyarak destek vermiştir⁶⁰. Tabi bu verileri Çin mediasının faaliyetleri olarak algılasak bile bunu yine de Çin'in ABD'ye karşı Rusya'yı desteklemesi olarak algılamamız lazım. Zira Kırım'ın Çin'e kiraya verilmesi Batı'nın Rusya'ya karşı uyguladığı "yaptırımlar savaşı" Çin'e karşı muhtemel Batı-Rusya işbirliğini (veya en azından Rusya'nın kullanılmasını) önleyecektir. Kırım'ın Rusya yönetimine geçmesiyle yarımada yapılmaya düşünülen değeri milyarlarca doları bulan projelerin sadece kağıt üzerinde kalması Rusya-Çin ilişkilerini zedeleyebilirdi. Ancak Rus medyasında Kerç boğazı üzerinden yarımada değeri 3 milyar olan hızlı demiryolu projesini China Railway Construction Corporation'un yapacağına dair haberlerin dolaşması⁶¹ Rusya'nın Çin'in kaybetmiş olduğunu telafi etme teşebbüsü olarak algılayabiliriz. Tabi Çin'in Ukrayna krizi nedeniyle kaybetmiş oldukları bu sayıdan hayli yüksektir. Ukrayna krizi Çin'i 10 milyar dolar ekonomik kayba uğratmıştır. Bu Çin'in Libya'dan sonra ikinci büyük kaybıdır. Libya'daki Çin'in kaybı 16,6 milyar dolar olarak değerlendirilmektedir⁶². Çin işadamları Ukrayna krizinin ortaya çıkmasındaki asıl nedenlerin farkındadırlar. Örneğin, Ukrayna krizi sonrasında Hang Lung Properties LTD şirketinin başkanı Ronni Chan'ın ABD'nin kendilerini Orta Doğu'da, Afrika'da ve Latin Amerika'da bloke ettiklerini söyleyerek Avrupa ile ABD'yi suçlaması bunun bir delili olabilir⁶³.

Ayrıca Batı'nın Kırım'a ilişkin çifte standart uygulamakta olduğunu 19 Mart 2014'de Çin haber ajansı Sinhua net bir şekilde belirtmiştir⁶⁴. Çin tarafından ister devlet ister medya vasıtasıyla verilen böyle bir destek karşılığında Rusya'dan bir şeyler beklediğini söyleyebiliriz. Nitekim, 27.02.2015'de Rusya Başbakan yardımcısı Arkadiy Dvorkoviç Çinlilerin Rusya'nın stratejik petrol yataklarında % 50'den fazla pay sahibi olma isteklerine hükümet tarafından herhangi bir engel olmadığını

⁵⁸ Американские СМИ: Сближение России и Китая для США хуже холодной войны, ВЗГЛЯД деловая газета, <http://www.vz.ru/news/2014/9/20/706613.html>, erişim 20.09.2014

⁵⁹ Ольга Котенева, Мост на восток, "Российская газета" - Экономика Крыма №6460 (188), <http://www.rg.ru/2014/08/21/kitai.html>, erişim 21.08.2014.

⁶⁰ Крым может быть передан Китаю в долгосрочную аренду, <http://smixer.ru/news/a-622.html>, erişim 17.12.14

⁶¹ ТИМОФЕЕВ О. А., Украинский кризис и его влияние на Российско-Китайские отношения, s.246.

⁶² ВІНОГРАДОВ А. О., Европейский визит Си Цзиньпина: новая Китайская дипломатия в действии, **Китай в мировой и региональной политике. история и современность**, Москва, ИДВ РАН, № 19 / том 19 / 2014. s.161.

⁶³ Почему Китай не поддерживает Украину в войне против России, <http://delo.ua/world/pochemu-kitaj-ne-podderzhivaet-ukrainu-v-vojne-protiv-rossii-277955/>, erişim 12.09.2014

⁶⁴ ТИМОФЕЕВ О. А., Украинский кризис и его влияние на Российско-Китайские отношения, s.243.

bildirmiştir⁶⁵. Halbuki Çin'liler tarafından böyle bir istek henüz telaffuz edilmemişti. Bunu Rus yetkilisinin bizzat kendi ifadesinde belirtmesi de çok şeyi anlatmaktadır. Batı yaptırımları karşısında zayıflayan Rusya, Çin'e sarılmaktadır.

Çin'in Rusya'ya böyle yaklaşmasının perde arkasında Rusya'yı kendisinin hammadde deposu olarak kullanma amacı yatmaktadır. Rusya'yı hammadde kaynağı olarak kullanan Çin kendi modernizasyonunu tamamlayacak ve ABD'nin üstünlüğünü kıracaktır. Diğer taraftan ABD, Çin'in bu amacına ulaşmaması için gerekeni yapmaya çalışmaktadır.

SONUÇ

Ukraya ve Kırım meselesiyle ilişkin olarak bir çok sonuca varabiliriz. Özetle, Ukrayna meselesiyle ilişkin ortaya şöyle bir manzara çıkmaktadır.

Bir: 5 Aralık 1994 Budapeşte Memorandumu'na göre İngiltere, Rusya ve ABD, Ukrayna'ya nükleer silahlardan vazgeçme karşılığında toprak bütünlüğünü garanti etmişti. Bu belge Ukrayna'ya garanti vermiş devletlerin parlamentoları tarafından onaylanmamışsa da Ukrayna üzerine düşen görevi yerine getirmiştir(veya getirmeye mecbur etmiştir). Rusya, Budapeşte Memorandumu çerçevesinde Ukrayna'ya vermiş olduğu vaatlerine rağmen Kırım'ı ilhak etmiş durumdadır. Bu uluslararası sahnede vaatlerle, garantilerin işlemediğini, bağlayıcı hükümleri ve hükümlerin yerine getirilmesini icbar eden maddeleri ve mekanizmaları olmayan uluslararası belgelerin çıkarlar söz konusu olduğunda basit bir kağıttan ibaret olduğunu göstermektedir. Yani güven yok demektir.

İki: Rusya kan ve din bağı olan kardeş devlet Ukrayna'dan Kırım'ı ilhak etmekle Doğu Avrupa ve Balkanlardaki diğer Slav halklarının nazarında kendi itibarını kaybetmiştir. Rusya artık başı sıkıştığı zaman eskisi gibi Panславizm'i veya Rusya "III.Roma" sloganını kendi amacı doğrultusunda kullanamaz duruma gelmiştir. Komünizm ideolojisinin çöktüğünü de nazara alırsak Rusya'nın elinde ideolojik alanda kullanabilecek bir silah kalmamıştır. Böyle bir durumda Rusya'nın eski gücüne kavuşması zor görünmektedir. Batı'yla olan ilişkisi Ukrayna ve Kırım nedeniyle çeşitli yaptırımlara uğrayan Rusya Orta Asya'ya yönelmektedir. Günümüzde "bölgesel entegrasyon" adı altında Orta Asya ülkelerini kendi etrafına toplama peşindedir. Bunu da belli bir kademedede başarmaktadır. Rusya artık bir slav devleti değil Slav-Türk devletidir. Rusya'ya gidip çalışan Orta Asyalılar ve orada Rus kadınlarla evlenenleri ve onların etkisiyle İslam dininin yayılmasını düşünürsek uzak gelecekte Rusya'da büyük bir kimlik değişikliğinin olacağından söz etmek mümkündür. Çünkü 1917'de kendi inançlarına ve onun temsilcisi sayılan Çar'a karşı çıkan Rusların 1991 sonrası dönüp tekrar hristyan olacağını biraz zor. Bunun bariz bir örneğini Ukrayna ve Kırım'daki olaylar göstermiştir. Kan dökülmemesi için bölgeye öğüt nasihat için giden(veya gönderilen) papazları dinlemeyen olmamıştır. Rus askerleri onun için Kırım'a gönderilmişti.

Üç: Rusya Kırım'ı ilhak etmekle sadece bölgedeki enerji projelerini güvenliği altına almaya çalışan bölgesel bir devlet konumuna düşmüştür. Yani Rusya bölgedeki askeri ve ticari üstünlüğünü korumaya çalışmaktadır. Rusya'nın Ukrayna politikasında Ukrayna'da devlet yönetiminde Rusya yanlısı yöneticiler olmasına rağmen başarısızlığı bu alanda başka bir devletin kazandığına işaret etmektedir. Rusya'nın Batılılar tarafından kendisine karşı uygulanmakta olan müeyyidelere rağmen Çin'e yaklaşmaması, onunla herhangi bir ittifaka girmemesi ABD tarafından düzenlenmekte olan denge politikasının farkında olmasıdır. Rusya'nın Kırım'ı ilhakı veya Ukrayna meselesi dünyanın dengesini sarsacak bir olay değildir. Asıl dengeyi sarsacak Çin'in Ukrayna'da nüfuz sahibi olması AB (NATO) ile Rusya'nın güvenliğini tehdit edebilecek duruma gelmesidir. Kırım olayı ile Ukrayna'daki eski Sovyetler Birliğinden kalma şimdi Rusya'nın savunma sanayisine hizmet etmekte olan birçok

⁶⁵ Андрей Полунин, Великая китайская цена. КНР может получить контроль над стратегическими нефтегазовыми месторождениями России, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1425196800>, erişim 28.02.2015.

askeri sanayi müesseselerine Çin'in ulaşması engellenmiştir. Devlet Başkanı V.Yanukoviç döneminde Kırım'daki Rusya'nın Karadeniz askeri-deniz üssü 25 yıllığına daha uzatılmış, Rusya ile Ukrayna arasında serbest ticaret antlaşması yapılmıştır. V. Yanukoviç'in bu tür Rusya yanlısı bir politika izlemesine rağmen olayların bu denli hızla gerginleşerek gelişmesinin arkasında Çin'in bölgeye girme çabasını bir an önce önleme şeklinde açıklanabilir. Rusya-Ukrayna uyuşmazlığı Rusya'nın Ukrayna'yı Gümrük Birliğine(daha sonraki aşamada Avrasya Ekonomik İşbirliği'ne) alma hevesini yok etmiştir. Rusya'nın Ukrayna'ya yönelik tutumundan çekinen AB Rus gazına olan bağımlılıktan kurtulma çarelerini aramaktadırlar. Bu tabii olarak Rus gazının yönünü Çin'e çevirmesine önayak olmakta. Bu Rusların kendi gazlarını Çin'e pazarlamada daha zayıf konuma düşürmektedir.

Dört: Ukrayna krizi Rusya-Çin ilişkilerini sınava tabi tutmuştur. Rusya Çin'in Ukrayna krizi nedeniyle kaybettiği ekonomik gelirlerini başka yollarla telafi edebileceğini ima etmektedir. Bu Rusya'nın Çin'le ilişkilerini bozuşmak istemediğini göstermektedir. Çin'in Karadeniz bölgesindeki stratejisi daha ziyade Rusya'yla olan stratejik ortaklık ile Kırım'daki projelere katılma oranıyla belirlenecektir. Çin kendi politikasına özgü maharetle Ukrayna krizinde Rusya'ya gereken gizli desteği ister medya ister devlet düzeyinde çeşitli seviyelerde vermektedir. Rusya'ya böyle bir desteği sağlarken diğer taraftan Batı'yla, özellikle ABD'yle çelişkiye düşmemeye çalışmaktadır. Rusya ile Batı arasındaki gerginlik ile "yaptırımlar savaşı" Çin'i son derece kazançlı bir duruma getirmiştir. Çin Rusya'dan hidrokarbon ithalatı ve silah satın alma konusunda Rusya'yı sıkıştırılmış vaziyette bulmaktadır. Ayrıca Çin'in üzerine Batı ile Rusya arasında gerginliği yatıştıracak hakemlik görevi düşmüştür.

Beş: Çin'in bölgede takip etmiş olduğu politikadan hem işbirliği hem de bir denge politikasını takip etmeye çalıştığını anlıyoruz. Çin Kırım'a yapılan yüksek derecedeki ziyaretleri, ikili görüşmeleri ve sadece iyi niyetten öteye gitmememiş milyarlarca dolarlık mega projeleri Batı'nın gözünü korkutmuştur. Çin Kırım'a böyle aşırı bir ilgi gösterme politikasını takip ederek hem Rusya'yı hem AB'yi endişelendirmiştir. Burada Çin'in ikili bir oyun sergilediğini belirtmek gerekiyor. Çin AB'yle işbirliğine girmeye çalışmakla AB'ye mesaj vermektedir. Yani AB-Çin işbirliğini arttırarak ABD'yi Avrasya kıtasından atma. Daha sonraki aşamada AB'nin kendisini saf dışı bırakarak Avrasya'da tek başına hüküm sürme isteğidir. Yani bir nevi ikinci dünya savaşındaki Almanların planlarını izlemektedir. Çin kendi ekonomik gücünü Avrasya kıtasında, özellikle Ukrayna gibi stratejik bölgelere yoğunlaştırarak nüfuzunu kademeli bir şekilde arttırmayı düşünmüştür. Çin'in gelecekte süper güç olma durumu, ABD'nin AB'ye karşı tutumuna bağlıdır. Çünkü şu anda ABD'ye karşı meydan okuyabilecek AB'dir. Çin işte bu iki devin Avrasya kıtasındaki rekabetlerinden istifade etmeye çalışmaktadır. Bunlardan hangisi Avrasya kıtasında galip gelse de Çin'in güvenliğini sarsacaktır. Dolayısıyla Çin her devin bir-biriyle kapışmasını ve zayıflamasını istemektedir.

KAYNAKÇA

GÜNDOĞDU Elif Burcu, 21. Yüzyılda Yükselen Çin'e Karşı ABD-Japonya İttifakı, <http://www.21yyte.org/> adresinden 17.05.2014

http://delo.ua/ukraine/kitaj-budet-investirovat-v-ukrainu-esli-budet-podpisana-associ-225987/?supdated_new=1423992294, erişim 30.01.2014

<http://latifundist.com/novosti/18941-goszemagentstvo-oproverglo-sluhi-ob-arende-kitaem-krymskih-zemel>, erişim 29.01.2014.

http://lb.ua/news/2013/09/24/228812_kabmine_zayavili_novom_uroven.html

http://lb.ua/news/2013/12/06/244970_gosudarstvenniy_vizit_prezidenta.html

http://lb.ua/news/2013/12/06/244970_gosudarstvenniy_vizit_prezidenta.html

<http://ru.tsn.ua/politika/posol-kitaya-otricaet-cto-investicii-v-ukrainu-budut-tolko-posle-associacii-s-es-347090.html>, erişim 3 Şubat 2014

<http://ru.tsn.ua/politika/posol-kitaya-otricaet-cto-investicii-v-ukrainu-budut-tolko-posle-associacii-s-es-347090.html>, erişim 3 Şubat 2014

<http://thediplomat.com/2014/05/chinas-stake-in-the-ukraine-crisis/>, erişim 21.05.2014

<http://www.nytimes.com/2014/03/01/us/politics/transcript-of-obamas-remarks-on-ukraine.html>

<http://www.scmp.com/news/china/article/1314902/ukraine-become-chinas-largest-overseas-farmer-3m-hectare-deal>

http://www.ukrinform.ua/rus/news/ukrainskiy_agroholding_oprovergaet_sobshch_eniya_o_prodaye_zemel_kitayu_1559545

http://www.ukrinform.ua/rus/news/v_ukrainu_postupit_30_mlrld_kitayskih_investitsiy_boyko_1588958, erişim 24.12.2013

<http://www.unian.net/politics/861258-soglasheniya-podpisannyye-v-kitae-mogut-privlech-v-ukrainu-milliardnyie-investitsii.html>, erişim 09.12.2013.

TACİBAYEV Raşid, Çokkutuplu dünyaya doğru ilerlerken uluslararası ilişkilerde denge politikası analizi, **International Journal of Science Culture and Sport**, July 2014, s.143.

Александр Мазурин, Занимательная хронология, <http://www.siapress.ru/blogs/41033>, erişim 16.02.2015; Заявление Президиума ВР АРК, <http://crimea.gov.ru/act/11606>, erişim 03.03.2014

Алла Ярошинская, Китайцы колонизируют Крым?, <http://www.rosbalt.ru/ukraina/2014/02/05/1229526.html>, erişim 05.02.2014.

Американские СМИ: Сближение России и Китая для США хуже холодной войны, ВЗГЛЯД деловая газета, <http://www.vz.ru/news/2014/9/20/706613.html>, erişim 20.09.2014

Андрей Полунин, Великая китайская цена. КНР может получить контроль над стратегическими нефтегазовыми месторождениями России, <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1425196800>, erişim 28.02.2015.

Андрей Поспелов, Оборонно-промышленный комплекс Украины: реальный или теоретический потенциал?, <http://izvestiya.odessa.ua/ru/2014/10/04/oboronno-promyshlennyy-kompleks-ukrainy-realnyy-ili-teoreticheskiy-potencial>, erişim 04.10.2014.

Артур Кун, Внешнеэкономическая деятельность между Украиной и Китаем, Украина-Китай информационно-аналитическое обозрение 1(5)-2002, s.23

В. В. Седнев, Українсько-Китайські відносини: надбання, пробами, перспективи, Украина-Китай 1(5)-2002, s.33.

Валерий Бовал, Есть ли перспективы у украинского оборонно-промышленного комплекса?, <http://topwar.ru/53072-est-li-perspektivy-u-ukrainskogo-oboronno-promyshlennogo-kompleksa.html>, erişim 30.06.2014.

ВИНОГРАДОВ А. О., Европейский визит Си Цзиньпина: новая Китайская дипломатия в действии, **Китай в мировой и региональной политике. история и современность**, Москва, ИДВ РАН, № 19 / том 19 / 2014. s.161.

- Вячеслав Лысенко, Украина – Китай: итоги-2014 и вызовы-2015, <http://forbes.ua/opinions/1385100-ukraina-kitaj-itogi-2014-i-vyzovy-2015>, erişim 18.12.2014.
- Вячеслав Пиховшек, Государственный визит Президента Украины в Китай: день первый, http://lb.ua/news/2013/12/04/244228_gosudarstvenniy_vizit_prezidenta.html, erişim 04.12.2013
- Галина Радионова, Госземагентство опровергло слухи об аренде Китаем крымских земель
- Евросоюз заподозрили к причастности к протестам против строительства порта в Крыму, <http://www.npktrans.ru/Doc.aspx?docId=21773&CatalogId=653>, erişim 20.02.2014
- Жень Феи, Реалии, проблемы и перспективы торгово-экономических отношений между Украиной и Китаем, Украина-Китай информационно-аналитическое обозрение 1(5)-2002, s.14-15.
- Збигнев Бжезинский. Великая шахматная доска, Перевод О. Ю. Уральской, Москва Междунар. отношения, 1998., s.17.
- Илья Ильин, Александр Орлов, Президент Украины Виктор Янукович поддержал инициативу КНР по созданию Великого шелкового пути, <http://www.gazeta.ru/business/2013/12/05/5785109.shtml>, erişim 05.12.2013
- Крым может быть передан Китаю в долгосрочную аренду, <http://smixer.ru/news/a-622.html>, erişim 17.12.14
- ЛАРИН А. Г., К анализу новых моментов во внешней политике КНР, Китай в мировой и региональной политике. История и современность, Институт Дальнего Востока Российской академии наук, Выпуск №19/ Том 19/2014, s.55.
- МОКРЕЦКИЙ А. Ч., Китайский фактор в современном внешнеполитическом выборе Украины и Армении в условиях полицентричности мира, Китай в мировой и региональной политике. История и современность, Институт Дальнего Востока Российской академии наук, Выпуск №19/ Том 19/2014, s.262.
- О программе пребывания в Автономной Республике Крым делегации Китайской Народной Республики, **Сборник нормативно-правовых актов Автономной Республики Крым** — 2001 р., № 7, статья 795; <http://zakon.rada.gov.ua/go/rb0302001-01>
- Олег Кирьянов., США расширят военное присутствие на Филиппинах, <http://www.rg.ru/2014/04/28/filippini-site-anons.html>, erişim 28.04.2014.
- Ольга Котенева, Мост на восток, "Российская газета" - Экономика Крыма №6460 (188), <http://www.rg.ru/2014/08/21/kitai.html>, erişim 21.08.2014.
- ОЛЬГА ФАЛЕЙ, Китайский порт в Крыму — мягкий шантаж Евросоюза? "Первая крымская" еженедельник, N 514, 28 ФЕВРАЛЯ 2014/6 МАРТА 2014; <http://1k.com.ua/514/details/15/1>, erişim 28.02.2014.
- Потапенко Г. В., Вовченко М. Б., Китай–Крым: демонстрация интереса, Украина-Китай информационно-аналитическое обозрение, Kiev 1(5)-2002, s.32.
- Почему Китай не поддерживает Украину в войне против России, <http://delo.ua/world/pochemu-kitaj-ne-podderzhivaet-ukrainu-v-vojne-protiv-rossii-277955/>, erişim 12.09.2014

Путин: РФ не собирается создавать военно-политический союз с Китаем, <http://ria.ru/world/20140417/1004287665.html> Son erişim 17.04.2014

Развитие стратегического партнерство между Украиной и Китайской Народной Республикой: результаты, проблемы и перспективы, материалы Украинско-Китайской конференции, Дипломатическая академия Украины при Министерстве Иностранных Дел Украины, Киев 2013, s.25.

Рябов Кирилл, Сотрудничество с Украиной: двигатели, <http://topwar.ru/43421-sotrudnichestvo-s-ukrainoy-dvigateli.html>, erişim 10.04.2014.

ТИМОФЕЕВ О. А., Украинский кризис и его влияние на Российско-Китайские отношения, Китай в мировой и региональной политике. История и современность, Москва, ИДВ РАН, № 19/том 19/2014, s.238.

Украина продает Крым — но не России: Китайцы вложат в развитие полуострова миллиарды долларов, <http://www.gazeta.ru/business/2013/12/09/5796029.shtml>, erişim 10.12.1013.

Украинско-китайские торгово-экономические отношения, http://studbooks.net/55655/politologiya/ukrainsko-kitayskie_torgovo-ekonomicheskie_otnosheniya

Через 10 лет юань станет мировой резервной валютой, <http://www.finmarket.ru/economics/article/3439632>, erişim 26.08. 2013.

BABURNAME IŞIĞINDA TÜRKİSTAN ŞEHİRLERİ, TÜRK KÜLTÜR VE GELENEKLERİ

Gülnisa Aynakul

Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Yakup Aslan

Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ÖZET

Hindistan Gûrkanlı / Babürlü Devleti'nin kurucusu olan Muhammed Zahiraddin Babür aynı zamanda Orta Asya Türk kültür ve geleneklerini çok yakından tanıyan bilgin ve tarihi bir şahsiyettir. Babür'ün kaleme aldığı *Baburnâme* adlı bu önemli vekâyinâme Türk tarihi, Türk edebiyatı ve Türk kültürü üzerine çok değerli bilgiler içermektedir. Babür hatıralarında bölgenin coğrafi yapısı, Orta Asya / Türkistan-Hindistan şehirleri, bölgedeki ticari faaliyetler, Türk ve Moğol gelenekleri / törenleri, yeme-içme alışkanlıkları ve tüketilen ürünler (ki bu ürünler meyve ve sebzeden 'macun' denilen uyuşturuculara kadar uzanmaktadır), muharebelerde kullanılan harp malzemeleri ve silahlar hakkında çok geniş yelpazede bilgiler sunmaktadır. Çalışmamızda, Babür'ün Türk kültür ve sosyal hayatı çerçevesinde sunduğu veriler ile Ortaçağ Türk İslam kaynakları, Orta Asya Türk arkeolojisi, Manas, Kurmanbek, Cangıl Mirza vs. gibi Kırgız Türk destanları ve romanlarında geçen Orta Asya Türk kültürüyle ilgili bilgiler karşılaştırılarak Türk tarihi ve kültürü üzerine çok önemli tespitler yer almaktadır.

Anahtar Kelimeler: Baburname, Babürlüler, Kırgızlar, Orta Asya, Türk Kültürü.

TURKESTAN CITIES, TURKISH CULTURE AND TRADITIONS IN BABURNAMA

ABSTRACT

Muhammed Zahiraddin Babur, the founder of the Babur State of India, is also a knowledgeable and historical person who knows the Central Asian Turkish culture and traditions very well. This important chronicle, *Baburnâme*, which was written by Babur, includes very valuable information about Turkish history, Turkish literature and Turkish culture. Babur, in his memories, offers information on geographical structure of the region, Central Asian/Turkestan-India cities, commercial activities in the region, Turkish and Mongolian traditions/ceremonies, eating and drinking habits and consumed products (these products range from vegetables-fruits to drugs called 'majun'), warfare materials and weapons used in wars. In our work, we gathered important data on Turkish culture and history by comparing Babur's offerings in the context of the Turkish culture and social life with information related to Turkish culture on medieval Turkish Islamic sources, Central Asian Turkish archaeology, Kyrgyz-Turkish epics and novels such as Manas, Kurmanbek, Cangyl Mirza etc.

Key Words: Baburnama, Baburs, Central Asia, Kyrgyz, Turkish Culture.

GİRİŞ

Hindistan Babürlü Devleti'nin kurucusu olan Muhammed Zahiraddin Babür aynı zamanda Orta Asya Türk kültür ve geleneklerini çok yakından tanıyan bilgin ve tarihi bir şahsiyettir. Babür'ün kaleme aldığı *Baburnâme* adlı önemli vekâyinâme Türk tarihi, Türk edebiyatı ve Türk kültürü üzerine çok değerli bilgiler içermektedir. Babür hatıralarında bölgenin coğrafi yapısı, Türkistan-Hindistan şehirleri, bölgedeki ticari faaliyetler, Türk ve Moğol gelenekleri hakkında çok önemli bilgiler sunmaktadır.

Babür 10 Haziran 1483'te Türkistan'ın Fergana vilayetinde doğmuştur. Fergana vaktiyle İslam tarihçilerinin de belirttiği gibi doğuda; Ceyhun ve Seyhun nehirlerinin ötesinde bulunan geniş bir coğrafyadır (Semani, 1912: 274; Булгаков, 1993: 111-112). Ortaçağ coğrafyacılarına göre, Fergana sadece bir bölge adı olmayıp aynı zamanda bir şehir adıdır. Bölge doğuda Haytal tarafından belirtildiği üzere (gayrimüslim) Türklerle sınır olup Semerkant'tan 50 fersahlık bir mesafede bulunmaktadır. Ayrıca vilayetin çok zengin, nüfusunun çok kalabalık olduğu belirtilmektedir (İstahri, 1967: 334; Ромодин, 1973: 20). Mukaddesi, Fergana'da büyük ve küçük olmak üzere yaklaşık 40 tane şehrin bulunduğunu kaydetmiştir (Mukaddasi, 1967: 262, Şeşen, 1985: 248). İslam kaynaklarının verdiği bilgilerden orta zaman Fergana Bölgesi'nin baş şehrinin Ahsiket olduğu anlaşılmaktadır. X-XIII. yüzyıl tarih literatüründe Ahsiket, XIV-XVII. yüzyıl kaynaklarında Ahsı olarak bilinen bu şehrin harabeleri şimdiki Namangan şehrinin 20 km güneydoğusunda bulunmaktadır (Чуланов, 1963: 197). Arkeoloji bilgilerine göre şehir en az iki bin sene önce meydana gelmiştir (Бернштам, 1952: 247; Чуланов, 1999). Ahsiket'in hem içinde hem rabatında akarsuların ve çok sayıda havuzun bulunduğu belirtilmektedir. Rabatın her kapısı iki fersah boyunca uzanan gür bostanlara, aralıksız akan nehirlerle açılmaktadır (Havkal, 1967: 512-513; Şeşen, 240)). Semani'ye göre Ahsiket Fergana'nın en güzel ve en temiz şehridir (Semani, 153; Булгаков, 112).

Moğol istilasından önceki Fergana hakkında yaklaşık 40 tane büyük-küçük şehir bulunan zengin ve önemli bir bölge olarak söz edilirken Timurlular'ın son dönemlerinde bölge çehresinin önemli derecede değiştiği göze çarpmaktadır. Babür'e göre XVI. yüzyıl Fergana mamurenin kenarında bulunan küçük bir vilayettir (Arat, 1986: 3) Babür döneminde vilayetin başkenti Endican'dır. Ahsiket (Ahsı) artık Endican'dan sonra bölgenin ikinci şehridir (Arat, 7). Endican, vilayetin güney tarafındaki kasabalardan biri olup, Fergana'nın ortasında bulunmaktadır. Moğol hükümdarı Kaydu zamanında yeni bir kasaba olarak kurulan bu şehir XVIII. yüzyılın başına kadar Fergana'nın başkentliğini yapmıştır. Bu durum, Endican'ın kurulduğu yerin çok başarılı bir şekilde seçildiğini göstermektedir (Бартольд, 1963a: 151). Ne Kaydu Han'ın, ne de haleflerinin yaşamadıkları bu şehir, sırf ticaretin gelişmesi için yapılan bir şehir olarak Orta Asya şehirleri arasında çok az rastlanan bir örneği teşkil etmektedir. Fergana'ya özgü bolluk ve bereket Endican'da da mevcuttur. Babür Endican'ı "*hububatı çok, meyvesi bol; kavun ve üzümü iyi*", Maveräünnehir şehirleri arasında Semerkant ve Keş'ten sonra en büyük üçüncü kaleye sahip büyük bir şehir olarak tasvir etmektedir. Şehrin üç kapısı vardır, kalesinin etrafı mahalleler ile çevrilidir. Ahalisi Türk olup şehir ve pazarda Türkçe bilmeyen kimse yoktur (Arat, 4)

Babür'ün hatıratında, orta zamanda Fergana'nın üçüncü büyük şehri (Mukaddasi, 272; Havkal, 513; İstahri, 333; Hudûd, 1937: 23b; Ромодин, 44; Şeşen, 250, 240; Ромодин, 20), bölgenin ekonomik ve ticaret merkezi (Заднепровский, 1997: 113) olarak bilinen Oş / Uş hakkında ilgi çekici bilgiler bulunmaktadır. Oş kurganının güney doğusunda Bara-Kuh adlı bir dağ bulunmaktadır. 1496-1497 yılında söz konusu dağın dik ve çıkıntılı yerinde Babür de bir köşk yaptırmıştır. Babür bu köşkten bütün şehir ve mahallelerin göz önünde olduğunu not etmiştir (Arat, 4-5). İbn Havkal Oş şehri ve Bara-Kuh dağından söz ederken; şehrin yani Oş'un, üzerinde (gayrimüslim) Türkleri gözetleme yeri bulunan bir dağa bitişik olduğunu, bu gözetleme yerinden onların sebze tarlaları, sürüleri korunduğunu belirtmiştir (Havkal, 513; İstahri, 266; Şeşen, 240). Yazar, Oş'un mamur bir

şehir olduğunu, bir kuhendizin bulunduğunu kaydetmiştir.

Babür'ün hatıratında Türk ve Moğol gelenekleri hakkında çok değerli bilgilere rastlamak mümkündür. Bunların arasında Ali Dost Tagayı'den söz edilirken onun Sultan Ebu Said Mirza'nın hizmetinde bulunduğu zamanlarda *yadacılık* yaptığı konusudur (Arat, 22).

Yadacılık; Yada Taşı vasıtasıyla yağmur ve kar yağdırma inancıdır. Eski Türkler zamanından beri yaşamakta olan bu *yada taşı*'nın varlığına ve taşın büyüleyici gücüne olan inanç Orta Asya Türkleri arasında çok yakın zamanlara kadar muhafaza edilmiştir (Баялиева, 1972: 54-56)

¹.

Bu yağmur taşı, çeşitli Türk lehçelerinde, her lehçenin fonetik özelliklerine göre, çeşitli şekillerde ifade edilmektedir. Kazaklar ona *cay tas*, Kırgızlar *cay taş*, Özbekler *yada taş* (Moğollarda da yada'dır), Altaylılar *cada*, Yakutlar *sata taşı*...vs demektedir.

Yağmur taşı hakkında bilgi XI. yüzyıl Türk alimi Kaşgarlı Mahmud'un Divan'ü Lugati't-Türk'ünde de bulunmaktadır. Üstelik Kaşgarlı bu hadiseyi gözyle gördüğünü bildiren ilk müelliftir. Büyük alim, taşı *yat* olarak adlandırarak şöyle demektedir: Bir türlü kamlıktır (*yani kahinliktir*). Belli başlı taşlarla yapılır. Böylelikle yağmur ve kar yağdırılır, rüzgar estirilir. Bu Türkler arasında tanınmış bir şeydir" (Kaşgarlı Mahmud, 1998: 3) demektedir.

Türklerin yada taşıyla yağmur yağdırma geleneğini ekonomik, sosyal, kişisel veya en çok savaş amaçlarında olmak üzere çeşitli amaçlarda kullandığı görülmektedir. Türklerin söz konusu geleneği savaş için kullandığını gösteren en güzel örneklerden birini XVI. yüzyıl Osmanlı seyyahı Seyfi Çelebi vermektedir. Seyfi Çelebi eserinde XVI. yüzyılın ikinci yarısındaki Yedisu hakkında bilgi verirken Kırgız ve Kazaklar'ın da kısa bir tasvirini yapmaktadır. Ona göre Kırgızlar "*ne kâfir ne de müsülmandır*"; ulaşılması çok zor dağlarda yaşamaktadırlar. Düşman saldırdığı zaman ailelerini dağların derinliklerine gönderirler ve kendileri kimseyi geçirmemek için dağ geçitlerini müdafaa ederler. Onlar yada taşıyla düşmanlara karşı öyle bir kar ve fırtına yağdırırlar ki askerler ne eline ne de ayaklarına hakim olabilirler. Bundan sonra onlar saldırıya geçerler ve düşmanı darmadağın ederler" (Бартольд, 1963b: 157).

Eskiden bu tür büyücü hareketler her şeyden önce müdafaa amacıyla kullanılırdı. Kırgızların pek çok masallarında, destanları ve yazılı kaynaklarında insanların, düşmanın taarruza geçeceğini öğrenince kar ve fırtına yağdırdıkları anlatılmaktadır. Mesela bunlardan biri Kırgızlar'ın *Er Tabıldı* destanıdır. Savaşçı göçebe hayvancılarda düşmanın veya gönül kıranın hayvan sürülerini kaçırma geleneği çok yaygındı. Genel olarak hırsızlar uzak ülkelerden gelirler ve en iyi atları veya koşu atlarını kaçırdırlardı. Söz konusu destanda Kalmuk bahadırı Çalkalmak böyle hırsızlardan olup Er Tabıldı'nın en iyi atlarını kaçırmaktadır. Tabıldı kaçırılmış atlarını geri almak için 40 yiğidiyle yola çıkar. Onun en iyi arkadaşı Eldiyar sihirle kar, yağmur yağdırmayı bilmektedir. Kalmuklar'ın yeni bir saldırı için hazırlık yapmakta olduğunu öğrenince Eldiyar yada taşıyla kar yağdırır: birkaç kara taş üzerinde dua okuyup suya atar. Gece Kalmuklar'ın bulunduğu yerde kar fırtınası çıkar. Bu arada Er Tabıldı yiğitleriyle onları yok eder ve atlarını geri alır (*Эр Табылды*, 1957: 57-58).

Meşhur *Manas* destanında da aynı bilgilere rastlamak mümkündür: Manas'ın sadık dostu Almambet-Han askerleriyle yolda iken müdafaa amacıyla *cay taş* ile kar fırtınası yağdırır (Манас, 1982: 157-159). Yağmur taşı hakkında bilgi veren diğer bir destan da Kırgızlar'ın *Olcobay Menen Kişimcan* adlı destanıdır. Yanık burada yadacının taşı kullanma amacı, diğer destanlardakinden epey farklıdır. Destanda olumsuz kahraman olan Kudake, Kişimcan'ı zorla evlendirmektedir. Kudake sihirle yağmur ve kar yağdırma yeteneğine sahiptir. Fakat Kudake bu yeteneğini kötü amaçta kullanarak Kişimcan ve sevgilisi Olcobay'a zarar vermek için onların

¹ Yada Taşı hakkında daha detaylı bilgiler için bakınız; (Aynakulova G., 2003: 73-84, vs.)

bulunduğu yere kar yağdırmaktadır. Burada yadacının yağmur taşıını sadece ekonomik ve savaş amacıyla kullanmayıp, yukarıda işaret edildiği gibi kişisel amaçla, yani gereken şahsa zarar vermek için kullandığı açıkça görülmektedir (Акматалиев, 1997: 341).

Kısacası, verilen bu bilgilere rasyonel bir cevap verecek olursak, bütün bu olaylarda her şeyin bilgi ve tecrübeye dayandığı anlaşılmaktadır. Yadacılar, içinde bulunduğu coğrafyayı, bu coğrafyanın özelliklerini, hava değişimlerini, hatta astrolojiyi çok iyi bilen özel insanlardır. Bunların bilgileri asırlar boyunca devam edip gelen halk bilgi ve tecrübelerine, gözlemlere dayanmakta olup aynı zamanda bu insanlar kütleli hipnoz yapma kabiliyetine de sahiptirler. Yadacı uzun zaman içinde elde ettiği bilgi ve tecrübelerine göre önceden gerekli tabiat olayının ne zaman ve nerede olacağını çok iyi bilmektedir. Sonra düşman, yadacının tespit ettiği mekana çekilerek orada darmadağın edilmektedir. Eski Türk sosyal ve ekonomik hayatında şamanların veya bu tür yadacıların varlığına olan pratik ihtiyaç, bulunduğu coğrafyaya vakıf olma ve bu coğrafyada yöneltim yapma, tabiat güçleri ve afetlerine çaresizce kurban olmamak üzere önceden hava durumunu tespit etmek gibi temel ihtiyaç ve arzulardan kaynaklanmaktadır.

Babürname’de anılan dikkat çekici diğer bir Türk geleneği de Yunus Han ile İsen Devlet Begim evlendikten sonra *"Moğul adetince beyaz bir keçe üzerinde kaldırılıp han ilan edilmesi"* olayıdır (Arat, 16).

Bilindiği gibi Türk tarihi ve kültüründe renklerin manevi, milli ve dini semboller olarak ifade ettikleri anlamlar vardır². Diğer Türklerde olduğu gibi *beyaz / ak* rengi ve kelimesi Kırgızlarda da en eski zamanlardan beri arılık, temizlik, yücelik, ululuk, adalet ve güçlülük semboli haline gelmiştir. Kırgız toplumunda *Ак сөөк* (ak söök=ak kemik) deymi soylular ve beyler için; *кара сөөк* (kara söök=kara kemik) deymi de sıradan halk için kullanılmıştır (Абрамзон, 1984: 464-469). Bu bağlamda ak / beyaz renk Kırgızlar’da aynı zamanda iktidar, hükümlerlik sembolüdür. Beyaz at da soyluları kara halktan ayıran, hükümdarların seçimlerinde, kutlu davalarda kurbanlık olarak kesilen uğurlu sembol bir hayvandır. Kırgız folklorunda, Kırgız halkının hatırasında hükümdarların tahta çıkış merasimlerinde *beyaz keçe* üzerinde kaldırılıp han ilan edilmesiyle ilgili çeşitli rivayetler bulunmaktadır. Bunlardan biri ünlü Kırgız yazarı Tölögön Kasimbekov’un *Сынган Кылыч* (Kırılan Kılıç) adlı romanında çok güzel bir şekilde yansıtılmıştır. Rivayette Türkistan halkları arasında dillere destan olan Babür Sultan ve torunları hakkında bir hikaye anlatılarak Türk ve Moğol geleneklerinden önemli bir detay aktarılmaktadır.

Buna göre; Babür Sultan dedesi Timur’un dağılmış ükesini birleştirmek için teşebbüste bulunur. Fakat başarılı olamaz ve mutluluğu başka bir yerde aramak üzere Afganistan tarafına gitmek zorunda kalır. Afganistan’a doğru dağların arasından geçerken hamile olan karısı Seydebaht’ın doğum sancısı başlar. Orada Seydebaht hatun bir erkek çocuk dünyaya getirir. Bu durumda ne yapacaklarını bilmeyen, şaşkın ve yorgun olan Babür kara kara düşünmeye başlar; arkada takip edenler, önünde ise tehlikelerle dolu bir yol... Ara vermeden hızlı bir şekilde hareket etmek, atları çok hızlı sürmek gerekiyor. Bebek için yavaş giderlerse arkadakiler yetişecek ve hepsini kılıçtan geçirecekler. Ne yapabilirler? Bebek ne olacak? Atları hızlı sürerlerse bebek buna dayanamaz, ölür. Ama yolun kenarına bırakılırsa belki biri bulur ve bebek ölümden kurtulur. Birileri bulamazsa zaten öyle ya da böyle ölecek. Sonunda bebeği yolun kenarında bırakarak kaderine terk etmeye karar verirler.

Bebeği altın sırlı beşiğe koyup üzerine beyaz ipek kumaş örtmüşler. Sultan Babür, belindeki kemeri çıkarıp beşiğin üstüne koymuş sonra hıçkırı hıçkırı ağlayan Seydebaht’ı alıp yollarına devam etmişler...

² Türk inanışlarında renklerin anlamı için bakınız; (Genç R., 1997); (Kalafat Y., 2012); (Naskali E. G. (Edit.), 2017).

Birgün Kırgız Kıpçaklar'dan bir adam hayvanlarını otlatırken altın beşikteki bebeği bulmuş ve yaşadığı obaya götürmüş. Kırgız Kıpçaklar'ın büyükleri bir araya gelmişler, altın beşikteki çocuğun sıradan bir çocuk olmadığını anlayarak etraftaki boyların ileri gelenlerine haber göndermişler. Fakat çocuğu arayan, tanıyan kimse olmayınca evlat edinmişler. Çocuk altın beşikte bulunduğu için ona Altınbeşik adını vermişler (Kasimbekov, 2003: 41-42).

Sonraları Sultan Babür çocuğunu çok aramış sormuş, bütün ülkelere elçiler göndermiş; nihayetinde ona ait özelliklerinden tanınarak Altınbeşik bulunmuş. Fakat Altınbeşik'i yetiştiren halk onu geri vermek istememiş, sultan soyundan birisinin aralarında kalmasını istemişler. Altınbeşik büyüüp reşit olunca halkın ileri gelenleri orada yaşayan Kırgız Kıpçak'ın dört boyundan dört kızla evlendirmişler. Bu dört kızıdan biri olan Kutlukkan *Bin* Boyu'nun kızıymış. Kutlukkan Altınbeşik'ten Tenriyar adında bir erkek çocuk dünyaya getirmiş. Tenriyar Sultan soyundan olduğu için halk onu kendilerine bey seçmişler. Altınbeşik'in dört Türk boyundan evlendiği kızlardan olan çocukları, dağılmış Türk boylarını birleştirmişler, Kalmuklar'a karşı savaşta büyük yararlıklar göstererek halk arasında itibar sahibi olmuşlardır. Sonunda Tenriyar'ın soyundan Narboto Bey'in büyük oğlu Alim'i düşmana karşı tam destek sağlamak üzere 1801 yılında *akkeçeye oturtarak Han ilan etmişlerdir* (Kasimbekov, 42-43).

Hükümdar adayının Ak / Beyaz bir keçe üzerinde kaldırılarak han ilan edilmesi ve bu şekilde hükümdar olması anlayışı Kırgız Kıpçaklar arasında destanlar, rivayetler ile birlikte XIX. yüzyılın sonuna kadar gelmiştir. Annesi Kırgız olan Hokand Hanlığı'nın hükümdarı Şirali Han'ın Tanrı Dağlı Kırgızlar arasında töreye göre Han seçildiği olay Tölögön Kasimbekov'un eserinde şu şekilde tasvir edilmiştir;

Yeşil alanda toplanmış değişik boylardan oluşan büyük kalabalığın ortasında kar gibi bembeyaz bir keçe serilmiş durumdaydı. Herkes keçeye doğru ilerliyordu. Bayrak dalgalandırılarak keçenin yayıldığı büyük meydana getirildi. Borazanların, davulların çıkardığı ses, kan isteyen saltanatın soğuk haşmeti, yüreklere korku salıyordu. Beyler, yere serilen ak keçenin üzerinde daire oluşturarak oturuyorlardı. Biri, üzerinde kırmızı bir örtü bulunan, kara kirpikli, kara yeleli akboz kısrağı çenesinin altından tutmuştu. Bu; kurban edilerek kanı ak keçeye sürülecek olan uğurlu bir hayvandı.

... güçlü yiğitler, akboz kısrağı hemen yere yatırdılar. Ölümünü hisseden hayvan çığlık atarak kişnedi. Bir anda boğazlandı. ...kıpkırmızı kan fışkırdı. Kar gibi ak keçenin üzerindeki kan kırmızı güllere benzedi. Nüzüp bir koltuğundan, Müslümankul öteki koltuğundan tutarak Şirali'yi kana bulanmış kafanın üstünden atlattılar ve kırmızıya çalınmış keçenin üzerine geçirdiler. ... Bahtınız (hakimiyetiniz) kutlu olsun, dedi Nüzüp. Bahtınız kutlu olsun, dedi Müslümankul.

-Kutlu olsun, Kutlu olsun! Tahtınız Kutlu olsun! Şimdi han oldunuz! Şimdi halkın kaderini düşünme zamanı!

Nüzüp ağır kılıcı kana buladı ve kinsız olarak, ucundaki kanla Şirali'nin beline bağladı. -Silahınız kutlu olsun. Düşmana karşı keskin olsun! Vatani iyi korusun! Düşmanı yok etsin!

... Nüzüp ve Müslümankul'un başını çektiği bilginler ile yaşlılar, kanlı keçeyi kenarından tutarak kaldırdılar.

... tören sona erdi (Kasimbekov, 50-51, 55-56).

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki;

Babür hatıralarının bir bölümü kayıp / eksik olmasına rağmen mevcut eserde Türkistan şehirleri ve Türk kültürüyle ilgili çok mühim bilgiler bulunmaktadır. Vekayiname Türk kültürüne özgü hem dikkat çekici ama yeterince bilinmeyen hem de asırlar boyunca devam etmiş olan motifler barındırmaktadır. Türklerin

doğa ile yakın ilişkisinin bir yansıması olarak yadacılık geleneği, renkler ile kurulan bağ ve bunun teşrifat kaidelerinde yer alması geleneğinin Babür ve ailesinde de yer aldığını görmekteyiz. Babürname ve Babürlüler döneminin birçok kaynağı Türk kültürü, edebiyatı ve tarihi hakkında önemli bilgiler içermekte olup, bu bakımdan eserler Türk sosyal bilimcilerinin ilgi ve alakasını beklemektedir.

KAYNAKÇA

- Arat R. R. (1986), *Baburname, c. I*, MEB Devlet Kitapları, İstanbul.
- Aynakulova G. (2003), "Türk Kültüründe Yada Taşı", *60. Yılında İlim ve Fikir Adamı Prof. Dr. Kazım Yaşar Koprman'a Amağan*, Elektronik Basım, Yayım, Sanayi ve Ticaret LTD.ŞTİ, Ankara.
- El-İstahri Ebu İshak el-Farisi (1967), *Surat al-Ard (Viae Regnorum)*, Ed. M. J. De Goeje, Lugduni Batavorum apud E. J. Brill, BGA, I, 348p.
- El-Mukaddasi, Şemseddin Ebu Abdallah (1967), *Ahsan al-Takasim fi Marifat al-Akalim (Descriptio Imperii Moslemici)*, Ed. M. J. De Goeje, Lugduni Batavorum apud E. J. Brill, BGA, III, 498p.
- Genç R. (1997), *Türk İnanışları İle Milli Geleneklerinde Renkler ve Sarı-Kırmızı-Yeşil*, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara.
- Hudûd al-Alam (1937), *The Regions of the World, A Persian Geography 372 A. H. - 982 A. D.*, Translated and Explained by V. Minorsky with the Preface by V. V. Barthold, Translated from the Russian, London.
- İbn Havkal Ebu'I-Kasim El-Nasibi (1967), *Surat al-Ard (Opus Geographicum)*, Ed. M. J. De Goeje, Lugduni Batavorum apud E. J. Brill, BGA, II, 528p.
- İbn Hurdadbih (1967), *Kitab al-Masalik va'l-Mamalik*, Ed. M. J. Goeje, Lugduni Batavorum apud E. J. Brill, BGA, VI, Editio-1889, p. 1-183.
- Kalafat Y. (2012), *Türk Halk İnançlarında Renkler*, Türk Halkbilimi Araştırmaları Merkezi Dizisi-XX, Ankara.
- Kaşgarlı Mahmud (1998), *Divanu Lugati't-Türk*, Besim Atalay Tercümesi, III, Türk Dil Kurumu Yayınevi, Ankara.
- Kasimbek (Kasimbekov) T. (2003), *Kırılan Kılıç (Han Sarayı)*, Aktaranlar İ. Atabey, S. Koç, Yargı Yayınevi, Ankara.
- Kudama, Bin Cafer (1967), *Kitab al-Harac (Accedunt Excerptae Kitab al-Kharadj)*, Uactore Kodama İbn Dja'far, Ed. M. J. De Goeje, Lugduni Batavorum apud E. J. Brill, BGA, VI, p. 184-534.
- Naskali E. G. (Edit.), (2017), *Renk Kitabı*, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- Semani (1912), *Kitab el-Ensab (The Kitab al-Ansab of Abd al-Kasim al-Samani)*, Reproduced in facsimile from the Manuscript in the British Museum ADD. 23, 355. With an introduction by D. S. Margoliouth, Leiden-London, 7+603hb, E. J. W. Gibb Memorial Series. Vol. XX.
- Şeşen R. (1985), *İslam Coğrafyacılarına Göre Türkler ve Türk Ülkeleri*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınevi, Ankara.
- Абрамзон С. М. (1990), *Киргизы и Их Этногенетические и Историко-Культурные Связи*, Издательство Кыргызстан, Фрунзе.
- Акматалиев А. (Баш. Ред), (1997), *Кедейкан. Олжобай Менен Кишимжан / Эл Адабияты*, IX. Cilt, Шам Басмасы, Бишкек.
- Бартольд В. В. (1963а), *История Туркестана / Общие Работы по Истории Средней Азии. Работы по Истории Кавказа и Восточной Европы*, Бартольд В. В., Полное Собрание Сочинений, Т. II, ч. 1, Издательство Восточной Литературы, Москва.

- Бартольд В. В. (1963b), *Киргизы / Общие Работы по Истории Средней Азии. Работы по Истории Кавказа и Восточной Европы*, Бартольд В. В., Полное Собрание Сочинений, Т. II, ч. 1, Издательство Восточной Литературы, Москва.
- Баялиева Т. Д. (1972), *Доисламские Верования и Их Пережитки у Киргизов*, Издательство Илим, Фрунзе.
- Бернштам А. Н. (1952), *Историко-Археологические Очерки Центрального Тянь-Шаня и Памиро-Алая*, МИА No 26, Издательство АН СССР, Москва-Ленинград.
- Булгаков П. Г. (1993), *Китаб Ал-Ансаб Абу Сада Абдалкарима Ибн Мухаммада Ас-Самани Как Источник по Истории и Истории Културы Средней Азии*, Издательство Фан АН Республики Узбекистан, Ташкент.
- Заднепровский Ю. А. (1997), *Ошское Поселение к Истории Ферганы в эпоху Поздней Бронзы*, Мурас, No1, Бишкек.
- Манас (1982), Кыргызстан Басмасы, Фрунзе.
- Плоских В. М., (гл. ред.), (1984), *История Киргизсой ССР С Древнейших Времён до Середины XIX в.*, Издательство Кыргызтан, Фрунзе.
- Ромодин Б. А. (Отв. Ред.), (1973) *Материалы по Истории Киргизов и Киргизии I*, Издательство Наука, Главная Редакция Восточной Литературы, Москва.
- Чуланов Ю. Г. (1963), *Городище Ахсыкет*, Советская Археология, No. III, Издательство Наука, Москва.
- Эр Табылды* (1957), Кыргызстан Басмасы, Фрунзе.

MALINOWSKI'NİN İŞLEV TEORİSİNE GÖRE SİİRT MENKİBELERİNİN İNCELENMESİ

Erdem Akın

Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

ÖZET

Türk kültür oluşumunun temel yapı taşlarından olan efsaneler, Türk inanç tarihi kadar eski, kökleşmiş milli hazinelerdir. Türk inanç değerlerinin günümüze taşınması açısından sözlü aktarım unsuru olarak büyük bir ihtiyacı karşılamaktadır. Menkıbelerin ise öznesi kutsal şahsiyetlerdir ve odağına "veli kerametleri"ni alması noktasında efsanelerden ayrılır. Toplumsal anlatıların işlevlerinin çözülmesinin toplumun kültürel devamlılığına katkısı olacağı açıktır. Bu sebeple; çalışmada, Rezan Karakaş'ın derlediği yaklaşık doksan kadar Siirt menkıbesi, Bronislaw Kaspar Malinowski ve Reginald Radcliffe Brown'un geliştirdiği işlevsel teori çerçevesinde, yedi kültürel cevaba göre incelenecektir. Kültürel cevaplar belirlenirken, bilimsel araştırma yöntemlerinden dokümantasyon analizi tekniği kullanılmıştır. İnceleme sonucunda; Siirt menkıbelerinde -büyüme toplumsal ihtiyacına toplumun kültürel tepkisi olan- eğitimin yoğun olarak işlendiği görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Halkbilimi, İnanç, İşlev Teorisi, Menkıbe, Siirt

A STUDY ON SİİRT HAGIOGRAPHIES ACCORDING TO MALINOWSKI'S FUNCTIONAL THEORY

ABSTRACT

Legends, one of the basic building blocks of the formation of the Turkish culture. They are a national treasure that is as old as Turkish faith history. In terms of carrying Turkish belief values to present as an element of oral transmission, they answer the big purpose. Subject of menkıbes are holy personages. Menkıbes separate from legends by focusing the miracles of the saint. It is clear that the analysis of the functions of social narratives will contribute to the cultural continuity of society. For this reason, in this study, about ninety Siirt hagiographies collected by Rezan Karakaş will be examined according to seven cultural responses within the functional theory developed by Bronislaw Kaspar Malinowski and Reginald Radcliffe Brown. When cultural responses were determined, one of the scientific research methods, the documentation analysis technique, was used. As a result of the study; in the Siirt hagiographies, it is seen that education which is the cultural react of the society to the growth social need, is covered intensively.

Key Words: Siirt, Hagiography, Functional Theory, Belief, Folklore

GİRİŞ

Efsane, insanoğlunun tarih sahnesinde görüldüğü ilk devirlerden itibaren, aynı coğrafya, muhit veya kavimler arasında gelişen, zamanla inanç, adet, anane ve törenlerin oluşumunda, az çok rolü olan bir çeşit masallardır (Elçin, 2004: 314). Türk kültür oluşumunun temel yapı taşlarından olan efsaneler, Türk inanç tarihi kadar eski, kökleşmiş milli hazinelerdir. Türk inanç değerlerinin günümüze taşınması açısından sözlü aktarım unsuru olarak büyük bir ihtiyacı karşılamaktadır. Menkıbelerin öznesi kutsal şahsiyetlerdir ve odağına "veli kerametleri"ni alması noktasında efsanelerden ayrılır. Halk anlatılarının işlevlerini belirlemek, hangi yönde bir ihtiyacı karşıladığı ya da hangi değerlerin aktarımında kilit rol üstlendiğinin belirlenmesi açısından çok önemlidir. Bu açıdan Malinowski'nin işlev teorisi günümüzde halk edebiyatı ürünlerini tahlil etmede yaygın olarak kullanılan teorilerden biri olmuştur (Çobanoğlu, 2015:267). Çalışmada, doksan kadar Siirt menkıbesinin incelendiği yedi kültürel ihtiyaç ve bunlara verilen tepki, şu şekildedir:

Metabolizma – Beslenme Sistemleri

Besin üretme maddesine "Yeşil Işık Şeyhi Memorat 2" menkıbesinde soğan tarımı ile, "Amine Hacıyo 1" adlı menkıbede sarma/dolma yapımı ile değinilmiştir. "Şeyh Şerafettin" adlı menkıbede, Şeyhin komutana bal ve üzüm sunarak ikramda bulunması besin dağıtımı maddesine örnektir. Besin dağıtımına bir diğer örnek "İsmail Fakirullah ve Kuyu Hadisesi" adlı menkıbedir. Fakirullah üç gün kuyuda kaldığı için evliyalarda yemek ikram etmek isterler. Fakat Fakirullah aç olmadığını söyler. Maddenin yer yer değinilen diğer alt başlıkları şunlardır: besin alınması, besin alma aletleri, elde edilen besinlerin depolanıp korunması, besin alma mekanı, besin özümsemesi, besin sindirmesi, sistemin kontrolü.

Üreme – Akrabalık

Üreme toplumsal ihtiyacına toplumlar, akrabalık sosyal ilişkisiyle tepki gösterirler. Siirt menkıbelerinden "Şeyh Hasan" adlı menkıbede Babasının keramet gücünü yitirmiş olduğu Şeyh Hasan'a malum olur. Babasının diğer şeyhler yanında zor durumda kalmasını istemeyen Şeyh Hasan babasının yerine sınava girmek ister (Karakaş, 2014:134). Babanın oğluna olan bağlılığını göstermesi açısından "Muhammed-i Ali (Muhammed-i Hanife) 2" adlı menkıbe değerlidir. Hz. Ali yaralı oğlunu kötü kalpli büyücüden kurtarmak adına kendi canını tehlikeye atar. "Amine Hacıyo 1" menkıbesinde Amine Hacıyo adlı menkıbe kahramanının hacdaki kayınpederine sarma götürme isteğini kaynanasına bahsetmesi aktarılır. Menkıbe yakın akrabalık ilişkilerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir.

Bedensel Rahatlık – Konut

Bu maddenin alt başlıkları şunlardır: Konut – barınma, giysi – örtünme, su kullanma – temizlik, ısınma – ateş. "Hesta kaplıcası 2" adlı menkıbede iman eden, halkıyla beraber müslüman olan ve Hz. Süleyman ile evlenen Belkıs kaybolan sarayı için üzülmemektedir. Bunu fark eden Hz. Süleyman, onun için eşsiz bir saray yaptırır (Karakaş, 2014:123). Hesta kaplıcası menkıbesinin bir diğer varyantında su kullanma - temizlik alt başlığı ele alınır. Hz. Süleyman ayağını yere vurur vurmaz topraktan su çıkar. Hasta adam bu suda ellerini ve yüzünü yıkar, bu sayede iyileşir. (Karakaş, 2014:123).

Güvenlik – Koruma

"Fekhe Teyran ve Botan Çayı" adlı menkıbede yöre halkının Botan Çayı'nın gürültü akışından, heybetinden korktuğu aktarılır. Bunun üzerine Fekhe Teyran, Botan Çayı'nın önüne geçerek set oluşturur. Fekhe Teyran'ı geçemeyen Botan Çayı artık eskisi gibi gürültülü akmak yerine menderesler çizerek akar. Bu sayede Fekhe Teyran adlı menkıbe kahramanı yöre halkının güvenlik ihtiyacına "koruma" ile tepki vermiş olur. "Muhammed-i Ali" adlı menkıbede ise İmam Ali oğlunu korumak amacıyla muska yazar, karısı muskayı oğlunun koluna taktığı zaman oğlu, insanüstü bir güce kavuşur.

Hareket – Faaliyetler

Malinowski'ye göre insanlar, hareket temel ihtiyacına belli faaliyetlerde bulunarak cevap verirler. İnsanların temel ihtiyaçlarını karşılayabilmeleri hareket edebilmelerine bağlıdır. Büyük Türkçe Sözlük'te Bir organizmanın çeşitli kısımlarının birbirine göre durumunu ya da yerini değiştirmesi hareket olarak tanımlanmıştır. Sıkıntılar karşısında dualarla evliyalardan iyilik beklemek bütün menkıbelerin temel konusudur. Fakat biz buraya faaliyet sonrası menkıbenin olay örgüsünde kırılma veya büyük bir değişiklik oluşturanları almayı uygun gördük. "Şeyh Halef" adlı menkıbede haksız yere hırsızlıkla suçlanan camii bekçisi, Şeyh Halef'ten halkın rüyasına girerek hırsız olmadığını söylemesini ister. "Benetis Sıtra (İbleliye) 1" adlı menkıbede kızlar namuslarına helal gelmemesi için dua faaliyetinde bulunurlar. "Şeyh Ali Fiskini" adlı menkıbede, Şeyh Ali üvey annesinin kendisine zulüm etmesi karşısında dua eder, Allah'a yalvarır. Yeşil ışık şeyhinin kardeşi çocuklarına bakamayacak kadar fakir olduğunda dua faaliyetinde bulunarak Allah'a yalvarır. "İbrahim Hakkı 1" adlı menkıbede de ipteki bütün elbiseleri çalan hırsız akıl sağlığını korumak adına bütün elbiseleri getirir teslim eder.

Büyüme – Eğitim

Sosyal yaşamın hayati bir dönemi olan büyüme sürecinde kişi, ruhsal ve fiziksel yönden çok yönlü bir değişikliğe uğrar. Yaşadığı çevreye daha iyi uyum sağlayabilmek için toplum tarafından eğitimle şekillenir. Bütün sembolik bilgilerin temeli, bilimsel bakışın ilk unsurları, töreye otoriteye, ve ahlaka değer biçme aile içinde öğrenilir. Ama toplum yaşamının, adım adım, durmadan büyüyen, gittikçe karmaşılaşan öğrenilişi kesintisiz bir süreçtir (Malinowski, 1992:117). Bu kesintisiz sürecin değişkenleri Malinowski yedi alt başlığa ayırarak maddelendirmiştir. Bunlar; kültürel değerler, kişilik problemleri, toplumdaki hiyerarşi, toplu halde yaşamının gerekleri, haram ve helal duygusu, adalet duygusu, sosyal yaşamın gerekleridir.

Kültürel Değerler

"Şeyh Şerafettin" menkıbesinde ikramda bulunmak değeri şu şekilde aktarılır: Şeyh, komutanın canının bal ve üzüm çektiğini söyleyerek onlara bal ve üzüm ikramında bulunur (Karakaş, 2014:134). "Seyit Hafız" menkıbesinde misafirler Seyit Hafız'dan kış günü kendisinden üzüm, et, pilav, içli köfte ikram etmesini ister. Seyit Hafız misafirleri istekleri doğrultusunda ağırlayarak keramet sahibi bir şahsiyet olduğunu kanıtlar. Yardımseverlik değeri, Siirt menkıbelerinin birçoğunda temel konudur. "Hesta Kaplıcası 3" adlı menkıbe Hz. Süleyman'ın hasta bir adamı sırtında taşımasını konu edinir. "Gusir Gölü Efsanesi ve Hızır" menkıbesinde Ormanardı köyünde Hızır'a yardım etmek amacıyla kapısını açan tek kişi yaşlı bir kadındır. Hızır bu yoksul yaşlı kadına tencerede kaynayan taşları nohuta çevirmek suretiyle yardım eder. Kadın yardımseverliğinin mükafatını alır. "Seyit Davut (Sağmacı Amca)" adlı menkıbede Seyit Davut yavru bir keçiyi büyüterek süt verecek olgunluğa getirir. Bu sayede çobana yardım eder.

Sultan Memduh'un kahramanı olduğu menkıbede, gemisi batan bir adam 'imdat ya Gavsü'l Memduh' diyerek yardım çağrısında bulunur. Sultan Memduh bu adama yiyecek vererek yardım eder (Arslan, 2006: 162). Sultan Memduh adına aktarılan bir diğer menkıbede, Fransızlarla savaşırken bir paşa 'Gavsü'l Memduh' şeklinde yardım diler. Bu yardım çağrısı üzerine Sultan Memduh savaş alanında yardım eder (Arslan, 2006: 163). Sultan Memduh adına rivayetlendirilen menkıbelerde yardımseverlik değerinin yoğun olarak işlendiği görülür. Bu değer işlendiği son menkıbede Masum olduğu halde hapse atılan suçsuzluğu kanıtlanamayan Yusuf adlı bir kişiye yardım etmesi konu edinilir (Arslan, 2006: 164, 165). "Şeyh Hasan" adlı menkıbede, başkasının tarlasından salatalık yediği için keranmet gücünü kaybeden babasına Şeyh Hasan'ın yardım etmesi konu edilir. Şeyh Hasan girdiği yarışmada keramet gücünü kanıtlayarak dönemin melikinden ihsan görür. "Amine Hacıo 3" adlı menkıbede, bir diğer kültürel değerimiz olan emaneti koruma değeri aktarılır. Emanet bilinci, çocuğunu emanet edecek hiç bir yer bulamayan bir annenin çocuğuna yine en iyi Yüce rabbinin sahip çıkacağını düşünerek tevekkül halinde çocuğunu bir dağa emanet etmesi şekliyle aktarılır..

Kişilik Problemleri

"Şeyh Ali Fiskini 1", "Şeyh Ali Fiskini 2" adlı Şeyh Ali'ye rivayet edilen iki menkıbede de üvey annesinin çocuk yaştaki Şeyh Ali'ye zulmetmesi aktarılır. Annesi, ondan vücudunun kapasitesini aşan işler isteyerek zor durumda bırakır. "Yeşil Işık Şeyhi: Şeyh Halil Menkıbesi", "Şeyh Kal (Babikal) 2", "Şeyh Ebubekir Efsanesi", "Muhammed-i Ali 1", "Şeyh Hüseyin (Bapiro)" adlı menkıbelerde din büyüklerine hakaret eden kişilerin akıbetleri aktarılır. Alay, hakaret sadece din büyüklerine yapıldığında değil onların talebelerine yapıldığında da cezasız kalmaz. "Sultan Memduh 4" adlı menkıbede köy bekçisi Sultan Memduh'un talebeleriyle alay etmektedir. Bunun üzerine Sultan Memduh bekçiye şiddetli bir tekme savurarak cezalandırır (Arslan, 2006:165). Yeşil ışık şeyhi olan Şeyh Halil'e rivayetlendirilen memoratta kişi şeyhin kızına hakaret eder. Bunun üzerine Şeyh Halil bu kişinin rüyasına girerek gece boyu çimdikler, kızmaması ve hakaret etmemesi gerektiğini söyler. "Amine Hacıo 2" adlı menkıbede eşine güvenmemek, Şüphe duymak gibi kişilik problemlerine sahip kişilerin karşılaacağı acı sona değinilmiştir. "Şeyh Muhammet ve Kara Ev" ile "İbrahim Hakkı 1" adlı menkıbeler hırsızlığı konu edinir.

Başkasının malını izinsiz alma, haksız kazanç sağlama davranışı da bir kişilik problemi olarak kabul edilebilir.

Toplumdaki Hiyerarşi

Siirt menkıbelerinde toplumdaki hiyerarşi yani alt üst toplum tabakası arasındaki ilişkiye sadece bir menkıbede değinilmiştir. "Şeyh Muhammet ve Kara Ev" adlı menkıbede ağa, çobanlık yapan Şeyh Muhammet'ten kırk böbrek getirmesini ister. Sürü kontrol edildiğinde kesilmiş hayvana rastlanılmaz. Ağa, çobanın keramet ehli biri olduğunu anlar. Kasımlı köyünün ağasının yanına giderek 'Senin çoban senden benden üstün biridir. Onun çobanlık yapması bizim için iyi sonuçlar doğurmaz.' der (Karakaş, 2014:138). Böylece çobanın dikey bir sosyal hareketlilik gerçekleştirmesi gerektiği vurgulanır.

Toplu Halde Yaşamının Gereklere

"Şeyh Mücahit ve Hızır", "Zemzemü'l Hassa" adlı menkıbelerde sır saklama davranışının faziletleri anlatılır. "Seyit Ahmet" menkıbesinde Seyit Ahmet karısına Kore Savaşı'na katıldığını fakat bu durumun sır olarak kalması gerektiğini belirtir. Karısı dayanamayarak bu sırrı çevresine anlatır. Bunun üzerine Seyit Ahmet o gece ölür. "Şeyh Mahmut Bayraktar" menkıbesi de "Seyit Ahmet" menkıbesi ile aynı konuyu işler. Şeyh Mahmut, başını kaybettiği halde sancağı elinden düşürmemek için savaşıma devam eder. Bir kesikbaş hikayesi olarak karşımıza çıkan menkıbede bir kadın bu doğaüstü olayı çevresindekilere anlatınca Şeyh Mahmut olduğu yerde ölür (Eryeşil, 2001: 38). "Şeyh Neccar 2" menkıbede ise ibadet özgürlüğüne önem vermeyen bir kralın karşılaştığı acı sona değinilir. "Gusir Gölü Efsanesi ve Hızır" adlı menkıbede Hızır, kendisine yardım eden kadına arkasına bakmamasını söyler. Fakat kadın dayanamayarak toplumdaki kanaat önderinin sözünü çiğner ve arkasına bakar. Buna karşılık çocuğu ve kendisi taşu dönüşür. Sır saklamak kadar önemli bir diğer toplu halde yaşamının gereğı de sözünde durmaktır. Söz verildiğı zaman hangi şartlar altında olursa olsun verilen sözü yerine getirmek, toplumda güven duygusunu arttırıp bir bütünlük oluşmasına katkı sağlayacağından oldukça önemlidir. Veysel Karani, Peygamber'i görmek üzere Medine'ye gidecektir. Fakat evde bulamazsa, başka yerde aramayıp hemen döneceğı üzere annesine söz verir. Peygamber'in evine ulaştığında Hz. Peygamber evde olmadığı için onu göremez. Hz. Ayşe, Hz. Peygamber'i mescitte aramasını veya beklemesini önerse de Veysel Karani annesine söz verdiği için hemen geri döner (Ocak, 2009: 138).

Haram ve Helal Duygusu

"Şeyh Muhammet ve Kara Ev" hırsızlık yaparak harama el uzatan kişilerin karşılaştıkları güç duruma değinilir. Aynı şekilde "İbrahim Hakkı 1" adlı menkıbede de hırsız bir ipe asılı bütün çamaşırları çalar. Fakat nereye kaçarsa kaçsın karşısında İbrahim Hakkı'yı görür. Akıl sağlığını korumak adına bütün elbiseleri getirir teslim eder. "Benetis Sitra (İbleliye) 1" adlı menkıbede, Benetis Sitra'nın diğer adı 'İbleliye'dir. Bu ifade kızların 'haramdan uzak durmaları' anlamına gelir (Karakaş, 2014:120). Hamama giden yedi genç kız, askerlerin hamam girmeye çalışmasına karşın hamamın yıkılmasını, askerlerin içeriye girmemesi için içten dua ederler. Menkıbe, namus vurgusuna, haramdan korunmaya vurgu yapar. "Şeyh Şah-ı Veli" adına rivayet edilen menkıbede şeyh mirin aklını kaybetmiş kızını iyileştirir. Mir, hediye vermek istediğı zaman şeyh mirin tek helal malı olan tenceresini ister.

Adalet Duygusu

"Şeyh Neccar 1" adlı menkıbede başkasının malı el koyan kralın ölümle sonuçlanan sonu, ve "Sultan Memduh 3" menkıbesinde masum olduğu halde hapse atılan Yusuf'un hapisten kurtulması adalet kavramını vurgular. İbrahim Hakkı'nın kahramanı olduğu menkıbede hırsız çamaşırları çalar. İbrahim Hakkı 'Merak etme anne, çamaşırlar bize aitse onlar geri gelirler.' şeklinde konuşarak ilahi adalet kavramına değinir (Karakaş, 2014:123). İbrahim Hakkı'nın kahramanı olduğu bir diğer menkıbede İbrahim Hakkı ile papaz atla Murat suyunu geçmektedirler. Papaz İbrahim Hakkı'ya ata binmesini teklif eder. Sıranın papazda olması sebebiyle İbrahim Hakkı bu teklifi kabul etmez (Eryeşil, 2001: 31).

Sosyal Yaşamın Gerekleri

Siirt menkıbelerinde, sosyal yaşamın gereklerinden olan vasiyetin uygulanması, vasiyete saygı değeri sıkça işlenir. "Şeyh Neccar 4" adlı menkıbede, Şeyh Neccar'ın cenazesi cenaze namazını kıldırması için vasiyet ettiği müridi gelene kadar musalla taşından kalkmaz. "Şeyh Hüseyin (Bapiro) 2" menkıbesinde Şeyh Hüseyin yöre halkının rüyasına girerek türbenin üstünün kapatılmasını istemediği vasiyetini bildirir. Bunun üzerine türbe üzeri açık bırakılır. Konu olarak aynı paralellikte "Şeyh Kal (Babikal) 1" menkıbesinde köy halkı türbenin üstünü kapatmayı ister. Ertesi gün çatının yıkıldığını görürler. Üç defa tekrarlanan bu olayın sonunda türbenin üstünün kapatılmaması gerektiğine ikna olurlar.

Sağlık – Hijyen

Sağlıklı olmak ve sağlığı geri kazanmak için gereken adımları atmak, bu bölümü oluşturan iki ana başlıktır. "Benetis Sıtra (İbleliye) 1" adlı menkıbede kızların askerlerden korunması için dua yoluyla hamam başlarına yıkılır. Menkıbede mekan olarak hamamın geçmesi temizliğe ve hijyene verilen önemi göstermektedir. Temizlik, sağlıklı olmak ve sağlığı geri kazanmak için temel koşuldur. "Hesta Kaplıcası 1" adlı menkıbede Hz. Süleyman kaplıcasından şifa bulmak isteyenlerin önce Belkıs'ın kaplıcasını ziyaret etmelerini sonra kendine dua etmelerini öğütler. Aynı şekilde bu menkıbede de sağlığa kavuşmak adına önerilerde bulunulur. Sağlıklı olmak, sağlığı geri kazanmak için kaplıcanın kullanılması "Şemse Mir Kaplıcası ve Şeyh Şerafettin'in Kerameti" adlı menkıbede de yer alır. Cilt hastalıklarından kurtulmak için ve özellikle egzamanın tedavisinde kaplıcaya başvurmak yörede oldukça yaygındır (Karakaş, 2006: 131). "Dara Ser Zer (Abdurrahman Bin Avf) 1" adlı menkıbe bir alternatif tıp yöntemi olarak modern tıbbın tedavi edemediği hastalıklarda "Dara Ser Zer" adı verilen ağacın kullanılması gerektiği ifade edilir.

SONUÇ

Menkıbeler, temelde dini liderler ve olaylar etrafında şekillense de farklı pek çok işlevi içerisinde barındırır. Siirt menkıbelerinde ağırlıklı olarak, büyüme toplumsal ihtiyacına toplumun kültürel tepkisi olan eğitim işlenmiştir. Malinowski, bu kültürel tepkiyi alt başlıklarıyla sıralamıştır. Menkıbelerde on bir tane olmak üzere en çok görülen, kişilik problemlerine verilen tepkilerdir. Kişilik problemlerinden altı tanesi hakaret; iki tanesi acımasızlık, zulmetme; iki tanesi hırsızlık, başkasının malını haksız yere ele geçirme; bir tanesi ise güvenmemek, şüphe duymak davranışıdır. Eğitim çerçevesinde verilen kültürel tepkilerin korunarak gelecek nesillere aktarılmasının toplumun devamlılığına ayrıca toplumsal anlatıların işlevlerinin çözümlenmesinin de kültürel devamlılığa katkısı olacağına inanmaktayız.

Kültürel İhtiyaçlar - Tepkiler	Bulunma Sayısı
Kişilik Problemleri	11
Kültürel Değerler	9
Toplu Halde Yaşamın Gerekleri	7
Adalet Duygusu	4
Haram ve Helal Duygusu	4
Hareket - Faaliyetler	4
Metabolizma – Beslenme Sistemleri	4
Sağlık – Hijyen	4
Geniş Görüşlü Olmak	3
Sosyal Yaşamın Gerekleri	3
Üreme - Akrabalık	3
Bedensel Rahatlık - Konut	2
Güvenlik - Koruma	2
Toplumdaki Hiyerarşi	1

KAYNAKÇA

- Çobanoğlu. Ö. (2015). Halkbilimi Kuramları ve Araştırma Yöntemleri Tarihine Giriş. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Arslan, H. (2006). Yüksek Ruhlar ve Aydınlar Yurdu Tillo, İstanbul: Simurg Yayınları.
- Elçin. Ş. (2004). Halk Edebiyatına Giriş, Ankara: Akçağ Yayınları.
- Eryeşil. T. (2001). Siirt Evliyalari ve Menkıbeleri, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Bitirme Tezi, Afyon.
- Karakaş. R. (2014). Siirt Menkıbeleri ve Türbe Ritüelleri, Ankara: Maya Akademi.
- Malinowski. B. K. (1992). Bilimsel Bir Kültür Teorisi, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Ocak. A. Y. (2009). Sufilik Geleneğinin Efsânevi Öncüsü, Veysel Karenî ve Üveysîlik, İstanbul: Dergah Yayınları.
- Türk Dil Kurumu. (2017). , Büyük Türkçe Sözlük. Erişim: 15.06.2017, http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts

KATILIMCI LİDERLİK ANLAYIŞININ STRES YÖNETİMİNE ETKİSİ

1

Hüseyin Ergin

Dumlupınar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Ali Özbek

TÜRMÖB

ÖZET

Günlük yaşamda olduğu gibi işletmelerdeki çalışma ortamları da stres faktörlerini yoğun olarak bünyesinde barındıran ortamlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu nedenle işletmenin liderleri ya da yöneticileri; çalışanların sağlığını, verimliliğini ve işletmenin yaşamını olumsuz yönde etkileyen bu durumdan kurtulabilmek amacıyla stres yönetimi etkinliği altında çalışanlar üzerindeki olumsuz stresi azaltma ya da önleme yöntemleri geliştirme çabası içerisinde girmektedirler. Çalışmada çeşitli liderlik tarzlarını benimseyen yöneticilerin katılımcı liderlik tarzını benimsemesi halinde, işletme içerisinde çalışanlar üzerinde meydana gelen olumsuz stresi azaltma ya da önlemedeki etkilerini ortaya çıkarmaktır. Araştırmada katılımcı liderlik ve stres yönetimi kavramları incelenerek aralarındaki ilişki açıklanmaya çalışılacaktır. Ayrıca işletmelerde katılımcı liderlik uygulamalarına ilişkin aksaklıklar tespit edilecek olup, etkin bir stres yönetimi için liderlerin neleri yapmaları gerektiği konusunda çeşitli değerlendirme ve çözüm önerileri sunulacaktır.

Anahtar kelimeler: Katılımcı Liderlik, Örgütsel Stres, Stres Yönetimi

THE EFFECT OF PARTICIPATORY LEADERSHIP ON STRESS MANAGEMENT

ABSTRACT

As it is in everyday life, working environments in the business are also confronted as environments that contain stress factors intensely. Therefore the leaders or managers of the business; efforts to reduce or prevent negative stress on employees under stress management activity in order to get rid of this situation affecting employees' health, productivity and the life of the employer in the negative. In the event that management adopts the participatory leadership style of managers who adopt various leadership styles, it is to reduce the negative stress on employees in the enterprise or to reveal the precautionary effects. In research, the concepts related to participatory leadership and stress management will be examined and relationship between them will be tried to be explained. Furthermore problems with participatory leadership practices will be identified and various assessment and solution proposals will be made on what leaders should do to manage effective stress.

Key Words: Participatory Leadership, Organizational Stress, Stress Management

Giriş

Günümüzde birçok işletmede bürokratik ve resmi bir yapı olmakla beraber otokratik liderlik tarzını benimseyen yöneticiler, karar alma sürecinde çalışanların görüşlerine hiçbir şekilde yer vermezler. Bu durum çalışanlar üzerindeki baskıyı ve olumsuz stresi büyük ölçüde artıracaktır. Bunun yerine katılımcı liderlik anlayışını benimseyen yöneticiler, astlarına kararlara katılma fırsatı tanıdığı için çalışanlar üzerindeki stres yükü azalacak, böylece olumsuz stresleri azalacak ya da önlenmiş olacaktır.

¹ Bu araştırma "Katılımcı Liderlik Anlayışının Stres Yönetimine Etkisi" adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Liderler bireylerin, grupların ve içerisinde bulunduğu işletmelerin amaç ve hedeflerinin beklenen düzeye ulaşabilmesi için ortaya çıkan ve içinde bulunulan ortamda daha farklı, yüksek bilgi, beceri ve yeteneklere sahip olan kişilerdir. Buna bağlı olarak liderin sahip olduğu kişisel özellikler ve liderlik davranışları, işletme içerisindeki bireyleri ve grupları etkileyeceği şüphesizdir.

Çalışanları ikna eden, onlarla etkin iletişim içerisinde bulunan, onları motive eden ve değişime hazırlayan liderler, işletmelerinde etkinliği ve örgütsel sinerjiyi sağlayarak bir bakıma örgütsel stres düzeyini düşürmede anahtar bir rol oynamaktadırlar. Çalışanların olumsuz stres düzeylerinde yaşanan olası düşüşler, işletmede çalışan işgörenlerin performansının artırılması ve verimli bir iş ortamı oluşturulmasını beraberinde getirmektedir. İşletmelerde yer alan yöneticilerin liderlik tarzları, söz konusu olumsuz stresin düşürülmesi sürecinde oldukça etkilidir.

Katılımcı Liderlik Kavramı

Liderlik kavramı insanoğlunun başlangıcından günümüze kadar var olan ve birden fazla kişinin bulunduğu yerde görülen bir olgudur. Liderliğin temelinde diğerlerini etkileme gücü yer almaktadır. Bu güç bazen doğuştan gelebileceği gibi bazen de sonradan elde edilebilmektedir (Örücü ve Çoban, 2017:2). Liderlik ile ilgili ilk bilimsel çalışmalara bakıldığında, işletme yönetiminin doğuşunda önemli yer tutan klasik yönetim teorisi dönemine kadar uzanmaktadır. Ancak literatürde 1980'li yıllara kadar liderlik teorileri olarak adlandırılan üç ana yaklaşımda (Durumsallık, Davranışsal ve Özellikler Yaklaşımı) belirtilen örgütsel lider ve liderlik olgularının anlamı, 1980'li yıllardan sonra köklü bir değişikliğe uğramış yeni oluşumlar meydana gelmiştir.

Liderliği tanımlayacak olursak, bir grup insanı belirli amaçlar etrafında toplayabilmek ve bu amaçları gerçekleştirmek için onları harekete geçirme, yetenek ve bilgilerin toplamı olarak ifade edebiliriz (Eren, 1998:342). Dolayısıyla liderlik, liderin yaptığı şeylerle ilgili bir süreçtir. Lider ise; başkalarını belirli bir amaç doğrultusunda davranmaya sevk eden, onlara ilham veren ve etkileyen, o kişilerin kendisini isteyerek izlemelerini sağlayan kişi olarak tanımlayabiliriz (Koçel, 2014:668)

Liderlerin tanımlanan liderlik özelliklerine sahip olmaya gereksinim duymaları gerekmektedir. Bu özellikler vizyon, istek, güven, dürüstlük, merak, cesaretlilik, soğukkanlı olmak, risk alabilmek, uzman olmak, etkililik, güvenilmek, güvenmek, desteklemek gibi özelliklerdir (Can, 2006:360).

Liderin özellikleri arasında insan odaklı, katılımcı, paylaşımcı, yaratıcı, yalın, açık, esnek ve öncü kişilik özelliklerini saymak mümkündür (Aytürk ve Peker, 2000:48). Ayrıca liderin, liderlik görevlerini yerine getirebilmesi için güç ve otorite sahibi olması gereklidir (Hodge vd., 1996:333).

Katılımcı liderlik faktörüyle liderler, yapılacak işleri astları ile tartışarak belirleme, grubu katılıma teşvik etme gibi özelliklerini ön plana çıkarmaktadır (Aykan, 2004: 218).

Stres Yönetimi Kavramı

Stres kavramı, farklı kişiler tarafından farklı anlamlar ihtiva etmektedir. Bu yüzden, stresin çeşitli tanımlamaları mevcuttur (Lindh, 2013:1). Günümüzde pek çok ülkede olduğu gibi ülkemizde de stres kavramı en çok sözü edilen konuların başında gelmektedir. Bunun nedeni bireylerin bedensel ve ruhsal rahatsızlıklarının pek çoğunun strese bağlı olarak ortaya çıkmasıdır. Stres kelimesinin türkçe karşılığını bulmak üzere sözcüklere başvurulduğunda "şiddet, zor, gerginlik, mukavemet, zorlanma, tahammül" kelimelerinin verildiği görülmektedir. Gerçekte stres kavramı iki farklı şekilde kullanılır. Birincisi rahatsızlık, gerilim ve sinir yorgunluğunun meydana gelmesine neden olan dışsal baskı kaynakları anlamındadır. Özellikle bu tanımda dıştan gelen baskı kaynağı olarak çeşitli etkenler stres olarak ifade edilmektedir. İkincisi ise insanlarda hoşnutsuzluk duygularının meydana gelmesine

neden olan iç tepkiler olarak adlandırılmaktadır. Başka bir tanıma göre stres, insanın içinde yaşadığı ortamı kötü olarak değerlendirmesi sonucu düştüğü durum olarak ifade edilebilir. Bu tanımda stresin kişinin algılamasına göre değiştiğinin bir göstergesidir (Kirel vd., 2007:67).

Stresin üç aşaması bulunmaktadır. Bu aşamalar sırasıyla alarm, direnç ve tükenme aşaması olarak sıralayabiliriz (Ornelas ve Kleiner, 2005:65). Ayrıca çalışanların yaşadıkları stresin çalışanların performanslarını ve dolayısıyla işletmelerin verimliliklerini etkilemeleri nedeniyle, yönetimin örgütsel stres faktörlerini belirleme ve ortadan kaldıracak önlemler alma çabası içerisinde girmeleri de kaçınılmazdır (Aydın, 2004:17). Yöneticilerin ve çalışanların ruh ve beden sağlığını koruyabilmeleri, üretici ve verimli bir yaşam sürdürebilmeleri için gerek bireysel anlamda gerekse örgütsel anlamda stres düzeyinin optimal düzeyde tutulabilmesini sağlayabilecek çeşitli stratejilerin uygulanması gerekmektedir (Yılmaz ve Ekici, 2006:55).

Stres yönetimi, ruh ve beden sağlığını korumak, üretken ve verimli bir yaşam sürdürebilmek için gereklidir. Stres yönetimiyle istenen, stresin bütün türlerinden kaçınmak değil; verimlilik, enerji ve canlılık alanında olumlu bir güç oluşturmaktır. Amaç, optimum stresi yaratmaktır. Stres yönetimi ile stresin olumlu etkileri desteklenir, olumsuz etkileri ise azaltılmaya ya da yok edilmeye çalışılır. Bireyler çalışma yaşamında karşılaştığı stres kaynakları ile tek başına baş edemez. Örgüt yönetimi ise, uyguladığı örgütsel programlar ile çalışma ortamından stres yaratıcıları uzaklaştırarak çalışanlara daha elverişli ve huzurlu bir ortam sağlamaya çalışır. Yapıcı (yararlı) stresin, görev performansına olumlu etki yaptığı ancak yıkıcı (zararlı) stresin performansı azalttığı ve bireyin sağlığını bozduğunu bilen iyi bir yönetici; bireyler, çalışma ortamı, iş çevresi ve iş stresinin miktarı arasında sağlıklı bir ortam bulmaya çalışmaktadır (Gümüştekin ve Öztemiz, 2004:61-62).

Stres yönetiminde etkili olan bireysel yaklaşımları şu şekilde sayabiliriz:

- Fiziksel Hareketler,
- Derin Gevşeme ve Dinlenme Teknikleri,
- Davranış Değiştirme,
- Yoga ve Meditasyon,
- Biyolojik Geri Besleme,
- Dengeli Beslenme,
- Zaman Yönetimi.

Stresi azaltma ve önlemede yararlanılacak örgütsel yaklaşımlar, çalışanlar ve yöneticiler üzerindeki olumsuz iş stresini minimize etmeye yönelik hazırlanmalıdır. Ayrıca çalışanlarla ilgili örgütsel stres kaynaklarının nedenlerinin tespit edilebilmesi ve çözüm yollarının bulunması, örgüt içerisinde çalışanların motivasyonunu artıracaktır. Stres yönetiminde etkili olan örgütsel yaklaşımları ise şu şekilde sayabiliriz:

- Örgütsel Rollerin Belirlenmesi ve Çatışmayı Azaltma,
- Örgütsel İletişim,
- Fiziksel Çalışma Koşullarının İyileştirilmesi,
- Stres Danışmanlığı,
- İşi Genişletme ve Zenginleştirme,
- Kariyer Planlaması,
- Sosyal Destek Sağlama.

Katılımcı Liderlik ve Stres Yönetimi Kavramı Arasındaki İlişki

Günümüz işletmelerinde karar verme yönetsel bir faaliyet olduğu kadar, bir organizasyon süreci olarak da büyük önem taşımaktadır.

Örgütlerde çalışanlar sadece maddi ihtiyaçlarını karşılayarak tatmin olamamaktadır. Çalışanlar kendilerini ilgilendiren her türlü kararın görüşülmesine ve sonuçlandırılmasına aktif olarak katılıp düşüncelerini serbestçe ifade etmeyi talep

etmektedirler (Tayfun ve Kösem, 2005:114). Eğer yöneticiler, çalışanlarını yaptıkları işten daha fazla zevk almalarını istiyorlarsa, onları işlerin daha kolay yapılması sürecine katılımlarını sağlamaları gerekmektedir (Serinkan, 2013:96).

Katılımcı liderlik, çalışanların isteğine cevap vererek gerek işgörenlerin içsel motivasyonunu yükselterek gerekse onlarda güven algısını yaratarak işgörenlerin işle ilgili algılarını olumlu bir şekilde etkilemektedir. Bu yüzden, katılımcı liderliğin işgörenlerin işlerinden duyduğu memnuniyeti olumlu olarak etkilemesini bekleyebiliriz (Bitmiş vd., 2015:5). Düşünce ve fikirlerini herhangi bir şekilde korkmadan ve baskı altında kalmaksızın özgür bir şekilde ifade edebilen çalışanlarda, olumsuz stres düzeylerinde düşüş göstermesi yanında, olumlu stres düzeylerinde de belirgin bir artış gözükmesi muhtemeldir. Dolayısıyla örgütlerde stres yönetiminin etkinliğinin başarıya ulaşabilmesinde önemli bir saçı ayağını katılımcı liderlik uygulamaları teşkil edecektir.

Lider üyesi olduğu organizasyonun amaç ve stratejilerinin belirlenmesinde, gerçekleştirilmesinde ve ortaya çıkan sorunlara uygun çözüm önerilerinin seçiminde sürekli olarak karar vermek durumunda kaldığı için, tüm üyelerinin karar verme sürecine katılımlarını sağlayacak bir sistemi benimsemek ve uygulamak durumundadır. Örgüt içinde katılımcı stratejik planlama izlenmeli, problem çözme ve beyin fırtınası grupları oluşturularak, geleceğe ilişkin belirsizlikleri ve stresi azaltıcı planlar oluşturulmalıdır. Bu şekilde örgüt içerisinde çalışanların üzerindeki baskı, endişe, huzursuzluk vb.gibi strese yol açan faktörlerde önemli oranda azalma gösterecek, dolayısıyla stres yönetimine büyük katkı sağlanmış olacaktır.

Amaç ve Yöntem

İşletmelerde etkin bir stres yönetimi için, katılımcı liderlik tarzı uygulamalarının oldukça düşük görüldüğü ülkemizde bu uygulamaların artırılması için çözüm önerileri geliştirilmelidir. Yapılacak araştırmadan elde edilen bulgular katılımcı liderlik anlayışının, çalışanların stres düzeyleri üzerindeki olası etkilerini ortaya koyması açısından önem kazanmaktadır. Araştırma bulgularının sonuçları stres yönetimi sürecini farklı bir boyuttan açıklayarak, stres yönetimine yeni bir bakış açısı kazandırmaktadır.

Araştırmanın amaçları doğrultusunda geliştirilen hipotezler tablo 1’de yer almaktadır

Tablo 1. Araştırmanın Hipotezleri

H1: Çalışanların cinsiyetleri ile “işletmemizde bizi de kapsayan çalışma grupları, takım vb. oluşumlar bulunmaktadır” ifadesine verdikleri yanıtlar arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H2: Çalışanların eğitim düzeyleri ile “işletmemizde çalışanlarla üst yönetim arasındaki statü farklılığını ortadan kaldırmak için gereken çabalar gösterilmektedir” ifadesine verdikleri yanıtlar arasında anlamlı bir ilişki vardır.

H3: Çalışanların “yönetimsel uygulamaları eleştirebildiğim için bu konuda kendimi hiç rahatsız hissetmem” ifadesine verilen yanıtlar ile “işletmemizdeki demokratik çalışma ortamı, yeteneklerimi kullanabilme imkânı verir” ifadesine verdikleri yanıtlar arasında 0.05’lik anlam derecesine göre istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H4: Çalışanların “işimi yaparken engellendiğim duygusu hiç hissetmiyorum” ifadesine verilen yanıtlar ile “işletmemizde çalışanlar örgütlenme faaliyetine katılım sayesinde, yetki ve sorumluluklarını açık bir şekilde bilmektedir” ifadesine verdikleri yanıtlar arasında 0.05’lik anlam derecesine göre istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

H5: Çalışanların “işletmemizde demokratik bir ortamda çalıştığım için kendimi mutlu hissediyorum” ifadesine verilen yanıtlar ile “işletmemizde ilişkiler insan öncelikli olmakta, insana yatırım yapılmaktadır” ifadesine verdikleri yanıtlar arasında 0.05’lik anlam derecesine göre istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki

bulunmaktadır.

H6: Çalışanların işyerindeki çalışma süreleri ile "işletmemizde her zaman çalışanlarla yöneticiler arasında karşılıklı sevgi ve saygı bulunmaktadır" görüşüne katılım düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H7: Çalışanların eğitim düzeyleri ile "işletmemizde demokratik bir ortamda çalıştığım için kendimi mutlu hissediyorum" görüşüne katılım düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

H8: Çalışanların eğitim düzeyleri ile "işletmemizde çalışanlara yenilikçi çabalarının teşvik edilmesi için ödül vs. verilmektedir" görüşüne katılım düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Araştırma kapsamında deneklerin tamamına ulaşmak üzere 194 anket formu yurt müdürlüklerine ve ilgili idari birimlere ulaştırılmıştır. Belirlenen süre sonunda 118 anket toplanabilmiş, anket formlarının 9 tanesi kontrol sorusu yardımıyla elenmiş ve toplanan anket formu sayısı 109'a düşmüş ve bu sayı üzerinden anket formları değerlendirmeye tabi tutulmuştur. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket kullanılmıştır. Veri toplama aracı olarak kullanılan anket formu toplam üç bölümden ve 26 sorudan oluşmuştur. Anketin birinci bölümünde yer alan ilk dört soru, anket formunu yanıtlayanlar hakkında tanımlayıcı kişisel bilgileri içermektedir. Bu sorular araştırmaya katılanların yaş, cinsiyet, eğitim düzeyi ve çalışma süresiyle ilişkin sorulardır. 1-10. sorular, çalışanların bulundukları işyerlerinde örgüt içi stres durumlarına ilişkin görüşlerini saptamaya yöneliktir. 11-20. sorular, çalışanların işyerlerindeki katılımcı liderlik uygulamalarına ilişkin görüşlerini saptamaya yöneliktir. 21-22. sorular, çalışanların her iki olguya ilişkin genel görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Araştırmanın amaçlarına uygun olarak tanımlayıcı (betimsel) ve bağıntısal araştırma kullanılmıştır. Araştırmanın anakütlesini, Eskişehir ili Merkez ilçesinde bulunan, Yüksek Öğrenim Kredi ve Yurtlar Kurumu Eskişehir Bölge Müdürlüğü'ne bağlı bulunan öğrenci yurtlarındaki çalışanlar oluşturmaktadır. Araştırmada gerekli verilerin sistematik bir şekilde toplanıp istatistiksel analize uygun olarak değerlendirilmesi için anket yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen veriler SPSS 15.0 istatistik paket programı ile analiz edilmiştir.

Bulgular

Verilerin analizinde istatistiksel tekniklerden güvenilirlik analizi, frekans ve yüzde (%) tekniklerinden yararlanılmıştır. Bunun yanında, değişkenler arasındaki bağlantıları görmek için çeşitli hipotezler kurulmuş ve bu hipotezler daha uygun olduğu düşünülerek Pearson Ki-kare testi ile One-way Anova testine tabi tutulup değerlendirilmiştir.

Çalışma için hazırlanan anketin güvenilirliğini ölçmek için çalışmada 30 işgören üzerinde uygulama yapılmıştır. Geliştirilen 26 değişkenli, Likert tipi anket verilerinin güvenilirliği Cronbach's Alpha yöntemi ile ölçülmüştür. Analiz sonucunda, anket verilerinin Alpha katsayısı, 0,851 olarak saptanmıştır. Bu değer 1,00'e çok yakın bir değer olduğundan anketin güvenilir olduğuna ve dolayısıyla araştırmada kullanılmasına karar verilmiştir.

Anketi geçerli olarak dolduran 109 kişiden, KYK Eskişehir Bölge Müdürlüğü'ne bağlı öğrenci yurtlarında çalışanların demografik yapısı kapsamında yaş gruplarına, eğitim durumlarına, çalışma sürelerine ve cinsiyetlerine göre dağılımı yer almakta ve ilgili verilere ilişkin gruplandırmalar, frekans değerleri ve yüzdelik dilimlerin değerleri Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Çalışanların Demografik Özellikleri

	Sayı	%		Sayı	%
Yaş			Eğitim		
18-25	9	8.3	İlköğretim	13	11.9
26-40	40	36.7	Lise	27	24.8
41-55	59	54.1	Lisans	65	59.6
55+	1	0.9	Lisansüstü	4	3.7
Toplam	109	100.0	Toplam	109	100.0
Çalışma Süresi			Cinsiyet		
1-5 yıl	20	18.3	Kadın	42	38.5
6-10 yıl	11	10.1	Erkek	67	61.5
11-15 yıl	11	10.1	Toplam	109	100.0
16+ yıl	67	61.5			
Toplam	109	100.0			

Tablo 2’de görüldüğü gibi ankete katılanların yaş gruplarına göre dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir: Çalışanların %54,1’lik kısmı 41-55 arası yaş grubunda toplandığı görülmektedir. %36,7’lik kısmını 26-40 arası yaş grubu, %8,3’lük kısmını 18-25 arası yaş grubu oluşturmıştır. Bunun dışında % 0,9’luk kısmı 55 ve üzeri yaş grubunda toplanmaktadır.

Ankete katılan çalışanların eğitim düzeylerinin dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir: Eğitim düzeylerinde en büyük kategoriyi % 59,6’lık bir oran ile lisans mezunları oluşturmaktadır. Lise mezunları %24,8’lik kısmı, İlköğretim mezunları %11,9’luk kısmı oluşturmaktadır. Lisansüstü mezunlar ise, %3,7’lik bir katılım sağlamıştır.

Ankete katılan çalışanların çalışma sürelerine göre dağılımı şu şekilde gerçekleşmiştir: Ankete katılan çalışanların %61,5’lik kısmını 16 yıl ve üzeri çalışmış olanlar, %18,3’lük kısmını 1-5 yıl süresince çalışmış olanlar, %10,1’lik kısmını 6-10 yıl arasında çalışanlar, yine %10,1’lik kısmını 11-15 yıl arası çalışmış olanlar meydana getirmektedir. Son olarak çalışanların cinsiyetlerine göre dağılımını incelediğimizde, ankete katılan çalışanların %38,5’lik kısmını kadınlar, %61,5’lik kısmını ise erkekler oluşturmaktadır.

Anketi geçerli olarak dolduran 109 kişiden, KYK Eskişehir Bölge Müdürlüğü’ne bağlı öğrenci yurtlarında çalışan personelden, örgüt içi stres durumlarıyla ilgili görüşleri alınmış ve sonuçlar Tablo 3’de gösterilmiştir.

Tablo 3. Çalışanların Örgüt içi Stresle ile İlgili Görüşlerinin, Aritmetik Ortalama ile Standart Sapma Değerlerini Gösteren Tablo

Çalışanların Örgüt içi Strese İlişkin Görüşleri	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
İşimi yaparken yöneticilerimin baskısını hiç hissetmiyorum.	2,68	1,29
Yöneticilerimle etkin iletişim yolları kurabildiğim için kendimi huzurlu hissedirim.	3,46	1,22
Yöneticilerime işle ilgili sorunlarımı söylemekten çekinmem.	3,89	1,20
Yönetimsel uygulamaları eleştirebildiğim için bu konuda kendimi hiç rahatsız hissetmem.	3,27	1,18
İşletmemizde demokratik bir ortamda çalıştığım için kendimi mutlu hissediyorum.	3,26	1,22
İşimle ilgili kararlar alınırken, yöneticilerimden gereken desteği gördüğüm için, bu durumdan hoşnut olurum.	3,39	1,26
İşimi yaparken engellendiğim duygusu hiç hissetmiyorum.	3,17	1,24
Yöneticilerimin iş yerinde bana karşı yakın ilgi göstermesinden tedirginlik duymam.	3,45	1,17
İşimle ilgili herhangi bir hata yaptığımda, cezalandırma yerine yöneticilerimin tavsiye vermeleri bende olumlu etkiye sahiptir.	4,02	1,01
Yöneticilerim işimle ilgili beni takdir ettikleri için kendime olan güvenim artmaktadır.	3,99	1,14

Tablo 3’de yer alan verilere göre en fazla desteklenen ifade 4,02 ortalama değerine sahip olan, “işimle ilgili herhangi bir hata yaptığımda, cezalandırma yerine yöneticilerimin tavsiye vermeleri bende olumlu etkiye sahiptir” ifadesidir. En az desteklenen ve en düşük ortalama değerine sahip ifade ise 2,68 ortalama değeri olan, “işimi yaparken yöneticilerimin baskısını hiç hissetmiyorum” ifadesidir.

“Yönetimsel uygulamaları eleştirebildiğim için bu konuda kendimi hiç rahatsız hissetmem” ifadesi 3,27, “işletmemizde demokratik bir ortamda çalıştığım için kendimi mutlu hissediyorum” ifadesi 3,26, “işimle ilgili kararlar alınırken yöneticilerimden gereken desteği gördüğüm için bu durumdan hoşnut olurum” ifadesi 3,39, “işimi yaparken engellendiğim duygusu hiç hissetmiyorum” ifadesi 3,17 aritmetik ortalama değerine sahiptir. “Yöneticilerimle etkin iletişim yolları kurabildiğim için kendimi huzurlu hissederim” ifadesi 3,46, “yöneticilerime işle ilgili sorunlarımı söylemekten çekinmem” ifadesi 3,89, “yöneticilerimin iş yerinde bana karşı yakın ilgi göstermesinden tedirginlik duymam” ifadesi 3,45, “yöneticilerim işimle ilgili beni takdir ettikleri için kendime olan güvenim artmaktadır” ifadesi 3,99 aritmetik ortalama değerini almıştır.

Anketi geçerli olarak dolduran 109 kişiden, KYK Eskişehir Bölge Müdürlüğü’ne bağlı öğrenci yurtlarında çalışan personelden, katılımcı liderlik uygulamalarıyla ilgili görüşleri alınmış ve sonuçlar Tablo 4’de gösterilmiştir.

Tablo 4. Çalışanların Katılımcı Liderlik ile İlgili Görüşlerinin, Aritmetik Ortalama ile Standart Sapma Değerlerini Gösteren Tablo

Çalışanların Katılımcı Liderliğe İlişkin Görüşleri	Aritmetik Ortalama	Standart Sapma
İşletmemizde yaptığım iş ile ilgili benim görüşlerime de değer verilir.	3,35	1,19
İşletmemizde planlar hazırlanırken çalışanlar bu sürece katılmaktadır.	2,81	1,19
İşletmemiz çalışanların çabalarını artırabilmek için onların beklentilerini bilmektedir.	2,86	1,25
İşletmemizde çalışanlar örgütlenme faaliyetine katılım sayesinde, yetki ve sorumluluklarını açık bir şekilde bilmektedir.	3,00	1,13
İşletmemizde bizi de kapsayan çalışma grupları, takım vb. oluşumlar bulunmaktadır.	2,80	1,27
İşletmemizde ilişkiler insan öncelikli olmakta, insana yatırım yapılmaktadır.	3,32	1,31
İşletmemizde çalışanlara yenilikçi çabalarının teşvik edilmesi için ödül vs. verilmektedir.	2,52	1,29
İşletmemizde her zaman çalışanlarla yöneticiler arasında karşılıklı sevgi ve saygı bulunmaktadır.	3,28	1,17
İşletmemizde çalışanlarla üst yönetim arasındaki statü farklılığını ortadan kaldırmak için gereken çabalar gösterilmektedir.	2,56	1,21
İşletmemizdeki demokratik çalışma ortamı yeteneklerimi kullanabilme imkânı verir.	2,97	1,32

Tablo 4’de yer alan verilere göre en fazla desteklenen ifade 3,35 ortalama değerine sahip olan, “işletmemizde yaptığım iş ile ilgili benim görüşlerime de değer verilir” ifadesidir. En az desteklenen ve en düşük ortalama değerine sahip ifade ise 2,52 ortalama değeri olan, “işletmemizde çalışanlara yenilikçi çabalarının teşvik edilmesi için ödül vs. verilmektedir” ifadesidir.

“İşletmemizde planlar hazırlanırken çalışanlar bu sürece katılmaktadır” ifadesi 2,81, “işletmemiz çalışanların çabalarını artırabilmek için onların beklentilerini bilmektedir” ifadesi 2,86, “işletmemizde çalışanlar örgütlenme faaliyetine katılım sayesinde, yetki ve sorumluluklarını açık bir şekilde bilmektedir” ifadesi 3,00, “işletmemizde bizi de kapsayan çalışma grupları, takım vb. oluşumlar bulunmaktadır” ifadesi 2,80 aritmetik ortalama değerine sahiptir. “İşletmemizde ilişkiler insan öncelikli olmakta, insana yatırım yapılmaktadır” ifadesi 3,32,

"işletmemizde her zaman çalışanlarla yöneticiler arasında karşılıklı sevgi ve saygı bulunmaktadır" ifadesi 3,28, "işletmemizde çalışanlarla üst yönetim arasındaki statü farklılığını ortadan kaldırmak için gereken çabalar gösterilmektedir" ifadesi 2,56, "işletmemizdeki demokratik çalışma ortamı yeteneklerimi kullanabilme imkânı verir" ifadesi 2,97 aritmetik ortalama değerini almıştır.

Tablo 5. Çalışanların "işletme yönetiminin bana karşı tavır ve tutumları olumsuz stres düzeyimi etkilemektedir" Görüşlerine İlişkin Dağılımları

Katılım Düzeyleri	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	13	11,9
Katılmıyorum	22	20,2
Fikrim yok	10	9,2
Katılıyorum	45	41,3
Kesinlikle katılıyorum	19	17,4
Toplam	109	100,0

$$X=3,32$$

Frekans dağılımına bakıldığında; Tablo 5’de görüldüğü gibi çalışanların, "işletme yönetiminin bana karşı tavır ve tutumları olumsuz stres düzeyimi etkilemektedir" ifadesine ilişkin görüşlerinin frekansları ve bu frekanslara ait yüzdelere bulunmuş, genel dağılımın ne olduğu tespit edilmiştir. Ankete katılan çalışanların %32,1’i "işletme yönetiminin bana karşı tavır ve tutumları olumsuz stres düzeyimi etkilemektedir" görüşüne katılmazken, %58,7’si ile çalışanların yarısından fazlası, "işletme yönetiminin bana karşı tavır ve tutumları olumsuz stres düzeyimi etkilemektedir" görüşüne katılmaktadır. Tablonun aritmetik ortalaması 3,32’dir.

Tablo 6. Çalışanların "işletme yönetiminin katımlı yönetim uygulamaları sonucu olumsuz stres düzeyim azalmaktadır" Görüşlerine İlişkin Dağılımları

Katılım Düzeyleri	Frekans	Yüzde (%)
Kesinlikle Katılmıyorum	4	18
Katılmıyorum	18	16,5
Fikrim yok	24	22
Katılıyorum	48	44,0
Kesinlikle katılıyorum	15	13,8
Toplam	109	100,0

$$X=3,47$$

Bir diğer frekans dağılımı Tablo 6’da görüldüğü gibi çalışanların, "işletme yönetiminin katımlı yönetim uygulamaları sonucu olumsuz stres düzeyim azalmaktadır" ifadesine ilişkin görüşlerinin frekansları ve bu frekanslara ait yüzdelere bulunmuş, genel dağılımın ne olduğu tespit edilmiştir. Ankete katılan çalışanların %34,5’i "işletme yönetiminin katımlı yönetim uygulamaları sonucu olumsuz stres düzeyim azalmaktadır" görüşüne katılmazken, %57,8’si ile çalışanların yarısından fazlası "işletme yönetiminin katımlı yönetim uygulamaları sonucu olumsuz stres düzeyim azalmaktadır" görüşüne katılmaktadır. Tablonun aritmetik ortalaması 3,47’dir.

Bulguların, Ki-Kare Analizi Tekniği ile değerlendirilmesi aşağıdaki gibi mümkündür:

Bu bölümde hipotezlere ait veriler tablolarla ifade edilmiş, hipotezlere ait sonuçlar ortaya konmuş ve yorumlar yapılmıştır.

H3: Çalışanların "yönetimsel uygulamaları eleştirebildiğim için bu konuda kendimi hiç rahatsız hissetmem" ifadesine verilen yanıtlar ile "işletmemizdeki demokratik çalışma ortamı yeteneklerimi kullanabilme imkânı verir" ifadesine verdikleri yanıtlar arasında 0.05’lik anlam derecesine göre istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 7. H3 Hipotezi Ki-kare Analizi Tablosu

		İfadeye İlişkin Yanıtları (20)			Sd	Pearson X ²	P
		Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum			
İfadeye İlişkin Yanıtları (4)	Katılmıyorum	21 %61,8	4 %11,8	9 %26,4	4	10,808	0,029
	Fikrim Yok	6 %31,6	7 %36,8	6 %31,6			
	Katılıyorum	22 %39,3	8 %14,3	26 %46,4			

Yapılan ki-kare analizinde tabloların hücrelerinde yer alan değerlerden 5'ten küçük olanların oranı toplam hücre sayısının %20'sini geçtiği için tablonun satır ve sütununda yer alan "kesinlikle katılmıyorum" ve "katılmıyorum" seçenekleri "katılmıyorum" seçeneği altında; "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçenekleri de "katılıyorum" seçeneği altında birleştirilerek 5'li ölçek 3'lü ölçeğe dönüştürülmüş ve bu son birleştirme sonucu gözelerin oranı % 20'nin altına düştüğü için ki-kare analizi yapılmıştır. Oluşan tablo, 3X3 şeklinde olduğu için veriler Pearson kıkare testi ile analiz edilmiştir. Pearson kıkare test değeri (10,808) ortaya çıkma olasılığı $0,029 < 0,05$ olduğu için söz konusu iki ifadeye verilen yanıtlar arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu yüzden **H3** hipotezi kabul edilmiştir.

H4: Çalışanların "işimi yaparken engellendiğim duygusu hiç hissetmiyorum" ifadesine verilen yanıtlar ile "işletmemizde çalışanlar örgütlenme faaliyetine katılım sayesinde, yetki ve sorumluluklarını açık bir şekilde bilmektedir" ifadesine verdikleri yanıtlar arasında 0.05'lik anlam derecesine göre istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 8. H4 Hipotezi Ki-kare Analizi Tablosu

		İfadeye İlişkin Yanıtları (14)			Sd	Pearson X ²	P
		Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum			
İfadeye İlişkin Yanıtları (7)	Katılmıyorum	23 %59	6 %15,4	10 %25,6	4	16,693	0.002
	Fikrim Yok	6 %42,9	2 %14,2	6 %42,9			
	Katılıyorum	11 %19,7	20 %35,7	25 %44,6			

Yapılan ki-kare analizinde tabloların hücrelerinde yer alan değerlerden 5'ten küçük olanların oranı toplam hücre sayısının %20'sini geçtiği için, tablonun satır ve sütununda yer alan "kesinlikle katılmıyorum" ve "katılmıyorum" seçenekleri "katılmıyorum" seçeneği altında; "katılıyorum" ve "kesinlikle katılıyorum" seçenekleri de "katılıyorum" seçeneği altında birleştirilerek 5'li ölçek 3'lü ölçeğe dönüştürülmüş ve bu son birleştirme sonucu gözelerin oranı % 20'nin altına düştüğü için ki-kare analizi yapılmıştır. Oluşan tablo, 3X3 şeklinde olduğu için veriler Pearson kıkare testi ile analiz edilmiştir. Pearson kıkare test değeri (16,693) ortaya çıkma olasılığı $0,002 < 0,05$ olduğu için söz konusu iki ifadeye verilen yanıtlar arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu yüzden **H4** hipotezi kabul edilmiştir.

H5: Çalışanların “işletmemizde demokratik bir ortamda çalıştığım için kendimi mutlu hissediyorum” ifadesine verilen yanıtlar ile “işletmemizde ilişkiler insan öncelikli olmakta, insana yatırım yapılmaktadır” ifadesine verdikleri yanıtlar arasında 0.05’lik anlam derecesine göre istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.

Tablo 9. H5 Hipotezi Ki-kare Analizi Tablosu

		İfadeye İlişkin Yanıtları (16)			Sd	Pearson X ²	P
		Katılmıyorum	Fikrim Yok	Katılıyorum			
İfadeye İlişkin Yanıtları (5)	Katılmıyorum	18 %51,4	5 %14,3	12 % 34,3	4	13,355	0.010
	Fikrim Yok	4 %30,7	3 %23,1	6 %46,2			
	Katılıyorum	11 %18.1	9 %14,7	41 %67,2			

Yapılan ki-kare analizinde tabloların hücrelerinde yer alan değerlerden 5’ten küçük olanların oranı toplam hücre sayısının %20’sini geçtiği için, tablonun satır ve sütununda yer alan “kesinlikle katılmıyorum” ve “katılmıyorum” seçenekleri “katılmıyorum” seçeneği altında; “katılıyorum” ve “kesinlikle katılıyorum” seçenekleri de “katılıyorum” seçeneği altında birleştirilerek 5’li ölçek 3’lü ölçeğe dönüştürülmüş ve bu son birleştirme sonucu gözelerin oranı % 20’nin altına düştüğü için ki-kare analizi yapılmıştır. Oluşan tablo, 3X3 şeklinde olduğu için veriler Pearson kıkare testi ile analiz edilmiştir. Pearson kıkare test değeri (13,355) ortaya çıkma olasılığı 0,010 <0,05 olduğu için söz konusu iki ifadeye verilen yanıtlar arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu yüzden **H5** hipotezi kabul edilmiştir.

Bulguları ayrıca **One-Way Anova** test tekniği ile de değerlendirebiliriz. Varyans analizi olarak da adlandırılan bu teknik, örneklemelerin karşılaştırılmasında grup içindeki ve gruplar arasında bulunan değişimlerin tespit edilmesine dayanır. Verilerdeki değişim grup içi ve gruplar arası değişim olmak üzere ikiye bölünür ve test istatistiği bunların oranından elde edilir.

H6: Çalışanların iş yerindeki çalışma süreleri ile “işletmemizde her zaman çalışanlarla yöneticiler arasında karşılıklı sevgi ve saygı bulunmaktadır” görüşüne katılım düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 10. H6 Hipotezi One-way Anova Analizi Tablosu

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık
Gruplar arası	20,285	3	6,762	5,466	,002
Grup içi	129,899	105	1,237		
Toplam	150,183	108			

Tablo 10’da görüldüğü gibi, yapılan test sonucunda p değeri 0,002 olarak bulunmuştur. Bu değer 0,05’ten küçük olduğu için **H6** hipotezi kabul edilmiş ve %5 anlamlılık düzeyinde, çalışanların işletmedeki çalışma süreleri ile “işletmemizde her zaman çalışanlarla yöneticiler arasında karşılıklı sevgi ve saygı bulunmaktadır” görüşüne ilişkin değerlendirmeleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir.

“İşletmemizde her zaman çalışanlarla yöneticiler arasında karşılıklı sevgi ve saygı bulunmaktadır” sorusuna verilen cevaplar çalışma süresine göre değerlendirildiğinde bu soruya 1-5 yıl arası çalışanlar, 16 yıl ve üzeri çalışanlara oranla daha fazla olumlu yanıt vermişlerdir ($F=1,13507$; $p=0,002$). Yani 1-5 yıl arası çalışanlar, işletmede genelde kendileri ile yöneticileri arasında karşılıklı saygı ve sevginin

H7: Çalışanların eğitim düzeyleri ile “işletmemizde demokratik bir ortamda çalıştığım için kendimi mutlu hissediyorum” görüşüne katılım düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

bulunduğunu, 16 yıl ve üzeri çalışanlara göre daha fazla düşünmektedirler.

Tablo 11. H7 Hipotezi One-way Anova Analizi Tablosu

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık
Gruplar arası	14,864	3	4,955	3,505	0,018
Grup içi	148,421	105	1,414		
Toplam	163,284	108			

Tablo 11’de görüldüğü gibi, yapılan test sonucunda p değeri 0,018 olarak bulunmuştur. Bu değer 0,05’ten küçük olduğu için **H7** hipotezi kabul edilmiş ve %5 anlamlılık düzeyinde, çalışanların eğitim düzeyleri ile “işletmemizde demokratik bir ortamda çalıştığım için kendimi mutlu hissediyorum” görüşüne ilişkin değerlendirmeleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir.

“İşletmemizde demokratik bir ortamda çalıştığım için kendimi mutlu hissediyorum” sorusuna verilen cevaplar eğitim düzeylerine göre değerlendirildiğinde lise eğitimi alanların, lisans eğitimi alanlara oranla daha fazla olumlu yanıt verdiği görülmektedir. Yani lise eğitimi alanların, lisans eğitimi alanlara oranla çalıştığı yerdeki demokratik ortamda kendilerini daha fazla mutlu hissettikleri söylenebilir.

H8: Çalışanların eğitim düzeyleri ile “işletmemizde çalışanlara yenilikçi çabalarının teşvik edilmesi için ödül vs. verilmektedir” görüşüne katılım düzeyleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık vardır.

Tablo 12. H8 Hipotezi One-way Anova Analizi Tablosu

	Kareler Toplamı	Serbestlik Derecesi	Kareler Ortalaması	F	Anlamlılık
Gruplar arası	13,667	3	4,556	2,855	0,041
Grup içi	167,525	105	1,595		
Toplam	181,193	108			

Tablo 12’de görüldüğü gibi, yapılan test sonucunda p değeri 0,041 olarak bulunmuştur. Bu değer 0,05’ten küçük olduğu için **H8** hipotezi kabul edilmiş ve %5 anlamlılık düzeyinde, çalışanların eğitim düzeyleri ile “işletmemizde çalışanlara yenilikçi çabalarının teşvik edilmesi için ödül vs. verilmektedir” görüşüne ilişkin değerlendirmeleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu söylenebilir.

“İşletmemizde çalışanlara yenilikçi çabalarının teşvik edilmesi için ödül vs. verilmektedir” sorusuna verilen cevaplar eğitim düzeylerine göre

değerlendirildiğinde ilköğretim eğitimi alanların, lisans eğitimi alanlara oranla daha fazla olumlu yanıt verdiği görülmektedir($F=1,12308$; $p=0,041$). Yani ilköğretim eğitimi alanların, lisans eğitimi alanlara oranla işletmede çalışanlara yenilikçi çabalarının teşvik edilmesi için ödül vs. verilmekte olduğu görüşündedir.

Sonuç ve Öneriler

Stres günlük hayatımızda dahil olmak üzere, iş hayatımızda da önemli bir yer teşkil etmektedir. Yapılan anket çalışmasında 1-10. sorular, çalışanların bulundukları iş yerlerinde örgüt içi stres durumlarına ilişkin görüşlerini saptamaya yöneliktir. 11-20. sorular, çalışanların iş yerlerindeki katılımcı liderlik uygulamalarına ilişkin görüşlerini saptamaya yöneliktir. 21-22. sorular da çalışanların her iki olguya ilişkin genel görüşleri belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışanların örgüt içi stres durumlarına ilişkin ortalamalar incelendiğinde, en fazla desteklenen ifade 4,02 ortalama değerine sahip olan, "işimle ilgili herhangi bir hata yaptığımda, cezalandırma yerine yöneticilerimin tavsiye vermeleri bende olumlu etkiye sahiptir" ifadesidir. En az desteklenen ve en düşük ortalama değerine sahip ifade ise 2,68 ortalama değerine sahip olan, "işimi yaparken yöneticilerimin baskısını hiç hissetmiyorum" ifadesidir.

Çalışanların en fazla desteklediği görüş olan, işleriyle ilgili herhangi bir hata ya da kusur yaptığında yöneticilerin hemen disiplin yönetmeliği prosedürünü uygulamak yerine, onları olumlu yönde tavsiye ve öğütler vermesi çalışanlar üzerindeki stresi ve korkuyu azaltmaktadır. Bu durumun ise, doğal olarak çalışanlar üzerindeki olumsuz stresi azalttığı görülmüştür. Çalışanların en az desteklediği görüş ise, kendi işlerini yaparlarken hiç yönetici baskısı hissetmediği ifadesidir. Buradan çıkan sonuç ise, çalışanlar işleriyle ilgili olarak zaman zaman yöneticilerinin baskılarına maruz kaldığı ifade edilebilir.

Çalışanların iş yerlerindeki katılımcı liderlik uygulamalarına ilişkin ortalamaları incelendiğinde, en fazla desteklenen ifade 3,35 ortalama değerine sahip olan, "işletmemizde yaptığım iş ile ilgili benim görüşlerime de değer verilir" ifadesidir. En az desteklenen ve en düşük ortalama değerine sahip ifade ise 2,52 ortalama değerine sahip olan, "işletmemizde çalışanlara yenilikçi çabalarının teşvik edilmesi için ödül vs. verilmektedir" ifadesidir.

Çalışanların en fazla desteklediği görüş olan, kendi işiyle ilgili yapılan çalışmalarda ya da alınan kararlarda kendi görüşlerinin de dikkate alındığıdır. Çalışanlara yapmış olduğu işle ilgili kendi fikirlerini sormak, onları önemsemek, onların verimliliğini artıran bir faktördür. Ayrıca çalışanların verimliliğini artırmanın yanında, yaptığı işle ilgili kendi görüşleri de alındığı için çalışanlar kendini daha rahat ve mutlu hissedecek, dolayısıyla işiyle ilgili gerilimi ve olumsuz stresi azalacaktır. Çalışanların en az desteklediği görüş ise, kendilerine işletmedeki yenilikçi çabaları artırabilmeleri için ödül vs. verilmekte olduğu ifadesidir. Bu sonuca bağlı olarak işletmenin sürekliliği ve gelişimi için önemli bir faktör olan yenilikçi adımların desteklenmediği ve fazla ilgi görmediği anlaşılmıştır.

Çalışanların, "yönetimsel uygulamaları eleştirebildiğim için bu konuda kendimi hiç rahatsız hissetmem" ifadesine verilen yanıtlar ile "işletmemizdeki demokratik çalışma ortamı yeteneklerimi kullanabilme imkânı verir" ifadesine verdikleri yanıtlar arasında 0.05'lik anlam derecesine göre istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, çalışılan iş yerinde personelin özgür bir şekilde yönetime

karşı görüşlerini ifade edebildiğini ve bu durumun işletmedeki demokratik ortamı daha da genişlettiği için çalışanların yeteneklerini daha rahat bir şekilde kullanabilme imkânına sahip olmasını sağladığı görülmektedir. Genelde iş yerinde demokratik bir ortamı destekleyen yöneticilerin, çalışanların yeteneklerini iyi bir şekilde kullanmalarını sağlamakta, böylece çalışanların hem işletme içerisindeki başarıları artmakta hem de üzerindeki olumsuz stres yükünün meydana getirebileceği zararın etkisi de azalmaktadır.

Çalışanların, "işimi yaparken engellendiğim duygusu hiç hissetmiyorum" ifadesine verilen yanıtlar ile "işletmemizde çalışanlar örgütlenme faaliyetine katılım sayesinde, yetki ve sorumluluklarını açık bir şekilde bilmektedir" ifadesine verdikleri yanıtlar arasında 0.05'lik anlam derecesine göre istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Bu bulgu, çalışanların örgütlenme faaliyetlerine katılımı sayesinde işlerini yaparlarken yetki ve sorumluluk bilinci içerisinde olmalarına böylece, yöneticilerin çalışanların iş yürütümü sırasında herhangi bir engelleme çıkartmadığı, bu durumun da çalışanlar üzerindeki baskı ve gerilimi azalttığını söylemek mümkündür.

Çalışanların, "işletmemizde demokratik bir ortamda çalıştığım için kendimi mutlu hissediyorum" ifadesine verilen yanıtlar ile "işletmemizde ilişkiler insan öncelikli olmakta, insana yatırım yapılmaktadır" ifadesine verdikleri yanıtlar arasında 0.05'lik anlam derecesine göre istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Çalışılan iş yerinde ilişkilerin insan öncelikli olmasının ve insana yatırım yapılmasının, çalışanlar üzerindeki olumsuz stresi azalttığını söyleyebiliriz. Genelde insana yatırım yapan ve insan odaklı ilişkilerin kurulmasını destekleyen bir yönetim biriminin yöneticilerinin, çalışanların kendilerini baskı altında hissetmemesi için çalışanlardan gereken performansı ve işlerinde başarılı olmaları beklenmektedir.

Ayrıca ikiden çok bağımsız grup verilerinin değerlendirilmesinde, tek yönlü varyans analizi kullanılmıştır. Buna göre, çalışanların işletmedeki çalışma süreleri ile "işletmemizde her zaman çalışanlarla yöneticiler arasında karşılıklı sevgi ve saygı bulunmaktadır" görüşüne ilişkin değerlendirmeleri arasında anlamlı bir farklılık bulunmuştur. Çalışanların eğitim düzeyleri ile "işletmemizde demokratik bir ortamda çalıştığım için kendimi mutlu hissediyorum" görüşüne ilişkin değerlendirmeleri arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir. Son olarak, çalışanların eğitim düzeyleri ile "işletmemizde çalışanlara yenilikçi çabalarının teşvik edilmesi için ödül vs. verilmektedir" görüşüne ilişkin değerlendirmeleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu bulunmuştur.

İşletme ve çalışanların üzerinde verimsizliğe ve başarısızlığa yol açan olumsuz stresin çözümünde anahtar rolü oynayan katılımcı liderlik uygulamalarının, bu konuda ne derece etkili bir yöntem olduğuna ilişkin görüşler buraya kadar yazılanlar ışığında belirtilmiş ve etkin bir stres yönetimi için çeşitli öneriler sunulmuştur. Bu önerileri şu şekilde sıralamak mümkündür:

- ❖ Katılımcı liderliğin, çalışanların karşılaştığı stres kaynaklarının yol açtığı olumsuz stresin çözümünde etkili bir yöntem olduğu bilinmeli ve uygulanmalıdır.
- ❖ Liderler, çalışanlarını etkin ve verimli olarak işe kazandırabilmek için gerek işletmeyle ilgili gerekse çalışanların işleriyle ilgili olsun çalışanların görüş ve önerilerini almalı, bu şekilde onların karşılaştıkları olumsuz stresin çözümüne yardımcı olmalıdır.

- ❖ Çalışanlarla üst yönetim arasındaki statü farklılığını ortadan kaldırabilmek için gerekli çabalar gösterilmeli ve çalışanlarla bütünleşecek şekilde toplantılar, eğitimler, seminerler vb. yapılmalıdır.
- ❖ İşletmelerde çalışanların yenilikçi çalışmaları teşvik edilmeli, gerekli maddi ve manevi ödüller sağlanmalıdır.
- ❖ İşletme verimliliği, katılımcı liderlik uygulamaları ile çalışanların karşılaştığı stresin çözümüne yardım edilerek artırılabilir.
- ❖ Çalışanlara yaptıkları ya da yapacakları işler hakkında daha fazla bilgi verilmesi, işin verimliliğinin artırılması ve çalışanların optimum stres düzeylerini yakalaması açısından faydalı olabilir.
- ❖ İşletmenin geleceği ile ilgili strateji ve planlama faaliyetlerinde, çalışanlarda bu sürece dâhil edilmelidir.
- ❖ Çalışanların ve işletmenin verimliliğini artıracak çalışanlarında içerisinde yer aldığı çalışma grupları, takım vb. oluşumlar desteklenmelidir.

KAYNAKÇA

- Aydın, Ş. (2004). Otel İşletmelerinde Örgütsel Stres Faktörleri: 4-5 Yıldızlı Otel İşletmeleri Uygulaması. Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss.17.
- Aykan, E. (2004). Kayseri'de Faaliyet Gösteren Girişimcilerin Liderlik Özellikleri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss.218.
- Aytürk, N. ve Peker, Ö. (2000). Etkili Yönetim Becerileri. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Bitmiş, M., Rodopman, B., Üner, M., & Sökmen, A. (2015). Katılımcı Liderliğin İş Tatmini Üzerindeki Etkisi:Örgütsel Feda Etmenin Aracılık Rolü. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi , ss.5.
- Can, N. (2006). Öğretmen Liderliğinin Geliştirilmesinde Müdürün Rol ve Stratejileri. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, ss.360.
- Eren, E. (1998). Örgütsel Davranış ve Yönetim Psikolojisi. İstanbul: 5.Baskı Beta Yayınevi.
- Gümüştekin, G. E. ve Öztemiz, A. (2004). Örgütsel Stresi Yönetimi ve Uçucu Personel Üzerinde Bir Uygulama. Erciyes Üniversitesi İİBF Dergisi, ss.61-62.
- Hodge, B., Anthony, W., & L.M.Gales. (1996). Organization Theory: Strategic Approach. New Jersey: PrenticeHall.
- Kirel, Ç., Gürgen, H., Uztuğ, F., & Orhon, N. (2007). Halkla İlişkiler ve İletişim. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi AÖF Yayınları No:792.
- Koçel, T. (2014). İşletme Yöneticiliği. İstanbul: Beta Yayınevi.
- Lindh, D. A. (2013). Workplace Stress, Mindfulness Based Stress Reduction (MBSR) and Gas Discharge Visualization (GDV): Innovative Practical Measurements in Organization Development (OD) and Employee Wellness. United States: University of St. Thomas (Minnesota) Doctoral Thesis.
- Ornelas, S. and Kleiner, B. H. (2005). Stress Management . USA: Emerald Group Publishing Limited .
- Örücü, E. ve Çoban, M. (2017). Kamu ve Özel Bankalarda Uygulanan Liderlik Tarzlarının Kıyaslanması Üzerine Bir Araştırma. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ss.2.
- Serinkan, C. (2013). İşletmelerde Liderlik Tarzları ve Toplam Kalite Yönetimi İlişkisi.<http://isletmeiktisadi.istanbul.edu.tr:http://isletmeiktisadi.istanbul.edu>

u.tr/wp-content/uploads/2013/04/Yonetim-50-2005-6.pdf.(erişim tarihi: 12.04.2017)

Tayfun, A. ve Kösem, H. A. (2005). Katılımlı Yönetim Üzerine Otel İşletmelerinde Bir Araştırma. Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi, ss.114.

Yılmaz, A. ve Ekici, S. (2006). Örgütsel Yaşamda Kamu Çalışanlarının Örgütsel Stres Kaynakları Üzerine Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İİBF Dergisi, ss.55.

TÜRKİYE'DE BEKLENTİLER, PARA ARZI VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Ertuğrul Yıldırım
Bülent Ecevit Üniversitesi

ÖZET

Belirsizlik altında ekonomik birimler bugünkü tercihlerinden kaynaklanan gelecekteki kazanç ve kayıp olasılıklarını tahmin etmek zorundadır. Klasik iktisat teorisinin uzantıları, kısa dönemde para politikasıyla ilgili belirsizliklerin hatalı beklentilere yol açabileceğini iddia etmektedir. Fakat uzun dönemde, rasyonel beklentiler varsayımından dolayı, iktisadi birimler hatalı beklentilerini fark edecekler ve bunları düzeltecektir. Bu çerçevede beklentiler, para arzı ve ekonomik büyümenin birbirlerini etkileyebileceğini ima etmektedir. Bu çalışmada beklentiler, para arzı ve ekonomik büyüme arasındaki nedensellik ilişkileri, VAR modelinden türetilen Granger nedensellik testi ve etki-tepki fonksiyonuyla araştırılmaktadır. Çeyreklik veri setinin zaman kapsamı 2007:1 ile 2016:2 arasındır. Granger nedensellik testi beklentiler ve para arzından ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkileri olduğunu göstermiştir. Diğer değişkenler arasında herhangi bir nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Kısa dönemde ise para arzının beklentileri etkilediği bulgusu desteklenmiştir. Etki-tepki fonksiyonu analizi Granger nedensellik testi bulgularını desteklemiştir. Ayrıca etki tepki fonksiyonu analizi, beklentilerin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin para arzınıninkine göre daha etkili olduğunu göstermiştir. Para arzının ekonomik büyüme üzerinde etkili olması, para aldanmasına düşüş ile açıklanabilir.

Anahtar Kavramlar: Beklentiler, Para arzı, Ekonomik büyüme, Granger nedensellik, Etki-tepki fonksiyonu

EXPECTATIONS, MONEY SUPPLY AND ECONOMIC GROWTH RELATIONSHIPS IN TURKEY

ABSTRACT

Under uncertainty, economic agents must predict future income and loss probabilities arising from their current choice. Extension of classical economic theory urge that uncertainty about monetary policy may lead imperfect expectation in short term. However, in the long run economic agents realize the expectations failure and they restore their expectations and decision due to the assumption of rational expectations. This framework implies that expectations, money supply and economic growth may affect each other. In this study, causal relationships among expectations, money supply and economic growth is investigated via Granger non-causality test and impulse-response function analyses derived from the VAR model. Time span of the quarterly data set is between 2007:1 and 2016:2. Granger non-causality test indicate that there are one way causal relationships from money supply and expectations to economic growth. No causal relation is found between other variables. In short term, the findings of causal effect of money supply to expectations was supported. Impulse-response function analyses confirm the evidences of Granger non-causality tests. In addition, impulse-response function analyses indicate that the effect of expectation on economic growth is more influential than those of money supply. The effect of the money supply on economic growth may be explain with fall in money illusion.

Key Words: Expectations, Money supply, Economic growth, Granger non-causality, Impulse-response function

GİRİŞ

İktisat literatüründe yer alan ana ekoller beklentilere birbirinden farklı yaklaşıp kurdukları modellerde iktisat politikasına dair farklı sonuçlara ulaşmaktadır. Örneğin, Klasik iktisat ekolü iktisadi birimlerin tam bilgi varsayımı altında karar verdiğini varsayarak geleceğe dair belirsizlikleri modellerine dâhil etmemesine rağmen, Keynes geleceğe dair belirsizliklere vurgu yapmakta ve özellikle yatırımcıların aşırı iyimser beklentilerinin aşırı yatırımlara yol açmasıyla talebin bunun gerisinde kalmasını temel problem olarak ele almaktadır. Monetarist ekol de beklentileri uyarlayıcı formda varsaymakta ve buradan hareketle Keynes'in öne sürdüğü gibi maliye politikasının reel değişkenleri (yatırım, büyüme ve istihdam gibi) etkilemeyeceğini iddia etmektedir. Yeni Klasik ve Yeni Keynesyen akımlar ise rasyonel beklentiler varsayımı altında para ve maliye politikasının en azından kısa dönemde reel değişkenleri etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Ana iktisat ekollerinin varsayımları farklılaşsa da geleceğe dair belirsizlikleri bir problem olarak görmektedirler. Bu değerlendirmenin politika sonucu ise geleceğe dair beklentilerin sürekli olarak izlenmesi ve yönetilmesinin gerekliliğidir. Bu nedenle Türkiye İstatistik Kurumu da 2007 yılından bu yana hane halkının ve iş âleminin geleceğe dair beklentilerini düzenli olarak izlemektedir. Bu politika anlayışının arkasında devlet yönetiminin beklentileri yöneterek reel ekonomik değişkenleri etkileyebile potansiyeli yer almaktadır.

Bu çalışmada Türkiye'de beklentiler ile para arzı ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiler analiz edilerek, beklenti yönetiminin doğru bir politika aracı olup olmadığı ortaya konmaya çalışılmaktadır. Ayrıca ana iktisat ekollerinde öngörülen ilişki biçimlerinden hangisinin Türkiye ekonomisinde geçerli olduğu ortaya konmuş olacaktır. Bu amaçla çalışmada bir VAR modeli kurulmakta, kısa ve uzun dönemli Granger nedensellikleri araştırılmakta ve son olarak da etki-tepki fonksiyonları tahmin edilmektedir.

Çalışmanın takip eden kısmı teorik tartışmaya ayrılmıştır. Daha sonraki başlıkta model, veri seti ve ulaşılan ampirik bulgular paylaşılmaktadır. Çalışmanın son bölümünde sonuç ve tartışmaya yer verilmiştir.

TEORİK ÇERÇEVE

Ekonomik birimler ekonomik kararlar alırken üç tür davranış kalıbı gösterebilmektedir. Bunlar; i) riskten kaçma, ii) risk yanlı ve ii) risk nötr davranış kalıplarıdır. İktisadi birimlerin çoğunluğunun riskten kaçma davranışı içinde olduğu kabul edilir. Riskten kaçma davranışı alınan kararın negatif etkilerinin minimize edilmesi üzerine kuruludur. Ancak gerçek dünyada bir iktisadi birim tercih ettiği davranışın sonuçlarını tek başına belirleyebilme kabiliyetine sahip değildir. Bu nedenle diğer iktisadi birimlerin davranışlarını kestirme ve onlara güvenmesi gerekmektedir. İktisadi birimlerin bugün aldıkları kararların sonuçları gelecekte ortaya çıktığından kestirim ve güven geleceğe dair beklentiler kavramında içselleşmektedir.

İktisat ekollerinden Klasik okul tam bilgi varsayımı ile güveni, geleceğin kestirilmesini ve geleceğe dair beklentileri modellerine almamıştır. Ancak Keynes (1936 ve 1937) geleceğe dair belirsizliklere vurgu yapmış ve Klasik ekolün tam bilgi varsayımının esnetilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Ayrıca Keynes geleceğe dair beklentiler kötüleştiğinde ya da iyileştiğinde yatırım kararlarının da değişeceğini tartışmaktadır. Beklentiler kötüleştiğinde faiz oranları düşse bile yatırımların artmayabileceğini Likidite Tuzağı kavramı ile ortaya koymaktadır. Bu noktadan itibaren iktisadi birimlerinin beklentilerinin yönetilmesi gerekmektedir. Devletlerin beklenti yönetimine ilişkin en önemli araçları maliye ve para politikasına dair aldıkları kararlardır. Keynes bu araçlardan maliye politikasını önermektedir. Özet olarak Keynes'in beklentilerden reel değişkenlere doğru bir nedensellik ilişkisi öngördüğü söylenebilir.

Paracı ekolün öncü çalışmaları olan Friedman (1968, 1970), Friedman ve Schwartz (1963) ve Friedman ve Paden (1983) ise geleceğe dair beklentilerin reel değişkenleri etkilemesi ve krizlere yol açması bulgusunun kusurlu olduğunu öne sürmektedir. Friedman'a göre ekonomik krizlere neden olan beklentiler değil, beklentilerdeki hatalı tahminlerdir. İktisadi birimlerin fiyat, ücret, üretim ve talebe dair tahminlerinde hata yapmalarına yol açan temel aktör de merkez bankalarıdır. Merkez bankalarının keyfi ve öngörülemeyen politikalar uygulamaları iktisadi birimlerin geleceğe dair beklentilerini hatalı hale getirmektedir. Özellikle merkez bankalarının gerçekleştirdikleri politika değişikliklerinin etkilerinin belirli bir zaman gecikmesiyle ortaya çıkması hem merkez bankası planlarının hem de diğer iktisadi birimlerin planlarının tutmamasına neden olmaktadır. Friedman uyarlayıcı beklentiler varsayımı altında işçi yanılma modelini ortaya koyarak ekonomideki krizlerinin sorumlusunun merkez bankaları olduğunu iddia etmektedir. Friedman'a göre merkez bankaları şeffaf olmalı ve keyfi politika değişikliklerinden kaçınmalıdır. Sonuç olarak Friedman tam bilgi varsayımının pratikte uygulanmasıyla çözüme ulaşılabilirliğini savunmaktadır. Bu bakış açısı, tam bilgi varsayımı altında şeffaf para politikası uygulamasının para arzının beklentileri etkileyebilecek bir değişken olamayacağı anlamına gelmektedir. Para arzının istikrarlı ve şeffaf olması iktisadi birimlerin geleceğe dair kestirimlerinde reel değişkenlere (reel fiyat, reel ücret, reel üretim vb.) daha fazla önem vereceği anlamına gelmektedir. Bu model para arzından beklentilere doğru bir nedensellik ilişkisi yerine reel değişkenlerden beklentilere doğru bir nedensellik ilişkisi öngörmektedir. Para politikası şeffaf olmadığında ise iktisadi birimlerin geleceğe dair kestirim hataları artacağından, para politikasının beklentiler üzerindeki etkisi artacaktır.

Rasyonel beklentiler varsayımı kavramını modellerine dâhil ederek iktisat literatürüne yeni bir bakış açısı kazandıran Yeni Klasik Ekol ve Yeni Keynesyen Ekol ise en azından kısa dönemde para politikasının reel değişkenleri etkileyebileceğini kabul etmektedir. Ancak rasyonel beklentiler varsayımı nedeniyle, tam bilgi varsayımı geçerli olmasa bile, iktisadi birimler merkez bankası tarafından sürekli yanıltılamazlar. İktisadi birimler hatalarını anladıklarında bu karardan vazgeçerler ve bir daha bu hatayı tekrarlamazlar. Bu nedenle uzun dönemde, merkez bankası beklenmeyen politika değişikliklerini tercih etse bile, geleceğe dair tahmin hataları düzeltilir ve para arzının beklentiler ile reel değişkenler üzerindeki etkisi azalır (Goodfriend ve King, 1997). Bu nedenle, Lucas (1972) firma yanılma modelinden hareketle, uzun dönemde para politikasının beklentilerde sapmaya neden olamayacağını ve reel değişkenlerin etkilenemeyeceği sonucuna ulaşır. Ancak, rasyonel beklentiler varsayımı geçerli olduğunda, kısa dönemde para arzı, beklentileri ve reel değişkenleri etkileyebilmektedir. Farklı teorik düzenlemeler üzerine otursa da bu sonuç Friedman'ın öngördüğü paranın yansızlığı çıkarımıyla uyumludur.

AMPİRİK ÇERÇEVE

Ekonometrik analiz üç değişken üzerine kurulmuştur. Bunlar; reel GSYİH büyüme hızı, beklentileri temsil etmek üzere tüketici güven endeksi ve para arzının büyüme hızıdır. Reel GSYİH büyüme hızı ve beklentiler TÜİK veri setlerinden ve M2 tanımlı para arzının büyüme hızı TCMB elektronik veri dağıtım sisteminden alınmıştır. Çeyreklik veri seti 1997:1-2016:2 dönemini kapsamaktadır.

Ekonometrik analiz VAR modeli üzerinden tahmin edilmektedir. Model kurulmadan önce değişkenlerin durağanlık özelliklerinin araştırılması amacıyla Kwiatkowski vd. (1992) tarafından önerilen KPSS testi uygulanmıştır. Test "seri durağandır" biçimindeki boş hipotezi sınamaktadır. Tablo 1'de KPSS test sonuçları sunulmuştur.

Tablo 1: KPSS Test Sonuçları

Değişkenler	Sabitli Model	Sabitli ve Trendli Model
Beklentiler	0.118 (0.347)	0.119 (0.119)
Ekonomik Büyüme	0.088 (0.347)	0.068 (0.119)
Para Arzı	0.066 (0.347)	0.037 (0.119)

Not: Parantez içindeki değer %10 istatistiksel önem anlamlılık düzeyindeki kritik değerdir.

KPSS testi sonuçlarına göre %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde bile sabitli model ile sabitli ve trendli modellerde elde edilen KPSS test değerleri kritik değerlerin altında kalarak boş hipotezin reddedilemediğini göstermektedir. Bu sonuçlar tüm değişkenlerin seviye itibarıyla durağana olduğu biçiminde değerlendirilebilir. Bu nedenle seviye düzeyinde VAR modeli oluşturulabileceğine karar verilmiştir.

$$GRW_t = \alpha_1 + \beta_{t-i}GRW_{t-i} + \gamma_{t-i}EXP_{t-i} + \delta_{t-i}MS_{t-i} + \varepsilon_{1t}$$

$$EXP_t = \alpha_2 + \theta_{t-i}EXP_{t-i} + \vartheta_{t-i}GRW_{t-i} + \mu_{t-i}MS_{t-i} + \varepsilon_{2t}$$

$$MS_t = \alpha_3 + \pi_{t-i}MS_{t-i} + \rho_{t-i}EXP_{t-i} + \sigma_{t-i}GRW_{t-i} + \varepsilon_{3t}$$

Modelde GRW ekonomik büyüme hızını, EXP geleceğe dair beklentileri, MS para arzının büyüme hızını, ε hata terimini ve t-i modelin gecikme uzunluğunu temsil etmektedir. Modelin gecikme uzunluğunun tespit edilmesi amacıyla Akaike bilgi kriteri (AIC), Schwarz bilgi kriteri (SC) ve Hannan-Quinn bilgi kriterleri (HQ) hesaplanmıştır. Tahmin edilen gecikme uzunluğunda otokorelasyon sorunu olup olmadığını test etmek için de otokorelasyon LM testi uygulanmıştır.

Tablo 2: Bilgi Kriterlerine Göre Gecikme Uzunlukları ve Otokorelasyon

Gecikme Uzunluğu	AIC	SC	HQ	LM-İstatistiği	LM-Olasılık
1	13.713	14.257*	13.896	8.9058	0.446
2	13.739	14.691	14.059	8.8905	0.447
3	14.064	15.425	14.522	18.747	0.027
4	12.985*	14.754	13.580*	9.9412	0.355
5	13.006	15.183	13.739	6.8753	0.650

Ulaşılan sonuçlara göre AIC ve HQ bilgi kriterleri 4 gecikme uzunluğunu SC bilgi kriteri ise 1 gecikme uzunluğunu doğru gecikme uzunluğu olarak belirlemiştir. Otokorelasyon LM testi her iki gecikme uzunluğunda da "otokorelasyon yoktur" biçimindeki boş hipotezi %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde bile reddedememektedir. Ancak örneklemin küçük olması ve AIC kriterinin küçük örneklemelerde tercih edilebilecek bir kriter olması nedeniyle modelin gecikme uzunluğu 4 olarak belirlenmiştir.

VAR modeli en küçük kareler yöntemiyle tahmin edildiğinden, t istatistiklerinin güvenilirliğini garanti altına almak için hata terimlerinin normal dağılımı gerekmektedir. Normallik sınaması için Jarque-Bera normal dağılım testinin çok değişkenli formu kullanılmıştır.

Jarque-Bera normallik testi "hata terimleri normal dağılmaktadır" biçimindeki boş hipotezi sinamaktadır. Tablo 3'de yer alan normallik testi sonuçları göre her üç hata terimi için de %5 istatistiksel anlamlılık düzeyinde boş hipotez reddedilememektedir. Ortak testte de bu sonuç desteklenmektedir. Böylece hata terimlerinin normal dağıldığı varsayımının karşılandığı kabul edilmiştir. Hata terimleri üzerine uygulanan son test White değişen varyans testi olmuştur. "Hata

terimleri normal dağılmaktadır” biçimindeki H_0 hipotezini sıyanan White testinin 124.61 ki kare değerine sahip olduğu ve %5 istatistiksel anlamlılık düzeyinde boş hipotezin reddedilemediği bulgusuna ulaşılmıştır. Bu sonuç hata terimlerinde değişen varyans sorununun olmadığı biçiminde değerlendirilmiştir.

Tablo 3: Normallik Testi

Bileşen	Jarque-Bera	sd	Olasılık
ε_{1t}	1.290	2	0.524
ε_{2t}	4.980	2	0.082
ε_{3t}	1.170	2	0.556
Ortak test	7.442	6	0.281

Analizin devam eden aşamasında uzun ve kısa dönemli nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Uzun dönemli nedensellik ilişkisi değişkenlerin düzey olarak yer aldığı VAR modeli üzerinden tahmin edilirken, kısa dönemli nedensellik testleri için VAR modeli birinci fark düzeyinde kurularak vektör hata düzeltme modeli haline dönüştürülmüştür. Uzun ve kısa dönemli Granger nedensellik testi bulguları Tablo 4’de sunulmuştur.

Tablo 4: Uzun ve Kısa Dönemli Nedensellik Testi Sonuçları

Bağımlı değişken	Bağımsız Değişken	Uzun Dönem Granger Nedensellik			Kısa Dönem Granger Nedensellik		
		Ki-kare	sd	Olasılık	Ki-kare	sd	Olasılık
GRW	MS	6.274	4	0.179	16.234	3	0.001*
	EXP	38.052	4	0.000*	45.624	3	0.000*
EXP	MS	7.060	4	0.132	8.675	3	0.033**
	GRW	2.517	4	0.641	1.187	3	0.755
MS	EXP	2.890	4	0.576	1.803	3	0.614
	GRW	1.398	4	0.844	1.840	3	0.606

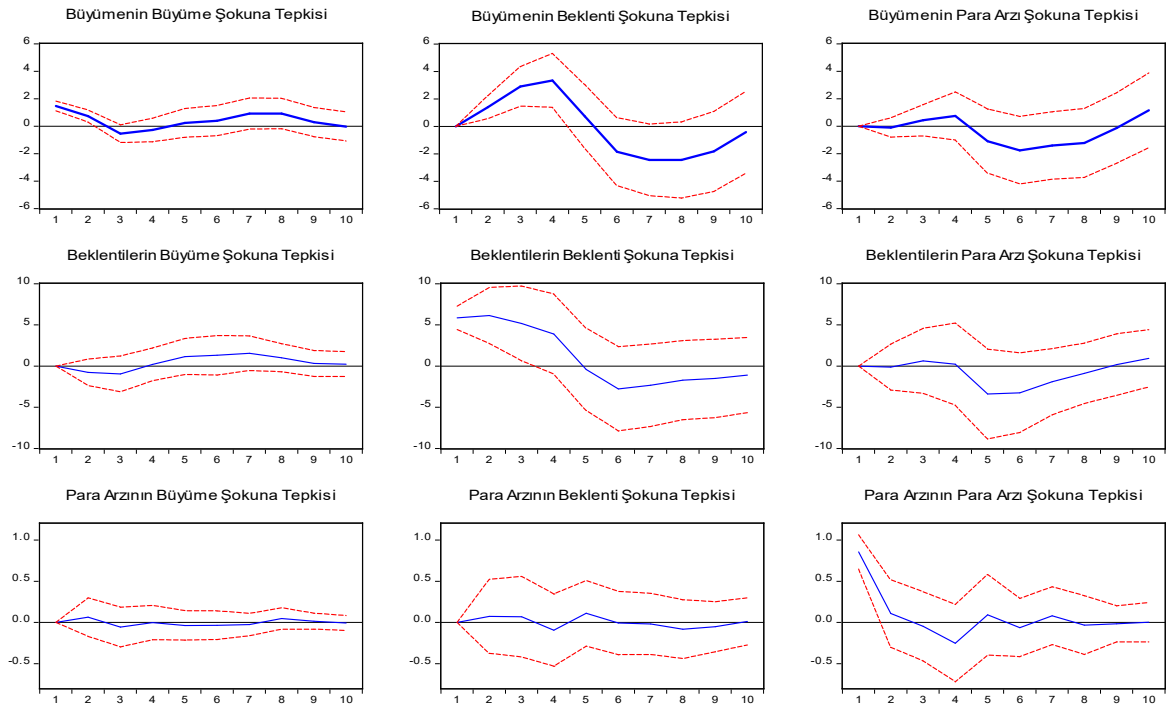
Not: * işareti %1 ve ** işareti %5 istatistiksel anlamlılık düzeyinde H_0 hipotezinin reddini göstermektedir.

Tablo 4’de yer alan Granger nedensellik testi sonuçlarına göre uzun dönemde beklentilerin büyümenin Granger nedeni olmadığı biçimindeki H_0 hipotezi %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Tablo 4’de bunun dışında uzun dönemde herhangi bir nedensellik ilişkisini destekleyen bulgu yer almamaktadır. Böylece uzun dönemde sadece beklentilerden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

Kısa dönemde ise para arzından ve beklentilerden ekonomik büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkilerinin yokluğunu sıyanan boş hipotez %1 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddedilirken, para arzının büyümenin Granger nedeni olmadığı biçimindeki boş hipotez %5 istatistiksel anlamlılık düzeyinde reddedilmektedir. Böylece kısa dönemde para arzından ve beklentilerden büyümeye doğru tek yönlü nedensellik ilişkilerinin varlığına ve para arzından beklentilere doğru tek yönlü nedensellik ilişkisinin mevcudiyetine dair kanıtlara ulaşılmıştır.

Analizin son aşmasında etki-tepki fonksiyonları tahmin edilmiş ve bağımsız değişkenin t_0 döneminde maruz kaldığı 1 standart hatalık şoka, takip eden 10 dönem içerisinde bağımlı değişkenin verdiği tepkiler ortaya konmaya çalışılmıştır. Grafik 1 tahmin edilen et-ki tepki fonksiyonlarının grafiksel gösterimini resmetmektedir.

Grafik 1: Etki-Tepki Fonksiyonlarının Grafiksel Gösterimi

Etki-tepki fonksiyonu sonuçlarına göre ekonomik büyüme üzerinde etkili olan en önemli değişken beklentilerdir. Beklentilerdeki bir şokun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi bir dönem gecikmeli olarak gözlenmekte ve bu etki dördüncü dönemde en yüksek seviyesine ulaştıktan sonra beşinci dönemde yok olmaktadır. Para arzının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ise nispeten daha küçük ve daha kısa sürelidir. Etki ikinci dönemde başlayarak dördüncü dönemde sona ermektedir. Benzer biçimde beklentilerin para arzı şokuna vermiş olduğu tepki de epeyce küçük ve kısa sürelidir.

SONUÇ

Bu çalışmada beklentiler, ekonomik büyüme ve para arzı arasındaki ilişkiler VAR modeli, Granger nedensellik analizi ve etki-tepki fonksiyonu tahminleri yoluyla araştırılmaktadır. Tahmin edilen modelden elde edilen bulgular, uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde sadece beklentilerin etkili olabileceğini ortaya koymuştur. Dolayısıyla bu bulgu uzun dönemde paranın yansızlığı hipotezini destekler niteliktedir. Ancak kısa dönemde beklentilerin ve para arzının ekonomik büyümenin Granger nedeni olduğu bulunmuştur. Ayrıca kısa dönemde para arzından beklentilere doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi de tespit edilmiştir. Bu bulgular ise kısa dönemde paranın reel değişkenler üzerinde etkili olabileceği yani kısa dönemde paranın yansız olmayabileceği iddiasını desteklemektedir.

Granger nedensellik testlerinin kısa dönemde paranın yanlılığı ve uzun dönemde de paranın yansızlığı hipotezini desteklemesine rağmen, etki-tepki fonksiyonu bulguları kısa dönemli ilişkilerin zayıf ve kısa süreli olduğunu ortaya koymuştur. Bu nedenle bu çalışmadan elde edilen kısa dönemli bulgular, paranın kısa dönemde yanlı olduğuna dair zayıf kanıtlar sunabilmektedir.

Tahminlerde elde edilen bulgulardan bir diğeri beklentilerin, ekonomik büyüme ve para arzından çok fazla etkilenmediğidir. Bu bulgu kurulan modelin sadece yurtiçi değişkenleri içermesi ve bu haliyle kapalı bir ekonomi modeli olmasından kaynaklanabilir. Özellikle analiz döneminin (2007-2016) büyük ve uzun süren bir kriz içermekte olmasından dolayı uluslararası faktörler yurtiçi değişkenlere etki eden başat unsur haline gelmiş olabilir. Bu nedenle modele uluslararası ticari ve finansal akımların eklenmesi değerlendirilebilir.

Beklentilerin hem kısa hem de uzun dönemde ekonomik büyüme üzerinde etkili olması, beklenti yönetiminin ekonomik performans üzerindeki başat rolünü ortaya koymaktadır. Bu nedenle beklenti yönetimine dönük politikaların ekonomik büyüme yanlısı politikalar içinde yer alması gerektiği ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Friedman, M. (1968) The Role of Monetary Policy. The American Economic Review, Cilt 58, Sayı 1, ss.1-17.
- Friedman, M. (1970) A Theoretical Framework for Monetary Analysis. The Journal of Political Economy, Cilt 78, Sayı 2, ss.193-238.
- Friedman, M. ve Paden, D. W. 1983) A Monetarist View. The Journal of Economic Education, Cilt 14, Sayı 4, ss.44-55.
- Friedman, M. ve Schwartz, A. J. (1963) Money and Business Cycles, The Review of Economics and Statistics, Cilt 45, Sayı 1, ss.32-64.
- Goodfriend, M. ve King, R. (1997) The New Neo-Classical Synthesis and the Role of Monetary Policy. NBER Macroeconomics Annual, Cilt 12, ss.231-283.
- Keynes, J. M. (1936) *The General Theory of Employment, Interest and Money* (2006 Edition). Delhi: Atlantic Publisher.
- Keynes, J. M. (1937) The General Theory of Employment. The Quarterly Journal of Economics, Cilt 51, Sayı 2, ss.209-223.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P.C.B., Schmidt P. ve Shin Y. (1992) Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: how sure are we that economic time series have a unit root?. Journal of Econometrics, cilt 54, ss.159-178.
- Lucas, R.E.J. (1972) Expectations and the Neutrality of Money. Journal of Economic Theory. Cilt 4, Sayı 6, ss.103-124.
- TCMB, (2017), www.tcmb.gov.tr, Erişim tarihi: 17.01.2017.
- TÜİK, (2017), www.tuik.gov.tr, Erişim tarihi: 18.01.2017.

**AN INTERPRETATION OF A NEW PETROGYPH WITH A MAN WITH HORSES
FROM INDERT, ERDENEKHAIRIKHAN MOUNTAIN, GURVAN TES SOUM,
UMNUGOBI, MONGOLIA**

Nyamaa Galiimaa

B.Purevsuren, School of Business Administration and Humanities
Mongolian University of Science and Technology

ABSTRACT

The petroglyph was found in 2010 in east 30 km, Indert, Erdenekhairkhan Mountain, Gurvan Tes soum, Umnugobi aimag, Mongolia by young archeologist D.Khatanbaatar, who is our colleague. Authors had used comparative analysis for dating of the petroglyph and analyses the cultural context of a man and horses' figures following Levi-Strauss's dictum that "animals are to think with". A man with curved legs approves the man is a horseman. A horseman looking for big and baby 6 horses, three of them the horseman is carrying. The pattern of painting is show the petroglyph is from the Bronze Age.

Key words: Rock Art, Petroglyph, Image, Anthropomorphic Representation.

INTRODUCTION

Archeology is quite young science that has around 90 years of history in Mongolia. There was established Institute of Manuscript in 1921, within 3 Departments. One them was Department of History, which had been began its expedition in 1922 under leading of famous Russian archeologist P.K.Kozlov. Mongolia since the prehistory is territory of dwelling of the person and the center of an original civilization of continent of Asia, therefore it is extremely rich with the monuments concerning a huge time interval: from the lower Paleolithic era before the Middle Ages.

Mongolian rock paintings have been studied for 60 years, the study remained on a curiously simple level. Beginning with 1922 Institute of History, Academia of Science, Mongolia the study still remains in the initial stage of development, and interpretive or explanatory analysis has been tentative, speculative, or subsidiary. and others summarize this research tradition, which by the 1990s was stagnating due to lack of fresh archaeological data and the limitations of art historical methods. Most of 500 paintings were dated only on the basis of indirect data: similar images on exact dated artifacts of archeological discoveries. The earliest known rock art in Mongolia is still a matter of debate as secure chronometric dates have not been achieved. Archaeological interpretation of rock art has had history of more than 60 years among Soviet researchers beginning with A. P. Okladnikov (1954), followed by P.I.Kojin, V. V. Volkov, A. E. Novgorodova and Mongolian archeologists E.Dorj, N. Ser-Odjav, D.Tseveendorj, G.Gongorjav, T Sanzhmiatav, U.Boldbaatar, B.Batbold. A few books had been written by them on interpretation of Rock Arts in Mongolia and the books established fundament of Art Rock of interpretation. But in the other hands, the study still remains in the initial stage of development, and interpretive or explanatory analysis has been tentative, speculative, or subsidiary and others summarize this research tradition, which by the 1990s was stagnating due to lack of fresh archaeological data and the limitations of art historical methods. Most of 500 paintings were dated only on the basis of indirect data: similar images on exact dated artifacts of archeological discoveries. The earliest known rock art in Mongolia is still a matter of debate as secure chronometric dates have not been achieved.

This paper is directed primarily interpretation of the Indert petroglyph and its human-animal relationships and subsidiary features.

The petroglyph was engraved on a vertical surface in Indert, Erdenkhairkhan Mountain Gurvan Tes soum, Umnugovi aimag. The paint engraved, and were typically produced on basalt rock surface which are found across the Umnugobi aimag. The petroglyph depicted 6 horses and a man realistically in a narrative scenes. The paintings appear light brown or dark yellow in color, and are stylistically similar to other rock art from around the Mongolia by figure of horses and meaning of the composition. In the other hand, most images of horses and man with horses in Rock art of Mongolia represent movement of hunting and battle scenes, except few petroglyphs. Also anthropomorphic representations of man and horses are quite frequency throughout of Mongolia. A famous Mongolian archeologist Ser-Odjav and most of archeologists that interpret Rock art divide anthropomorphic image of horses into 2 types; regional and mixed half breed. A regional horse has short strong legs and big head like ass or Przewalskii horse. A half breed horse is much taller than regional one, it has long legs and neck. Early nomads of Central Asia in III-IV centuries had lot of half breed horses within trade and sacking settled people for need of war and army (N. Ser-Odjav, 1987). A man on the petroglyph is beaten out in geometrical style, crosswise trunk and circle\ like legs. A figure like a man on horse was modified repeatedly or painted much later. The horses are typical regional, they have short legs, big stomach, long tale, fat neck with big head. There was no graves, which will be helpful to establish exact date of the petroglyph. Also the big and baby horses do not have any sign of sex. But the authors decide, two of horses are mares, because beside of them two foals are following.

Main food and only transport of nomads were domesticated animals, therefore growth of them is most important guarantee of survival in harsh, dry climate of Central Asia. The tradition of symbolizing of livestock growth by baby animals remained still in Mongolia; in folklore and modern art.

Still horses play large role in the daily and national life of the Mongols; there is in a famous Mongolian proverb said "A Mongol without horse is like a bird without the wings". There fluently of paintings and photos are, in which a man with horse is main figure of the art in contemporary Mongolia. Many Mongols still prefer livestock photo or painting with their calves (see paintings of Mongolian artists).

At the center of the petroglyph a man stands and pull three horses in his two sides. Two long vertical lines are going from hands of the man, on both sides from which (from left and at the right) are located figures long tale horses (on two each side), conducted by the person. Animals are almost in calm position, because their legs in a straight position. Although a few of the images of horses like in the petroglyph have been tentatively suggested by some researchers of Mongolia to be wild horse of Przewalskii or ass style they depict, the overwhelming majority of researchers are considered to be regional horse. We are supporting last version by under following evidences. D.Khatanbaatar, who had found the petroglyph dated back the painting in Indert at least early Bronze. We are agree with Khatanbaatar about the approximately date and have own idea underfollowing few historical sequences.

First most important question is how and when horses became domesticated in Central Asia is disputed. A number of hypotheses exist on many of the key issues regarding the domestication of the horse. The clearest evidence of early use of the horse as a means of transport is from chariot burials dated c. 2000 BCE. However, an increasing amount of evidence supports the hypothesis that horses were domesticated in the Botai culture suggest that Botai settlements in the Akmola Province of Kazakhstan are the location of the earliest domestication of the horse.

Mongolia its climatic features have left traces on formation of fauna, then on character of cattle breeding. During Bronze Age (3000 B.C) the destiny of the cattleman completely depend on a drought, winds, the ice caused a case of cattle, etc. (Wikipedia: 2017).

The nomadic custom of herding sheep and goats on horseback is said to have spread on the steppes from around 1000 B.C. The date can be approved by radiocarbon dates from 2008 excavations at khirigsuurs in the Khoton Nuur area of Bayan-Olgii, Western Mongolia, both from mounds with and without horse burials, produced results of ca. 1000-700 BC, which is within the central range of central Mongolian khirigsuurs near the many Deer Stones. It seems likely, however, that the Saian-Altai deer stones may last 200-300 years later than the deer stones of north-central Mongolia, and some of the Eurasian stones may date even later, during the West Asian Scythian period. (William Fitzhugh). Therefore, in comparative analysis the petroglyph relates to Early Bronze Age around 1300-1200 BC by sequences of dating ca. of Khoton Nuur area's excavations and anthropomorphic images of horses. Also the analysis on bones of vertebrae and teeth of remains of horses from the mounds in the Khoton nuur area of Bayan-Ulgii had been dated horses already were domesticated. It is seems likely, however that the place, in which were found the petroglyph located in Southern Mongolia, relatively close to region, from where domestication of horse spread through the Central Asian nomads. Due these analyses we can state that the painting depicted domesticated horses. In consequence, there will be a question "What relation is between rise of man and domesticated horses?"

The number of cattle that can be managed on foot is incomparable to that which can be managed by horseback herding. Domestication of cattle gave to man in steppe more power, because it increase possibility to reach far distance just himself or with his tribe or family. The inducing the animals of the fields to become as it were members or dependents of the human family, to enter into a league of friendship with man and to become his helpers was done by prehistoric man.

We think the narrative scene of the petroglyph shows man's power on horse or scene of everyday life of nomads. A domesticated horses played a key role in life of tribes in the steppe as gave a possibility to migrate in large territory through steppes and dramatically quickened communications, making it possible to keep in touch with and rule much larger empires. Beside the scene of everyday life in the petroglyph has also ritualistic meaning. Man's legs depicted carved or almost circle-a solar sign of the sun. The circle or ring represent sun or moon, which are very important role in severe life of nomads in Central Asia for breeding animals, dating a time and finding directions in steppes. We interpreted the circle legs with male sexual organ of man is symbolizing his new role or raise of man power in his society. The image of the man demonstrates the power of men by creating visual forms of that idea's power: image of conducting horses by his arm shows his power on animal also harmony between nature and man. Images of two baby horses symbolizing growth of livestock and its eternal continuity.

CONCLUSION

The petroglyph images man's power growth within domestication of horse. Because looking for animals specially cattle breeding puts a premium on the labor of young men; the time pressure of birth given time of animals in dusty and cold, dry spring and taming a young unbroken horse and camel for transportation are so great that physically demanding tasks must be done rapidly, and under these circumstances, the physically strength advantage of young man over all members of a society. Therefore, authors think the petroglyph date is Early Bronze Age, in which ancient habitants of Mongolian territory had been domesticated horse.

REFERENCE

wikipedia.com. (2017 оны 4 2). *Domestication of the horse*.

https://en.wikipedia.org/wiki/Domestication_of_the_horse-ээс Гаргасан

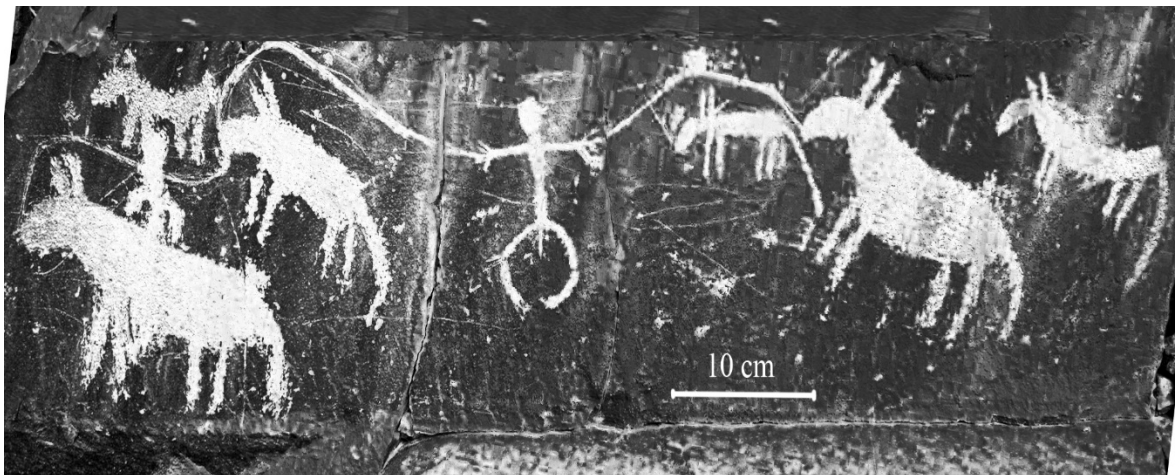
William Fitzhugh, The Mongolian Deer Stone-khirgisuur complex: dating and organization of a late Bronze Age menagerie, p.195// https://repository.si.edu/bitstream/.../anth_fitzhugh_german_sy. (Data access 12-03-2017)

N. Ser-Odjav. Bayanligiin khadnii zurag, ShUA-iin khevlel, Ulaanbaatar 1987, P. 5

Picture 1:

Photo of a man with horses, photographed by archeologist D. Khatanbaatar, July, 2010

Picture 2

Picture 3. Turkish period

Source: Batbold N. Mongoliin goviin busiin khadnii zurgiin sudalgaa. **Ulaanbaatar.**, **2014**, P. 34

Picture 4. O.Tsevegjav. Uuland (On a Mountain) 1953.

Picture 5. D.Damdinsuren. Aduuchin (A Horseman) 1961

ESKİ TÜRKÇENİN SÖZVARLIĞINDA “DEYİMLER” ÜZERİNE

Gülfidan Çiçekli

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

ÖZET

Türkçenin bilinen ilk yazılı kaynakları olan Eski Türk Yazıtları, Türk dilinin önemli belgeleri niteliği taşımaktadır. Yazıtlarda kullanılan dil, Türkçenin çok daha önce bir yazı diline sahip olduğunu göstermekle birlikte yalnızca dil açısından değil, tarih, toplum ve kültür yaşamı açısından da önem taşımaktadır.

Bu bildiride Türk dilinin en eski ürünleri olan Eski Türk Yazıtları geniş bir kullanım alanına sahip olan, dilin eskiliğini ve kullanışlılığını ortaya koyan “*deyimler*” açısından ele alınarak Türkçenin anlatım gücünü ne denli etkilediği incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Eski Türkçe, Sözvarlığı, Eski Türk Yazıtları, Deyimler.

PHRASE IN THE OLD TURKISH LANGUAGE

ABSTRACT

The first written sources of Turkish known. The Old Turkish Inscriptions pass the character of the Turkish language as important documents. The language used in the writings does not seem to have a written language much earlier than Turkic, but it is also important in terms of history, society and culture.

In this article, it will examine how Turkish's words affect the expression power of Turkish.

Key Words: Old Turkish, Words, Old Turkish Inscriptions, Phrases.

DEYİMLER

Deyimler, gerçek anlamlarından az çok ayrı birer anlamı olan, bazı sözcüklerin değişmediği halde bazılarının değişip çekime girdiği, bir düşünceyi, bir olayı az sözle ifade eden söze anlatım gücü ve kolaylığı sağlayan kelime öbekleridir. Deyim yapıları birbirine yakın ya da karşıt anlamda kelimelerle, mecaz veya benzetme anlatım yolu kullanılarak oluşturulabilir. Eski Türk Yazıtlarının dili deyimler açısından oldukça zengindir. Yazıtlardan elde ettiğimiz veriler şöyledir:

1. atı küsi yok bol- “adı sanı yok olmak” . (BK D 20, BK D 21, BK D 22, BK D 36, KT D 25 (2), KT D 26, O 3).

Mecaz anlamı: “ortadan kalkmak, yok olmak”.

*kagan olortdı erinç neñ yılsıg bodunka olormadım içre aşsız taşra tonsuz yavız yavlak bodunta üze olortum inim kül tegin birle sözleşdimiz kañımız eçimiz kazganmış bodun **atı küsi yok bolmazun*** (KT D 26).

hakan olarak tahta oturttu. Hiç şüphesiz refah içindeki halka hükümdar olmadım. Karnı aç, sırtı açık, berbat (bir) halka hükümdar oldum. Erkek kardeşim Kül Tegin ile konuştuk. Babamızın amcamızın meydana getirdiği halkın *adı sanı yok olmasın*.

2. körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg bol- “görür gözüm görmez gibi bilir aklım bilmez gibi olmak” (KT K 10).

Mecaz anlamı: “akıl edemez, düşünemez durumda olmak”

*kül tegin yok erser kop ölteçi ertiniz inim kül tegin kergek boltı özüm sakıntım **körür közüm körmez teg bilir biligim bilmez teg boltı** özüm sakıntım öd tenri aysar kişi ogli kop ölgeli törömiş.* (KT K 10).

Kül Tegin olmasaydı hepiniz ölecektiniz. Küçük kardeşim Kül Tegin vefat etti. Kendi kendime düşündüm. Gören gözüm görmez, bilir aklım bilmez gibi oldu. Kendi

kendime düşündüm: Zaman ve gökyüzü şöyle demiş: "İnsanoğlu hep ölümlü yaratılmış."

3. közi kaşı yavlak bol- "gözü kaşı kötü olmak" (KT K 11).

Mecaz anlamı: "yorgun, bitkin durumda olmak".

...katıgdı sakıntım éki şad ulayu iniygünüm oğlanım beglerim bodunum **közi kaşı yavlak boltaşı** tēp sakıntım... (KT K 11).

İyice düşündüm. İki Şad ve küçük erkek kardeşlerim, çocuklarım, beylerim, halkım (hepsinin) *gözü kaşı kötü olacak* diye düşündüm.

4. balıkdaki taşık- tagdaki én- "şehirdeki dağa çıkmak, dağdaki (şehire) inmek" (KT D 12).

Mecaz anlamı: "derlenip, toplanmak".

yoriyur tēyin kü eşidip **balıkdaki taşıkmiş tagdaki énmış** tērilip yétmiş er bolmış tēñri küç bértök üçün kañım kagan süsi böri teg ermiş yagısı koñ teg ermiş ilgerü kurıgaru sülep tērmış kuvratmış kamagı (KT D 12).

"İsyen başlıyor" haberi gelince *şehirdekiler isyan etmiş, dağdakiler aşağı inmiş*. Toplanıp yetmiş kişi olmuşlar. Tanrı güç verdiği için hakan babamın askerleri kurt, düşmanları koyun gibiymiş. Doğuya ve batıya sefer edip (adamları) derleyip, toplamış. Tamamı

5. içre aşsız taşra tonsuz "içerisi aşsız, dışarısı elbisesiz" (BK D 21, KT D 26).

Mecaz anlamı: "karnı aç, yoksul, sefil".

kagan olortdı erinç neñ yılsıg bodunka olormadım **içre aşsız taşra tonsuz** yavız yavlak bodunta üze olortum inim kül tēgin birle sözleşdimiz kañımız eçimiz kazganmış bodun atı küsi yok bolmazun (KT D 26).

hakan olarak tahta oturttu. Hiç şüphesiz refah içindeki halka hükümdar olmadım. *Karnı aç, sırtı açık*, berbat (bir) halka hükümdar oldum. Erkek kardeşim Kül Tēgin ile konuştuk. Babamızın amcamızın meydana getirdiği halkın adı sanı yok olmasın.

6. adak kamşat- "sarsılmak, ayağı dolaşmak"(BK D 30, KT K 7).

Mecaz anlamı: "afallamak, şaşırmak, kötü bir duruma düşmek".

...üçünç çuş başınta sünüşdüm türük bodun **adak kamşattı** yavlak (BK D 30).

Üçüncü olarak Çuş Başı'nda savaştım. Türk halkı *sarsıldı*, kötü

7. tün udisıkı- kelme- küntüz olorsıkı- kelme- "gece uyuyası, gündüz oturası gelmeme-" (T1 G 5).~ tün uğıma- küntüz olorma-"gece uyumamak, gündüz oturmamak" (BK D 22, KT D 27, T2 D 1-2).

Bu veri "tün yeme udisıkı kelme- kün yeme olorsıkı kelme-" (T1 D 5) şeklinde de geçmektedir.

Mecaz anlamı: "uyuyamamak, huzursuz olmak" ~ "çok çalışmak, gayret göstermek, gece gündüz çalışmak".

tēr men ol savıg eşidip **tün udisıkım kelmedi küntüz olorsıkım kelmedi** anta ötrü kaganıma ötüntüm ança ötüntüm tavgaç oguz kıtan boçegü kavsar (T1 G 5).

derim. Bu haberi işitince *gece uyuyasım, gündüz oturasım gelmedi*. Ondan sonra hakanıma durumu arz ettim. Şöyle söyledim: "Çin, Oğuz, ve Kıtaylar bu üçü bizi kuşatırlarsa

8. yavlak kigür- "kötülük sokmak, nifak sokmak" (BK D 19, KT D 23).

Mecaz anlamı: "bozgunculuk yapmak, huzursuzluk çıkarmak".

ökün küregünin üçün igidmiş bilge kaganın ermiş barmış edgü élişe kentü yañılın yavlak kigürtün yaraklıg kantan kelip yaña élti sünüglüg kantan kelipen süre élti idok ötüken yiş bodun bardın ilgerü barıgma (KT D 23).

Asi yaradılışlı olduğun için pişman ol! (Seni) yetiştiren akıllı hakanına, iyi (durumdaki) ülkeneye kendin hata yaptın (ve) *nifak soktun*. Silahlı, mızraklı (düşmanlar) nereden gelip (sizi) bozguna uğratıp, (toprağınızdan) sürebilecekti? Kutsal Ötüken dağları halkı, doğuya gidenleriniz gittiniz.

9. yügerü kötür- "yukarı götürmek" (BK D 10).

Mecaz anlamı: "yükseltmek, niteliğini arttırmak, güç vermek".

türük teñrısı idok yeri suvı ança étmiş erinç türük bodun yok bolmazun tēyin bodun bolçun tēyin kañım élderiş kaganıg ögüm élbilge katunug tēñri töpösinte tutup yügerü kötürti... (BK D 10).

Türklerin ilahî güçleri, kutsal yer-su (ruhları) şöyle düzenlemişler. Türk halkı yok olmasın diye, halk olsun diye babam Éltəriş Kağanı, annem Élbilge hatunu ilahî güçler tepesinden tutup yüksetmişler.

10. başlıg yüküntür- tizlig sökür- "liderlere boyun eğdirmek, güçlülere diz çöktürmek" (BK D 3, BK K 10, KT D 2).

Deyimin "tizlig sökür- başlıg yüküntür-" şeklindeki kullanımları da vardır. (KT D 15, KT D 18, BK D 13, BK D 15- 16).

Mecaz anlamı: "güçlü ve dikbaşlı olanları bağımlı kılmak".

tört bulun kop yağı ermiş sü sülepen tört bulundakı bodunug kop almış kop baz kılmiş başlıgıg yüküntürmiş tizligig sökürmiş ilgerü kadirkan yışka tegi kërü temir kapıgka tegi konturmuş ékin ara (KT D 2).

Dört taraf hep düşmanmış. Ordular gönderip dört taraftaki halkları hep ele geçirmişler, hepsini bağımlı kılmışlar. *Mağrurlara baş eğdirmişler, güçlülere diz çöktürmüşler*. Doğuda Kadirkan dağlarına kadar batıda Demir Kapı'ya kadar (halklarını) yerleştirmişler. Gök Türkler ikisinin arasındaki (bölgede)

11. öz içi taşın tut- "kendimizi içeri (ve) dışarı(da) tutmak" (T1 G 6).

Mecaz anlamı: "arada kalmak, kapana kısılmak".

kaltağı biz öz içi taşın tutmış teg biz yuyka erkli topulgalı uçuz ermiş yinçge erklig üzgeli uçuz yuyka kalın bolsar topulguluk alp ermiş yinçge (T1 G 6).

biz arada kalacağız. Kendi kendimizi kapana kısırmış oluruz. Yufka ince olursa delmesi, koparması kolaymış. Eğer yufka kalın olursa delmesi zormuş. İnce

12. bar-: uça bar- "uçmak, uçup gitmek" (BK D 13, BK D 20, BK G 10, KT D 16, KT D 24, KT G-D).

Mecaz anlamı: "ölmek, vefat etmek".

törög kazganıp uça barmış kañım kaganka başlayı baz kaganıg balbal tikmiş ol töröde üze eçim kagan olortı eçim kagan olorupan türk bodunug yiçe étdi igitti çigañıg bay kılta azıg üküş kılta (KT D 16).

yasaları düzenleyip vefat etmiş. Babam hakana önce Baz hakanı balbal dikmiş. Yasalar gereğince amcam hüküm sürmüştü. Hakan amcam tahta oturarak Türk halkını yeniden düzenledi, geliştirdi. Yoksulu zengin etti, azı çoğalttı.

13. savın sım- "sözünü kırmak" (KT G 11, BK K 14).

Mecaz anlamı: "üzmek, gücendirmek, hatrını kırmak".

...tavgaç kaganta bedizçi kelürtüm bedizettim meniñ savımın sımadı (KT G 11).

...Çin kağanından süsleme ustası getirttim, süslettim. Benim sözümü kırmadı.

14. ot suv kıl- “ateş (ve) su kıl-” (KT D 27, BK D 22).

Mecaz anlamı: “ayırmak, düşman etmek”.

*têyin türk bodun üçün tün udımadım küntüz olormadım inim kül tegin birle éki şad birle ölü yitü kazgantım ança kazganıp biriki bodunug **ot suv kılmadım** men özüm kagan olortokuma yér sayu* (KT D 27).

diye Türk halkı için gece uyumadım, gündüz oturmam. Erkek kardeşim Kül Tegin ve iki şad ile ölesiye çalıştım. Öylece çalışıp birleşik halkları *ateş (ve) su gibi (birbirlerine) düşman etmedim*. Ben hakan olduğumda, her yana

15. ödiñe küni teg- “gönlüne haset değmek” (BK D 29-30).

Mecaz anlamı: “gönlüne haset düşmek, gönlüne, içine haset girmek”

*...teñri yér bulgakın üçün **ödiñe küni tegdük** üçün yağı boldı* (BK D 29-30).

Gök (ile) yer karıştığı karıştığı için gönül(ler)ine haset değdiği için düşman oldu(lar).

Sonuç: Çalışmamız doğrultusunda elde ettiğimiz verilerden dilde var olan ihtiyaçlar doğrultusunda ortaya çıkan ve kalıtsal olarak devredilen deyim yapılarının çok çeşitli olduğu ve zamanla değişiklik gösterdiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

AYDIN, Erhan: Orhon Yazıtları (Köl Tegin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Ongi, Küli Çor): Konya 2012. Kömen Yayınları: 87.

ÖLMEZ, Mehmet: Orhon-Uygur Hanlığı Dönemi Moğolistan’daki Eski Türk Yazıtları Metin-Çeviri-Sözlük: Ankara 2012. BilgeSu Yayıncılık.

TEKİN, Talât: Orhon Yazıtları: Ankara 52014. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 540.

TEKİN, Talât: Köktürk Yazıtlarındaki Deyimler Üzerine: II: TDA 18, 2008.

AVRUPA VE TÜRKİYE'DEKİ SANAYİLEŞMENİN İŞ KAZALARINA OLAN ETKİLERİNİN İNCELENMESİ

Sidem Kaner

Pamukkale Üniversitesi

Honaz Meslek Yüksekokulu, İş Sağlığı ve Güvenliği Bölümü

ÖZET

İş kazası kavramı, bir çok sektörde ciddi boyutlarda çalışma gerektiren bir konu olmuştur. Özellikle insan gücünün yoğun kullanıldığı ağır sanayi iş kollarında; inşaat, maden, mermer vb gibi çok tehlikeli çalışma alanları, oluşturdukları tehlikeler açısından ciddi önem taşımaktadır. Bu alanlarda alınan önlemlerin Avrupa ve Türkiye’de yetersizliği, çalışma ortam ve koşullarının uygun olmayan elverişsiz koşulları, çalışanları zorlayan uzun mesai saatleri, iş kazası sayılarında yüksek bir oranı beraberinde getirmektedir. İş kazalarının sonuçları, işletmelerde ciddi iş gücü ve iş günü kayıpları olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle sektörel farklılıkların olduğu her çalışma ortamı dikkatle incelenerek çıkarılmış İş Sağlığı ve Güvenliği kanunları bu kapsamda oluşan eksiklerin giderilmesi için yüksek önem taşımaktadır. İş kanunları yönetimlerin farklı bakış açılarıyla meydana getirdiği kültürel değişim açısından önem kazanmaktadır. Bu çalışmada, farklı ülkelerde meydana gelen iş kazaları incelenmiştir. İş kazalarının oluşturduğu maddi ve manevi kayıplar karşılaştırılmıştır. İş Sağlığı ve Güvenliği kanunlarının sektörel olarak yönetimlerde meydana getirdiği değişiklikler hakkında oluşan farkındalık hakkında yorumlar yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İş Sağlığı ve Güvenliği, İş Kazası, Çalışma Sistemi, Güvenlik Kültürü

INVESTIGATION OF SECTORAL EFFECTS OF WORK ACCIDENTS IN EUROPE AND TURKEY

ABSTRACT

The concept of work accident has been a subject that needs to be studied seriously in many sectors. Especially in the heavy industrial business sectors where human power is used extensively; Construction, mining, marble, etc., are of great importance in terms of the hazards they form in Europe and Turkey. Inadequate measures taken in these areas, unfavorable conditions of working environment and conditions, overworked hours offered to employees bring high number of occupational accidents at work. Inadequate measures taken in these areas, unfavorable conditions of working environment and conditions, overworked hours offered to employees bring high number of occupational accidents at work. The intensity of the business accidents, the serious work force and the loss of working days in the enterprises are confronted. The Health and Safety Laws, which has been carefully examined in every working environment where there are sectoral differences, is of great importance for eliminating the deficiencies that arise in this context. Laws gained importance in terms of the cultural change brought about by the administrations of the sector. In this study, work accidents that have occurred in different sectors have been examined. The material and spiritual losses of work accidents are compared. The awareness of the changes that the Laws on Occupational Health and Safety has brought about in sectoral management has been examined.

Key words: Occupational Health and Safety, Work accident, Working system, Safety Culture

GİRİŞ

Gelişmiş ülkeler ve gelişmekte olan ülkeler özellikle sanayileşmenin ülkelere kattığı avantajları ve olumsuzlukları farklı şartlarda yaşamaktadırlar. Avrupa’da üretim alanlarındaki iş kazalarının azalma potansiyeli, Türkiye’de ise iş kazalarındaki artışın en önemli sebeplerinden birisi ülkeler arasındaki hizmet farklılığıdır. Avrupa’yı incelediğimizde üretim alanlarının ciddi oranlarda azaldığı, hizmet sektörüne doğru bir akışın başladığı görülmektedir. Türkiye gelişmekte olan bir ülke olarak sanayileşmedeki yatırımları artmaktadır.(Karadeniz, 2012: 15-72) Özellikle tehlike sınıfı yüksek olan; inşaat, maden, metal üretim gibi ağır sanayi alanlarındaki yatırımların artışı bu alanlarda hızlı büyümenin tam olarak kontrol altına alınamamasından da kaynaklanmaktadır. Yapılan işin zorluğuna bağlı olarak alınması gereken tedbirler için düzenlemeler elbette ki yapılmakta fakat yetersiz kalmaktadır. Avrupa’da iş sağlığı konusunda yapılan çalışmalar belli başlı bazı ülkelerde ciddi kanunlar ile desteklenmektedir. Ülkemizde, iş sağlığı ve güvenliği alanındaki çalışmaların hukuksal ve teknik anlamdaki düzenlemelerinin yapılabilmesi için 20 Haziran 2012 tarihi itibarı ile 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği kanununun kabulü yapılmış ve 1 Ocak 2013 tarihi ile yürürlüğe koyulmuştur. Bu kanun kapsamında iş yerlerinin tehlike sınıfları net olarak belirlenmiştir. Ayrıca kanun çerçevesinde işveren ve çalışanın yükümlülükleri düzenlenmiştir. Çıkarılan kanun yalnızca özel sektörü değil kamu sektörünü de kapsayacak şekilde oluşturulmuştur. Bu kanun ile iş kanununda kullanılan işçi kavramı yerini çalışan kavramına bırakmıştır. Yani sistem içerisinde çalışan stajyerden üst düzey yöneticiye kadar, sistemi bir bütün haline getiren bir mantık benimsenmiştir.

İş sağlığı ve güvenliğine yönelik özel bir kanun hazırlanmasındaki en önemli neden bu konuda yapılacak çalışmaların sistemsel bir döngüye sahip olmasını sağlamak amacını benimsemelidir. En önemlisi etki ise bireylerde iş sağlığı ve güvenliği kültürünün oluşturulması hedeflenmelidir.

Türkiye’deki iş gücü dikkate alındığında sanayileşmenin gelişmesi tarım sektöründe çalışan geniş bir kesimin de büyük şehirlerde sanayi alanlarında çalışmaya yönelmesine sebep olmuştur. Tabi ki bu durum iş kazası oranlarının artmasına sebep sayılabilecek konulardandır. Özellikle tarım alanında yapılan çalışmalar ile sanayi alanlarındaki çalışmaların farkındalığı, çalışanlara yeterli teknik ve iş sağlığı eğitimlerinin verilmemesi, kişilerinin bu alanlardaki çalışma alanları için algılarının daha dar olması iş kazaları oranlarını da arttırmak için nedenler içerisinde sıralanabilir.(Camkurt, 2007)

TÜRKİYE’DE İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ

Türkiye, özellikle sanayileşmenin etkisinde çalışma alanlarında meydana gelen iş kazalarının yoğunluk kazanmasından dolayı iş sağlığı ve güvenliği konusunda hukuki bağlayıcılık içeren yaptırımlarını geliştirmek için çalışmalar yapmaktadır. Osmanlı döneminden itibaren özellikle madencilik sektörüyle başlayan ve çalışma ortamı açısından ciddi tehlike barındıran iş kolları yoğun iş kazalarına ve meslek hastalıklarına sebep olmuştur. Türkiye uzun yıllardır İş Sağlığı ve Güvenliği konusunda belirli kanunlar çerçevesinde uygulamalar yapmaktadır. Fakat özellikle iş kanunları kapsamında yapılan çalışmaların tam olarak çalışma ortamlarının ihtiyaçlarını karşılayamamıştır. Sanayi alanında gelişimin yüksek olması, oluşan kaza ve meslek hastalıklarının detaylı şekilde incelenmemiş olması sistemin işleyişini ciddi anlamda olumsuz yönde etkilemiştir.

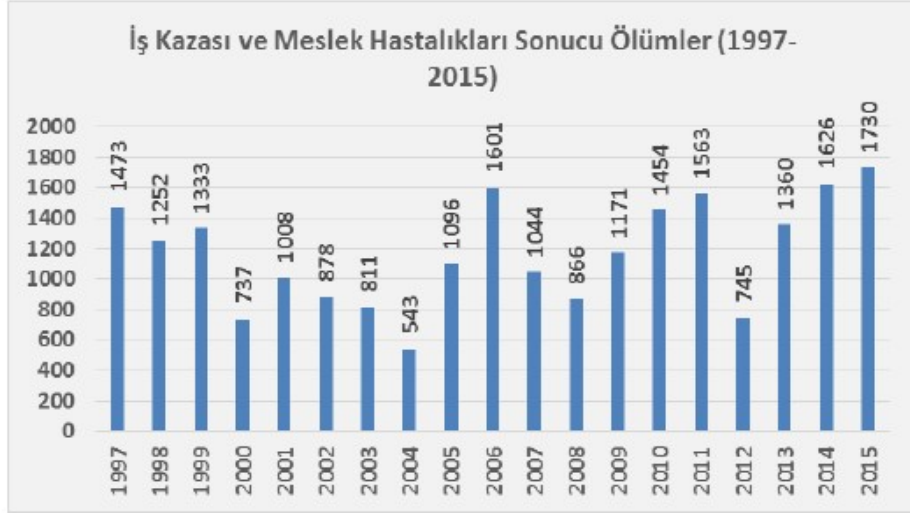
1967 yılında 931 sayılı İş Yasası çıkarılmıştır. Bu kanunun Anayasa Mahkemesi tarafından usul yönünden bozulmasından hemen sonra kanun çok fazla değiştirilmeden 1971 yılında 1457 sayılı İş Yasası şeklinde yürürlüğe girmiştir. İş Yasası çerçevesinde hazırlanan yönetmelikler ile işçi sağlığı ve güvenliği yönünden ayrıntılı düzenlemeler yer almıştır. Bu yasa çerçevesinde çalışma alanlarında İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Kurullarının kurulması tüzük ile saptanmıştır. Ayrıca 16 yaşını doldurmamış çocukların ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmayacağı yine bir tüzük ile

düzenlenmiştir. 1954 tarihinde 4772 sayılı İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları Sigortası Yasası, 1946 yılında 4792 sayılı İşçi Sigortaları Kurumu Yasası, 1950 yılında 5502 sayılı Hastalık ve Analık Sigortası Yasası, 1957 yılında ise 6700 sayılı İhtiyarlık Sigortası Yasası, 1965 yılında 506 sayılı Sosyal Sigortalar Yasası yürürlüğe girmiştir. 2006 yılında 506 sayılı kanun kaldırılarak yerine 5510 sayılı Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası yürürlüğe girmiştir. Son olarak 2012 yılında hazırlanan ve 2013 itibarı ile yürürlüğe giren 6331 sayılı İş sağlığı ve Güvenliği Kanunu ile çalışma alanları tehlike sınıflarına göre ayrılmış ve devlet, işveren, çalışan yükümlülükleri net olarak belirlenmiştir. Kanunun çıkarılmasının ardından kanun maddelerini düzenleyen ve açıklayan yönetmelikler hazırlanmaya başlanmış ve günümüz itibarı ile tüm yönetmelikler uygulamaya konulmuştur.(MMO/660, 2016:10-18)

Günümüzde Avrupa’da ve Türkiye’de hem teknoloji hızlı şekilde gelişmekte hem de sanayileşme adına ciddi yatırımlar yapılmaktadır. Özellikle 1999 yılı Aralık ayında yapılan zirve ile Türkiye’ye Avrupa adaylığı için bir statü tanımlandıktan sonra 2003 yılı itibarı ile Avrupa yasalarına uyumluluk altında yapılan çalışmalar, iş sağlığı ve güvenliği konusunda günümüzde kullanmakta olduğumuz 6331 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu için de temel oluşturmıştır. Avrupa yasalarına uyum çerçevesinde 2003 yılında hazırlanan 4857 sayılı İş Kanunu, iş sağlığı ve güvenliği için yapılması gerekenleri temelde bazı maddelerin içerisine eklemiştir. Fakat gelişen sanayileşme çerçevesinde yetersiz kalacağı aşikar olan kanun yerine, 6331 Sayılı Kanun ile İş Sağlığı ve Güvenliği gereken önemi kazanmıştır.

Türkiye’nin İş Sağlığı ve Güvenliği alanında, Uluslararası Çalışma Örgütü (International Labour Organization) ile üyelik kapsamında uygulamaya koymuş olduğu sözleşmeler mevcuttur. Türkiye 1932 yılında ILO’ya üye olmuştur. ILO’ya üyelik aynı zamanda ILO’nun yayınladığı sözleşmelere uyumluluğu da beraberinde getirmektedir. Fakat özellikle iş sağlığı ve güvenliği alanındaki çalışmaların günümüze kadar olan eksikleri, sistem olarak güvenlik kültürünün oluşturulamamış olması bu sözleşmelerin ön gördüğü her maddeyi uygulamak için uygun olamamıştır. ILO’nun Dünya üzerinde yayınlamış olduğu 188 sözleşmeden 30 tanesi zamanla ülkemizde yürürlükten kaldırılmıştır. Günümüzde 155 No’lu İş Sağlığı ve Güvenliği ve Çalışma Ortamına İlişkin Sözleşme ile 161 Sayılı Sağlık Hizmetlerine İlişkin Sözleşme 2004 yılında onaylanmış ve yürürlüğe girmiştir. 187 Sayılı İş Sağlığı ve Güvenliğinin Geliştirme Çerçeve sözleşmesi 2013 yılında onaylanmıştır.(ILO 2009: 19-35)

Türkiye’de yıllara göre dağılımı yapılmış iş kazaları ve meslek hastalıkları sonucu ölümler Şekil 1’de verilmektedir. Şekil 1’e bakıldığında ölümle sonuçlanan kaza oranlarının oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Özellikle İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunun uygulamaya konmasından sonra yapılan bildirimlerde ciddi bir artış olmuştur. 2013 yılı itibarı ile oluşan veriler bu artışın bir kanıtıdır.

Şekil 1. İş Kazası ve Meslek Hastalıkları Sonucu Ölümler(SGK, 1997-2015)

Ayrıca Türkiye’de iş kazalarının en fazla olduğu sektörlere bakıldığında ilk beş sektör olarak Kömür ve linyit çıkartılması, fabrikasyon metal ürünleri, tekstil ürünleri imalatı, ana metal sanayi ve bina inşaatı alanları sıralanabilir. Tablo 1’de mevcut sıralama net olarak görülmektedir. Özellikle 2012 yılında 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunun yürürlüğe girmesi ile beraber iş kazası sayılarının tespiti daha doğru yapılmaya başlanmıştır. 2012 yılındaki veriler ile 2013 ve 2014 yılı verileri arasında ciddi bir fark görülmektedir. Tüm veriler SGK tarafından tutulmaktadır. Fakat özellikle kanunun yaptırımcı yönü iş kazalarının bildirimlerindeki artış ile açık şekilde görülmektedir. Bu veriler kayıt altına alınabilen verilerdir. Kayıt altına alınamayan yani kayıt dışı istihdam verilerine baktığımızda 2012 yılında %39,02, 2013 yılında %36,75, 2014 yılında %34,97 gibi yüksek oranlar ile karşılaşmaktadır. Bu oranlar içerisinde sanayi alanındaki kayıt dışı değerler ise oldukça yüksektir. Sanayi alanında 2012 yılında tespit edilen kayıt dışı istihdam oranı %27,89, 2013 yılında %25,23, 2014 yılında ise %20,26 olarak belirlenmiştir.(6) Özellikle sanayi alanında hizmet veren ve küçük ölçekli işletme olarak adlandırılan iş yerlerinde yoğun bir kayıt dışı istihdam söz konusudur. Dolayısıyla bu alanlarda İş sağlığı ve güvenliği konusunda da yapılan çalışmalar yok denecek kadar azdır. Mevcut olarak tespit edilen iş kazası sayılarında kayıt dışı istihdamın maruz kaldığı iş kazalarının da olmayışı oranladığımızda değerleri yüksek oranda arttırabileceğini de gösterebilmektedir.

Tablo 1. İş Kazalarının Faaliyet Grubuna Göre Dağılımı (2012-2013-2014)
(TÜİK, 2012-2014)

FAALİYET GRUBU	İş Kazası Sayısı (2012)	İş Kazası Sayısı (2013)	İş Kazası Sayısı (2014)
Kömür ve Linyit Çıkartılması	8.828	11.289	10.026
Fabrikasyon Metal Ürünleri	7.045	15.669	18.529
Tekstil Ürünleri İmalatı	5.127	10.996	12.128
Ana Metal Sanayi	7.173	12.061	12.357
Bina İnşaatı	4.511	14.286	13.508
Metalik Olmayan Ürünler	3.733	9.213	10.244
Gıda Ürünleri İmalatı	2.972	9.111	10.971
Özel İnşaat Faaliyetleri	2.750	6.764	8.516
Kara Taşıma ve Boru Hattı Taşımacılığı	1.549	7.597	7.287
Kauçuk ve Plastik Ürünler İmalatı	2.311	6.016	6.895
Bina Dışı Yapılar İnşaatı	1.948	5.917	7.675
Elektrikli Teçhizat İmalatı	1.878	4.191	5.229
Motorlu Kara Taşıtı ve Römork İmalat	1.796	5.243	6.375
Taşıma İçin Depolama ve Destek Faal.	1.689	6.782	8.079
Perakende Tic. (Motorlu Taşıt Onar. Hariç)	1.667	6.081	7.000
Mobilya İmalatı	1.588	4.479	5.183
Yiyecek ve İçecek Hizmetleri Faaliyeti	1.310	6.434	8.818
Toptan Tic. (Motorlu Taşıt Onar. Hariç)	1.113	2.953	3.551
Makine ve Ekipman Kurulumu ve On.	1.045	2.560	3.592
Giyim Eşyaları İmalatı	843	2.307	2.499
Kimyasal Ürünleri İmalatı	744	1.860	
Bina ve Çevre Düzenleme Faaliyetleri	637	3.082	6.388
Diğer Faaliyet Grupları*	11.816	24.931	33.646
Toplam	74.871	191.389	221.366

AVRUPA'DA İŞ SAĞLIĞI VE GÜVENLİĞİ

Avrupa ve Türkiye için yapılan iş sağlığı ve güvenliği çalışmaları incelendiğinde yapılan çalışmaların sınıflandırılması için dört farklı kategori oluşturulabilir. İş sağlığı ve güvenliği ile ilgili çalışmalarda 46 Dünya ülkesi istisna gözetmeden iş sağlığı ve güvenliği çalışmalarında taviz vermeyen bir disiplin içerisinde. Bu ülkeler Avusturya, Çek Cumhuriyeti, İtalya, Hollanda, Polonya gibi Avrupa ülkeleri olarak sıralanabilir. Dünya'da 14 ülke için belirli faaliyet alanlarında ve çalışan gruplarına özel iş sağlığı ve güvenliği düzenlemeleri olan ülkeler olarak Avrupa ülkeleri içerisinde Fransa, Portekiz, Norveç, İngiltere ve Bulgaristan vardır. İstisnaların uygulandığı 30 ülkeye bakıldığında İspanya, İsveç, Romanya, Almanya, Belçika ve Tunus karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin, Hırvatistan ve Kıbrıs Rum Yönetimi'nin de içinde bulunduğu 33 Dünya ülkesinde iş sağlığı ve güvenliği kapsamı ise kısıtlı olarak nitelendirilmektedir.(ÇSGB, 2014) Bu ayrımı oluşturan genel anlayış, ülkelerin iş sağlığına bakış açıları ve gelişmişlik seviyeleridir. İnsana verilen değer kanun ve yaptırımlar ile değerlendirilebildiği ve kontrol edildiği sürece sistemin oluşturulması ciddi oranda kolaylaşır. Tabii ki bunun için temel işlem kişilere verilen eğitimlerin etkinliğinin takip edilmesi ile sağlanabilmektedir. Özellikle eğitimlerin iş hayatına aktarılma şekilleri büyük önem taşır. İş sağlığı ve güvenliği için çalışmalara verilen önem ülkelerin gelişmişlik durumları ile orantılıdır. Sisteme verilen önem tüm çalışanlara aktarıldığı sürece sağlanan bilinç ile doğru çalışma koşulları yaratılabilir.

Dünya'da her yıl ortalama 270 milyon iş kazası olmakta, 160 milyon kişi meslek hastalığına tutulmaktadır. 1,2 milyon işçi iş kazalarının sonucunda hayatını kaybetmektedir. Dünya üzerinde gelişimini tamamlamış, küreselleşme sürecinde lider olan her ülkenin kendi iş sağlığı ve güvenliği çalışmaları mevcuttur. Devletlerin

ön görüşüyle ülkelerin kendi çalışma alanları ve sosyo kültürel yapıları dikkate alınarak yapılan kanunlarda amaç iş kazası oranlarını düşürmek ve meslek hastalıklarının oluşumunu engellemektir. Avrupa ve Türkiye'deki 100.000 iş kazasında ölümlü çalışan sayıları 2010-2015 yıllarını kapsayacak şekilde Tablo 2'de verilmektedir. Burada özellikle İngiltere'nin mevcut çalışan kaybı iş sağlığı açısından sistemin ne kadar ileride olduğunun da bir kanıtıdır. Ayrıca ağır sanayi alanında yoğun çalışmalarda bulunan Almaya için verilen ölümlü çalışan sayısı oldukça başarılı bir sistemin göstergesidir. Bu sayılar sadece ölüm rakamlarını değil aynı zamanda iş sağlığı ve güvenliği kültürünün ülkelerdeki gelişmişliğinin de bir göstergesidir.

Tablo 2. Avrupa ve Türkiye'de oluşan 100.000 iş kazası için ölümlü çalışan sayısı (ILO, 2016)

	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Almanya	1,8			1,5		1,6
Avusturya		2,6	3,4	3,1	2,2	2,3
Bulgaristan	3,6	3,6	3	3,1	4,4	3,6
İngiltere	0,6	0,6		0,5		0,4
İspanya	2,3	2,3	1,9	1,7	1,8	2,1
Romanya	8,3	6,4	5,1	4,7	4,7	4,1
Türkiye	20,8	15,5	6,2	10,4	10,7	8,5

Avrupa Birliği, 23-24 Mart 2000 tarihinde Portekiz'in başkanlığında, Lizbon'da yapılan Avrupa zirvesinde ekonomi ve istihdam alanındaki bakışını belirlemiştir. Bu alanda yapılan çalışmalarda iş sağlığı ve güvenliği için planlanan çalışmalar da başlatılmıştır. Ayrıca, Lizbon stratejisinin bir devamı olarak kabul edilebilecek "Avrupa 2020" stratejisi, paralel şekilde iş sağlığı ve güvenliği ile ilgili stratejiler için bir temel oluşturmaktadır.

Avrupa'da yapılan çalışmalar her ülke için farklı kurumlar tarafından benzer işletme şekilleri ile uygulanmaktadır. Almanya'da iş sağlığı ve güvenliği çalışmaları; devlet, kanuni kaza sigortası meslek sandıkları, işletmeler ve çalışanların oluşturmuş olduğu ortak çalışma alanlarında gerçekleştirilmektedir. Meslek sandıkları özellikle önleyici faaliyet, rehabilite hizmetleri, tazminat vb konular ile ilgilenmektedir. Bu anlamda teknik olarak sistemin çalışma şeklinin düzenlenmesi devlet dışındaki örgütlerin de desteği alınarak yapılmaktadır. Almanya'da iş sağlığı ve güvenliği istatistiklerini Detatis kurumu tutmaktadır. Özellikle 1994, 1995 yıllarına bakıldığında 100.000 iş kazası için ölüm sayısı 3.6 iken 2015 yılında bu değerin 1.6'ya kadar gerilediği görülebilmektedir. Yapılan çalışmalar yıllara göre kıyaslandığında ölümlü iş kazaları oranlarındaki azalma, Tablo 1.'de görülebilmektedir. Avusturya'da iş sağlığı ve güvenliği çerçevesinde çalışmalar, Çalışanların Korunması Kanunu çerçevesinde yapılmaktadır. Kanun teknik iş sağlığı ve güvenliği mevzuatını kapsar. Avusturya'da her sene ortalama 350 bin kişi iş kazalarına karışmakta, 170 bin kişi kazalardan etkilenmektedir. Fakat oluşan yaralanmaların büyük kısmı gün kaybı oluşturmamaktadır. Ölümlü iş kazalarına bakıldığında 2015 yılı için değer 100.000 ölümlü iş kazasında 2.3 olarak belirlenmiştir. Bulgaristan'da iş sağlığı ve güvenliği çalışmaları iş sağlığı ve güvenliği kanunu çerçevesinde gerçekleşmektedir. İş sağlığı ve güvenliği ajansı olarak kurulmuş topluluk, ülke genelindeki iş sağlığı ve güvenliği istatistikleri tutmakla görevlidir. Bulgaristan'da özellikle tarımsal faaliyetler geniş çalışma alanları oluşturmaktadır. Ayrıca ülkede, çalışma koşulları fonu ile bakanlık çerçevesinde teşvikler mevcuttur. İspanya'da 1985-1994 yılları arasında kayıt altına alınan istatistik verilerine göre her yıl ortalama 1 milyon iş kazası oluşmaktadır. Bu kazaların içerisinde ciddi yaralanma ve ölüme sebep olan kaza oranı ortalama 10.000'dir. İspanya'da devlet bünyesinde bu çalışmalar İş ve Göç Bakanlığı tarafından takip edilmektedir. İSG kanunu 1996 yılından bu yana yürürlüktedir. İş sağlığı ve güvenliği çalışmaları İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu ve İşteki Risklerin Önlenmesi Kanunu çerçevesinde takip edilmektedir. İspanya'da çalışma alanları değerlendirildiğinde iş kazalarının endüstriyel ortamlarda, inşaat ve hizmet

sektöründe artan bir ivmeye sahip olduğu söylenebilir. Ayrıca ülkede tarım alanındaki iş kazası olaylarında azalma eğilimi söz konusudur. Romanya’da iş sağlığı ve güvenliği çalışmaları Aile ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından yürütülmektedir. İş yerinde sağlık ve güvenlik kanunu ile 2006 yılından itibaren iş sağlığı ve güvenliği uygulamaları devlet kontrolünde gerçekleştirilmektedir. Romanya’da en yüksek faaliyet iş kolu tarımdır. İnşaat, kömür madenciliği ve gıda sektörü en fazla iş kazasının olduğu ve ölüm oranlarının yüksek olduğu sektörlerdir. İş kazalarının %25’i ve iş gücü kayıplarının %26,7’si bu üç sektörde meydana gelen kazalardan kaynaklıdır.(ÇSGB, 2014)

SANAYİLEŞME VE GÜVENLİK KÜLTÜRÜNE ETKİSİ

Sanayileşme Avrupa ülkelerinde 18. ve 19. yüzyıllarda gerçekleşen sanayi devrimi ile birlikte başlamış ve birçok sektörde yapılan yatırımlar ile ciddi boyutlarda büyümüştür. Avrupa bu sürecin içerisinde hızlıca dahil olmuştur. Sanayide gelişme adına önemli adımlar atılmıştır. Teknolojik anlamdaki gelişmeleri takip eden ülkeler endüstriyel alanda daha hızlı yol almışlardır. Avrupa ile kıyaslandığında Türkiye sanayileşmede daha gelişimini tamamlayamamıştır. Gelişme süreci ve büyüme politikası bu sistem içerisinde gecikmiştir. Tabi ki sanayileşme sektörel anlamda üretim şeklinize ve kullandığınız tekniklere göre de değişmektedir. Özellikle teknolojik gelişmelerin içerisinde sistemlerini daha teknolojik ekipmanlar ile kuran ve bunun sürekliliğini sağlayan ülkeler daha hızlı şekilde bu sisteme dahil olmuşlardır. Özellikle gelişimi takip eden, gelişim için araştıran, sistemlerini sürekli iyileştiren ülkelerde gelişme hızı, o oranda yüksek olmuştur.

Sanayi devrimi öncelikle İngiltere’de başlamıştır. Bunun nedenleri içerisinde, İngiltere’de anayasal monarşinin olması, buna bağlı olarak hak ve özgürlüklerin korunması öne çıkabilir. İngiltere ticaret için gerekli tüm düzenlemelere sahip bir ülke olarak tarihte yerini almıştır. Ayrıca temel hammadde olarak kullanılan kömür ve demir gibi malzemelerin ülkenin yer altı kaynaklarında olması da önemli nedenler içerisinde gösterilebilir. Tabi ki sanayinin gelişmesi ile birlikte makine ve ekipmanları kullanacak insan gücüne de ihtiyaç oluşmuştur. Bu dönemlerde insanlar 20 saatlik çalışmalara maruz kalmış çocuk işçi çalıştırılmanın önüne geçilememiştir. Bu durum oluşan iş kazalarının ve meslek hastalıklarının artışına sebep olmuştur. İnsanların mutsuz olmaları çalışma verimlerini etkilemeye başlamıştır. Bu durumların kişilerde oluşturduğu baskı gizlenemez hale geldiğinde İş Sağlığı ve Güvenliği çerçevesinde çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Öncelikle mesai saatleri için düzenlemeler yapıp, genç işçi yaş sınırları belirlenmiştir. Ergonomik düzenlemeler için çalışmalar başlatılmıştır. 18.y.y’da başlayan bu çalışmalar günümüzde İngiltere’yi İş Sağlığı ve Güvenliği konusunda refah düzeyi en yüksek ülkelerden biri haline getirmiştir. (RIDDOR, 2013)

Türkiye’de sanayi devrimi, 1929 yılı itibarı ile Dünya ekonomik bunalımını yaşarken başlamıştır. Türkiye için bu süreç 3 ayrı aşamada incelenebilir. Öncelikle kendi tüketim mallarımız için yeterli hale gelebilecek düzenlemeler yapılmaya başlandı. Bu süreç 1950’li yıllara kadar sürdü. 1960 yılına kadar devam eden ikinci süreçte özel sektöre yönelik çalışma alanlarının geliştirilmesi için çalışıldı. Temel ihtiyaçların dışında hem sosyal hem de kültürel anlamda da ihtiyaçları karşılayabilecek çalışmalar başlatıldı. Teknik sistem yatırımları yapıldı. 1960 yılından 1976 yılına kadar uzun vadeli sanayileşmeyi hedefleyerek farklı sektörlerde yatırımlar ile sanayileşmenin gelişimi ilk kademedede tamamlandı. Bu süreçte Türkiye dışa bağımlılığı engellemek için ithal ürün girişlerini durdurmuştu. Bu üçlü dönem tamamlandıktan sonra tekrar ithal ürün ve sistem mantığı oluştu ve çalışmalar destek alınabilecek sektörler için ithalatı da dikkate alınarak geliştirilmeye çalışıldı. 1980’li yıllardan sonra Türkiye ekonomisinde serbest piyasa mekanizması sanayileşmenin de gelişmesi için öncülük yaptı. İthalat yapılırken anı oranda gelişen ürün ve hizmet kalitesi için ihracatın arttırılamaması gelişmenin önünde yavaşlatıcı etki yaratmıştır. (DEÜ, 2010: 95-101)

Türkiye’de sanayileşme ile birlikte köyden kentlere ciddi göç başladı. Sanayi alanlarında çalışan insanlar yıllarca tarım ile uğraşmış, endüstriyel alan hakkında bilgi sahibi olmayan insanlardı. Özellikle maden ocaklarında, inşaat alanında, ağır sanayi alanlarında çalışanların yaşadığı iş kazaları, fark edilemeyen meslek hastalıkları ciddi boyutlarda kayıplara sebep oldu. Bunun için başlayan ve işçiyi korumaya yönelik oluşturulan kanunlar ne yazık ki uzun süre kağıt üstünde kaldı. Çalışma koşulları, uzun mesai saatleri tıpkı İngiltere’de olduğu gibi ülkemiz için de düzenleme gerektiren bir konu haline geldi. Fakat yapılan kanun çalışmaları uzun süreler aldı. Kanunlar uygulamaya geçirilemedi ve denetleme basamağı işletilemedi. İlk defa 1967 yılında çıkarılan İş Kanunu çerçevesinde ilk düzenlemeler başlatıldı. Fakat aktif ve yetkin çalışmaların yapılmaya başlanma süreçleri 2000’li yılların başıdır. Özellikle çalışma ortamlarında yapılan düzenlemelerin zorunlu hale getirilmesi, denetleme mekanizmasının çalışmalarına başlaması 6331 sayılı İş Sağlığı ve Güvenliği kanunu ile sağlanabilmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Özellikle tarihteki iş sağlığı ve güvenliği çalışmaları incelendiğinde Avrupa ve Türkiye arasındaki en keskin çizgi, bu alanda yapılan çalışmaların Türkiye açısından oldukça geç kalındığını kanıtlamaktadır. Uzun yıllardır başlatılan çalışmalar sadece kağıt üzerinde kalmış, istatistiki veri olmanın ötesine geçememiştir. Özellikle çalışmaların hayata geçirilememiş olması ve kontrol mekanizmasının geliştirilememiş olması bu çalışmaların sürekliliğini de etkilemiştir.

İş sağlığı ve güvenliği çerçevesinde yapılan incelemeler ne yazık ki Türkiye’yi iş kazaları oranları açısından mevcut veriler ile Dünya üzerinde üçüncü, Avrupa’da ise birinci sıraya taşımaktadır. Burada üstünde durulması gereken en önemli konu sisteme inancın sağlanması ve uygulamaların gerçekleri yansıtmalarını sağlamaktır. Bu durumun gerçekleştirilebilmesi için bilinçli iş sağlığı eğitimleri, uzmanları, çalışanları yetiştirmek ve istihdam etmek ile çalışmalar başlatılmalıdır. Özellikle sisteme inancın üst yönetimden mavi yakaya kadar aynı etki ile öğretilmesi, uygulanması ve korunması gereklidir. Ayrıca tüm çalışmaların gerekli devlet kademeleri tarafından tam ve yeterli şekilde denetlenmesi ve yaptırımların kalıcı etki yaratması için çalışmalar sürekli iyileştirilerek devam ettirilmelidir.

Avrupa’da bugün iş sağlığı konusundaki çalışmaları en iyi şekilde sürdürebilen, iş kazası ve meslek hastalıkları açısından oldukça iyi ve idealist sonuçlar veren ülkelerin ise konu ile ilgili çalışmalarının 1800’li yıllarda başladığı görülebilmektedir. Dolayısıyla konuya verilen önemin ayrıcalığı sistemin oluşturulması açısından ciddi önem taşımaktadır. Çalışmalar kanunlar ile desteklendikçe, doğru kontrol mekanizmaları geliştirildikçe iş kazası ve meslek hastalıkları oranları gün geçtikçe azalmıştır. Tabi ki en önemli faktörlerden biri, bu sistemin insanlara sadece çalışma hayatlarında değil günlük yaşamlarını da güvenlik kültürü çerçevesinde yaşamının kendileri için refah düzeni oluşturacağının anlatılması ve kabullendirilmesi ile gerçekleştirilmiştir. Sadece kontrolle, tedbirle insanların benimseyemediği bir mantığı geliştirmek mümkün olamaz. Buradaki en önemli kavram güvenlik kültürünün küçük yaşlardan başlayarak insanların hayatlarının bir parçası haline getirilmesi ile mümkün olacaktır.

Ülkemizde iş sağlığı ve güvenliğine önemi, günümüz şartlarında oldukça açıktır. Bu durum oluşan iş kazaları ile rahatlıkla görülebilmektedir. Tabi ki bu düzenin sağlanabilmesi için öncelikle devlet, çalışan ve işveren arasında doğru bağların kurulması için yoğun çalışma gereklidir. En önemli faktör ise halkın güvenlik kültürünü benimsemesi ve bunun kendileri için olan önemi anlaması ile sağlanabilir. Güvenlik kültürünün yaygınlaştırılabilmesi için işveren ve işveren temsilcilerinin çalışma hayatlarına yönelik eğitimlerinin özenle üzerlerinde durulması gereklidir. İş sağlığı ve güvenliği alanında çalışan uzman, tekniker ve sorumluların güvenlik kültürünün doğru aktarılması için eğitim ve uygulama alanlarına yönelik örnek çalışmaları da baz alarak gelişime açık, sürekli iyileştirmeyi hedefleyen politikalar benimsemelerini beklemekteyiz. Bu düzenin kurulabilmesi, işletilebilmesi için devlet

adına sorumluların, sistemin takibini yeterli ve doğru şekilde yapabilmesi de en önemli etkenlerden biridir. Sistemin öncelikle insanların hayatlarına girmesi sağlanmalıdır. Yalnız çalışma alanlarında değil, tüm sosyal yaşam içinde güvenlik kültürünün önemi vurgulandığında insanların uygulamada sıkıntı yaşamalarının da önüne geçilebilir. Bu aşamada öncelikle eğitim, sonrasında uygulama kontrollü şekilde gerçekleştirilmeli ve sürekli iyileştirilmelidir.

KAYNAKLAR

Camkurt, Mehmet Zülfi. "İŞYERİ ÇALIŞMA SİSTEMİ ve İŞYERİ FİZİKSEL FAKTÖRLERİNİN İŞ KAZALARI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ." (2007).

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Avrupa Birliği'nde İş Sağlığı ve Güvenliği, Ankara 2014. https://www.csgb.gov.tr/media/2080/ab_isg.pdf

Dokuz Eylül Üniversitesi, Türkiye'de Sanayileşme Süreci ve Sanayileşmenin Geleceği, İktisat Notları, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Dokuz çeşmeler Yerleşkesi, Buca, İzmir, Türkiye. (95-101)

ILO (2009), ILO standards on occupational safety and health Promoting a safe and healthy working environment, General Survey concerning the Occupational Safety and Health Convention, 1981 (No. 155 (articles 19, 22 and 35 of the Constitution), http://www.ilo.org/ilc/ILCSessions/98thSession/ReportssubmittedtotheConference/WCMS_103485/lang--en/index.htm

İşçi Sağlığı ve İş Güvenliği Oda Raporu, MMO/660, Şubat 2016, 10-18.

Karadeniz, Oğuz. "Dünya'da ve Türkiye'de İş Kazaları ve Meslek Hastalıkları ve Sosyal Koruma Yetersizliği." *Çalışma ve Toplum* 3.34 (2012): 15-72.

RIDDOR, Reporting of Injuries, Diseases and Dangerous Occurrences Regulations 2013, <http://www.hse.gov.uk/riddor/>

SGK 1997-2015 Türkiye iş kazası istatistikleri, <http://www.sgk.gov.tr/wps/portal/sgk/tr/kurumsal/istatistik>

TÜİK Hane halkı İşgücü İstatistikleri, http://www.tuik.gov.tr/Kitap.do?metod=KitapDetay&KT_ID=8&KITAP_ID=25

**TARİHİ İPEK YOLUNUN YENİ İPEK YOLU OLARAK CANLANDIRILMASI
ADINA DÜNYADA VE TÜRKİYE'DE YAPILAN FAALİYETLER VE BU
FAALİYETLERİN TÜRK DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ**

Hasbiye Dizman

Dumlupınar Üniversitesi-Gediz MYO
hasbiye.dizman@dpu.edu.tr

ÖZET

Tarihi ipek yolu uzak doğunun çeşitli mallarını ve kültürel değerlerini batıya taşınmasında kullanılan en eski ticaret yoludur. Değişik sebeplerle zaman içerisinde önemini kaybeden ipek yolunun yeniden canlandırılması için 1990 'lı yıllardan itibaren bölge ülkeleri, batılı ülkelerin ve ülkemizin de içinde bulunduğu bazı yapılanmalara gidilmiştir. Bu yapılanmalar, TRACECA projesi, *Avrupa Asya Ulaştırma Koridorları*, *Asya Otoyolu*, *Trans-Asya Demiryolu*, *Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ağı*, *Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Projesi*, *Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP)*, Marmaray Projesi, İstanbul III. Boğaz Köprüsü (Yavuz Sultan Selim Köprüsü) ve halen inşaatı devam eden III. havalimanıdır.

İpek yolunun yeniden canlandırılması sürecinde ülke çıkarlarımızı da gözetenek yukarıda bahsi geçen yapılanmalarda yer almak ekonomik anlamda geri dönüşler sağlayacaktır. Bu çalışmalar ve yatırımlar neticesinde tarihi ipek yolu, eskisinden daha aktif ve modernleşmiş düzene uyarak ürünlerin ve kültürlerin akışında ki yerini ve önemini koruyacaktır. Bu çalışmada, literatür taraması yapılarak tarihi ipek yolunun yeniden canlandırılması için dünya genelinde yapılan çalışmalar ele alınmıştır. Bu çalışmaların Türk dış ticaretine ulaşım yolları açısından etkileri yıllar itibariyle incelenmiştir. İstatistiksel değerleri verilmiştir. Sonuç olarak rakamsal girdilerde artış olabileceği öngörülmüştür.

Anahtar Kelimeler: *İpek Yolu*, *TRACECA projesi*, *Marmaray Projesi*, *Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi*, *Trans-Asya ve Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolları*.

**THE STUDIES IN ORDER TO REINVIGORATE THE SILK PATH IN THE WORLD
AND TURKEY EFFECTS OF THESE ACTIVITIES ON TURKISH FOREIGN TRADE**

ABSTRACT

The revitalization of the Silk Road will provide economic returns to my country As a result of these studies and investments, the history silk road will be more important and more important in the flow of products and cultures by following a more modern and modernized scheme than the old one. In this study, literature studies were carried out and studies carried out around the world for reviving the historical silk road were discussed. The effects of these studies in terms of ways of accessing Turkish foreign trade have been examined over the years also statistical values are given. The effects of these studies in terms of ways of accessing Turkish foreign trade have been examined over the years.

Key words: Silk Road,TRACECA project, Trans-Asia and Baku - Tiflis - Kars Railway project, Trans Anatolian Natural Gas Pipeline Project, Marmaray project

GİRİŞ

Ticarete konu olan mallardan en çok taşınan eşya ipek olduğu için bu ticaret yoluna ipek yolu adı verilmiştir. Baharat, fildişi, porselen, cam, kürk, değerli taşlar, ilaç gibi ürünlerde bu güzergâhta taşınan diğer mallardır. Ayrıca bu yol ile felsefeler sanat, ahlak, örf ve adetler de mübadele edilmiştir.

İpek Yolu, Çin'den başlayarak Anadolu ve Akdeniz aracılığıyla Avrupa'ya kadar uzanan ticaret yoludur. Deve kervanlarıyla Orta Asya ve İran üzerinden Anadolu'ya ve Karadeniz kıyılarına ulaştırılan mallar buralardan Venedikliler ve Cenevizliler tarafından deniz yoluyla Güney Avrupa'ya, oradan da Avrupa içlerine ulaştırılmıştır.

Bu yolun bir başka uzantısı da Anadolu'nun güneyinden Suriye ve İskenderiye'ye ulaşıp oradan da deniz yoluyla Avrupa'ya bağlanmıştır (<http://ipekyolu.nedir.com>. 24.02.2016)

İpek Yolu Ortadoğu ticaretinin Arapların eline geçmesi Roma İmparatorluğu'nun çökmesi ve Bizans'ın eski gücünü yitirmesi bu yolun güvenliğini azalmasına yol açmıştır. 13. ve 14. yüzyıllarda Moğollar döneminde İpek Yolu canlanmışsa da coğrafi keşiflerin ve yeni denizyollarının oluşmasıyla bu yol önemini yitirmiştir (Arwen, 2009 - <http://www.Delinetciler.org/dunya-tarihi>.29.02.2016)

Orta Asya Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmalarından sonra, İpek Yolu'nun hem bir ticaret yolu, hem de tarihsel ve kültürel değer olarak yeniden canlandırılması gündeme gelmiştir. Bu yol boyunca inşa edilmiş ve artık kullanılmayan yapıların, yeni işlevler kazandırılarak korunmaları ve yaşatılmaları için çalışmalar başlamıştır (<http://www.diyadinnet.com/ipek-yolu-onemi> 29.02.2016).

Bu çalışmada tarihi ipek yolunun tanımından, güzergâhından ve zaman içerisinde önemini neden kaybettiğinden bahsedilmiştir. 1990'lı yıllarda doğudaki siyasi değişimler yaşanması ulaşım sektöründe sorunların yaşanıyor olması ve doğunun zengin kaynaklarının ve ürünlerinin batıya taşınma süreci ipek yolunun tekrardan canlandırılması isteğini ortaya çıkarmıştır. Bunun için doğulu ve batılı ülkelerin ortak girişimleri olmuştur. Ülkemizin de bu çalışmalar içinde yer almasından ve Türk dış ticaretine etkilerinden bahsedilmiştir.

İPEK YOLU'NUN YENİDEN CANLANDIRILMASI İÇİN YAPILAN ÇALIŞMALAR

1922'de kurulan Sovyetler Birliği'nin dağılması 25 Aralık 1991 tarihinde Devlet Başkanı olan Mihail Gorbaçov'un istifa etmesiyle başlamış ve birliği oluşturan cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilan etmeleriyle son bulmuştur. Bağımsızlıklarını ilan eden devletler şunlardır: Rusya, Beyaz Rusya, Azerbaycan, Ermenistan, Estonya, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Gürcistan, Kırgızistan, Kazakistan, Letonya, Litvanya, Moldova ve Ukrayna'dır (<http://1isinasi.blogspot.com.tr/2013/05/sovyetler-birligi-dagldktan-sonra.html> 01.03.2016) .

Bağımsızlığını kazanan devletlerin doğal kaynaklar, enerji ve tarım ürünleri açısından zengin olması, dünya devletlerinin bölgeye ilgisini arttırmaktadır. Bölgenin zenginlikleri, Asya ve Uzak Doğu arasında coğrafik olarak da önemli bir noktada olması AB gibi batı ülkelerinin de ilgisini çekmiştir. Batı dünyası ucuz hammadde ve enerjilerden faydalanmak için ayrıca kendi ülkelerinde ürettikleri malları pazarlayabilmek için stratejik planlarını devreye koymuşlardır. (Ovalı, 2008:153).

AB, bu bölgelerdeki fırsatlardan diğer ülkelerin de yararlanabilmesi için TRACECA² Projesi'ni geliştirmiştir. Bu proje sayesinde Avrupa; Karadeniz, Kafkasya ve Hazar Denizi üzerinden Asya'ya açılabilir, ulaşım; daha ucuz, daha güvenli ve daha hızlı yapılabilecektir (Tutar vd,2009-<http://www.mevzuatdergisi.com>. 02.03.2016). Avrupa Birliği'nin yeni bağımsız devletlere yönelik politikasının temel taşlarından biri olan TRACECA programı, "21. Yüzyılın İpek Yolu Projesi" olarak adlandırılmaktadır (<http://tasam.org/tr-TR/Icerik/24/demirden-ipek-yolu-traceca-projesi> 02.03.2016).

2005 yılında Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Birliği (IRU), Tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması için somut olarak Çin'den Avrupa'ya ilk ticari TIR kervanını yürüterek başlatmıştır. 5 TIR'dan meydana gelen bu kervan Pekin'den başladığı 12.000 km'lik yolculuğunu 14 gün gibi bir sürede tamamlayarak "Yeni İpek Yolu" fikrinin gerçekleştirilebileceğini resmi olarak kanıtlamıştır (Şener 2006-<http://finans.ekibi.net/konu-yeniden-dogan-ipek-yolu-ve-turkiye-lojistik-sektoru>.02.03.2016).

Tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması bölgedeki tüm ülkelerin ortak isteğidir. Kazakistan, Kırgızistan ve Azerbaycan başta olmak üzere Türkistan

² Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru

Cumhuriyetleri'nin neredeyse tamamı kalkınma planları içerisinde İpek Yolu konusuna çok önem vermektedir. Rusya, Hindistan, İran ve Çin gibi ülkelerinde İpek Yolu projesi ile yoğun bir şekilde ilgilendiği görülmektedir. Modern İpek Yolu Projesi Türkiye için de öncelikli projelerin başında gelmektedir. Avrupa Birliği' de Asya'yı Avrupa'ya bağlayan çok önemli bir proje olması nedeniyle İpek Yolu Projesine ilgi duymakta plan, program ve projeler bazında destek vermektedir. Özellikle transit taşımacılık sorunlarına çözüm üretmek ve ulaştırma sistemlerini geliştirmek, çeşitliliğini arttırmak amacıyla Dünya Bankası, Asya Kalkınma Bankası ve Avrupa Birliği fonlarıyla desteklenen bir dizi proje söz konusudur (Can, 2009: 93).

Tarihi İpek Yolu'nun yeniden canlandırılması için yapılan çalışmalar şunlardır:

Traceca

TRACECA Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridorunun kısaltılmış halidir. TRACECA Programı, AB'nin desteği ile teknik yardım çerçevesinde gelişmekte olan ülkelere sunduğu özel bir projedir (www.traceca.org.tr 02.03.2016). Bu proje ile İpek Yolu eski önemini kazanacak ve dünya ekonomisinin gelişimine katkı sağlayacaktır. TRACECA, Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya'da uluslararası ulaştırmayı geliştirmeyi ve siyasi-ekonomik ilerlemeyi hedefleyen hükümetler arası bir programdır. Programın temeli 1993 yılında Avrupa Komisyonu, Ermenistan, Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan hükümetlerinin katılımı ile Brüksel'de düzenlenen Konferansta atılmıştır. 1996 ve 1998 yılları arasında Ukrayna ve Moldova, 2000 yılında Bulgaristan, Romanya ve Türkiye, 1 Haziran 2009 tarihinde İran programa dâhil olmuşlardır. 2009 yılında TRACECA 'ya Litvanya da eklenmiş 14 ülkeyi kapsayan program haline gelmiştir. TRACECA bölgesel bir ulaştırma ağıdır ve ekonomik ilişkileri, ticareti ve ulaştırma bağlantılarını geliştirmeyi amaçlamaktadır (<http://www.mfa.gov.tr/avrupa-kafkasya-asya-ulastrima-koridoru.tr.mfa> 02.03.2016). TRACECA'nın amaçları aşağıdaki gibidir;

- Ülkelerin politik ve ekonomik bağımsızlığını Dünyaya açılma konusunda desteklemek
- Üye ülkeler arasında bölgesel işbirliğini teşvik etmek,
- Uluslararası Finansal Kuruluşları ve özel yatırımcıların desteğini etkilemek için TRACECA' nın katalizör olarak kullanılması,
- TRACECA yolunu Trans-Avrupa Şebekesi ile birleştirmek.

Avrupa, Karadeniz, Kafkasya, Hazar Denizi ve Asya'ya ekonomik işbirliğinin, ticaretin ve ulaştırma bağlantılarının gelişimi için³ Çok Taraflı Temel Anlaşmasını⁴ imzalamışlardır. Bu anlaşmanın amaçları da şöyledir (<http://www.ubak.gov.tr> 02. 03.2016):

- Avrupa, Karadeniz bölgesi, Kafkasya, Hazar Denizi bölgesi ve Asya'ya ekonomik ilişkilerin, ticaretin ve ulaştırma bağlantılarının gelişimine yardım etmek,
- Uluslararası karayolu, demiryolu ve denizcilik pazarına girişi garantilemek,
- Trafik güvenliğini, kargo önemiyetini ve çevresel korunmayı garanti etmek,
- Ulaştırma alanında ulaştırma politikalarını ve yasal yapıyı uyumlaştırmak,
- Ulaştırma işlemleri arasında eşit rekabet oluşturmak.

Projenin ana amaçları, ulaştırmanın kurumsal bölünmelerini güçlendirmek ve modernize etmek; altyapı ağları için entegrasyon ve birleşmeyi gerçekleştirmek,

³ Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Gürcistan, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Romanya, Tacikistan, Türkiye, Ukrayna ve Özbekistan Başkanları

⁴ Bakü, Eylül 8, 1998

güvenilir yük taşımacılığı zincirlerini hayata geçirmek, hava taşımacılığında güvenilir fonlar bulunmasını sağlamak, güvenli ve sürdürülebilir ulaştırma yöntemleri geliştirmektir (Karluk, 2009:586).

Unece-Unescap Avrupa Asya Ulaştırma Koridorları

Birleşmiş milletlerin önemli iki komisyonu UNECE ve UNESCAP öncülüğünde, 2002 yılında Avrupa-Asya bölgesindeki 18 ülkenin katılımıyla bölgedeki mevcut karayolu ve demiryolu bağlantılarının tanımlanması ve iyileştirmesine yönelik Avrupa-Asya Ulaştırma Bağlantıları adı verilen bir proje ortaya konulmuştur. Projeye davet edilen ülkeler Afganistan, Ermenistan, Azerbeycan, Beyaz Rusya, Bulgaristan, Çin, Gürcistan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Moldova, Romanya, Rusya Federasyonu, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan ve Yunanistan'dır. Projenin yürütümü için bir grup oluşturulmuş bu grup coğrafi bilgi sistemleri, veri tabanı kullanımı, transit taşımacılığın önündeki engellerin belirlenmesi için analiz çalışmaları yapmışlardır. 2000 yılında UNECE ve UNESCAP'ın Avrupa-Asya taşıma bağlantıları için ortaya koyduğu stratejik vizyonda dört önemli taşıma koridoru önerilmiştir. Önerilen koridorlar aşağıda ki gibi sıralanmıştır (Akkaymak, 2009 :72)

- Trans-Sibirya: Avrupa (Pan-Avrupa 2, 3 ve 9 no'lu koridorlar) – Rusya Federasyonu – Japonya ve Rusya Federasyonu'ndaki kollar: a. Kazakistan – Çin ve Kore b. Moğolistan – Çin

- TRACECA: Doğu Avrupa (Pan-Avrupa 4, 7, 8, 9 no'lu koridorlar) – Karadeniz– Kafkasya – Hazar Denizi – Orta Asya 73

- Güney Koridor: Güney-Doğu Avrupa (Pan-Avrupa 4 no'lu koridor) – Türkiye – İran ve İran'daki kollar: a. Orta Asya – Çin b. Güney Asya – Güney Doğu Asya/Güney Çin.

- Kuzey-Güney Koridor: Kuzey Avrupa (Pan-Avrupa 9 no'lu koridor) – Rusya Federasyonu ve kolları: a. Kafkasya – Basra Körfezi b. Orta Asya – Basra Körfezi.

Asya Otoyolu

Asya Karayolu ağı, Asya'da karayolu altyapısının verimliliğini ve gelişimini güçlendirmek Avrasya ulaşım bağlantılarının geliştirilmesini desteklemek ve denize kıyısı olmayan ülkeler için bağlantıları iyileştirme amaçlı bölgesel bir ulaştırma işbirliği girişimidir (<http://www.unescap.org/our-work/transport/asian-highway> 04.03.2016).

32 Asya ülkesini içinde barındıran ve Avrupa'ya bağlayan yaklaşık 140.000 km uzunluğundaki (87.500 mil) karayolu ağı projesidir. Asya Otoyolu projesine üye ülkeler Afganistan, Azerbaycan, Bangladeş, Butan, Çin, Endonezya, Ermenistan, Filipinler, Güney Kore, Gürcistan, İran, Hindistan, Japonya, Kamboçya, Kazakistan, Kırgızistan, Kuzey Kore, Laos, Malezya, Nepal Moğolistan, Myanmar, Özbekistan, Pakistan, Rusya, Singapur, Sri Lanka, Tacikistan, Tayland, Türkiye, Türkmenistan, Vietnam'dır (Akkaymak, 2008:64). Kabul edilen Asya Ana Karayolları' nın başında AH1-yolu gelmektedir. Bu yol Tokyo'dan başlayıp Kuzey ve Güney Kore'den, Çin'den, Orta Asya, Güneydoğu Asya ve Güney Asya ülkelerinden geçip İstanbul'un batısındaki Edirne'ye kadar uzanmaktadır. Bu yol koridoru Çin, Rusya ve Hindistan gibi büyük arazili ve büyük nüfuslu Asya ülkeleri arasındaki ticaret bağlantılarını çok geliştireceği ön görülmektedir. Bu yolu tamamlamak için mevcut yollar yenilenecek ve ağı daha yoğunlaştırmak için yeni yollar inşa edilecektir (https://tr.wikipedia.org/wiki/Asya_ana_karayollar_projesi 04.03.2016).

Trans-Asya Demiryolu

"Demir İpekyolu" olarak da adlandırılan Trans-Asya Demir Yolu Ağı fikri 1960'lı yıllarda ortaya atılmıştır. Trans-Asya Demir Yolu Ağı projesine göre kuzey koridoru, güney koridoru, kuzey-güney koridoru ve ASIAN-Hindicini olmak üzere 4 ana hat olarak kararlaştırılmıştır. Trans-Asya Demir Yolu Ağı'nın, yalnızca Asya ülkelerini

birbirine değil, Asya'yı Rusya üzerinden Avrupa'ya, İran üzerinden de Orta Doğu'ya bağlayarak Asya ile Avrupa arasında ticaret koridoru haline gelmesi beklenmektedir.

Asya ülkelerindeki ekonomilerin genel olarak sahil bölgelerinde yer almasından dolayı, Trans-Asya Demir Yolu Ağı, bu ülkelerin başkentleri, önemli sanayi kentleri, tarım merkezleri, önemli deniz ve hava limanları, konteyner dağıtım merkezleri ve ulaşım merkezlerini birbirine bağlayacak konumdadır. Denizden uzak kalan ve hiçbir limana sahip olmayan Moğolistan için Trans-Asya Demir Yolu Ağı'na katılmak, ülkenin ekonomik gelişmesi bakımından son derece büyük önem taşır.

Trans-Asya Demir Yolu Ağı'nda mevcut demir yolunun uzunluğunun 106 bin kilometreyi bulmuş ve 8.300 km'lik yolun da inşa edilmesi söz konusudur (<http://www.ulasimonline.com/demiryolu/7812/trans-asya-demir-yolu-agi-anlasmasi.html> 04.03.2016).

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Ağı

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT) 1985 yılında Türkiye, İran, Pakistan gibi ülkeler tarafından kurulmuştur. Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla diğer Türk Devletleri'nin de dâhil olduğu ekonomik örgüttür (https://tr.wikipedia.org/wiki/Ekonomik_İşbirliği_Teşkilatı 05.03.2016).

Diğer Üye Ülkeler, Afganistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan'dır. Örgütün Amacı, Üye ülkelerin kalkınmalarına katkıda bulunmak, EİT bölgesi içindeki ticari engelleri kaldırmak ve bölge içi ticareti geliştirmek ve EİT bölgesinin küresel pazarlarla bütünleşmesini teşvik etmek, üye ülkeler arasındaki kültürel ve tarihi bağları güçlendirmektir.

Örgüt, Zirve ve Dışişleri Bakanları düzeyindeki dönemsel toplantılarına ek olarak, ticaret, ulaştırma, tarım, enerji, çevre, sağlık, sanayi, maliye ve ekonomi gibi alanlarda Bakan düzeyinde düzenli toplantı yöntemini benimsemiş; böylelikle, Sektörel bazda alınan kararların ve işbirliği projelerinin belirli zaman dilimleri içinde izlenebilmesine imkân sağlanmıştır (<http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-eit.tr.mfa> 05.03.2016).

EİT üye ülkeleri toplamda yaklaşık 450 milyonluk nüfusu, 2,5 trilyon dolar büyüklüğünde bir ekonomik büyüklüğü ve 8 milyon kilometrekarelik bir alanı kapsamaktadır. EİT, İpek Yolu'nun tarihsel olarak birbirine bağladığı coğrafyaların ve bölgelerin 21. yy 'da kalkınma ve işbirliği amacıyla tekrar bir araya gelmesini amaçlamaktadır (Doğan, 2011:65-66).

EİT 'nin amaçları arasında, üye ülkelerin devamlı olarak kalkınmalarına aracı olmak, ticaretin önündeki engellerin aşamalı bir şekilde kaldırılması, dünya ve bölge genelinde ticaret payının artırılması ve üye ülkelerin dünya ekonomisiyle entegre olmasının sağlanması, bölgesel ve uluslararası organizasyonlarla işbirliğini artırmak, üye ülkeleri birbirine ve dünyaya bağlayan ulaşım ve telekomünikasyon altyapılarını geliştirmek, tarım ve sanayi potansiyelini etkin ve verimli bir şekilde değerlendirmek ve çevrenin korunmasına yönelik tedbirler almak ile üye ülkeler arasındaki tarihsel ve kültürel bağları güçlendirmektir (www.ekonomi.gov.tr/Ekonomik_İşbirliği_Teşkilatı 05.03.2016).

EİT teşkilatı, Sektörel Direktörlükler şeklinde örgütlenmiştir. Bu örgütlenmede direktörlüklere ve üye ülkelere göre dağılımı aşağıdaki gibidir:

- Ticaret ve Sanayi Direktörlüğü (Pakistan)
- Haberleşme ve Ulaştırma Direktörlüğü (İran)
- Tarım, Sanayi ve Turizm Direktörlüğü (Türkiye)
- Enerji, Maden ve Çevre Direktörlüğü (Azerbaycan)
- İnsan Kaynakları ve Sürdürülebilir Kalkınma Direktörlüğü (Türkiye-Münhal)
- Proje, Ekonomik Araştırma ve İstatistik Direktörlüğü (Kazakistan)

- Uyuşturucu, Kaçakçılık ve Organize Suç ile (DOCCU) Mücadele Birimi (İran)

EİT bütçesinin % 66'sı üç kurucu üye tarafından eşit olarak karşılanmaktadır. Ülkemizce karşılanan kısmı bütçenin % 22'si yani 643,335 ABD Dolarıdır (<http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-eit.tr.mfa.05.03.2016>).

Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Projesi

Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı, 1990' lı yıllarda gündeme gelmiş demir ipek yolu olarak adlandırılan bir projedir.

Demiryolu hattı Azerbaycan'ın başkenti Bakü şehrinde Gürcistan'ın Tiflis ve Ahılkelek şehirlerinden geçerek Türkiye'nin Kars şehrine gidecektir. Bu hat Azerbaycan'la Türkiye'yi birleştirmeyi amaçlamıştır. Yolum tamamı 826 km olup Demiryolunun 76 km'si Türkiye'den 259 km'si, Gürcistan'dan, 503 km'si ise Azerbaycan'dan geçecektir.

İstanbul Boğazı'nda sürdürülen Marmaray Projesi'nin de tamamlanmasına paralel olarak, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi hayata geçirildiğinde Avrupa'dan Çin'e demiryoluyla kesintisiz yük taşınması mümkün hale gelecektir. Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu hizmete girdiğinde, orta vadede yıllık 3 milyon ton yük taşınması hedeflenmekte 2034 yılına gelindiğinde ise 16 milyon 500 bin ton yük ile 1 milyon 500 bin yolcu taşınması hedeflenmektedir. Hattın Gürcistan kısmının temeli 21 Kasım 2007 tarihinde atılırken Türkiye tarafında kalan bölümün temeli ise 24 Temmuz 2008 de atılmıştır (https://tr.wikipedia.org/wiki/Bak%C3%BC-Tiflis-Kars_demiryolu_hattı 05.03.2016).

Kars-Tiflis-Bakü demiryolu ile İran üzerinden geçmekte olan doğu ve batı koridoruna alternatif bir güzergâhın oluşturulması; Türkistan'ın Hazar üzerinden Türkiye'ye bağlanması; Türkiye üzerinden Marmaray Projesi ile de Avrupa ve Türkistan arasında daha kısa ve daha güvenli bir yol üzerinden ulaşımın gerçekleştirilmesi; Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan-Türkmenistan üzerinden geçen "Demiryolu-Denizyolu Kombine Taşımacılığı" ile Türkistan'ın Akdeniz'e çıkışına imkan verilmesi ve Türkistan ile yapılan transit taşımacılıkta Türkiye'nin önemli bir konuma ulaşması planlanmıştır (alıntılayan Küçükyıldız, 2012:63); (Aktaran Akalan, 2008:1).

Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP)

Trans Anadolu doğalgaz boru hattı, Azerbaycan doğalgazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya transfer edilmesini sağlayacak boru hattıdır (https://tr.wikipedia.org/wiki/Trans_Anadolu_do%C4%9Falgaz_boru_hatt%C4%B1 24.01.2017).

Büyük bir enerji havzasına sahip olan Orta Asya ülkelerinin enerji piyasalarında yerini almasıyla, enerji nakil hatlarının nerelere bağlanıp ve nerelerden geçeceği hangi ülkelerin enerji ihtiyaçlarını nasıl ve hangi koşullarda temin edeceği ulusal çıkarlar mücadelesinin bir parçası durumuna gelmiştir. Bu sebeple, enerji projeleri bölge ve bölge dışı ülkelerin dikkatini çekmektedir. Türkiye de jeopolitik konumu itibarıyla enerji talep eden ve enerji arzını sağlayan ülkeler arasında yer alırken büyüyen ekonomisi ve nüfusu dolayısıyla enerjiye olan ihtiyacı her geçen gün artmaktadır. Enerji kaynakları kendisi için yeterli olmayan Türkiye, artan talebini karşılamak amacıyla kaynak çeşitliliği politikası doğrultusunda farklı projelerde yer alarak Avrasya'daki enerji jeopolitiğinin de bir parçası olagelmıştır. Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) bu projelerin en yenisidir ([http://asem.org.tr/tr/publication/details/6078/Enerjinin-%C4%B0pek-Yolu-Trans-Anadolu-Do%C4%9Falgaz-Boru-Hatt%C4%B1-Projesi-\(TANAP\)](http://asem.org.tr/tr/publication/details/6078/Enerjinin-%C4%B0pek-Yolu-Trans-Anadolu-Do%C4%9Falgaz-Boru-Hatt%C4%B1-Projesi-(TANAP)) 24.01.2017).

Enerjinin "İpek Yolu" olarak duyurulan TANAP, Türkiye ve Azerbaycan'ın ortaklaşa yürüttükleri 7 milyar dolarlık bir proje olup Azerbaycan Şah Deniz – 2 sahasındaki doğal gazın bir kısmının Türkiye'ye ve bir kısmının da Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınmasını hedeflemektedir. 26 Haziran 2012'de imzalanan ve 17 Ocak 2013'te

Resmi Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe giren “Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Sistemine İlişkin Hükümetler arası Anlaşma” ve “Ev Sahibi Hükümet Anlaşması” ile hayata geçirilen projenin ilk aşamasının 2018’de tamamlanması beklenmektedir. Projenin uygulayıcısı Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR) ve ortakları Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi (BOTAŞ) ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) olup, projeye yıllık 16 milyar metreküp doğal gaz Türkiye ve Avrupa’ya taşınacaktır. Boru hattının taşıma kapasitesi kademeli olarak 2023’te 23 milyar metreküpe ve 2026’da 31 milyar metreküpe çıkarılacak ve böylelikle proje doğal gaz kaynaklarının çeşitliliğine katkıda bulunarak Türkiye ve Avrupa’nın enerji arzı güvenliğinde önemli bir rol oynayacaktır (<http://www.tanap.com/> tanap-nedir 24.01.2017).

Avrupa doğal gaz tüketiminin yaklaşık %30’unun Rusya tarafından karşılanması ve bu doğal gaz ihracatının da yaklaşık %60’ının Ukrayna’dan geçen boru hatlarıyla yapılması Avrupa enerji arzı güvenliği açısından büyük bir sorun teşkil etmektedir (http://aa.com.tr/tr/dunya/abnin-enerji-denkleminde-ibre-rusyayi_gosteriyor/ 161559 24.01.2017). Rusya’dan gelen gaz akışının kesilme ihtimalinde TANAP gibi alternatif doğal gaz hatlarının olması batılı ülkeler açısından stratejik önemini artırmaktadır.

Marmaray Projesi

Marmaray, İstanbul’un Avrupa ve Asya yakalarındaki demiryolu hatlarını İstanbul Boğazı altından geçen bir tüp tünelle birleştiren, 76 km lik bir demiryolu iyileştirme ve geliştirme projesidir. Projenin boğaz geçişini de içine alan 14 km’lik bölümü 29 Ekim 2013 tarihinde hizmete açılmıştır (<https://tr.wikipedia.org/wiki/Marmaray> 09.03.2016). Proje tamamlandığında yüzeyde 2 olan hat sayısı 3’e çıkartılacak, bunlardan 2’si banliyö işletmeciliği için 1 adedi ise şehirlerarası trenler ve hızlı trenlere hizmet verecektir (<http://www.marmaray.gov.tr/icerik/marmaray/Marmaray-Gebze-Halkalı60> 09.03.2016).

Marmaray, İstanbul’un kent içi ulaşım sorunu, tarihi ve doğal güzelliklerinin korunması, demiryolu ulaşım sisteminin gelişmesi ve ülkemizin stratejik konumu açısından önem taşımaktadır. Avrupa Birliği’nin hızlı tren ağlarıyla uyumu yönünde önemli bir adım olan Marmaray, Ankara-İstanbul Hızlı Tren, Kars-Tiflis Projeleri gibi projelerin gerçekleştirilmesiyle birlikte, Avrupa’dan Asya’ya, batıdan doğuya kesintisiz, hızlı, ekonomik bir demiryolu bağlantısı sağlayacaktır (<http://www.cgcrail.com/index.php?sayfa=haber5> 09.03.2016). Eski ipek yolunun tekrar canlandırılması sürecinde doğu batı geçiş güzergahında yer alan Marmaray projesinin demiryolu ve karayolu ulaşımında etkin rol oynayacağı beklenmektedir.

İstanbul III. Boğaz Köprüsü (Yavuz Sultan Selim Köprüsü)

Köprüler suyla ayrılmış iki tarafı ve derin vadileri geçmeyi sağlayan ulaşım çözümlerinin başında gelmektedir. Köprüler insanların yaşam alanları, sosyo-ekonomik ilişkileri ve hareketliliklerindeki değişimlere ayak uydurur fakat yapılaş amaçları değişmez. Bu amaç insanların ve hizmetlerin erişimini sağlamaktır (http://www.spoist.org/dokuman/Raporlarimiz/spoist_3.Kopru_rapor.pdf 12.03.2016).

Boğaziçi Köprüsü , İstanbul Boğazı üzerinde yer alan üç asma köprüden biridir. 30 Ekim 1973 tarihinde hizmete açılmıştır (https://tr.wikipedia.org/wiki/Boğaziçi_Köprüsü 12.03.2016). Fatih Sultan Mehmet Köprüsü Asya ile Avrupa’yı ikinci kez bağlayan köprüdür (https://tr.wikipedia.org/wiki/Fatih_Sultan_Mehmet_Köprüsü 12.03.2016). 2. köprü’nün yapımından sonra, devlet yatırım programlarına 3. köprü projesi dâhil edilmiş ancak sonraki yıllarda bu proje uygulamaya geçirilememiştir (www.spoist.org/dokuman/Raporlarimiz/spoist_3.koprurapor.pdf 12.03.2016).

Üçüncü Boğaz Köprüsü⁵, İstanbul Boğazında ki üçüncü köprüdür. Temeli 29 Mayıs 2013'te atılmıştır. 6 Mart 2016 tarihinde köprüdeki son tabliyenin montajıyla iki kıta üçüncü kez birleşmiştir (https://tr.wikipedia.org/wiki/Yavuz_Sultan_Selim_Köprüsü 12.03.2016). Yüksek mühendislik ve teknoloji ürünü olacak 3. Boğaz Köprüsü üzerinden 2 şeritli tren yolu ve 8 şeritli karayolu birlikte aynı anda geçecektir. 3. Boğaz Köprüsü, 59 metrelik genişliği ile dünyanın en geniş, 1408 metrelik ana açıklığı ile üzerinde raylı sistem olan dünyanın en uzun asma köprüsü olacaktır. (<http://www.3kopru.com/proje/proje-hakkında/1> 12.03.2016). Köprünün Kuzey Marmara Otoyolu'nun 169 kilometrelik kısmı 27 Ağustos 2016'da trafiğe açılmıştır. (https://tr.wikipedia.org/wiki/Yavuz_Sultan_Selim_Köprüsü 24.01.2017).

3. Köprü ve 7 Haziran 2014 tarihinde temeli atılan 3. Havalimanı İş hacmi potansiyelinden ve sürekli artış gösteren nüfusundan dolayı, İstanbul'un trafik sorununa çözüm getirecek, büyük projeler olsa da yalnızca İstanbul'un trafiğini azaltmayı amaçlayan yatırımlar değildir. Bu projeler İstanbul'un uluslararası ticaret ve finans merkezi olması için önemli yatırımlardır. 3. Köprü yalnız başına kara yolunun yanı sıra demir yolu geçişine de imkân verdiği için Asya ve Avrupa arasındaki ulaşım da çeşitlilik sağlayacaktır. Köprünün sağladığı demir yolu ve kara yolu taşımacılığı sayesinde hem çevre iller hem de komşu ülkeler arasındaki ticari kapasite geliştirilecektir (http://www.yenisafak.com/yazarlar/Erdal_tanaskaragol/ipek-yolunun-baglantisi-3-kopru-202_7341 12.03.2016).

Türkiye ekonomisindeki iyileşme sadece makroekonomik göstergelere yansımakla kalmamakta İyileşmenin somut hali, başlayan, devam eden ve bitirilen projelerle kendini göstermektedir. Havalimanları, köprüler, finans merkezi, enerji borsası ve büyük enerji projeleri gerçekleştirilerek bir yandan ekonominin altyapısını güçlendirilirken diğer taraftan doğu-batı arasında yükselen ticaretin, finansın ve enerjinin merkezi olma süreci de hızlandırmaktadır.

3 Katlı Büyük İstanbul Tüneli

Türkiye, sadece haritada doğu ile batıyı birbirine bağlayan bir ülke değil, uluslararası ticaret ve enerji koridorları üzerinde küresel bir aktör haline gelmiştir. İstanbul'un, yepyeni projelerinden biri, "3 Katlı Büyük İstanbul Tüneli" ile ulaşım da yepyeni bir dönem başlatılacaktır. Dünyaya ve birbirlerine İstanbul'un açtığı yoldan bağlananlar, artık "3 Katlı Büyük İstanbul Tüneli" ile İstanbul'un iki yakasına daha hızlı, daha konforlu, daha ekonomik bağlanacaklardır (<http://www.udhb.gov.tr/images/kurumsal/3kbit.pdf> 04.03.2017). İstanbul Boğazı'nın altından geçerek İstanbul'un Asya ve Avrupa yakaları arasında kara ve demir yolu ulaşımı sağlayacak olan, üç katlı, karma tünel projesi 27 Şubat 2015'te duyurulmuştur. Boğazın 110 metre altında inşa edilecek tünel üç katlı olacak ve beş yıl içinde tamamlanması planlanmaktadır. Tünelin maliyeti \$3,5 milyar olarak hesaplanmış, Uzunluğunun 6,5 kilometre olması öngörülmektedir (https://tr.wikipedia.org/wiki/Büyük_İstanbul_Tüneli 04.03.2017)

Projenin İstanbul'a Kazandırdıkları; Asya ile Avrupa arasındaki kıtalar arası yolculuk süresi kısalıyor, İstanbul hızlanıyor, İstanbul'da ulaşım sorun olmaktan çıkıyor. Günde 6,5 milyon yolcunun yararlandığı 9 farklı şehir içi raylı sistem, hızlı metro ile entegre olacak ve kıtalar arası yolculuk kolaylaşacak. Çevre yollarına bağlantısı ile diğer şehir içi yollara daha kolay ve daha hızlı erişim sağlanacak. Tüm ana arterler birbirine bağlanmış olacak. <http://www.udhb.gov.tr/images/kurumsal/3kbit.pdf> 04.03.2017).

3 Katlı Büyük İstanbul Tüneli Projesi etüt, proje ve mühendislik hizmetleri ihalesinde, 4 firma 15.02.2017 tarihinde teknik ve mali teklif sunmuş durumdadır (<http://www.ntv.com.tr/ekonomi/3-katli-buyuk-istanbul-tuneli-projesine-4-teklif> 04.03.2017).

⁵ Yavuz Sultan Selim Köprüsü

İPEK YOLU CANLANDIRMA FAALİYETLERİNİN TÜRK DIŞ TİCARETİNE ETKİLERİ

Dış ticaret bağımsız ülkeler arasında malların, hizmetlerin, mali kıymetlerin, hammaddelerin alım satımıdır (Güner ve Yılmaz, 2010:6). Dış ticaret ve lojistik kavramları birbirleriyle yakın ilişki içerisinde. Lojistik kavramı müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere ürünlerin üretildiği nokradan, son kullanımının bulunduğu tüketim noktasına kadar olan tedarik zinciri içindeki malzemelerin, servis hizmetlerinin ve bilgi akışının etkin ve verimli bir şekilde iki yöne doğru hareketinin ve depolanmasının, planlaması, uygulaması ve kontrol eden tedarik zincir sürecinin bir parçasıdır (Keskin, 2015:8). Lojistik kavramını doğru ürünün, hizmetin, doğru miktarda, doğru şartlarda, doğru yerde, doğru zamanda, doğru maliyetle, doğru müşterinin kullanımına sunmak amacıyla yürütülen faaliyetler olarak da tanımlamak da mümkündür (Kurt; 2010:99). Türkiye ekonomisi için lojistik kavramı çok önemlidir. Türkiye jeopolitik konumunun getirdiği avantajları en üst seviye kullanabilmek için lojistik konusunda mevcut yatırımlarına ek ilave yatırım ve girişimlerde bulunmalıdır.

Ülkemizde dış ticaret uygulamalarında taşıma türleri olarak deniz, hava, kara, demiryolu ve boru hatlarıyla taşıma söz konusudur (Gürsoy, 2009:136).

YÖNTEM

İpek Yolunu Yeni İpek Yolu Olarak Canlandırmak Adına Dünyada Ve Türkiye’de Yapılan Faaliyetler başlıklı bildiri için literatür taraması yapılmış ikinci el veriler toplanarak içerik oluşturulmuştur.

Ayrıca Türkiye İstatistik Kurumundan da ulaşım yolları olan hava, kara, deniz, demiryolu ve diğer yani boru hatları için de dolar bazında ithalat ve ihracat rakamları 2000 yılından başlanarak 2016 yılı dahil olmak üzere çıkartılmıştır. Bazı yıllarda hem ithalatta hem de ihracatta düşüşler görülmüştür ve bunların nedenleriyle ilgili yorumlara yer verilmiştir. Toplamda 17 yıllık süreç içinde artışın olduğu yıl sayısı daha fazladır. Bu sebeple yapılmış ve halen yapılmakta olan çalışmaların ülke bazlı ve yurtdışı ayaklı olsun dış ticaret girdilerimizde önümüzdeki yıllar içinde olumlu yönde katkı yapılacağı düşünülmektedir.

Bu değerler ışığında Türkiye ekonomisi açısından 21.yüzyıl ipek yolunun ticari anlamdaki dünya genelinde 65 ülkeye ekonomik açıdan ilgilendirdiğinden bahsedilmiştir.

Aşağıdaki tablolarda Türkiye’de ki tüm ulaşım yollarının 16 yıllık dolar cinsinden ihracat ve ithalat değerleri verilmiştir. 2000 yılından başlayarak 2016 yılına kadar kara, hava, deniz, demiryolu ve boru hattı taşımacılık değerleri sunulmuştur. Tablo 2 de de yıllara göre artışlar ve düşüşler gösterilmiştir.

Tablo 1: Yollara Göre (Kara, Hava, Deniz, Demiryolu, Boru Hattı Ulaştırması/Taşımacılığı) İhracat Değerleri (Bin Dolar)

Yıllar	Toplam	Deniz Yolu	Demiryolu	Karayolu	Hava Yolu	Diğer
2016	142.606.247	78.435.635	641.649	44.794.400	17.747.413	987.150
2015	143.861.524	78.046.854	806.873	46.720.657	17.276.143	1.010.997
2014	157.610.157	86.304.496	922.776	55.270.960	14.103.312	1.008.613
2013	151.802.637	82.930.885	956.521	53.674.535	12.960.697	1.279.999
2012	152.461.737	77.983.403	1.017.753	50.440.156	21.781.595	1.238.830
2011	134.906.869	73.576.384	1.242.610	50.257.713	8.577.891	1.252.272
2010	113.883.219	57.784.065	990.802	45.948.708	7.684.769	1.474.875
2009	102.142.613	47.145.609	906.923	42.392.616	9.764.289	1.933.175
2008	132.027.196	66.456.960	1.260.202	50.923.205	10.435.291	2.951.539
2007	107.271.750	52.174.049	1.081.911	44.482.360	7.018.292	2.515.138
2006	85.534.676	42.670.650	911.760	35.170.349	4.880.697	1.901.219
2005	73.476.408	35.425.856	756.935	31.602.012	3.978.592	1.713.013
2004	63.167.153	31.259.851	577.822	27.104.284	3.906.835	318.361
2003	47.252.836	23.233.359	394.459	20.306.073	3.227.575	91.370
2002	36.059.089	17.013.192	249.366	16.416.566	2.339.331	40.634
2001	31.334.216	15.521.220	173.592	13.219.437	2.263.689	156.277
2000	27.774.906	13.080.017	93.957	12.013.620	2.338.492	248.819

Kaynak: www.tuik.gov.tr (05.01.2017)**Tablo 2: Yollara Göre (Kara, Hava, Deniz, Demiryolu, Boru Hattı Ulaştırması/Taşımacılığı) İhracat Değerleri (Bin Dolar)'Nin Yıllara Göre Artışları Ve Düşüşleri**

İhracat Değerleri	Şimdiki Yıl	Önceki Yıl	Fark	Yüzde Oranları	% İle Gösterimler
2000-2001	31.334.216	27.774.906	3.559.310	0,128148408	% 12,81
2001-2002	36.059.089	31.334.216	4.724.873	0,150789571	% 15,08
2002-2003	47.252.936	36.059.089	11.193.847	0,310430666	% 31,04
2003-2004	63.167.153	47.252.836	15.914.317	0,336790727	% 33,68
2004-2005	73.476.408	63.167.153	10.309.255	0,163205947	% 16,32
2005-2006	85.534.676	73.476.408	12.058.268	0,164110744	% 16,41
2006-2007	107.271.750	85.534.676	21.737.074	0,254131716	% 25,41
2007-2008	132.027.196	107.271.750	24.755.446	0,230773209	% 23,08
2008-2009	102.142.613	132.027.196	-29.884.583	-0,226351721	% -22,64
2009-2010	113.883.219	102.142.613	11.740.606	0,114943271	% 11,49
2010-2011	134.906.869	113.883.219	21.023.650	0,184607093	% 18,46
2011-2012	152.461.737	134.906.869	17.554.868	0,130125828	% 13,01
2012-2013	151.802.637	152.461.737	-659.100	-0,004323052	% -0,43
2013-2014	157.610.157	151.802.637	5.807.520	0,038257043	% 3,83
2014-2015	143.861.524	157.610.157	-13.748.633	-0,087231897	% -8,72
2015-2016	142.606.247	143.861.524	-1.255.277	-0,008725592	% -0,87

Tablo 2 de ihracat değerlerinin yıllara göre birbirinden artışları veya düşüşleri incelenmiştir. Buna göre 2009 yılında % 22,64, 2013 yılında % 0,43, 2015 yılında da % 8,72, 2016 yılında da % 0,87 yani yaklaşık % 9 oranında düşüşler tespit edilmiş diğer bütün yıllarda ise artışlar olduğu hesaplanmıştır. Dünyadaki ekonomik krizin Türkiye'yi de etkilemesi, Gayrisafi Yurtiçi Hasıla (GSYİH) % 61 oranında gerilemesi, Türkiye'deki uluslararası yatırımlarda azalma görülmesi gibi faktörler bu düşüşlerin sebepleri olarak söylenebilir(<http://www.dtr-ihk.de/tr/uelke-bilgileri/ekonomi-raporlari/tuerkiye-ekonomi-raporu-2009> 25.01.2017). Değişik ürünlerle birçok ülkeye gerçekleştirdiğimiz ihracattaki azalmanın gerçek nedeni ekonomik değil siyasi bir kararlar sonucu da olabilir. İhracat yaptığımız Avrupa ve Amerika gibi ülkelerde resmi olarak açıklanmasa da gizli olarak ambargo uyguladıkları söylenebilir. İhracatımızdaki gerilemenin temel nedeni, hukuk düzeni, demokrasi ve insan hakları konusunda yabancının edindiği olumsuz imajdır (<http://www.yenicaggazetesi.com.tr/ihracatta-dusmenin-gercek-nedeni-34648yy.htm>31. 01. 2017)

Tablo 3: Yollara Göre (Kara, Hava, Deniz, Demiryolu, Boru Hattı Ulaştırması/Taşımacılığı) İthalat Değerleri (Bin Dolar)

Yıllar	Toplam	Deniz Yolu	Demiryolu	Karayolu	Hava Yolu	Diğer
2016	198.601.934	120.361.218	1.428.157	34.306.523	22.696.204	19.536.832
2015	207.206.813	124.439.409	1.169.581	34.364.386	19.975.542	27.257.894
2014	242.177.117	141.381.287	1.206.626	37.300.980	24.696.997	37.591.227
2013	251.661.250	139.927.201	1.773.400	40.058.217	32.602.866	37.299.565
2012	236.545.141	129.029.330	2.346.113	39.414.333	23.797.146	41.958.219
2011	240.841.676	133.440.206	3.185.525	44.516.802	21.514.596	38.184.548
2010	185.544.332	98.629.933	2.454.604	42.442.194	15.131.613	26.885.987
2009	140.928.421	73.962.307	1.723.345	33.514.253	11.562.648	20.165.868
2008	201.963.574	105.743.822	2.573.376	41.296.201	16.898.462	35.451.714
2007	170.062.715	86.670.036	2.540.385	38.631.797	16.912.068	25.308.429
2006	139.576.174	68.354.704	2.196.112	32.694.202	13.710.656	22.620.501
2005	116.774.151	56.497.886	1.816.522	28.667.246	13.072.142	16.720.355
2004	97.539.766	49.465.830	1.254.518	23.979.223	12.294.583	10.545.612
2003	69.339.692	33.774.929	645.051	17.822.702	8.445.731	8.651.279
2002	51.553.797	23.720.891	460.443	14.201.483	6.366.104	6.804.876
2001	41.399.083	20.170.596	281.345	13.511.686	5.223.182	2.212.274
2000	54.502.821	27.558.493	229.889	18.301.107	5.892.215	2.521.117

Kaynak: www.tuik.gov.tr (05.01.2017)**Tablo 4: Yollara Göre (Kara, Hava, Deniz, Demiryolu, Boru Hattı Ulaştırması/Taşımacılığı) İthalat Değerleri (Bin Dolar)'Nin Yıllara Göre Artışları Ve Düşüşleri**

İthalat Değerleri	Şimdiki	Önceki	Fark	Yüzde Oranları	% Gösterimi
2000-2001	41.399.083	54.502.821	-13.103.738	-0,240423115	%-24,04
2001-2002	51.553.797	41.399.083	10.154.714	0,24528838	% 24,59
2002-2003	69.339.692	51.553.797	17.785.895	0,3449968	% 0,34
2003-2004	97.539.766	69.339.692	28.200.074	0,406694538	% 0,41
2004-2005	116.774.151	97.539.766	19.234.385	0,197195316	% 0,20
2005-2006	139.576.174	116.774.151	22.802.023	0,195266014	% 0,20
2006-2007	170.062.715	139.576.174	30.486.541	0,218422243	% 0,22
2007-2008	201.963.574	170.062.715	31.900.859	0,18758291	% 0,19
2008-2009	140.928.421	201.963.574	-61.035.153	-0,302208719	% -0,30
2009-2010	185.544.332	140.928.421	44.615.911	0,316585616	% 0,32
2010-2011	240.841.676	185.544.332	55.297.344	0,298027665	% 0,30
2011-2012	236.545.141	240.841.676	-4.296.535	-0,017839666	%-0,02
2012-2013	251.661.250	236.545.141	15.116.109	0,063903697	% 0,06
2013-2014	242.177.117	251.661.250	-9.484.133	-0,037686108	%-0,04
2014-2015	207.206.813	242.177.117	-34.970.304	-0,144399704	%-0,14
2015-2016	198.601.934	207.206.813	-8.604.879	-0,041527973	%-0,04

Tablo 4 de ithalat değerlerinin yıllara göre birbirinden artışları veya düşüşleri incelenmiştir. Buna göre 2001 yılında % 24,04, 2009 yılında % 0,30, 2012 yılında %0,02, 2014 yılında % 0,04, 2015 yılında % 0,14, 2016 yılında da % 0,04 oranlarında düşüşler tespit edilmiş diğer bütün yıllarda ise artışlar olduğu hesaplanmıştır. Türkiye ithalatını ağırlıklı olarak, enerji ve üretim amaçlı hammaddeler oluşturmaktadır. İthalattaki hareketler, talepteki büyüme ya da daralmalardan kaynaklanabileceği gibi, uluslararası fiyatlardaki aşağı ya da yukarı yönlü gelişmelerden de büyük ölçüde etkilenmektedir (http://www.tim.org.tr/files/downloads/raporlar/tim_ekonomi_ve_dis_ticaret_raporu_2014.pdf. 25. 01.2017).

Türkiye küresel ekonomideki çalkantıların yanı sıra çevre coğrafyalarındaki kargaşa ile de mücadele etmektedir. Dünyadaki belli başlı jeopolitik risklerin tamamı, ülke coğrafyamızın etrafında yaşanmaktadır. Suriye başta olmak üzere Ortadoğu'da artan jeopolitik riskler ve Rusya ile yaşanan gerginlik ülkemiz ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Ana ticaret ortaklarımızda yaşanan durgunluk ve euro/dolar paritesindeki gelişmeler ihracattaki azalışın temel nedeni olmuştur. Başta ham petrol olmak üzere enerji fiyatlarındaki gerileme ithalattaki düşüşün belirleyicisi olurken, ithalattaki azalışın ihracattaki azalıştan daha yüksek olması dış ticaret açığını azaltmıştır (<http://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2016/72GK/72-Genel-KurulEkonomikRapor2015.pdf> 31.01.2016).

SONUÇ VE ÖNERİLER

Yeni İpek Yolu projesi yalnızca uzak doğu ülkeleri için değil yolun geçtiği tüm ülkeler için ekonomik girdiler, ihtiyaçları giderme ve yerel olarak yeniden alt yapılanmalarda önemli değişimleri ifade etmektedir.

Bu yeni ipek yolu projesiyle doğalgaz boru hatları, yüksek hızlı demiryolları, limanlar, hava limanları, karayolları ulaşımı ve lojistik ağı kurulması amaçlanmaktadır. Projeyle ilgili olarak değişik yol güzergâh alternatifleri söz konusudur. Bunlar, kuzey koridor, orta koridor ve güney koridor olmak üzere üç tanedir. Kuzey Koridor Avrupa ile Rusya arasından geçmekte, Güney koridor Ortadoğu'dan geçmekte, orta koridorda Çin'den başlayarak Kazakistan-Azerbeycan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya varmaktadır. Türkiye coğrafik konumu itibariyle Avrupa ve Asya kıtalarının birleştirme noktasında bulunmaktadır. Bu durum enerji kaynaklarına sahip ülkelerle enerji ihtiyacı olan ülkeler arasında enerji ve işletmelerin üretmiş oldukları malların diğer ekonomik unsurların karşılıklı transferinin gerçekleştirilmesinde doğal köprü olmaktadır. Özellikle karayolu, demiryolu ve Tanap gibi doğal gaz boru hattı projeleriyle ülkemiz yeni ipek yolu projesinde önemli rol üstlenmektedir.

Türkiye ipek yolu projesi kapsamında ekonomik yatırımlarını sürdürmektedir. Dış ticaret girdilerini artırmak ve lojistik açıdan merkez veya üs olabilmek için altyapı yatırımlarını devam ettirmeli, mevcut yatırımlarında da modernizasyona gitmelidir. Coğrafik açıdan sahip olduğu avantajları varken yeterli altyapısının olmaması durumunda lojistik merkezi olmasını beklemek çok anlamlı olmayacaktır. Sahip olduğu avantajlarını verimli kullanabilmek için uluslararası dış ticaret anlaşmalarını devam ettirmekle birlikte havalimanlarının sayısını artırmalı kapasitelerini genişletmelidir. Hızlı demiryollarını tüm yurt genelinde artırmalı, üç tarafı deniz olan ülkemizde deniz ulaşımı açısından limanlarını artırmalı ve son olarak da otoban yollarının mevcut kilometresini artırmalı, çalışmaları devam eden yatırımlarına da hız vermelidir. Bu konuda ki çalışmaların en yenisi 3 katlı büyük İstanbul tüneldir.15.02.2017 proje için mali ve teknik anlamda ihale görüşmeleri yapılmıştır.

Türkiye'nin ipek yolu projesi kapsamında yapmış olduğu girişimlerinden bir diğeri olan Enerjinin ipek yolu diye isimlendirilen Tanap projesi sürecinde de 08.02.2017 tarihinde önemli bir gelişme yaşanmıştır. 21.12.2016 tarihinde Dünya Bankası Grubu'na bağlı Uluslararası İmar ve Kalkınma Bankası (IBRD) aracılığıyla, BOTAŞ'a TANAP için 400 milyon dolarlık çıkan kredi onayı karşılıklı imzaların atılmasıyla kesinlik sağlanmıştır. Dünya bankası yetkililerince "TANAP sadece Azerbaycan ve Türkiye'de ekonomik fırsatları arttırmakla kalmayacak, aynı zamanda bölgedeki ticareti destekleyecek, Türkiye ve Avrupa'nın enerji güvenliğinin sağlanmasında katkı sunacak" şeklinde de yorum yapılmıştır (<https://tr.sputniknews.com/abd/201612211026423407-dunya-bankasi-tanap-kredi-onay> 11.02.2017). Bu gelişme ülkemizin enerji piyasalarında ne kadar önemli bir rol aldığını ve Türkiye'nin bölge coğrafyasında gelecek vizyonunu sergilemesi açısından son derece önem arz etmektedir. Enerji piyasalarında doğal gaz, alt yapı kaynak çeşitliliği depolama gibi önemli projeleri geliştirmek uygulamak Türkiye'yi her zaman diliminde başarıya götürecektir.

KAYNAKÇALAR

Abay, E. G., Şeker, A. U. (2014), AB'nin enerji denkleminde ibre Rusya'yı gösteriyor <http://aa.com.tr/tr/dunya/abnin-enerji-denkleminde-ibre-rusyayi-gosteriyor/> Erişim tarihi:24 Ocak 2017.

Akkaymak, M. (2009), Avrupa-Asya Ulaştırma Koridorları ve Yeniden Canlanan İpek Yolu, İstanbul Teknik Üniversitesi, Fen Bilimleri Yüksek Lisans Tezi, Ocak -2009.

- Arwen, (2009, 25 Haziran). İpekyolu Önemi Neden Kaybetmiştir? <http://www.delinetciler.org/dunya-tarihi/76695-ipekyolu-onemini-neden-kaybetmistir>. Erişim tarihi:29 Şubat 2017.
- Asya Ana Karayolları projesi, https://tr.wikipedia.org/wiki/Asya_ana_karayollar_projesi. Erişim tarihi:4 Mart 2017.
- Asya Otoyolu, <http://www.unescap.org/our-work/transport/asian-highway>. Erişim tarihi: 04 Mart 2016.
- Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA), <http://www.mfa.gov.tr/avrupa-kafkasya-asya-ulastirma-koridoru.tr.mfa>. Erişim tarihi:02 Mart 2016.
- Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı, https://tr.wikipedia.org/wiki/Bakü-Tiflis-Kars_demiryolu_hattı (05.03.2016). Erişim tarihi:05 Mart 2016.
- Boğaziçi köprüsü, https://tr.wikipedia.org/wiki/Boğaziçi_Köprüsü. Erişim tarihi:12 Mart 2016.
- Büyük İstanbul Tüneli, <http://www.ntv.com.tr/ekonomi/3-katli-buyuk-istanbul-tuneli-projesine-4-teklif> Erişim tarihi:04 Mart 2017.
- Büyük İstanbul Tüneli, <http://www.udhb.gov.tr/images/kurumsal/3kbit.pdf> Erişim tarihi:04 Mart 2017.
- Büyük İstanbul Tüneli, https://tr.wikipedia.org/wiki/Büyük_İstanbul_Tüneli Erişim tarihi: 04 Mart 2017.
- Can, A. V. (2009), Tarihi İpek Yolunun Yeniden Canlandırılması: Engeller ve Çözüm Arayışları, Sakarya Üniversitesi, İ. İ.B.F, Muhasebe Bölümü.
- Doğan, S. (2011), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı: 21. Yüzyılda Tarihi İpek Yolunu Canlandırma Çabaları, Ortadoğu Analiz, Cilt: 3, Sayı: 26, Şubat.
- Dünya bankası tanap kredi onay, <https://tr.sputniknews.com/abd/201612211026423407-dunya-bankasi-tanap-kredi-onay/> Erişim tarihi:11 Şubat 2017.
- Ekonomi Raporu :<http://www.tobb.org.tr/Documents/yayinlar/2016/72GK/72-Genel-Kurul-Ekonomik-Rapor2015.pdf> . Erişim tarihi:31.01.2016.
- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), <http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-eit.tr.mfa>. Erişim tarihi:05 Mart 2016.
- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Bilgi Notu, www.ekonomi.gov.tr/.../Ekonomik%20İşbirliği%20Teşkilat Ekonomik İşbirliği Teşkilatı. Erişim tarihi:05 Mart 2016.
- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, <http://www.mevzuatdergisi.com/2009/07a/01>. Erişim tarihi:02 Mart 2016.
- Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, https://tr.wikipedia.org/wiki/Ekonomik_İşbirliği_Teşkilatı. Erişim tarihi:05 Mart 2016.
- Fatih Sultan Mehmet Köprüsü, https://tr.wikipedia.org/wiki/Fatih_Sultan_Mehmet_Köprüsü.htm Erişim tarihi:12 Mart.
- Güner, Ü., Yılmaz, A.(2010). Dış Ticaret Gümrük Birliğinin Yapısal Kırılma Analizi, Ankara: Otorite
- Gürsoy, Y. (2009). Dış Ticaret İşlemleri Yönetimi. Bursa: Ekin Kitapevi.
- İhracatta düşmenin gerçek nedeni: Esfender Korkmaz, <http://www.yenicaggazetesi.com.tr/ihracatta-dusmenin-gercek-nedeni-34648yy>. Erişim tarihi: 31.01.2017.
- İpek Yolu, <http://ipekyolu.nedir.com>. Erişim tarihi:24 Şubat 2016.

- İpek yolunun önemi, <http://www.diyadinnet.com/YararliBilgiler-1170&Bilgi=ipek-yolu-onemi>. Erişim tarihi:29 Şubat 2016.
- Karagöl, Erdal Tanas (03.2016), İpek Yolu'nun bağlantısı: Yenişafak Gazetesi, <http://www.yenisafak.com/yazarlar/erdaltanaskaragol/ipek-yolunun-baglantis-3-kopru-Erisim-tarihi:12-Mart-2016>.
- Karluk, S. R. (2009), "Küreselleşen Dünyada Avrupa Birliği'nin Orta Asya Ülkeleri İle Olan İlişkileri Ve Bölgeye Yönelik Stratejisi" II. Uluslararası Sosyal Bilimciler Kongresi, Bışkek, Kırgızistan.
- Keskin, H. (2015). Kavramlar, Prensipler, Uygulamalar Lojistik El Kitabı, Ankara: Nobel Yayınları
- Köprü Değerlendirme Raporu, TMMOB Şehir Plancılar, http://www.spoist.org/dokuman/Raporlarimiz/spoist_3.koprurapor.pdf. htm adresinden 12 Şubat 2016 tarihinde alınmıştır.
- Kurt, C. (2010), Türkiye'de Ulaştırma Sektörü İçerisinde Lojistiğin Yeri Ve Önemi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. İktisat Anabilim Dalı, İktisat Politikası Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi
- Küçükyıldız, C. (2012), Modern İpek Yolunda Bakü-Tiflis-Kars Kesintisiz Demiryolu Hattı Projesi, Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi Dergisi, Yıl: 2012, Cilt: 4,Sayı: 16, Sonbahar, 2012.
- Marmaray Gebze-Halkalı, <http://www.marmaray.gov.tr/icerik/Marmaray/Marmaray-Gebze-Halkali60>. Erişim tarihi:09 Mart 2016.
- Marmaray, <https://tr.wikipedia.org/wiki/Marmaray>. Erişim tarihi:09 Mart 2016.
- Mavaşev, Y. ve Yılmaz, S.(2015, 03 Haziran), Türkiye, Yeni İpek Yolu Projesine kayıtsız kalmamıştır. <http://tr.sputniknews.com/columnists/20150603/1015787854.html>. 14 Mart 2016.
- Ovalı, S. (2008), Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi. Yıl:1 Cilt:1 Sayı:1, Yaz 2008
- Sovyetler Birliği Dağıldıktan Sonra Kurulan Devletler <http://1isinasi.blogspot.com.tr/2013/05/sovyetler-birligi-dagildiktan-sonra.html>. Erişim tarihi:01 Mart 2016.
- Şener, N. F. (2006), UND İcra Kurulu Başkan Logistical Yıl:2006 Sayı:4 Şener, 2006 <http://finans.ekibi.net/konu-yeniden-dogan-ipek-yolu-ve-turkiye-lojistik-sektor> Erişim tarihi: 29 Şubat 2016.
- Şensoy, Süleyman (2007), Demirden İpek Yolu: http://tasam.org.tr-TR/Icerik/24/demirden_ipek_yolu_traceca_projesi. Erişim tarihi:29 Şubat 2016.
- TİM Ekonomi Ve Dış Ticaret Raporu 2014, http://www.tim.org.tr/files/downloads/raporlar/tim_ekonomi_ve_dis_ticaret_raporu_2014.pdf. 25 Ocak 2016.
- Traceca Nedir? Sıkça sorulan Sorular, http://www.ubak.gov.tr/BLSM_WIYS/TRACECA/tr/HTML/sol_menu_html/20100504_101757_10426_1_64 Erişim tarihi: 02 Mart 2016.
- Traceca, www.traceca.org.tr. Erişim tarihi:02 Mart 2016.
- Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), [http://asem.org.tr/Enerjinin-İpek-Yolu-Trans-Anadolu-Dogal-Gaz-Boru-HattiProjesi-\(TANAP\)](http://asem.org.tr/Enerjinin-İpek-Yolu-Trans-Anadolu-Dogal-Gaz-Boru-HattiProjesi-(TANAP)). Erişim tarihi:24.01.2017.

- Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP), https://tr.wikipedia.org/wiki/Trans_Anadolu_do%C4%9Falgaz_boru_hatt%C4%B1. Erişim tarihi:24.01.2017.
- Trans-Asya Demiryolu, <http://www.ulasimonline.com/demiryolu/7812/trans-asya-demir-yolu-agi-anlasmasi>. Erişim tarihi:04 Mart 2016.
- Tutar E., Tutar F. ve Eren, M. V. (2009). Uluslararası Ulaşım Koridorunda Yeni Bir Açılım: Traceca Projesi Ve Türkiye, Mevzuat Dergisi, ISSN 1306-0767, Yıl:12, Sayı:139, Temmuz 2009.
- Türkiye 2009 yılı ekonomi raporu, <http://www.dtr-ihk.de/tr/uelke-bilgileri/ekonomi-raporlari/tuerkiye-ekonomi-raporu-2009>. Erişim tarihi:25 Ocak 2017.
- Türkiye İstatistik kurumu, www.tuik.gov.tr/. Erişim tarihi:21 Mayıs 2016.
- Yavuz Sultan Selim Köprüsü ve Kuzey Marmara Otoyolu, <http://www.3kopru.com/proje/proje-hakkında/1>. Erişim tarihi:12 Mart 2016.
- Yavuz Sultan Selim Köprüsü, https://tr.wikipedia.org/wiki/Yavuz_Sultan_Selim_Köprüsü. Erişim tarihi:12 Mart 2016.
- Yavuz Sultan Selim Köprüsü, https://tr.wikipedia.org/wiki/Yavuz_Sultan_Selim_Köprüsü. Erişim tarihi:24.01.2017.
- Yüzyılın Projesi: Marmaray, <http://www.cgcrail.com/index.php?sayfa=haber>. Erişim tarihi: 09 Mart 2016.

SURİYE MÜLTECİ KRİZİ VE TÜRKİYE EKONOMİSİNE ETKİSİ

Hasan Surkhaylı

Çukurova Üniversitesi,
İİBF, İktisat bölümü

ÖZET

Mülteci krizi çalışmamızda Türkiye ekonomisi ve özellikle güneydoğu ve Akdeniz bölgeleri üzerinde nasıl bir etkisi olduğu ana hatlarıyla anlatmaya çalıştığım çalışmamı veriler ile zenginleştirerek Türkiye'nin özellikle ekonomi durumunu yansıtan; enflasyon, işsizlik, ihracat, ithalat ve istihdam gibi ekonomik göstergeler aracılığıyla göç sürecinin etkilerini ayrıntılı bir şekilde görme imkanı elde etmiş olacağız. Aynı zamanda da krizin Türkiye'nin sınır illeri başta olmak üzere ekonomik hayatı ciddi bir şekilde etkilemiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye ve mülteci krizi, göç olgusu, kriz ve ekonomi, Suriye krizi, mültecilerin ekonomisi.

THE SYRIA REFUGEE CRISIS AND EFFECTS ON TURKEY ECONOMY

In our refugee crisis study, Turkey's economy and especially the southeastern and mediterranean regions I try to outline what effect it has on my work Reflecting Turkey's economic situation in particular; Inflation, unemployment, Through economic indicators such as exports, imports and employment. We will be able to see in detail. At the same time, The economic life, especially the border, has seriously affected.

Key Words: Turkey and the refugee crisis, the phenomenon of migration, crisis and economy, the crisis in Syria, the economy of refugees.

GİRİŞ

Suriye iç savaşının başlaması sonucu nisan 2011 tarihinde özellikle Türkiye'ye göç etmeye başlayan Suriye halkı ülkemizde sosyal, ekonomik, demografik, kültürel, altyapı vb. alanlarda ülkemize etki etmeye başlamıştır. Özellikle sınır illerimizde çeşitli sıkıntılara yol açan göç olayı devletin sınıra yakın kentlerde çadır kentler kurmak ve ülkemize giriş yapan mültecilerin bu kamplara yerleştirmek suretiyle barınma, yiyecek, içecek, eğitim ve çeşitli sosyal faaliyetler ile savaşın dramını yaşayan ve etkisinde kalan mültecilerin umut kaynağı olmuştur.

Savaş ve göç süreci hala devam etmekte olup gerek ülkemize gerekse başka ülkelere mülteci akını hala devam etmektedir. Devletin, çadır kentler kurarak mültecilerin yaşamlarını devam ettirmeleri için çaba sarf ederken aynı zamanda Türkiye'nin dört tarafında Sivil toplum kuruluşları, siyasi partiler, meslek odaları v.b birçok yardım kuruluşları ayrıca ihtiyaç malzemeleri temin etmeye çalışmışlardır.

Türkiye devlet olarak mülteciler için 25 milyara yakın maddi kaynak harcamış ve hala harcamaya devam etmektedir. Bunun yanı sıra birçok alanda ülkemizi etkileyen göç olayı ekonomik alanda da kayda değer etkiler yaratmıştır. Özellikle Suriye sınırına yakın illerimizde özellikle kaçak yollardan gelen mülteciler ile nüfusları artmış, orta ve küçük işletmelerin gelen mültecileri ucuza çalıştırmaları sebebiyle ucuz iş gücü oluşmuştur.

Bununla birlikte nüfusun artışıyla üretim ve tüketim artmış, emlak ve kira bedelleri artmıştır. Meydana gelen bu gelişmeler neticesinde bir taraftan yerel halk tarafından çalışılmayan işlerde istihdam artmış aynı zamanda da düşük ücretli çalışmayla çalışmak istemeyen yerel vatandaş da işsizlik sorunu ortaya çıkmıştır. Özellikle emlak fiyatlarının yükselmesi ile yerel bazda sınır illerimizde enflasyon artışı yaşanmıştır.

MÜLTECİ KRİZİNE GENEL BİR BAKIŞ

Suriye’de 15 Mart 2011’de başlayan rejim karşıtı gösterilerin kısa zamanda ciddi çatışmalara ve ardından da bir iç savaşa dönüşmesi ile birlikte ülkeden komşu ülkelere doğru ciddi ve dramatik bir insan kaçıışı yaşanmaya başlandı. Tarihte eşine az rastlanan boyutlara ulaşan Suriyelilerin yaşadıkları insani dramı Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (BMMYK) “yakın tarihte görülen en büyük göç dalgası” olarak nitелеmektedir. 22,4 milyon nüfusu olan Suriye’de Nisan 2011 sonrasında en az 200 bin kişi hayatını kaybetti, yüz binlerce insan yaralandı, 10 milyonu aşkın insan ise ülkesini terk etmek veya ülke içinde yer değiştirerek başka “güvenli” bölgelere göç etmek zorunda kaldı. BMMYK’ nın sadece kayıt altına alınmış mültecileri dikkate alarak verdiği sayılara göre Kasım 2015 itibariyle en az 4,1 milyon, kayıt dışındakileri de hesaba katan diğer kaynaklara göre ise 4,5-5 milyon civarındaki Suriyeli Nisan 2011 sonrasında ülkesini terk etmek zorunda kaldı. Suriye’deki savaş ortamı nedeniyle yaşanan kriz, II. Dünya Savaşı sonrasındaki en büyük insanlık dramına yol açmıştır. Daha da vahim olan, gün geçtikçe daha da karmaşıklaşan bu krizin kısa ve hatta orta vadede sona ereceğine dair hiçbir umudun kalmamasıdır. Göstergeler Suriye’de kalıcı bir huzur ve barış ortamı

Sağlanıncaya kadar ülkelerinden kaçarak, Türkiye başta olmak üzere başka ülkelere sığınmaya çalışacak olan Suriyelilerin sayısının daha da artacağını ortaya koymaktadır. Suriye krizi başlangıçta olduğu gibi sadece bir “rejim” sorunu olmayı çoktan aşmış ve hem küresel ve bölgesel güçlerin hem de etnik ya da din temelli silahlı örgütlerin ciddi bir mücadele alanına dönüşmüştür. Suriyeliler krizi sadece insani değil, aynı zamanda ulusal ve uluslararası boyutu olan çok ciddi siyasi bir sorundur. Konunun tarafları birbirini suçlamaya ya da sorumlu tutmaya devam ederken yaşanan insani dram katlanarak devam etmektedir. Bölgesel ve küresel aktörlerin Suriye’deki krize yaklaşımları, daha önce adına “Arap Baharı” ya da “Arap Uyanışı” denilen hareketlerden farklı olmuş, dünya kamuoyu ve BM başta olmak üzere uluslararası kurum ve kuruluşlar Suriye’deki rejim ve Suriye’nin geleceği konusunda uzlaşmamıştır. Daha da önemlisi, Suriye’deki iç savaş ortamı devlet dışı pek çok silahlı örgütün ortaya çıkmasına, güçlenmesine ve hem Suriye devleti, hem de kendi aralarında acımasız bir biçimde savaşmalarına yol açmıştır. Suriye’deki siviller için normal bir hayatın sürdürülebilmesi imkanın ortadan kalkınca, ülkeden hayatını kurtarmak için kaçanların sayısı da dramatik boyutlara ulaşmıştır.

Beşinci yılına yaklaşan Suriye ve Suriyeliler krizinin hemen her boyutu ile en önemli muhataplarından birisi, Suriye ile 911 km’lik sınırı olan Türkiye’dir. Türkiye’ye Suriye’den ilk toplu nüfus hareketi, 29 Nisan 2011 tarihinde Hatay ili Yayladağı ilçesindeki Cilvegözü sınır kapısından 252 kişilik bir grupla olmuş, devamında 4,5 yıl boyunca aralıksız devam etmiştir. Türkiye bu konuda uluslararası hukuka ve evrensel insan haklarına uygun biçimde zulümden ve savaştan kaçanlara yönelik “açık kapı politikası” uygulamış, gelenlerin geri gönderilmemesi ilkesini (non-refoulement) uygulamış ve Suriye’den gelenlere yine uluslararası hukuka uygun bir biçimde “geçici koruma” sağlamıştır. Uluslararası koruma ilkeleriyle tam uyumlu olan bu politika, uluslararası toplum tarafından da takdirle karşılanmaktadır. Türkiye’nin sürecin başından beri ilan ettiği “açık kapı politikası” zaman zaman bazı aksaklıklar yaşansa da prensip olarak sürdürülmüştür. Ancak süreç, Türk siyasetçi ve bürokratlarının tahmin ve beklentilerini sürekli aşmış ve çok kısa zamanda Türkiye tarihinin en ciddi sığınmacı sorunu ile karşı karşıya kalınmıştır. Başbakan Yardımcısı Yalçın Akdoğan Suriyeli sığınmacılara ilişkin mart 2016 da açıklamada bulundu. Akdoğan açıklamasında, “Bugün itibarıyla Türkiye’deki Suriyeli göçmen sayısı 2 milyon 733 bin 784, 26 geçici barınma merkezinde kalan Suriyeli sayısı ise 282 bin 815’e ulaşmıştır” ifadesinde bulundu. Türkiye’deki süreçte temel yetkili Ayrıca geçişler kısmen yavaşlasa da devam etmektedir. Bir önemli faktör de doğumlarla yaşanan artışlardır. 2014, özellikle de 2015 yılı içinde Türkiye üzerinden Avrupa’ya çok ciddi bir insani hareketlilik söz konusudur. Geçişleri yapanların zaman zaman günlük sayıları 7 bine ulaşabilmektedir. Geçişleri yapanların bir başka

özelliği de nispeten yeni gelen sığınmacılar olmalarıdır. Ancak bu geçiş neticesinde deniz ya da kara yolu ile çok önemli bölümü Türkiye’den olmak üzere Avrupa’ya ulaşanların sayısı 600 bini aşmıştır. Bu geçişler de düzensiz-kayıtsız gerçekleştiği için, bu sayının içinde yer alan Suriyelilerin ne kadarının Türkiye’de kayıtlı olduğu ve Türkiye’den ayrılmaları halinde kayıtlardan düşülüp düşülmedikleri hususunda da net bir bilgi bulunmamaktadır. Avrupa’ya gitmek için yola çıkanların önemli bölümünün Türkiye’de kayıtlı olmayan, ya hiç kayıt altına girmemiş ya da yeni girenlerden olduğu da sıklıkla ifade edilmektedir. Ancak özellikle 2015’de yoğunlaşan bu geçişler, Türkiye’deki gerçek sayının ne olduğu hususunu daha da karmaşıktır. Eğer Avrupa’ya Türkiye’den gidenler içinde ciddi sayılarda Türkiye’deki kayıtlılar da bulunuyorsa, bu durumda belki de mevcut sayının yüksek olduğu da iddia edilebilir. Bütün bu gelişmelere rağmen Türkiye’deki sayı her halükarda 2 milyonun üzerinde görünmektedir ve zaten bu sayı da yeterince dramatik bir durum olduğunu göstermektedir.

MÜLTECİ KRİZİNİN TÜRKİYE EKONOMİSİNE GENEL ETKİLERİ

Mültecilerin genel olarak bakıldığında Türkiye ekonomisine özelde de yerel ekonomiye bazı kısımlarda katkı sağlamıştır.

Mülteci Krizi- Emlak Piyasası Etkisi

Mülteci akınıyla Sınır yakın şehirlerde kira bedellerinin arttırılması ve sınırda kiralık ev bulmayı zorlaştırmıştır. Bu durum ev sahiplerini sevindirirken yerel halkın tepkisine yol açmıştır.

Mülteci Krizi-İşsizlik Etkisi

İkincil bir etkileme de işsizlikte meydana getirdiği olumlu olumsuz etkilerdir. Özellikle sınır illerimizden olan Gaziantep, Adana ,Kahramanmaraş, Şanlıurfa, Kilis Ve Mardin’de yerli halkın çalışmadığı iş alanlarında çalışarak o yöndeki açıkları kapatan mülteciler aynı zamanda küçük ve orta ölçekli işletmelerde düşük ücretle çalışmayı kabul ederek ücret piyasasını etkileyerek aşağı çekmişlerdir. Bunun sonucunda da yerli halk çalışmaktan vazgeçmiş bu nedenle işsizlik oranlarını küçük bir oranda da olsa etkilemiştir. İşgücü piyasasının Suriyeli sığınmacıların varlığı nedeniyle çalışanlar aleyhine ucuzlaması ve hatta yerel halktan işini kaybedenlerin sayısının artması, özellikle Suriyelilerin yoğun oldukları bölgelerde çok ciddi gerginliklere de yol açabilmektedir. Bu durum sadece işgücü piyasası için değil, küçük çaplı esnaf ve sanatkârlar için de söz konusudur. Suriyelilerin “kayıt dışı” bir ekonomi yarattıkları, vergi ödemedikleri ve kendilerinin bu anlamda haksız rekabetin mağduru olduklarına inanan yerel halkın şikayetleri hızla yükselmektedir. 2014 yılı içinde yaşanan, özellikle Temmuz ayında Gaziantep, Kahramanmaraş ve Adana’da yapılan gösteriler ve hatta Suriyelilerin dükkânlarını, araçlarını tahrip etmeye varacak saldırılar, konunun hassasiyetini anlamak bakımından son derece vahim ve aynı zamanda çarpıcı örneklerdir. Ayrıca Türkiye’deki Suriyelilerin işgücü piyasalarına etkisi konusunda “Beş Sınır Kenti ve İşgücü Piyasalarında Değişim: 2011-2014” başlığı ile yapılan bir başka çalışmada ise önemli uyarılara yer verildiği gözlenmektedir.

1

Mülteci Krizi-İthalat Ve İhracat İlişkisi

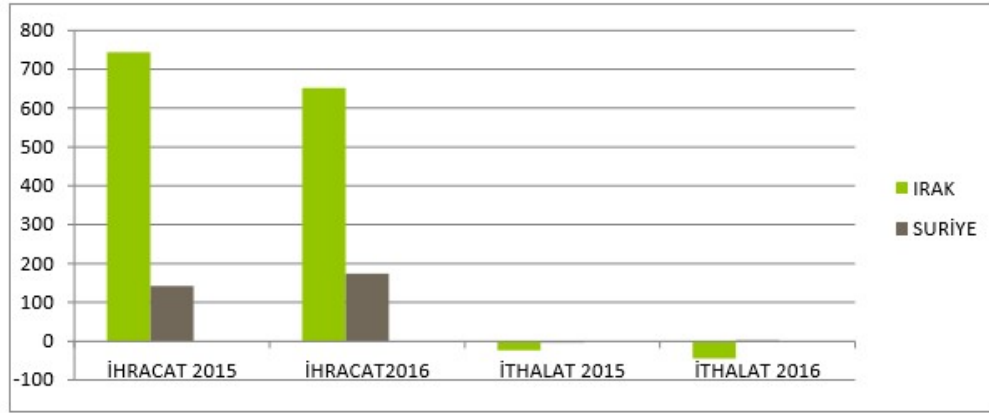
Üçüncü bir etkisi de ithalat ve ihracat da meydana gelmiştir. Nüfusun artmasıyla tüketim artmış bu sayede üretim de artmıştır. Ancak Özellikle Suriye üzerinden yapılan ülke ithalatımızda düşmüştür. Dördüncü ekonomik etkisi ise yine sınır illerimizde yüksek olmak üzere yerli üreticinin tüketim mallarının ve emlak fiyatlarını yükseltmeleri, iş gücünün ucuzlaması ile enflasyon oranları yükselime geçmiştir. Bunların yanı sıra yerli halkın bu gibi ekonomik düzensizliklere sebebiyet

¹ Lordoğlu, Levent- Arslan, Mustafa (2015) Beş Sınır Kenti ve İşgücü Piyasalarında Değişim: 2011-2014,Göç Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, sf. 249 – 267.

verdiği için Suriyeli mültecilere karşı tavır alması hatta Adana ve Kilis gibi illerde kenar mahallelerde olaylar ve protestolar çıkması ülkenin toplumsal düzeni yanında ekonomik yönünü de etkilemiştir.

ÜLKE	2013	2014	2015	2015(Mart)	2016(Mart)	Dış
						Ticaret Dengesi 2016
Suriye Genel ihracat içindeki payı	1.024	1.801	1.523	142	174	4
Irak Genel ihracat içindeki payı	0.7	1,1	1,1	1,1	1,4	-
Liste Top	11.949	10.888	8.551	744	652	608
Genel ihracat içindeki pay toplamı	7,9	6,9	5,9	5,9	5,1	-
	12.973	12.689	10.074	886	826	612
	8,6	8,00	7,00	7,00	6,5	-

2015-2016 MART AYI KOMŞU ÜLKELER İLE DIŞ TİCARET(Milyon ABD Doları)

Kaynak: RİP (GTB & TÜİK)

İstatistikte de görüldüğü üzere komşu ülkelerle olan ihracatımız göçün en büyük etken olarak Yer almasıyla artış gösterirken buna karşın Özellikle Suriye'nin iç savaşta olması sebebiyle ithalatımız bu ülkelerle ciddi manada düşüş göstermiştir.

Mülteci Krizinin Üretim ve İstihdamdaki Yeri

Türkiye'deki Suriyelilerin Nisan 2011 sonrasındaki ekonomik faaliyetleri konusunda, kısmi bilgilere ulaşılabilmektedir. Suriyelilerin önemli bölümü resmi kayıtlara intikal etmeyecek şekilde gizli ortaklıklar ile faaliyetlerine devam etmektedirler. T.C. Ekonomi Bakanlığı'nın açıkladığı "Türkiye'de Faaliyette Bulunan Yabancı Sermayeli Firmalar Listesi"ne göre, Haziran 2015 itibariyle Türkiye'deki Suriyeli firma sayısı 2.827'dir. Bakanlığın verilerine göre Türkiye'deki ticaret ve sanayi odalarına üye olarak faaliyetlerini sürdüren Suriyeli firmaların % 60'ından fazlası, yani 1.709'u

İstanbul'da faaliyet göstermektedir. İstanbul'u 471 işletme (% 16,6) ile Gaziantep, 250 işletme (% 8,8) ile Hatay takip etmektedir. Kilis'te 70, Şanlıurfa'da 56 ve Kahramanmaraş'ta da 22 Suriyeli firma faaliyettedir. Suriyeli firmaların faaliyet alanlarında toptan ticaret (978 firma), tamircilik (606 firma) ve inşaat (288 firma) gibi üç ana grup dikkat çekmektedir. Ancak bu sayının çok üzerinde faaliyet gösteren Suriyeli girişimci olduğu da bilinmektedir.²

Bununla birlikte sınır illerimiz ve İstanbul, Bursa, İzmir gibi büyük illerimizde de yasadışı olarak çalışan mülteci işyeri bulunmaktadır. Ekonomi Bakanlığı Teşvik Uygulama ve Yabancı Sermaye Genel Müdürlüğü'nün yaptığı tespiti göre, 2015 Haziran ayı Bursa ilimizde 113 tekstil atölyesi bulunmaktadır. Bu atölyelerin sadece 13 tanesi yasal yollarla kurulmuş geriye kalan 100 tane işyeri ise yasadışıdır. Buna benzer birçok ilimizde yasadışı kurulan işyeri mevcuttur. Bu durum Kayıt dışı ekonomi olarak Türkiye'nin ekonomi düzeyinin tam olarak tespitinde sorun teşkil etmekte ve ülkenin açık vermesine sebebiyet vermektedir.

MÜLTECİ KRİZİNİN SINIR ŞEHİRLERİ ÜZERİNDE ETKİLERİ

Gaziantep

Gaziantep'te 220.000 kayıtlı Suriyeli bulunmaktadır. Gerçek rakamın ise 280.000 civarında olduğu düşünülmektedir ve İstanbul'dan sonra en fazla Suriyeli ağırlayan şehirdir. Esasen şehir 1980'li yıllardan beri Türkiye'nin neredeyse her bölgesinden göç almaktadır. Şehrin ekonomik gelişim potansiyeli Türkiye içinden göçün en önemli nedenidir. Sürekli büyüyen ekonomi, şehirde sosyal uyum sürecini kolaylaştıran bir faktör olmuştur. Farklı kültür ve alt kimliğe sahip toplumsal gruplar şehir ekonomisine entegre olmuş ve istikrarın korunması ortak çıkar alanına dönüşmüştür. İnsanlar üretime yönlendirilerek, şehir yönetimine getirilerek göçten kaynaklı sosyal sorunlar kendi içinde çözülmüştür. Gaziantep'linin ifadesiyle "şehrin sigortası sanayidir. Ancak Suriyeli mültecilerin yoğun olarak şehre akın etmesi olası küçük çapta da olsa bir sosyal karışıklık şehrin ekonomisine büyük zarar verecektir. Bu şuurla hareket eden halk ve yöneticiler gelen mülteciler için gerekli koşulları sağlama konusunda ihtimam göstermektedirler. Ekonomik açıdan da ağır yük taşıyan Gaziantep 2013 enflasyon Türkiye ortalaması % 7,4 iken Gaziantep ve Kilis'te %8.51 olarak çıkmıştır. Bu yüzden Gaziantep her koşuluyla hem Türkiye için hem de mülteciler için fazla önem arz etmektedir.

Şanlıurfa

Şanlıurfa il merkezi ve ilçelerinde kamp dışında yaşayan Suriyelilerin toplam sayısı 150.000 civarındadır. Bunun yanı sıra kamplarda 80.000'e yakın sığınmacı ağırlandmaktadır. Yüksek rakama rağmen şehirdeki genel durumun diğer illere göre iyi olduğunu söylemek mümkündür. Gerginliğin düşük olması iki nedene bağlanabilir. Birincisi şehir halkı ile misafirler arasındaki akrabalık ilişkileridir. Şanlıurfa nüfusunun önemli kısmını Kürt ve Arap kökenli Türkiye vatandaşları oluşturmaktadır. Kente gelen Suriyelilerin büyük bölümü de Kürt ve Arap kökenlidir. Aynı aşiretten Suriyeli aileler Şanlıurfa'daki akrabalarının yanına gelmiştir. Sığınmacılar ile yerel arasında sorun yaşandığında olay büyümeden aşiret kuralları içinde çözülebilmektedir. Akrabalık ilişkisi olmasa dahi kimlik aidiyetine dayalı nedenlerle misafirlere daha müsamahalı yaklaşılmaktadır. Bu durumun bir diğer avantajı farklı dil ve kültür sorununun büyük ölçüde aşılmış olmasıdır. Gerginliği azaltan ikinci faktör sivil toplum kuruluşlarının iyi çalışması ve halkı yönlendirebilmesidir. Sivil toplum girişimde bulunarak Suriyeliler arasından kanaat önderlerini bir araya getirmiştir. Bu grup da kendi halkını yönlendirme konusunda

² T.C. Ekonomi Bakanlığı internet

sayfası: <http://www.ekonomi.gov.tr/portal/content/conn/UCM/path/Contribution%20Folders/web/Yat%C4%B1r%C4%B1m/Uluslararası%C4%B1%20Yat%C4%B1r%C4%B1mlar/Uluslararası%C4%B1%20Do%C4%9Frudan%20Yat%C4%B1r%C4%B1m%20B%C3%BClten%20ve%20%C4%B0statistikleri.html> (Erişim: 03.10.2015)

önemli rol oynamıştır. Kanaat önderleri, yerel kültüre uyum sağlanması, suça bulaşmaması, bir Suriyelinin yapacağı hatanın tüm topluma mal edileceği gibi telkinlerde bulunmuştur. Bu da şehirdeki sığınmacıların tutumlarını olumlu yönde etkilemiştir. Sığınmacıların yarattığı kayda değer bir asayiş sorunundan da bahsetmek mümkün değildir. Bu nedenlerden ötürü Şanlıurfa’da olay yaşanması ihtimali düşük olarak değerlendirilebilir. Bu durum Şanlıurfa’yı daha avantajlı kılsa da mülteci nüfusunun şehir nüfusuna oranı %10’dan fazla olması yöre halkını rahatsız etmektedir. Mülteciler bu çoğunlukla şehre getiri sağlamaktadırlar ancak şehrin Suriye’ye en uzun sınıra sahip olması sosyal havayı etkilediği için ekonomik canlılık istenildiği seviyede olamamaktadır.

Kilis

Kilis merkez nüfusu 84.000, il genelindeki nüfus ise 129.000. Ekim 2014 itibarıyla şehir merkezinde yaşayan toplam Suriyeli sayısı 98.000 civarındadır. Bu rakam kayıt altına alınmış olanlardır. Sivil toplum kuruluşlarının tahmini, kamp dışında yaşayan Suriyelilerin toplamının 120.000’e yakın olduğu yönündedir. Bunun dışında Öncü pınar Konaklama Merkezi’nde 15 bin ve Elbeyli Konaklama Merkezi’nde 24.000 olmak üzere 40.000’e yakın Suriyeli de Kilis içinde kurulmuş kamplarda yaşamaktadır. Sadece şehirde yaşayanlar dikkate alındığında dahi Kilis mevcut nüfusundan daha fazla Suriyeli ağırlamaktadır. Bu açıdan sığınmacıların etkisinin en fazla hissedildiği ve en ağır yük altında olan şehrin Kilis olduğunu söylemek mümkündür. Hatta Kilis halkı Türkiye ile Suriye arasında fiilen oluşturulmuş bir “tampon bölge”de yaşadıkları hissi içindedir. Kilis’te yerel nüfusun çok büyük çoğunluğunu Türk kökenli vatandaşlar oluşturmaktadır. Buna karşılık şehre yerleşen Suriyelilerin büyük çoğunluğu Arap kökenlidir. Dolayısıyla şehirde farklı dil ve kültüre sahip iki toplumun kısa süre içinde bir arada yaşamak durumunda kalmasının yarattığı sıkıntılar görülmektedir. Durum böyle olunca da halkın üzerindeki olumsuz hava neticesinde kriz öncesi 30 milyon dolar olan ihracatı kriz sonrası 10 milyon dolara inmiştir. Ekonomisi ve geçim kaynağı çoğunlukla kaçakçılık üzerine olan Kilis oluşan ortamda ürettikleri ve ekonomiye yaptıkları katkı çok azalmıştır.

Hatay

Suriye krizinden en fazla etkilenen şehirlerin başında Hatay gelmektedir. Hatay Suriyeliler gerçeği ile diğer sınır illeri gibi kriz sonrasında tanışmış değildir. Hatay Suriye sınırı Suriye iç savaşı öncesinde neredeyse sanal bir niteliğe sahipti. Bunun dışında neredeyse her Hataylı ailenin Suriye tarafında akrabası bulunmaktadır. Dolayısıyla krizin ekonomik ve toplumsal etkilerinin yanı sıra insani boyutu Hatay’da yoğun olarak hissedilmektedir. Birleşmiş Milletler Ekim 2014 verilerine göre Hatay’da beş kampta 15.404 kişi yaşamını sürdürmektedir. Kamp dışında yaşayanların resmi rakamı ise 60.000 civarındadır. Ancak özellikle Reyhanlı, Antakya merkezinde ve sınıra yakın ilçelerde kayıt dışı yaşayan Suriyeli sığınmacıların eklenmesiyle resmi rakamın en az iki katı Suriyeli olduğu yönünde bir algı mevcuttur. Hatay’da toplumsal yapıya bakıldığında heterojen bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir. Şehir farklı etnik, dinsel ve mezhepsel grupların barış içinde bir arada yaşaması konusunda örnek oluşturacak bir geçmişe sahiptir ve şehir bu özelliği ile övünmektedir. Hatay’da genel olarak Türk, Alevi Arap, Sünni Arap, Kürt ve Hristiyan Arap nüfus yaşamaktadır. Şehrin bu yapısı Suriyeliler meselesini daha hassas bir hale getirmiştir. Son gelişen olaylar sonucunda da şehir halkı metanetini korumakta ve yöneticiler krizi şimdilik iyi yönetmektedirler.

Suriye’deki krizin Hatay’a olan ekonomik etkilerini dört ana başlık altında toplamak mümkündür; Doğrudan ticaret: 2010 yılında 118 milyon dolara yaklaşan Hatay’ın Suriye’ye doğrudan ihracatı 2012 yılında 56 milyon dolara düşmüştür. 2014 yılında bir toparlanma olması beklense de 2011 öncesi rakamları yakalamanın zor olduğu ifade edilmektedir. Taşımacılık/transit geçişler: 2011 yılı öncesinde İstanbul’dan sonra Türkiye’nin en büyük lojistik firmalarına sahip Hatay’da Suriye üzerinden yapılan taşımacılık önemli bir geçim kaynağı olarak öne çıkmaktadır. Kriz sonrası

yaşanan sıkıntılar 20 Temmuz 2012’de sınırın fiili olarak kapatılması ile zirveye ulaşmıştır. Taşımacılık sektöründe birkaç firma haricinde henüz iflasını açıklayan firma olmamıştır, ancak sınırdaki durumun devam etmesi ve alternatif güzergahların devreye sokulamaması halinde sıkıntının boyutlarının artacağına kesin gözüyle bakılmaktadır.

Sınır ticareti/kayıt dışı ekonomi: Savaş ekonomisi her yerde olduğu gibi Hatay’da da oluşmuştur. Savaş öncesi 500.0001.000.000 doları bulan sınır kaçakçılığının bazılarının söylediği gibi sınırlanmadığı, sadece gidip gelen malların nitelik ve el değiştirdiği söylenmektedir.

Turizm: Turizme dayalı ticaret büyük oranda tükenmiştir, ancak şehirde yaşayan **Suriyelilerin ihtiyaçlarını yerel esnaflardan görmesi dengeleyici bir etki yapmıştır.** Ayrıca Suriyelilere yapılan yardımlar da yine yerel üreticilerden temin edildiğinden ekonomik hareketlilik bir ölçüde devam etmektedir. Bu alanlara ek olarak krizin bankacılık sektörüne de olumsuz yansımaları olduğu belirtilmektedir.

Adana

Adana, Suriye krizinden nispeten daha az etkilenmiş şehirlerden biridir. Buna rağmen Suriyeliler konusu şehirde önemli gündem maddelerinden biridir. Resmi rakamlara göre Adana’da 40.000 civarında Suriyeli sığınmacı barınmaktadır. Bunların 11,292’si Sarıçam çadır kentinde kalırken kalan nüfus şehir içinde yaşamını devam ettirmektedir. Resmi olmayan verilere göre ise şehirde yaşayan Suriyelilerin sayısı 50.000’i aşmış durumdadır. Adana genelinde halk temkinli ve önyargılıdır. Suriyeliler kaynaklı bir olumsuzluk yaşanması durumunda kitleselleşme riski taşıyan bir tepki söz konusudur. Buna karşın vicdani bir engel, gelenlere sempati ve yardımlaşma duygusunun ağır bastığı söylenebilir. Adana’da hem ekonomik hem de toplumsal olarak Suriyelilerin yarattığı etki diğer sınır illeri ile karşılaştırıldığında sınırlı düzeydedir.

Adana’nın ekonomisi sınıra diğer şehirlere oranla daha uzakta kaldığı için fazla etkilenmemiştir. Her ne kadar Suriyeli mülteciler çeşitli işlerde çalışıyor ve işsizlik yaratılıyor olarak görünseler de aslında yerel halkın çalışmayıp boşlukların olduğu işlerin mültecilerin çalışmak suretiyle açığı kapattıkları aşıkardır. Doğrudan ticarete bakıldığında ise Adana’nın 2011 yılında 43 milyon dolar olan Suriye’ye ihracatı 2012 yılında 24 milyon dolar seviyelerine düşmüştür. İlk aşamada yaşanan sıkıntının ardından toparlanma sağlanmış ve ihracatta kriz öncesi rakamların üstüne çıkmıştır.

Osmaniye

Osmaniye’deki Suriyeli nüfusun Kasım 2014 AFAD verilerine göre 7.597’si Cevdetiye çadır kentinde kalmaktadır. Şehirde yaşayan sığınmacıların sayısı ise resmi rakamlara göre 12.000’dir. Resmi olmayan tahminlere göre ise Kasım 2014 itibarıyla bu sayı en az 20.000’dir. Osmaniye’ye yerleşen Suriyeli nüfusun çoğunluğunun Türkmen bir kısmının da Arap kökenli olduğu ifade edilmektedir. Osmaniye’ye gelen sığınmacıların göreceli olarak az olması nedeniyle dile getirilen ciddi bir toplumsal rahatsızlık yoktur. Şikâyet dile getirenler olsa da Adana’da olduğu gibi söylemin ötesine geçmiş bir tepkiye rastlanmamaktadır. Gelenlerin çoğunluğunun Türkmen olmasının sorun yaşanmamasında etkili olduğu söylenmektedir.

Ekonomiye etki olarak da daha çok kiralarda yaşanmıştır .Mültecilerin yüksek kiralarda oturmaya mecbur olmaları neticesiyle emlaklar ve kiralarda 200-250 TL’lik Artışlar ev sahiplerini memnun etse de yerel halk bu durumdan yakınmaktadır.

Kahramanmaraş

Kahramanmaraş’ta 17.000 kampta ve 40.000’i şehir merkezinde olmak üzere yaklaşık 57.000 kayıtlı Suriyeli bulunmaktadır. Ancak gerçek sayının 75.000 civarında olduğu düşünülmektedir. Aradaki farkın nedeni Kahramanmaraş kırsalında

yaşayan ve kayıt olmayan Suriyelilerdir. Kahramanmaraş'ın nispeten homojen bir toplumsal yapısı vardır ve iç göçe çok az maruz kalmıştır. Şehir halkı muhafazakâr ve dışa kapalı bir kültüre sahiptir. Suriyelilere tepkiyi belirleyen en önemli unsur, halkının bir taraftan son derece yardımsever buna karşın kolayca provoke olabilecek bir yapıya sahip olmasıdır.

Kahramanmaraş'ta ekonomisi yabancı sermayenin en bol olduğu şehirlerden birisidir. Birçok Suriyeli zaman içinde kendi dükkanlarını açmıştır. Bu dükkanlar vergi vermemekte ve diğer esnaf ile aralarında haksız rekabet olmaktadır. Ayrıca bakkal, fırın gibi dükkanların artışı yerel esnafın işlerini de olumsuz etkilemiştir. Bu da yerel esnaf arasında Suriyelilere yönelik tepki gelişmesine neden olmaktadır. Temmuz olaylarında Suriyelilerin işlettiği dükkanlara, Arapça levhalı işyerlerine saldırılar bunun göstergesidir. Temmuz ayındaki olayların çıkışında da esnaf kesimin etkisinin daha fazla olduğu iddia edilmektedir. Küçük esnafın tepkisine rağmen Kahramanmaraşlı iş dünyasının Suriyelilerin varlığından rahatsız olmadığı söylenebilir. Hatta Suriyeli işgücüne ihtiyaç duydukları söylenebilir. Halk arasında Suriyelilerin iş fırsatlarını ellerinden aldıkları iddiası sıklıkla dile getirilmektedir. Ancak bunun karşılığı olmadığı söylenebilir. Kahramanmaraş'ta işsizlik oranı Türkiye ortalamasının altındadır ve şehirde tarım sektörü ile fabrikalarda çalışacak işgücüne ihtiyaç duyulmaktadır. Şehirde yeni bir organize sanayi bölgesi inşa edilmektedir ve burada işgücüne ihtiyaç olacaktır. İş dünyası Suriyelilerin işgücü açığını kapattığını düşünmekte ve işgücü piyasasındaki varlıklarının yasal zemine kavuşturulmasını talep etmektedir. Bu açıdan Suriyelilerin şehir ekonomisine katkı sunduğu söylenebilir. Küçük çaplı da olsa bir diğer katkı az sayıda Suriyelinin yerel firmalar üzerinden yatırım yapmış olmasıdır. Konfeksiyon sektöründe iki firma üretim yapmaktadır ancak bunun genel içindeki payı marjinaldir. Bu firmalarda da tamamen Suriyeliler istihdam edilmektedir. Kiraların %150 oranında artması, kiralık ev bulunmaması, konut fiyatlarının yükselmesi, kiracı Türk vatandaşlarının evlerden çıkarılıp Suriyelilere kiraya verilmesi gibi ortak etkiler Kahramanmaraş'ta da söz konusudur.

Mersin

Mersin 1990'lı yıllarda yaşanan Körfez Savaşı ve Güneydoğu Anadolu'da koşullar nedeniyle iç göçe maruz kalmış şehirlerden biridir. Bu sebeple şehre kendi deyimleri ile "yabancıların" gelmesi ilk defa karşılaşılan bir durum değildir. Mersin'in sürekli artan nüfusu bazıları tarafından olumlu olarak değerlendirilse de şehirde gündelik yaşama dair birçok sıkıntı dile getirilmektedir. Bu şikâyetlerin başında, Mersin'e yıllardır devam eden ve Suriye krizi ile yoğunlaşan göç ile şehir nüfusunun artması buna karşın gerekli alt yapı ve hizmetlerin nüfus artışına paralel olarak gelişmemesi gelmektedir. Mersin'de Kasım 2014 itibarı ile resmi rakamlara göre 58.800 Suriyeli yaşamaktadır. Bu nüfusun 41.801'i ikamet ve tanıtım belgelerini almış veya almak üzere beklemektedir. Ancak resmi olmayan Suriyeli nüfusun 200.000'i bulunduğu birçok kişi tarafından dile getirilmektedir.

Mersin'de ekonomik anlamda kriz sonrası çok fazla yatırım yapılmıştır. Şehirde Suriyeli zengin sayısı diğer şehirlere oranla daha fazladır. Mersin'de faaliyet gösteren Suriye menşeli firma sayısı 2009'da 25 iken 2014'te 279'a yükselmiştir. Oransal olarak bakıldığında Mersin'de faaliyette bulunan firmalar içinde Suriyelilerin payı 2009 yılında %6,3 iken 2014 itibarıyla bu pay %31,2 gibi yüksek bir rakama çıkmıştır. Açılan firma sayısındaki görülen olumlu etkiyi Mersin-Suriye ticaretinde de görmek mümkündür. Son 5 yıllık dönemde Mersin ile Suriye arasındaki ticari ilişkiler değerlendirildiğinde 2010 ve 2011 yıllarında ticaret hacminde azalma, 2012 yılında toparlanma ve 2013 yılına gelindiğinde ciddi bir artış yaşandığı görülmektedir. Kriz öncesi 2010 yılında Mersin'in Suriye'ye ihracatı 19 milyon dolar iken bu rakam 2013 yılında 75 milyon dolara yaklaşmıştır. 2013 yılında bir önceki yıla göre ihracatta %331'lik artış kaydedilerek son beş yılın en yüksek ihracat seviyesine ulaşılmıştır. İhracatın bu seyrinde devam edeceği görüşü hakimdir şehirde. Ancak şehirde mültecilerin yerli esnaftan alışveriş yapmaması esnafı ciddi manada rahatsız

etmektedir. Bu durumun oluşmasında kriz başlarında şehre göç eden mülteciler kendi iş yerlerini kurmalarıdır.

(Tablo-2- Suriyeli Ortaklarla Açılan Şirket Sayısı, 2014)

2014	Açılan Şirket Sayısı	Açılan Suriyeli Şirket sayısı	Suriyeli Şirket Sayısının Toplamdaki Payı
KİLİS	56	19	33,9%
GAZİANTEP	1313	222	16,9%
MERSİN	1290	203	15,7%
HATAY	636	67	10,5%
YALOVA	169	10	5,9%
ŞANKLIURFA	737	32	4,3%

BURSA	1992	55	2,8%
İSTANBUL	23143	559	2,4%
K.MARAŞ	422	7	1,7%
DÜZCE	161	2	1,2%
KONYA	1156	14	1,2%
ADANA	1138	13	1,1%
MARDİN	339	2	0,6%
İZMİR	3414	9	0,3%

(Kaynak: TOBB Bilgi Erişim Müdürlüğü Kurulan/Kapanan Şirket İstatistikleri)

SONUÇ

Türkiye'deki mevcut Suriyelilerin çok ciddi bir bölümünün Türkiye'de kalıcı olduğunu, buna yönelik politikalar geliştirilmesi gerekmektedir. Devletin Türkiye'deki Suriyeliler konusunda stratejik kararı alması gerekmekte ve önümüzdeki sürecin daha iyi işlemesi için başta Sivil Toplum Kuruluşları olmak üzere çalışmalara birlik içinde seferber olunmalıdır. Suriyelilerin Türk toplumuna doğrudan ve özellikle de kısa vadede katkı sağlayacağına dair beklenti zayıftır. Olumlu katkı bekleyenler ise meslek eğitimi ya da sektörel bölgesel yönlendirmeler sonrasında ciddi katkılarının olabileceğini düşünmektedirler. Konunun "sorun" kısmı daha ön plandadır ve genel çaba "sorunların minimize edilmesi" gerekmektedir. Türkiye'de ciddi bir işsizlik sorunu yaşanmaktadır, ama bunun temelinde, vasıfsız niteliksiz işgücünün yattığı malumdur. Eğitim sistemimizin diploma verdikleri ancak eğitim kısmını tam yerine getirmediikleri aşıkardır.

Suriyelilerin mevcut koşullarda istihdam edilebilmeleri için sektörel-bölgesel analizlerin yapılması gerekmekte ve özellikle çalışma hakları konusundaki belirsizlikler giderilmelidir. Sanayide ve imalatla kalifiye insan ihtiyacının hep olduğunu ve buna uygun Suriyelilerin ise mevzuat gereği istihdam edilememektedir. Örneğin pamuk işçiliğinin, seracılığın, meyveciliğın uzun süredir düşüşte olduğu,

ama şimdi Suriyeliler sayesinde bu alanlarda canlanma meydana gelmiştir. Ancak özellikle güney ve doğu bölgelerde tarımda ya da inşaat sektöründe yer alanların kayıtsız ve yasa dışı çalıştırılmalar ciddiyetini hala korumaktadır.

Kayıt dışı ekonomi ve bunun içinde Suriyelilerin varlığı, özellikle orta ve büyük işletmelerin en ciddi sorunlarından birisi olarak ortaya çıkmaktadır. Bütün yasal mevzuata uygun biçimde eleman çalıştıran şirketler, kayıt dışındakilerin haksız rekabetinden ciddi bir biçimde etkilenmeye başlamışlardır. Hatta bu durum bazı bölgelerarası dengesizliklere bile neden olabilmektedir. Örneğin Denizli esnaf ve sanayicisi, geleneksel olarak rekabet içinde oldukları Gaziantep'in Suriyeliler sayesinde düşük maliyet imkanına kavuştuğunu ve artık Gaziantep'le rekabet edemediklerini ifade etmişlerdir.³

Netice itibarıyla kayıt dışılık hem kurallara uygun çalışan işletmeleri, hem devleti, hem de istismara açık çalışanları olumsuz etkileyen bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. "Suriyeliler üzerinden kısa zamanda kazanç elde etme" çabası, zaman zaman neredeyse artık sonu getirilmiş çocuk işçiliğini de yeniden gündeme taşımıştır. Kayıt dışı ekonomik faaliyetler, Türk ekonomisinin önemli sorunlarından birisidir. Ekonomik dengeleri bozan, rekabeti engelleyen, haksız kazancı artıran, yasalara uygun çalışan kurumları mağdur eden, üstelik vergi ve sigorta primi kaybı nedeniyle devlet bütçesini olumsuz etkileyen kayıt dışı çalışma, her anlamda mücadele edilmesi gereken bir husustur. Kayıt dışı ekonominin en önemli mağdurlarından birisi de çalışanların bizatihi kendileridir.

Suriyelilerin Türk toplumuna entegrasyonu konusundaki yaklaşımı açık ve nettir. Suriyeli gençlerin acilen eğitim süreçlerine dahil edilmeleri ve Türkçe öğrenmelerinin sağlanması gerekmektedir.

Özellikle sınır şehirlerde olmak üzere toplum olarak mültecileri kucaklamalı ancak meydana gelmiş olumsuzlukların bir daha tekrarlanmaması konusunda tedbirler alınmalıdır. Entegrasyon döneminde meydana gelebilecek olumsuzlukların da önüne geçilmelidir.

KAYNAKÇA

- Erdoğan M., Ünver C. (2015) 'Türk İş Dünyası'nın Türkiye'deki Suriyeliler Konusundaki Görüş ,Fikir Ve Beklentileri/ S.53-54-55
- Gsa (2015) Suriye'den Göçün Etkileri /Gsa 2015 Global'i Yaşamak Uluslar Arası Konferansı/(Roehampton Üniversitesi, Londra, İngiltere) bildirisi/S.4-5,13
- Mersin Üniversitesi (2014) /Bölgesel İzleme Uygulama Araştırma Merkezi /Suriyeli Göçmenlerin Sorunları Çalıştayı /Sonuç Raporu/Mersin 2014 /s.35-39
- ORSAM (2015) 'Suriyeli Sığınmacıların Türkiye'ye Etkileri' ORSAM Rapor No: 19, 5 Ocak 2015/s.17-21-24
- T.C Gümrük Bakanlığı (2015) Komşu Ülkelerle İhracat Verileri/Mart 2015-2016.

³ <http://www.pamukkalehaber.com/denizli/otomobil-bir-anda-alev-aldi/12443/>

KEMĀLOĞLI'NIN FERAH-NĀME'SINDEN TARAMA SÖZLÜĞÜ'NE KATKILAR

Nihal Demir

Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi

ÖZET

Bu bildiride lisans bitirme tezi olarak çalışmış olduğum *Ferah-nāme* adlı mesnevinin ilk 100 beyitinde yer alan fakat *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* ve *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde yer almayan birleşik fiilleri tespit etmeye çalıştım. Birleşik fiiller alfabetik olarak sıralanmış, başlangıçta mesnevide tespit edilen birleşik fiiller anlamlarıyla verilmiştir. Daha sonra birleşik fiilin geçtiği örnek beyit ve tercümesi gösterilmiştir. Böylelikle tespit edilen birleşik fiillerle *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*'ne katkı yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, Ferah-nāme, birleşik fiil.

CONTRIBUTORS TO THE TARAMA SÖZLÜĞÜ OF KEMĀLOĞLI'S FERAH-NĀME

ABSTRACT

In this report, I tried to identify the compound verbs in the first 100 couplets of the *Ferah-nāme* masnavi which I worked as a graduate thesis, but which are not in the *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* and the *Yeni Tarama Sözlüğü*. The compound verbs are given in alphabetical order, with the meanings of the compound verbs that were originally found in the masnavi. Later, the example couplet and translations through which the compound verb passes are shown. In this way, it was tried to contribute to the *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü* of the compound verbs ones.

Key Words: Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü, Ferah-nāme, compound verbs.

GİRİŞ

Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü'nün ön sözünde belirtildiği gibi, bu sözlük XIII. yy.dan XIX. yy.a kadar (Eski) Türkiye Türkçesiyle yazılmış 227 eserden taranan bugün kullanılmayan ya da anlamı, şekli değişik olarak kullanılan Türkçe sözcükleri tanıklarıyla birlikte veren tarihe ve dilimize ışık tutan bir tarama çalışmasıdır. (TDK: *Tarama Sözlüğü* I: V.)

1935-1977 yıllarını kapsayan bu tarama çalışması neticesinde elde edilen tarihî Türkçe kelimeler, deyimler, birleşik fiiller ve tamlamalar son ikisi "Ekler" ve "Dizin" şeklinde hazırlanan tamamı sekiz cilt olan *Tanıklarıyla Tarama Sözlüğü*'nde toplanmıştır.

Kaynaklarda hayatı hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmayan *Kemâloglı İsmail* tarafından 1387 yılının Ramazan ayında Trablusşam'da tamamlanan *Ferah-nāme* adlı mesnevi Memlûkler adına hüküm süren Mir Gâzi'ye sunulmuştur. Ferah-nāme 3125 beyit olup aruzun *mefâîlün mefâîlün feûlün* kalıbıyla yazılmıştır. Baştan sona efsanevi bir mahiyet taşıyan *Ferah-nāme*, esas itibarıyla ders ve öğüt vermek amacıyla yazılsa da dil malzemesi yönünden oldukça zengin ve geniş bir kelime hazinesine sahiptir. Eser Eski Anadolu Türkçesi ile kaleme alınmıştır. Eserin Afyon ve Konya nüshaları bulunmaktadır. (ÖZKAN: *İslam Ansiklopedisi* 12: 358-359)

Ben de 2014-2015 eğitim-öğretim yılında *Ferah-nāme*'nin Konya nüshasının ilk 100 beyitini; transkripsiyonunu, çevirisini ve sözlüğünü hazırlayarak lisans bitirme tezi olarak çalışmıştım. Eski Anadolu Türkçesinin dil özelliklerini yansıtmaları açısından önemli olan bu eserde birleşik fiillere de çokça yer verilmişti. Şimdi bu bildiride *Ferah-nāme*'nin ilk 100 beyitinde tespit ettiğim fakat *Tarama Sözlüğü*'nde yer almamış olan kelime ya da birleşikleri ele almak istiyorum.

aklın al- aklını başından almak, aklını kaybetmek

80. *êşidenler dêye mecnûn olupdur*
cûnûniyyet bunun aklın alıpdur

[=Duyanlar der, mecnun olmuştur; delilik bunun aklını almıştır.]

Tarama Sözlüğü'nde *akıl* (< Ar. *akl*) ile ilgili olarak *akıl git-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* I: 71) 'bayılmak', *akla sıñ-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* I: 73) 'akla yatmak', *aklı bulan-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* I: 73) 'aklı karışmak, zihni darma dağınık olmak', *aklı ırıl-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* I: 73) 'aklı gitmek, bayılmak', *aklı şaş-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* I: 73) 'düşünemez hale gelmek, muhakemesini kaybetmek' birleşikleri vardır fakat *aklın al-* birleşigi yoktur. Buna göre *Tarama Sözlüğü*'nün *akıl* maddesine *aklın al-* 'aklını başından almak, aklını kaybetmek' birleşigi eklenmelidir.

amel kıl- iş yapmak

05. *taakkul kılmağa vèrdi cinānı*
amel kıl ihsānı bāb u hanānı

[=Cenneti düşündürmek için verdi; iyilik, merhamet ve tövbe kıl.]

Tarama Sözlüğü'nde *amel* ile ilgili *amele getür-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* I: 118) 'yapmak, başarmak', *ameli az-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* I: 118) 'iş ters gitmek' birleşikleri vardır. Fakat *amel kıl-* birleşigi yoktur. Buna göre *Tarama Sözlüğü*'nün *amel* maddesine *amel kıl-* 'iş yapmak' birleşigi eklenmelidir.

barmak ur- dokunmak, temas etmek

51. *kişi var mı ata cānı yabāna*
ağuya barmağın ura ya bana

[=Canını feda edecek kişi var mı? Zehire parmağını vursun / dokunsun ya da bansın.]

Tarama Sözlüğü'nde *barmak* ile ilgili *barmak dişle-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* I: 404) 'parmak ısırarak, şaşmak' ve *barmak hesabı* (TDK: *Tarama Sözlüğü* I: 404) 'alacaklanın alacağı kalmadığı sonucuna varan, hileli hesap' birleşikleri vardır. Buraya *barmak ur-* 'dokunmak, temas etmek' birleşigi de eklenmelidir.

başa yet- başa geçmek, yönetici konumuna gelmek

92. *èvekligile dè kim başa yètdi*
veli èvmekligile yaşı yètdi

[=Söyle, aceleyle kim başa geçti; ancak aceleyle yaşı geçti.]

Tarama Sözlüğü'nde *baş* ile ilgili birçok birleşik bulunmaktadır. *Baş* kelimesine datif ekinin eklenmesiyle kurulan *başa çıkar-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* I: 417) 'şımartmak', *başa gel-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* I: 417) 'hitam bulmak, sona ermek; başa çıkmak, gücü yetmek', *başa ilet-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* I: 418) 'sona erdirmek, ikmâl etmek' birleşikleri vardır. Buraya *başa yet-* 'başa geçmek' birleşigi de eklenmelidir.

cānı uç- canı çıkmak, ölmek

87. *geñince yazıda serçe ki uçar*
toğanı göricek tiz cānı uçar

[=Serçe dilediğince ovada uçar; doğanı görünce hemen canı çıkar / ölür.]

Tarama Sözlüğü'nde *cānı uç-* 'canı çıkmak, ölmek' birleşigine anlam bakımından en yakın birleşikler olarak *cān ismarla-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* II: 751) 'can vermek, teslim-i ruh etmek, ölmek' ve *cān tapşır-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* II: 753) 'can

vermek' birleşikleri bulunmaktadır. Buraya aynı anlama gelen *cānı uç-* 'canı çıkmak, ölmek' birleşigi de eklenmelidir.

cāna kıy- öldürmek

57. *şehā ıškuṇ n'édem top cāna kıydı*
seni fitne gözündür kana kuydı

[=Ey padişah! Aşkını neyleyim, büsbütün cana kıydı; seni kana bulayan fitne gözündür.]

Tarama Sözlüğü'nde *cāna kıy-* 'öldürmek' birleşiginin yer almamasına karşın *cān tut-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* II: 754) 'öldürmemek, sağ tutmak' birleşigi bulunmaktadır. Buraya bu birleşigin kısmen müspeti sayılabilecek *cāna kıy-* 'öldürmek'birleşigi de eklenmelidir.

eyü ad söylen- hakkında iyi şeyler söylenmek, hayırla anılmak

38. *eyü ad söylenür bil ey karındaş*
egerçi olurısa bir kuru taş

[=Ey kardeş bil ki; eğer bir kuru taşın dahi olsa; hakkında iyi şeyler söylenir.]

Tarama Sözlüğü'nde *eyü* ile ilgili olarak *eyü san-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* III: 1597) 'bir kimse hakkında hüsnü teveccühte bulunmak, bir kimsenin iyi olduğu kanısında bulunmak' ve *eyü var-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* III: 1597) 'iyi yapmak, iyi etmek, iyi hareket etmek' birleşikleri bulunmaktadır. Buraya *eyü ad söylen-* 'hakkında iyi şeyler söylenmek, hayırla anılmak' birleşigi de eklenmelidir.

gönül yap- birini çok sevindirecek bir davranışta bulunmak

63. *n'ola āşıklarun gönlini yapğıl*
cefā kapularını dahi yapğıl

[=Ne olur âşıkların gönlünü yap; cefa kapılarını da kapat.]

Tarama Sözlüğü'nde *gönül* ile ilgili olarak pek çok birleşik bulunmaktadır. *Gönül aldır-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* III: 1764) 'gönül kaptırmak, gönül vermek', *gönül çekin-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* III: 1765) 'hasret, iştihak duymak', *gönül götür-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* III: 1768) 'feragat etmek, vaz geçmek', *gönül yık-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* III: 1771) 'gönül kırmak' bu birleşiklerden bazılarıdır. Buraya *gönül yap-* 'birini çok sevindirecek bir davranışta bulunmak, hoşnut etmek' birleşigi de eklenmelidir.

kana kuy- kana bulamak, kan içinde bırakmak, kana boyamak

57. *şehā ıškuṇ n'édem top cāna kıydı*
seni fitne gözündür kana kuydı

[=Ey padişah! Aşkını neyleyim, büsbütün cana kıydı; seni kana bulayan fitne gözündür.]

Tarama Sözlüğü'nde *kan* ile ilgili olarak pek çok birleşik bulunmaktadır. Yine kapsamı daraltacak olursak *kan* kelimesine datif ekinin eklenmesiyle kurulan *kana kan* (TDK: *Tarama Sözlüğü* IV: 2200) 'kisas, öldürenin öldürülmesi' ve *kana yun-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* IV: 2202) 'kana boyanmak' birleşikleri yer almaktadır. Buraya *kana kuy-* 'kana bulamak' birleşigi de eklenmelidir.

Ayrıca *Tarama Sözlüğü*'nde *kuy-*(< ET *kud-*) 'dökmek' fiili için de bir madde başına yer verilmemiştir. Bu fiilin *kuy-*'dökmek' şeklinde *Tarama Sözlüğü*'nde yer alması gerekmektedir.

kanı boynuğa düş- ölümünün günahı, vebali boynuna olmak

58. *düşer âşıklarun boynuna kanı*

yazukdur âhir bu insâfuñ kanı

[=Âşıkların ölümünün vebali boynunadır; insafın nerede, günahıdır.]

Tarama Sözlüğü'nde *kanı boynuna* (TDK: *Tarama Sözlüğü* IV: 2230) 'ölümünün vebali boynuna' birleşigi bulunmaktadır. Ancak bu birleşigin düş- fiiliyle oluşturduğu bir birleşik fiil bulunmamaktadır. Buna göre *kanı boynuna düş-* 'ölümünün günahı, vebali boynuna olmak' birleşigi de buraya eklenmelidir.

nazar kıl- bakmak, ilgilenmek, bir şey üzerine yoğunlaşmak

33. *nazar ol din yolında anca kıldı*

ki nefsinde tamarlar anca kıldı

[=O sadece din yolunda çalıştı; nefsinde damarlar yalnızca kıl gibiydi.]

Tarama Sözlüğü'nde *nazar* ile ilgili *nazar sal-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* IV: 2829) 'bakmak, alabildiğine bakmak', *nazar yetiş-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* IV: 2829) 'görülebilir uzaklıkta olmak' birleşikleri bulunmaktadır. Buraya *nazar kıl-* 'bakmak, ilgilenmek, bir şey üzerine yoğunlaşmak' birleşigi de eklenmelidir.

tākat getür- dayanmak, katlanmak

83. *gözüm gördüğünü söylese bu dil*

nite tākat getüre cānıla dil

[=Bu dil gözümün gördüğünü söylese; can ile gönül buna nasıl dayansın?]

Tarama Sözlüğü'nde *tākat* ile ilgili *tākatı tak ol-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* V: 3702) 'takatı kesilmek' birleşigi yer almaktadır. Buraya ayrıca *tākat getür-* 'dayanmak, katlanmak' birleşigi de eklenmelidir.

yaşı yêt- yaşı geçmek, ömrü tükenmek

92. *èvekligile dè kim başa yètdi*

veli évmekligile yaşı yètdi

[=Söyle, aceleyle kim başa geçti; ancak aceleyle yaşı geçti.]

Tarama Sözlüğü'nde *yaş* ile ilgili olarak *yaşa doy-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* VI: 4377) 'uzun ömür sürerek yaşamaktan gına getirmek', *yaş dol-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* VI: 4379) 'yaş, sin kemâle erişmek, ihtiyarlamak', *yaş yaşlan-* (TDK: *Tarama Sözlüğü* VI: 4386) 'yaş yaşamak, yaş sahibi olmak' gibi birleşikler bulunmaktadır. Buraya *yaşı yêt-* 'yaşı geçmek' birleşigi de eklenmelidir.

KAYNAKÇA:

CLAUSON, Sir Gerard: An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish Oxford 1972.

Özkan, M., (1995), İslam Ansiklopedisi, Yıl: 1995, Cilt: 12, Sayfa: 358-359.

TDK: *Tarama Sözlüğü* I

TDK: *Tarama Sözlüğü* II

TDK: *Tarama Sözlüğü* III

TDK: *Tarama Sözlüğü* IV

TDK: *Tarama Sözlüğü* V

TDK: *Tarama Sözlüğü* VI

TÜRK DİL KURUMU: XIII. Yüzyıldan Beri Türkiye Türkçesiyle Yazılmış Kitaplardan Toplanan Tanıklarıyla *Tarama Sözlüğü* I A-B: Ankara 42009. Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları: 212/I-VIII.

SECTARIANISM OR POWER BALANCING: SAUDI-IRAN RIVALRY THROUGH BAHRAIN INTERVENTION

Hikmet Mengüaslan
METU/International Relations

ABSTRACT

This paper focuses on understanding the motivations behind the Saudi-led intervention in Bahrain. Whether the main motivation was sectarian cleavages or just another balancing act between Saudi Arabia and Iran is argued. For this purpose, with a neoclassical realist perspective, the state-society relationship in Saudi Arabia and Bahrain is analyzed within the context of rivalry between Saudi Arabia and Iran. Along with that, derivative of neoclassical realist perspective, the relevance of resource extraction methods (state leader's capacity to project power capabilities) to the prevalence of sectarian tensions is discussed.

Key Words: Bahrain Intervention, Sectarianism, Balance of Power, Saudi Arabia, Iran

INTRODUCTION

Disorder and instability have become the main characteristics of the Middle East and the Arab Spring was not an exception. Not only interstate rivalries and conflicts rule the region but also intrastate actors, transnational identities crosscutting the national identities, challenge the state legitimacy, which do nothing but to exacerbate already overheated relations in the region. A relatively small monarchy of Bahrain in the Gulf is among those that have been heavily influenced from the Arab Spring and mass protests. The case of Bahrain is remarkable with regards not only to the military intervention by Saudi Arabia and GCC, but also to its potential to create another scene for the growing sectarian tension in the region and its considerable relevance to the regional strategic calculations, namely the geopolitical rivalry between Saudi Arabia and Iran.

Applying for a sectarian clash in order to account for Saudi's military intervention in Bahrain to ensure stability after mass protests at Pearl Square might seem plausible

¹. After all, Bahrain's demographic situation consists of a large Shi'a population while the ruling elite are Sunni Al Khalifa family (Joyce, 2012: 121). Furthermore, Bahrain is a member of the Gulf Cooperation Council (GCC) and the security/stability issues of members are to some extent bear upon other members. Saudi Arabia, as a neighbor of Bahrain, also has a considerable amount of Shi'a population and it would not be illogical to explain the motivation of intervention as a help from a neighbor with similar concerns. Such an approach, nevertheless, would mean confining oneself for causes only on the surface.

Apart from geographical proximity between Bahrain and Saudi Arabia, the underlying motivations of the intervention should be looked at the domestic and regional level. Firstly, the security concerns of Saudi Arabia with regards to fear of political unrest's spread into its own Shi'a population in the eastern regions were an important factor (Matthiesen, 2012: 633-635). Secondly, and most importantly, because of the rivalrous nature of relations between Saudi Arabia and Iran, a fear of any alteration in the balance of power, in the case of pro-Iranian Bahrain in the Gulf, was a strong motive for Saudi's decision to intervene (Wehrey et al., 2009: 53-55). Lastly, the presence of a U.S. naval base in Bahrain should not be ignored

¹ Bahrain Independent Commission of Inquiry (BICI) published a report in December 10, 2011. In this report, the sectarian division in the society is underlined and social unrest during the Arab Spring is considered to be related to growing tension (2011: 21-25). <http://www.bici.org.bh/>.

as it would also involve US into the conflict². Against this backdrop, in order to be able to analyze and explain the intervention in Bahrain, it is required to integrate structural and unit-level variables. For this purpose, a neoclassical realist perspective is adopted in this paper.

Case Selection and Theoretical Framework

Neoclassical realism is a significant approach to the analysis of foreign policy. Adopting the core structural realist systemic approach and, at the same time, keeping the focus on state-society relationship, neoclassical realism tries to explain foreign policy behaviour of states by including domestic variables on the context of international/regional relative power structure. Aware of the fact that a structural analysis would only reveal the international political outcomes, neoclassical realist perspective indicates that there is no a simple linking belt between the structural position of a state and its foreign policy behaviour (Taliaferro et al., 2009: 13). With the aim of accounting for why similarly positioned states act differently in the international sphere, therefore, neoclassical realists look for how the relative power (in the structural sense) translated and operationalized by leaders. At this point, anarchy is a permissive context rather than an independent force itself, differ from neorealist perspective (Rose, 1998). In other words, foreign policies of the states are concurrently exposed to the structural determinants such as relative power hierarchy and unit level variables such as state-society relations and perceptions of decision makers (Rathbun, 2008: 311-319). Therefore, it is argued that once there is a structural change in the relative power hierarchy or any alteration in the perceptions and intentions of the decision makers, its repercussions are soon felt in the foreign policy orientations.

In neoclassical realism, foreign policy of states is dependent variable, whereas relative power distributions are independent variable. The striking point of difference than structural realism is the involvement of elite perceptions and domestic constraints on power distribution as intervening variables. Similarly, the threat perceptions are evaluated with systemic and domestic perspectives (Lobell, 2009: 47-54). At this point, relevant to the case, it would be useful to underline the distinction of third world countries' security agendas. As Steven David argues, because of the narrowly based nature of the state formation of third world countries, leaders have to look out for not only external but also the domestic sources of threats to regimes (David, 1991: 239-240).

Along with threat perception, the domestic perspective is also integrated into the power extraction process. Neoclassical realists assume that the material capabilities of states could not always be operationalized fully, which is relevant to power extraction capacity of leaders, domestic conditions of the states (Taliaferro, 2009: 219-222). In this respect, the ideological elements could be applied for mobilization of state resources, rallying the public opinion on a certain case.

In this respect, what were the motivations behind the military intervention in Bahrain and do accounts impinge upon sectarian identity differences have an explanatory power are the main questions of the paper. The rivalry between Iran and Saudi Arabia is argued to have a determining effect on this case. With a neoclassical realist perspective, these two states are discussed as balancing each other and relations are seen through a zero-sum game lens. Sectarian identities and differences are instrumentalized as a strategy for extracting and mobilizing the resources required for policy objectives (Taliaferro et al., 2009: 4-8).

In the first part of the paper, in order to explain the causes behind the intervention at regional level, the nature of relations between Saudi Arabia and Iran and the

² The insistence of the US on taking the necessary actions and on voicing fears about possible Iranian interference is striking. US Defense Secretary at that time, Robert M. Gates warned the ruling family Al Khalifa about the urgency of the protests, <http://www.nytimes.com/2011/03/13/world/middleeast/13military.html>.

foreign policy orientations of each state are examined. Then in the second part, the general outline of the intervention is discussed with a neoclassical realist perspective.

CONTEXT OF RIVALROUS RELATIONS BETWEEN SAUDI ARABIA AND IRAN

The rivalry between Saudi Arabia and Iran results from the clash of geopolitical interests of these two powers, especially in the Gulf region and the Arab Spring did just opened new roads for more conflict (Keynough, 2016: 227-230). In such a context, each side finds it useful to strengthen the lines; and sectarian identities have the potential to mobilize and rally masses behind themselves, to function as an instrument for legitimization or delegitimization of policies. Therefore, in this paper, sectarian politics are discussed as most of the time a byproduct of the underlying relations' nature such as unevenness, marginalization and limited access to resources (Wehrey, 2016: 18); also they could be applied both top-down and bottom-up. However, the point is, as mentioned while referring to threat perceptions, that the narrow based nature of the state formation and prevalence of cross cutting identities along with national identity together pave the way for applicability of such instruments in the policy making process.

Considering the nature of Bahrain's state formation, Ehteshami (2015: 14) categorizes Bahrain as a weak state with regards to its vulnerability to external pressures. Unsurprisingly, the nature of the protests during the Arab Spring took the form of an internal division between supporters of regime and reform; and with the help of Saudi Arabia led (GCC supported) military intervention, the protests could be suppressed (Dalacoura, 2013: 75). Parallel to that, from Saudi Arabian and Iranian perspectives, during and after the Arab Spring, the sectarian tensions, cleavages are heated for political purposes and sectarian identities are rhetorically presented as the root causes (Lynch, 2016: 5).

Looking at the bigger picture, however, it is not so clear that sectarian concerns were the main motivations behind Saudi's intervention. To understand the underlying factors comprehensively, in this section, the origins of the rivalrous policies between Saudi Arabia and Iran are examined and the main foreign policy orientations of these two powers are indicated. Along with that, while examining these factors, international and regional contexts are mentioned with a neoclassical realist perspective.

Foreign Policy Orientations of Iran in the Gulf

Iran considers itself as a regional actor since the emergence of the modern state system and she has specific interest in the Gulf region (sees Gulf as Persian lake) (Marschall, 2003: 5). It is not surprising at all for Iran, therefore, to have ambitious foreign policy motivations in the Gulf (Yaphe, 2008). For instance, especially after the Islamic Revolution, national role conceptions of Iran have been developed on the religious line (Ehteshami and Hinnebusch, 1997: 29), such as the leader of the umma (she does not project herself as Shia power overtly, but rather as a Muslim power).

Politically, Iran sees the presence of US as an intervention of western imperialist powers (US presence) in the region. Thus, ambition for leadership and fierce objection to pro-westernism, these are the general conceptions which frame the extent of soft power for Iran in the region (Cronin and Masalha, 2011: 3). In this respect, Iran unsurprisingly considers herself and behaves as an anti-status quo power (Bakhash, 2004: 247). Such a conception seemed to resonate negatively, to the utmost, in the Gulf monarchies security concerns, because of the regime exporting policy of Iran (Ehteshami, 1995: 129-130).

Parallel to that, Iran's foreign policy waxes and wanes, depending mostly on the trends at the regional and international level. This is partially affected by her leaders' perceptions on Iran's position on the global order, intentions of the leaders

and alterations in the relative power structure³. The context of regional relative power structure, in other words, is a significant factor which should not be underestimated. After the end of the Cold War, which placed top the geopolitical instabilities and also created opportunities (Ehteshami, 2002: 304-306), the invasion of Iraq was quite a significant breakthrough, for it not only meant an elimination of a regional actor "Iraq", but also emergence of an open field for Iranian influence (Yaphe, 2008: 39-40; Keynoush, 2016: 175-180).

Secondly, the nature of the relations between Iran and Bahrain has quite a negative characteristic, for anti-status quo power Iran's claim on Bahrain has a historical dimension (Joyce, 2012: 85); distrust and suspicion are the feelings that most of the time integrated in the affairs, Keynoush argues (Keynoush, 2016: 133). Supporting this situation, the report of the Bahrain Independent Commission of Inquiry (BICI), also underlines the magnitude of the fear of Iranian interference during the domestic unrest via shi'a communities (2011: 28).

To give a brief outline of Iran's foreign policy framework, one should consider the pragmatism as a constant characteristic. As mentioned above, depending on the regional and international trends, along with the perceptions of her leaders, strategic understanding of the developments reflects itself in the foreign policy of Iran. The other continuity in the foreign policy framework is the concern for security. The security concern leads the foreign policy in two similar paths, firstly, concerns about the legitimacy of the regime prevails and the need to form a sphere of influence in the region becomes crucial, secondly seeking for close relations with regional countries to overcome the isolation in the region (Bakhash, 2004: 254-258). From this perspective, Iran sees itself as a regional power and marginalized by the regional countries backed by international actors. On the other hand, regional countries especially in the Gulf region have non-negligible concerns about the regional ambitions of Iran which have the potential to undermine regime security and domestic stability of them.

Foreign Policy Orientations of Saudi Arabia in the Gulf

Even though, Saudi Arabian leaders do not state any hegemonic claims overtly, Saudi Arabia is perceived, with regards to its size, affluence and Islamic credentials, as first among the equals in the Gulf (Eilts, 2004: 222). No matter how ambitious the perceptions are, they do not ensure a total comfort against threats. As for the Saudi case, the main issue at stake in terms of security most of the time becomes the regime security. For instance, Ehteshami underlines the importance of regime security in the making of foreign policy (Ehteshami, 2015: 15-17). Saudi foreign policy objectives are mostly to protect the monarchy and return to the military republicanism (Al-Rasheed, 2015: 39); and considering its multi-dependence and perception of threat at both domestic and external level, Saudis are always in an alerted position strategically (Nonneman, 2005: 317-320).

Because of the weak nature of the state-society relations in the Gulf, regimes prefer to apply for buying the loyalty of citizens or brute force to suppress (as an example of power extraction methods) in order to protect their rule. Gause argues that the fear of any transnational movement which could harm the domestic stability and regime security is quite a strong motive (Gause, 2007b: 120-123), for it is thought that such a movement embodies the potential to create a direct threat to their existence. Against this backdrop, political and ideological threats can be said to precede compared to the aggregate power threats in the Gulf (Gause, 2003: 274).

³ After the revolution, with ambitions efforts to export the revolution, Khomeini called for people to overthrow the monarchies in the Gulf which raised the dreadful concerns about regime security in the monarchies. It was not until Khomeini died that the policy orientation of Iran changed (Cronin and Masalha 2011, 5). Whereas, starting from the 90's the mutual relations between Iran and Saudi Arabia saw important signs of rapprochement (they signed a security agreement in 2001) (Keynoush, 2016: 131-150).

The security and the fate of monarchies in the Gulf rank higher in the policy agenda of GCC⁴ and Saudi Arabia (Eilts, 2004: 224). Aspiring to be a hegemon in the Gulf, Saudis would not welcome any interference in the region (Gause, 2002: 198-199), which is highly relevant to Bahrain intervention during the Arab Spring considering the allegations about Iranian interference.

To give a brief outlook on the foreign policy orientations of Saudi Arabia in the Gulf, as a regional power with its wealth and size, Saudi Arabia aspires to be a regional hegemon; its foreign policy is shaped largely by the security concerns and strategic calculations about the relative power structure. Parallel to that, Saudi Arabia has a vested interest in the protection of the regional status quo, which consequently makes it extra alerted against the regional shifts in power structure and intentions of regional actors. Derivative of similar reasons, Saudi Arabia has a strong tendency for cooperation with non-regional actors as a counterweight in the regional balance of power (Nonneman, 2005: 339).

Regional Environment

Trying to explain a foreign policy action requires bearing the contextual conditions in mind. In this respect, the most immediate thing to leap to the eye in the regional context is the number of intrastate conflicts and their potential to spread into other states. The very reason is that the region is a productive field for transnational, borderless movements, ideas, policies. The colonial legacy on state institutions, the weak nature of state legitimacy, narrow based state formation are some of the factors that resulted in the prevalence of loose state-society relations. Such a characteristic unavoidably reflects itself in domestic perceptions and foreign policy making processes of the states. In practice, national security and regime security coincides with each other in the region (Ulrichsen, 2009: 4-5).

The second thing which should be mentioned about the region is the presence of the US and the alterations in the strategic outlook, especially after dethronement of Saddam Hussein. The invasion of Iraq by the US raised the concerns of regional actors. Similarly, a collapse of a significant actor in the region not only brought up new instabilities but also opened up new roads for opportunities, in other words changed the strategic calculations of the states and led them reconsider their positions in the region. To illustrate, after the invasion of Iraq, US was there as a power to be conceived of. Together with US was GCC (Especially the Saudis) against Iran which found a place for its geostrategic ambitions in the region (Kamrawa, 2011: 9-10). It is not surprising that GCC sided with US for securing oil and containing Iran (Matthiesen, 2013: 26-27) and similarly, putting Iran at the axis of evil and imposed sanctions on it by the international community due to the nuclear power deal issue (Ehteshami, 2008: 135-138).

Rivalrous Relations between Iran and Saudi Arabia

The nature of the relations between Iran and Saudi Arabia is, speaking for itself, fraught with rivalry and takes the form balancing at the regional level. The main reason underlying is the clashing of geopolitical interests. Suspicion, distrust and constant need for calculation are, not surprisingly, just some of the feelings born out of such a perception and the resulting framework for the policies is zero-sum perspective.

As Cronin and Masalha cites from R. K. Ramazani⁵, the rivalry between Iran and Saudi Arabia reflects itself in the information process of identities, as if a binary opposition such as clericalism-monarchism, populism-elitism, regionalism-

⁴ On 25th May 1981, six monarchies in the Gulf (United Arab Emirates, Kingdom of Bahrain, Kingdom of Saudi Arabia, Sultanate of Oman, State of Qatar and State of Kuwait) founded the Gulf Cooperation Council. For more information, please visit GCC main page <http://www.gcc-sg.org/en-us/Pages/default.aspx>. However, behind the motivation of GCC's foundation, the influence of the policies of post-revolutionary Iran should not be ignored.

⁵ *Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East*, 1988: p. 92.

peninsularism, anti-westernism-pro-westernism, Shia vs. Sunni (Cronin and Masalha, 2011: 17). The rivalry reflects itself in other areas, such as the vigor of sectarian differences. To illustrate, anti-Shi'ism in Saudi Arabia is something that really is felt in the policy making process (Wehrey et al., 2009: 26-29); it can be seen in the halt of progress in accepting the religious plurality and attempts for pro-shi'a reforms because of the very reason that the relations between Iran and Saudi Arabia experiences an escalating tension.

From the perspective of Iran, on the other hand, it is threatening to accept the involvement of the US in the security of Gulf countries, not to mention negatively affected multilateral relations (Zweiri, 2008: 117). Whereas on the GCC side, leaders believe that Iran may follow aggressive policies when things are not going well for Iran (Anthony, 2011: 78-80, 90-91), which creates the necessity to cooperate non-regional powers in order to balance. Under the framework of this context, the legacy of Iran's post-revolutionary politics should be closely looked at. The policy of the regime export raised the dreadful concerns of the Gulf countries and its repercussions had been seen in every aspect of relations (Zweiri, 2008: 115-116). Relevant to Bahrain intervention, especially the fear of interference in the domestic issues of Gulf monarchies via Shia communities still seems to keep its validity.

The regional development, the invasion of Iraq in 2003, altered the calculations deeply. Saudis felt that the odds are stacked against them when post invasion Iraq emerged as prone to fall under the influence of Iran (Keynoush, 2016: 175). It is, therefore, obvious that Saudi Arabia evaluates Iran's policies in the region with suspicion of planning to undermine its national/regime security (Zweiri, 2008: 115). The politics between Saudi Arabia and Iran took the form of competition, in a sense a policy of balancing (Gause, 2011: 16). The rivalry impinged upon the instrumentalization of ideologies or differences in the sense of sectarian identities (Shenna, 2010: 348-349). The Bahrain intervention is a good example of the instrumentalization of sectarian identities for the sake of political purposes.

SAUDI INTERVENTION IN BAHRAIN: BALANCING THE REVOLUTION

The kingdom of Bahrain is significant as a case with regards to its Shi'a majority population under the rule of the Sunni family regime because the Shi'a majority is always suspected to be provoked by Iran against the regime (BICI report 2011: 28). Marginalized and not to raise their voice, Shi'a population in Bahrain saw the Arab Spring as a corridor, a chance to break the vicious circle. They claimed for reforms and voiced political demands. It was, nevertheless, not perceived as peaceful, democratic demands, especially after the protests took the form of domestic upheaval, and more importantly gained a sectarian nature.

In the Report of the Bahrain Independent Commission of Inquiry, it is stated that there were assertions about Iran's involvement in the protest movement (2011: 393-385), Bahrain denounced Iran. Iran was thought as interfering into the Bahrain's domestic issues via Shias inside the country (Kamrava, 2012: 99). Under this context, GCC is invited by the government for ensuring the stability and security in Bahrain (Joyce, 2012: 117).

Yet, what was the motivation of Saudi-led military intervention in Bahrain? What was the interest of Saudi and Bahrain government to present protests on the sectarian tray and blame Iran? and more importantly, how can it be conceived of?

In order to answer these questions, first it is necessary to look from the Saudi perspective on the context of rivalry with Iran. During the Arab Spring, Saudi Arabia set the scene for protests which included marginalized Shi'a communities. They saw it as an opportunity to find a way out of their discrimination and marginalization. The reaction of the Saudi regime, on the other hand, was absolute prevention of this political unrest spreading. For this purpose, they coopted or repressed the protest movements. Most importantly, to divide the protesters, the

Saudi government used the sectarian rhetoric and stoked the already heated conflicts (Matthiesen, 2012: 658-689). The regime as a countermeasure, aimed to prevent Sunnis from participating in the protests and via denouncing the Shi'a as an Iranian fifth column, delegitimize the protests (Matthiesen, 2012: 632).

In this respect, derived from the neoclassical assumptions on threat, one of the motivations of the intervention could be related to threat perceptions of Saudi Arabia in the sense of logical fear against the spread of political unrest inside its own borders. Since the regime security in Saudi Arabia ranks high in the policy agenda because of the narrow-based state formation and the weak nature of state society relations, it would not be implausible.

Secondly, related to motivations at the systemic level, the rivalry between Iran and Saudi Arabia in the geopolitical context, the perception of Saudi leadership in GCC and the presence of US naval base in Bahrain can be counted. Firstly, the Gulf is a region in which both Saudi Arabia and Iran have strategic interests. This creates a clash of interests and both states have to confront each other on many occasions which are perceived as zero-sum by both sides most of the time. For Saudis, the Gulf is under their sphere of influence and relevant to their leadership in GCC, it would not welcome any interference (Gause, 2002: 198-199). Considering the case of intervention in Bahrain, factors such as the geographical proximity and the membership of Bahrain in GCC affected the decision of Saudis. Similarly, derivative of the same reason, any alteration in the balance of power in the Gulf, say an emergence of pro-Iranian Bahrain, would make the worst nightmares of Saudis real.

The Saudi leadership in GCC is an issue that should be closely examined, considering the legitimization of intervention via GCC (Joyce, 2012: 117). However, the perceptions on the leadership of Saudi Arabia diverge and a consensus over the policies is lacking most of the time (Wehrey et al., 2009: 46-52). Nevertheless, GCC is an important organization with its capacity for providing security and consolidation among its members (Nonneman, 2005: 331; Ehteshami, 2015: 13-14). Therefore, according to Kamrava (2012: 97-101), Saudi Arabia tries to impose its leadership by reacting fiercely to the movements like in Bahrain. Because Saudis felt they are losing their leadership power in GCC (Ulrichsen, 2009: 8). Against this backdrop, an important point here to note is that Saudis felt they have to take harder precautions in order to balance the shifting power against them in both platforms.

Last, but not least was the presence of US naval base in Bahrain. It would automatically involve US into the conflict. US Defense Secretary at that time, Robert M. Gates warned Bahrain's king and the ruling family if the protests lasted longer, Iran would involve and create more chaos (NY Times Gates Tells Bahrain's King That 'Baby Steps' to Reform Aren't Enough, March 12, 2011). At this point, the rhetoric about Iran's possible intervention seemed to become an instrument. Even though, Iran is not content with US presence in the Gulf security and in the case of Bahrain, not with the naval base, there was not any clear sign for Iranian intervention in Bahrain. Therefore, as an instrument, that the Iranian influence in the Bahrain would shift the regional balance of power in an unfavorable way for US and GCC (Ayoob, 2012: 86-87), surely worked in the formation process of the intervention decision.

On the context of these motivations, the intervention in Bahrain seems to be led by balancing concerns. Yet, what about the prevalence of sectarian identities; even though they seem to have a powerful influence on the nature of the conflicts, they do not have a weight on their own. Instead, they are instrumentalized for policy purposes, either strengthened where it is already there or just created for tightening the lines. With a neoclassical realist view on the projection of power, the capacity of leaders to extract the necessary resources, in this case

instrumentalization of sectarian identities to delegitimize the protests and the call for intervention, might be better understood.

Saudi Arabia, because of the security concerns against the regime at the first place, tried to delegitimize the protests and acted as a counter-revolutionary actor in Bahrain. On the other hand, it supported, even though covertly most of the time, revolutionary forces in Syria and Libya and power transition in Yemen (Gause, 2011: 3). In this respect, the sectarian identities become just a disguise for the policy objectives which generally consist of geopolitical interests in the sense of power and balance of power (Gause, 2007a). Parallel to that, because of the policy of stoking sectarian cleavages in order to prevent Iran involvement in the instability of domestic and regional status quo, sectarianism can be thought as a political ideology (Louër, 2014: 125-126).

To illustrate, sectarian identities are used for political mobilization as in the case of Saudi's Anti-Shia rhetoric (Wehrey et al., 2009: 28-29; Ehteshami, 2015: 19), which is obviously stated in the neoclassical realist sense that decision makers are using ideologies in order to extract state power to the most for foreign policy actions (Al-Rasheed, 2011). As Valbjorn and Bank stated it is not a sectarian fight or conflict, rather a strategic balancing against a rising power, in this case Iran (Valbjorn and Bank, 2011).

CONCLUSION

In this paper, the military intervention in Bahrain is examined. On the context of geopolitical rivalry between Saudi Arabia and Iran, the sectarian identity debates and their effect at the policy level is analyzed. Since such an analysis would require a theoretical framework which enable to analyze systemic and unit level variables, neoclassical realist approach is adopted.

On this theoretical context, Saudi-led intervention in Bahrain catches attention in the sense that it is closely related to the sectarian tensions between two regional rival powers, Shi'a Iran and Sunni Saudi Arabia. Furthermore, considering the US influence in the security of the Gulf monarchies and the presence of US naval base in Bahrain, Iran's discontent is not a covert thing, which would make Saudis and the US to take a possibility of any interference into consideration.

No matter how logical it seems or are presented the sectarian motives behind the Saudi military intervention in Bahrain, sectarian identities do not have a weight on their own; rather, it is discussed in this paper that sectarian identities are instrumentalized for extracting the necessary resources for policy objectives, namely ensuring domestic security, suppressing mass protests and delegitimize the political demands. In this context, the main motivation of Saudis is argued as the fear of alteration in the balance of power in the Gulf for the favor of Iran.

The main point in this case is the securitization through a sectarian lens. Sectarian identities are used as an instrument for delegitimization of protests and for prevention of any cross-sectarian unity during the Arab Spring as well as justifying the intervention in Bahrain and fleshing out the Iranian threat. In this respect, along with the fear of such a popular unrest and possible growing threat against stability and the legitimacy of the ruling regime were the main factors which motivated the military intervention in Bahrain (Matthiesen, 2013: 18-19, 53).

To sum up, both Saudi Arabia and Iran are the two regional states which have ambitions for increasing their sphere of influence, yet at the same time they have huge concerns about protecting their regime. This unavoidably results in a security policy context for both of them and shapes their foreign policy motivations in a certain manner. On the other hand, instrumentalization of sectarian identities as a disguise for policy objectives absolutely resonates negatively once it becomes apparent that the policies lack consistence. To illustrate, Ayoob discusses that while supporting the ruling family and delegitimizing the protests in Bahrain, Saudi Arabia

gives support to opposition forces in Syria, which raises suspicions (Ayoob, 2012: 87). Similarly, whereas giving blanket support for oppositional protests during Arab Spring, Iran set oppositional demands back stubbornly unreliable (Ehteshami and Hinnebusch, 2013: 239-240) and it creates nothing but a carbon copy effect.

REFERENCES

- Al-Rasheed, M. (2011) Sectarianism as Counter-Revolution: Saudi Responses to the Arab Spring. *Studies in Ethnicity and Nationalism*. 11(3): 513-526.
- Al-Rasheed, M. (2015) Saudi Arabia's Foreign Policy: Loss without Gain?. In *The New Politics of Intervention of Gulf Arab States*. LSE Middle East Center Collected Papers. 1: 32-41.
- Anthony, D. J. (2011) Strategic Dynamics of Iran-GCC Relations. In *Industrialization in the Gulf A Socioeconomic Revolution*. Edited by Seznec, J. F. and Kirk, M. (78-102). New York: Routledge.
- Ayoob, M. (2012). The Arab Spring: Its Geostrategic Significance. *Middle East Policy* XIX (3): 84-97.
- Bakhash, S. (2004) Iran. In *Diplomacy in the Middle East the International Relations of Regional and Outside Powers*. Edited by Brown, C. L (247-258). New York: I.B.Tauris & Co Ltd.
- Cronin, S. and Masalha, N. (2011) The Islamic Republic of Iran and the GCC States: Revolution to Realpolitik?. Research Paper. London: Kuwait Programme on Development, Governance and Globalization in the Gulf States.
- Dalacoura, K. (2013) The Arab Uprisings Two Years On: Ideology, Sectarianism and the Changing Balance of Power in the Middle East. *Insight Turkey* 15 (1): 75.89.
- David, S. R. (1991) Explaining Third World Alignment. *World Politics* 43 (2): 233-256.
- Ehteshami, A. and Hinnebusch, R. (2013) Foreign Policy Making in the Middle East: Complex Realism. In *International Relations of the Middle East*. Edited by Fawcett, L. (225-244). United Kingdom: Oxford University Press.
- Ehteshami, A. (2002) The Foreign Policy of Iran. In *The Foreign Policies of Middle East States*. Edited by Hinnebusch, R. and Anoushiravan, E. (283-309). London: Lynne Rienner.
- Ehteshami, A. (2008) Iran and its Immediate Neighbourhood. In *IRAN'S FOREIGN POLICY from Khatami to Ahmadinejad*. Edited by Ehteshami, A. and Zweiri, M. (115-128). UK: Ithaca Press.
- Ehteshami, A. (2015) GCC Foreign Policy: From the Iran-Iraq War to the Arab Awakening. In *The New Politics of Intervention of Gulf Arab States*, LSE Middle East Center Collected Papers 1: 13-22.
- Ehteshami, A. and Hinnebusch. R. (1997) Syria and Iran Middle powers in a penetrated regional system. London: Routledge.
- Ehteshami. A. (1995) After Khomeini the Iranian Second Republic. London: Routledge.
- Eilts, F. H. (2004) Saudi Arabia's Foreign Policy. In *Diplomacy in the Middle East the International Relations of Regional and Outside Powers*. Edited by Brown, C. L. (247-258). New York: I.B.Tauris & Co Ltd.
- Gause III, F. G. (2002) The Foreign Policy of Saudi Arabia. In *The Foreign Policies of Middle East States*. Edited by Hinnebusch, R. and Anoushiravan, E. (193-212). London: Lynne Rienner.

- Gause III, F. G. (2003) Balancing What? Threat Perception and Alliance Choice in the Gulf. *Security Studies* 13 (2): 273-305.
- Gause III, F. G. (2007a) Saudi Arabia: Iraq, Iran, the Regional Power Balance, and the Sectarian Question. *Strategic Insights* 6 (2): 1-8.
- Gause III, F. G. (2007b) Threats and Threat Perceptions in the Persian Gulf Region. *Middle East Policy Council* 14 (2): 119-124.
- Gause III, F. G. (2011) Saudi Arabia in the New Middle East. Council on Foreign Relations Special Report No. 63.
- Halliday, F. (2001) Iran and the Middle East: Foreign Policy and Domestic Change. Middle East Research and Information Project, Inc. (MERIP).
<http://www.bici.org.bh/>.
<http://www.gcc-sg.org/en-us/Pages/default.aspx>.
<http://www.nytimes.com/2011/03/13/world/middleeast/13military.html>.
- Joyce, M. (2012) Bahrain from the Twentieth Century to the Arab Spring. New York: Palgrave Macmillan.
- Kamrava, M. (2011) The Changing International Relations of the Persian Gulf. In *International Politics of the Persian Gulf*. Edited by Kamrava, M. (1-20). New York, Syracuse University Press.
- Kamrava, M. (2012) The Arab Spring and the Saudi-Led Counterrevolution. *Orbis* 56 (1): 96-104.
- Keynough, B. (2016) Saudi Arabia and Iran: Friends or Foes?. New York: Palgrave MacMillan.
- Lobell, S. E. (2009) Threat assessment, the state, and foreign policy: a neoclassical realist model. In *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Edited by Lobell, S. E, Ripsman, N. M, Taliaferro, J. W. (42-74). Cambridge: Cambridge University Press.
- Louër, L. (2014) The State and Sectarian Identities in the Persian Gulf Monarchies: Bahrain, Saudi Arabia, and Kuwait in Comparative Perspective. In *Sectarian Politics in the Persian Gulf*. Edited by Potter, G. L. (117-142). New York: Oxford University Press.
- Lynch, M. (2016) Why Saudi Arabia escalated the Middle East's sectarian conflict. In *Islam in a Changing Middle East: The Gulf's Escalating Sectarianism*. POMEPS Briefings 28 (5-7). Institute for Middle East Studies, George Washington University.
- Marschall, C. (2003) Iran's Persian Gulf Policy from Khomeini and Khatami. New York: Routledge Curzon.
- Matthiesen, T. (2012) A "Saudi Spring?": The Shi'a Protest Movement in the Eastern Province 2011-2012. *Middle East Journal* 66 (4): 628-659.
- Matthiesen, T. (2013) *Sectarian Gulf Bahrain, Saudi Arabia, and the Arab Spring that wasn't*. California: Stanford University Press.
- Nonneman, G. (2005) Determinants and patterns of Saudi foreign policy: 'omnibalancing' and 'relative autonomy' in multiple environments. In *Saudi Arabia in the balance: political economy, society, foreign affairs*. Edited by Nonneman, G. and Aarts, P. (315-351). London: Hurst & Co.
- Ramazani, R. K. (1988) *Revolutionary Iran: Challenge and Response in the Middle East*. Baltimore, MD: Johns Hopkins University Press.

- Rathbun, B. (2008). A Rose by Any Other Name: Neoclassical Realism as the Logical and Necessary Extension of Structural Realism. *Security Studies* (17): 294–321.
- Rose, G. (1998). Neoclassical Realism and Theories of Foreign Policy. *World Politics* 51 (1): 144-172.
- Shenna, J. (2010) The Case against Iran: Regionalism as the West's Last Frontier. *The Middle East Journal*. 64 (3): 341-363.
- Taliaferro, J. W, Lobell, S. E, and Ripsman, N. M. (2009) Introduction: Neoclassical realism, the state, and foreign policy. In *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Edited by Lobell, S. E, Ripsman, N. M, Taliaferro, J. W. (1-41). Cambridge: Cambridge University Press.
- Taliaferro, J. W. (2009) Neoclassical realism and resource extraction: State building for future war. In *Neoclassical Realism, the State, and Foreign Policy*. Edited by Lobell, S. E, Ripsman, N. M, Taliaferro, J. W. (194-226). Cambridge: Cambridge University Press.
- Ulrichsen, K. C. (2009) Gulf security: changing internal and external dynamics. Working Paper, Kuwait Programme on Development, Governance and Globalization in the Gulf States.
- Valbjorn, M, and Bank, A. (2011) The New Arab Cold War: rediscovering the Arab dimension of Middle East regional politics. *Review of International Studies* 38(1): 1-22.
- Wehrey, F. (2016) The roots and future of sectarianism in the Gulf. In *Islam in a Changing Middle East: The Gulf's Escalating Sectarianism*. POMEPS Briefings 28 (18-21). Institute for Middle East Studies, George Washington University.
- Wehrey, F. Karasik, T. W. Nader, A. Ghez, J. Hansell, L. and Guffey, R. A. (2009) Saudi-Iranian Relations since the fall of Saddam: Rivalry, Cooperation, and Implications for U.S. Policy. Santa Monica, CA: Rand Corporation.
- Yaphe, J. (2008) The United States and Iran in Iraq: Risks and Opportunities. In *IRAN'S FOREIGN POLICY from Khatami to Ahmadinejad*, Edited by Ehteshami, A. and Zweiri, M. (37-54). UK: Ithaca Press.
- Zweiri, M. 2008. Arab–Iranian Relations: New Realities? In *IRAN'S FOREIGN POLICY from Khatami to Ahmadinejad*, Edited by Edited by Ehteshami, A. and Zweiri, M. (115-128). UK: Ithaca Press.

ERZİNCAN KEMALİYE İLÇESİNE BAĞLI BAŞPINAR, DOLUNAY VE YEŞİLYURT KÖYLERİNDE BULUNAN KÜLTÜR VARLIKLARI

Funda Naldan
Erzincan Üniversitesi

Erzincan, Doğu Anadolu Bölgesi'nde bulunmaktadır. Kemaliye ise, Erzincan'ın güneyinde merkeze 144 km. uzaklıkta bulunur. Bu çalışmada, 2012 yılında "Erzincan İli Cami Mimarisi" başlıklı tez kapsamında yürütülen arazi çalışmasında Erzincan'ın Kemaliye İlçesinde Başpınar Köyü'nde 3 cami, Dolunay Köyü'nde 1 cami ve çeşme, Yeşilyurt Köyü'nde bir cami, bir çeşme tespit edilen kültür varlıkları arasındadır. Bu eserler, Osmanlı dönemine ait eserler olup dönemleri içinde değerlendirilecektir. Ayrıca adı geçen eserler arşiv belgeleri ile desteklenerek yapılar tarihi, plan ve mimari özellikleri, süslemeleri bakımından ayrıntılı şekilde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Cami, Çeşme, Han, Kemaliye, Mimari.

CULTURAL ASSETS PLACED IN BAŞPINAR, DOLUNAY AND YEŞİLYURT VILLAGES OF KEMALİYE, ERZİNCAN

ABSTRACT

Erzincan is located in Eastern Anatolia Region. Kemaliye is 144 km to the south of Erzincan In the distance. In this study, in the field study carried out within the scope of the thesis entitled "Erzincan province Mosque Architecture" 3 mosques in Başpınar Village, 1 mosque and fountain in Dolunay Village, a mosque in Yeşilyurt Village, a fountain in Kemaliye District of Erzincan, are among the cultural assets identified. These artifacts belong to the Ottoman period and will be evaluated during their periods. In addition, the mentioned works will be supported with archival documents and will be covered in detail in terms of their date, plan and architectural features, ornament.

Key Words: Mosque, Fountain, Caravanserai, Kemaliye, Architecture.

GİRİŞ

Erzincan iline bağlı Kemaliye ilçesi, Osmanlı hakimiyetine kadar geçen sürede Anadolu Selçuklu, İlhanlı ve Akkoyunlulara bağlı kalmıştır. Osmanlı Dönemi'nde kaza merkezi olan Kemaliye, Arapgir sancağına bağlıydı. 17.yy.da Sivas eyaleti'ne bağlı olan ilçe, daha sonra Diyarbakır ve Mamuretü'l-aziz vilayetine bağlanmış, 1876 yılından sonra Harput merkez sancağına bağlı kaza merkezi olmuştur(Pasin,1962:3-8, Aksın,2003:23-26)

Camilerin yoğunluğu ile karşımıza çıkan Kemaliye (Eğin)'de yapıların çoğu eğimli arazide bulunmaktadır. Bu ilçe, Munzur Dağları'nın batı yönünde kalan ilçe merkezi, Fırat nehrinin en büyük kollarından olan Karasu'nun batısında, kuzey-güney yönünde kıyı boyunca yükselen yamaca kurulmuştur (Darkot,1993:338). Yerleşimin merkezi, Kadı Gölü etrafında toplanmış üç cami ilçenin merkezini oluşturur. Bu göl ve çevresinin yerleşime elveren yapısı ilçede merkez olma işlevi için bir hazırlık oluşturmıştır. Kemaliye'nin diğer ilçelerden farkı ve en önemli özelliği Osmanlı Dönemi'nin özellikle 19. yy. fiziksel dokusunu yansıtmasıdır. Hemen hemen her mahallede birbirine benzer çeşme yapıları ile dikkat çekmektedir. Bu ilçede camilerin çoğu fevkâni kuruluş sergilediğinden farklılık göstermektedir. Kemaliye'de çeşme ile bitişik olan camilerin sayısı hayli fazladır.

Bu bildiri metninde, Kemaliye'nin sadece Başpınar, Dolunay ve Yeşilyurt köylerinde bulunan kültür varlıkları yer almaktadır. Kemaliye çok sayıda eşsiz kültür varlığı ile zengin bir ilçedir.

Başpınar Köyü Selim Ağa Camisi: Köy, Kemaliye ilçe merkezine 40 km. uzaklıktadır. Cami, inşa kitabesine göre *Hacı Abdullah Bin Hüseyin* isimli kişi tarafından 1614-15 yılında inşa edilmiştir (Naldan,2016,357-359). Kare planlı tek kubbeli olan cami tipindedir. İçten sekiz üçgenvari paye üzerine kubbe oturur. Cami, ahşap hatıllı yığma moloz taş ile inşa edilmiştir. Günümüzde sıvalı olduğundan inşa malzemesi görünmemektedir. 2003 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından harim zemini lambri, son cemaat yeri ve imam odasının zeminleri ahşap kaplama olarak yapılmıştır. İç mekanda ahşap malzeme, mahfil, minber, vaaz kürsüsünde görülür. Mihrap, fayans ile kaplandığından malzemesi görünmemektedir. Mihrabın taş malzeme ile yapılmış olma ihtimali yüksektir.

2003 yılı Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu arşiv fotoğraflarında (Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi), son cemaat yerinin ön kısmı açıktır. Yapıda sadece ahşap süsleme vardır.

Başpınar (Başvartinik) Köyü Müftüoğlu Camisi: Caminin inşa tarihi bilinmemektedir. Asimetrik bir plana sahiptir. Eğimden dolayı duvarların uzunluğu aynı ölçüde değildir. Mihraba dik iki sahnın plan tipindedir. Minare, kuzeydoğu köşede yükselir. Yapı, ahşap hatıllı yığma kaba yonu taşı ile inşa edilmiştir. Ancak dış cephe, çimento sıva ile sıvandığından dış cephe büyük oranda özgünlüğünü kaybetmiştir. Tavan, taşıyıcı direk, vaaz kürsüsü ahşap malzemedendir. Minare ahşap malzeme ile kaplamadır. Caminin kuzeydoğusunda yer alan minare çatı üzerinden yükselmektedir. Kısa tutulan gövde kalın, silindirik olup tek şerefeli, gövdeden silme yaparak geçilen kısa petek bölümü ve külahla sonlanan minare tamamen ahşaptır. Yapıda yalnızca minarede ahşap süsleme vardır. Caminin 19.yy.da yapılmış olduğu ifade edilmiştir (Naldan,2016:376).

Başpınar (Başvartinik) Köyü Orta Mescidi: Mescidin inşa tarihi bilinmemektedir. Yapı, dikdörtgen planlı, düz ahşap tavan örtülü harimden meydana gelmektedir. Mihraba dik iki sahnın plan tipindedir. Kuzey duvar güney duvara göre daha kısa tutulmuştur. Mescide kuzeybatı cepheden açılan kapı ile giriş sağlanır. Güney, doğu ve batı cephede pencere açıklıklarına sahiptir. Mescid, ahşap hatıllı yığma moloz taş ile inşa edilmiştir. Minare, kesme taştandır. Tavan ve mahfil ahşap malzemedendir. İç mekân duvarları sonradan sıvalı olup boya badana yapılmıştır. Mescidde süsleme unsuru bulunmamaktadır. Mescidin 19.yy.da yapılmış olduğu bilgisine sahibiz (Naldan,2016:381).

Dolunay (Tama) Köyü Sultan 2. Mahmud Camisi: Cami, Kemaliye ilçe merkezine 36 km. uzaklıktadır Harim kapısında yer alan kitabe de yapının *Sultan 2. Mahmud* tarafından H. 1253/M.1837-38 tarihinde yaptırıldığı anlaşılmaktadır (Naldan,2016:405-407) Cami, dikdörtgen planlı, içten düz ahşap tavan dıştan kırma çatı ile örtülüdür. Mihraba dik uzanan iki sahnın meydana gelen plan tipine sahiptir. Ahşap hatıllı yığma moloz taştan inşa edilmiştir. Üst örtüde ahşap kirişler, pencere söveleri, taşıyıcı direkler, mahfil, minber, vaaz kürsüsü, ahşap malzemedendir. Yapı, fevkâni kuruluş sergilemektedir Yapıda yalnızca ahşap ve alçı süsleme vardır

Dolunay Köyü Çeşmesi: Caminin güney cephesinde yer alan çeşme taş malzemedendir yapılmıştır. Çeşme, cepheden taşıntı yapmaktadır. Çeşme nişinin üzeri sivri kemerle kapatılmıştır. Niş içinde iki adet taslık bulunmaktadır. Taslıkların hemen üzerinde çeşmenin kitabesi vardır. Taş olan çeşme günümüzde fayans ile kaplandığı için süslemesi olup olmadığı bilinmemektedir.

Yeşilyurt (Haponos Ekreği-Tosunsaray) Köyü İsmail Ağa Camisi: Cami, Kemaliye ilçe merkezine 21 km. uzaklıktadır. Son cemaat yeri kapısında caminin 1737-38 yılında köy ahalisinden olan *İsmail Ağa* tarafından yaptırıldığı, 1806-07'de Mustafa Paşa ve 1912-13'de köy ahalisi tarafından tamir edildiğine dair inşa ve tamir kitabesi vardır (Naldan,2016:642-644). Cami, dikdörtgen planlı, mihraba paralel üç sahnın plan tipine sahiptir. Kuzeyinde doğu batı yönünde dikdörtgen planla uzanan son cemaat yeri bulunur. Minare, kuzeydoğu köşede yükselir. Cami,

ahşap hatıllı yığma kaba yonu taş ve moloz taş ile inşa edilmiştir. Dış cephe çimento karışımı harç ile sıvanmıştır. Saçak, üst örtü girişleri, taşıyıcı direkler, taban, tavan, pencere kanat ve söveleri, kapı kanat ve söveleri, minber, mahfil ahşap malzemedir. Caminin kuzeydoğusunda yer alan kesme taş minarenin kare planlı kaidesinde kapı açıklığı batı yöndedir. Yüksek pabuçluk kısmı bir silme ile sınırlandırılmış ve üzerinde silindirik forma sahip minare gövdesi yükselmektedir. Tek şerefelidir. Yapıda ahşap ve alçı süsleme vardır.

Yeşilyurt Köyü Çeşme: Caminin girişinde sokağa bakan cephede taş malzemeden yapılmış mimari eserdir. Derin çeşme nişi iç içe iki sivri kemerle çevrelenmiştir. Kemer kilit taşında volütlü bir süsleme vardır. Nişteki silme kuşağının hemen üzerinde kaş kemerli iki adet taslık, taslıkların üzerinde de kitabesi mevcuttur. Çeşme günümüzde de kullanımını sürdürmektedir.

Değerlendirme Ve Sonuç

Kemaliye, Osmanlı Dönemi 19. yy. fiziksel dokusunu yansıtmaktadır. Çalışmamızda adı geçen kültür varlıkları ilçede önemli eserlerden bazılarıdır. İncelenen eserlerde camiler kare, dikdörtgen ve asimetrik plan özelliği gösterir. Örtü sistemi olarak kubbe veya düz ahşap tavan kullanılmıştır. Kemaliye’de camiler fevkâni tipte yapılmıştır. Düz ahşap tavanlı camiler, yenilik getirmekten çok bir geleneği sürdürmeleri bakımından önem taşırlar. Bu camilerin Türkiye’de her yerde ve her dönemde görülebildiği gibi Kemaliye’de de çok sayıda örneği vardır. Bu tip yörenin iklimine uygun olması, malzemenin kolay temin edilmesi ve yapımının kolay olmasından tercih edilmiş olmalıdır. Camilerde üst örtüyü destekleyen direkler ve bunların üzerindeki girişlerin uzandığı yöne doğru sahin düzeni belirlenmiştir. Kemaliye’de düz ahşap tavanla örtülü camilerin taşıyıcı elemanlarında ahşap malzeme tercih edilmiştir. Cami mihrapları, yarım yuvarlak bir niş olarak düzenlenmiş, sade uygulamalardır. Mahfiller, hepsi, harimin kuzeyinde ve ahşap malzeme ile yapılmıştır. Camilerde ahşap hatıllı yığma moloz veya kaba yonu taş malzeme kullanılmış, camilerin taşıyıcı, tavan ve mahfillerinde ise ahşap malzeme kullanılmıştır. Başpınar Selim Ağa Camisi kubbe örtüsünde tuğla malzeme kullanılmıştır. Cephe düzenleri sade tutulmuştur. Duvar örgüsünde moloz veya kaba yonu taş malzeme kullanılmıştır. Ahşap hatıllı yığma moloz taş duvar tekniğinin Anadolu’da çok sayıda ve hemen hemen her bölgede örnekleri vardır. Duvarların dış yüzleri sıvasız ya da sıvanmış olarak görülmektedir. Ahşap hatıllı yığma moloz taş uygulamasının mimaride yaygın olarak görülmesi, iklime, malzemenin kolay temin edilmesine ve banilerinin ekonomik gücü ile açıklanabilir. Cephelerde hareketliliği sağlayan tek unsur pencerelerdir. Minareler, camilerin kuzeybatı köşesinde kesme taş malzemeden silindirik gövdeli, tek şerefeli ve külahla sonlanmaları, çıkışların çoğunun kaideden sağlanır. Sadece Başpınar Köyü Müftüoğlu Camisi minaresi ahşap malzemeden çatı üzerinde yükselir. Camilerde minareler, malzemesine göre kesme taş ve ahşap malzemeden olmak üzere iki çeşittir. Camilerde ahşap malzemeyle yapılmış minberler bulunmaktadır. Konum olarak mihrabın yanına yerleştirilmiştir. Başpınar Müftüoğlu ve Orta Camisi’nde minber bulunmamaktadır. Günümüze gelebilen özgün minberlere bakarak cami boyutlarına uygun olarak yapıldıklarını söyleyebiliriz. Minberler, aynı ustanın elinden çıkmış gibi özellik göstermektedir. Çakma, oyma ve delik işi süslemeler minberlerde kullanılmıştır. Mihrap nişleri yarım daire kesitlidir. Yağlı boya ile boyanmaları dışında çoğu özgünlüğünü büyük ölçüde korumaktadır. Yeşilyurt (Haponos Ekreği) Köyü İsmail Ağa Camisi, tavanı ise ahşapla kaplanarak tavanlara hareketlilik kazandırılmıştır. Yan sahinlerin tavan örtüsü kenar bordürlerinde kasetli baklava motifleri olup ortada üçer göbek vardır. Orta sahinin göbeği daire şeklinde, mihrap yönünde olan sahinin tavanı kare şeklinde göbeklidir. Çeşmeler, cami duvarına bitişik olarak inşa edilmiştir. Taş malzemeden inşa edilmiş olup kitabeleri bulunmaktadır. Derin bir niş içinde sivri kemerli örneklerdir.

KAYNAKÇA

Aksın, A. (2003). XIX.Yüzyılda Eğin (İdari,Fiziki,Sosyal Ve İktisadi Yapı), İstanbul.

Darkot, B. (1964). Eğin. *İ.A. Cilt 4*, İstanbul: Milli Eğitim Yayınevi, ss.194-196

Erzurum Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü.

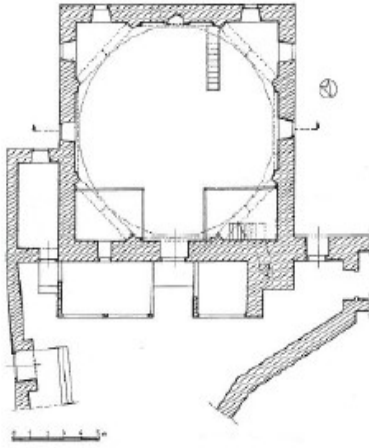
Kozikoğlu, S. (1968). Tarihte Eğin, Eğin Tarih, Edebiyat, Folklor, Ekonomi, Ankara.

Naldan, F. (2016). Erzincan İli Cami Mimarisi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara.

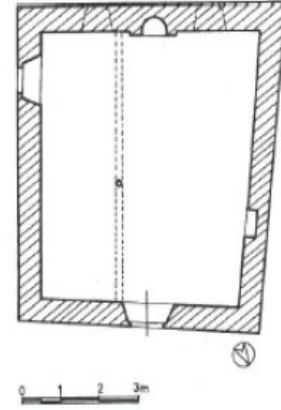
Pasin, M. H.,- Çelik, Ş.V. (1962). Erzincan Tarihi, Coğrafyası, Folklorü. Erzincan.

Pektaş, K. (2006). Kemaliye (Eğin)'de Türk Mimarisi. Ankara.

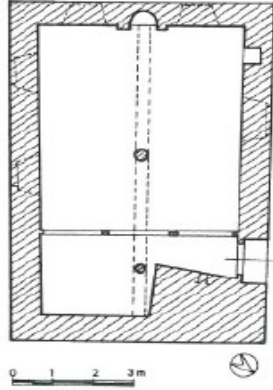
ÇİZİMLER

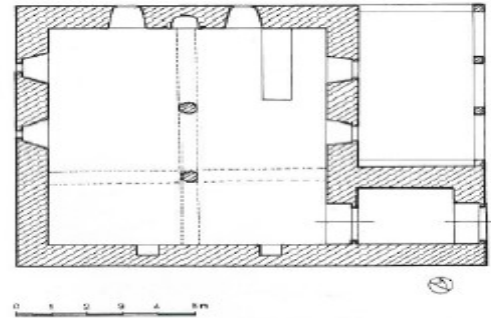
Çizim 1: Selim Ağa Camisi planı (K.Pektaş'tan)
(K.Pektaş'tan)

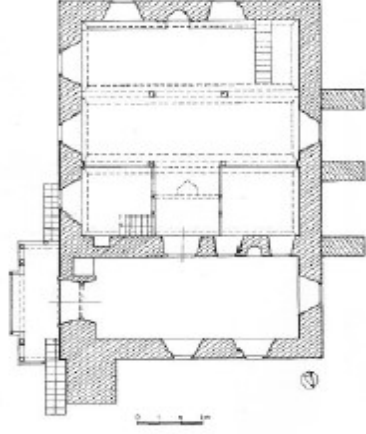
Çizim 2: Müftüoğlu Camisi planı

Çizim 3: Orta Mescidi planı (K.Pektaş'tan)

Çizim 4: Dolunay Köyü camisi planı
(K.Pektaş'tan)

Çizim 5: Yeşilyurt Köyü Camisi planı (K.Pektaş'tan)

FOTOĞRAFLAR

Foto.1: Selim Ağa Camisi

Foto.2: Selim Ağa Camisi

Foto.3: Selim Ağa Camisi
Camisi mihrabı

Foto.4: Selim Ağa

Foto.5: Selim Ağa Camisi mahfili

Foto.6: Müftüoğlu Camisi

Foto.7: Müftüoğlu Camisi minaresi

Foto.8: Müftüoğlu Camisi mihrabı

Foto.9: Orta Mescidi

Foto.10: Orta Mescidi

Foto.11: Orta Mescidi mihrabı

Foto.12: Dolunay Köyü camisi

Foto.13: Dolunay Köyü camisi

Foto.14: Dolunay Köyü camisi mihrabı

Foto.15: Dolunay Köyü camisi

Foto.16: Dolunay Köyü camisi çeşmesi

Foto.17: Yeşilyurt Köyü Camisi

Foto.18: Yeşilyurt Köyü Camisi

Foto.19: Yeşilyurt Köyü Camisi mihrabı mahfili

Foto.20: Yeşilyurt Köyü Camisi

Foto.21: Yeşilyurt Köyü Camisi tavanı çeşmesi

Foto.22: Yeşilyurt Köyü Camisi

SECTORAL COMPOSITION AND ECONOMIC DEVELOPMENT OF ALBANIA

Brunilda Neli

University of Tirana

Eni Numani

University of Tirana

ABSTRACT

The composition of GDP is one of the most discussed issues in economic field due to the impact that the sectoral composition has in economic development. This paper aims to examine the correlation between the economic sectors (divided in three main categories: agriculture, industry and services) and the rate of economic growth (measured by the GDP growth rate) in Albania. The research question which will be empirically addressed in the paper is: Which of the sectors is mostly correlated with the GDP growth rate? Furthermore, the paper aims to provide answer to the stage of economic development of the country, given the correlation between sector composition and economic growth. For this purpose we will use secondary data for the period 1998-2015. The findings of the paper show that the sector which is highly positively correlated to the economic growth is agriculture, followed by industrial sector. Services, although comprising most of the GDP share during the studied period, are not very significant in terms of economic growth. These findings serve as an indicator to determine that Albania is still at the stage of pre-industrial development, moving towards industrial development.

Key words: Economic Development, GDP Growth Rate, Sectoral Composition.

INTRODUCTION

Sectoral composition and its impact on economic development is one of the most controversial issues that have separated researchers of the economy in different schools of thought (Echevarria C., 1997). Some researchers advocate that the composition of sectors has direct impact on the economy of a country, while others think that the latter is not affected by sectoral composition. Theories of classical economics support the thesis that economic growth is essentially linked to the production structure.

The sectoral composition of the economy is generally structured in three categories: agriculture, industry and services. Generally it is acknowledged and argued that every economy passes in three consecutive stages: from agricultural to industrial development and then to the development of the service sector. This structural transfer reveals the economic development stages of each country: the emerging economy (the pre-industrial stage), the middle-income economy (the industrial stage) and the developed economy (the post-industrial stage). Low-income countries continue to rely on agriculture, while developed countries have the services sector as the main accelerator, which contributes to over 50-60% of GDP (World Bank).

Albania, from a low-income country, is currently classified by the World Bank as a middle-income country. In the last 25 years, annual GDP per capita has shifted from \$ 300 - \$ 400, up to \$ 4,000 - \$ 4,500 in recent years. Economic growth has fluctuated between 1.9% - 7.5%, achieving levels of about 2% in recent years (World Bank, 2016). The shift from a communist regime to a market economy in the '90s was accompanied by immediate structural changes, which also determined the economic development. Industry, which was the main contributor to GDP before the '90s started to decline the share in GDP, while other sectors started to gradually develop. In 2016, according to data from the Institute of Statistics of Albania (INSTAT), the service sector contributed to 62% of GDP, agriculture 23% and industry 15% (INSTAT, 2017).

This paper aims to analyze the relationship between economic sectors in our country with economic growth by explaining which of the sectors is most correlated with the growth rate for the period 1998-2015. The paper is structured as follows: The first part reviews the existing literature in this field; the second part gives a brief overview of Albania's economic and sectoral development; the third part explains the methodology and results of the study; at the end, some conclusions and recommendations are given.

LITERATURE REVIEW

Sectoral composition and its impact on economic development is one of the most controversial issues that have separated researchers of the economy in different schools of thought (Echevarria, 1997). Some researchers advocate that the composition of sectors has direct impact on the economy of a country, while others think that the latter is not affected by sectoral composition. Theories of classical economics support the thesis that economic growth is essentially linked to the production structure.

It can be theoretically argued that the competitive economy requires a general equilibrium, where the sectoral distribution is at the optimal level. However, in a dynamic economy where there is no perfect market, where the fierce competition, creative destruction, and unbalanced technological progress in the sectors, this equilibrium is almost impossible. Usually, some sectors are losers and some others winners in the "fight" for greater impact on the economy (Linden and Mahmood, 2007).

The sectors on which each economy is developed are generally grouped into three categories: agriculture, industry and services. The impact of each of these sectors on the total output (GDP) and employment also reveals the structure and level of economic development (Soubotina and Sheram, 2000). For an underdeveloped economy (low-income countries according to the World Bank classification), the sector with the greatest contribution to development is agriculture. But with the increase of the GDP per capita, the demand for agricultural products achieves the natural limit and starts declining, thus increasing the demand for industrial products. Due to the use of new technologies and mechanization, productivity in agriculture grows faster, which leads to lower prices of agricultural products and consequently reduces the share of this sector in GDP. Even in terms of employment, the demand in agriculture sector falls, as employment opportunities in the industry increase. As a result, industrial products replace the agricultural production in GDP composition.

With the further increase of the GDP per capita, people having met their needs with agricultural and industrial products start requiring more services: health, education, protection, entertainment, etc. This behaviour increases the demand for services and makes them more expensive, also due to lack of service mechanization (Echevarria, 1997). That is why high-income countries comprise most of the domestic product through services. In summary, the stages of economic development and characteristics for each stage are given in the following table.

Table 1. Stages of economic development and their characteristics

Characterises	Development stages		
	<i>Pre-industrial</i>	<i>Industrial</i>	<i>Post-industrial</i>
Leading sectors	Agriculture	Industry	Services
Nature of dominant technology	Labour intensive	Capital intensive	Knowledge intensive
Key products consumed	Food and hand made products	Industrial products	Information and technology
Key economic growth factors	Nature productivity, climate, biological resources	Labour productivity	Innovation /intellectual productivity

Source: Linden and Mahmood (2007)

Echevarria (1997), in his study, "Changes in sectoral composition associated to economic growth", emphasized and explained some of the previously discussed topics by other researchers. He concluded that: sectoral composition explains 22% of the GDP growth per capita (study conducted in 67 states for the period 1970-1987); the contribution in percentage of agriculture is higher in poorer countries, while rich countries increase the value of GDP through services (a survey conducted in 65 countries in 1990).

Awokuse (2009) analyzed the impact of agriculture on the economic growth of developing countries, carrying out an empirical study for 15 countries in Africa, Asia and Latin America. The results provided sufficient evidence that agriculture is an accelerator for the economic development of these countries. Such a result is also achieved by other researchers who conclude that agriculture is a prerequisite for industrial development (Echevarria, 1997; Humphries and Knowles, 1998; Gemmell, Lloyd, and Mathew, 2000). At the same time, some scholars (Schultz, 1964; Gollin, Parente, and Rogerson, 2002) concluded that economic growth in general depends on the development of agriculture. Agriculture development serves as a catalyst for the growth of domestic product through its impact on rural incomes and the promotion of transformation into an industrialized economy. According to Bhagwati and Srinivasan (1975), those developing countries that tried to industrialize before developing the agricultural sector resulted in low growth rates and unequal distribution of income.

The correlation of industry with the economic development has been analyzed by many authors (Turin, 1973, Wells, 1987; Roseinstein-Rodan, 1943; Romer, 1990; Barro, 1991, etc.) who have come to the conclusion of the existence of positive links between the two variables, explaining that industry, as a sector with mutual links with other sectors in the economy, plays an important role in the development process.

Linden and Mahmood (2007) conducted a study in the Schengen countries for the period 1970-2004 and showed that there was a long-term link between sectoral composition and GDP; however the effects on GDP growth were not uniform among countries. According to this study, the positive impact of industry on economic growth continues to prevail in these countries, even though they are facing falling rates. The main cause of delays in the economic growth of Schengen countries resulted the service sector, due to its low productivity.

Service sector is the dominant sector in developed economies, which contributes to most output and employment. More than 50% of GDP is generated by the service sector (Cali et al., 2008). However, the recent financial crisis and the decline in growth rates have raised doubts among researchers if the reason for these developments is the shift of economies from other sectors to services. There is still no proper evidence in this regard, as it is expected that the effects of the crisis will be seen in the long run. According to a study by the American Department of Commerce (1996), services impact more employment and competitiveness than the domestic product.

ECONOMIC AND SECTORAL DEVELOPMENT OF ALBANIA

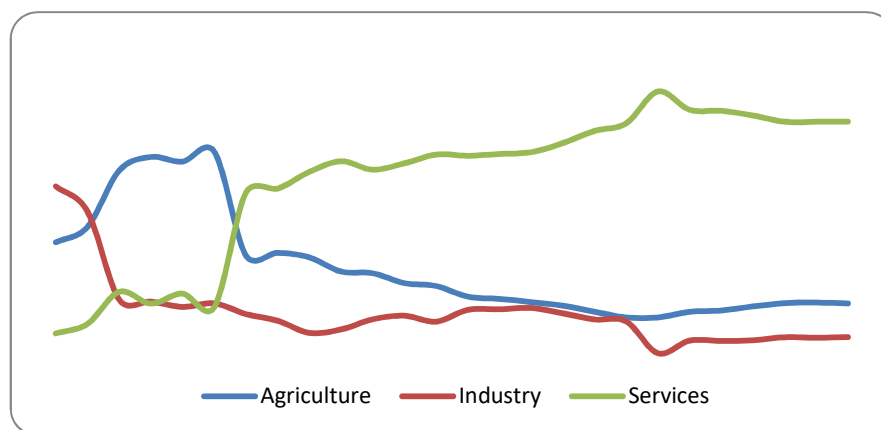
The transition of our country in the 1990s from a centralized economy towards the market economy was also accompanied by sectoral reformation. The first years of transition were difficult to overcome all the shortcomings and problems that the previous regime had left. Albania, from a low-income country, is currently classified by the World Bank as a middle-income country. The GDP per capita has shifted from \$ 300 - 400 in the 1990s up to \$ 4000 - 4500 in recent years. Economic growth has fluctuated at levels of 1.9% - 7.5%. Prior to the global financial crisis, Albania experienced an average growth rate of 6%. After 2008, the growth rate

halved; and from 2011 onwards, the growth rate has started to stabilize at around 2%.

The labour market has experienced drastic shifts in the last 25 years. In the early years of the democratic system, agriculture was dominant in employment terms and was the main contributor to the decline of poverty. Employment in the non-agricultural sector doubled in 2000, driven more by foreign investment. Emigration and urbanization brought about a structural shift from agriculture to industry and services, such as banking, telecommunications, tourism etc.

The main classification of sectors in the Albanian economy according to national institutions is: agriculture (including hunting, forests and fishing), industry, construction and services (trade, transport, etc.). The following chart shows the trend of the weight of each of the three sectors in GDP for the period 1990-2015.

Graph 1. Contribution of sectors in GDP (in %)

Source: World Bank

This graph clearly shows the structural change in domestic production composition since the first years of transition. The share of industry, which was the largest contributor to GDP before the 1990s, halved immediately, while agriculture started to develop. In the first years of transition, Albania was a pre-industrial or agricultural country. Only after 1996 and onwards the service sector managed to double or even triple the share in GDP. This trend has been accompanied by a series of developments within the sectors, which are summarized below:

Agriculture

Albania has a very favourable geographical position for the development of agriculture; however this potential is not sufficiently exploited. This sector is a major source of employment and income, especially in rural areas, accounting for almost half of total employment (according to INSTAT, 48% of the labour force is engaged in the private agriculture sector). Agriculture contributed to 22.5% of GDP in 2015, recording a very small increase compared to previous years. The sector continues to face a number of difficulties, including the small number of farms, land fragmentation, poor infrastructure, limited access to funding sources, etc.

Industry

Before the '90s, Albania was an industrialized country and the weight of this sector in GDP reached up to 45%. The drastic decline of this sector began in 1992, where the share in GDP declined and dropped in the consecutive years, achieving levels of 14-15% of GDP in recent years. Albania is considered a rich country with some

types of mining products, but its processing capacities remain at very modest levels.

Construction

The construction sector is generally oriented towards road infrastructure and engineering construction, while the private sector is focused on business construction or housing. The sector's contribution to GDP has been lower compared to other sectors throughout the 20-year period. Problems mainly related to issues of building permits, expropriations etc. have increased obstacles to greater development.

Services

Service sector experienced the greatest development after the years of the communist regime, increasing by 50-60% its contribution to GDP compared to this period. It includes: trade, hotel and restaurant services, transport, postal and communication services, financial services, public services, etc. The largest share in this group is comprised by trade, mainly wholesale, followed by services of financial sector and public services. The service sector has experienced a development boost mainly from foreign investment, as well as from the legislation reformation done based on the legislation of other countries. The latter has been a necessary step for Albania, which came from a system where this sector was almost non-existent.

METHODOLOGY

This paper aims to study the correlation between the main sectors of the Albanian economy with the economy as a whole. The research question which will be empirically addressed in the paper is: Which of the sectors is mostly correlated with the GDP growth rate? In order to explain this relationship, the dependent variable is the real annual growth of GDP and the independent variables are the percentage share of sectors in the annual GDP. The sectoral division is done according to the official classification used by the Ministry of Finance and other institutions in terms of national accounts. Furthermore, the paper aims to provide answer to the stage of economic development of the country, given the correlation between sector composition and economic growth. The paper is based on secondary data, mainly derived from INSTAT (Institute of Statistics) databases, but also compared to the World Bank database, to avoid potential errors or bias of information. The time series created includes the period 1998-2015 with annual data. Data processing is done using the Eviews program.

From a statistical and econometric analysis, a multivariate regression model has been concluded, which shows the contribution of each of the sectors to the GDP growth rate. The model has the general equation:

$$Y = \alpha_0 + \alpha_1 X_1 + \alpha_2 X_2 + \alpha_3 X_3 + \alpha_4 X_4 + \alpha_5 X_5 + \alpha_6 X_6 + \alpha_7 X_7 + \alpha_8 X_8 + \varepsilon_t$$

Where:

Y - GDP real growth rate;

X₁-X₈ - The share of sectors in GDP, where sectoral breakdown represents:

Variable	Description	Category
X ₁	Agriculture, hunting, forestry and fishing	Agriculture
X ₂	Extracting industry	Industry
X ₃	Processing industry	Industry
X ₄	Construction	Construction
X ₅	Trade, Hotels and Restaurants	Services
X ₆	Transport	Services
X ₇	Post and communication	Services
X ₈	Other Services	Services

ANALYSIS OF DATA

In order to explain the relationship between the variables, the matrix of correlation was initially constructed.

Table 2. Correlation matrix

Covariance Analysis: Ordinary

Sample: 1998 2015

Included observations: 18

Correlation Probability	X1	X2	X3	X4	X5	X6	X7	X8	Y
X1	1.000000 -----								
X2	0.438545 0.0783	1.000000 -----							
X3	0.678874 0.0027	0.079365 0.7621	1.000000 -----						
X4	0.263074 0.3076	-0.392373 0.1193	0.064007 0.8072	1.000000 -----					
X5	0.049278 0.8510	0.036767 0.8886	0.116785 0.6553	-0.193943 0.4558	1.000000 -----				
X6	0.448329 0.0711	0.000177 0.9995	0.403542 0.1082	0.251068 0.3310	0.222164 0.3914	1.000000 -----			
X7	0.067358 0.7973	-0.550001 0.0222	0.041367 0.8747	0.601918 0.0106	0.191212 0.4622	0.237119 0.3595	1.000000 -----		
X8	0.156734 0.5480	0.238224 0.3572	0.004463 0.9864	-0.082373 0.7533	0.513425 0.0350	0.335249 0.1884	0.254370 0.3245	1.000000 -----	
Y	0.859870 0.0000	0.135408 0.6043	0.697196 0.0019	0.459564 0.0635	0.274711 0.2859	0.691179 0.0021	0.408410 0.1036	0.382501 0.1297	1.000000 -----

Source: Eviews 8

As given in this matrix, the most correlated sector with the economic growth rate is agriculture (coefficient 0.86), followed by the processing industry (0.70) and transport (0.69). Meanwhile the extractive industry (0.14) and trade, hotels and restaurants (0.27) are sectors that are less correlated with real GDP growth. It is worth mentioning that agriculture is the most correlated sector with all the other sectors, while the other sectors are not so strong correlated with the rest of the economy. For this reason it is expected that the agricultural sector will also have the greatest contribution to the economic development.

In order to understand the extent of each sector's contribution to economic growth, a regression analysis was conducted including all the variables explained above. In carrying out the regression analysis, the following conclusions have been obtained:

Table 3. Regression analysis

Dependent Variable: Y
Method: Least Squares
Sample: 1998 2015
Included observations: 18

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.177096	0.558340	0.317183	0.7592
X1	1.428980	0.239245	5.972884	0.0003
X2	0.151131	1.380259	0.109495	0.9155
X3	1.098602	0.292768	3.752462	0.0056
X4	0.838013	0.227863	3.677704	0.0062
X5	0.549107	0.226819	2.420901	0.0418
X6	0.865000	0.202913	4.262911	0.0028
X7	1.385648	0.741228	1.869394	0.0985
X8	1.413189	0.474189	2.980222	0.0176
R-squared	0.988521	Mean dependent var	4.660547	
Adjusted R-squared	0.977043	S.D. dependent var	4.955576	
S.E. of regression	0.750849	Akaike info criterion	2.569828	
Sum squared resid	4.510195	Schwarz criterion	3.010941	
Log likelihood	-12.84353	Hannan-Quinn criter.	2.613675	
F-statistic	86.11901	Durbin-Eaton stat	2.315934	
Prob(F-statistic)	0.000001			

Source: Eviews

The following result is obtained from this analysis:

$$Y = 0.177096 + 1.428980X_1 + 0.151131X_2 + 1.098602X_3 + 0.838013X_4 + 0.549107X_5 + 0.865000X_6 + 1.385648X_7 + 1.413189X_8 + \varepsilon_t$$

Before starting the explanation of variables, a series of statistical tests were developed to test the validity of the regression equation for analysis and forecasts in explaining economic growth through the sectoral composition. From the tests performed, all the basic conditions of Gauss-Markov (Regression analysis with F-test, t-test, and high determination coefficient) are met, meaning that the model is useful for economic analysis (tests included in Annex 1).

From the above regression analysis, it turns out that all sectors have a positive contribution to economic growth. The sector with the largest contribution to growth is agriculture (with 1% increase in contribution of agriculture sector, the economic growth roughly increases by 1.43%). Also the category "other services" has almost the same impact, with a coefficient of 1.41. This category includes financial services and real estate, as well as public services (public administration and defense, compulsory social security, education, health, etc.), which occupy the largest share in this category.

Post and communications also have a significant impact on economic growth, which increases by 1.39% for every 1% increase in this sector contribution to GDP. The sector that has less impact on economic growth is the extractive industry, yet its impact remains positive.

If we combine all sectors in the three classical groups: agriculture (X1), industry (X2) and services (X3), the results of the regression analysis will be:

$$Y = 0.4907 + 1.34136 X_1 + 1.06948X_2 + 0.91235X_3$$

Even in this case it is clearly evidenced that the contribution of agriculture to economic growth is the highest, followed by industry and finally services.

These conclusions are consistent with the theoretical explanations addressed above with regard to the country's economic development stage. Albania is a developing country, and although it is classified with middle-income, it seems that it has not completely passed the stage of the agricultural economy yet and is making the first steps towards the industrial development stage. Although services account for most of the domestic product, it seems that the increase in the contribution of services to GDP does not bring about the same extent of economic growth.

CONCLUSIONS AND RECOMMENDATIONS

Analysis of the sectoral structure of the economy is of particular importance due to the implications of sectoral composition in economic development. Each economy is built on three main sectors: agriculture, industry and services. Depending on how the gross domestic product is structured, each economy goes through several stages of development: pre-industrial (agricultural), industrial and post-industrial stage.

The empirical studies in this field have shown that an economy which is still based on agricultural development is in the first phase of development, while developed economies support their growth mainly based on the contribution of the service sector. Developing countries are still in the pre-industrial phase or have just passed it, despite the fact that services may have increased their share in GDP. There is extensive evidence and literature that argues that each of the sectors has a positive impact on different indicators of economic growth, such as GDP, GDP per capita, real GDP growth rate etc.

Albania has experienced intensive political, economic, social changes in the last 25 years, which have been accompanied by structural changes in GDP. With the change of regime in the 1990s, relations between the sectors also changed: the industry share in GDP declined, while agriculture (in the first decade) and services (in the second decade) increased the contribution in the GDP composition. During this period, the economic growth has fluctuated between 1.9% -7.5% over 25 years.

In the case of Albania, we have conducted a correlative and regressive analysis of the relationship between the sectors and the GDP growth rate for the period 1998-2015. The indicators that have been taken into consideration are: contribution of each sector in the GDP (independent variables) and the real GDP growth rate (dependent variable). The analysis was done in two levels: individual (the correlation of each sector with the growth rate) and aggregate (the correlation of the groups of sectors with the growth rate). The results of the analysis show that the sector with the largest contribution to real economic growth is agriculture. The same conclusion is achieved also in the analysis at aggregate level. In addition, industry has a similar impact as agriculture, while the impact of services still remains weak.

Despite the fact that service sector accounts for the bulk of the GDP in the analysed years (50%-60%), the service sector is not so productive in economic growth. This is particularly the case in years after the financial crisis, where the contribution of this sector to GDP has been negative, so it is clear that the positive growth rates that Albania has experienced during these years (albeit low) have been result of the impact of the two other sectors.

The findings of this paper emphasize facts given in literature that developing countries are in the pre-industrial and industrial phase (in the initial stages) of

development. Albania, as a developing country is also at this stage: economic growth continues to be a contribution of agriculture and industry (to a more moderate level).

Sectoral development is as much a natural attribute as one element that can be governed by public policies and can be oriented towards a particular structure. Focusing on those sectors where Albania has competitive or comparative advantages can improve performance and increase sector productivity. Currently, support to agriculture and industry needs to be continued, but the most immediate need is to improve and support the service sector needs, especially in those non-productive sub-sectors such as transport, postal and communication.

REFERENCES

- Awokuse T., 2009. Does Agriculture Really Matter for Economic Growth in Developing Countries?. Selected Paper prepared for presentation at the American Agricultural Economics Association Annual Meeting. 3-7.
- Barone G., Cingano F., 2010. Service regulation and growth: evidence from OECD countries". 21-22.
- Cali M., Ellis K., Willem D., 2008. The Contribution of Services to Development and the Role of Trade Liberalisation and Regulation. Overseas Development Institute. 116-121.
- Echevarria C., 1997. Changes in sectoral composition associated with economic growth. International Economic Review. 3-5.
- INSTAT, 2015. Vjetari statistikor 2010-2014. 135-163.
- Kota V., 2009. Determinants of economic growth in Albania. Economic Bulletin, Bank of Albania, Volume 12. No. 4. 106-107.
- Linden M., Mahmood T., 2007. Long run relationships between sector shares and economic growth – A panel data analysis of the Schengen region. ISSN 1795-7885. 2-9.
- Sahoo K., Sethi N., 2012. Investigating the impact of agriculture and industrial sector on economic growth of India. OIDA International Journal of Sustainable Development. 5-8.
- Sanches A., 2010. Growth and productivity in the service sector. The state of the art. Instituto Universitario de Analisis Economico Y Social. 6-13.
- Soubbotina T., Sheram K., 2000. Beyond economic growth. Meeting the challenges of global development. World Bank Learning Resources Series. 50-52.
- US Department of Commerce, 1996. Service industries and economic performance. Policy development working paper. 5-25.

Annex 1.

Variance Inflation Factors
Sample: 1998 2015
Included observations: 18

Variable	Coefficient Variance	Uncentered VIF	Centered VIF
C	0.311744	9.400298	NA
X1	0.057238	5.367166	4.983731
X2	1.905115	5.392174	3.922361
X3	0.085713	3.357522	2.799655
X4	0.051922	3.441061	2.611985
X5	0.051447	1.673067	1.549834
X6	0.041174	2.026440	1.595249
X7	0.549419	4.072569	2.991689
X8	0.224855	11.23725	2.027054

Breusch-Godfrey Serial Correlation LM Test:

F-statistic	1.447049	Prob. F(2,6)	0.3070
Obs*R-squared	5.531720	Prob. Chi-Square(2)	0.0629

Test Equation:

Dependent Variable: RESID

Method: Least Squares

Sample: 1998 2015

Included observations: 18

Presample missing value lagged residuals set to zero.

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	-0.327299	0.823077	-0.397653	0.7046
X1	0.124590	0.421055	0.295900	0.7773
X2	-2.045431	4.078723	-0.501488	0.6339
X3	-0.132522	0.369404	-0.358746	0.7321
X4	0.025492	0.260279	0.097941	0.9252
X5	-0.260539	0.560353	-0.464956	0.6584
X6	0.191079	0.267108	0.715363	0.5013
X7	-0.421290	2.457960	-0.171398	0.8695
X8	0.575552	1.729586	0.332769	0.7506
RESID(-1)	-0.824999	0.824694	-1.000370	0.3558
RESID(-2)	-1.246048	2.180927	-0.571339	0.5885
R-squared	0.325395	Mean dependent var		1.63E-15
Adjusted R-squared	-0.798946	S.D. dependent var		0.530930
S.E. of regression	0.712109	Akaike info criterion		2.411493
Sum squared resid	3.042599	Schwarz criterion		2.950631
Log likelihood	-9.497693	Hannan-Quinn criter.		2.465085
F-statistic	0.289410	Durbin-Watson stat		1.801210
Prob(F-statistic)	0.959144			

Heteroskedasticity Test: White

F-statistic	0.582808	Prob. F(8,8)	0.7691
Obs*R-squared	6.259598	Prob. Chi-Square(8)	0.6182
Scaled explained SS	1.272825	Prob. Chi-Square(8)	0.9959

Test Equation:

Dependent Variable: RESID^2

Method: Least Squares

Sample: 1998 2015

Included observations: 18

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.243863	0.322165	0.756950	0.4708
X1^2	-0.010709	0.015311	-0.699457	0.5041
X2^2	1.281529	0.997426	1.284836	0.2348
X3^2	0.006724	0.088400	0.076066	0.9412
X4^2	-0.011043	0.059946	-0.184210	0.8584
X5^2	0.031709	0.078833	0.402234	0.6980
X6^2	-0.025615	0.031362	-0.816773	0.4377
X7^2	-0.509628	0.587734	-0.867107	0.4111
X8^2	0.050007	0.090387	0.553258	0.5952
R-squared	0.368212	Mean dependent var		0.265306
Adjusted R-squared	-0.263577	S.D. dependent var		0.370592
S.E. of regression	0.416578	Akaike info criterion		1.391568
Sum squared resid	1.388301	Schwarz criterion		1.832681
Log likelihood	-2.828325	Hannan-Quinn criter.		1.435415
F-statistic	0.582808	Durbin-Watson stat		2.399240
Prob(F-statistic)	0.769080			

Dependent Variable: Y

Method: Least Squares

Sample: 1998 2015

Included observations: 18

White heteroskedasticity-consistent standard errors & covariance

Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
C	0.177096	0.382977	0.462419	0.6561
X1	1.428980	0.183806	7.774384	0.0001
X2	0.151131	0.982402	0.153838	0.8815
X3	1.098602	0.276168	3.978024	0.0041
X4	0.838013	0.284886	2.941572	0.0187
X5	0.549107	0.217817	2.520952	0.0358
X6	0.865000	0.151440	5.711839	0.0004
X7	1.385648	0.609054	2.275082	0.0525
X8	1.413189	0.306904	4.604669	0.0017
R-squared	0.988521	Mean dependent var		4.660547
Adjusted R-squared	0.977043	S.D. dependent var		4.955576
S.E. of regression	0.750849	Akaike info criterion		2.569828
Sum squared resid	4.510195	Schwarz criterion		3.010941
Log likelihood	-12.84353	Hannan-Quinn criter.		2.613675
F-statistic	86.11901	Durbin-Watson stat		2.315934
Prob(F-statistic)	0.000001			

ATATÜRK'ÜN 19 MAYIS 1919'DAN 23 NİSAN 1923 TARİHİNE KADARKİ YAZIŞMALARININ İSTATİSTİKSEL BİR ANALİZİ*

Ali Ulvi Özdemir

Ahi Evran Üniversitesi
Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü

ÖZET

Bu çalışma, Türkiye tarihinin önemli bir dönemeci olan 19 Mayıs 1919 ile 23 Nisan 1920 arasında Atatürk tarafından gönderilen telgrafları ve yapılan yazışmaları irdelemek yoluyla Atatürk'ün politik mücadelesini nasıl büyüttüğünü ve günün koşulları çerçevesinde mücadele alanına hakimiyetini nasıl kurduğunu sergilemeyi amaçlamaktadır. Proje ile şimdiye kadar yapılmamış bir çalışma olan, Atatürk siyasi mücadelesinde, dönemin en etkin iletişim aracı olan telgrafı nasıl kullandığı konusunun, sayısal veriler ve görsel grafiklerle sunulması amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Atatürk Telgrafları, İletişim, Milli Mücadele, Politik Engeller, Politik Alan,

STATISTICAL ANALYSIS OF ATATURK'S TELEGRAMS

ABSTRACT

This study aims to uncover how Ataturk expanded his political operations and adapted to the time's technological changes to keep the environment under control, by examining telegrams between May 19, 1919 and April 23, 1920, one of the most important turning points in Turkey's history. The study will present a numerical and graphical analysis of how Ataturk used the telegram, the most effective communication tool of its age, in his political struggles.

Key Words: Atatürk, Ataturk's Telegrams, National Struggle, Political Struggles, Political Area, Communication.

* Bu çalışma Ahi Evran Üniversitesi BAB Ofisinin FEF.A4.17.005 numaralı projesi kapsamında desteklenmiştir.

GİRİŞ

Bu çalışmada Atatürk'ün 19 Mayıs 1919'da Samsun' a çıktığı andan başlayıp, 23 Nisan 1920'de Ankara'da TBMM'nin açılışına kadar geçen süre içinde yaptığı yazışmaların istatistiki bir değerlendirilmesi yapılmıştır. Kuşkusuz bu tip bir değerlendirme çok farklı açılardan yapılabilir. Biz bu çalışmada Atatürk'ün bu süre içinde yaptığı yazışmaların çok temel rakamsal bir dökümünü yapmaya odaklandık.

Bu çalışmada Atatürk'ün belirtilen süreler içinde bulunduğu yerler söz konusu olduğunda Utkan Kocatürk'ün "Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü" adlı eserinden , Atatürk'ün bu süreler içinde yaptığı yazışmaların dökümü söz konusu olduğunda ise "Atatürk'ün Bütün Eserleri" adlı yapının 2.,3.,4.,5.,6., 7. ve 8. ciltlerinden yararlanılmıştır.

İstatistiki analiz için bu tarih aralığının seçilmesinin temel nedeni Atatürk'ün bu süre içinde Anadolu'da yükselen ulusal kurtuluş mücadelesinin liderliğini üstlenme başarısını gösterebilmesi ve 23 Nisan 1920'de Türkiye Büyük Millet Meclisi başkanı ünvanını üstlenerek bu liderliğini meşru ve çok güçlü bir zemine oturarak pekiştirmesidir.

19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktığında 9. (sonradan 3.) Ordu Müfettişi gibi çok geniş yetkileri olan bir ünvana sahip olsa da Atatürk, 8 Temmuz 1919 gecesi bu görevinden istifası (Atatürk, 2006:33), (Kocatürk,2007:145) sonrasında üvansız, kuvvetsiz ve hatta parasız olarak, neredeyse sıfırdan ve sadece kendine inanmış bir avuç vatansever asker-sivil aydına dayanarak, adım adım ve büyük bir siyasi deha

ile milli mücadele hareketinin liderliğini üstlenmiş ve bu hareketi olgunlaştırıp başarıya ulaştırmıştır. Bu açıdan sözünü ettiğimiz tarihsel aralık içinde yaptıkları çok önemlidir.

Atatürk'ün milli mücadele hareketinin liderliğini üstlenip bu liderliğini hem halk ve aydınlar üzerinde hem İstanbul Hükümeti hem de İtilaf Devletleri nezdinde kabul ettirmesi sürecinde kullandığı en önemli araç telgraf olmuştur. Telgrafi ve her türlü beyan yolu ile yaptığı yazışmalar, Atatürk'ün bu dönemde belirlediği amaçlar doğrultusunda liderlik konumunu pekiştirmede son derece etkili olmuştur. Bu çalışmada bu yazışmaların istatistiki olarak değerlendirmesini rakamlar ve grafiklerle farklı bir görünüme kavuşturmayı hedefliyoruz.

19 MAYIS 1919-23 NİSAN 1920 TARİHLERİ ARASINDA ATATÜRK'ÜN BULUNDUĞU YERLEŞİMLER

Atatürk, 19 Mayıs 1919-23 Nisan 1920 tarihleri arasında geçen (19 mayıs 1919 ve 23 nisan 1920 dahil) 341 gün içinde toplam 17 farklı yerleşim yerinde bulunmuştur. Bazı yerleşim yerlerinde sadece bir yerden başka bir yere geçerken yol üzeri olduğu için bulunmuştur. Bazı tarihlerde ise o gece nerede olduğu, arabayla hareket halindeyken gece bir yerleşimde kalıp kalmadığı ya da yola gece devam edip etmedikleri bu çalışma kapsamındaki kaynaklar itibarıyla belirsizdir. Örneğin 31 ağustos 1919'da Atatürk Erzincan'dan Sivas'a hareket etmiştir ama Sivas'a varışı 2 eylül 1919'dur. Bu tarihler arasında nerede konakladığı belli değildir. (Kocatürk, 2007:157)

Atatürk'ün bu 341 günlük süre içinde bulunduğu 17 farklı yerleşim yeri ve burada kaldığı geceleri tabloyla gösterebiliriz. Bu yerleşim yerleri sıralanırken Atatürk'ün bir yerleşimden diğerine giderken iki yerleşim arasında yolda geçirdiği süre standart olsun diye ayrıldığı yerleşime dahil edilmiştir.

Tablo1:Atatürk'ün 19 Mayıs 1919 ile 23 Nisan 1920 Tarihleri Arasında Bulunduğu Yerleşim Yerleri Ve Buralarda Kaldığı Süreler:

SIRA	YERLER	KALDIĞI GÜN SAYISI
1	SAMSUN	7
2	HAVZA	17
3	AMASYA	14
4	TOKAT	1
5	SİVAS	2
6	SUŞEHRİ	1
7	REFAHİYE	1
8	ERZİNCAN	1
9	TEZCAN	1
10	ERZURUM	58
11	ERZİNCAN	3
12	SİVAS	46
13	AMASYA	10
14	TOKAT	1
15	SİVAS	51
16	KAYSERİ	2
17	MUCUR	1
18	HACİBEKTAŞ	1
19	MUCUR	1
20	KIRŞEHİR	1
21	KAMAN	1
22	BEYNAM	1
23	ANKARA	119
	TOPLAM	341

Görüldüğü üzere Atatürk bazı yerlerde (Örneğin Sivas, Erzincan gibi...) birden fazla kere bulunmuştur. Bu durumda bu türden Atatürk'ün birden fazla kez bulunduğu yerleşim yerlerini birer kez gösterirsek ve bu yerlerde kaldığı gün sayılarını en çoktan en aza doğru sıralarsak tablo şu hale gelir:

Tablo 2: Atatürk'ün 19 Mayıs 1919 ile 23 Nisan 1920 Tarihleri Arasında Bulunduğu Yerleşim Yerleri Ve Buralarda Kaldığı Süreler (en çoktan en aza doğru):

SIRA	YERLER	KALDIĞI GÜN SAYISI
1	ANKARA	119
2	SİVAS	99
3	ERZURUM	58
4	AMASYA	24
5	HAVZA	17
6	SAMSUN	7
7	ERZİNCAN	4
8	TOKAT	2
9	KAYSERİ	2
10	MUCUR	2
11	SUŞEHRİ	1
12	REFAHİYE	1
13	TEZCAN	1
14	HACİBEKTAŞ	1
15	KIRŞEHİR	1
16	KAMAN	1
17	BEYNAM	1
	TOPLAM	341

Görüldüğü gibi Atatürk'ün belirtilen bu 341 günlük sürede en az bir gece kaldığı değişik yerleşim yerlerinin sayısı 17 dir. Bu yerlerden bazılarında gidiş dönüş yolculukları sırasında ayrı ayrı olmak üzere 2 kere bulunmuştur. En az 2 kere bulunduğu yerlerin sayısı 5 tir. Bunlar: Sivas, Erzincan, Amasya, Tokat ve Mucur'dur. Sivas ta ise ayrı ayrı zamanlarda olmak üzere 3 kez bulunmuştur.

Tablo incelendiğinde Atatürk'ün her ne kadar belirtilen bu 341 gün içinde 17 farklı kentte bulunmuş olsa da aslında bu 341 günün 317 sini (yani % 93'ünü) tabloda belirtilen ilk 5 kentte geçirdiği anlaşılmaktadır. Yine görülmektedir ki Atatürk, belirttiğimiz süreler içinde en çok 27 aralık 1919'da geldiği Ankara'da bulunmuştur. Bu kette geçirdiği süre olan 119 gün 341 günlük sürenin üçte birine denk gelmektedir. Bu tarihten başlayarak da Ankara milli mücadelenin merkezi olmuş ve daha sonra da başkent haline gelmiştir.

Atatürk ikinci olarak 99 gün Sivas'ta kalmıştır. Sırasıyla Sivas'a birinci gidişinde (27-28 Haziran 1919) 2, ikinci gidişinde (2 Eylül-17 Ekim 1919) 46 ve 3. gidişinde de (29 Ekim-18 Aralık 1919) 51 gün bu kentte kalmıştır.

Atatürk'ün 3. En fazla kaldığı kent ise Erzurum kongresi çalışmaları için 3 Temmuz 1919'dan 29 Ağustos 1919'akadar 58 gün kaldığı Erzurum'dur.

Sonuç olarak Atatürk'ün Milli Mücadeleyi yürütmek için seçtiği iller arasında Ankara, Sivas ve Erzurum özellikle ön plana çıkmaktadır.

ATATÜRKÜN AYLARA GÖRE YAPTIĞI YAZIŞMALAR ÜZERİNE GENEL DEĞERLENDİRMELER

Atatürk'ün 19 Mayıs 1919 ile 23 Nisan 1920 arasında geçen 341 günde yaptığı yazışmaların toplamı bizim yaptığımız hesaplamalara göre 1280 dur.

1-Buna göre Atatürk bu süre içinde ortalama her gün 3,75 yazışma yapmıştır. ($1280/341=3,75$)

2-Atatürk bu süre içinde bir günde en fazla yazışmayı 20 yazışma ile 16 Mart 1920 günü Ankara'da bulunduğu bir zamanda yapmıştır. Bilindiği gibi bugün İstanbul'un İtilaf Devletleri tarafından resmen işgal edildiği gündür.

3-Atatürk'ün en yoğun yazışma yaptığı diğer günler 16 yazışma ile Sivas'ta bulunduğu 28 Eylül 1919 günü ve Amasya Görüşmeleri sonrası 3. kez bulunduğu Sivas'ta bulunduğu 31 Ekim 1919 günüdür.

4-Atatürk bu 341 gün içinde bazı günler hiç yazışma yapmamıştır. Bu günlerin toplamı 42 dir. Dolayısıyla Atatürk bu 341 günlük süre içinde 299 gün mutlaka en az günde bir adet olmak üzere yazışma yapmıştır.

5-Hiç yazışma yapılmayan günlerin 341 günlük süre içindeki payı %12,3 tür. Bir başka deyişle Atatürk Samsun'a çıktığı 19 Mayıs 1919'dan TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1923 günü'ne kadar geçen 341 günün %86,7'sinde mutlaka en az bir yazışma yapmıştır.

6-Sadece yazışma yapılan günler üzerinden ortalama yazışma sayısını hesaplarsak, $1280/299=4,28$ oranı ortaya çıkar. Demek ki Atatürk yazışma yaptığı günlerde ortalama 4,28 adet yazışma yapmıştır.

7-Yazışma yapılmamasının en önemli nedeni Atatürk'ün bir yerden bir yere gidiyor oluşudur. Bizim hesaplamalarımıza göre Atatürk, yazışma yapmadığı bu 42 günün 14 gününde yolda olduğu için, dolayısıyla fiziken zaten yazışma yapması mümkün olmadığı için yazışma yapılamamıştır.

8-Dolayısıyla Atatürk'ün fiziki şartlar dolayısıyla yazışma yapması mümkün olan günlerin sayısı $341-14=327$ dir. Öyleyse $1280/327=3,9$ Atatürk'ün yazışma yapabilmesi fiilen mümkün olduğu günlerin yazışma ortalamasıdır.

9-Atatürk'ün yazışma yaptığı günler ortalamasının 341 gün için 4,28 olduğunu belirtmiştik. (6. madde) Bu ortalamanın en yüksek olduğu ay 6.0 ile Ekim 1919 dur. Bunu 5,77 günlük ortalama ile 1920 yılının Mart ayı izlemektedir. Atatürk'ün 3. en yoğun yazışma yaptığı ay günlük 5.2 ortalama ile Eylül 1919'dur.

10-Atatürk'ün 341 günlük sürede yaptığı toplam 1280 yazışma incelendiğinde en çok yazışma yaptığı ay 179 yazışma ile 31 gün çeken Mart 1920 dir. İkinci en çok yazışma yaptığı ay ise 170 yazışma ile Ekim 1919'dur.

11- Atatürk'ün en çok yazışma yapmadığı aylar ise 11'er günle Temmuz ve Ağustos 1919 aylarıdır.

12- Atatürk, yazışma yapmadığı günlerin en az olduğu aylar ise Kasım, Şubat ve Mart 1920'dir. Atatürk bu ayların her gününde en az bir yazışma yapmıştır.

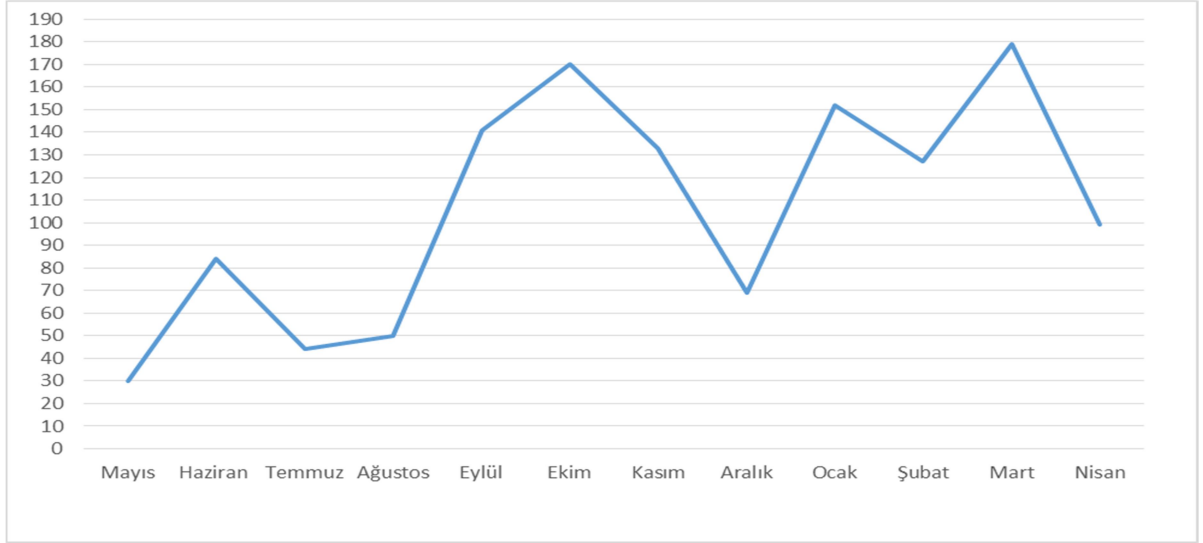
13-Ortalama olarak en az yazışma yapılan ay ise günlük ortalama 1,4 yazışma yapılan Temmuz 1919'dur. Bu ay Erzurum Kongresi'nin hazırlıklarının ön planda olduğu ve Atatürk'ün kongre hazırlık ve kongre faaliyetleri ile çok fazla ilgilendiği bir dönemdir.

14-Genel olarak ise Atatürk'ün aylara zaman geçtikçe giderek daha fazla yazışma yaptığı söylenebilir. (1919 Mayıs ayı 19'undan sonraki, Nisan 1920 ise 23 Nisan'a kadar olan günleri kapsar)

Tablo 3: Atatürk'ün Söz Konusu Sürelerde Yaptığı Yazışmalar İle İlgili Rakamları

Aylar	1919 Mayıs	1919 Hazir.	1919 Tem.	1919 Ağust.	1919 Eylül	1919 Ekim	1919 Kasım	1919 Aralık	1920 Ocak	1920 Şubat	1920 Mart	1920 Nisan	TOP.
Yazışma Sayısı	30	82	44	50	141	170	133	69	152	127	179	99	1280
Gün Sayısı	13	30	31	31	30	31	30	31	31	29	31	23	341
Ortalama Yazışma	2,31	2,73	1,42	1,61	4,7	5,48	4,43	2,23	4,9	4,38	5,77	4,3	3,75
Yazışma Yapılmayan Gün Sayısı	2	3	11	11	3	2	0	8	1	0	0	1	42
Yazışma Yapılan Günler	11	27	20	20	27	29	30	23	30	29	31	22	299
Yazışma Yapılan Günler Ortalaması	2,73	3,037	2,2	2,5	5,22	6	4,43	3	5,07	4,38	5,77	4,5	4,28

Grafik 1: Atatürk'ün Aylara Göre Yaptığı Yazışmaları Grafik Olarak Gösterimi:

Not: Tabloda Mayıs-Aralık arası 1919'yılına, Ocak-Nisan arası 1920 yılına ait verilerdir.

ATATÜRK'ÜN BULUNDUĞU YERLEŞİM YERLERİNE GÖRE YAPTIĞI YAZIŞMALAR

Atatürk'ün 341 günlük sürede bulunduğu yerlere göre yaptığı yazışmaları da şu tablodan izleyebiliriz:

Tablo 4: Atatürk'ün 341 Günlük Sürede Bulunduğu Yerlere Göre Yaptığı Yazışmalar

YERLER	KALDIĞI GECE SAYISI	TOPLAM YAZIŞMA
ANKARA	119	579
SİVAS	99	462
ERZURUM	58	94
AMASYA	24	84
HAVZA	17	38
SAMSUN	7	16
ERZİNCAN	4	0
TOKAT	2	4
KAYSERİ	2	0
MUCUR	2	1
SUŞEHİRİ	1	0
REFAHİYE	1	1
TEZCAN	1	0
HACİBEKTAŞ	1	0
KIRŞEHİR	1	1
KAMAN	1	0
BEYNAM	1	0
TOPLAM	341	1280

Not: Bu tabloda Atatürk'ün birden çok kez bulunduğu yerler bir kere yazılmıştır. Dolayısıyla yerleşim yerlerinin karşısındaki rakamlar bu yerleşim yerlerinde toplam bulunan geceleri göstermektedir.

Atatürk'ün incelememizde konu ettiğimiz 341 günlük süre içinde en çok bulunduğu ilk 6 yerleşim yerinde yaptığı yazışmalar incelendiğinde ortalama olarak en yoğun günlük yazışmayı Ankara ve Sivas'ta bulunduğu zamanlarda yaptığı anlaşılmaktadır. Bu 6 yerleşim yerinde günlük yazışma sayısı ve oranları aşağıdaki tablodaki gibidir:

Tablo 5: 6 Yerleşim Yerinde Günlük Yazışma Sayısı Ve Oranları

SIRA	YERLER	KALDIĞI GECE SAYISI	TOPLAM YAZIŞMA	ORTALAMA GÜNLÜK YAZIŞMA
1	ANKARA	119	579	4,87
2	SİVAS	99	462	4,67
3	ERZURUM	58	94	1,62
4	AMASYA	24	84	3,50
5	HAVZA	17	38	2,24
6	SAMSUN	7	16	2,29

Bu tablodaki veriler incelendiğinde ise aşağıdaki sonuçlara ulaşmam mümkündür:

1-Görülüyor ki Atatürk'ün en çok bulunduğu 2 yerleşim yerindeki bulunduğu gün sayısı (yani ankara ve Sivas'ta geçirdiği günlerin toplamı olan 218, 341 gün içinde %64'e karşılık gelmektedir.

2-Buna karşılık bu iki kentte kaldığı süre boyunca yaptığı yazışmalar toplamı (579+462=1.041) tüm yazışmaların %81'ine denk gelmektedir.

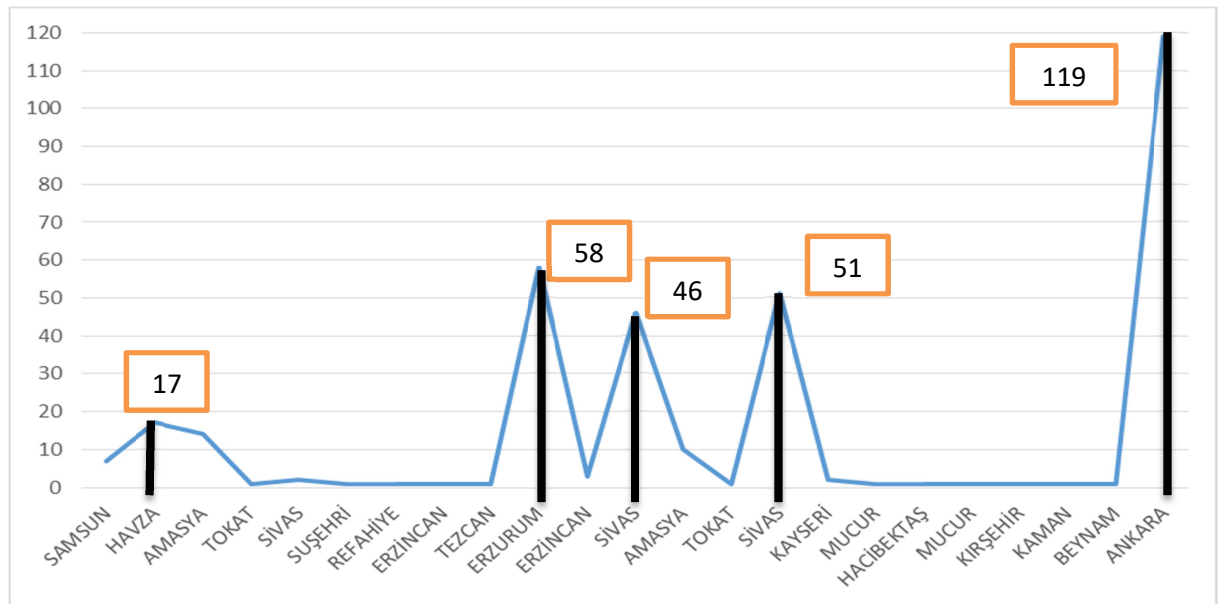
3-Günlük ortalama yazışma sayısına baktığımızda ise bu iki kentte, Atatürk'ün 341 günlük sürede sadece yazışma yaptığı günlerdeki ortalama yazışma (4,3) sayısının daha üstünde bir yazışma yaptığı (4.77) görülebilir.

4-Dolayısıyla Atatürk'ün Milli Mücadele'ye liderlik etme sürecini başlattığı 19 Mayıs 1919 tarihinden TBMM'nin açıldığı 23 Nisan 1923'e kadar geçen sürede iletişim anlamında en verimli ve yoğun çalıştığı iki kent Ankara ve Sivas olmuştur.

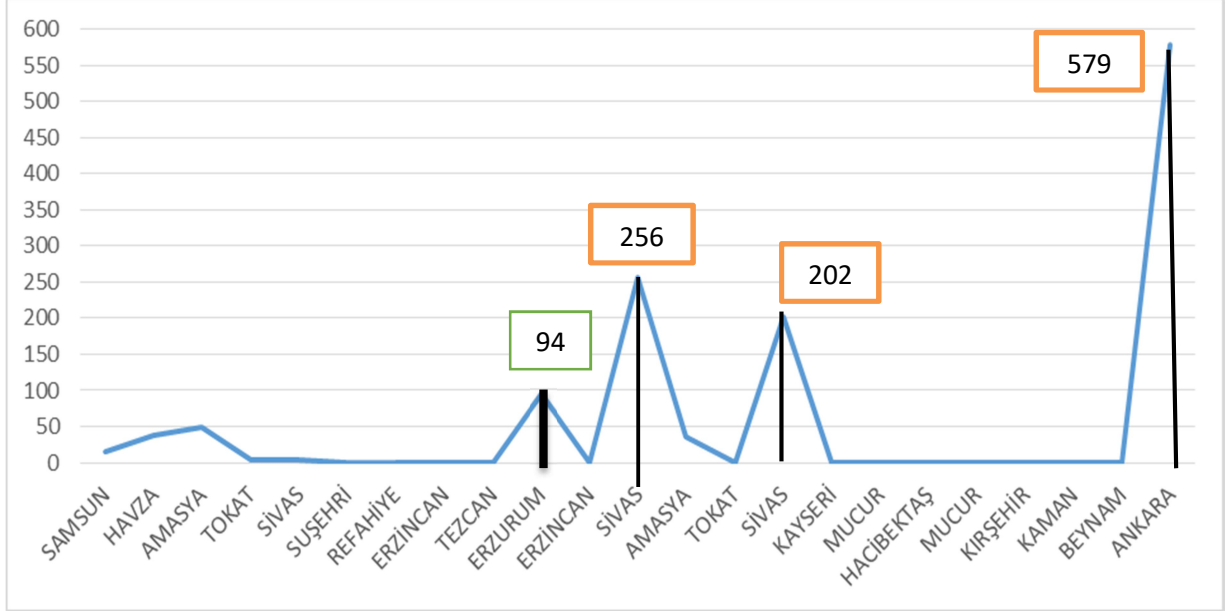
ATATÜRK'ÜN BULUNDUĞU YERLEŞİM YERLERİNE GÖRE YAPTIĞI YAZIŞMALARIN GRAFİKLER HALİNDE GÖSTERİM

Buraya kadar büyük ölçüde tablolarla gösterdiğimiz Atatürk'ün bulunduğu yerler ve buralardan yaptığı yazışmalara ilişkin bilgileri grafiklerle gösterdiğimizde ise aşağıdaki tabloları elde ediyoruz:

Grafik 2: Atatürk'ün Samsun'a Çıktığından İtibaren Sırasıyla En Fazla Kaldığı Yerler Grafiği

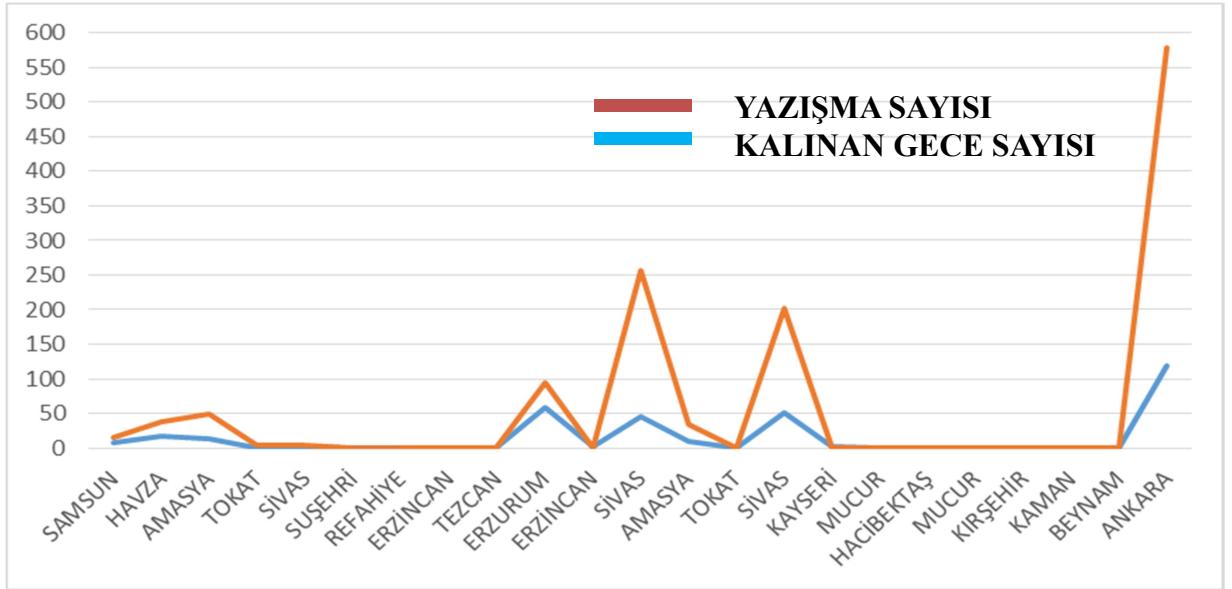

Grafik 3: Atatürk'ün Samsun'a Çıktığından İtibaren Kaldığı Yerlerde Yaptığı Yazışmalar Grafiği

Grafik 4: Atatürk'ün Kaldığı Yerler Ve Buralarda Yaptığı Yazışmalar Miktarını Birarada Gösteren

Yukarıda A ve B'de gösterilen bilgileri tek grafikte toplayabiliriz:

Görüldüğü gibi Atatürk'ün en çok bulunduğu yerler aynı zamanda en çok yazışma yaptığı yerlerdir. Dolayısıyla Atatürk'ün Milli Mücadele'nin liderliğini üstlendiği ve bu mücadeleyi olgunlaştırdığı dönemde güvenli konum elde ettiğinde değişik kesim ve kişilerle çok yoğun bir iletişim kurduğunu söyleyebiliriz.

SONUÇ

Bu çalışmadan elde ettiğimiz sonuçları maddeler halinde şöyle özetleyebiliriz:

1-Yazışmalarının içeriğini yorumlamaksızın bu çalışmada sözünü ettiğimiz 341 günlük süre içindeki faaliyetlerine ve yazışmalarına baktığımızda Atatürk'ün bu dönemde özellikle telgrafı çok etkin bir biçimde kullandığı görülmektedir.

2-Atatürk, bu süre içinde tek bir yerde bulunarak, kendine bir «kale» inşa ederek oradan bir siyasi faaliyette bulunmayı tercih etmemiş, 17 değişik yere, bazı yerlere 2,3 kez giderek, o dönem Anadolu'nun işgal görmemiş çoğu yerini gezerek, halka ve yöre ileri gelenlerine ulaşarak, halkla buluşmayı tercih etmiş ve bu cesareti göstermiştir.

3-Atatürk'ün bu 341 gün içinde uygun olduğu her gün mutlaka yazışma yaptığı görülmüştür. Bu sonuç, Atatürk'ün devletin ve toplumun içinden geçtiği olağanüstü süreci izlediği, izlemekle de yetinmeyerek bu süreci yönetmeyi ısrarla sürdürdüğünü göstermektedir.

4-Atatürk, bu süre içinde günde ortalama 4'ten fazla yazışma yapmıştır.

5-Atatürk'ün bu yazışmaları, ülkenin geleceği için başlattığı mücadeleyi kesintisiz sürdürdüğü görülmektedir.

6-Atatürk'ün bu yazışmalar için bir hazırlık yaptığı düşünüldüğünde, içeriklerinin belirlenmesi, yazışmaların yönü ve gerekliliğinin seçilmesi için arka planda çok büyük bir çalışma olduğunu görebiliriz. Dolayısıyla Atatürk, bu 341 günde bütün zamanını ve enerjisini ülkenin kurtuluşuna harcamıştır.

7-Atatürk'ün yazışmalarının sayısal analizi üzerine yapılan değerlendirmelerimizin bu yazışmaların niteliği ya da içeriği üzerine yapılacak daha farklı ve daha detaylı çalışmalarla zenginleştirilmesi gereklidir.

Bu çalışmamızın daha sonraki çalışmalara maddi bir zemin hazırlayacağını düşünüyorum.

KAYNAKÇA

Atatürk, M. K. Nutuk 1919-1927 (2006) Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Kocatürk; U. (2007).Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, İkinci Baskı.

Atatürk'ün Bütün Eserleri. (1915-1919). Cilt 2. (1999). Kaynak Yayınları. İkinci Baskı. Aralık.

Atatürk'ün Bütün Eserleri. (1919). Cilt 3. (2002).Kaynak Yayınları. İkinci Baskı. Şubat.

Atatürk'ün Bütün Eserleri. (1919). Cilt 4. (2005).Kaynak Yayınları. Üçüncü Baskı. Temmuz.

Atatürk'ün Bütün Eserleri. (1919). Cilt 5. (2001).Kaynak Yayınları. Birinci Baskı. Nisan.

Atatürk'ün Bütün Eserleri. (1919-1920). Cilt 6. (2003).Kaynak Yayınları. İkinci Baskı. Nisan.

Atatürk'ün Bütün Eserleri. (1920).Cilt 7. (2003).Kaynak Yayınları. İkinci Baskı. Kasım.

Atatürk'ün Bütün Eserleri. (1920). Cilt 8. (2002).Kaynak Yayınları. Birinci Baskı. Mayıs.

PETROL FIYAT ŞOKLARI VE HİSSE SENEDİ GETİRİSİ İLİŞKİSİ: KÖRFEZ ÜLKELERİ ÖRNEĞİ

Aziza Syzdykova

Ahmet Yesevi Üniversitesi

azizayesevi@gmail.com

ÖZET

Petrol fiyatlarındaki değişim sıklıkla hisse senedi fiyatlarındaki dalgalanmaları anlamak için önemli bir faktör olarak düşünülmektedir. Petrol fiyatları ile hisse senedi piyasası arasındaki ilişkiyi inceleyen çok sayıda çalışma söz konusudur.

Bu çalışmada, doğrusal ve doğrusal olmayan modeller kullanılarak, Körfez ülkelerindeki borsaların petrol fiyat şoklarına olan tepkileri incelenmiştir. Bulgularımız, Katar, Umman, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'ndeki borsa getirilerinin petrol fiyatlarındaki değişimlere önemli ölçüde tepki verdiğini göstermektedir. Ayrıca, bu ülkelerdeki petrol fiyatları ile borsa arasındaki ilişkilerin doğrusal olmadığını ve petrol fiyatlarının değerlerine göre değiştiği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, Bahreyn ve Kuveyt için petrol fiyat değişikliklerinin borsa getirilerini etkilemediği görülmüştür.

Anahtar kelimeler: Körfez ülkeleri borsası, Petrol fiyatları, Doğrusal olmayan modeller

THE RELATIONSHIP BETWEEN OIL PRICE SHOCKS AND STOCK MARKET RETURNS: THE CASE OF GCC COUNTRIES

ABSTRACT

Changes in oil prices are frequently considered as an important factor for understanding fluctuations in stock prices. There are numerous studies that investigate the relationship between oil prices and stock market.

Using linear and nonlinear models, this paper investigates the responses of stock markets in GCC countries to oil price shocks. Our findings show that stock market returns significantly react to oil price changes in Qatar, Oman, Saudi Arabia and UAE. In addition, we establish that the relationships between oil prices and stock markets in these countries are nonlinear and switching according to the oil price values. However, for Bahrain and Kuwait we found that oil price changes do not affect stock market returns.

Key words: GCC stock markets, Oil prices, Nonlinear models

GİRİŞ

Literatürde petrol fiyat şoklarının ekonomik faaliyet üzerindeki etkileri üzerine çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmalar ağırlıklı olarak petrol fiyatlarının gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerdeki ekonomik değişkenleri önemli ölçüde etkilediğini göstermiştir [Cunado ve Perez de Garcia (2005), Balaz ve Londarev (2006), Gronwald (2008), Cologni ve Manera (2008) ve Kilian (2008)]. Ayrıca, bazı çalışmalarda ekonomik değişkenlerin petrol fiyatlarındaki değişimlere verdiği tepkilerin asimetrik olması ve doğrusal olmayan ilişkinin olduğu tespit edilmiştir [Hamilton (2003), Zhang (2008), Lardic and Mignon (2006, 2008) ve Cologni ve Manera (2009)].

Literatürde petrol fiyatları ile makroekonomik aktivite arasındaki ilişkiyi inceleyen birçok çalışma olmasına rağmen petrol fiyatlarının gelişmekte olan ülkelerin hisse senedi piyasalarına olan etkisini inceleyen çalışmalar kısıtlıdır.

Petrol fiyatları hisse senedi fiyatlarını petrol ile ilgili şirketlerin nakit akışları vasıtasıyla etkiler. Hisse senedi fiyatları gelecekte elde edilmesi beklenen nakit akışlarının bugüne indirgenmiş halidir. Tam ikame olmadığı varsayımı altında petrolün girdi olarak kullanıldığı endüstrilerde petrol fiyatlarının artması üretim maliyetlerini arttıracaktır. Yükselen üretim maliyetleri de nakit akışlarını düşürecek, buna bağlı olarak hisse senedi fiyatları da düşecektir. Yükselen petrol fiyatları sıklıkla merkez bankalarının faiz arttırarak kontrol edebileceği enflasyonist baskıların göstergesidir. Artan faiz oranları tahvil ve bonoları daha cazip hale getirecek, buna karşın hisse senedi fiyatları düşecektir. Ancak yükselen petrol fiyatlarının hisse senedi fiyatlarına olan etkisi o firmanın petrol ve petrol ürünleri üreticisi veya tüketicisi olmasına göre değişiklik göstermektedir. Dünyada petrol tüketen şirket sayısının üreten şirket sayısından fazla olduğu düşünüldüğünde, etkinin negatif yönde olması beklenmektedir (Basher ve Sadorsky, 2006: 226).

Önceki araştırmaların çoğunda söz konusu ilişkiyi, net petrol ithalatçı ülkelerinden düşük frekans (aylık veya üç aylık) veriler kullanarak doğrusal modeller çerçevesinde araştırmışlardır. Bu çalışma haftalık veri ve doğrusal olmayan modelleri kullanarak Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkelerindeki petrol fiyat şokları ve borsalar arasındaki kısa dönemli ilişkiyi araştırmaktadır.

KİK 1981'de kurulmuştur ve altı ülke üyedir: Bahreyn, Umman, Kuveyt, Katar, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE). Körfez ülkelerindeki petrol fiyatları ile borsa arasındaki ilişkiyi incelemek çeşitli nedenlerle ilginçtir. Körfez ülkeleri, 2003'ten beri yüksek petrol fiyatlarının ardından küresel ekonomik büyümenin merkezleri haline gelmiştir. Ayrıca, önemli uluslararası yatırımcılar ile ticaret ortakları haline gelmişlerdir ve dünya enerji piyasalarında önemli bir rol oynamaktadırlar. Bununla birlikte, Körfez ülkeleri dünya petrolünün yaklaşık % 20'sini üretmekte, dünya petrol ihracatının % 36'sını kontrol etmektedir ve kanıtlanmış dünya petrolünün % 47'sine sahiptirler (BP, 2016). Söz konusu ülkelerde petrol ihracatı; kazançları, devlet bütçe gelirlerini ile harcamalarını ve toplam talebi büyük oranda belirlemektedir.

Bu çalışmada, Körfez ülkeleri örneğinde ampirik modelleme tartışmasına katkıda bulunulması amaçlanmaktadır. Ampirik literatürdeki diğer çalışmalardan ayrılarak, petrol fiyatlarının asimetrik olarak borsa performansını etkilediği varsayımı benimsenmiştir. Bu doğrultuda Bu doğrusal ve doğrusal olmayan kısa vadeli ilişkileri test ederek, petrol fiyatlarındaki değişim ile borsa arasındaki ilişki analiz edilmiştir.

Çalışmanın takip eden bölümünde petrol fiyatı ile borsa performansı arasındaki potansiyel ilişkilerin literatür taramasına yer verilmiştir. Ekonometrik analiz ve bulguların tartışıldığı başlıktan sonra sonuç kısmıyla çalışma sonlandırılmıştır.

Literatür Araştırması

Petrol fiyatlarının hisse senedi piyasası üzerindeki etkisi ilk olarak Jones ve Kaul (1996) ve Huang vd. (1996) tarafından ele alınmıştır. Jones ve Kaul (1996), petrol fiyatlarındaki değişimin ABD, Kanada, Japonya ve İngiltere'de savaş sonrası dönemde çıktı ve reel hisse senedi getirileri üzerinde olumsuz etkileri olduğunu göstermişlerdir. Huang vd. (1996), petrol fiyatlarının ABD ekonomisi üzerinde önemli bir rolü olduğu yönündeki literatürden yola çıkarak petrol fiyatlarındaki değişimin hisse senedi fiyatlarındaki değişim ile yüksek düzeyde bir korelasyona sahip olacağını ifade etmişlerdir. Eğer petrol ve hisse senedi piyasaları etkin ise her bir piyasa diğer piyasalardaki bilgi şoklarına hızlı bir biçimde tepki göstererek petrol fiyatları ile hisse senedi fiyatları eş zamanlı hareket edecektir. Jones ve Kaul (1996) ve Huang vd. (1996)'ni izleyerek petrol fiyatlarının hisse senedi fiyatları üzerindeki etkisini inceleyen çok sayıda çalışma gerçekleştirilmiştir.

Park ve Ratti (2008) petrol fiyatı şoklarının ve volatilitésinin reel hisse senedi getirilerine olan etkisini Amerika ve 13 Avrupa ülkesi için çok değişkenli VAR analizi kullanarak Ocak 1986-Aralık 2005 dönemi için incelemiştir. Analizin sonucunda

petrol fiyatı şoklarının reel hisse senedi getirileri üzerinde istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin olduğu bulunmuştur.

Cong ve diğerleri (2008) de söz konusu ilişkiyi çok değişkenli VAR modeli kullanarak 2003 yılı itibariyle dünyanın ikinci en büyük petrol tüketicisi olan Çin için incelemiştir. Çalışmanın sonucunda petrol fiyatı şoklarının Çin'in borsa endekslerinin çoğu için istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığı raporlanmıştır. Üretim endeksi istisna olarak belirtilmiştir.

Kilian ve Park (2009)'a göre hisse senedi fiyatlarının petrol fiyatları şokuna vereceği tepki şokun nedenine bağlıdır. Yazarlara göre petrol piyasasına özgü talep şoku nedeniyle artan petrol fiyatlarına hisse senedi piyasaları negatif tepki verirken, beklenmedik küresel ekonomik büyümenin yarattığı petrol fiyat artışına hisse senedi piyasaları pozitif tepki verir. Söz konusu ekonomik büyüme ekonomiyi olumlu yönde etkilerken, artan petrol fiyatları dolaylı olarak ekonomiyi yavaşlatır. Ancak kısa dönemde artan petrol fiyatlarına karşın hisse senetlerinin fiyatları artar.

Petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki ilişkiyi Körfez ülkeleri bazında inceleyen çalışmalardan biri Hammoudeh ve Eleisa (2004)'ya aittir. Hammoudeh ve Eleisa (2004), Bahreyn, Kuveyt, Umman, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri arasından sadece Suudi Arabistan için petrol fiyatları ile hisse senedi fiyatları arasında karşılıklı ilişki olduğunu saptamışlardır.

Maghyreh (2004), Türkiye'nin de aralarında yer aldığı 22 gelişmekte olan ülke için petrol fiyat şoklarının hisse senedi getirileri üzerinde önemli bir etkiye sahip olmadığını, bu ülkelerdeki hisse senedi getirilerinin petrol fiyat şoklarına rasyonel bir tepki vermediğini ortaya koymuştur.

Aynı şekilde Al-Fayoumi (2009), Türkiye, Tunus ve Ürdün menkul kıymetler borsalarına ilişkin hisse senedi getirileri ile petrol fiyatındaki değişim arasındaki ilişkiyi inceleyerek bu ülkelerde petrol fiyatlarındaki değişimin hisse senedi getirileri üzerinde herhangi bir etki yaratmadığı sonucuna ulaşmışlardır.

Bunun yanı sıra, Arouri ve Rault (2009), Körfez ülkelerinden Suudi Arabistan için petrol fiyatları ile hisse senedi fiyatları arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğunu saptamışlardır. Diğer üye ülkeler için hisse senedi fiyatlarındaki değişimlerin petrol fiyatlarındaki değişimin nedeni olmadığı fakat petrol fiyatlarındaki şokların hisse senedi fiyatındaki değişimlerin nedeni olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Veri Seti

Bu çalışmanın amacı, Körfez ülkelerindeki petrol fiyatları ile borsa arasındaki kısa vadeli ilişkiyi araştırmaktır. Bu amaçla düşük frekanslı verileri (yıllık, üç aylık veya aylık) kullanan önceki çalışmaların aksine, bölgedeki petrol ve hisse senedi fiyatları arasındaki etkileşimi daha iyi görebilmek adına haftalık veriler kullanılmıştır. Uluslararası piyasalardaki zaman farkı problemlerinden dolayı günlük veri ile çalışılmamıştır. Nitekim hisse senedi piyasaları, Körfez ülkelerinde Perşembe ve Cuma günlerinde kapalı olmakla birlikte, gelişmiş ve uluslararası petrol piyasaları Cumartesi ve Pazar günleri ticaretini tamamlamaktadır.

Ayrıca, piyasaların açık olduğu ortak günlerde Körfez ülkeleri piyasaları ABD hisse senedi ve emtia piyasalarının açılmasından hemen önce kapanmaktadır. Bu sebeplerden dolayı çalışmada haftalık veriler kullanılmıştır ve tüm değişkenler için Salı günü hafta içi olarak kabul edilmiştir.

Çalışmada 8 Haziran 2010 – 20 Ekim 2015 dönemi için petrol fiyatları ve ülkelerin borsa endeksi getirisi kullanılmıştır. Borsa endeksleri Bloomberg veri tabanından elde edilmiştir. Brent petrol fiyatlarına ait haftalık veri ise Amerikan Enerji Enformasyon Dairesinin veri dağıtım sisteminden alınmıştır. Brent petrol fiyatları, Körfez ülkeleri tarafından üretilen petrol dahil olmak üzere ham petrol referans

fiyatları olarak sıklıkla kullanılır. Bütün fiyatlar Amerikan doları cinsindendir. Değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 1'de özetlenmiştir.

Tablo 1: Tanımlayıcı istatistikler

Temel istatistikler

Panel A: Temel istatistikler

	Bahreyn	Kuveyt	Umman	Katar	Suudi Arabistan	BAE	MSCI	Petrol fiyatı
Mean	0.0004	0.0032	0.0014	0.0012	-0.0015	-0.0013	0.0010	0.0047
Std. hatalar	0.0246	0.0268	0.0274	0.0362	0.0492	0.0350	0.0185	0.0311
Çarpıklık	0.7884	-0.0934	-0.1347	0.1911	-1.3440	-0.3865	-0.6323	-0.2571
Basıklık	6.6975	3.2524	4.3106	4.4806	7.8225	5.0094	3.7703	2.6373
JB	114.27*	0.6991	12.6812*	16.5646*	215.920*	32.8352*	15.5326*	2.8014

Panel B: Koşulsuz korelasyon

	Bahreyn	Kuveyt	Umman	Katar	Suudi Arabistan	BAE	MSCI
Petrol	-0.017	-0.072	0.126	0.300	0.110	0.147	0.058
MSCI	-0.005	-0.073	0.079	-0.085	0.032	-0.005	----

Not: Basıklık katsayısı testi sıfır olarak normalleştirilmiştir. JB aşırı çarpıklığa ve basıklığa dayalı normallik için Jarque-Bera testidir.

, ** ve * sırasıyla % 10,% 5 ve % 1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir.*

Dünya pazarı olarak ifade ettiğimiz MSCI ile kıyaslandığında, Körfez ülkeleri borsalarının oynaklıkları daha yüksek, fakat yüksek getiri oranlarına sahip değildir. Haftalık en yüksek getiriye sahip olan Umman borsasını Kuveyt borsası takip etmektedir. En fazla oynaklık görülen ülkeler ise sırasıyla Suudi Arabistan ve Katar'dır. Petrol fiyatları, örneklem dönemimiz boyunca borsa getirilerinden daha fazla artmıştır. Çoğu durumda çarpıklık negatiftir ve Jarque-Bera test istatistiği (JB), Kuveyt borsası hariç bütün borsalarda normallik hipotezi şiddetle reddedilmektedir.

Panel B, Körfez ülkeleri borsaları, MSCI ve petrol fiyatları arasındaki koşulsuz korelasyonları rapor etmektedir. Gördüğümüz gibi, ülkelerin hisse senedi getirilerinin çapraz pazar korelasyonları ve petrol fiyatları yüksek değildir, ancak petrol fiyatları ile MSCI arasındaki korelasyona göre daha yüksektir. İki ülkenin borsası (Bahreyn ve Kuveyt.) petrol fiyatındaki değişimlerle negatif korelasyona sahiptir. Umman ve Suudi Arabistan borsaları hariç, KİK borsaları ve dünya pazarları arasındaki korelasyon düşük ve negatiftir. Bu, Körfez ülkeleri borsalarının uluslararası pazarlardan ayrıştığını göstermektedir. Bu, söz konusu pazarların dünya pazarlarıyla eşbütünleşik olmadığının göstergesidir, dolayısıyla uluslar arası yatırımcılar için portföylerinin çeşitlendirilmesinde önemli fırsatlar sunmaktadır.

Metodoloji ve Ampirik Bulgular

Çalışmada Körfez ülkeleri borsalarının dünya borsa endekslerine ve petrol fiyatlarındaki değişimlere duyarlı olup olmadığını test etmek amacıyla uluslararası literatürdeki farklı çok faktörlü ekonometrik modeller kullanılmıştır. Bu bölümde yöntem ve ampirik bulgulara ver verilmiştir.

Doğrusal Model:

Körfez ülkelerindeki borsa getirileri ile petrol fiyatları arasındaki kısa vadeli ilişkiye bakmak için aşağıdaki basit doğrusal model kurulmuştur.

$$r_t = \alpha + \beta_{oil} r_{oil,t} + \beta_{msci} r_{msci,t} + \varepsilon_t \quad (1)$$

Eşitlikteki r_t i ülkesindeki haftalık hisse senedi getirisini, $r_{oil,t}$ ve $r_{msci,t}$ sırasıyla haftalık petrol fiyat değişimleri ile dünya pazarı getirisini ifade etmektedir.

Değişkenlerin ortalama etkisini hesaba katmak için tahmin ettiğimiz modele sabit değişken ve dünya pazarı getirisi eklenmiştir.

Model, En Küçük Kareler (EKK) yöntemi kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahmin sonuçlarımız Tablo 2'de özetlenmiştir.

Tablo 2. Doğrusal model tahmin sonuçları

	Bahreyn	Kuveyt	Umman	Katar	Suudi Arabistan	BAE
a	-0.001 (0.002)	0.003	0.000 (0.002)	-0.001 (0.003)	-0.003 (0.004)	-0.004 (0.003)
b	0.021 (0.054)	-0.043	0.170 (0.060)	0.388 (0.078)	0.101 (0.107)	0.284 (0.084)
c	0.172 (0.074)	0.10 (0.082)	0.303 (0.083)	0.154 (0.108)	0.297 (0.148)	0.430 (0.116)
R^2	0.022	0.000121	0.122	0.140	0.021	0.143
Log Likelihood	398.837		379.688	332.780	277.991	320.872
AIC	-4.498	-4.316	-4.280	-3.747	-3.125	-3.612

*Not: *, ** ve *** sırasıyla % 10, % 5 ve % 1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Standart hatalar parantez içinde gösterilmektedir.*

Dünya pazarı getirileri, Umman ve Suudi Arabistan'daki hisse senedi getiri yapılarını açıklamakta anlamlı bir rol oynamaktadır. Bu yüzden de Körfez ülkeleri borsalarının çoğu, dünya pazarından ayrılmaktadır. Bu ülkeler, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerden gelen yatırımcılar için uluslararası portföylerinin çeşitlendirilmesinde önemli fırsatlar sunmaktadır. Daha da ilginç, Umman, Katar ve BAE'nin petrol fiyat değişimlerine bağlı olarak getiri serilerinde yaşanan katsayı değişimleri çok anlamlıdır. Bu katsayıların pozitif olduğu görülmektedir. Yani bu ülkelerdeki borsaların petrol fiyat şoklarına olumlu tepki gösterdikleri anlaşılmaktadır. Bulgularımız, Bahreyn, Kuveyt ve Suudi Arabistan'daki hisse senedi getirileri ile petrol fiyatı değişiklikleri arasında kısa vadeli herhangi bir ilişki bulunmadığını göstermektedir. Suudi Arabistan gibi petrole bağımlılığı çok yüksek olan ülkelerde, petrol fiyatları ile borsa arasında bir ilişki olmaması mantıklı bir durum değildir. Ancak, daha önce de bahsettiğimiz gibi, bazı yeni çalışmalar petrol fiyatları ile ekonomik aktivite arasındaki bağlantının tam anlamıyla açık olmadığını ve iki değişken arasında doğrusal olmayan bazı ilişkiler olduğu yönünde kanıtlar göstermiştir [Hamilton (2003), Zhang (2008) ile Lardic ve Mignon (2006, 2008)]. Dolayısıyla, bulgularımızın olası bir açıklaması, geleneksel doğrusal tanımlamaların fazlasıyla kısıtlı oldukları ve bu türden doğrusal olmayan ilişkileri açıklayamadıklarıdır.

Çalışmanın takip eden kısmında, bulgularımızın doğrusal ilişki varsayımı tarafından koşullandırılıp koşullandırılmadığını incelenmiştir. Daha doğrusu, doğrusal olmayan bir regresyon modeli kullanılmıştır. Doğrusal olmayan ilişki eşik tipindedir. Petrol fiyatları ile hisse senedi piyasası getirileri arasındaki korelasyona dair çelişkili bulgulara erişilmiştir. Bazı çalışmalar, anlamlı negatif korelasyonlar tespit etmişlerdir. Başka çalışmalar ise bu iki seri arasında, özellikle de kriz dönemleri sonrasında anlamlı pozitif bir korelasyon bulunduğunu savunmuşlardır. Eşik modelinin kullanılması, petrol fiyatları ile hisse senedi piyasası getirileri arasındaki korelasyonun eşik değişkeninin aldığı değere bağlı olarak değişiklik sergilemesine imkan tanımaktadır. Çalışmada, eşik değişkeni olarak petrol fiyatı değişiklikleri alınmıştır. Bu, petrol fiyatlarında zamana bağlı değişimler yaşandığında, Körfez ülkelerinin borsalarındaki hisse senedi getirileri ile petrol fiyatları arasındaki korelasyonun aynı işareti (pozitif ya da negatif) ne kadar koruduğunun değerlendirilmesine imkan tanımaktadır. Huang vd., (2005) petrol fiyatlarındaki değişiklik ve oynaklık bir eşiği aştığında, sanayi üretimi ve hisse senedi piyasası

getirileri gibi ekonomik değişkenlerin neticelerini açıklamakta son derece yüksek bir anlamlılık seviyesine sahip olduklarını göstermiştir.

Doğrusal olmayan model:

Kestirim modelimiz, şu şekildedir:

$$r_{it} = (a_1 + b_1 roilt + .c_1 rmsci_t)1(q_t \leq \gamma) + (a_2 + b_2 roilt + c_2 rmsci_t)1(q_t > \gamma) + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

Bu denklemde 1(.) gösterge fonksiyonunu, q_t verinin bilinen işlevini ve γ eşik denklemini ifade etmektedir ve hata ε_t bağımsız ve aynı dağılıma sahiptir $(0, \sigma^2)$.

Burada hesaplanmasıyla ilgilendiğimiz parametreler $\theta = (a \ b \ c)'$ ve γ parametreleridir. Parametre vektörünü hesaplamak için ardışık koşullu EKK yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, hatalar ε_t 'nin birbirinden bağımsız ve aynı dağılıma sahip olmalarından ötürü maksimum olasılık bire denktir. Eğer içsel değişkenler vektörünü y_t , dışsal değişkenler vektörünü x_t ile ifade edersek, o zaman γ 'nin verili herhangi bir değeri için θ 'ya ilişkin EKK hesabı şöyle olacaktır:

$$\hat{\theta} = \left(\sum_{t=1}^n x_t(\gamma)x_t(\gamma)' \right)^{-1} \left(\sum_{t=1}^n x_t(\gamma)y_t \right)$$

burada n veri örnekleminin boyutudur ve $x_t(\gamma) = (x_t'1(q_t \leq \gamma) \ x_t'1(q_t > \gamma))'$.

Kalıntı varyans $\hat{\sigma}_n^2(\gamma)$ şu şekilde hesaplanır: $\sigma_n^2(\gamma) = \frac{1}{n} \sum \hat{\varepsilon}_t^2(\gamma)$

Burada $\hat{\varepsilon}_t(\gamma) = y_t - x_t(\gamma)' \hat{\theta}(\gamma)$

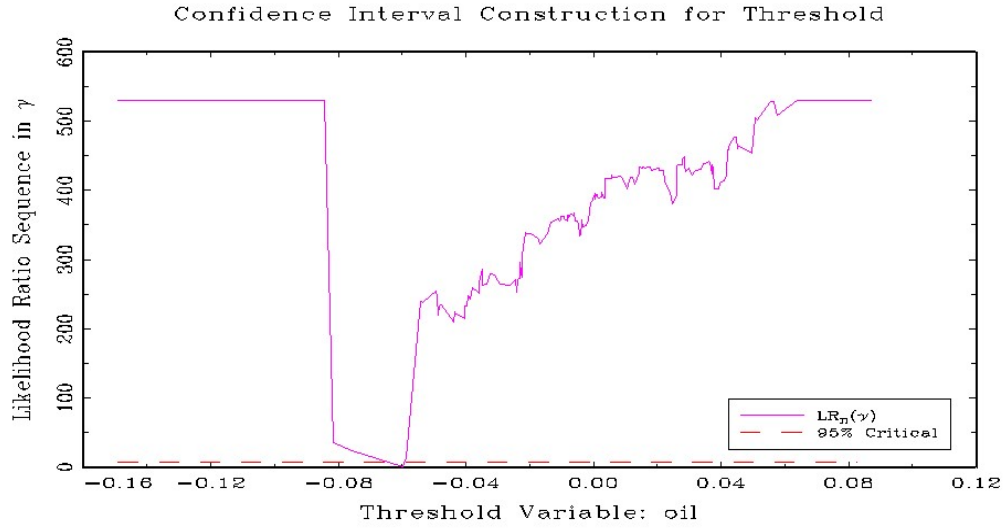
γ 'nin EKK değeri, $\hat{\sigma}_n^2(\gamma)$ 'yi aşağıdaki denkleme göre minimize edecek olandır:

$$\hat{\gamma} = \arg \min_{\gamma} \hat{\sigma}_n^2(\gamma)$$

burada $\gamma \in \Gamma = [\gamma, \bar{\gamma}]$ 'dir. Γ , eşik değişkeni q_t 'nin ampirik dağılımının her iki tarafından %15 düşülerek elde edilir. Yukarıdaki regresyondaki eşik etkisini sınamak amacıyla, aşağıdaki Olabilirlik Oranı (LR) istatistiğini kullanılmıştır:

$$LR_n(\gamma) = n \left(\frac{\hat{\sigma}_n^2(\gamma) - \hat{\sigma}_n^2(\hat{\gamma})}{\hat{\sigma}_n^2(\hat{\gamma})} \right)$$

Aşağıdaki Şekil 1, $\gamma \in \Gamma$ için olabilecek bütün değerlere ait LR istatistiği aralığını göstermektedir.

Şekil 1: Değerlere ait LR istatistiği aralığı

Kesikli çizgiler, LR istatistiğinin %95'lik güven aralığını temsil etmektedir. Neticeler, doğrusal regresyonun eğim parametrelerinde eşik etkisinin bulunduğunu göstermektedir.

Hesaplarımızın sonuçları Tablo 3'de verilmiştir. Umman için sonuçlara baktığımızda petrol ve hisse senedi getirileri arasındaki bağlantı, iki rejimde de pozitif bir anlamlılık göstermektedir. Ancak, hisse senedi getirilerinin petrol fiyatındaki değişimlere yansması ilk rejimde daha yüksektir. Bu çalışmada ilk rejim, $q_t \leq \gamma$ olan, ikinci rejim ise $q_t > \gamma$ olan durumu ifade etmektedir.

Katar ve BAE için, iki farklı rejim tespit edilmiştir. İlkinde, petrol fiyatlarındaki değişimler hisse senedi getirilerini olumsuz etkilerken, ikinci rejimde hisse senedi getirileri ve petrol fiyatlarındaki değişiklikler pozitif bir bağlantı göstermektedir. İki durumda da, dünya piyasası getirilerine ait katsayılar en azından bir rejimde anlamlı seviyededir.

Sonra üç piyasa (Bahreyn, Kuveyt ve Suudi Arabistan) ele alındığında, ancak petrol fiyatı dalgalanmalarının doğrusal çerçeveye anlamlı bir bağlantı göstermediğini tespit edilmiştir.

Tablo 3. Doğrusal olmayan modelin tahmin sonuçları

	Bahreyn	Kuveyt	Umman	Katar	Suudi Arabistan	BAE
$\hat{\gamma}$	-0.048 [-0.060, -0.044]	-0.082 [-0.082, -0.082]	-0.039 [-0.082, 0.031]	-0.060 [-0.076, -0.060]	-0.076 [-0.076, -0.076]	-0.060 [-0.060, -0.060]
a_1	0.027 (0.028)	0.028 (0.052)	0.040 (0.018)	-0.068 (0.052)	-0.218 (0.090)	-0.099 (0.118)
b_1	0.284 (0.354)	0.069 (0.487)	0.638 (0.272)	-0.328 (0.535)	-2.104 (0.871)	-0.568 (1.152)
c_1	0.414 (0.165)	0.415 (0.140)	0.463 (0.148)	0.779 (0.191)	0.780 (0.271)	1.191 (0.358)
R^2	0.318	0.664	0.455	0.717	0.633	0.656
Log	27.009	12.930	45.425	14.606	10.877	9.201
AIC	-3.43	-3.972	-3.689	-3.316	-2.626	-2.067
Rejim 2						
a_2	0.000 (0.002)	0.002 (0.002)	-0.001 (0.002)	0.000 (0.003)	-0.003 (0.004)	-0.002 (0.003)
b_2	0.003 (0.064)	-0.032 (0.067)	0.200 (0.080)	0.359 (0.088)	0.149 (0.124)	0.183 (0.089)
c_2	-0.123 (0.101)	-0.101 (0.104)	0.089 (0.116)	-0.260 (0.133)	0.104 (0.194)	-0.105 (0.134)
R^2	-0.003	-0.004	0.030	0.092	-0.001	0.015
Log	383.560	375.734	343.484	330.361	272.678	329.829
AIC	-4.692	-4.359	-4.451	-3.874	-3.173	-3.868

Not: *, ** ve *** sırasıyla % 10, % 5 ve % 1 anlamlılık düzeylerini göstermektedir. Standart hatalar parantez içinde gösterilmektedir.

Sonuçlar, Kuveyt ve Bahreyn için anlamlı derecede değişmemiş görünmektedir. Yine, bu iki ülkede de petrol ile borsalar arasında anlamlı bir ilişki bulunmamaktadır. Oysaki doğrusal hesaplarımız Bahreyn ve Kuveyt'teki borsaların dünya pazarından tamamıyla ayrılmış olduklarına işaret etse de, doğrusal olmayan hesaplamalarımız Bahreyn ve Kuveyt hisse senetlerinin getirilerini dünya piyasası getirilerine bağlayan katsayıların ilk rejimde pozitif bir anlamlılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu da bu iki piyasanın dünya pazarına doğrusal olmayan bir şekilde kısmen entegre oldukları anlamına gelmektedir.

Suudi Arabistan'a ilişkin bulgularımız, daha ilginçtir. Aslında bu borsa için, ilk rejimde petrol fiyatlarındaki değişiklikler ile hisse senedi getirileri arasında son derece yüksek bir pozitif bağlantı olduğunu görülmüştür. Ama ikinci rejimde bağlantı zayıf çıkmıştır. Bu bulgu, Suudi Arabistan borsası ile petrol fiyatları arasındaki ilişkinin doğrusal olmadığını ve işaretinin petrol fiyatı seviyesine göre değiştiğini göstermektedir. MSCI getiri serilerini eşik değişkeni olarak kullandığımızda, sonuçlar Katar ve Suudi Arabistan için iki rejim olduğunu göstermiştir.

Bu iki ülke için, hesaplanan eşik değerleri $\hat{\gamma} = -0.001$ ve $\hat{\gamma} = 0.023$ çıkmıştır. BAE ve Umman için, sonuçlar petrol fiyatının hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin sadece ikinci rejimde istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu göstermiştir. Yani MSCI getirisi, BAE için -0.033'den yüksek ve Umman için -0.006'dan yüksek olduğunda her iki ülkede de, petrol fiyatları ile hisse senedi getirileri arasındaki korelasyon

ikinci rejimde anlamlı biçimde pozitifdir. Eşik değişkeni olarak petrol fiyatı alındığında, Kuveyt ve Umman için sonuçlar değişmemiştir.

Birlikte ele alındıklarında, elde ettiğimiz sonuçlar petrol fiyatı değişikliklerinin Körfez ülkelerinin hisse senedi getirilerini doğrusal olmayan biçimde etkilediğini göstermektedir. Bu bulgular, petrol fiyat şoklarının Körfez ülkelerindeki hisse senedi piyasalarına yansıma mekanizmalarının karmaşıklığını yansıtır olabilir. Aslında, petrol fiyatlarındaki artışlar Körfez ülkelerindeki hükümet ve şirket harcamalarını doğrudan etkilemektedir. Bu yüzden de hisse senedi getirilerini olumlu etkileyebilir. Ancak Körfez ülkeleri, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere sanayi ürünü ithal etmektedirler. Dolayısıyla petrol fiyatındaki artışlar, ithal ürünlerinin fiyatları üzerindeki etkileri vasıtasıyla Körfez piyasalarını doğrudan etkileyebilmektedir. Ayrıca petrol fiyatlarındaki artışlar genellikle Körfez ekonomilerindeki enflasyonist baskıların göstergesidir. Dolayısıyla da faiz oranlarının ve her türlü yatırımın geleceğine dair bir gösterge olarak alınabilir. Bu yüzden, petrol fiyatları ile hisse senedi piyasaları arasındaki bağı olumsuz olması beklenen net petrol ithalatçısı ülkelere farklı olarak, petrol fiyatı şoklarının hisse senedi getirileri üzerine nasıl aktarıldığı belirsizdir ve petrol fiyatı şoklarının hisse senedi getirileri üzerindeki toplam etkisi pozitif ve negatif etkilerin birbirlerini nasıl dengelediklerine bağlıdır. Bizim bulgularımız, kısmen bu düşünceyi desteklemekte ve petrol fiyatı değişikliklerinin Körfez ülkelerinin hisse senedi getirileri üzerindeki etkisinin işaretinin petrol fiyatı değişikliklerine bağlı olarak bir rejimden diğerine değişiklik gösterdiğine işaret etmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada, Körfez ülkelerindeki hisse senedi piyasalarının petrol fiyatı şoklarına karşı verdikleri tepkilere ilişkin araştırma yapılmıştır. Körfez ülkelerinin dünya enerji piyasasının başlıca oyuncuları olmalarından ötürü, borsalarının da petrol fiyatı değişimlerine hassas olması daha olasıdır. Hem doğrusal hem de doğrusal olmayan bağlara bakılmıştır. Bulgularımız, Katar, Umman, Suudi Arabistan ve BAE'deki hisse senedi piyasası getirilerinin petrol fiyatı değişikliklerine anlamlı tepkiler verdiklerini göstermektedir. Buna ilave olarak, bu ülkelerdeki hisse senedi piyasaları ile petrol fiyatları arasındaki ilişkilerin doğrusal olmadığını ve petrol fiyatındaki değişikliklere bağlı olarak değişiklik gösterdiklerini tespit edilmiştir. Ancak, Bahreyn ve Kuveyt'te, petrol fiyatı değişikliklerinin hisse senedi piyasası getirilerini etkilemediği görülmüştür. Elde ettiğimiz sonuçlar, araştırmacıları, piyasa düzenleyicilerinin ve piyasa katılımcılarının ilgisini çekecektir. Özellikle OPEC'de politika yapımcılar olarak Körfez ülkelerinin petrol fiyatındaki dalgalanmaların kendi ekonomileri ve hisse senedi piyasaları üzerindeki etkilerini dikkatle izlemeleri gerekmektedir. Yatırımcılar açısından, petrol fiyatları ile hisse senedi piyasası getirileri arasındaki anlamlı ilişki Körfez borsalarında bir derece öngörülebilirlik sağlayacaktır.

Bu çalışmanın bulguları, gelecekteki çalışmalara çeşitli ipuçları sağlamaktadır. İlk olarak, Körfez ülkelerinde petrol ile hisse senedi piyasaları arasındaki ilişkinin farklı ekonomik sektörlerde değişiklikler göstermesi beklenebilir. Bu ilişkiye yönelik sektörel analizler önemli bilgiler sağlayabilir. İkinci olarak, bu bulguların güvenilirliğini sınamak için uluslararası hisse senedi piyasalarından verilerin toplanması gerekmektedir. Üçüncü olarak, bu çalışmada kullanılan metodoloji gaz gibi diğer enerji ürünlerinin etkilerinin incelenmesinde de kullanılabilir. Son olarak, Körfez ülkelerindeki petrol ve hisse senedi piyasaları arasındaki nedensellik diğer petrol ihracatçı ülkelerdeki nedenselliği karşılaştıracak çalışmalara ihtiyaç vardır.

KAYNAKÇA

- Arouri M. and Fouquau J. (2009). On the short-term influence of oil price changes on stock markets in GCC countries: linear and nonlinear analyses. *Economics Bulletin*, Vol. 29 no.2, pp. 806-815
- Balaz, P. and Londarev, A. (2006). Oil and its position in the process of globalization of the world economy. *Politicka Ekonomie*, 54 (4), 508-528
- Bashar, Z. (2006). Wild oil prices, but brave stock markets! The case of Gulf Cooperation Council (GCC) stock markets. Middle East Economic Association Conference, Dubai.
- Basher, S. A. and Sadorsky, P. (2006). Oil Price Risk and Emerging Stock Markets. *Global Finance Journal*, 17, 224-251
- Ciner C. (2001). Energy Shocks and Financial Markets: Nonlinear Linkages. *Studies in Nonlinear Dynamics & Econometrics*: Vol. 5: No. 3. 203-212
- Cologni, A. and Manera M. (2008). Oil prices, inflation and interest rates in a structural cointegrated VAR model for the G-7 countries. *Energy Economics*, 30, 856-88.
- Cologni, A. and Manera M. (2009). The Asymmetric Effects of Oil Shocks on Output Growth: A Markov-Switching Analysis for the G-7 Countries. *Economic Modelling*, 26, 1-29.
- Cunado, J., Perez de Garcia, F. (2005). Oil prices, economic activity and inflation: evidence for some Asian countries. *The Quarterly Review of Economics and Finance* 45 (1), 65-83.
- Gronwald, M. (2008). Large oil shocks and the US economy: Infrequent incidents with large effects. *Energy Journal*, 29, 151-71
- Hamilton, J. D. (2003). What is an Oil Shock?. *Journal of Econometrics*, 113, pp. 363-98
- Hammoudeh, S. and Aleisa, E. (2004). Dynamic relationship among GCC stock markets and NYMEX oil futures. *Contemporary Economic Policy*, Vol. 22, pp.250-269
- Hammoudeh, S. and Choi, K. (2006). Behavior of GCC Stock Markets and Impacts of US Oil and Financial Markets. *Research in International Business and Finance*, Vol. 20 no. 1,pp. 22-44.
- Hansen B. (1997). Inference in tar models. *Studies in Nonlinear Dynamics and Econometrics*, vol. 2(1), pp. 1-14
- Huang, B.N., Hwang, M. J., and Peng, H.P. (2005). The asymmetry of the impact of oil price shocks on economic activities: An application of the multivariate threshold model. *Energy Economics* 27, pp.445-476
- Huang, R. D., Masulis, R. W., and Stoll H. R. (1996), Energy shocks and financial markets. *Journal of Futures Markets*, 16, 1-27
- Jones, C.M. and Kaul, G. (1996). Oil and the Stock Markets. *Journal of Finance*, vol. 51, no 2, pp. 463-491.
- Kilian, L. (2008). Exogenous Oil Supply Shocks: How Big Are They and How Much Do They Matter for the US Economy?. *Review of Economics and Statistics*, 90, 216-40
- Lardic S. and Mignon V. (2006). The impact of oil prices on GDP in European countries: An empirical investigation based on asymmetric cointegration. *Energy Policy*, vol. 34(18), pp. 3910-3915

- Lardic S. and Mignon V. (2008). Oil prices and economic activity: An asymmetric cointegration approach. *Energy Economics*, vol. 30(3), pp. 847-855
- Maghyereh A. and Al-Kandari A. (2007). Oil prices and stock markets in GCC countries: new evidence from nonlinear cointegration analysis. *Managerial Finance*, 33(7), pp. 449 – 460
- Papapetrou, E. (2001). Oil Price Shocks, Stock Market, Economic Activity and Employment in Greece. *Energy Economics*, 23, 511-32
- Sadorsky, P. (1999). Oil Price Shocks and Stock Market Activity. *Energy Economics*, vol. 2, pp. 449-469
- Zhang D. (2008). Oil shock and economic growth in Japan: A nonlinear approach. *Energy Economics*, vol. 30, issue 5, pages pp. 2374-2390

SECURITY THREATS TO EURASIAN GEOPOLITICS

Ulugbeck Khasanov

Head of Contemporary Conflicts &
Regional Security Study Laboratory, UWED

Abstract

The stability of many countries and whole regions has been shaken by conflicts laden with interethnic and inter-confessional tensions, religious extremism, and aggressive separatism. The danger of the proliferation of nuclear and other types of weapons of mass destruction—as well as of their means of delivery—is particularly menacing. The gap between poor and rich countries continues to widen. The narcotics trade has grown, as has organized crime, which has increasingly crossed national borders and assumed truly global proportions.

In this new era, Eurasia has become the key arena of international politics by virtue of both its geographical significance in the modern world and the role that it will play in determining the shape and contours of future scenarios. The transformation of the international order has contributed to the evolution of new security concepts that are significantly different from those that defined the Cold War. The new global order is characterized by a significant expansion in the range of security threats, changes in the identification of security objects, and shifting approaches to the choice of means to confront contemporary threats. All of these concepts apply to the unstable but crucially important region of Central Asia.

Key words: Eurasia, Central Asia, Trans-Border Security, Migration Flow, Social Movement

Foreword

The threats of a new order of international relations have replaced the threats and contradictions of the bipolar world, dominated by Soviets and Americans. In fact, threats to security may even be accentuated in the condition of greater interdependence of states. The stability of many countries and whole regions is shaken by conflicts connected with interethnic and inter-confessional tensions, religious extremism, and aggressive separatism. The danger of proliferation of nuclear and other types of weapons of mass destruction and their means of delivery is particularly menacing. The gap between the poor and the rich countries does not shrink. The narcotics trade has grown, as has organized crime, which has increasingly crossed national frontiers and assumed truly global proportions.

The course of international developments was indeed greatly impacted by the end of the "bipolar system." States not only found themselves less well protected against the old "diseases," but faced the new ones too. Crucially, adequate mechanisms to ensure international stability in the face of these new changes were not created.

This article will examine geopolitical dynamics in Eurasia, assess whether some scholarly approaches can shed the light on existing geopolitical realities in some parts of the world, and ask what lessons foreign policy makers in the **Central Asian** region can derive from this.

Paradigm Shift

Today Eurasia is the key arena of international politics, by virtue both of its significance in the modern world and the role that it will play in determining the contours of future scenarios. This assertion can be validated with reference to the

goals, tasks and priorities of the foreign policy of the United States, set out regularly in US National Security Strategy¹ and various reports and policy papers, prepared by leading American scholars and former policy makers. Most recent one is the document called "Extending American Power" Project. It was prepared in May 2016 by "group of current and former government officials, strategists, and scholars spanning the political spectrum met for a monthly dinner series through the Center for a New American Security's "Extending American Power" project, co-chaired by Dr. Robert Kagan and the Hon. James P. Rubin. The goal of the series was to bring together a bipartisan group to help shape the national conversation on America's role in the world during the run-up to the presidential election in November 2016. The group convened multiple times to discuss a range of regional and functional issues from the Middle East to Asia to the international economy".²

The chief premise, from which the United States proceeds in the formulation of its national strategy, is the recognition of the instability of the present-day world, the existence of threats to the security of both itself and its allies, and the challenge they present to America's world domination. The report notes that the balance of power in the world is subject to constant changes, is unstable, and is fraught with various threats. One such threat is seen in the instability of a number of regions of the world, in which certain countries have the possibility of inflicting damage to the national interests of the United States. The authors of the the above mentioned project say that "American leadership is critical to preserving and strengthening the bedrock of today's international order, which is being shaken by a variety of forces. The final report comes at a critical time, as U.S. allies are calling for increased U.S. engagement, and the American public is debating a greater international role."³

Such approach logically leads prominent American analysts to conclude on the necessity of tough counteraction to the enumerated threats, and also of active participation in the solution of international problems and maintaining its leading edge in economic, political, military, communicational, and other spheres: "To preserve and strengthen this order will require a renewal of American leadership in the international system. Today, the very bedrock of this order is being shaken by a variety of forces - powerful and ambitious authoritarian governments like Russia and China, radical Islamic terrorist movements, longterm shifts in the global economy, the rise of non-state actors, the challenges of cyberspace, and changes in our physical environment."⁴

At the same time, an authors of the document published much earlier stated the fact that the United States does not deny itself the right to act alone, "when this answers to the maximum the interests of the course pursued by it or when there is no other alternative."⁵ Because this right, it should be understood, is appropriated exclusively by the United States, the allied obligations and consultations are in fact reduced to zero in the case of especially serious conflicts in the world.

In addition, it is possible to note one more important provision, appearing in almost all documents and materials in which the present-day interests of the United States are considered and formulated. Here we have in mind that the number of vital interests of the U.S. invariably comprises an item on the prevention of the emergence of a regional hegemon (leader) in the regions considered most

¹ National Security Strategy 2015 / February 6, 2015/ <http://nssarchive.us/national-security-strategy-2015/>

² See: EXTENDING AMERICAN POWER Strategies to Expand U.S. Engagement in a Competitive World Order/Paper Signatories: Kurt Campbell, Eric Edelman, Michele Flournoy, Richard Fontaine, Stephen J. Hadley, Robert Kagan (Co-chairman), James P. Rubin (Co-chairman), Julianne Smith, James Steinberg, and Robert Zoellick/May 16, 2016/ Washington D.C.
<https://www.cnas.org/publications/reports/extending-american-power-strategies-to-expand-u-s-engagement-in-a-competitive-world-order>

³ Ibidem

⁴ Ibidem

⁵ See: *A National Strategy for a New Century*, The White House, Washington, D.C., May 1997.

important to the U.S. That this invariably occurs in such documents is striking.⁶ In particular, it is informed by a fear of the upsetting of the balance of power away from its favor on the vast expanses of Eurasia. It should be noted that some analysts regard this disease of "hegemonism," from which the United States is suffering, as one of the causes of international terrorism primarily targeting it. Such a way of thinking cannot be altered by any transformations and changes in the world. Very logically, the authors of the "Extending American Power" Project note "Many around the world who once decried American overseas involvement as "hegemonic" now seek greater American engagement in international affairs and worry more about American retrenchment. This view is especially strongly held in the three regions where the United States has carried the main burden of providing security since World War II: East Asia, Europe, and the Middle East. In all three, as well as in Latin America and Africa, American allies and partners seek more involvement by the United States not less. The greatest challenge to the preservation of this order today may be here in the United States."⁷

We have dwelt in detail on the national interests of the United States for the reason that it is today the only superpower in the world, and stability in the system of international relations hangs in many ways on its policies. On the whole, everything said above provides sufficiently convincing evidence, in our opinion, that today, just like in previous times, statesmen, in the words of H. Morgenthau, "think and act in the notions of interest determined as power."⁸

The proof of these words can be seen not only on the example of the United States, for which the problem of national interest has become a kind of an *idée fixe*, but also in the case of other states and, first of all, those which have recently become independent. Here Russia is no exception, showing a keen interest in the elaboration of her own national interest, especially since Vladimir Putin's 2012 victory at the presidential elections. However, in one vital sense there exists a marked difference between these two states. Whereas the United States with its new administration led by President Donald Trump is at the edge of its political turbulence, Russia is overloaded with serious domestic challenges to its stability, and, exteriorly, to reshape new balance of power in crucially important parts of Middle East and Eastern Europe despite of hard economic situation.

The main features of these changes are connected with the departure from the world arena of the Soviet Union as a superpower, the disintegration of its colossal sphere of influence, the emergence in its place of new independent states, and regional political arena. These include the crises in Syria, Iraq, the series of conflicts in Caucasus region, including replicating trans-border clashes in Nagorno-Karabakh and conflict in Ukraine as prime case. This issue became a troubled spot in International agenda and remains under the close look of leading political analysts almost everywhere.

Conflicts as Geopolitics

Puzzling out existing contradictions, mutual grievances and accusations and which have already have caused high intensity of emotions particularly in some Russian and Western Mass Media, is becoming a hard task. In the process of covering and interpreting Ukraine-Russia relations, and based on the public consciousness you

⁶ See, for example: *America's National Interests*, A Report from the Commission on America's National Interests, Center for Science and International Affairs, Cambridge; John Kennedy School of Government, Harvard University, July 1996, pp. 2-4, 21, 22;

⁷ See: *EXTENDING AMERICAN POWER Strategies to Expand U.S. Engagement in a Competitive World Order/Paper Signatories*: Kurt Campbell, Eric Edelman, Michele Flournoy, Richard Fontaine, Stephen J. Hadley, Robert Kagan (Co-chairman), James P. Rubin (Co-chairman), Julianne Smith, James Steinberg, and Robert Zoellick/May 16, 2016/ Washington D.C.
<https://www.cnas.org/publications/reports/extending-american-power-strategies-to-expand-u-s-engagement-in-a-competitive-world-order>

⁸ H.J. Morgenthau, *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*, 4th edition, New York, 1967, p. 5.

may observe two predominant and opposing points of view on the nature of bilateral relations and the triggers of conflicts between both of them. These are two extremely different or even opposing viewpoints on the issue - pro-Western and pro-Russian, which prevail in public perception.

So what are the reasons for such extremes in the assessment of the current crisis situation in Ukraine? Thorough analysis of Russian- Ukrainian bilateral relations in post Soviet era can shed a light on fundamental and objectively existing contradictions and problems, primarily linked with division and stationing of the Ex-Soviet Black Sea Fleet and issues, related to the Sebastopol Naval base legal status. Especially, the monitoring the situation in Crimea and Northern Black Sea Coast shows that Ukraine as an independent state has its interests in this geopolitical area. On the other hand, this issue primarily linked with the sphere of traditional interests of Russia, too. Therefore, any Russian leader would probably face such dilemma of national security balancing between preservation its direct access to its Black Sea Naval bases pressuring to Ukraine and at the same time, trying to keep the status quo with the West.

The relations between Ukraine and Russia were marred by mutual border claims, dual citizenship and other issues of smaller caliber. Aside from all the political rhetoric, it is a logical process of shaping of divergent national interests of both of them. They were not always opposite and not the same. Different attitude to the NATO expansion to the East usually serves as a striking example of this inconsistency of national and geopolitical interests of the both of them until now.

In addition to the above political and economic factors, there are similar cultural values and general patterns of thinking stemming from long and controversial history of the both nations, often perceived as "soft power". Without taking into account the specifics of this element in the context of this situation makes any effort to give a more or less coherent response to emerging issues almost impossible. For example, the **Pereiaslav Treaty of 1654**⁹ on unification of Cossack Hetmanate and Tsardom of Moscovy, in spite of long history of scholarly controversial interpretations, had played a significant role in the shaping specific stereotypes and mindset of the elite and public perception in Ukraine and Russia.

Following this, many Russians, Ukrainians and even other ethnicities living in both countries still consider that Ukraine has been an integral part of Tsarist Russia since XVII century, for almost 360 years of their mutual history. This thesis is used as an argument in favor of claims to bring Ukraine back to Russia. In fact, only the north-eastern part of present-day Ukraine was part of the Russian state (then - Russian Empire) starting from **The Truce of Andrusovo of 1667**¹⁰ according to which Russia and Poland divided Ukraine mainly along the Dnieper River. Russia received the rest of

the Ukrainian territory in the last two decades of the 18th century in three partitions of Poland (except Galicia, which became the part of the Austria in 1772 and remained that way until the defeat of Austria-Hungary in 1918, by the end of World War One).

In spite of many different views, current regions of Ukraine in South, including Odessa and Crimea have never been a part of Ukraine. As a result of the Russo-

⁹ See: Basarab, J. Pereiaslav 1654: A Historiographical Study (Edmonton 1982) Braichevsky, M. Annexation or Unification?: Critical Notes on One Conception, ed and trans G. Kulchycky (Munich 1974) Hrushevs'kyi, M. Istoriiia Ukraïny-Rusy, vol 9, bk 1 (Kiev 1928; New York 1957) http://www.worldheritage.org/articles/Treaty_of_Pereiaslav

¹⁰ From: Presidential library materials: Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года : [Собрание 1-е: по 12 декабря 1825 г.]. - Санкт-Петербург : В типографии Второго отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830-1851. - 30 см. <http://www.prilib.ru/en-us/history/pages/item.aspx?itemid=811>

Turkish war this territories became a part of the Russian Empire at the end of the 18th century. At the same time, Galicia, Bukovina and Trans-Carpathian Ukraine have never been a part of the Russian Empire. They were annexed on Stalin's decision during the World War II previously being as part of Czechoslovakia and Hungary.

Western Ukraine reunited with the Soviet part of Ukraine in 1939. Before that it was part of the Poland. These facts make the concept of "historical unity" of Ukraine with Russia clear or, at least in some of its aspects. Here lies one of the serious reasons for internal tensions within the Ukrainian society, the consequences of which will be felt for many years ahead, creating difficulties and obstacles on the way to becoming and establishing unified Ukrainian state. After all, another factor that makes their identities different is not only aspects of political development, linguistic and ethno-cultural factors, but also the religious aspect. Russian population is predominantly Orthodox while Ukrainians, starting from the 16th century, typically practice Orthodox and Catholicism. This is due to the fact that different regions of Ukraine in different timelines belonged to Poland, Austria, Czechoslovakia, Hungary or Romania. In this regard it is quite natural for the majority of Ukrainian population to consider their country as part of the Eastern and Central Europe, and not simply as former republic of the Soviet Union. And such geopolitical orientation is becoming increasingly popular in the Eastern Ukraine as well.

As per the aforementioned point, independent Ukraine maintains good relations with its immediate neighbors – Poland, Hungary, Romania, Slovakia and Czech Republic. They recognize Ukraine as an independent country within the existing borders. Romania has territorial claims towards Ukraine, but never calls into question the status of Ukraine as an independent state.

For Russia the political term "Near Abroad" means former Soviet territories that are now members of the Commonwealth of Independent States (CIS), with the exception of Georgia and Ukraine now. It is noteworthy that the reason for Georgia's withdrawal from the CIS was also a military conflict with Russia. To date, CIS inter alia includes such countries as Moldova, Armenia and Tajikistan. These countries have very little commonalities except for the fact that they were parts of former Soviet system, and even earlier of Russia. For Ukraine, "near abroad" means the countries of Central and Eastern Europe which have never been a part of the USSR. This has a serious impact on the understanding of the place of Ukraine on the political map of Europe and the world at large.

Geopolitically Ukraine is linked to and an integral part of Central European and Black Sea region. Without any doubt, some challenges in Russian-Ukrainian relations reflect the fact that in Russia there is no unanimous agreement as to the delimitation of its borders, stable state, and the national identity of its people. For instance, there is a serious problem of non-Russian nationalities within national-territorial autonomies. Such types of internal complexities result in tightening of Russia's foreign policy towards neighboring countries – former soviet republics. This applies not only to Ukraine, but also to Estonia, Belorussia, Kazakhstan, and some other countries. Quite fairly, some Russian political analysts believe that Russia should deal with the fact that there is an independent Ukraine. Thinking about possible models of behavior to ensure peace in their bilateral relations it would be useful to refer to the experience of building confidence in such relations like US-Canadian, US-British, Finnish-Norwegian and some others.

In this context it would be worth noting energy factor. Traditionally, fuel and energy capacities of Ukraine for the time being were dependent on Russia. The modern structure of the complex (coal, nuclear and hydropower) became obsolete and its future in light of the increasing crisis of the economy becomes ephemeral. Therefore, sustainable development of this sector of economy of Ukraine is possible only at the expense of stable import of energy resources, primarily oil and gas from

abroad. Thus, according to the experts of the consulting company Baker Tilly Ukraine, natural gas accounts for the largest share among the primary energy sources in Ukraine (about 40%), however, own production accounts for only a third of consumption. Provided that appropriate investments are made, Ukraine will be able to meet its needs in gas based on its own resources, and stop to be a country that is forced to constantly depend on gas imports.¹¹ Here they also note that in the last 15 years, the annual volume of gas extraction is in the range from 18 to 21 billion cubic meters. According to the draft energy strategy of Ukraine it is envisaged that till 2030 the production of natural gas in Ukraine will be increased up to 44.4 billion cubic meters in 2030, which will provide 90% of the gas consumed in the country.¹²

In light of the uncertainty in Ukraine, possibility of expanding domestic sources in the near future seems too ambitious. Hopes for the organization of oil and gas from shale shelf of Azov and the Black sea have not yet produced feasible results. The chances of using oil-refining enterprises of Ukraine also does not look promising today. At the same time, more than 25% of the capacity in this field is not used.

Today, Ukraine's position in the oil and gas sector will be reduced to the resolving the problem of diversification of sources of supply of raw materials and rejection from the practice of dependence on Russia. Ukraine had looked at the issue of diversification of energy supply through possible connection to projects related to the Caspian oil (Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan). On the other hand, it is necessary to take into account that about 4 thousand km of Russian oil pipelines passes through Ukraine, as well as the main gas pipeline through the Balkans to the West. Thus, the capacity of the pipeline of the Russian Federation on the border with Ukraine is 288 billion cubic meters, on the border of Ukraine with Poland, Romania, Belarus, Moldova - 178.5 billion cubic meters, including with the EU countries - 142,5 billion cubic meters.¹³

Despite all these attempts and contradictions, Ukraine will still remain the largest and economically strongest state in the post-Soviet space after Russia, being the most important trading partner, which crucially influences the strategic situation in Central and Eastern Europe. Many experts remind us the core idea of Zbigniew Brzezinski, former National Security Advisor to President Jimmy Carter about the importance of Ukraine in the "geopolitical pluralism" and "containment of Russian expansion."¹⁴ In some concept papers that are popular in Western political circles, Ukraine is considered as the main counterweight to Russia.

In the context of its rapprochement with NATO, there are fears in Ukraine itself that it would play the role of a kind of "buffer" between Russia and the rest of Europe that will not allow it to enjoy the fruits of cooperation, neither in the East nor in the West. Finally, extremely tough stance of the U.S. and Europe towards Russia on the situation in Ukraine can significantly upset the balance in Europe and push it [Russia] to rather severe steps. Since for Russia the relations with Ukraine are much more important than it seems at first glance. This point widely stressed in researches of many prominent scholars in the West.¹⁵

In the context current environment, the future development of the situation hardly indicates any possibility of normalization of Russian-Ukrainian relations in the near future. Confrontation and mistrust in relations between the former allies is clearly bad example not only the Europe, but far beyond this region.

¹¹ http://www.bakertilly.ua/media/Gazovydobuvannya_v_ukrayini.pdf

¹² Ibid.

¹³ [UNIAN Energy Weekly Issue](#) July 10, 2011, №4, (004)

¹⁴ Chris Ernesto The Eurasian Chessboard: Brzezinski Mapped Out "The Battle for Ukraine" in 1997 <http://www.globalresearch.ca/the-eurasian-chessboard-brzezinski-mapped-out-the-battle-for-ukraine-in-1997/5373707>

¹⁵ [John J. Mearsheimer](#). Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault The Liberal Delusions That Provoked Putin. Foreign Affairs SEPTEMBER/OCTOBER ISSUE 2014

Pro Bono Publico

Geopolitical changes in the world are obvious, but so too is the role that they play in determining the policies of states and defining their national interests. This was quite definitely identified by leading American scholars, who note that nation-states continue to remain the main units of the world system. In the struggle and competition between them the "geographic location is still the point of departure for the definition of a nation-state's external priorities, and the size of national territory also remains one of the major criteria of status and power."¹⁶

Against this background, it seems strange that certain analysts should question the importance of geopolitics in determining the positions of states in the international arena, and even believe that its role in the interstate relations is actually diminishing. It is asserted, for example, that relations cannot be already understood and described "with the help of such traditional and most influential models of foreign policy as 'political realism' or 'geopolitics.'" Under "political realism," it is of course important that national interests should be carefully analyzed and understood. The words spoken above belong to Nikolai Kosolapov, a well-known Russian analyst and author of many articles on the topic of present-day international relations and Russia's foreign policy. It is interesting to note that after the categorical assertion regarding the inadequacy of the previous models of study he himself several pages below outlines the "complex of primary long-term systems tasks" of Russia. He identifies the main ones as: "preservation of the country's integrity, maintenance of effective control over its territory, resources, economy; overcoming resistance of those external forces, which are not interested in the development of strong influential Russia and actively counteract its revival in that capacity."¹⁷

Moving to the certain geopolitical interests of the United States in the Eurasian region, some US scholars outline what they consider to be the top priority: "In the short run, it is in America's interest to consolidate and perpetuate the prevailing geopolitical pluralism on the map of Eurasia. That puts a premium on maneuver and manipulation in order to prevent the emergence of a hostile coalition that could eventually seek to challenge America's primacy, not to mention the remote possibility of any one particular state seeking to do so. By the middle term, the foregoing should gradually yield to a greater emphasis on the emergence of increasingly important but strategically compatible partners who, prompted by American leadership, might help to shape a more cooperative trans-Eurasian security system. Eventually, in the much longer run still, the foregoing could phase into a global core of genuinely shared political responsibility."¹⁸

The most immediate goal that the U.S. is pursuing, he concludes, is to "make certain that no state or combination of states gains the capacity to expel the United States from Eurasia or even to diminish significantly its decisive arbitrating role."¹⁹ This essentially expresses the same *idee fixe*, which American strategists and analysts have pursued over the period of post-war history and whose presence in various foreign political documents was noted above. What is crystal clear is that there is absolutely no doubt that the concepts of national interests, geopolitics, and the balance of power, remain important in relations between states, and will continue to serve as major instruments of the United States' policy in the world arena. In this light the post-2014 shift in US foreign policy towards Afghanistan has a principal importance. The controversies over ISAF 2014 withdrawal program

¹⁶ Zb. Brzezinski, op. cit., p. 38.

¹⁷ N. Kosolapov, "Rossia v mezhdunarodnoi sisteme nachala XXI veka: vyzov globalizatsii," in: Rossiiskaia vnesh-niaia politika na rubezhe vekov: preemstvennost, izmeneniia, perspektivy, IMEMO RAN, Moscow, 2010, pp. 180-181.

¹⁸ Zb. Brzezinski, op. cit., p. 198.

¹⁹ Ibidem.

from Afghanistan, has added new nuances to these relations which, far from improving the situation, have had the opposite effect.

The struggle for influence in the Central Asian region - which involves, to a greater or lesser extent, all the leading global and regional powers such as Russia, China, US, Pakistan or India and even others has the potential to turn the region into a troubled buffer zone between the West and the East. The rivalry for domination or prevailing influence in Central Asia, besides everything else, promises great advantages in the field of possession of rich energy resources. This is especially important, if one takes into account the high logistical risks to transport such reserves from the Middle East, especially in the contest of Syrian Crisis and struggle against violent jihadists of ISIS, makes this region permanently unstable.

Russia and China will most likely be the powers that in the context of current regional politics has already shown the real counteraction to the interests of the United States in Eurasia. Therefore the "middle" states, including first of all the states of Trans-Caucasia, Turkey, Iran and Central Asia, will be obliged to take their bearings geopolitically and decide, on the basis of their national interests, what position they should adhere to. The deteriorating the situation in Afghanistan have created a certain foundation for this. Many analysts believe that despite of any kind of statements on temporary character of military presence in Afghanistan, the United States will not leave the region, at least not in the foreseeable future.

In other words, not only is the U.S. rethinking the geopolitical importance of the Central Asian region, but it is also expressing the desire to create a legal base for carrying out the resultant policies. In plans to restore the "Silk Road," primary attention is devoted to the maintenance of the balance of power favorable to the United States both in the Caspian region and in Central Asia. This is aimed in the final analysis at the neutralization of hegemonic aspirations on the part of Iran from the South, Russia from the North and Chinese economic expansion from the East through its OBOR project.

The United States will support geopolitical pluralism in Central Asia for its primary interests and oppose any power in the region to dominate, especially China, Russia or even Iran. America's vital interest, due to leading political experts, "is to help ensure that no single power comes to control this geopolitical space and that the global community [read: the United States] has under hindered financial and economic access to it."²⁰

Due to the authors opinion current system after the disintegration of bi-polarity is neither "unipolar" nor "multipolar." As of today, it has not yet developed sufficiently enough to make a comprehensive evaluation of its nature and form, and all judgments at this point must be provisional. Today in the world only one superpower really exists but, in our view, one should not draw a conclusion that it exerts a decisive impact on the development of international relations on the whole. The whole wave of events known as Arab Spring in Middle East or consequences of Kiev's Maidan in 2014, have shown one thing very clearly: America is capable of organizing any action and even inflict a military defeat to these or other regimes, but alone it cannot realize its goals and channel the development of international relations in a desired direction or secure its National Interests from new threats. It is possible to put it thus: today the only superpower is opposed not by a certain equal force, but by a certain international disorder, a chaos, a kind of anarchy, which cannot be controlled, regulated and managed.

Merging Tensions

Early in the twentieth century, countries in Central Asia became increasingly pivotal in geopolitics due to their prime location. In the process, they found themselves in the middle of a rivalry between influential powers. Global and regional actors vying

²⁰ Ibid., p. 148.

to gain a foothold in the region began exerting tangible pressure on the process of geopolitical formation in Central Asia. Researchers trace the roots of some of the region's conflicts back to this period.

The Soviet regime paid scant attention to the historical past of the region in doing so. After the process of creating the Soviet Socialist Republics in Central Asia was completed by 1936, it became evident that peoples' rights had been infringed upon in the divisions. The borders of the majority of the independent states of the former Soviet Union were established arbitrarily, without taking into account the peoples and tribes living there, so many ethnic tribes were artificially divided by state borders.

The civil war in Tajikistan ended with a general agreement on the establishment of peace and national accord, but tensions and armed clashes persisted in the following years. The process of reconciliation was impeded by the rivalry between clans and regions of Tajikistan, interethnic frictions, and ideological differences between the government and the opposition.

At the same a peculiar situation often occurred when many peoples and tribes who were at enmity with each other turned out to be together within the limits of one state. This acuteness of the inter-clan struggle was evidenced in Tajikistan, where the struggle took the form of a civil war.

Maybe a ferment situation along with many other factors still keeps Gorno-Badakhshan Autonomous Region of this country fragile? Tajikistan's direct access to Wakhan Corridor, a small but geo-strategically important piece of land well used by religious insurgent groups such as Harakat Al-Mujohedeens, Jund-ul-Allah, Tahrik-e-Toliboni Pokistoni, Lashkar-e-Toiba, Jamaati-Tablig, Boz Gurt, Islamic Movement of Turkestan (IMT) and some others nestling in Northern Waziristan. Practically an open and porous Tajik border alongside the strip of this corridor may turn it very soon into a serious headache for almost all Central Asian countries. Special role of the Wakhan Corridor in regional security system was also mentioned in writings of Indian expert Dr.S.Kapila.

For better understanding of the situation we may illustrate with some specifics of inter-clannish relations in most of Central Asian republics. For example in Kirgizstan, the title ethnic group, on behalf of which country was named, remains in minority in most fertile regions of habitation. Fergana region of Central Asia, became a twisted ethnic knot, complicated by the borderline and territorial strip holding of land with Kyrgyzstan and Tajikistan, especially over the disputed Isfara region in Fergana Valley shared by both of them, and the rise of tension over this part of the land in Central Asia was seen throughout whole 2014 and early 2015 and which proved its conflict prone potential very clearly.

It is precisely here that the ethnic knot is unfolding the existence of trans-border ethnic groups, divided by fancifully outlined borders and enclaves. Ethnically mixed population determines to a considerable extent the specifics and complexity of inter-ethnic relations. Potentially they are fraught with a threat and under certain unfavorable internal or external circumstances that may cause the aggravation of the internal political situation and serve as a pretext for conflict. However, it is obvious that the difficulties of transition suffered by all Central Asian states unsettled the end socio-economic, political and legal, ecological and other factors. Together with the existence of foreign Islamic fundamentalist centers, which train combatants and hirelings from the local population as well as underground religious, extremist groups further added to the "transparence" of borders and became evidence of the continuing complexity of the social and political situation in a number of regions of Central Asia.

Borders as Prime Cause

In this respect, the socio-political and inter-ethnic situation in the Central-Asian region as a whole cannot be described as stable. For example, the problem of refugees and asylum seekers may pose a threat of social instability, whether in one state or with the involvement of other countries in at least two directions: first, world experience shows that the massive flow of refugees may lead to serious social tensions in host countries which consequently may become a serious factor of instability. The same experience has shown that the economic difficulties may easily accentuate internal political crisis. Tensions between refugees and the local population in many cases enhanced dissatisfaction with decision of the state and the host administration was urged to stop the refugee flow. This discontent, in turn, has been used by various political forces to their own advantage, which has a negative impact on the domestic situation across Central Asia in general.

The second direction, in which the problem of the refugees poses a threat to national security, is linked to the use of the situation by conflicting parties. First of all, every interstate conflict creates an escalation of tensions in border areas between two or more states. In addition, there is a chance for aggravation of conflicts by penetration of armed groups into the flow of refugees and by further using the new territory for establishment of paramilitary training camps for militants, weapon stockpiles, etc. One of the dangerous aspects of this trend is the fact that such actors may not be a state, interested in the continuation of the conflict, with a view to weakening the opponent. Different extremist groups are no less interested as non-state actors in maintaining such tensions, seeking to use them as "cover" for their activities.

Best illustration for that is the current situation in cross border territories of Turkey, Syria, Iraq or now uneasy situation in Lebanon, especially those bordering Israel, which poses a serious threat not only for them but even close regions. This type of cross-border security threats becoming some kind of a «cradle» for spreading the process of social tensions and instability throughout the Middle East and possibly creates an explosive situation in close proximity. In the vast majority of Ex-Soviet territories, including Russia itself and which is troubled over the conflict with Ukraine, this problem seems to be extremely relevant. Primarily, Russia is challenged now not only through long lasting and ineffective military operations in Chechnya, but raising separatism in Dagestan, Karachay-Cherkessia, Kabardino-Balkaria, the Ossetia-Ingush conflict and ethnic Lezghins issue on the border of Azerbaijan and so on. A number of potential conflict points are located on the cross-border territories of Russia with Kazakhstan.

Different terrorist groups and insurgents use this fragile trans-border system and flow of migration in their interests. Being a network community they are linked through their common ideology, strategy and close collaboration via social media. Different extremist groups acting in the region are well connected with their allies in Middle East, Sahel, and even Yemen, spreading extremist ideology throughout Afghanistan, especially in its provinces bordering Central Asian Republics. During the military clashes with Iraqi Army in the August-September of 2014, the Taliban leaders supported different insurgent groups, militia and guerrilla fighters, including some from Central Asia and Pakistan. Despite of many rumors or discrepancies we haven't seen any damage in regional connections of ISIS with Afghan cells of Jund-ul-Allah, Uygur separatist's Islamic Party of Turkestan, Lashkar-e-Toiba, Jamaat-At-Tabliq or even Jaish-Ul-Islami. Many of these guerrilla groups are active mostly in trans-border regions of Kirgizstan and Tajikistani Badakhshan, mainly in its Wakhan territory. All these groups are well-spread, trained, armed and active in Northern provinces of Afghanistan, primarily in Badghis, Faryab, Sar-i-Pul, Kunduz and Baghlan. However, they are not always unanimous on the role and importance of several countries in their strategy, especially when religious ideology is mixed up

with strong national feelings and preferences. Yet they may use or probably using such connections already for terrorist acts against USA, Europe and even Russia.

P.S.

How to manage the replicating geopolitical uncertainty as a global challenge? The new system of a disorderly balance of power causing to big powers like US, Russia or China new hurdles and headaches than advantages and material and moral loses, because it is impossible in principle to manage chaos.

Former bipolar balance of power has disintegrated, leaving space for many regional balances of power, which unlike the first one are unstable, damaged and fraught with unpredictable conflicts. We may call the present-day system of international relations multipolar, then it can be done only in the sense of a certain totality of the loosely linked regional balances of power, which does not merge into a single global dynamic. In this sense the United States reminds a Pastor or "Shepherd" whose herd has run in different directions. The imbalanced power in global politics exerts in principle the same destructive effect as in mechanics, only its aftermath is much more serious. Conceptual monolith of the Eurasian Heartland is being remodeled in a fatal way.

The new sovereign states emerged in Eurasia, including these in Central Asian region, should rid themselves of any illusions about a new world order, and accept the controversial rules of survival in the modern world. They are located on edging site of international struggle, and must act accordingly. In particular, they have to defend and strengthen their sovereignty, taking into account both the process of interdependence, and their own national interests - factors which never coincide.

REFERENCES

A National Strategy for a New Century, The White House, Washington, D.C., May 1997.

America's National Interests, A Report from the Commission on America's National Interests, Center for Science and International Affairs, Cambridge; John Kennedy School of Government, Harvard University, July 1996, pp. 2-4, 21, 22;

Basarab, J. Pereiaslav 1654: A Historiographical Study (Edmonton 1982) Braichevsky, M. Annexation or Unification?: Critical Notes on One Conception, ed and trans G. Kulchycky (Munich 1974) Hrushevs'kyi, M. Istoriiia Ukraïny-Rusy, vol 9, bk 1 (Kiev 1928; New York 1957) http://www.worldheritage.org/articles/Treaty_of_Pereiaslav

Chris Ernesto The Eurasian Chessboard: Brzezinski Mapped Out "The Battle for Ukraine" in 1997 <http://www.globalresearch.ca/the-eurasian-chessboard-brzezinski-mapped-out-the-battle-for-ukraine-in-1997/5373707>

EXTENDING AMERICAN POWER Strategies to Expand U.S. Engagement in a Competitive World Order/Paper Signatories: Kurt Campbell, Eric Edelman, Michele Flournoy, Richard Fontaine, Stephen J. Hadley, Robert Kagan (Co-chairman), James P. Rubin (Co-chairman), Julianne Smith, James Steinberg, and Robert Zoellick/May 16, 2016/ Washington D.C. <https://www.cnas.org/publications/reports/extending-american-power-strategies-to-expand-u-s-engagement-in-a-competitive-world-order>

H.J. Morgenthau, Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace, 4th edition, New York, 1967, p. 5.

http://www.bakertilly.ua/media/Gazovydobuvannya_v_ukrayini.pdf

John J. Mearsheimer. Why the Ukraine Crisis Is the West's Fault The Liberal Delusions That Provoked Putin. Foreign Affairs SEPTEMBER/OCTOBER ISSUE 2014

N. Kosolapov, "Rossia v mezhdunarodnoi sisteme nachala XXI veka: vyzov globalizatsii," in: Rossiiskaia vnesh-niaia politika na rubezhe vekov: preemstvennost, izmeneniia, perspektivy, IMEMO RAN, Moscow, 2010, pp. 180-181.

National Security Strategy 2015 / February 6, 2015/ <http://nssarchive.us/national-security-strategy-2015/>

Presidential library materials: Полное собрание законов Российской империи, с 1649 года : [Собрание 1-е: по 12 декабря 1825 г.]. - Санкт-Петербург : В типографии Второго отделения Собственной Его Императорского Величества канцелярии, 1830-1851. - 30 см. <http://www.prilib.ru/en-us/history/pages/item.aspx?itemid=811>

UNIAN Energy Weekly Issue July 10, 2011, №4, (004)

Zb. Brzezinski, op. cit., p. 198.

Zb. Brzezinski, op. cit., p. 38.

TÜKENMİŞLİK VE İŞ DOYUMU: KABİN MEMURLARI ÖRNEĞİ

1

Zehra Nuray Nişanci
İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi
zehranuray.nisanci@ikc.edu.tr

Duygu Çabuk
Amerikan Teks.Kimya S.T.A.Ş.

ÖZET

Bu araştırmanın amacı, ulaşım hizmetlerinde müşteri odaklı çalışan kabin memurlarının iş doyum ve tükenmişlik düzeylerini ve aralarındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Araştırma kapsamında Türk Hava Yollarında çalışan 56 kabin memuruna anket uygulanmıştır. Minnesota İş Doyum Ölçeği ile kabin memurlarının içsel doyum, dışsal doyum ve genel doyum; Maslach Tükenmişlik Ölçeği ile duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı düzeylerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Verilerin analizinde SPSS Statistics 22 paket programından yararlanılmıştır.

Literatürde tükenmişlik ile iş doyum arasındaki ilişkinin, yoğunlukla hizmet sektörü çalışanları açısından incelendiği ve iki kavram arasında genellikle negatif yönlü anlamlı bir ilişkinin tespit edildiği görülmektedir. Kabin memurlarının iş doyum-tükenmişlik ilişkisinin incelendiği bu çalışmada, iş doyum ile tükenmişliğin alt boyutu olan duygusal tükenme arasında pozitif yönlü bir ilişki; duyarsızlaşma ile negatif yönlü bir ilişki; kişisel başarı ile de pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Diğer araştırmalardan farklı olarak, katılımcıların hem iş doyum düzeyi hem de duygusal tükenme algısı yüksek bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: İş doyum, Kabin Memurları, Tükenmişlik

BURNOUT AND JOB SATISFACTION: THE CASE OF CABIN CREWS

ABSTRACT

The purpose of this research is to show the level of job satisfaction and burnout of cabin crews who are customer focused in transportation services and the relationship between them. Within the scope of the survey, a questionnaire was applied to 56 cabin officers working on Turkish Airlines. Minnesota Job Satisfaction Scale and internal satisfaction, external satisfaction and general satisfaction of the cabin crew; With the Maslach Burnout Scale, it was aimed to determine levels of emotional exhaustion, depersonalization and personal achievement.

In literature, it is observed that the relationship between burnout and job satisfaction is studied from the perspective of service sector employees and a negatively meaningful correlation is found between the 2 concepts. In this study in which relationship between job satisfaction and burnout is examined, a positive correlation is found between job satisfaction and emotional burnout as a sublevel of burnout while a negative correlation with apathy and a positive correlation with personal achievement is determined. In contrast to other studies, both the level of job satisfaction and the perception of emotional burnout are found to be high.

Key Words: Job Satisfaction, Cabin Crews, Burnout

¹ Tezsiz Yüksek Lisans projesinden türetilmiştir.

GİRİŞ

İş ortamında yaşanan yoğun stresin ortaya çıkardığı tükenmişlik, bireyde iş yapmaya yönelik isteksizlikle başlamakta, maddi ve manevi enerjinin sıfırlanmasına yol açmaktadır. Bir sendrom olarak da nitelendirilen tükenmişliğin, hayatın herhangi bir döneminde ortaya çıkabileceği ve genellikle duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı eksikliği olarak üç boyutta değerlendirildiği; İş doyumunun ise çalışanın işinden duyduğu memnuniyet olarak ele alındığı dikkat çekmektedir.

TÜKENMİŞLİK VE İŞ DOYUMU

Tükenmişlik, insan hizmetleri, eğitim ve sağlık hizmetleri gibi çeşitli insan odaklı meslekler için uzun süredir mesleki bir tehlike olarak bilinmekte ve 1970'lerin ortalarından beri tartışılmaktadır (Freudenberger, 1974, 1975; Maslach, 1976). Aradan geçen uzun yıllara rağmen fazlaca bir değişiklik göstermediği ve araştırmacılar tarafından sistematik bir araştırmanın odağı haline gelmeden çok önce, uygulayıcılar tarafından önemli bir sosyal problem olarak kabul edildiği ifade edilmektedir (Maslach and Goldberg, 1998:63).

Tükenmişlik, "gücünü yitirmiş olma, çaba göstermeme durumudur" (TDK, <http://www.tdk.gov.tr/> 15.02.2017). Freudenberger (1974) tükenmişliği, başarı ve enerji düşüklüğü ile kişinin iç kaynaklarında karşılanamayan isteklere bağlı olarak oluşan bir durum; Maslach ve Jackson (1981), fiziksel ve zihinsel boyutlu bir sendrom; Cherniss (1980), psikolojik olarak işten soğuma; Kavla (1998), negatif bir deneyim (Akt. Yılmaz ve Karahan, 2009:203); olumsuz psikolojik deneyim ve çalışanın işiyle ilgili strese gösterdiği tepki (Acker, 1999:113) olarak ele almışlardır. Tükenmişlik, ruhsal ve fiziksel açıdan enerjinin tükenmesi (Budak ve Sürgevil, 2005:95), maddi ve manevi açıdan enerjinin sıfırlanmasıdır. "Duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı olmak üzere üç temel unsurdan oluştuğu ifade edilen tükenmişlik" (Maslach ve Leiter, 2008:498), örgütsel performans açısından kritik öneme sahiptir (Mosadeghrad ve Ferdosi, 2013:121). Tükenmişlik, mesleki hayatta stresin nihai sonucunu ortaya koymakta ve duygusal tükenmeyi, kişiselleştirmeyi ve kişisel başarı oranını düşük seviyede tutmaktadır (Penson vd. 2000). Baskın bir tükenmede temel özellikler, hayal kırıklığı, öfke ve kinizm duyguları, etkisizlik ve başarısızlık hissidir. Bunlar, sadece çalışanlar için değil, çalışanlardan etkilenen herkes için çok maliyetli olabilir (Maslach and Goldberg, 1998:63). Dolayısıyla tükenmişlik, örgütlerde bir problem ve olumsuz bir durumdur.

Örgütsel davranış alanında yapılan araştırmaların çoğunda üç tutum incelenmiştir; iş doyumunu, işe sarılma ve örgüte bağlılık (Moynihan and Pandey, 2007; aktaran Robbins ve Judge, 2013:76). Son dönem örgütlerinde üzerinde önemle durulmaya başlanan iş doyumunu (Aziri, 2011: 84), işin özelliklerinin değerlendirilmesi sonucu iş hakkında bireyde oluşan olumlu hisler (Robbins ve Judge, 2013:76). İş ortamında üstlenilen rollere karşı çalışanların gösterdikleri duygusal tepkiler olarak ele alınan iş doyumunu, bireyin işi hakkındaki pozitif (olumlu) tepkisini; iş doyumsuzluğu ise negatif (olumsuz) tepkisini göstermektedir (Chen, 2007, Akt. Sat, 2011:2). Buna göre, iş doyumunu yüksek birey, işi hakkında olumlu; iş doyumunu düşük birey, olumsuz duygulara sahiptir. "İş doyumunu düşük olan bireyler, işe gelmeme, işten kaytarma, işletme aleyhine çeşitli tutumlar geliştirme ve bunları davranışlara dönüştürebilmektedirler. Bunlar, işletme performansının ve kârlılığının düşmesine ve müşteri memnuniyetsizliğine sebep olabilmektedir (Aziri, 2011: 84). Düşük iş doyumunu, çalışanların işten ayrılma eğilimini arttırarak personel devir hızının yükselmesine neden olmakta; yüksek iş doyumunu ise çalışanların performansını ve işe bağlılıklarını arttırarak örgütte daha üretken ve etkin olmalarına sebep olmaktadır (Mobley, 1982, Porter vd.1974; Aktaran, Uçkun vd.2004:4).

İş doyumu/memnuniyeti/tatmini üzerine yapılan son araştırmalarda elde edilen bulgular aşağıdaki gibidir (Aktaran; Robbins & Judge, 2013:81-90);

- ABD’li çalışanlar üzerinde son 30 yılda yürütülen çalışmalar, genel olarak işinden memnun olan bireylerin, memnun olmayanlardan daha fazla olduğunu (See and Judge, 2003);
- İş doyumu ile performans arasında korelasyon saptandığını (Judge vd. 2001);
- İş doyumunun örgütsel vatandaşlık davranışı ile orta düzeyde ilişkili olduğunu (Hoffman vd. 2007);
- Devamlı olarak müşterilerle bağlantılı çalışanlarda, müşteri memnuniyetinin çalışanın iş doyumunu arttırdığını; aynı şekilde tatmin olmuş çalışanların da müşteri memnuniyetini ve sadakatini arttırdığını (See and Koys, 2001);
- İş doyumu ile devamsızlık arasında tutarlı negatif bir ilişki olduğunu (Locke, 1976);
- İş doyumu ile işgücü devri arasındaki ilişkinin, iş doyumu ile devamsızlık ilişkisinden daha güçlü olduğunu (Hom and Griffeth, 1995);
- İş doyumu düşük bireylerden sapkın davranışlar beklenebileceğini (Spector vd. 2006);
- Son bulgulara göre, iş memnuniyetinin büyük oranda genetik özelliklere bağlı olduğunu (See and Judge, 2003) ortaya koymuştur.

TÜKENMİŞLİK VE İŞ DOYUMU ARASINDAKİ İLİŞKİ

Tükenmişlik, iş doyumu ve ikisi arasındaki ilişki üzerine çok fazla yabancı ve yerli araştırma yapıldığı anlaşılmaktadır. Jayaratne and Chess (1984); Onyett & Matt Muijen (1997); Acker (1999); Ünal vd.(2001); Kalliath & Morris (2002); Barut ve Kalkan (2002); Barling vd. (2003); Ağaoğlu vd. (2004); Kurçer (2005); Avşaroğlu vd. (2005); Piko (2006); Sağlam Arı ve Çına Bal (2008); Havle vd.(2008); Sezgin, (2010); Berberoğlu ve Sağlam (2010); Üngüren vd.(2010); Sat (2011); Erol vd. (2012); Öztürk vd. (2012); Gündüz vd.(2013); Shanafelt vd. (2015), bu araştırmalardan bazılarıdır. Çalışmalar incelendiğinde tükenmişlik ve tükenmişliğin alt boyutları ile iş doyumu arasında çeşitli ilişkilerin ortaya konulduğu görülmektedir. Genellikle iş doyum düzeyinin tükenmişlik alt boyutlarından duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutları ile negatif yönlü ve kişisel başarı alt boyutu ile de pozitif yönlü ilişkisi olduğu sonucu dikkat çekmektedir. Ancak birbiri ile uyumlu ve örtüşen sonuçlar olduğu gibi, örtüşmeyen ve birbirine zıt bulgulara da rastlanmaktadır.

Acker (1999), sosyal hizmet uzmanlarının iş tatmini ve tükenmişliklerini incelediği çalışmada yüksek bağlılığın, yüksek düzeyde duygusal tükenme ve duyarsızlaşma ile anlamlı derecede ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Ünal vd. (2001), Kurçer (2005) ve Öztürk vd. (2012) hekimlerin; Havle vd.(2008) psikiyatristlerin; Üngüren vd. (2010) otel çalışanlarının; Berberoğlu ve Sağlam (2010) ve Ardıç ve Polatçı (2012) akademik personelin; Sat (2011) bankacıların; Erol vd. (2012) acil servis çalışanlarının tükenmişlik iş doyumu ilişkisini incelemişlerdir.

Erol vd. (2012), acil servis çalışanlarından kadın çalışanlarda iş doyumunun erkeklere göre daha düşük olduğunu; çocuğu olan çalışanlarda, çocuğu olmayanlara göre duygusal tükenme ve duyarsızlaşmanın daha düşük düzeyde bulunduğunu; günlük çalışma saatleri dokuz saat ve üzeri olan çalışanlarda duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düzeyinin yüksek olduğunu; hekimlerde duygusal tükenme ve

duyarsızlaşmanın, diğer acil çalışanlarından daha yüksek düzeyde, genel iş doyumunun ise yüksek düzeyde olduğunu ortaya koymuşlardır.

Ünal vd. (2001) tarafından yapılan çalışmada hekimlerin iş doyumunu, yaşam doyumunu üzerinde en fazla etkili değişken olarak belirlenmiş; iş doyumunu, tükenme ve yaşam doyumunun karşılıklı etkileşim içinde olduğu ortaya konmuştur. Kurçer (2005)'in çalışmasına göre, hekimlerin yarısından çoğu düşük iş doyumuna sahiptir. Tükenmişlik alt boyutlarından duygusal tükenme ve duyarsızlaşma düşük seviyede bulunurken, hekimlerin kişisel başarı yönünden kendilerini ileri düzeyde yetersiz hissettikleri bulgulanmıştır. Havle vd. (2008)'nin çalışma sonuçlarında psikiyatristlerin kişisel başarı ve iş doyumunu puanları düşük, duygusal tükenme ve duyarsızlaşma puanları yüksek çıkmıştır. Sat (2011) tarafından yapılan çalışmada ise, bankacılarda tükenmişlik ve iş doyumunu arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir.

Ardıç ve Polatçı (2012), akademisyenlerin *duygusal tükenme ve duyarsızlaşma alt boyutları açısından orta, kişisel başarı alt boyutu açısından ise yüksek düzeyde tükenmişlik yaşadıklarını tespit etmişlerdir*. Öztürk vd. (2012)'nin çalışmasına göre, 24-30 yaş grubunda, 0-5 yıldır görev yapanlarda ve pratisyen hekim gruplarında tükenmişliğin kişisel başarı boyutu daha yüksek saptanmıştır. Korelasyon analizlerinde tükenmişlik ve iş doyumunu arasında negatif bir ilişki tespit edilmiştir. Genç pratisyen hekimlerin görevlerinin ilk yıllarında kişisel başarı boyutunda kendilerini yetersiz algıladıkları, diğer yandan yaşın ilerlemesi ve uzman olma durumunda iş doyumlarının arttığı bulgulanmıştır. Gündüz vd. (2013), genel iş doyumunu ile tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı alt boyutları arasında negatif anlamlı ilişki; işle bütünleşme alt faktörleri arasında pozitif ve anlamlı ilişki olduğunu ortaya koymuşlardır.

ARAŞTIRMANIN AMACI VE YÖNTEMİ

Bu araştırmanın amacı, 24 saat kesintisiz olarak insana hizmete odaklanan ulaşım hizmetlerinde görev yapan kabin memurlarının iş doyumunu ve tükenmişlik düzeylerini tespit etmek ve söz konusu meslekte iş doyumunu ile tükenmişlik arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktır. Araştırma kapsamında Türk Hava Yolları'nda çalışan 56 kabin memuruna anket uygulanmıştır. Minnesota İş Doyum Ölçeği ile kabin memurlarının içsel doyum, dışsal doyum ve genel doyum düzeylerinin; Maslach Tükenmişlik Ölçeği ile de kabin memurlarının duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı düzeylerinin tespit edilmesi hedeflenmiştir. Verilerin analizinde SPSS Statistics 22 paket programından yararlanılmıştır.

ARAŞTIRMANIN HİPOTEZLERİ

H₁ : Katılımcıların duygusal tükenme algısı yüksek değildir. Kabul edilmemiştir.

H₂: Katılımcıların duyarsızlaşma algısı yüksek değildir. Kabul edilmiştir.

H₃: Katılımcıların kişisel başarı algısı yüksek değildir. Kabul edilmemiştir.

H₄: Katılımcıların içsel doyum algısı yüksek değildir. Kabul edilmemiştir.

H₅: Katılımcıların dışsal doyum algısı yüksek değildir. Kabul edilmemiştir.

H₆: Katılımcıların genel doyum algısı yüksek değildir. Kabul edilmemiştir.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

Araştırma kapsamında uygulanan anket çalışmasına, 35'i kadın (%62,5), 21'i erkek (%37,5) toplam 56 kabin memuru katılmıştır. Katılımcılardan 23 kişi (% 41,1) bekâr, 22 kişi (% 39,3) evli ve 11 kişi (%19,6) boşanmıştır. Katılımcıların 37 kişilik (%66,1) büyük bir kısmı üniversite mezunuyken 11 kişi (%19,6) lise ve 8 kişi (%14,3) de lisansüstü mezunudur. 24 kişinin (%42,9) sektörde 1-5 yıl, 20 kişinin (%35,7) 6-10 yıl ve 12 kişinin(%21,4) de 11 yıl ve üzeri sürelerde çalıştığı görülmektedir. 10 kişinin (%17,9) 2500 TL ve daha az, 17 kişinin (%30,4) 2501-3500 TL ve 28 kişinin(%50) de 3501 TL ve daha üzeri gelir sağladıkları görülmektedir. 26 kişinin (% 46,4) 20-29, 19 kişinin(%33,9) 30-39 ve 11 kişinin (%19,6) de 40 ve üzeri yaşlarda olduğu görülmektedir.

Katılımcıların duygusal tükenme algılarını belirlemek için sorulan soruların cevaplarının ortalaması alınarak bu ortalamalara evren ortalamasına dayalı t testi

	N (Kişi Sayısı)	Ortalama	Standart Sapma
Duygusal Tükenme	56	3,2314	,78622

yapılmıştır (Tablo 1, 2).

Tablo 1:Duygusal Tükenme Soruları t Testi İstatistikleri Analizleri Tablosu

Tablo 2.Duygusal Tükenme Soruları Evren Ortalamasına Dayalı t Testi Analizleri Tablosu

	Test Value = 3					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
duygusal	2,202	55	,032	,23140	,0208	,4419

$$\alpha = 0,05 \quad p = 0,032 \quad \alpha > p$$

Bu sonuçlara göre H_1 :Katılımcıların duygusal tükenme algısı yüksek değildir ($\mu > 3$). 0.05 önem seviyesinde kabul edilmemiştir. Yani kabin memurlarının duygusal tükenme düzeyleri yüksektir.

Katılımcıların duyarsızlaşma algılarını belirlemede Maslach Tükenmişlik Ölçeğindeki duyarsızlaşma alt ölçeği sorularının cevap ortalaması alınarak bu ortalamalara evren ortalamasına dayalı t testi yapılmıştır (Tablo 3,4).

Tablo 3.Duyarsızlaşma Soruları Evren Ortalamasına Dayalı t Testi İstatistikleri Analizleri Tablosu

	N (Kişi Sayısı)	Ortalama	Standart Sapma
Duyarsızlaşma	56	2,8679	,72089

Tablo 4.Duyarsızlaşma Soruları Evren Ortalamasına Dayalı t Testi Analizleri Tablosu

	Test Value = 3

	t	df	Sig.(2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Duyarsızlaşma	-1,372	55	,176	-,13214	-,3252	,0609

$$\alpha = 0,05 \quad p = 0,176 \quad \alpha < p$$

Buna göre, H₂:Katılımcıların duyarsızlaşma algısı yüksek değildir ($\mu \leq 3$). 0.05 önem seviyesinde yapılan teste göre kabul edilmiştir. THY'nda çalışan kabin memurlarının duyarsızlaşma algısı düşüktür.

Tablo 5 ve 6'da katılımcıların kişisel başarı algılarını belirlemek için Maslach Tükenmişlik Ölçeği' ndeki kişisel başarı alt ölçeği soru cevaplarının ortalaması alınarak yapılan t testinin sonuçları görülmektedir.

Tablo 5. Kişisel Başarı Soruları t Testi İstatistikleri Analizleri Tablosu

	N (Kişi Sayısı)	Ortalama	Standart Sapma
Kişisel Başarı	56	3,2628	,53008

Tablo 6. Kişisel Başarı Soruları Evren Ortalamasına Dayalı t Testi Analizleri Tablosu

	Test Value = 3					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Kişisel başarı	3,709	55	,000	,26276	,1208	,4047

$$\alpha = 0,05 \quad p = 0,00 \quad \alpha > p$$

Buna göre, H₃: Katılımcıların kişisel başarı algısı yüksek değildir ($\mu \leq 3$). 0.05 önem seviyesinde yapılan teste göre kabul edilmemiştir. THY'nda çalışan kabin memurlarının kişisel başarı algısı yüksektir.

Tablo 7 ve 8'de içsel doyum algısını belirlemek için sorulan soru cevaplarının ortalaması alınarak yapılan t testi sonuçları görülmektedir.

Tablo 7. İçsel Doyum Soruları Evren Ortalamasına Dayalı t Testi İstatistikleri Analizleri Tablosu

	N (Kişi Sayısı)	Ortalama	Standart Sapma
İçsel Doyum	56	3,5446	,55208

Tablo 8. İçsel Doyum Soruları Evren Ortalamasına Dayalı t Testi Analizleri Tablosu

	Test Value = 3					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
İçsel doyum	7,383	55	,000	,54464	,3968	,6925

$$\alpha = 0,05 \quad p = 0,00 \quad \alpha > p$$

Sonuçlara göre, H_4 : Katılımcıların içsel doyum algısı yüksek değildir ($\mu \leq 3$). 0.05 önem seviyesinde yapılan teste göre kabul edilmemiştir. THY’nda çalışan kabin memurlarının içsel doyum algısı yüksektir.

Tablo 9 ve 10’da katılımcıların dışsal doyum algısını belirlemek sorulansoru cevaplarının ortalaması alınarak yapılan t testinin sonuçları görülmektedir.

Tablo 9. Dışsal Doyum Evren Ortalamasına Dayalı t Testi İstatistikleri Analizleri Tablosu

	N (Kişi Sayısı)	Ortalama	Standart Sapma
Dışsal Doyum	56	3,6030	,68127

Tablo 10. Dışsal Doyum Soruları Evren Ortalamasına Dayalı t Testi Analizleri Tablosu

	Test Value = 3					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
dışsal	6,623	55	,000	,60298	,4205	,7854

$$\alpha = 0,05 \quad p = 0,00 \quad \alpha > p$$

Bu sonuçlara göre, H_5 : Katılımcıların dışsal doyum algısı yüksek değildir ($\mu \leq 3$). 0.05 önem seviyesinde yapılan teste göre kabul edilmemiştir. THY’nda çalışan kabin memurlarının dışsal doyum algısı yüksektir.

Tablo 11 ve 12’de genel doyum algısını belirlemek için sorulan soru cevaplarının ortalaması alınarak yapılan t testinin sonuçları görülmektedir.

Tablo 11. Genel Doyum Evren Ortalamasına Dayalı t Testi İstatistikleri Analizleri Tablosu

	N (Kişi Sayısı)	Ortalama	Standart Sapma
Genel Doyum	56	3,4196	,74331

Tablo 12. Genel Doyum Soruları Evren Ortalamasına Dayalı t Testi Analizleri Tablosu

	Test Value = 3					
	t	df	Sig. (2-tailed)	Mean Difference	95% Confidence Interval of the Difference	
					Lower	Upper
Genel Doyum	4,225	55	,000	,41964	,2206	,6187

$$\alpha = 0,05 \quad p = 0,00 \quad \alpha > p$$

Buna göre, H_6 : Katılımcıların genel doyum algısı yüksek değildir ($\mu \leq 3$)". 0.05 önem seviyesinde yapılan teste göre kabul edilmemiştir. THY’nda çalışan kabin memurlarının genel doyum algısı yüksektir.

SONUÇ

Daha önce yapılan çalışmalarda genellikle, tükenmişlik ve iş doyumunu arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki tespit edilmiştir (Avşaroğlu vd. 2005:115; Sat, 2011:93; Öztürk vd. 2012:239). Bu araştırma sonucunda iş doyumunu ile

tükenmişliğin alt boyutu olan duygusal tükenme arasında pozitif yönlü bir ilişki; duyarsızlaşma ile negatif yönlü bir ilişki; kişisel başarı ile de pozitif yönlü bir ilişki saptanmıştır. Diğer araştırmalardan farklı olarak bu araştırmada katılımcıların hem iş doyum düzeyi hem de duygusal tükenme algısı yüksek bulunmuştur. Bu durum Türk Hava Yolları şirketinin çalışma şartlarının iş doyumunu açısından tatmin edici olduğu şeklinde yorumlanabilir. İnsanlarla yüzyüze ve yoğun bir çalışma temposuna sahip olma, ihtiyaç duyulduğunda hizmete hazır olma, sürekli stres ve iş yükü yoğunluğu, kabin memurlarının duygusal tükenmelerinin yüksek seviyede olmasının nedeni olarak değerlendirilebilir.

Son olarak, THY' nda çalışan kabin memurlarının tükenmişlik kapsamında duygusal tükenme düzeylerinin yüksek duyarsızlaşma düzeylerinin düşük; kişisel başarı düzeylerinin yüksek seviyede olduğu anlaşılmıştır. THY kabin memurlarının iş doyumunu kapsamında içsel doyum, dışsal doyum ve genel doyum düzeylerinin yüksek seviyede olduğu belirlenmiştir.

KAYNAKÇA

- Acker, G.M.1999. The Impact Of Clients' Mental Illness On Social Workers' Job Satisfaction And Burnout, National Association of Social Workers, p.112-119
- Ağaoğlu, E., Ceylan, M., Kasım, E., & Madden, T. (2004). Araştırma görevlilerinin kendi tükenmişlik düzeylerine ilişkin görüşleri. Malatya: XIII. Ulusal Eğitim Bilimleri Kurultayı.
- Akten, S. 2007. Rehber Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ardıç, K. ve Polatçı, S. 2008. Tükenmişlik Sendromu Akademisyenler Üzerinde Bir Uygulama: GOÜ Örneği. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 2(10): 69-96.
- Avşaroğlu, S., Deniz, M. E., & Kahraman, A. (2005). Teknik öğretmenlerde yaşam doyumunu iş doyumunu ve mesleki tükenmişlik düzeylerinin incelenmesi. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, (14), 115-129.
- Aziri, B. 2011. Job Satisfaction: A Literature Review, Management Research And Practice, 3(4), s.77-86
- Barling, J, Kelloway, E, K. and Iverson, R. D. 2003. High-Quality Work, Job Satisfaction and Occupational Injuries, Journal of Applied Psychology, Cilt: 88, Sayı: 2, ss. 276-283.
- Barut, Y. Kalkan, M. (2002). "Ondokuz Mayıs Üniversitesi Öğretim Elemanlarının Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi". Samsun: Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi. Sayı, 14, 66-77.
- Berberoğlu, M. ve Sağlam, B. 2010. Meslek Yüksekokulu Akademik Personellerin Tükenmişliği ve İş Tatmini Üzerine Bir Araştırma. Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi. (2): 105.
- Budak, G., & Sürgevil, O. 2005. Tükenmişlik ve tükenmişliği etkileyen örgütsel faktörlerin analizine ilişkin akademik personel üzerine bir uygulama. Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt: 20, Sayı:2, Yıl: 2005, ss:95-108
- Erol, A, Akarca, F, Değerli, V, Sert, E, Delibaş, H, Gülpek, D. ve Mete, L. 2012. Acil Servis Çalışanlarında Tükenmişlik ve İş Doyumu. Klinik Psikiyatri Dergisi. 15: 103-110.
- Gündüz, B. Çapri, B. ve Gökçakan, Z. 2013. Mesleki Tükenmişlik, İşle Bütünleşme ve İş Doyumu Arasındaki İlişkilerin İncelenmesi. Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi Uluslararası E-Dergi. 3(1): 29:49.

- Havle, N., İlnem, M. C., Yener, F., & Gümüş, H. 2008. İstanbul'da çalışan psikiyatristlerde tükenmişlik, iş doyumu ve bunların çeşitli değişkenlerle ilişkisi. *Düşünen Adam*, 21(1-4), 4-13.
- Jayarathne, S., & Chess, W. A. 1984. Job satisfaction, burnout, and turnover: A national study. *Social work*, 29(5), 448-453.
- Kalliath, T., & Morris, R. 2002. Job satisfaction among nurses: a predictor of burnout levels. *Journal of nursing administration*, 32(12), 648-654.
- Kurçer, M, A. 2005. Harran Üniversitesi Tıp Fakültesi Hekimlerinin İş Doyumu ve Tükenmişlik Düzeyleri. *Harran üniversitesi Tıp Fakültesi Dergisi* 2(3): 10-15.
- Maslach, C. & Goldberg, J. 1998. Prevention of burnout: New perspectives. *Applied and preventive psychology*, 7(1), 63-74.
- Maslach, Christina ve Leiter, Michael P. 2008. Early Predictors of Job Burnout and Engagement, *Journal of Applied Psychology*, 93(3), s. 498-512.
- Mosadeghrad, A.M. and Ferdosi, M. 2013. Leadership, Job Satisfaction and Organizational Commitment in Healthcare Sector: Proposing and Testing a Model, *Mat Soc Med*, 25(2), s. 121-126.
- Onyett, T.P. and Matt M. S. 1997. Job Satisfaction And Burnout Among Members Of Community Mental Health Teams. *Journal Of Mental Health*, 6(1), 55-66.
- Öztürk, G., Cetin, M., Yıldiran, N., Türk, Y. Z. ve Fedai, T. 2012. Hekimlerde Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeyleri. *Anatol J Clin Investig.* 6(4): 239-245.
- Penson, R.T., Dignan, F.L., Canellos, G.P., Picard, C.L. and Lynch, T.J., 2000. Burnout: Caring for the Caregivers <http://theoncologist.alphamedpress.org/content/5/5/425.short> 16.2.2017
- Piko, B. F. 2006. Burnout, role conflict, job satisfaction and psychosocial health among Hungarian health care staff: a questionnaire survey. *International journal of nursing studies*, 43(3), 311-318.
- Robbins, S. P. ve Judge, T. A. 2013. Örgütsel Davranış. Çev. Edt. İnci Erdem, 14. Basımdan çeviri, Ankara, Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sağlam Arı, G. ve Çına Bal, E. 2008. Tükenmişlik Kavramı: Birey ve Örgütler Açısından Önemi. *Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(1): 136-141.
- Sat, S. 2011. Örgütsel Bireysel Özellikler Açısından İş Doyumu İle Tükenmişlik Düzeyi arasındaki İlişki: Alanya'da Banka Çalışanları Üzerine Bir İnceleme, Çukurova Üniversitesi SBE YL Tezi,.
- Sezgin, A. 2010. Üniversite Hastanelerinde Çalışan Başmüdür Ve Müdürlerin İş Doyumu İle Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Shanafelt, T. D., Hasan, O., Dyrbye, L. N., Sinsky, C., Satele, D., Sloan, J., & West, C. P. 2015 December. Changes in burnout and satisfaction with work-life balance in physicians and the general US working population between 2011 and 2014. In *Mayo Clinic Proceedings* (Vol. 90, No. 12, pp. 1600-1613). Elsevier
- Uçkun, C.G., Elbeyi, P., Oktay, E. 2004. Otel İşgörenlerinin İş Doyumunun Önemi ve Akçakoca'da Yerleşik Yıldızlı Otel İşletmeleri İşgörenleri Üzerinde Bir Araştırma", *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı:1, 2004, s.39-59 <http://www.ttefdergi.gazi.edu.tr/makaleler/2004/Sayi1/39-59> 15.2.2017

Tdk,http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_bts&view=bts&kategori1=veritb_n&kelimesec=320524, 15.02.2017

Ünal, S, Karlıdağ, R. ve Yoloğlu, S. 2001. Hekimlerde Tükenmişlik ve İş Doyumu Düzeylerinin Yaşam Doyumu Düzeyleri İle İlişkisi. Klinik Psikiyatri Dergisi. 4: 113-118.

Üngüren, E., Doğan, H., Özmen, M. ve Tekin, Ö, A. 2010. Otel Çalışanlarının Tükenmişlik Ve İş Tatmin Düzeyleri İlişkisi. Yaşar Üniversitesi Dergisi. 17(5): 2922-2937.

Yılmaz, H. ve Karahan, H. 2009. Bireylerin Kişisel Özellikleri Yönünden İş Doyum Düzeylerine Göre Tükenmişlikleri: Afyonkarahisar İlinde Bir Araştırma. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi. 14(3): 201.

TÜRKİYE’DEKİ KALKINMA AJANSLARI VE BÖLGESEL KALKINMA OLGUSU

Semih Derelioğlu

Celal Bayar Üniversitesi – Alaşehir MYO

Fatih Yaman

Celal Bayar Üniversitesi – İİBF, Kamu Yönetimi Bölümü

ÖZET

Türkiye’deki bölgelerarası gelişmişlik düzeyleri arasındaki farklar belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Bu hususta rol oynayan bir dizi faktör olmakla birlikte, daha çok siyasi-idari politikalar nedeniyle bu durum ortaya çıkmıştır. Ancak diğer yandan, özellikle son yıllarda Türkiye’deki bölgelerarası eşitsizliğin giderilmesi ve kalkınma adına çeşitli yapısal değişimler ve dönüşümler yaşanmakta ve yeni oluşumlara gidilmektedir. Bunlardan biri, belki de en önemlisi, AB uyum süreci çerçevesinde kurulan “kalkınma ajanslarıdır”. Kalkınma ajansları ile Türkiye’deki bölgelerarası eşitsizliğin giderilmesi ve böylece stratejik bir bölgesel kalkınma planının hayata geçirilmesi amaçlanmaktadır.

Bu çalışmada, yukarıda verilen bilgiler ve belirtilen hususlar bağlamında, Türkiye’deki kalkınma ajanslarının bölgesel kalkınmada oynadığı rol değerlendirilecektir. Cevabını arayacağımız sorular genel olarak şunlardır: Acaba kalkınma ajansları bölgesel kalkınma konusunda etkin rol oynayabilmekte mi? Türkiye’deki kalkınma ajansları özgün ve genelleştirilebilir politikalar geliştirebiliyorlar mı? Yapısı ve kuruluşu itibariye, kalkınma ajansları hangi dezavantajlara veya eksikliklere sahip? Kalkınma ajanslarının bir geleceği var mı?

Anahtar Kelimeler: Kalkınma, Bölgelerarası Eşitsizlik, Türkiye’de Kalkınma Ajansları.

DEVELOPMENT AGENCIES AND REGIONAL DEVELOPMENT IN TURKEY

ABSTRACT

The differences between interregional development levels in Turkey stand out prominently. As well as some factors, which take part on this issue, mainly political - administrative policies have caused this case. Nevertheless, on the other hand, various structural changes and transformations have occurred in Turkey for elimination of inequality and for development while new formations are being implemented. One of these formations is clearly the “development agencies”, which are formed within the framework of EU harmonization process. Elimination of interregional inequalities in Turkey and thus actualisation of a strategic regional development plan are targeted through the development agencies.

In this study, the role played by development agencies in Turkey in regional development will be assessed within the context of the aforementioned information and issues. The questions we will try to answer are mainly as follows: Can development agencies take an efficient role in the issue of regional development? Can development agencies in Turkey develop unique and generalizable policies? What are the disadvantages and deficiencies of development agencies in terms of their structures and organization? Do development agencies have a future?

Key Words: Regional Development, Interregional Disparities, Development Agencies.

GİRİŞ

Ekonomik büyüme ve kalkınma, tüm ülkelerin en önemli ve öncelikli hedeflerindendir. Bu amaçla, ülkede üretilen tüm mal ve hizmetlerin en etkin şekilde kullanılması ve bölgelerarası gelişmişlik düzeyleri arasındaki farkların azaltılması gerekir. Nitekim büyüme ve kalkınma olguları bir bütünü ifade eder ve belirli bölgelerin az gelişmiş olması, ülkenin toplam ekonomik büyüme oranlarını ve kalkınma düzeylerini etkilemektedir.

Hemen her ülkede, gelişmiş, belirli bir merkez ve onun etrafında gelişmekte olan veya az gelişmiş bölgeler bulunmaktadır. Bu bağlamda, merkez etrafında yoğunlaşan sosyal-ekonomik faaliyetler, "merkez ile çevre" diye tabir edebileceğimiz bölgelerarası gelişmişlik düzeyleri arasındaki farklılıkların giderek artmasına neden olmuştur. Söz konusu bölgesel farklılıkların giderilmesi ve ülkenin genelinde bir eşitlik sağlanması amacıyla ise, ülkeler, farklı çözüm yolları aramakta ve bu süreçte farklı politikalar izlemektedirler.

ABD ve Avrupa ülkelerinde bölgelerarası gelişmişlik farklarının yüksekliği, bölgesel kalkınma araçlarının bir kez daha gözden geçirilmesini gerekli kılmıştır. Yeni yönetim mekanizmaları ve kalkınmanın yeni dinamikleri, bölgesel kalkınmanın tanımını, stratejilerini, müdahale biçimlerini, aktörlerini, örgütlerini ve kurumsal yapılarını değiştirmiş ve Bölgesel Kalkınma Ajansı (BKA) olarak ifade edilen bir örgütsel gelişimi beraberinde getirmiştir (Çelikkol, 2014: 327-328).

Bu bağlamda, Türkiye'deki bölgelerarası gelişmişlik farklarının azaltılması ve kalkınma adına, ABD ve Avrupa'da sayısı gittikçe artan "Bölgesel Kalkınma Ajansları"nın ülkemizde de kurulması mümkün olmuştur. Her ne kadar görece yeni kuruluşlar olsa da, kalkınma ajanslarının faaliyetlerinin incelenmesi ve kuruluş amaçlarına ne derece uygun hareket ettiklerinin araştırılması, önemli bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda verilen bilgiler ve değinilen hususlar doğrultusunda, bu çalışmada, ilk olarak dünyada ve Avrupa'da Bölgesel Kalkınma Ajanslarının tarihçesine değinilecek ve sonrasında Türkiye'deki Bölgesel Kalkınma Ajanslarının durumu ele alınacaktır. Bu bağlamda, Türkiye'deki kalkınma ajanslarının kuruluşu ve yapısı ile yürüttükleri faaliyetler incelendikten sonra, elde edilen bilgilerden hareketle mevcut sorunlar ve tartışmalar üzerine bir değerlendirmede bulunulacaktır.

Bölgesel Kalkınma Ajanslarına Tarihsel Bir Bakış

Bölgesel Kalkınma Ajansları'nın ilk ortaya çıkışı Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşanan ve etkisi tüm dünyaya yayılan ekonomik kriz (1929) dönemine kadar uzanmaktadır. Bu dönemde ortaya çıkan mekânsal eşitsizlikler ve sektörel alanlardaki açmazlar, özellikle krizden etkilenen ülkelerde bölgesel programları gerekli hale getirmiştir. Nitekim Amerika'da 1929 ekonomik krizinden diğer bölgelere göre daha fazla etkilenen Tennessee Vadisi'nde (Tennessee Valley Authority) 1933 yılında başlatılan bölgesel kalkınma programı, böyle bir gerekliliğin sonucu ve tarihte bilinen ilk BKA örneği olmuştur (Dede, 2009: 3).

TVA ülkenin görece yoksul sekiz güney eyaletinin kalkındırılması amacıyla oluşturulmuş bir bölgesel kalkınma programıdır. Bu çalışmada, Tennessee Nehrinin doğal kaynaklarının geliştirilmesi, kullanılması, bölgenin ekonomik ve sosyal açıdan kalkınması hedeflenmiş ve uygulama amaçlarına ulaşmıştır (Baykal, 2010: 44-45).

Diğer yandan, II. Dünya Savaşı'nın yıkıcı etkileri ve sonrasında yaşanan hızlı teknolojik gelişmeler, Avrupa Kıtası'nın Batı ülkelerinde de bölgesel farklılıkların yaşanmasına neden olmuştur. İngiltere, İskoçya ve Galler'de eski sanayilerin çökmesi sonucu bu bölgelerde görülen yeniden yapılanma problemi; Fransa'da, özellikle Paris ve çevresinin diğer bölgelerin toplamından daha iyi ve ileri bir performans sergilemesi; İtalya'da kuzey-güney ayrımının iki farklı dünya yaratacak şekilde belirginleşmesi gibi sorunlar Avrupa ülkelerinde bölgesel kalkınmaya yönelik politikaların oluşturulmasına neden olmuştur (Köse ve Konur, 2011: 100). Bu gelişmeler ile birlikte, ulusal kalkınmanın yerini bölgesel kalkınma çabaları almaya başlamıştır. Artık yeni bölgecilik anlayışında, geleneksel bölgesel gelişme yöntemleri ve araçları da farklılaşmaya başlamıştır (Karaca, 2013: 46). Bu bağlamda Bölgesel Kalkınma Ajansları, yeni bölgesel gelişme paradigması çerçevesinde, bölgesel gelişmenin sağlanması için tasarlanmış bir araç olarak kabul edilmiştir (Köse ve Konur, 2011: 97).

Yukarıda değinilen gelişmeler doğrultusunda, Avrupa’da, Bölgesel Kalkınma Ajansları, ilk olarak 1950 ve 1960’lı yıllarda merkezi hükümetin öncülük ettiği kalkınma programlarına bilgi temin etmek, bu planların uygulanmasını ve izlenmesini denetlemek üzere kurulmuşlardır. Avusturya, Belçika, İrlanda ve Fransa BKA’lar ile ilk kez 1950’li yıllarda tanışırken, Almanya, Hollanda, İngiltere ve İtalya 1960’lardan sonra; Yunanistan, İspanya, Finlandiya ve Danimarka ise 1980’lerde tanışmıştır. BKA’lar, 1980’lerde yaygınlaşan kamu işletmeciliği anlayışı ve küreselleşme ile artan yerel rekabetle birlikte, özel sektörün ve yerel aktörlerin bölgesel kalkınma sürecine aktif katılımını sağlamakla görevlendirilmişlerdir (Özen, 2005: 4).

Bugün özellikle Avrupa Birliği oluşumu sonrası, ülkeler içinde belirgin “Bölgeler” en önemli birimler olarak ortaya çıkmıştır. Genel politika eğilimi ise bölgelerin ekonomik gelişme politikaları açısından gittikçe özerkleşmesi ve yabancı yatırımcıları bölgelerine çekmek amacıyla sağlıklı bir bölgelerarası kalkınma yarışına katılmaları doğrultusundadır. Bir bölgenin gelişmesinin, diğer bölgelerle rekabetçi bir yarışa girmesiyle mümkün olabileceği düşüncesine dayanan bu anlayış gereği, dünya genelindeki bütün bölgeler kendi kalkınma örgütlerini kurmaktadır (Dede, 2009: 3-4).

Ancak diğer yandan, BKA’lar Amerika Birleşik Devletleri ve Birleşik Krallık gibi Anglo Sakson ülkelerde yönetim anlayışına örnek olacak şekilde yarı özerk ve özel sektörle birlikte kurulmuşlardır. Japonya ve Fransa gibi ülkelerde ise GAP İdaresi benzeri yapılanmalar, Bürokrasinin ve kamu kuruluşunun egemen olduğu, sorunlu bölgelerle ilgili olarak sadece ekonomik kriterleri değil, sosyal kriterleri ve işsizlikle ilgili sorunları da dikkate alan kuruluşlardır. Birliğin oluşması ve küreselleşme süreci ile birlikte Avrupa ve dünyadaki bu kuruluşlar, Angolo-Sakson örneği daha olgunlaştırılarak AB içinde Ulusal Merkezi yönetime bağlı, bürokratik, ulusal ekonominin büyümesinde bölgesel eşitliğin önemsendiği bir yapıdan **Pazar ekonomisine entegre** ve **küreselleşme uyumlu** yönetimsel bir yapıya dönüştürülmektedirler (Hasanoğlu ve Aliyev, 2006: 88).

Türkiye’deki Bölgesel Kalkınma Ajansları

İlk olarak 1930’lu yıllarda ABD’de kurulan ve daha sonraları diğer ülkelerde örneklerine rastlanan BKA’lar, 1980’lerden sonra neoliberal politikaların etkisiyle devletlerin etkin rolünün azalması ve yerelin önem kazanmasıyla hızla yayılmışlardır. Türkiye’de AB’ye uyum sürecinde ve kamu yönetiminde yeniden yapılanma ve dönüşüme paralel olarak 2000’li yıllarda gündeme gelen BKA’lar (Taşlıyan ve Korkmaz, 2012: 366), 5449 sayılı Kanunun, 25.01.2006 tarihinde TBMM Genel Kurulunda görüşülerek kabulü ve 08.02.2006 tarihli ve 26.074 sayılı Resmi Gazetede de yayımlanarak yürürlüğe girmesi ile “Kalkınma Ajansları” adı ile kurulmuştur. Kanuna göre Kalkınma Ajansları’nın amacı, “kaynakların yerinde ve etkin kullanımını sağlamak ve yerel potansiyeli harekete geçirmek suretiyle, ulusal kalkınma plânı ve programlarda öngörülen ilke ve politikalarla uyumlu olarak bölgesel gelişmeyi hızlandırmak, sürdürülebilirliğini sağlamak, bölgeler arası ve bölge içi gelişmişlik farklarını azaltmak” olarak ifade edilmiştir (Arslan, 2010: 85). Şu an itibarıyla Türkiye’de 26 kalkınma ajansı faaliyette bulunmaktadır (www.abgs.gov.tr).

5449 sayılı “Kalkınma Ajanslarının Kuruluşu, Koordinasyonu ve Görevleri Hakkında Kanun”a göre, ajansın görev ve yetkileri şu şekilde özetlenebilir (resmigazete.gov.tr):

- Yerel yönetimlerin planlama çalışmalarına teknik destek sağlamak.
- Bölge plan ve programlarına uygun olarak bölgenin kırsal ve yerel kalkınma ile ilgili kapasitesinin geliştirilmesine katkıda bulunmak ve bu kapsamdaki projelere destek sağlamak.

- Bölgesel gelişme hedeflerini gerçekleştirmeye yönelik olarak; kamu kesimi, özel kesim ve sivil toplum kuruluşları arasındaki işbirliğini geliştirmek.

- Bölgenin kaynak ve olanaklarını tespit etmeye, ekonomik ve sosyal gelişmeyi hızlandırmaya ve rekabet gücünü artırmaya yönelik araştırmalar yapmak, yaptırmak, başka kişi, kurum ve kuruluşların yaptığı araştırmaları desteklemek.

- Bölge illerinde yatırımcıların, kamu kurum ve kuruluşlarının görev ve yetki alanına giren izin ve ruhsat işlemleri ile diğer idarî iş ve işlemlerini, ilgili mevzuatta belirtilen süre içinde sonuçlandırmak üzere tek elden takip ve koordine etmek.

- Yönetim, üretim, tanıtım, pazarlama, teknoloji, finansman, örgütlenme ve işgücü eğitimi gibi konularda, ilgili kuruluşlarla işbirliği sağlayarak küçük ve orta ölçekli işletmelerle yeni girişimcileri desteklemek.

- Ajansın faaliyetleri, malî yapısı ve ajansla ilgili diğer hususların güncel olarak yayınlanacağı bir internet sitesi oluşturmak.

Türkiye’de gelişmiş AB ülkelerine göre daha fazla bölgesel sosyal ekonomi politikalarına ihtiyaç duyulduğunu görüyoruz. Çünkü Türkiye’de bölgeler arası gelişmişlik düzeyleri arasındaki farklar, diğer AB üye ve aday ülkelerinden daha fazla dikkat çekmektedir. GSYİH’den alınan pay, okuryazarlık oranı, istihdam oranı, ortalama yaşam süresi, sağlık hizmetler ve altyapı yatırımları açısından oldukça büyük bölgesel farklılıklar bulunmaktadır. Bunlar, aynı zamanda şu anda Türkiye’nin sosyal sorunlarının da sebep ve sonuçlarını oluşturmaktadır (Özer, 2012: 59).

Türkiye’deki Kalkınma Ajanslarının Sorunları ve Tartışmalar

Günümüz kapitalizminin kalkınma ve ulus-altı bölge coğrafyalarına yönelik söz konusu ilgisi Türkiye’de de ifade bulmuş ve “küresel ekonomiye” eklenme girişimlerinin temel başlıklarından biri “bölgesel kalkınma” olmuştur (Gündoğdu, 2012: 268). Dolayısıyla, kalkınma ajanslarının izledikleri politikaların, gerçekte az gelişmiş bölgelerin kalkınmasının sağlanması olduğunu söyleyebilmek oldukça güçtür. Asıl amaç, kapitalist sistemin ihtiyaç duyduğu sermaye birikim döngüsünü sağlamak ve bu doğrultuda da var olan engelleri ve sınırları kaldırmak olmuştur. Nitekim Türkiye’de AB hibelerinden yararlanmak üzere kurulan bu ajansların kullanacağı hibe ve fonların yönlendirileceği alanların tespitinde, ülkemizin ulusal çıkarları yerine AB ve diğer uluslararası sermaye kuruluşlarının ilkeleri ve önceliklerinin daha etkili olmaktadır (Yılmaz, 2010: 192).

Küreselleşme sürecinde ulus devletin aşınmasını, "yerelliklerin ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi için bir fırsat olarak" gören yerelleşme yaklaşımları açısından bakıldığında yerelin öne çıkması, demokratikleşmeden çok, kentlerin rekabetçi ortamda küreselleşen iktisadi düzene nasıl ekleneneceği sorusu ile ilişkilidir (Karasu, 2009: 6-7).

Ajanslar, bölgesel eşitsizlikleri derinleştiren, bölgeler arası rekabete dayanan bir kalkınma anlayışını, yerel sermaye ile küresel sermayeyi buluşturarak ve piyasa çıkarlarını egemen kılarak hayata geçirmektedir. Bu bağlamda ajans modelinin getirilmesinin amacı *sermayenin serbest hareketidir*. Ajanslar sayesinde küresel sermaye, ulusal devlet sınırlarına takılmadan, istediği bölge ile ihtiyacına yönelik ilişkiler geliştirebilmektedir (Şinik, 2010: 132).

Türkiye’de ortaya çıkan bölgesel kalkınma yaklaşımı, ulus-altı bölge coğrafyasına yönelik uluslararası sermayenin, uluslararasılaşmış yerli sermayenin ve uluslararası pazarlara eklenmeye çalışan yerel sermayenin geliştirdiği üç farklı ölçeksel işbölümü stratejisinin güç ilişkileri bağlamında ortaya çıkardığı politik biçimdir. Bu bakımdan, ne teknik-organizasyonel bir yapılanma ne de yapısal bir düzenlemedir; aksine, güç mücadelelerinin biçimlendirdiği yeni bir devlet ölçeğidir. Dolayısıyla hem iş- bölümü ilişkilerinin çelişkilerine içkin hem de sermaye sınıf aktörleri arasında yeni çatışmalara gebe (Gündoğdu, 2009: 297)

Bu bağlamda, kuruluş amaçları arasında bölgeler arası gelişmişlik farklılıklarının azaltılması olan Kalkınma Ajansları'nın, kendini eşitsizlikler üzerinden var eden **küreselleşme sistemi (sermayenin uluslararasılaşma süreci)** içinde nasıl duracağı, bir yandan birbiriyle yarışan bölgeleri var ederken, diğer yandan bölgeler arasındaki farklılıkları nasıl eriteceği, merak konusudur (Cankorkmaz, 2011: 126).

Genel olarak değerlendirdiğimizde, yaşanan süreç, hem dışarıdan hem de içeriden sermaye birikim sürecinin sürekliliğinin arayışıdır. Bu arayış, dışarıdan zorunluluklar (EU, IMF, WB, WTO vs), içerden zorlamalar (TÜSİAD, TOBB, MÜSİAD, TÜRKONFED vs) ile gerçekleşmektedir. Mekânlar kendileri rekabet edemez; fakat birikim gücünü elinde tutanlar tarafından kurdukları ilişkiselliklerle (sermaye-sermaye, sermaye-devlet, sermaye-emek) mekânları hızla rekabete açabilmektedirler. Bunun için oluşturulan kamu-özel sektör işbirliğine dayalı kurumların başında Kalkınma Ajansları gelmektedir. Kalkınma Ajanslarının yönetim kurulunda sermaye birliklerin aktif oyuncular olarak yer almaları, işçi sendikalarının ve meslek birliklerinin dışarıda bırakılmaları eşitsiz güç ilişkilerinin açık göstergesidir. Öte yandan sürecin işleyişi için gerek duyulan emek gücünün yetiştirilmesi ve işe koşulmasını sağlayan eğitimin (ilköğretim, orta öğretim ve üniversiteleri) yeni koşullara uyumlu biçimde yeniden yapılandırılmaktadır. Bununla birlikte Türkiye'nin sosyo-ekonomik açıdan bölgeler arası eşitsizlik kaskasında yaşam kavgası veren emek güçlerinin gelişmemişliği, işsizliği ve çaresizliği kullanılarak daha kolay denetim ve kontrol altına girmeleri sömürüyü ve etnik temelli eşitsizliği de kuvvetlendirmektedir (Müftüoğlu, 2012: 113).

SONUÇ

Türkiye'de bölgesel dengesizliklerin azaltılması amacıyla uzun yıllardır bölgesel planlar hazırlanmaktadır. Doğu Anadolu'yu kalkındırmak, nüfus ve sanayi açısından aşırı bir biçimde yığılmanın yaşandığı Marmara'daki gelişmeyi denetim altına almak, geri kalmış ancak zengin kaynaklara sahip Güneydoğu Anadolu'yu geliştirmek için hazırlanan planlar buna örnektir. Diğer yandan, ulusal siyasette yaşanan kararsızlıklar, önceliklerin sürekli değişmesine ve böylece bölgesel kalkınma çabalarının başarısız olmasına neden olmuştur. Bu noktada sürdürülebilir bir planlama anlayışının olmasının önemi ortaya çıkmıştır.

Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde Türkiye, bölgesel gelişmeyi gerçekleştirmek için, AB'nin üye devletlere kullandığı teşvik fonlarından yararlanmak ve bölgesel politikalarının AB ile uyumlaştırmak için Bölgesel Kalkınma Ajanslarının kurulması gibi yeni bir uygulamanın içine girmiştir. Fakat bu kuruluşların geline süreçte bölgelerarası gelişme düzeyleri arasındaki farklılıkların giderilmesi konusunda katkılarının olmadığı görülmektedir. Çünkü kuruluş amaçlarında belirtildiği gibi BKA'ların asıl işlevleri hiçbir zaman bölgesel kalkınmanın sağlanması olmamıştır. Nitekim Türkiye'de bölgelerarası gelişmişlik farkları halen çok büyük boyutlardadır. Çeşitli göstergeler açısından, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Orta ve Doğu Karadeniz bölgeleri diğer bölgelere göre oldukça geri kalmış durumdadırlar. "Bölgesel kalkınma" sloganıyla kurulan Kalkınma Ajanslarının asıl amaçları, sermaye birikim sürecini ve sermayenin rahatça dolaşımını sağlayacak bir sistemi kurmak olmuştur.

Diğer yandan, küçük, etkin ve çekirdek bir teknik kadroyla çalışması öngörülen BKA'lar zamanla, sıradan bir Kamu İktisadi Kuruluşu (KİK) gibi, istihdam alanı olarak görülmeye başlanmıştır. Bunun yanında, BKA'ların, siyasi otoritenin ağırlığı yanında yerel dinamiklerin de katkısı ile hantal, siyasi müdahalelere açık, büyük ölçekli ve geniş kadrolu bir yapı haline gelme riski her geçen gün artmaktadır.

Sonuç olarak, bölgelerarası gelişmişlik düzeyleri arasındaki farklılıkların azaltılması ve bölgesel kalkınmanın sağlanması, BKA'ların öncülüğünde pek mümkün gözükmemektedir. Nitekim BKA'ların kurulma amaçları ve faaliyetleri ortadadır. Bu bağlamda, Türkiye'ye özgü bölgesel ve ulusal politikaların geliştirilerek yeni bir

yapılanma sürecinin önünün açılması, kanaatimizce mevcut sorunların aşılması konusunda daha doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

- Arslan, Erdal. (2010), "Kalkınma Ajansları ve Kalkınma Ajanslarının Türkiye Ekonomisine Beklenen Katkıları", Kamu-İş; Cilt: 11, Sayı:3.
- Baykal, Nazan. (2010), "Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Açısından Kalkınma Ajanslarının Misyonu: Kayseri Örneği", Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi.
- Cankorkmaz, Zühal. (2011), "Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları ve Bu Ajanslara Yönelik Eleştiriler", Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt:26, Sayı:1.
- Çelikkol, M. Mediha. (2014), "Bölgesel Kalkınma Ajansları: Sağlanan Desteklerin Bir İl Ölçeğinde Değerlendirilmesi", Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Sayı 39.
- Gündoğdu, İbrahim. (2012), "Sermayenin Bölgesel Kalkınma Eğilim(ler)i: Kalkınma Ajansları Yasası Üzerine Tarihsel-Coğrafi Materyalist Bir İnceleme", Praksis, Sayı: 19.
- Hasanoğlu, Mürteza., Aliyev, Ziya. (2006), "Avrupa Birliği ile Bütünleşme Sürecinde Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajansları", Sayıştay Dergisi, Sayı: 60.
- Karaca, Yakup. (2013), "Yönetişim Perspektifinden Kalkınma Ajansları: Ankara ve Güney Ege Kalkınma Ajansı Örnekleri", Adnan Menderes Üniversitesi, SBE, Yüksek Lisans Tezi.
- Karasu, Koray. (2009), "Yerelleşme Söylemi ve Bölgesel Kalkınma Ajansları", MEMLEKET SiyasetYönetim, Cilt: 4, Sayı: 11.
- Köse, Seyit., Konur, Fatih. (2011), "Avrupa Birliği ve Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Bölgesel Farkların Azaltılmasındaki Rolü ve Etkililiği: Ülke Deneyimlerinin Karşılaştırılması", Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Bahar 2011, Cilt:7, Yıl:7, Sayı:1.
- Müftüoğlu, B. Güler. (2012), "Türkiye’de Yeni Emek Denetim ve Kontrol Alanı: Kalkınma Ajansları", Çalışma ve Toplum Dergisi, 2012/2.
- Özen, Pınar. (2005), "Avrupa’da Bölgesel Kalkınma Ajansları", Tepav.
- <http://www.tepav.org.tr/tur/admin/dosyabul/upload/bolgeselkalkinmabilginotu.pdf> (Erişim Tarihi: 25.01.2015). 11
- Özer, M. Akif. (2012), "Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Ajanslarının Sosyal Ekonomik İşlevleri", Kamu-İş; Cilt:12, Sayı:2.
- Şinik, Bilal. (2010), "Anayasa Mahkemesi Kararı Işığında Türkiye’de (Bölge) Kalkınma Ajansları", Yıldız Teknik Üniversitesi, MEGARON, Cilt: 5, Sayı: 3.
- Taşlıyan, Mustafa., Korkmaz, Hatun. (2012), "Kalkınma Ajanslarının Bölgesel Sorunların Çözümünde ve Kalkınmadaki Önemi ve Katkıları: DOĞAKA, İKA ve ZEKA Örnekleri", Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İİBF, II. Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sempozyumu, Yönetim-Ticaret-Siyaset Bildiriler Kitabı, KSÜ Basımevi.
- Yılmaz, Ali. (2010), "Kalkınma Ajansları ve Yerel Yönetişim", Türk İdare Dergisi, Sayı: 466.
- <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=45921&l=1> (Erişim Tarihi: 26.03.2017).
- <http://www.planlama.org/index.php/tuerkiyede-boelgesel-kalknma-ajanslar/kalknma-ajanslarna-yoenelik-tartmal-konular-ve-eletirel-yaklamlar> (Erişim Tarihi: 02.04.2017).
- <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/02/20060208-1.htm> (Erişim Tarihi: 25.03.2017).

BANKA VE MÜŞTERİ ARASINDA UZUN SOLUKLU İLİŞKİDE İLİŞKİSEL PAZARLAMA FAKTÖRÜ

Seyfettin Ünal

Dumlupınar Üniversitesi-İİBF- İşletme Bölümü

Murat Demir

AlbarakaTürk bankası

ÖZET

Diğer etkilerinin yanısıra, küreselleşme müşteri ihtiyaç ve beklentilerinde değişimi de beraberinde getirmiştir. Satıcıya bağımlılıktan kurtulan müşteri, sorgulayıcı ve arza yön veren bir aktör haline gelmiştir. Bu sebeple satıcı, klasik pazarlama anlayışının, müşteri ihtiyacına cevap veremediği gibi kendisinin kârlılık, verimlilik gibi beklentilerine de cevap veremediğini farketmiştir. Öyle ki, klasik pazarlama günümüzde yerini ilişkisel pazarlamaya bırakmıştır. Bu çalışma, banka-müşteri ilişkisinde uzun soluklu bir iş ilişkisinin oluşturulmasında, ilişkisel pazarlamanın yerini ve konumunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Halihazırda konunun, bankacılık sektöründe diğer sektörlerdeki kadar araştırmaya konu olmadığı görülmektedir. Beş farklı ildeki beş şubede 100 banka müşterisi üzerinde yürütülen bir anketle gerçekleştirilen çalışmanın, öncü bir nitelik taşıdığı düşünülmektedir. Müşteri örnekleme rassal olarak oluşturulmuştur. Banka yöneticilerinin tecrübelerine dayanarak, çalışmanın amacına yönelik 10 kriter oluşturulmuştur. Anketle, banka müşterilerinin beklentileri ve ilişkisel pazarlama davranışlarında hangi kriterlere odaklanılması gerektiği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Elde edilen bulgulara göre, oluşturulan 10 kriterden en yüksek değeri alan ilk ikisi, sırasıyla istikrarlı iyi fiyat sunumu ve uzun soluklu müşteri temsilcisidir.

Anahtar kelimeler: İlişkisel pazarlama, Bankacılık, Müşteri beklentileri

Jel kodları: G21, M31

THE ROLE OF RELATIONSHIP MARKETING IN DEVELOPING A SUSTAINABLE BANK-CUSTOMER RELATIONSHIP

ABSTRACT

Among its other impacts, globalization has brought about changes also in customer needs and expectations. Overcoming the long-lasting effects of supplier-dominant business environment, customer has become the questioning and leading player of today's business world. In turn, seller has realized that classical marketing approach is able to respond neither customer needs nor such business goals as profitability and productivity. Resulting from these, the classical marketing notion has been replaced by relationship marketing. In this regard, the main emphasis given on the constitution of a long lasting business affair, this study aims to explain the role of relationship marketing in bank-customer relations. Thus far, relationship market in the banking sector has not been attracted much attention. This makes the study a pioneering one and contributes to its originality. The study is conducted via a questionnaire on 100 customers of a bank in its five branches in five different provinces of Turkey. The sample of customers is subject to random selection. For the purpose, 10 criteria are set up based on bank managers' experiences. By the questionnaire, the basic intent is to identify the expectations of bank customers hence to determine primary relationship marketing criteria to focus on. The findings indicate that the top two criteria with the highest scores are "consistently best price offering" and "persistent customer representative", respectively.

Key Words: Relationship marketing, Banking, Customer expectations

Jel classifications: G21, M31

Giriş

Türkiye’de halen ticaret bankaları, yatırım bankaları ve katılım bankalarından oluşan bir bankacılık sektörü olmakla birlikte, sektörün ağırlığı ticari bankalardan oluşmaktadır. Ülkemizde banka dışı finansal araçların yeterince geliştiği söylenemez. Borsa İstanbul’un görece kısa bir geçmişi olduğu, ülkemizin sermaye birikiminin yeterli düzeyde olmadığı dikkate alındığında, sermaye piyasalarının henüz yeni gelişmeye başladığı söylenebilir. Dolayısıyla bankacılık sektörü ülkemizde finansal sistemin temelini oluşturmaktadır. Bankacılık sistemi ise uzun geçmişine rağmen yakın tarihe kadar kırılgan bir yapı arz etmekteydi. Söz konusu kırılgan yapı kriz olarak yansıyan testlerden geçmiştir. Artık çok sayıda fakat zayıf bankadan oluşan bir bankacılık sisteminin yerini, daha az sayıda fakat güçlü ve yabancı bankaların da dâhil olduğu bir sistem almaya başlamıştır.

İlişkisel pazarlama günümüzde henüz üzerinde karar kılınmış ortak bir tanımlamaya sahip bir kavram değildir. Bununla birlikte birçok işletmenin ilişkisel pazarlama adı altında birbirinden farklı faaliyetleri bulunmaktadır. Bugün her ne kadar tanımlama kargaşası yaşansa da pazarlamanın geldiği en ileri seviye olduğu konusunda ciddi bir kesimin fikir birliği mevcuttur.

İlişkisel pazarlama terimi ilk olarak 1970’lerde Jackson’ın endüstriyel pazarlamaya ilişkin projesinde, işlemel (transactional) pazarlamaya karşıt olarak kullanıldığı görülmektedir. Jackson, daha sonra, 1985 yılında yayınladığı kitabında ilişkisel pazarlama kavramını ele almaktadır. Hizmet sektörü açısından ise, ilişkisel pazarlama terimi ilk kez 1983 yılında Berry tarafından ABD’de kullanılmıştır (Özdemir, 2007).

Başlangıçta da belirtildiği gibi, ilişkisel pazarlamaya ilişkin pek çok tanımlama yapılmış olup; bunlardan bazıları şu şekilde örneklendirilebilir. Grönroos’a (1996) göre ilişkisel pazarlama müşteri istek ve ihtiyaçları doğrultusunda kâr elde etme amacıyla uzun dönemli ilişkiler kurulması, bunların artırılarak sürdürülmesidir. Kotler vd. (2007) ise, ilişkisel pazarlamayı; müşteriler, tedarikçiler ve dağıtım kanalı üyeleri ile uzun vadeli ve karşılıklı tatmin edici ilişkiler kurma, onların uzun süreli tercih ve işlemlerini kazanma ve her birini işletmenin bir üyesi/paydaşı olarak görme ve bunu hissettirmeyi amaçlayan bir anlayış olarak tanımlamaktadır.

Morgan ve Hunt’a (1994) göre, ilişkisel pazarlama, tüm pazarlama faaliyetlerinin başarılı ilişkisel alışverişler oluşturmaya, geliştirmeye ve sürdürmeye dayandırılması anlamına gelir. Nevin’in (1995) tanımlaması, “*İlişkisel pazarlama, işbirliğine dayalı çalışmalar vasıtasıyla değer yaratabilmek için, belirlenmiş müşteriler, satıcılar ve rakiplerle ilişki geliştirmeye yönelik faaliyetlerdir*” şeklindedir.

Son olarak, Willenborg’a (1999) göre ise, ilişkisel pazarlama; işletmelerin, müşterileri ve ilişki içinde bulunduğu diğer gruplarla, karşılıklı bağlılık, işbirliği ve uzun dönemli kâr elde etmek amacıyla, her iki tarafın da kazanması için geliştirilen bir pazarlama stratejisidir. Birçok tanımlama yapılmasına karşın, Grönroos’un tanımlamasının daha çok kabul gördüğü ve diğer pek çok tanımlamaya ilham kaynağı olduğu görülmektedir. Bu çalışmada da, söz konusu tanımlama tercih edilmektedir.

Finans sektörü, hizmet sektörünün alt sektörlerinden birisidir. Bankalar ise, finansal hizmetler sektörünün en köklü aktörleridir. Çalışmada, ilişkisel pazarlamanın bankacılık sektöründeki bir uygulaması ele alınmaktadır. Banka müşterilerine uygulanan anketlerden elde edilen veriler değerlendirilmektedir. Takibeden bölümde konuya ilişkin literatür incelemesi sunulmakta olup; ardından ilişkisel pazarlama kavramının bankacılık sektörüyle olan bağına değinilecektir. Veri ve yöntemin sunulduğu üçüncü bölümden sonra, dördüncü bölümde araştırma bulguları sunulmaktadır. Çalışma sonuç bölümüyle sonlanmaktadır.

Literatür İncelemesi

İlişki pazarlamasının ve beraberinde gelişen müşteri ilişkileri yönetiminin soyut ve ölçülebilmesi mümkün olmayan bir kavram olduğu düşünülmektedir. Fakat müşteri odaklı düşünce kültürünü uygulamalarında birinci sırayı yerleştirmek isteyen işletmelerin yapması gerekenler arasında iş süreçlerinin tanımlanması, bunların ölçümlenecek düzeye getirilmesi ve yönetilmesi gelmektedir. İlişkisel pazarlamayı bu kadar önemli duruma getiren, rekabetin değişen yüzüdür (Gökaliiler, 2004).

Pazarlamanın geçirdiği evrim neticesinde geleneksel pazarlamaya bakış açısının ötesinde, ilişkisel pazarlama yeni portföy ediniminin ötesinde mevcut portföyün iyi işlenmesini hedefler ve bu portföyde sağlanan faydayı artırma çabalarının tamamıdır. Literatürde ilişkisel pazarlamanın üzerinde sıklıkla durulan yönü, müşteri ilişkilerinde uzun vadeli ilişki ve devamlı memnuniyet unsurları olarak ön plana çıkmaktadır.

Izquierdo vd. (2005) ilişkisel pazarlama faaliyetlerini üçe ayırarak incelemektedir. Bunlar; "müşterileri etkilemeye yönelik olanlar", "müşterileri elde tutmaya ve bağlılık yaratmaya yönelik olanlar" ve "ilişkileri sürdürmeye yönelik olanlar" şeklindedir. Selvi'nin (2007) ifadesiyle; ilişkisel pazarlama, birçok hizmet işletmesinde müşteri ilişkilerini cazip hale getirmek, sürdürmek ve arttırmak için yapılan pazarlama çalışmalarıdır. Var olan müşterilere hizmet etme ve satış yapmak uzun dönemde pazarlamanın başarılı olabilmesi için en az yeni müşteriler edinmek kadar önemlidir. Önemli olan bir diğer husus ise; iyi hizmet etmek ilişkiyi korumak için, iyi satış yapmak ise ilişkiyi arttırmak için gereklidir.

İlişkisel pazarlamanın taşıdığı bir takım özellikler şu şekilde sıralanabilir (Tomer, 1998):

1. İlişkisel pazarlama, alıcı ile satıcı arasında bir bağ oluşturmak ve sürdürmek amacıyla zaman, enerji ve dikkat yatırımı gerektirir.
2. İlişkisel pazarlamada, alıcı ile satıcı arasında birbirleri ile iş yapmak için karşılıklı taahhüdü gerektiren bir ortaklık vardır ve böylece her iki grup da kısa süreli finansal kazançlar elde etmeyi sağlayacak alternatif ticari fırsatlardan uzak dururlar.
3. İlişkisel pazarlama; satıcının, iş ve müşteri stratejisinin önemli bir parçasıdır.
4. İlişkisel pazarlama tedarikçi ve müşteri arasında sürekli bir iletişim gerektirir.

Bu iletişim müşteri ihtiyaçlarını öğrenmeye ve bu ihtiyaçları karşılayacak ürün veya hizmet gelişimine olanak tanır. Bu ise, sürekli bir ürün uyarlamaya işaret etmektedir.

Hizmet pazarlama üzerine gerçekleştirilen çalışmaların bulguları, rekabet üstünlüğünü yakalamak ve sürdürmek için işletmelerin müşterileriyle uzun dönemli ilişkiler geliştirmesi gerektiğine işaret etmektedir (Gummesson, 1994). Bu sonuçlar, hizmet işletmelerinin yöneticilerinin eski yöntemleri bir tarafa bırakarak, operasyonel ve stratejik anlamda yeni iş yapma yöntemlerini adapte etmeleri gerektiğini göstermektedir. Modern ekonomilerde hizmetler sektörünün ağırlığı her geçen gün artış göstermektedir. Diğer taraftan, hemen her sektörde rekabetin küresel boyuta taşındığı günümüz dünyasında, özellikle bankacılık gibi hizmetler sektöründe faaliyet gösteren firmalar için pazar payını artırmak hatta korumak için yoğun bir çaba söz konusudur. Sektörde sürekli olarak gözlenen liberalizasyon, birleşme, satınalma ve rekabet, bankaları müşterileri ile uzun dönemli ilişkiler oluşturmaya itmektedir (Zineldin, 1996).

Raddon (1985) potansiyel müşterilerin, ihtiyaç duydukları bütün finansal hizmetlerin sağlanmasında tek bir hesap yönetmeniyle çalışmak istediklerini ortaya koymaktadır. Allen (2000) bu beklentinin özellikle kurumsal müşteriler için önemli

olduğunu, zira kurumsal bankacılıkta ilişki yönetmeni bir müşterinin bankaya bağlanması noktasında hayli önemli bir role sahip olduğunu ifade etmektedir. Raddon'un (1985) çalışmasında ulaştığı sözkonusu sonuca, bizim çalışmamızın bulgularında da rastlanmıştır. Abeysekera & Wickramasinghe (2013) müşteri oryantasyonu ve ilişkisel pazarlamanın bileşik etkilerini Sri Lanka'daki kurumsal bankacılık sektörü üzerinde incelemektedir. Yürüttükleri anket çalışmasından elde ettikleri bulgular sözkonusu iki kavram arasında anlamlı bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır. Bu sonucun, sektörde rekabetçi avantaj elde etme noktasında, fiyat dışında farklı etkenlerin bulunduğuna işaret ettiği ifade edilmektedir.

Bankacılık Sektörü ve İlişkisel Pazarlama

Bankalarca yürütülen ilişkisel bağlarla müşteri algılamaları ve davranışları arasındaki ilişki hakkında bir hayli bilgi mevcuttur. Bununla birlikte ilişkisel pazarlamanın temel taşlarının, müşteri itibarı ve süreç uyumu olduğu ve bunların her ikisinin de günümüzde ticari bankalar açısından dikkate değer bir önem arz ettiği ileri sürülmektedir. Fakat ilişkisel pazarlamanın bu gereksinimleri yerine getirip getiremediği ve ilişkisel pazarlamanın arkasında yatan bu temel kavramların perakende banka sektöründeki temel aktörlerce nasıl uygulamaya konulacağı henüz tam anlamıyla açıklığa kavuşturulamamıştır (Er ve Cengiz, 2009). Günümüz dinamik iş dünyasında, bilhassa da ileri teknoloji kullanımının hayli yoğun olduğu bankacılık sektöründe konuya ışık tutacak çalışmalar kız kesmeden sürmektedir.

Bankacılık sektöründe ilişkisel pazarlama faaliyetleri çerçevesinde sadık müşteriye minimum maliyet uygulandığı görülmektedir. Bu uygulama yapılırken elbette fayda/maliyet dengesi gözetilmektedir. Yüksek rekabet ortamında ve sektör rol sahiplerinin çokluğu müşteriye elinde tutmayı zorlaştırmaktadır. Bu sebeple özel fiyatlama uzun vadeli ilişkinin olmazsa olmazlarından durumuna gelmiştir. Uzun vadede indirimli fiyat uygulaması, sürdürülebilirliği zor bir durum olup; zaman zaman ortaya çıkacak aksi durumları göğüslemek için yine ilişkisel pazarlamanın unsurlarından olan; sıcak ilişki kurma, operasyonel avantajlar sunarak müşterinin sadakatini yok etmeden bağlı koruma amaçlanmalıdır.

Günümüzde ilişkisel pazarlama uygulamalarında teknolojinin katkısı ve yeri çok önemlidir. Zira müşterilerle her an temas sağlayan telefon görüşmelerinin ötesinde bizzat bankaların merkez yönetimlerince takip edilen ve yönetilen kısa mesajlar, sosyal medya mesajları ve reklâm yayınları müşteriler açısından sıradan bir hal almıştır ve standart uygulama olarak bu konularda beklenti süreklidir.

İhtiyacın doğmadığı anlarda güven sağlamaya yönelik butik bankacılık olarak nitelendirilen özel ilgi ihtiyacın doğduğu anlardaki açıkları da kapatabilecektir. Teknolojinin katkısı bu konularda daha belirgin hal almaktadır. Doğum günü, evlilik yıldönümü gibi özel gün kutlamaları, kişiye özel fiyat ve imkânların ihtiyacın doğmadığı anda bile müşteriye gerek sosyal medya gerek kısa mesaj yoluyla iletilmesi butik bankacılık örneklerindendir. İlişkisel pazarlama faaliyetlerinin amaçları aşağıdaki gibi özetlenebilir:

- Müşterileri iyi tanımak,
- Müşterin ihtiyaçlarını iyi tanımak,
- Müşterilere ulaşarak ticari getiriye maksimize edecek kanalları tespit etmek,
- Müşterilerle teması artırarak maksimum katma değeri elde etmek,
- Müşterilerin sadakatini artırmak,
- Uzun vadede sürdürülebilir ve istikrarlı olarak büyüyen portföy sahibi olmak.

3. Veri ve Yöntem

Çalışmanın amacı bankacılık sektöründe müşterinin uzun vadeli ilişki kurmasına nelerin etki ettiğini belirleyip sektör pazarlamasına ışık tutmaktır. Bu amaçla, aynı bankanın Türkiye'nin 5 farklı coğrafi bölgesinden 5 farklı ildeki şubelerinde, rassal

olarak seçilmiş toplam 100 kişilik bir müşteri örneğine anket uygulanmıştır. Örneği oluşturan müşteriler, farklı lokasyonlarda yaşayan, farklı tahsil düzeylerinde, her iki cinsiyetten de bireylerin bulunduğu ve banka çalışmaları ile ilgili her hangi bir kısıt veya kriter bulunmaksızın anket uygulanmış kişilerdir. Anketler 28 Kasım 2016 ile 1 Aralık 2016 tarihleri arasında, aynı bankanın Adana, Ordu, İzmir, Bursa ve Eskişehir illerindeki şubelerinde, her bir şubeden 20'şer örnekleme uygulanmıştır. Araştırma verilerinin değerlendirilmesinde SPSS programından faydalanılmıştır. Örneği oluşturan bireylere, belirlenmiş 10 kriteri kendi süzgeçlerinden geçirerek; uzun vadede bir banka ile ilişki kurmalarında, belirleyici olma derecelerine göre puan vererek sıralamaları istenmiştir. Söz konusu kriterlerin belirlenmesinde bankacılık konusundaki genel bilgi birikimi ve tecrübelerden yola çıkılmıştır. Ankette yer alan 10 kriter aşağıdaki şekilde sıralanmaktadır:

1. Bankamda uzun soluklu bir müşteri temsilcisi isterim.
2. Önemli olan işimin görülmesi olup, muhatap önemli değildir.
3. İstikrarlı olarak iyi fiyat/maliyet/limit sunulması.
4. Şubeye gitmeden butik olarak hizmet verilmesi en önemlisidir.
5. Marka değeri benim için temel kriterdir.
6. Şubenin yakın mesafede olması.
7. Müşteri temsilcim ile iletişimimin üst düzey olması yeterli değildir. Aynı zamanda Şube Müdürü/Yöneticisinin de özel ilgisi şarttır.
8. Ürün çeşitliliği banka ile uzun vadeli ilişki için ilk sırada gelir.
9. Reklamlar, banka ile uzun vadeli ilişki kurmamda hatırlatıcı etkiye sahiptir.
10. Teknoloji sunumunda bankacılık sektörünün öncülerinden olması.

Bulgular

Anket uygulaması sonucunda, katılımcılarının %67'sini erkeklerin, %33'ünü kadınların oluşturduğu görülmüştür. Örneği oluşturanların %12'si ilk ve ortaokul tahsiline sahipken; lise mezunlarının oranı %36, lisans mezunlarının oranı %48, yüksek lisans mezunlarının oranı ise %4'tür. Doktora derecesine sahip hiç katılımcı olmamıştır.

Anket katılımcıları kriterleri, 1 ile 10 arasında puanlama yaparak en çok önem verdikleri kriterden en az önem verdikleri kriter doğru sıralamışlardır. Tablo 1'de, örneği oluşturan banka müşterilerinin 10 kriterle ilişkin verdikleri önem derecesini yansıtan değerler sunulmaktadır.

Tablo 1: Banka Müşterilerinin Kriterle Verdikleri Önem Dereceleri

	K1	K2	K3	K4	K5	K6	K7	K8	K9	K10
Geçerli	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Eksik	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ortalama	4.240	4.990	3.310	5.530	5.040	5.090	6.370	6.190	7.290	6.930
Maksimum	2.00	10.00	1.00	5.00	6.00	4.00	7.00	7.00	9.00	10.00

Anket sonuçlarında en az puan alan kriter en çok önem verilen kriter olup; 3. kriter olan "İstikrarlı olarak iyi fiyat/maliyet/limit sunulması" kriteri en önemli kriter olarak ön plana çıkmıştır. Bu kriteri 1. ve 2. kriterler izlemiştir. En az önem verilen kriter ise 9 numaralı "Reklamlar banka ile uzun vadeli ilişki kurmamda hatırlatıcı etkiye sahip" kriteridir. Söz konusu bulgular ışığında 10 kriterin aldıkları önem derecesine göre sıralaması aşağıdaki şekilde olmuştur:

1. İstikrarlı olarak iyi fiyat/maliyet/limit sunulması (3 numaralı kriter).
2. Bankamda uzun soluklu bir müşteri temsilcisi isterim (1 numaralı kriter).
3. Önemli olan işimin görülmesi olup, muhatap önemli değildir (2 numaralı kriter).
4. Marka değeri benim için temel kriterdir (5 numaralı kriter).
5. Şubenin yakın mesafede olması (6 numaralı kriter).
6. Şubeye gitmeden butik olarak hizmet verilmesi en önemlisidir (4 numaralı kriter).
7. Ürün çeşitliliği banka ile uzun vadeli ilişki için ilk sırada gelir (8 numaralı kriter).
8. Müşteri temsilcim ile iletişimimin üst düzey olması yeterli değildir. Aynı zamanda Şube Müdürü/Yöneticisinin de özel ilgisi şarttır (7 numaralı kriter).
9. Teknoloji sunumunda bankacılık sektörünün öncülerinden olması (10 numaralı kriter).
10. Reklamlar, banka ile uzun vadeli ilişki kurmamda hatırlatıcı etkiye sahiptir (9 numaralı kriter).

Bulguların ortaya koyduğu en çarpıcı sonuç, fiyat/maliyet/limit gibi ölçülebilir bir faydanın katılımcılar tarafından ilk sıraya konumlandırılmasıdır. Yanısıra, her alanda iletişimin öne çıktığı günümüz dünyasında, benzeri bir durumun araştırmada da ortaya konmasıdır. Buna göre, "Bankamda uzun soluklu bir müşteri temsilcisi isterim" kriteri 2. sırayı almıştır. Yine faydacı bir bakışla "Önemli olan işimin görülmesi olup, muhatap önemli değil" kriteri 3. önem sırasını almıştır. Bu durum, ülkemizde bankacılık sektöründe uzun soluklu banka-müşteri ilişkisinde faydanın ön planda olduğuna işaret etmektedir. Ancak şu da gözden kaçmamalıdır ki, söz konusu kriter her ne kadar puan ortalamalarına göre 3. önem sırasını alsa da; aynı zamanda, anket katılımcıları tarafından 10. Sırada bir başka deyişle en son sırada yer verilen iki kriterden birisi olarak karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla, ilk bakışta ortaya konulabilecek olan "faydacılık" görüntüsü çok da geneli yansıtmayabilmektedir. İkinci sırada yer alan "Uzun soluklu müşteri temsilcisi" tercihi ile birlikte değerlendirildiğinde; müşterilerin, banka ile uzun dönemli sürdürülebilir ilişkiyi ve her zaman irtibat kurabileceği bir portföy yöneticisini önemseydiğini gözden kaçırmamak gerekmektedir.

Daha sağlıklı bir sonuca ulaşmak adına, Tablo 1'de sunulan bulgular dışında; ayrıca, kriterlere ilk 3 önem sırasında yer verme durumları da incelenmiştir. Buna göre, anketteki 10 kriterin her birisi için örnekleme yer alan müşterilerden ilk üç sırada yer verenlerin sayıları aşağıda Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2: Kriterlerin İlk Üç Sırada Yer Alma Sayısı

Kriter	İlk Üç Sırada Yer Verenlerin Sayısı
1	52
2	41
3	69
4	25
5	32
6	31
7	18
8	12
9	10
10	12

Bu verilerden de anlaşılacağı üzere, ilk 6 kriter önemli bir kesimin öncelikleri arasında yer almaktadır. Bununla birlikte tüm kriterler anket katılımcılarının kayda değer kısmında rağbet görmüştür. Cinsiyet bazında çıkarılan istatistikler 67 erkek katılımcının 20'sinin 3 numaralı kritere (istikrarlı olarak iyi fiyat/maliyet/limit sunulması) ilk sırada yer verdiğini ve en çok öne çıkan kriter olduğunu göstermektedir. Diğer taraftan, 33 kadın katılımcının 9'u ise 5. kritere (marka değeri benim için temel kriterdir) ilk sırada yer vermektedir.

Eğitim durumu özelinde veriler incelendiğinde; lise öncesi tahsile sahip kişilerin en önem verdikleri kriter 3 nolu kriter olmuştur. Toplam 12 kişi olan lise öncesi tahsile sahip kişiden 4'ü 3 nolu kriteri ilk sıraya koymuştur. Sözkonusu kitle, 2 nolu kriter 2. sırada konumlandırmıştır. Örnekleme yer alan lise mezunu 36 kişiden 9'u yine 3 nolu kriteri önem sırasında ilk sıraya konumlandırmıştır. Bu kitlenin konumlandırmasına göre 2. sıra ise, 1 ve 6 numaralı kriterler tarafından paylaşılmaktadır. Lisans mezunlarında ise, yine 48 kişiden 11'i 3 numaralı kritere ilk sırada yer vermektedir. Bu grupta, 1 nolu kriter ise 2. sırada yer almaktadır. Son olarak, yüksek lisans mezunları ise 4 kişi olup; 2 kişi 3. kritere ilk yer vermektedir. Diğer iki kişiden 1'i 4, diğeri 10 nolu kriterleri ilk sırada konumlandırmaktadır.

SONUÇ

Bankacılık sektöründe rekabet ve büyüme, sektörün rekabetçi avantajlar yakalaması ve dolayısıyla güçlü ve sağlıklı bir finansal sistemin sürdürülebilirliği açısından her zaman ilgi odağı durumundadır. Günümüzde klasik pazarlama anlayışı gerek müşterinin ihtiyaçlarına gerekse firmaların kârlılık, verimlilik gibi beklentilerine cevap vermekte zorlanmaktadır. Artık geleneksel pazarlama anlayışı yerini ilişkisel pazarlamaya bırakmaya başlamıştır. Dolayısıyla, bu çalışmada banka ile müşteri arasındaki ilişkide uzun dönemli sürdürülebilir bir iş ilişkisinin oluşturulmasında, ilişkisel pazarlamanın yerini ve konumunu ortaya koymak amaçlanmaktadır. Bu amaca yönelik olarak, aynı bankanın beş farklı ildeki beş şubesinde 100 banka müşterisi üzerinde yürütülen anketten elde edilen veriler değerlendirilmektedir. Böylelikle, bu alanda öncü nitelik taşıyacak bir adım atılması hedeflenmektedir.

Profesyonel banka yöneticilerinin deneyimlerine dayanarak, çalışmanın amacına yönelik oluşturulan 10 kriteri, örneklemedeki müşterilerden önem derecesine göre sıralamaları istenmiştir. Böylelikle, ulaşılan sonuçların banka müşterilerinin beklentileri ve ilişkisel pazarlama davranışları bağintısında, hangi kriterlere odaklanılması gerektiği konusunda yön gösterici olması beklenebilecektir. Çalışma bulgularına göre, sözkonusu 10 kriterden en yüksek değeri alan ilk iki, sırasıyla istikrarlı iyi fiyat sunumu ve uzun soluklu müşteri temsilcisi ile çalışma arzusudur. Ölçülebilir somut bir fayda göstergesi olarak "iyi fiyat sunumu" kriterinin ilk sırada olmasının çok da şaşırtıcı olmadığı söylenebilir. Diğer taraftan, ikinci sırada yer alan "uzun soluklu müşteri temsilcisi" beklentisinin ise, Raddon'ın (1985) çalışma bulgularıyla örtüştüğü görülmektedir. Bankacılık sektöründe ilişkisel pazarlamaya dair öncü nitelik taşıması beklenen bu çalışmanın, daha kapsamlı araştırmalarla zenginleştirilerek devamının gelmesi beklenebilir. Böylelikle, sektördeki bankaların faaliyet etkinliğinin artışına katkı sağlamak mümkün olabilecektir.

KAYNAKÇA

- Abeysekera, Nalin & Wickramasinghe, Ananda. (2013). Relationship marketing and customer orientation of sales people: Learning from banks, *International Journal of Financial Services Management*, 6(1), pp.79–91.
- Allen, J. (2000). The disappearing relationship manager, *Treasury and Risk Management*, 10(3), pp.40–43.
- Er, Bünyamin ve Cengiz, Ekrem. (2009). Bankalarda İlişkisel Bağ Stratejilerinin Müşteri Sadakatine Etkisi, *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, ss.291–308.
- Gökaliler, F. (2004). İlişkisel Pazarlamanın Lojistik Sektöründeki Görünümü ve Bu Sektördeki Yeni Yaklaşımlar, *Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*, s.179.
- Grönroos, C. (1996). Relationship Marketing: Strategic and Tactical Implications, *Management Decision*, 34(3), pp.5–14.
- Gummesson, E. (1994). Making relationships marketing operational, *International Journal of Service Industry Management*, 5(5), pp.5–21.
- Izquierdo, C. C., Cilan, J. G., & Gutiérrez, S. M. (2005). The Impact of Customer Relationship Marketing on The Firm Performance: A Spanish Case, *Journal of Services Marketing*, 19(4), pp.234–244.
- Kotler, P., Brown, L., Adam, S., Burton, S., Armstrong, G. (2007). *Marketing*, Pearson Education Australia, NSW.
- Morgan, R. & Hunt, S. (1994). The Commitment-Trust Theory of Relationship Marketing, *Journal of Marketing*, 58(3), pp.20–38.
- Nevin, John R. (1995). Relationship Marketing and Distribution Channels: Exploring Fundamental Issues, *Journal of The Academy of Marketing and Science*, 23(4), pp.327–334.
- Özdemir, P.Ö. (2007). İlişkisel Pazarlama Kavramı ve Büyük Ölçekli Türkiye İşletmelerinin İlişkisel Pazarlama Uygulamaları, *Pazarlama Dünyası*, 21(4), 24–31.
- Raddon, G.H. (1985). A common sense approach to turning customers into clients, *Bank Marketing*, 17, pp.6–7.
- Selvi, M.S. (2007). *İlişkisel Pazarlama Stratejiler ve Teknikler*, Detay Yayıncılık, Ankara.
- Tomer, J.F. (1998). Beyond Transaction Markets, Toward Relationship Marketing In The Human Firm: A Socio-Economic Model, *Journal of Socio-Economics*, 27(2), pp.207–228.
- Willenborg, Gijbert B. (1999). *Journal of Market-Focused Management*, doi:10.1023/A:1009838604053.
- Zineldin, M. (1996). Bank-corporate client 'partnership relationship: Benefits and life cycle, *International Journal of Bank Marketing*, 14(3), pp.14–22.

XIX. YÜZYILIN İLK YARISINDA OSMANLI-İRAN VE RUS ÜÇGENİNDE KAFKAS REKABETİ

Erkan Işıktaş

Siirt Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

ÖZET

Bu çalışmanın amacı; XIX. yüzyılın ilk yarısında Kafkas sahası üzerinde yaşanan Osmanlı, İran ve Rus rekabetin genel bir durumunu ortaya koymaktır. Bu bağlamda; Rusların Kafkaslara yönelmesinde etkili olan unsurlar nelerdir, Rusların, Kafkaslara yönelmesi ile Osmanlı ve İran Devleti'nin tutumu nasıl olmuştur, Kafkas Ticaret Yolu'nun bu rekabet üzerindeki etkisi nedir, Osmanlı-İran arasındaki Kafkas mücadelesinin altında yatan gerekçeler nelerdir? şeklinde araştırmanın içeriğine ilişkin soru cümleleri hazırlanmıştır. Araştırmada doküman analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu doğrultuda yapılan literatür araştırmaları neticesinde veri kaynakları toplanmıştır. Yapılan içerik analizleri sonucunda; Ruslar, temel hedeflerinden biri olan sıcak denizlere inme politikası doğrultusunda Kafkasları bir güzergâh noktası olarak görmüştür. Ayrıca Ruslar, Hazar Denizi bölgesinde bulunan şehirleri ve ticaret yollarını kontrol altına alarak iktisadi kazanç elde etmiştir. Ruslar; Osmanlı-İran karşısında değişken bir politika takip ederek bazen Osmanlıyı bazen İran'ı kullanma başarısı göstermiştir. Osmanlı Devleti; İran ile askeri bir mücadele içerisine girerek Kafkaslar üzerinde iktisadi ve siyasi çıkarlarını korumak isterken Rusların Kafkaslar üzerindeki etkisine engel olamamıştır. Osmanlı ve Rus rekabeti arasında kalan İran Kaçarları ise; siyasal yalnızlıktan kurtulmak ve Kafkaslardaki topraklarını korumak için politika yürütse de başarılı olamamıştır. Netice itibarıyla Kafkas sahası, siyasi ve iktisadi etkenlerden dolayı bu üç devletin rekabet alanı haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kafkasya, İran, Osmanlı, Rusya.

THE CAUCASUS COMPETITION BETWEEN OTTOMAN-IRAN AND RUSSIAN IN FIRST HALF OF THE 19TH CENTURY

ABSTRACT

The aim of this study is to reveal a general situation of The Ottoman, Iran and Russian competitions living on the Caucasus area in first half of the 19th century. In this context; what are the factors that influence the front of the Russians to the Caucasus? How did the attitude of the Ottoman and Iran states with the front of the Russians to the Caucasus? What is the effect of the Caucasus Trade Road on this competition? What are the underlying reasons of struggle between the Ottoman and Iran on the Caucasian? questionnaires on the content of the research are prepared. Document analysis method was used in the research. With this method, data sources have been collected in the consequence of the literature survey made. As a result of the content analysis; The Russians, considered the Caucasus as a route point for one of its main objectives that the direction of the stroke policy of the hot seas. Furthermore, The Russians obtained economic gains by controlling the cities in the Hazar Sea region and trade routes. Following a flexible policy towards the Ottoman and Iran, The Russians sometimes showed success using both the Ottoman and Iran. The Ottoman State was not able to prevent the influence of the Russians on the Caucasus whereas trying to protect the economic and political interests of the Caucasus by entering into a military struggle with Iran. As a result, the Caucasus became a competitive area of these three states due to political and economic factors.

Key Words: Caucasus, Iran, Ottoman, Russia.

GİRİŞ

XIX. yüzyılın ilk yarısında dünya siyasal hayatında yaşanan gelişmeler, güçlü devletlerin siyasal politikalarını etkiledikleri kadar bölgesel rekabetin de artmasına neden olmuştur. Hindistan, Akdeniz, Anadolu, Balkanlar ve Kafkas sahası üzerinde yaşanan bu bölgesel rekabetin temelinde siyasi, sosyal ve dini faktörler gibi çeşitli nedenler ileri sürülse de iktisadi faktörün daha etkin rol aldığı aşîkârdır. Söz konusu bu durum XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı, İran ve Rusların Kafkas sahası üzerinde yaşanan rekabetler içinde geçerli olmuştur. Kafkaslar; bulunduğu coğrafi konum itibari ile Asya kıtasını Avrupa'ya bağlayan önemli bir kavşak noktası üzerinde yer almıştır. Bununla birlikte önemli tarihi ticaret yollarının geçtiği bir konuma sahip olmuştur. Böylesine stratejik ve jeopolitik bir konuma sahip bir bölgeye hâkim olmak bu üç devletlin temel hedefleri arasında yer almış, siyasal hedeflerini bu doğrultuda programlamışlardır. Bu hedefe ulaşma gayesi ise bölgesel bir saha üzerinde uluslararası bir rekabetin doğmasına neden olmuştur.

Tarihsel sürece bakıldığında Osmanlı ve İran devleti arasındaki Kafkas mücadelesi 1501 yılında Tebriz'de Safevi Devleti'nin temellerini atan Şah I. İsmail tarih sahnesine çıkmasıyla başlamıştır (Kazvini; 2011: s.34). Coğrafi yakınlığın yanı sıra aynı hedefler üzerinde ortak politika üretmeleri bu iki devlet arasında siyasal ve askeri mücadelenin yaşanmasına neden olmuştur. Daha önce yapılan çalışmalarda Osmanlı-İran mücadelesinin altında yatan nedenler mezhepsel farklılıklar gibi dini bir unsuru ileri sürerek izah edilmeye çalışılmıştır. Ancak meselenin özünü başka yerlerde aramak gerekirse coğrafi şartların doğurmuş olduğu iktisadi faktörler bu mücadelenin ana mahiyetini anlamamıza daha iyi yardımcı olmuştur. Bu bağlamda Osman-İran arasındaki mücadelenin odak bölgelerine baktığımızda birini Kafkas diğerini Irak-ı Arap bölgesi oluşturmıştır (Küpeli; 2015: s.96). Bu bölgeler; İktisadi ve ticari zenginliği bünyesinde barındırmış, Osmanlı ve İran Devleti için de vazgeçilmez bir kazanç bölgeleri olarak görülmüş ve her iki devlette bu bölgelere sahip olmak için ikili mücadeleye girmekten kaçınmamıştır. Bu doğrultuda coğrafi faktör bu mücadelede başat rol oynamıştır.

Osmanlı Devleti, Safeviler ile mücadeleye girmeden önce Kafkas üzerindeki politikasına Fatih Sultan Mehmed'in Karadeniz siyaseti kapsamında 1454 ve 1479 tarihleri arasında yapılan fetihleri ile başlamıştır (Bilge; 2005: s.31). İstanbul'un fethiyle boğazların kontrolünü eline alan Osmanlı Devleti, Cenevizlerin Karadeniz'deki ticari faaliyetlerini sekteye uğratmıştır. Özellikle Kefe'nin Osmanlı Devleti tarafından fethedilmek istenmesi Cenevizleri endişelendiren bir husus olmuştur. Zira Kefe, coğrafi konumu itibariyle Cenevizlerin ticari faaliyetleri için ayrı bir yer tutmuştur. Cenevizler; Kefe iskeleleri üzerinden İran, Rusya ve Orta Aysa ile ticari ilişkilerini gerçekleştirmiştir (Uzunçarşılı; 2016:s.127). Bu bağlamda Kefe'yi Osmanlı'ya kaptırmak istememiştir. Öte yandan teşekkür sürecini tamamlayan Kırım Hanlığı, Cenevizlere karşı Osmanlı Devleti ile ittifak kurarak 1454 yılında Kefe'yi kuşatmıştır. Kefe'nin düşmesinden endişelenen Cenevizler, Kırım Hanı ile ittifak kurarak Osmanlı Devleti'ne vergi vermeyi kabul etmiştir (Bİ; 2011: s.606). Ancak Kırım hanlığında Mengi Giray ile beyler arasındaki mücadeleye son vermek ve Karadeniz'de Cenevizlerin faaliyetlerini engellemek için harekete geçen Osmanlı birlikleri, 2 Haziran 1475 tarihinde Kefe'yi kuşatmıştır. 6 Haziran 1475 tarihinde de Kefe fethedilmiştir (Kırzioğlu;1998: s.57). Kefe'nin fethi ile birlikte Osmanlı Devleti, Karadeniz'in kuzeyindeki faaliyetlerini arttırırken aynı zamanda Kafkaslara doğru ilerleyişini devam ettirmiştir. Bu bağlamda Kafkas ilerleyişini Karadeniz üzerinden devam ettiren Osmanlı; Kers, Soğdak ve Balıklağö şehirleri ile Azak, Anapa ve Taman bölgelerini ele geçirilmiştir (Bi; 2011: s.607). Öte taraftan dönemin güçlü şahsiyetleri arasında yer alan Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın yürütmüş olduğu siyasal politikası Osmanlı Sultanı Fatih Sultan Mehmed'in faaliyetleri ile çatışmıştır. Uzun Hasan, kurmuş olduğu güçlü siyasi otoritesi ile devletin sınırlarını genişletmiş, Irak-ı Acem, Irak-ı Arap, Azerbeycan ve İran'a hakim olmak suretiyle Akkoyunlu Devleti'ni İmparatorluk konumuna getirmiştir (Uzunçarşılı; 2016: s.95). Bununla birlikte Uzun Hasan'ın Osmanlı topraklarına saldırması ve Osmanlılara karşı Venedik

ile ittifak teşebbüslerinde bulunması üzerine Fatih, 1473 tarihinde Otlukbeli mevkinde Uzun Hasan'a karşı girmiş olduğu mücadeleden üstün gelmiştir (Sümer; 1989: s.272). Fatih, bu başarısı ile bir yanda doğu da güçlü bir rakibini ortadan kaldırırken öte taraftan Kafkaslar üzerindeki etkisinin daha arttırmasına neden olmuştur.

Fatih döneminde başlayan Osmanlıların Kafkas politikasının ilk ayağı başarılı bir şekilde sonuçlanmış ve Sultan II. Bayezid döneminde de devam etmiştir. Özellikle Yavuz Sultan Selim'in doğu politikası arasında yer alan Kafkas sahasına hakim olmak için Safevi Devleti ile askeri ve siyasi mücadelenin içerisine girmekten kaçınmamıştır. Bu doğrultta hem Safevilerin Anadolu üzerindeki Şii propagandasının önüne geçmek hem de İran-Halep-Suriye hattı arasında bulunan ticaret yolunu elde tutarak iktisadi gelirlerini arttırmak isteyen Sultan Yavuz; 23 Ağustos 1514 tarihinde Çaldıran meydanında Safevi ordusu ile savaşmıştır. Yavuz Sultan Selim'in bu zaferi; Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarının büyük bir kısmı Osmanlı sınırlarına dâhil ederken aynı zamanda Kafkaslarda Hoy ve Merend gibi önemli merkezleri de ele geçirerek Osmanlı hakimiyetini Tebriz'e kadar ilerletmiştir (Eravcı; 2002: s.1552). Öte taraftan Çaldıran zaferi, Safevi Devleti'ni ortadan kaldıracak son hamle olmasa da Osmanlı'nın askeri üstünlüğü ortaya koyarak bir müddette olsa Safevilerin etkisini kırmıştır.

Kafkas sahası üzerinde başlayan Osmanlı-İran mücadelesine Rusların dâhil olma süreci ise III. Ivan dönemine kadar dayanır. Ancak IV. İvan dönemi Rusların Kafkas üzerindeki politikası için bir dönüm noktası teşkil etmiştir. 2 Ekim 1552 tarihinde Kazan Hanlığının Ruslar tarafından ele geçirilmesiyle Rusların İdil boyunca Hazar Denizi istikametinde ilerlemelerine imkân vermiştir. Özellikle 1556 yılında Astarhan (Hacıtarhan) şehrini ele geçirmeleri o dönem de dünya ticaretinin en işlek yollarından biri olan İdil-volga nehri Rusların eline geçmesine neden olmuştur (Kurat; 2014: s.168-169). XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren değişen şartlara istinaden Ruslar yönlerini Kazan'a ve Astarhan bölgesine çevirmeye başlaması ile birlikte Osmanlı-İran arasında seyreden Kafkas mücadelesi, Osmanlı-İran ve Rus mücadelesine dönüşmeye başlamıştır. Ruslar geçmişten beri arzuladıkları sıcak denizlere inme hedefine ulaşmak için Kafkasları ve İran sahasını bir güzergâh olarak görmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti ise; Rusların bu siyasal politikasına engel olmak, Orta Asya'da bulunan Müslüman Türk hanlıkları ile bağlantı kurmak, Hac yollarını ve hacıları korumak, Kafkas ticaret güzergâhlarını ve tüccarları güvence altına almak için bir politika takip etmiştir. 1563 yılında Don Volga projesi ile bu amaçlarına ulaşmak istese de başarılı olamamıştır (İnalcık; 1948: s.368-369). Öte taraftan bu süreç içerisinde Osmanlı-İran Devleti'nin Kafkas mücadelesi devam etmiştir. İki taraf arasında yapılan 1590 tarihli Amasya Antlaşması ile Osmanlı Devleti; Azerbaycan, Gürcistan, Şirvan ve Dağıstan toprakları başta olmak üzere Kafkasya'nın büyük kısmına hâkim olmuştur (Hasanî; 2002: s.21).

XVII. yüzyılda Kafkas sahası üzerinde yaşanan rekabetin seyri büyük bir değişime uğramıştır. İran'da Şah Abbas idaresindeki Safeviler, daha akıllı bir siyaset takip ederek Osmanlı'ya kaptırdığı Kafkas topraklarını geri almıştır. Ancak bu durum ne İran Safevileri için bir başarı ne de Osmanlı için bir mağlubiyet olarak kalmıştır. Çünkü 1612 tarihli Nasuh Paşa anlaşması ile Osmanlı Devleti bu toprakları geri almıştır. Ancak Osmanlı ve İran Devleti, Kafkas mücadelesi için birbiriyle uğraşması Rusların Kafkaslardaki ilerleyişini kolaylaştırmıştır.

1689 tarihinde Rusya tahtına Çar I. Petro'nun geçmesi Rusların Kafkas politikası için bir dönüm noktası olmuştur. 1711 Prut savaşının Osmanlı üstünlüğü ile neticelenmesi üzerine Rusların Karadeniz üzerinden sıcak denizlere inme politikasını sekteye uğratmıştır. Ruslar, tarihi emellerine ulaşmak için alternatifsiz olarak Kafkaslar üzerinden bir politika takip etmek zorunda kalmıştır. Böylece Çar I. Petro'nun İran ve Orta Asya'da Rus hâkimiyetinin genişletmek ve Hindistan'a giden yolları kontrol altında tutmak için Emperyal Doğu/Asya siyasetinin kilit noktasını "*Kafkasya*" olmuştur (Bilge; 2005: s.97). Bu hedef ile yola çıkan Çar I. Petro Hazar

Denizi ve çevresinde bulunan önemli ticaret şehirlerini kontrol etmeye başlamıştır. 1723 yılında Rusya ile İran arasında Petersburg'da yapılan antlaşma gereği İran Devleti, Derbent ve Bakü şehirlerinden başka Hazar Denizi'nin güneyindeki Geylan, Mazenderan ve Astrabad bölgelerini Rusya'ya bırakarak, Rusların Kafkasların güneyine inmesine neden olmuştur (Kurat; 2014: s. 281).

XVIII. yüzyılın ilk yarısında Kafkas sahası üzerinde çıkarları çatışmaya devam eden Osmanlı ve Rusya; 1722 yılında İran topraklarını kendi aralarında paylaşmak için görüşmelere başlamıştır. Yapılan görüşmelerin neticesi olarak da 24 Haziran 1724 tarihinde İran'ın batı topraklarının paylaşılması hususunda "*İstanbul Mukasemesi*" imzalanmıştır. Bu paylaşıma göre; Geylan, Mazenderan ve Astrabad Rusya'ya; Şirvan, Gence, Revan, Karabağ, Nahçıvan, Azerbaycan ve Irak-ı Acem sahası Osmanlı'ya pay olarak bırakılmıştır (Bilge; 2005: s.108). Bu mukasemenin imzalanması İslam dini açısından mühim hadise olmuştur. Aynı dinin temsilcileri olan Osmanlı ve İran Devleti, söz konusu çıkarlar çatıştığında rakibi gördüğü devletin topraklarını gayrimüslim bir devlete (Rusya) peşkeş çekebilmiştir. 1724 Mukasemesi bunun bir başka örneği olarak tarihteki yerinin almıştır. Osmanlı Devleti'nin yapmış olduğu bu fiiliyata karşılık XIX. yüzyılda İran, aynı davranışı Gülistan ve Türkmen Çayı ile Rusya ile müttefik olma yolunu seçerek Osmanlı'ya cephe alarak göstermiştir.

1726 tarihinde Nadir Şah'ın İran'da II. Tahmasb'ın idaresi altına girmeye başlamasıyla birlikte gerek İran gerekse Kafkas sahası için dengelerin değişmesine neden olmuştur. İran'da Afgan istilasına son vermekle kalmayan Nadir Şah, 1735 tarihinde de Kafkaslar üzerine seferler düzenleyerek Osmanlı idaresinde bulunan Gence, Tiflis ve Erivan geri almıştır. Ayrıca Ruslara karşı oldukça akıllı ve başarılı bir siyaset takip ederek 1735 yılında Gence Antlaşması ile Derbend ve Bakü'yü geri almıştır (Üstün; 2000: s.401). Gence Antlaşmasında eklenen bir maddeye istinaden İran ile Rusya'nın müttefik olduğunu Osmanlı Devleti ile barış antlaşmasının yapılmaması şeklinde kararlar alınmıştır. Bir yanda Nadir Şah faktörü diğer yanda Çar I. Petro'nun ölümü üzerine Rusya'nın dış siyasetinde ortaya çıkan değişiklikler ve Nadir şah faktörü Rusların Hazar bölgesi ve Kafkaslardaki genişleme siyasetini yarım asır geciktirmiştir (Bilge; 2005:s.116).

Ruslar, 1735 tarihine kadar Kafkaslarda işgal ettikleri toprakları elinde tutmuştur. Bu süreç içerisinde çok sayıda Gregoryen mezhepli toplulukları Bakü, Derbent ve diğer bölgelere yerleştirmiştir. Özellikle Çar I. Petro'nun izlediği politika Kafkasların kaderini çizen gelişmelerin içerisinde yer almıştır. Öte taraftan Ruslar, bölgeye çeşitli bilim adamları göndererek hem bölgenin yeraltı zenginliklerini öğrenmek hem de misyonerlik faaliyetlerinde bulunmayı amaçlamıştır (Memetov; 2009: s.473-474). II. Katerina'nın Kafkas sahasını işgal girişimi ise; Güney Kafkasya ve Hazar Denizi çevresinde yoğunlaşmıştır. Kaçar hanı Ağa Muhammed Şah, bu bölgeleri geri almak için 1795 yılında harekete geçmesi üzerine II. Katerina 1783 tarihli Georgiyevskiy Antlaşması'nı dayanarak göstererek Rus birlikleri Kafkaslara göndermiştir. 1796 tarihinde Zubov yönetiminde Rus birlikleri Güney Kafkasya bölgesine saldırmıştır. Her ne kadar saldırının nedeni İran Han'ın tutumu gösterilse de Rusların asıl niyeti Kafkas işgalini tamamlamak olmuştur. Zubov idarisindeki Rus birlikleri aynı yıl içerisinde Derbent ve Bakü'yü teslim almıştır. Ancak 1796'da II. Katerina'nın ölmesi ile tahta geçen I. Pavel, Rusların Kafkas hareketinde geri çekilme dönemini başlamıştır. 1796'da başlayan bu geri çekilme, 1797 Bakü'den çekilmesiyle neticelenmiştir.

Araştırmanın giriş kısmında; bölgesel bir alan üzerinde (Kafkas sahası) yaşanan bu uluslararası rekabetin tarihsel gelişimi genel bir çerçevede ele alınmıştır.

YÖNTEM

Araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden biri olan doküman analiz tekniği kullanılmıştır. Doküman incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ya da olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır. Bir başka ifade ile

doküman incelemesi, bir araştırmanın problem cümlesi ilgili ortaya koyulmuş dokümanları ya da ilgili konuda birden fazla kaynak tarafından ve değişik aralıklarla üretilmiş dokümanların geniş bir zaman dilimine dayalı analizine fırsat vermektedir (Yıldırım ve Şimşek, 20002, s.140-143). Araştırmanın problem cümlesini XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı-İran ve Rus üçgeninde Kafkas rekabeti oluşturmaktadır. Problem cümlesine ilişkin veri toplama sürecinde literatür taraması yapılmıştır. Araştırma konusu ile ilgili elde edilen dokümanların içerik analizleri yapılarak araştırmanın kuramsal çerçevesi ortaya çıkartılmıştır. Bu bağlamda araştırmanın kuramsal çerçevesine bağlı olarak belirlenen alt problemler şunlardır:

- Osmanlı-İran arasındaki Kafkas mücadelesinin altında yatan gerekçeler nelerdir?
- Rusların Kafkaslara yönelmesinde etkili olan unsurlar nelerdir?
- Rusların, Kafkaslara yönelmesi ile Osmanlı ve İran Devleti'nin tutumu nasıl olmuştur?
- Kafkas Ticaret Yolu'nun bu rekabet üzerindeki etkisi nedir?

Araştırma,belirlenen bu alt problem cümleleri etrafında şekillenerek özelden genele ulaşılmaya çalışılmıştır. Araştırmanın geçerlilik ve güvenilirlik durumuna baktığımızda araştırma konusu ile veri kaynakları arasında bir paralellik ilişkisi göz önünde bulundurulmuştur. İçerik analizinde geçerliğin sağlanabilmesi, araştırmanın amaçları ve araçları arasındaki uyuma bağlıdır (Gökçe; 2006: s.83). Araştırmada ortaya konulan bilgilerin, doğru, tekrarlanabilir ve test edilebilir olması çalışmanın güvenilirlik durumunu arttırmıştır.

BULGULAR

XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı, İran ve Rus rekabetinin yaşandığı Kafkas sahasının coğrafi konumuna baktığımızda; Karadeniz'in kuzeydoğusundaki Taman yarımadasından başlayıp Hazar Denizi'nin batısındaki Apşeron yarımadasına kadar uzanan, doğu sınırı Hazar Denizi, batı sınırı ise Karadeniz, güney sınırını Çoruh ve Aras nehirleri, kuzeyde Don nehrine kadar uzanan bölgeyi kapsamaktadır (Bilge; 2005: s. 13., Bkz: Ekler Harita-1). Gelişen iktisadi ve siyasi şartlara istinaden Kafkas bölgesi; Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Güney Kafkasya'da Azerbaycan, Türkiye, Ermenistan ve Gürcistan Cumhuriyetleri toprak sahibiyken, Kuzey Kafkasya'da Rusya Federasyonu'na bağlı Dağıstan, Kalmuk, Karaçay Çerkez, Kabarda-Balkar, İnguş, Kuzey Osetya, Çeçenistan, Abhazya gibi Cumhuriyetleri bulunmaktadır (Kılıç; 2015: s.687). Kafkas sahası; Asya ile Avrupa kıtası arasında bir geçiş güzergâhı üzerinde yer almasından dolayı tarih boyunca göç ve ticaret yollarının kesiştiği bir bölge olmuştur. Stratejik ve jeopolitik bir öneme sahip olan Kafkas sahası, tarih boyunca farklı medeniyetlerin rekabet ettiği bir bölge haline gelmiştir (Muhammedoğlu; 2001: s.158).

XV. yüzyıla kadar Kafkaslar; Bizans, Sasani, Hazarlar, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Harezmşahlar, Moğollar, Altın Orda ve Timur, Şirvanşah, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devleti'nin siyasal hâkimiyeti altına girmiştir. Ancak XVI. yüzyıl ile birlikte Kafkas sahası üzerinde yaşanan rekabet ciddi bir değişime uğramıştır. Bu değişimin yaşanmasında Safeviler'in tarih sahnesine çıkışları ve Rusların Kafkaslara yönelmesi etkili olmuştur. Söz konusu iki devletin Kafkaslar üzerinde takip etmeye başladıkları siyasal politikalardan ötürü Osmanlı Devleti'nin Kafkas üzerinde daha etkin bir politika takip etmesine neden olmuştur. Bu durum gelişen şartlara binaen XVI. yüzyılın başlarından XIX. yüzyılın ortalarına kadar Osmanlı-İran ve Rus üçgeni arasında süre gelen askeri ve siyasal mücadeleye dönüşmüştür. Bu mücadelenin temelinde yatan etkenlere baktığımızda sosyo-iktisadi ve siyasi nedenler yer almıştır. Osmanlı ve İran Devleti arasındaki bu mücadele, Safevilerin teşekkül süreci ile başlamıştır. Bu mücadelenin odak sahalarından birini Kafkaslar oluşturmıştır. Osmanlı-İran arasında uzun yıllar mücadeleye sebep olan bu saha, iki devlet için büyük bir önem arz etmiştir. İran Devleti için Kafkas sahasının önemi siyasal olduğu kadar iktisadi ehemmiyeti de çok etkili olmuştur. Zira Kafkas sahası; İran iç pazarının ürettiği malları dünya piyasasına sürmenin iki güzergâhından birini teşkil

etmiştir. Böylesine iktisadi bir güzergâhı yani "*Kafkas Ticari yolunu*" Osmanlı Devleti'ne kaptırması İran Devleti için hem iç ticaretine girecek malların hem dış ticarete sunulacak mallarını pazarlanmasında problemin ortaya çıkmasına neden olacaktı. Ayrıca Tebriz, Tiflis, Gılan ve Şirvan gibi önemli ipek merkezleri bu bölgede bulunuyordu. Bu bölgelerin kaybedilmesi İran'ın iktisadi hayatını sekteye uğratmakla kalmayıp, dünya ticaretin de önemli bir yere sahip olan ipek ticaretinin gelirinden mahrum kalmış olacaktı. Öte yandan Osmanlı Devleti için Kafkas sahası hakim olmanın önemi ise; Orta Asya'dan gelen Hazar Denizi'nin kuzeyinden geçen ticaret yollarının kontrol altına almak ve dünyanın en önemli ipek üretim bölgesine hakim olmaktan gelmiştir (Külbilge, 2010: s.33). Bu bağlamda Osmanlı Devleti'nin Safeviler ile başlayan bu mücadelesi, İran'da başa geçen Avşar, Zend ve Kaçarlar döneminde devam etmiştir.

XIX. yüzyılın başlarında Osmanlı-Kaçar arasındaki Kafkas mücadelesi uluslararası siyasal gelişmelere istinaden şekillenmiştir. İngiltere, Fransa, Rusya arasındaki siyasal ve iktisadi çekişmeler Kafkas ve İran sahası üzerindeki etkisini daha da arttırmaya başlamıştır. Bu dönem de Osmanlı ile İran arasındaki ilişkilerine baktığımızda; aşiretler sorunu, hudut problemleri, tüccarların karşılaştıkları bir takım gümrük sorunları üzerine yoğunlaşmıştır. Her iki devlette içinde bulunduğu durumu göz önünde bulundurarak askeri bir mücadeleden uzak bir politika takip etmiştir. XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti, reform çalışmaları ile merkezi otoritesini artırmaya yönelik çalışmalara ile uğraşırken, İran'da yeni hâkimiyetini tesis eden Kaçarlar ise hem ülkenin iç istikrarını sağlamak hem de Rusların Kafkaslar ve İran bölgesine ilerleyişini engellemek için siyasal ve askeri çalışmalar yapmıştır. Öte taraftan Rusların Kafkaslar da ve İran sahası üzerinde etkin rol oynamaları Osmanlı Devleti'nin çıkarlarına ters düşmeye devam etmiştir. Bu durum Osmanlı ve İran Devleti dış siyasette ortak hareket etme gerekliliğini ortaya çıkarmıştır.

Ruslar ve İran (Kaçarlar) arasındaki Kafkas mücadelesi iktisadi ve siyasi şartlara bağlı olarak zirveye ulaşmıştır. Bu dönemde Ruslar, tarihi emellerine ulaşmak için Kafkaslar üzerindeki etkisini arttırırken aynı zamanda İran üzerinde değişken bir politika takip etmeye başlamıştır. Rusların, Kafkaslar ve İran bölgesine olan ilgisi sadece askeri bir harekete bağlı olarak gelişmemiştir. Bunun yanında çok sayıda ilim adamını Kafkasya'ya göndererek bu bölgenin yeraltı zenginliklerini öğrenmek, bölge yapısı hakkında istihbarat elde etme yoluna da gitmiştir. Örneğin II. Katerina'nın emri ile Samuel Gotlib Gmelin idaresinde bir Rus heyetinin İran'a gitmesinin amacı; Hazar çevresi ülkelerin ve İran'ın doğal zenginliklerinin tespit etmek ve Azerbeycan ve İran'ın deniz ile kıyı bölgelerinin işgal planını uygulamak için söz konusu bölgelerin ekonomik ve siyasi durumu hakkında detaylı bir veri malzemesi toplamak olmuştur. Kafkasya ve İran bölgesinde Rus işgalinin planını hazırlayan bir diğer kişi ise S.D. Burnaşov'du. İlgili kişi bölgede bulunan hanlıkların iktisadi, siyasi ve sosyal durumları hakkında detaylı raporlar hazırlamıştır (Mehmetov; 2009: s.475). Elde ettiği bilgiler ışığında harekete geçen II. Katerina'nın Kafkasya bölgesini işgal girişimi Kaçar Şahı Ağa Muhammed Han tarafından engellenmiştir. Feth Ali Şah, Rusların Kafkaslardaki ilerlemesini önüne geçmek için Batılı devletlerin desteğini sağlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda İran'da bulunan İngiliz temsilci Malcolm ile yapılan görüşmeler neticesinde 1801 yılında Kaçarlar ile bir anlaşma yapmıştır. Buna göre İngiltere, Kaçarların hem siyasi hem de ticari müttefiki olmuştur. İşin mahiyetinde ise İngiltere'nin niyeti Hindistan'daki çıkarlarını Ruslardan korumak olmuştur. Bununla birlikte Feth Ali Şah, bölgede bulunan Gürcistan hanlığını kendisine bağlamak istese de başarılı olamamıştır. 1801 yılında Gürcistan kralı XII. Georgi, Rusya ile anlaşma yaparak bir saldırı olması durumunda Rusya'nın himayesine girmeyi kabul etmiştir. Bu durum Rusların Kafkas hareketına yön veren bir gelişme olmuştur. XII. Georgi'nin ölmesi üzerine Gürcistan'da başlayan saltanat mücadelesi neticesinde Ruslar bu bölgeyi kontrol altına almıştır. Rusların bu ilerleyişi Gence, Karabağ ve Erivan'ın işgal edilmesi ile devam etmiştir (Karadeniz;2012:s.281). Gürcistan'ın ilhakı Rusların Kafkaslardaki

ilerleyişi bakımında bir dönüm noktası teşkil etmiştir. Gürcistan'da Rus hâkimiyetini kurulması ile Rusların Kuzey Kafkasya'ya yapacakları seferler için bir üs haline gelmiştir (Bİ; 2011: s.733).

Rusların Kafkaslardaki faaliyetlerini yakından takip eden Feth Ali Şah, 1804 tarihinde Rusya bir mektup göndererek Kafkas topraklarından çekilmesini istemiştir. Ancak Feth Ali Şah'ın bu isteğine Rusya'nın sıcak bakmamış bunun üzerine Kaçar Hanı, Ruslara karşı savaş ilan etmek zorunda kalmıştır. 1804 ve 1813 yıllarını kapsayan bu savaş dönemi, Kafkaslardaki siyasal dengenin değişmesine neden olmuştur. Bu süreç içerisinde siyasal yalnızlıktan kurtulmak isteyen Kaçarlar, İngiltere'den istediği desteği alamayınca Fransa ile görüşmelere başlamıştır. Ayrıca ezeli rakibi olan Osmanlı Devleti ile de Ruslara karşı ittifak kurmak için diplomatik girişimler içerisine girmiştir. Kaçarların bu girişimleri neticesinde 1806 tarihinde Osmanlı-Kaçar ve Fransa ittifakı oluşturulmuştur. 1806 tarihinde Osmanlı Devleti, Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Ancak bu dönem, uluslararası bloklaşmanın ve çıkarların ön planda tutulduğu bir duruma gelmiştir. Fransa ile Rusya arasında 1807 tarihinde gizli bir anlaşma yapılmıştır (Üstün; 2000: s.401). Öte yandan İngiliz temsilcisinin Tahran'a gelmesi üzerine Kaçar Şahı, Fransa ile ittifak yapmaktan vazgeçmiştir (Mehmetov; 2009: s.482).

Kafkaslarda bu diplomasi yoğunluğu yaşanırken aynı zamanda Rus-Kaçar savaşları devam etmiştir. 1813 yılına kadar devam eden bu savaş, hem Kaçarlar hem de Ruslar için ciddi kayıplara neden olmuştur. 27 Eylül 1813 tarihinde yapılan görüşmeler neticesinde iki taraf arasında Gülistan Antlaşması imzalanmıştır (Sarıkçioğlu; 2013: s.14). Bu anlaşma ile Kaçarların Kafkaslardaki siyasi hâkimiyetine darbe indirirken aynı zamanda ticari faaliyetlerini de olumsuz etkilemiştir. Bununla birlikte Gence, Karabağ, Şeki, Şirvan, Kuba ve Lenkeran Hanlıkları Rus hâkimiyetine girmiştir. Böylece Kaçarlar, Rusların Gürcistan ve Dağıstan bölgesindeki işgallerini kabul etmek zorunda kalmıştır (Mehmetov; 2009: s.484). Ayrıca antlaşmanın sekizinci maddesinde karşılıklı olarak ticaret serbestliği konusuna değinilirken, aynı zamanda dokuzuncu madde de ticari malların gümrük değeri bir tuman "bir belde de 500 dinar meblağ" olarak belirtilmiştir. Rusya'dan İran'a gelecek olan ticari mallardan % 5'lik gibi bir dilim üzerinden vergi alınacağı kararlaştırılmıştır (Daei; 2013: s. 11). Öte yandan anlaşmanın imzalanmasında etkisi olan İngiltere, İran'ın içinde bulunduğu durumdan faydalanarak hem Kaçarlar ile yeni bir anlaşmaya imza atmış hem de Kafkas sahasındaki İran topraklarını Rusya'ya peşkeş çekerek Hindistan güzergâhı üzerinde bulunan sömürgelerini Rus etkisinden uzak tutmak istemiştir (Karadeniz; 2012: s.286).

Rusya ile İran arasında başlayan bu barış süreci on üç yıl sürmüştür. Bu dönem içerisinde Ruslar, Avrupa ile olan savaşları ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Diğer taraftan Feth Ali Şah, Kafkaslardaki Müslüman nüfusun Rusların hâkimiyeti altında kalmasını tasvip etmemiştir. 1815 tarihinde Rus sarayına elçi göndererek durumu arz etse de olumlu neticelenmemiştir. 1817 tarihinde de İran elçisi ile birlikte Tahran'a gelen Yermolov, Osmanlı Devleti'ne karşı ittifak kurmak istediklerini beyan etse de Feth Ali Şah tarafından uygun görülmemiştir (Karadeniz; 2012: s.286). Öte yandan Yermolov, İran'ın ciddi bir askeri hazırlığın içerisinde olduğunu fark etmiş, İngiliz subaylarının Kaçar birliklerini eğittiğine şahit olmuştur. 1823 tarihindeki Osmanlı-Kaçar işbirliği ise bardağı taşıran önemli bir siyasi olay olmuştur (Mehmetov; 2009: s.484). Gülistan Antlaşması ile sağlanan barış süreci gerek bu nedenler gerekse Rusya'nın İran topraklarına hakim olma istemesinden dolayı Kaçar-Rus savaşının tekrardan başlamasına neden olmuştur. Ayrıca Rusya saltanatında I. Aleksandr'ın ölümü ile başlayan taht kavgalarında istifade etmek isteyen İran, Rusları Güney Kafkasya'dan atmak umuduyla 1826 tarihinde Ruslara savaş ilan etmiştir (Kurat; 2014: s.342). İki devlet arasında savaşın odak noktası Karabağ, Gence ve Tiflis üzerinde yoğunlaşmıştır. Ancak savaştan nihai bir sonuç alınamaması üzerine 18 Şubat 1828 tarihinde Türkmençayı Antlaşması yapılmıştır. Yapılan bu anlaşma gereğince; Kafkasya, Erivan, Nahçıvan, Taliş ve Şuregil Rusya bırakılmıştır (Sarıkçioğlu; 2013: s.16). Rusya, imzalamış bu iki anlaşma ile İran

üzerindeki etkisini arttırırken Kafkaslar üzerindeki genişleme siyasetini devam ettirdiğini göstermiştir. Böylece Ruslar, Hazar çevresinde tek askeri güç olma özelliğine kavuşurken aynı zamanda Kafkasların da hakimi olmuştur (Mehmetov; 2009: s.484). Söz konusu anlaşmada iktisadi konular yeniden ele alınmıştır. Anlaşmanın üçüncü maddesinde Rus tüccarının İran ile olan ticaretinden (daha önce Gülistan antlaşmasında belirtildiği üzere) % 5 gümrük vergisi alınması hususu devam etmiştir. Bu durum İran tüccarının rekabet etme gücünü kırmıştır. Rus tüccarı İran sınırına girerken bir defa mahsus vergi öderken, İran tüccarı ise sınır vergisinin yanı sıra diğer vergileri de ödemek zorunda bırakılmıştır (Daei; 2013: s. 12). Ayrıca Rus mallarının İran pazarına girişini kolaylaştırırken aynı zamanda İran'da üretilen ticari malların ucuza taşınmasına fırsat vermiştir.

Ruslar, Kafkaslar sahası üzerinde takip ettiği akıllı ve sinsi politikası sayesinde İran gibi siyasal bir güce karşı askeri başarı elde ederken aynı zamanda Kafkaslar ve Hazar çevresindeki ticari güzergâhları kontrol altına alarak ekonomik kazanç sağlamıştır. Öte yandan 7 Ekim 1826 tarihinde Osmanlılar ile imzaladığı Akkerman anlaşması ile Rus gemilerine Osmanlı limanlarında ticaret yapma hakkını elde etmiştir. Rusya, Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durumu fırsat bilerek 1828 tarihinde Osmanlı'ya savaş açmıştır. Rus ordusu bir yandan Balkanlar üzerinden Edirne'ye ulaşırken, diğer taraftan Kafkaslardan inerek Erzurum ve Trabzon'a kadar olan büyük bölgeleri işgal etmiştir (Finkel; 2007: s.390). Osmanlı Devleti'nin barış isteği üzerine 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Buna göre Ruslara; Anapa'dan Batum'a kadar Karadeniz'in doğu kıyısı ve Ahıska bölgesi verilerek, Rusya'nın Gürcistan'daki hâkimiyeti Osmanlı Devleti tarafından onaylanmıştır. Böylece Karadeniz üzerinde de hâkimiyeti elde eden Ruslar, Kafkasya bölgesi üzerinde etkisini daha rahat kurmuştur (Bİ; 2011: s.744). Kafkas sahası, Rusların siyasi ve ekonomik hedefleri için bir üs durumuna gelmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti Kafkas sahası üzerindeki kontrolünü kaybetmiştir (Bilge; 2005: s.193). Ancak bu durum Kafkas halkları üzerinde milli bir uyanışın başlamasına neden olmuştur. 1829 yılında Gazi Muhammed, bütün Dağıstanlıları Ruslara karşı kutsal savaşa çağırarak cihat hareketini başlatmıştır. Kafkas halkları arasında Ruslara karşı başlayan bu istiklâl girişimi; 1859 yılında Şey Şamil'in teslim olma sürecine kadar devam eden bir mücadeleye dönüşmüştür. Ruslar; Kafkaslarda böyle bir milli uyanışın önüne geçmek için faaliyetlerine daha önceden başlamıştır. 1830'lardan sonra Ruslar; İran ve Osmanlı Devleti'nin Kafkaslara doğru ilerlemesini ve Müslüman Türk toplulukları ile irtibat kurmasını engellemek için tampon bir bölge Ermeni Devleti'nin kurulmasına yönelik çalışmalar başlatmıştır. Bu bağlamda; Rusya, hem Osmanlı (84. 000 Ermeni nüfusu) hem de Kaçar (40.000 Ermeni nüfusu) tebaası olan Ermenileri Erivan bölgesine göç ettirmiştir. Çarlık yönetimi bununla da yetinmeyip mezhep farklılıklarını Kafkas sahasında arttırmak için bölgeye Rus kökenli Hristiyan grupları sürgün etmiştir. Böylece azınlık ve etnik yapıya dayalı çeşitlilik arz eden bir demografik yapı oluşturmak isteyen Ruslar; Kafkaslardaki Türk nüfusunu kontrol altına almayı hedefleyen politikalar takip etmiştir (Mehmetov; 2009: s.488). 1840 yıllarında Şeyh Şamil'in öncülüğündeki milli direniş hareketleri Ruslara karşı oldukça başarılı olsa da 1856 Kırım Harbi'nden tekrardan Kafkaslara yoğunlaşan Ruslar, bu milli direnişe son vermiştir.

SONUÇ

Coğrafi konumu itibariyle oldukça hassas bir noktada yer alan Kafkas sahası; tarih boyunca farklı milletlerin geçiş güzergahı olarak kullandıkları, ikamet ettikleri ve bir çok milletin hakim olma duygusuyla rekabet ettiği bir bölge olmuştur. Özellikle Kafkas sahasının Asya ile Avrupa kıtası arasında bir bağlantı noktasında bulunması ve önemli ticaret yollarının ve şehirlerinin bulunması farklı devletlerin bölgeye olan ilgilerini arttırmış ve devletlerarası rekabetin de hız kazanmasına ve bu sahaya hakim olmak için çeşitli politikalar üretmelerine neden olmuştur. Bizans, Sasani, Hazarlar, Emeviler, Abbasiler, Selçuklular, Harezmsahlar, Moğollar, Altın Orda ve Timur, Şirvanşah, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Devleti'nin Kafkaslara hakim olma mücadelesi içerisinde yerlerini tarih sahnesinde almıştır. Ancak bu topraklar

üzerinde en etkili ve uzun mücadele hareketleri Osmanlı, İran ve Rus üçgeninde yaşanmıştır.

XVI. yüzyılın başlarında başlayan Osmanlı-İran Kafkas mücadelesine gelişen ve değişen şartlara istinaden Ruslar da bu yüz yıl içerisinde etkin olarak dâhil olmuştur. Ancak XIX. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı, İran ve Rus üçgeninde yaşanan Kafkas rekabeti zirveye ulaşmıştır. Bu rekabetin hız kazanmasında siyasal şartların değişmesi ve iktisadi kazanım duygusunun daha fazla artması etkili olmuştur. Osmanlı ve İran Devleti için oldukça önemli bir bölge olan Kafkas sahasının kaybedilmesi iki devletinde kabul edeceği bir durum olmamıştır. Çünkü bu saha; söz konusu iki devlet içinde iktisadi önem taşımıştır. Bu bağlamda Kafkas sahası; İran iç pazarının ürettiği malları dünya piyasasına sürmenin iki güzergâhından birini teşkil etmiştir. Böylesine iktisadi bir güzergâhı yani "*Kafkas Ticari yolunu*" Osmanlı Devleti'ne kaptırması İran Devleti için hem iç ticaretine girecek malların hem dış ticarete sunulacak mallarını pazarlanmasında problemin ortaya çıkmasını istememiştir. Ayrıca Tebriz, Tiflis, Gılan ve Şirvan gibi önemli ipek merkezleri bu bölgede bulunuyordu. Bu bölgelerin kaybedilmesi İran'ın iktisadi hayatını sekteye uğratmakla kalmayıp, dünya ticaretin de önemli bir yere sahip olan ipek ticaretinin gelirinden mahrum kalmak istememiştir. Böyle bir iktisadi zenginliği kaybetmek istemeyen İran Devleti askeri ve siyasi alanda mücadele etmekten geri durmamıştır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti ise, Orta Asya'dan başlayıp Hazar Denizi'nin kuzeyinden geçen ticaret yollarının kontrol altına almak ve dünyanın en önemli ipek üretim bölgesine hakim olmanın yolu bu sahaya hakim olmak istemiştir. Her iki devlette kendi politikaları ve hedefleri doğrultusunda Kafkas sahasına rol biçmiş ve uzun yıllar devam edecek bir rekabeti göz almıştır. Bu süreç içerisinde iki Müslüman devleti birbirleri ile uğraşırken Ruslar, uygulamış oldukları akıllı siyasetleri neticesinde Kafkaslara hakim olmayı başarmıştır. Rusların Kafkaslar üzerindeki bu başarısı sadece askeri bir harekete bağlı olarak gelişmemiştir. Bunun yanında çok sayıda bilim adamını Kafkasya'ya göndererek bu bölgenin yeraltı zenginliklerini öğrenmek, bölge yapısı hakkında çeşitli raporlar hazırlatarak bilgiler elde etmiştir.

İran Kaçarları; Rusların bu girişimlerine engel olmak ve Kafkaslarda yeniden güçlü bir devlet konumuna gelmek için Ruslara karşı askeri hareket başlatmıştır. 1804-1813 yılları arasında başlayan bu mücadele süreci her iki devlet için ciddi kayıplara neden olmuştur. 27 Eylül 1813 tarihinde yapılan görüşmeler neticesinde Gülistan Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma ile Kaçarların Kafkaslardaki siyasi hâkimiyetine darbe indirirken, Rusların bu sahada daha etkin rol oynamasına neden olmuştur. 1828-29 Osmanlı Rus savaşı ise Kafkasların siyasal tarihi için bir dönüm noktası olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu savaştan yenik olarak çıkması neticesinde Kafkas sahası, Rusların siyasi ve ekonomik hedefleri için bir üs durumuna gelmiştir. Ayrıca Osmanlı Devleti'nin Kafkas sahası üzerindeki kontrolünü kaybetmiştir. Ancak bu durum Kafkas halkları üzerinde milli bir uyanışın başlamasını tetiklemiştir. Gazi Muhammed ve Şeyh Şamil gibi önemli şahsiyetlerin tarih sahnesine çıkmasına ortam hazırlamıştır.

KAYNAKÇA

Bi Mahmut, *Kafkasya Tarihi 2*, Berikan Yay., Ankara, 2011.

Bilge, M. Sadık, *Osmanlı Devleti Ve Kafkasya*, Eren Yay. İstanbul, 2005.

Hasanî, Ataullah-I, "İranlı Tarihçilere Göre Osmanlı-İran İlişkilerindeki Krizin Nedenleri (1577-1699)", *Tarihten Günümüze Türk İran İlişkileri Sempozyumu*, Aralık-Konya, 2002, S.S.15-33.

Daei, Masoumeh, *İran-Osmanlı Ticari İlişkileri 1900-1923*, Berilan Yay., Ankara, 2013.

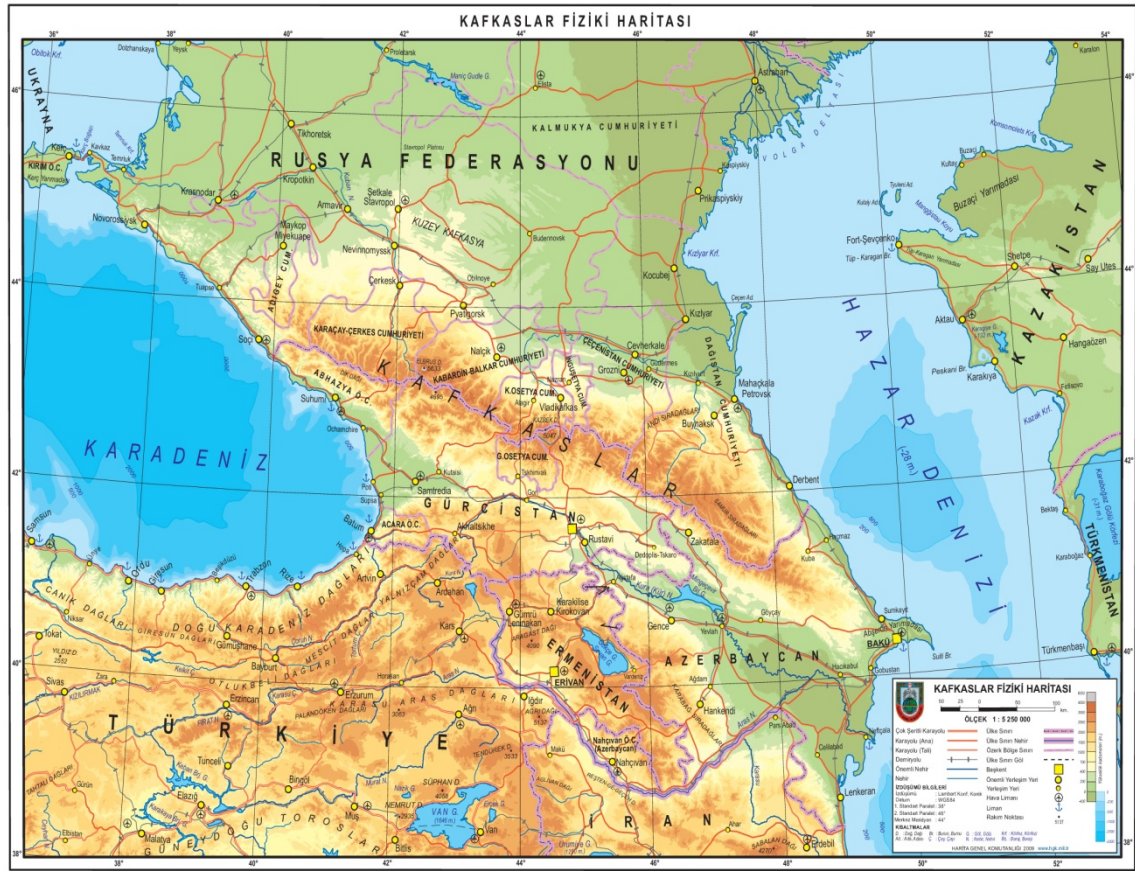
Eravci H. Mustafa, *Türkler*, C.6, Ankara, 2002, Yeni Türkiye Yay., S.S1551-1569.

Finkel, Caroline, *Rüyadan İmparatorluğa Osmanlı*, Timaş Yay., İstanbul, 2007,

- Kazvini, Abdullatif, *Safevi Tarihi*, Çev. Hamidreza Mohemmednejad, Birleşik Yay., Ankara, 2011.
- Karadeniz, Yılmaz, *İran Tarihi (1700-1925)*, Selenga Yay., 2012, İstanbul,
- Kirzioğlu, M. Fahrettin, *Osmanlılar'ın Kafkas-Elleri'ni Fethi*, Ttk. Yay., Ankara, 1998.
- Kiliç, Selda, "Kafkasya'ya Dair (1916-1917) Osmanlı İstihbaratının Yayımladığı Bir Rapor", *Tad*, C. 34/ S. 58, 2015, S.687-714
- Külbilge, İlker, *18. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı-İran Siyasi İlişkileri (1703-1747)*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2010.
- Kurat, A. Nimet, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, T.T.K. Yay., Ankara 2014.
- Küpeli, Özer, "Transkafkasya'da Güç Ve Rekabet: Xvii. Yüzyılın İlk Yarısında Güney Kafkasya'da Osmanlı-Safevi Mücadelesi", *Tarih Ve Coğrafya Araştırmaları Dergisi*, Sayı: I / 1 - Temmuz 2015, S.S.95-113.
- Gökçe, Orhan, *İçerik Analizi: Kuramsal Ve Pratik Bilgiler*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2006.
- Mehmetov, İsmail, *Türk Kafkas'ında Siyasi Ve Etnik Yapı Eskiçağ'dan Günümüze Azerbaycan Tarihi*, İstanbul, 2009, Ötüken Yay.
- Muhammedoğlu, Aliyev Salih, "Kafkasya", *T.D.V.İ.A.*, C.24., S.S.158-160.
- Sarikcioğlu, Melike, *Osmanlı-İran Hudut Sorunları (1847-1913)*, Ankara, 2013, T.T.K. Yay.
- Sümer, Faruk, "Akkoyunlular", *T.D.V.İ.A.*, C.2., S.S.270-274.
- Üstün, İsmail Safa, "Safevilerden Günümüze Kadar", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.22, İstanbul, 2000, S.S. 400-404.
- İnalcık, Halil, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei Ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü", *Belleken*, Xii/46, (Nisan 1948),
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi II*, Ttk. Yay., Ankara, 2016.
- Yıldırım, A. Ve Şimşek, H., *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Gözden Geçirilmiş 2. Baskı, Seçkin Yayıncılık., Ankara, 2000.

EKLER

Harita-1

Harita 1. kaynak: <https://www.google.com.tr/search?q=kafkaslar&source>

PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ HASTANESİNDE PERSONEL MEMNUNİYET ARAŞTIRMASI

Celaleddin SERİNKAN

Pamukkale Üniversitesi
(Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi)
cserinkan@hotmail.com

Zehra KÜNARCI

Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesi

ÖZET

Bu çalışmada Pamukkale Üniversitesi Araştırma Hastanelerinin çeşitli birimlerinde görev yapan personelin işlerinden, çalışma koşullarından ve çalıştığı kurumdan memnuniyet durumlarının belirlenmesi amaçlanmaktadır.

Tanımlayıcı nitelikteki bu araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi kullanılmıştır. Anket formunda çalışanlardan çalışma ortamı, iş sağlığı ve güvenliği, çalışma ilkeleri ve yapılan iş, yönetim ve hastane içi iletişim konuları yer almıştır.

Yapılan istatistiksel analizler sonunda; personelin kurumdan memnuniyet düzeyinin normal düzeyde olduğu ve erkeklerin bayanlara göre daha fazla memnuniyet duydukları belirlenmiştir. Ayrıca personel memnuniyeti açısından sekreterlerin en az ortalamaya sahip oldukları ve yaş grupları açısından en fazla puana 17-20 yaş grubundaki gençlerin sahip oldukları tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hastane, Çalışan Memnuniyeti, Çalışma Süresi, Pamukkale Üniversitesi

THE STUDY OF THE PERSONNEL SATISFACTION AT PAMUKKALE UNIVERSITY HOSPITAL

ABSTRACT

In this study, it is aimed to determine employee satisfaction of various units of Pamukkale University Research Hospitals from their jobs and working conditions and their institution.

The survey method was used as data collection tools in this descriptive research. Survey form included issues like work environment, work health and safety, work principles, accomplished work, communication within the hospital and management.

As a result of the statistical analysis, it was determined that the satisfaction level of the staff was normal and the men were more satisfied than the women. It was also found that the secretaries had the least average in terms of staff satisfaction and age groups. it was found that the young people in the 17-20 age group had the highest number of points.

Keywords: Hospital, Employee Satisfaction, Working Hours, Pamukkale University

GİRİŞ

Dünyadaki rekabet ortamının artması ve teknolojinin hızlı büyümesi, şüphesiz en çok sağlık sektörünü etkilemektedir. Tıbbi donanımda ileri teknoloji kullanılması, sağlık hizmet kalitesi ile ilgili beklentileri arttırmaktadır. Bunun yanında günümüzde her alanda görülen hızlı değişim, sağlık kurumlarını da etkilemektedir. Kurumların ayakta kalabilmeleri ve rekabet avantajı yakalamalarında en önemli unsur üretilen hizmetin kalitesidir. Türkiye’de sağlık sektöründe faaliyet gösteren kuruluşların sayısı giderek artmakta, bu kuruluşlar tarafından çeşitli kalite standartlarını uygulamak için çalışmalar yapılmaktadır (Şişe vd.2013).

Toplunun sağlık düzeyinin yükseltilmesi, iyi bir sağlık politikası, koruyucu ve tedavi edici bakım planları ile olanaklıdır (Serinkan ve İpekçi, 2005:282).

Sağlık Hizmeti sunan örgütler, yapısal ve işlevsel açıdan en karmaşık örgütler arasında yer almaktadır. Yardımcı personelden, yüksek eğitimliye kadar çeşitlilik gösteren her düzeydeki personel; karmaşık ve çok pahalı teçhizat, yaşam ve ölümle ilgili faaliyetler ve ortaya çıkan stres gibi özellikleriyle sağlık işletmeleri yapısında pek çok ekibi barındıran organizasyonlardır (Aslan vd., 2004).

Herzberg, çalışanların iş ile ilgili tutumunu belirleyen iki grup faktörün var olduğunu; birinci grup faktörlerin doyumsuzluk faktörü adı altında çalışma koşulları, güvenlik, organizasyon politikaları, maaş gibi dışsal faktörleri içerdiğini, dışsal faktörlerin tatmin edilememesi durumunun çalışanların doyumsuzluğuna yol açtığını belirtmektedir. Memnuniyet faktörleri adı altında verilen ikinci grup faktörlerin ise çalışanların birey olarak görme, gelişme ve sorumluluk alma gibi içsel faktörleri içerdiğini ve bu faktörlerin karşılandığında ise iş doyumu meydana geldiğini belirtmiştir (Yılmaz 2001).

Örgütler için personel önemli bir üretim unsurudur. Emek-yoğun üretime sahip örgütler için bu unsur çok daha önemlidir. Hastanelerin de toplumun gereksindiği sağlık hizmetlerini karşılamak amacıyla faaliyet gösteren emek-yoğun teknolojiye sahip bir örgüt olduğu göz önüne alındığında hastanenin başarısı ya da başarısızlığı personeline bağlıdır. Sağlık hizmeti sunulan kurumlarda hemşireliğin temel işlevi, bireye yardım etmektir. Hemşirelerin hastane amaçları doğrultusunda güdülenebilmeleri için beklentilerinin bilinmesi gerekir (Cabar ve Serinkan, 2010:59).

Motivasyon faktörleri; başarı, başarının tanınması, işin kendisi, sorumluluk ve büyüme veya ilerlemeyi kapsamakta ve iş memnuniyetine götürmektedir. Bunların yokluğu işte doyum kaybına neden olmaktadır. Doyumsuzluk, işletme politikası ve yönetimi, denetim, kişiler arası iletişim, çalışma şartları, ücret ve güvenliği kapsamakta ve iş memnuniyeti düzeyini belirlemektedir (Dieleman vd. 2003).

İş tatmini konusu, gerek özel sektörde gerekse de kamu sektöründe önemli olan bir konudur. Özel sektörde çalışanların tatminleriyle ilgili pek çok çalışma yapılmasına rağmen kamu sektöründe ve özellikle üniversitelerle ilgili yapılan çalışma pek fazla değildir (Serinkan ve Bardakçı, 2007:153).

İş doyumunu etkileyen bireysel faktörler; yaş, cinsiyet, medeni durum, eğitim, çocuk sahibi olma durumu, sosyo-kültürel çevre, değer yargıları, inançlar, kişilik, zeka, çalışanın sosyal yapısı (bireyin kendi faaliyetleri), meslekte geçen süre (deneyim, mesleki kıdem), çalışmakta olduğu işini seçme nedeni, işin birey için anlamı (iş yapan kişinin işe karşı ilgisi)mesleki bir kursa katılma durumu (mesleki gelişme fırsatı), kişinin beklentileri, işten ayrılma isteği ve kabul görme isteği, işin kişiliği ile uyumu, genel yaşam doyumu, stresle baş edebilme durumu ve genel sağlık durumu olarak belirtilmektedir (Derin 2007:1)

Bu çalışmada Pamukkale Üniversitesi Araştırma Hastanelerinin çeşitli birimlerinde görev yapan sekreterlerin, hemşirelerin ve ev idaresi personelinin işlerinden, çalışma koşullarından ve çalıştığı kurumdan memnuniyet durumlarının belirlenmesi amaçlanmaktadır.

YÖNTEM

Tanımlayıcı nitelikteki bu çalışma, 2012 Nisan-Mayıs aylarında Pamukkale Üniversitesi Tıp Fakültesi Çevre Düzenleme, Bilgi İşlem, Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon, Afet Yönetimi, Hemşirelik Hizmetleri, Kalite ve Akreditasyon, Klinik birimlerinde görev yapan çalışanlar (%39,5 sekreter,%34 hemşire, %26,5 ev idaresi personeli) üzerinde uygulanmıştır.

Tıp Fakültesi Hastanesi sağlık hizmetleri sunumu konusunda ISO 9001 kalite güvence sistemi belgesi almış olup, toplam kalite yönetim sistemi benimsenmiştir.

Bu çalışma hastanenin çeşitli bölümlerinde görev yapan 200 çalışan üzerinde yapılmıştır. Araştırmada veri toplama aracı olarak anket yöntemi tercih edilmiştir.

Anket formunda çalışanlardan çalışma ortamı, iş sağlığı ve güvenliği, çalışma ilkeleri ve yapılan iş, yönetim ve hastane içi iletişim hakkındaki görüşlere ne dereceye kadar katıldıklarını belirtmeleri istenmiştir (Ünalan vd.). Bu görüşlere katılma dereceleri; 5'li Likert ölçeğine uygun hazırlanan, Çok fazla, fazla, orta, az, çok az (hiç) seçeneklerinden birini işaretlemeleri istenmiştir. Araştırmanın güvenilirliği 0,92 olarak bulunmuştur.

BULGULAR

Katılımcıların her bir bölüm için verdiği cevapların ortalama değerleri 5'li Likert ölçeği baz alınmıştır.

Tablo 1: Araştırma Grubunun Çeşitli Özelliklere Göre Dağılımı

Değişkenler	Kategori	n	%
Cinsiyet	Kadın	108	54
	Erkek	92	46
Bölüm	Sekreter	79	39,5
	Hemşirelik	68	34,0
	Ev İdaresi	53	26,5
Yaş	17-20	4	2,0
	21-25	23	11,5
	26-30	63	31,5
	31-35	40	20,0
	36-40	31	15,5
	41-45	25	12,5
	46-50	10	5,0
	50 ve üstü	4	2,0
Toplam Çalışma Süresi	0-1 yıl	34	17,0
	1-2 yıl	26	13,0
	3-5 yıl	52	26,0
	6-10 yıl	42	21,0
	11-15 yıl	28	14,0
	15 ve üstü	15	7,6

Araştırmaya katılan 200 çalışana ilişkin cinsiyet, çalıştıkları bölüm, yaş ve toplam çalışma süresi değişkenlerine ilişkin betimsel istatistikler Tablo 1'de verilmiştir. Tablo ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde 108 katılımcının (%54) kadın çalışandan oluştuğu, 92 katılımcının (%46) erkek çalışandan oluştuğu, çalışanlardan 79 (%39,5) tanesinin sekreterlik bölümünde çalıştığı, 31-35 yaş grubundaki çalışan sayısının 40 (%20) kişi, toplam çalışma süresi 3-5 yıl olan çalışan sayısının 52

(%26) kişi, çalışma süresi 6-10 yıl olan çalışan sayısının 42 (%21) kişi olduğu görülmektedir.

Tablo 2. Katılımcıların İş memnuniyeti faktörlerine ilişkin verdikleri cevapların ortalama değerleri (5'li likert ölçeği temel alınmıştır)

Kurumsal Hizmetler ve Aidiyet	2,188 / 5
Çalışma Ortamı	2,488 / 5
İş Sağlığı ve Güvenliği	2,690 / 5
Çalışma İlkeleri ve Yapılan İş	3,047 / 5
Yönetim ve Hastane İçi İletişim	2,467 / 5
Genel Değerlendirme	2,77 / 5

Araştırmaya katılan 200 çalışana ilişkin, çeşitli açılardan çalışanların memnun olma düzeylerine ilişkin betimsel istatistikler Tablo 2 de verilmiştir. Tablo incelendiğinde katılımcıların çalışma ilkelerinden memnuniyet durumuna 3,04 ortalama ile en yüksek oranda katılım gösterdiği görülmüştür. Katılımcılar kurumsal hizmetler ve aidiyetten memnuniyet durumuna 2,18 ile en düşük oranda katılım göstermişlerdir.

Tablo 3: Yaş Gruplarına Göre Yemekhane Memnuniyet Düzeyi

Yaş	Sayı	Ortalama
17-20	4	2,75 / 5
21-25	23	2,04 / 5
26-30	63	1,87 / 5
31-35	40	2,08 / 5
36-40	31	2,29 / 5
41-45	25	2,08 / 5
46-50	10	2,20 / 5
50 ve üstü	4	2,50 / 5

Araştırmaya katılan 200 çalışana ilişkin yaşlara göre, yemekhane hizmetinden memnun olmalarına ilişkin veriler incelendiğinde, katılımcıların 2,75 ortalama ile 17-20 yaş grubundaki katılımcılar "Hastanemizdeki yemekhane hizmetinden memnunum" önermesine en yüksek düzeyde katılım gösterirken, 1,87 ortalama ile 26-30 yaş grubundaki katılımcılar "Hastanemizdeki yemekhane hizmetinden memnunum." Önermesine en düşük seviyede katılım göstermişlerdir.

Tablo 4. Fazla Çalışma Unsurunun Bölümlere Göre Dağılımı

Bölüm	Seçenekler	Sayı	Yüzde
Hemşirelik	Hayır	39	57,4
	Evet	29	42,6
	Toplam	68	100,0
Sekreterlik	Hayır	35	44,3
	Evet	44	55,7
	Toplam	79	100,0
Ev idaresi	Hayır	30	56,6
	Evet	23	43,4
	Toplam	53	100,0

Araştırmaya katılan çalışanların fazla çalışma oranının bölümlere ve cinsiyete göre dağılımına ilişkin betimsel istatistikler Tablo 4'te verilmiştir. Tablo 4 ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde katılımcılardan sekreterlik bölümünde çalışan 44 kişi %55,7 ile "Haftalık mesai süresinden daha fazla çalışıyorum." önermesine "evet" diyerek en yüksek düzeyde katılım göstermişlerdir. Katılımcılardan hemşirelik bölümünde çalışan 39 kişi %57,4 ile "Haftalık mesai süresinden daha fazla çalışıyorum." önermesine "hayır" diyerek en yüksek düzeyde katılım göstermişlerdir.

Tablo 5. Fazla çalışmanın en yüksek çıktığı bölümde fazla çalışma sebepleri

Sebepler	N	%
Organizasyonda birden fazla pozisyona ait görev yaptığım için	6	13,6
Fazla mesai ücreti almak için	4	9,1
Mesai saatlerimi etkin kullanamadığım için	34	77,3
Toplam	44	100,0

Tablo 5 ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde katılımcılardan sekreterlik bölümünün fazla mesai yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır. Bu yüzden sekreterlik bölümünde çalışan 44 kişinin fazla mesai yapma nedenleri araştırılmıştır. Bu nedenler arasında katılımcıların 34 kişi %77,3 ile "Mesai saatlerimi etkin kullanamadığım için" önermesine en yüksek düzeyde katılım göstermişlerdir.

Tablo 6. Katılımcıların çeşitli özelliklerine göre iş memnuniyeti dağılımları

<u>Değişken</u>	<u>Kategori</u>	<u>Ortalama</u>
Cinsiyet	Kadın	2,75 / 5
	Erkek	2,80 / 5
Bölüm	Sekreter	2,59 / 5
	Hemşire	2,82 / 5
	Ev İdaresi	2,98 / 5

Yaş	17-20	3,75 / 5
	21-25	2,83 / 5
	26-30	2,63 / 5
	31-35	2,95 / 5
	36-40	2,70 / 5
	41-45	2,72 / 5
	46-50	2,70 / 5
	50 ve üstü	3,00 / 5

Araştırmaya katılan çalışanların iş memnuniyeti oranlarının bölümlere, yaş gruplarına ve cinsiyete göre dağılımına ilişkin betimsel istatistikler Tablo 6'da verilmiştir. Tablo incelendiğinde erkeklerin kadınlardan daha memnun olduğu, en memnun çalışanların ev idaresi bölümündekilerin olduğu ve en şikayetçi çalışanların Sekreterlik bölümünde olduğu görülmektedir. Katılımcılardan 17-20 yaş grubunun 3,75 ortalama ile en memnun yaş grubu olduğu ve 26-30 yaş grubunun da 2,63 ile memnuniyet düzeyinin en düşük yaş grubu olduğu görülmektedir.

Tablo 7. Araştırma grubunda işin devamlılığı açısından bireyin kendisini güvende hissedenenlerin oranı

Güvende Hissetme	n	%
Çok Fazla	40	20,0
Fazla	42	21,0
Orta	71	35,5
Az	29	14,5
Çok az	18	9,0
Toplam	200	100,0

Araştırmaya katılan 200 çalışana ilişkin işin devamlılığı açısından kendimi güvende hissediyorum önermesine ait ilişkin oranlara bakıldığında, %35,5 'i kişi "işin devamlılığı açısından kendimi güvende hissediyorum" önermesine orta derecede katılıyorum diyerek en yüksek oranda katılım gösterdiği görülmektedir. Cevaplayıcıların %18'i ise "işin devamlılığı açısından kendimi güvende hissediyorum" önermesine çok az katılıyorum diyerek en az düzeyde katılım göstermiştir. Bu tablodan da çalışanların işin devamlılığı açısından kendisini güvende hissetme konusunda kararsız olduğunu göstermektedir.

Tablo 8. İşten ayrılmak isteyenlerin çalışma süresine göre analizi

	Ayrılma Düşüncesi			
	Fazla		Az	
Çalışma Süresi	Sayı	%	Sayı	%
0-1 yıl	21	20,7	10	6,5
1-2 yıl	10	10,1	10	6,5
3-5 yıl	25	25,2	14	21,5
6-10 yıl	19	19,1	20	30,7
11-15 yıl	16	16,1	7	10,8
15 yıldan fazla	10	10,1	4	6,15
Toplam	101	100,0	65	100

Araştırmaya katılan 200 çalışana ilişkin işten ayrılma düşüncesi ve toplam çalışma süresi arasındaki ilişkiye ilişkin istatistikler Tablo 8 de verilmiştir. Tabloya göre, 3-5 yıldır çalışan 25 katılımcı "işten ayrılmak istiyorum" önermesine katılıyorum diyerek en yüksek oranda katılım gösterdiği görülmektedir. 6-10 yıldır çalışan 20 kişi ise "işten ayrılmak istiyorum" önermesine az katılıyorum diyerek en yüksek düzeyde katılım göstermiştir. Geriye kalan 44 kişi "işten ayrılmak istiyorum" önermesine hiç katılmıyorum olarak cevap vermiştir.

Tablo 9. Çalışma Ortamından Memnuniyetin Yaş ve Cinsiyete Göre Analizi

		Çalışma Ortamı Memnuniyeti
Cinsiyet	Kadın	2,46 / 5
	Erkek	2,52 / 5
Yaş	17-20 Yaş	3,00 / 5
	21-25 Yaş	2,71 / 5
	26-30 Yaş	2,31 / 5
	31-35 Yaş	2,50 / 5
	36-40 Yaş	2,53 / 5
	41-45 Yaş	2,44 / 5
	46-50 Yaş	2,67 / 5
	50 ve üstü Yaş	3,00 / 5

Tablo 9 ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde Erkeklerin çalışma ortamından memnuniyet ortalamasının kadınlardan daha fazla olduğu, 17-20 ve 50 yaş üstünün en fazla memnun olurken 26-30 yaş grubunun en az memnun olduğu görülmektedir. 50 yaş ve üzeri katılımcılar 5'li likert ölçeği üzerinden 3,00 ortalama ile çalışma ortamından memnuniyet önermesine en yüksek düzeyde katılımında bulunmuşlardır.

Tablo 10: Araştırma grubuna katılanlardan kendilerini aileden hissedenlerin yüzdeleri

Kendini aileden hissetme derecesi	n	%
Çok fazla	69	34,5
Çok az	129	64,5
Cevap vermeyen kişi	2	1

Tablo 10 ayrıntılı bir şekilde incelendiğinde %43,5 ile 69 kişi kendini aileden hissediyorum olarak katılım gösterirken, %64,5 ile 129 kişi kendimi aileden hissetmiyorum olarak katılım göstermiştir. 2 kişi de bu soruya cevap vermemiştir. Bu durumda araştırmaya katılan kişilerin büyük çoğunluğunun kendilerini aileden biri gibi hissetmedikleri tespit edilmiştir.

SONUÇ

Çalışma yaşamında çalışanların iş yerlerinden memnun olmaları önemli bir husustur. Bu alan sağlık sektörü olduğunda, çalışanların memnun olması, daha da büyük önem arz etmektedir.

Sağlık kurumlarında sekreterlik hizmetleri, çoğu kere sıkıntılı bir durumda olan hasta ve hasta yakınları ile sağlıklı iletişimi, yöneticiler ve diğer çalışanlarla temasta aracılığı sağlayan önemli bir görevdir. Sağlık kurumunda hemşirelik hizmetleri ise doktorlardan sonra hasta ve hasta yakınlarının sağlık bakımları açısından hasta memnuniyeti seviyesi düzeyinde etken sahibi olan ve hastanenin en önemli unsurlarından biri sayılabilecek sağlık elemanıdır. Ev idaresi personeli ise hastane içi düzenin sağlanmasında görev alan personeldir.

Pamukkale Üniversitesi hastanesinde çalışan bu personellere yönelik yapılan bu çalışmanın sonucunda; genel olarak personelin memnuniyetinin orta seviyenin altında olduğu, erkek personelin bayanlara göre daha fazla memnuniyet duydukları, personel memnuniyeti açısından sekreterlerin en az ortalamaya sahip oldukları ve yaş grupları açısından en fazla memnun olan grubun 17-20 yaş grubundaki gençlerin oldukları tespit edilmiştir.

Personelin çalışma ilkelerinden memnuniyet duydukları görülmüşken kurumsal hizmetler ve aidiyetten memnuniyet olmadıkları tespit edilmiştir. Genel olarak çalışanların fazla mesai yaptıkları, kendilerini genel olarak güvende hissettikleri, örgütte 3-5 yıldan beri çalışan kişilerin işten ayrılma düşüncelerinin diğerlerine göre daha fazla belirlenmiştir.

Bu sonuçlar ışığında hastane yönetimine, personelin daha fazla iyi şekilde memnun edilebilmeleri için örgütte bağlılığın ve aidiyetin sağlanabilmesi için gerekli uygulamalara daha fazla yer verilmesi, işten ayrılmayı düşünen personele yönelik motive edici tedbirlerin alınması, fazla mesailerin daha iyi şekilde ayarlanması ve bu konuda daha kapsamlı çalışmaların yaptırılması önerilebilir.

Bu konuda çalışma yapacak olan araştırmacılara ise, memnuniyet konusunun araştırılmasının nispeten zor bir konu olduğu, sonuçlarının değerlendirilmesinde bazı sıkıntıların olduğu belirtilebilir. Ayrıca karşılaştırmalı şekilde araştırmaların yapılabileceği tavsiye edilebilir.

KAYNAKÇA

- Aslan Ş. Özata M., Atayer C. (2004). Sağlık İşletmelerinde Ekip Yönetimi: Fırsatlar ve Sınırlılıklar. Standart Ekonomik ve Teknik Dergi, 43 (516):17-23.
- Cabar Hasan, Celaledin Serinkan, (2010). Sağlık Çalışanlarının Güdülenmesi İle İlgili Etmenler: Devlet Hastanesi Çalışanlarına Yönelik Bir Uygulama, Organizasyon Ve Yönetim Bilimleri Dergisi Cilt 2, Sayı 1, 2010 ISSN: 1309 -8039.
- Derin Nurten, (2007), Devlet Hastanelerinde Çalışan Sağlık Personelinin İş Doyum Düzeyleri Ve Etkileyen Faktörler, eskişehir osmangazi üniversitesi Sağlık bilimleri enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir.
- Dieleman M. Cuong P.V. Anh L.V. Martineau T. (2003). Identifying Factors For Job Motivation of Rural Health Workers In North Viet Nam. Human Resources for Health. 1:10.
- Serinkan Celaledin, İpek İpekçi, (2005). Yönetici Hemşirelerde Liderlik ve Liderlik Özelliklerine İlişkin Bir Araştırma, SDU, İİBF Dergisi, Y.2005, C.10, S.1.
- Serinkan C. ve Bardakçı A., (2007). Pamukkale Üniversitesi'nde Çalışan Öğretim Elemanlarının İş Tatminlerine İlişkin Bir Araştırma, Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı. 12, Yıl. 9.
- Şişe Şengül, Elif C. Altınel, Mine Toksal, (2013). Üniversite Hastanesinde Bulunan Hastaların Hastane Hizmetleri Hakkındaki Memnuniyet Düzeyleri, Kocatepe Tıp Dergisi, Kocatepe Medical Journal, 14: 1-10/Ocak 2013.
- Ünal D., Çetinkaya F., Özyurt Ö., Kayabaşı A., (2006). Bir Üniversite Hastanesinde Çalışan Sekreterlerde İş Memnuniyeti, Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 9 (1):1-18.

- Yılmaz C., Yılmaz İ (1999). Sağlık Hizmetlerinde Toplam Kalite Yaklaşımı. II. Ulusal Sağlık Kuruluşları ve Hastane Yönetimi Sempozyumu, 15-16 Mayıs, ss:245-253 Ankara.
- Yılmaz M (2001) Sağlık Bakım Kalitesinin Bir Ölçütü: Hasta Memnuniyeti. C.Ü. Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi, 5(2):69-74.

KIRGIZİSTAN'DAKİ BANKACILIK SEKTÖRÜNDE ÇALIŞAN PERSONELİN TÜKENMİŞLİK DÜZEYLERİNE İLİŞKİN BİR ARAŞTIRMA

Celaleddin SERİNKAN

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
cserinkan@hotmail.com

İbadathan ARAPOVA

Kırgızistan Türkiye Manas Üniversitesi
ibadat.1302@gmail.com

ÖZET

Günümüzün gerektirdiği yoğun çalışma şartları, özellikle özel sektörde çalışan kişiler üzerinde oldukça negatif anlamda etkilerde bulunmaktadır. Bu etkilerin başında da Tükenmişlik gelmektedir. Tükenmişlik kavramı, son zamanlarda akademisyenlerce de hemen hemen her sektörde çalışılmaya başlanmıştır.

Bu araştırmanın amacı, Kırgızistan'daki bankacılık sektöründe çalışan kişilerin Tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesidir. Bu çalışma ile daha önce Kırgızistan'da çalışılmamış olan Tükenmişlik konusunun bankacılık sektöründeki mevcut durumu ortaya çıkarılmaya çalışılmış ve bu açıdan çalışma önem taşımaktadır.

Araştırma kapsamında, araştırmayı kabul eden altı banka yer almaktadır. Verilerin analizi için SPSS programını kullanılmıştır. Bulguların değerlendirilmesinde Frekans, yüzde ve karşılaştırma analizleri kullanılmıştır.

Araştırma sonucunda, bankacılık alanında çalışan personelin tükenmişliğin alt boyutlarına göre duygusal tükenmenin yüksek düzeyde olduğu ve duyarsızlaşma boyutunda ise orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Tükenmişlik kavramının üçüncü boyutu olan Kişisel başarı boyutunda ise tükenmişliğin yüksek düzeyde olduğu bulunmuştur. Bu durumda, araştırmaya katılan bankalardaki personelin genel tükenmişlik düzeylerinin yüksek düzeyde olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Kırgızistan, Bankacılık Sektörü, Tükenmiş Sendromu, Duygusal Tükenme, Duyarsızlaşma, Kişisel Başarı

A RESEARCH CONCERNING BURNOUT LEVELS OF PERSONNEL WORKING IN BANKING SECTOR IN KYRGYZSTAN

ABSTRACT

Intensive working conditions, which is needed today, bring about quite negative effects on people working in private sector. At the head of these effects is the burnout. The concept of burnout has also been started to be studied in almost every sector by academicians.

The aim of this research is to determine the burnout levels of people working in the banking sector in Kyrgyzstan. With this study, the present situation of the burnout subject, which was not studied in Kyrgyzstan before, in the banking sector was tried to be revealed and this study bears importance from this point.

Within the context of the study there are six banks accepting the research. SPSS programme was used to analyse the data. Frequency, percentage and comparison analyses were used in evaluating findings.

In the result of the research it was detected that the emotional exhaustion was in higher level according to the sub-dimensions of the burnout of the personnel working in the banking field, and in medium level in the depersonalization dimension. In personal accomplishment dimension being the third dimension of the burnout concept, the burnout was found out in high level. From this state, it can be said that the general burnout levels of the bank personnel attending the research were in high level.

Keywords: Kyrgyzstan, Banking Sector, Burn-out, Burn-out Syndrome, Emotional Exhaustion, Depersonalization, Personal Accomplishment

GİRİŞ

Günümüz küreselleşen dünyasının rekabet ortamında bankalar için hizmet kalitesinin önemi daha da anlaşılmaktadır. Banka hizmet kalitesine giden yol, yaptığı işten tatmini yüksek, işine bağlı ve motivasyonu yüksek personelden geçmektedir.

Bankalarda tükenmişlik sendromu, çalışanların duygusal olarak tükenip, hizmet verdikleri müşterilerine karşı duyarsızlaşmalarına ve yaptıkları işte başarısız olduklarını hissetmelerine sebebiyet vererek, sunulan hizmetin kalitesini düşürmekte ve iş tatmini düşük çalışanların işten ayrılmasına neden olmaktadır.

İş görenlerin işten ayrılmaları, banka sektörünün en önemli sorunlarından biri olarak sektördeki yetişmiş personelin işten ayrılmasına ve sektörel olarak hem hizmet kalitesinin düşmesine hem de yeni personelin eğitim maliyetlerinin artmasına neden olmaktadır. Bankalarda tükenmişlik sendromu ile mücadele, iş gören işten ayrılmalarını azaltarak eğitim maliyetlerini düşürecek, motivasyonu ve iş tatmini yüksek çalışanlar ile hizmet kalitesini artıracaktır.

Teorik Çerçeve

Tükenmişlik, yoğun stres altında çalışılan iş hayatından kaynaklanmaktadır. Tükenmişlik yaşayan bireyler işlerini etkin bir şekilde yerine getiremezler (Barutçu ve Serinkan, 2013:318). Tükenmişlik kavramı literatüre ilk olarak 1974 yılında Freudenberger tarafından yazılmış bir makale ile girmiş olup, ilgili kavrama ilişkin pek çok tanım öne sürülmüş, son 20 yıldır da farklı meslek grupları üzerinde araştırılmıştır. Tükenmişlik Freudenberger tarafından; bireyin başarısız olması, fazla yüklenilmesi ve yıpranması neticesinde ortaya çıkan enerji ve güç kaybı ve aynı zamanda bireyin karşılanamamış talepleri doğrultusunda iç kaynaklarındaki tükenme olarak ifade edilmiştir (Freudenberger, 1974:159). Daha sonra Maslach ve Jackson, tükenmişliği, insanda ortaya çıkan fiziksel bitkinlik, uzun süren yorgunluk, çaresizlik ve umutsuzluk duyguları ile birlikte bireyin yaptığı işe karşı başarısızlık ve memnuniyetsizlik, hayata ve diğer insanlara karşı da sergilediği olumsuz ve alaycı tutumları kapsayan fiziksel, zihinsel ve duygusal boyutlu bir sendrom olarak tanımlamışlardır (Maslach ve Jackson, 1981: 99).

Cherniss, tükenmişliği yoğun stres ve doyumsuzluğa tepki olarak bireyin kendini psikolojik olarak işinden soğuması olarak özetler. İş stresine cevap olarak güdüsel, duygusal, tutumsal ve davranışsal değişiklikleri oluşturan tüm olguların bileşkesine eşdeğer bir baskı olduğunu ve baskının geçici bir yorgunluk ve zorlanma olmadığını kabul eder (Avşaroğlu vd, 2005: 116). Özetle tükenmişlik kavramı, kronikleşmiş mesleki stres sonucunda ortaya çıkan düşük kişisel başarı, etkinlik ve verimlilik kaybı şeklinde kendini gösteren bir reaksiyondur. Maslach Tükenmişlik Envanteri'ni

geliştiren Maslach (1982) tükenmişliğin duygusal tükenme (emotional exhaustion), duyarsızlaşma (depersonalization) ve kişisel başarısızlık (personel accomplishment) şeklinde üç ayrı durum halinde ortaya çıktığını belirtmekte ve tükenmişliği üç ayrı boyutta ele almaktadır (Budak ve Sürgevil, 2005: 96).

Tükenmişlik kavramına en büyük katkı, Christina Maslach'tan gelmiştir. Maslach tarafından geliştirilen model akademik çevrelerde en kabul görmüş modeldir. Maslach tükenmişliği duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı eksikliği şeklinde üç boyut olarak tanımlamıştır (Çağlıyan, 2007: 13). Maslach araştırma yaptığı kişilerin idealist, enerjik, heyecanlı ve fedakâr olduklarını; bu özellikleri nedeniyle de tükenmişlikle daha fazla karşılaşan kişiler olduklarını saptayan ilk araştırmacıdır (Serinkan ve Barutçu, 2006: 242).

Maslach, araştırmalarına, işi gereği insanlarla etkileşimli olarak çalışan insanların yaşadıkları olayları gözlemleyerek başlamıştır. Örneğin Bir hemşire, iş hayatı ile ilgili olarak kendini çaydanlığa benzetmiştir. Meslek hayatının başlarında güç problemleri çözerken ateş üzerinde kaynayan bir çaydanlık gibi olduğunu, zaman içerisinde suyunun tamamen buharlaştığını, çatlama tehlikesiyle karşı karşıya kalan bir çaydanlığa dönüştüğünü ifade etmiştir. Bir öğretmen ise kendini aküyle kıyaslamıştır. Her eğitim yılı başında öğrencilerinin aküden enerji almaya başladıklarını, eğitim yılı sonunda ise akünün tekrar doldurulması gerektiğini, "take off" olarak adlandırılan kritik bir noktadan sonra ise akünün yenilenmesinin zorunluluk haline geldiğini söyleyerek durumunu dile getirmiştir (Örmen, 1993: 6).

GEREÇ VE YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Örneklemi

Bu araştırmanın amacı Kırgızistan'da faaliyet gösteren banka personelinin tükenmişlik düzeylerini belirlemek ve tükenmişlik alt boyutlarının çalışanların demografik özellikleri bakımından farklılıkların olup olmadığını tespit etmektir.

Araştırma tanımlayıcı modelde tasarlanmış olup verilerin elde edilmesinde anket yöntemi kullanılmıştır. Araştırma evrenini Bişkek'te faaliyet gösteren banka çalışanları oluşturmaktadır. Bişkek'te 24 özel banka faaliyet göstermektedir. Araştırma örneklemini, araştırmayı kabul eden 6 banka oluşturmaktadır.

Araştırmada Kullanılan Veri Toplama Aracı

1981 yılında Christina Maslach ve Susan Jacson tarafından geliştirilen, Türkçe uyarlaması, geçerlilik ve güvenilirlik çalışması, Canan Ergin (1997) tarafından yapılan Maslach Tükenmişlik Ölçeği, "duygusal tükenme", duyarsızlaşma ve kişisel başarı boyutlarını kapsayan 22 sorudan oluşmaktadır. 22 sorunun 9'u duygusal tükenme, 5'i duyarsızlaşma ve 8'i kişisel başarı boyutlarını temsil etmektedir. Veri seti 5'li Likert ölçeği şeklinde tasarlanmıştır. Katılımcılara verilen ifadelere ne kadar sıklıkla karşılaştıkları sorulmuştur. Seçenekler 1: Hiçbir zaman, 2: Yılda birkaç kez, 3: Ayda birkaç kez, 4: Haftada birkaç kez ve 5: Her gün şeklinde oluşturulmuştur (Özgen, 2007: 118; Üngüren vd.,2010: 2927).

Maslach Tükenmişlik ölçeği 22 sorudan oluşmaktadır. Ölçek 3 boyuttan oluşmaktadır. Duygusal tükenmenin ve duyarsızlaşmanın yüksek olması ve de kişisel başarımın düşük olması, tükenmişliği gösterir. Maslach tükenmişlik ölçeğinin, duygusal tükenme boyutu; 1,2,3,6, 8, 13, 14, 16 ve 20 numaralı sorulardan oluşmaktadır. Duyarsızlaşma boyutu; 5,10,11, 15, 22 numaralı sorulardan

oluşurken ölçeğin üçüncü boyutu olan kişisel başarı ise 4, 7, 9, 12, 17, 18, 19 ve 21 numaralı ifadelerden meydana gelmektedir (Barutçu, Serinkan, 2008: 550).

BULGULAR

Araştırmaya katılan banka personellerinin demografik özelliklerine ilişkin tablo aşağıda verilmektedir.

Tablo 1: Demografik özellikler

Özellikler		Sıklık	%
Cinsiyet	Bay	24	33,3
	Bayan	48	66,7
Yaş	20-30	50	69,4
	31-40	22	30,6
	41-50	-	-
	51 ve üstü	-	-
Medeni Durum	Evli	30	41,7
	Bekar	42	58,3
Çalışma yerine girildiğindeki düşünce	Büyük mutluluk duyuyorum	-	-
	Az mutluluk duyuyorum	24	33,3
	Mecbur olduğum için giriyorum	48	66,7
Çalışma arkadaşlarından memnuniyet	Çok memnunum	8	11,1
	Memnunum	64	88,9
	Hiç memnun değilim	-	-
Banka hakkındaki genel kanaat	Memnunum	34	47,2
	Kısmen memnunum	38	52,8
	Hiç memnun değilim	1	2,8

Araştırmaya katılanların büyük çoğunluğu bayan olup genelde gençlerden oluşmaktadır. Bankalarda çalışan personelin işyerlerine girdiklerinde büyük bir oranda pek memnun olmadıkları anlaşılmaktadır. Çalışma arkadaşlarından ise genelde memnun oldukları ve banka hakkındaki genel kanaatlerinin ise olumlu olduğu tespit edilmiştir.

Araştırmaya cevap personelin Tükenmişlik ölçeğindeki ifadelerle katılım dereceleri ise aşağıdaki tabloda gösterilmektedir.

Tablo 2: Katılımcıların Tükenmişlik İfadelerine Katılımları (1: Hiçbir zaman, 2: Yılda birkaç kez, 3: Ayda birkaç kez, 4: Haftada birkaç kez ve 5: Her gün)

	Art. Ort.	Std. Sap.
1- Kendimi işimden duygusal olarak uzaklaşmış hissediyorum	2,1667	,80491
2- İşgününün sonunda kendimi bitkin hissediyorum	3,9444	,91757
3- Sabah kalkıp yeni bir işgünü ile karşılaşmak zorunda olduğumda kendimi yorgun hissediyorum	3,6667	,88811
4- Çalışanların pek çok şey hakkında neler hissettiklerini kolayca anlayabilirim	3,5278	,64942
5- Bazı işgörenlere onlar sanki kişilikten yoksun birer objeymiş gibi davrandığını hissediyorum	2,0833	,83497
6- Bütün gün insanlarla çalışmak benim için gerçekten gerginliktir	3,4722	1,24439
7- Çalışanlarımın sorunlarını etkili bir şekilde hallederim	3,4722	1,10022
8- İşimin beni tükettiğini hissediyorum	3,5278	,96374
9- İşimle diğer insanların yaşamlarını olumlu yönde etkilediğimi hissediyorum	3,0000	,91928
10- Bu mesleğe başladığımdan beri insanlara karşı katılaştığımı hissediyorum	2,3889	,92775
11- Bu iş beni duygusal olarak katılaştırdığı için sıkıntı duyuyorum	2,3056	,88236
12- Kendimi çok enerjik hissediyorum	3,5833	,72675
13- İşimin beni hayal kırıklığına uğrattığını düşünüyorum	2,1389	,89294
14- İşimde gücümün üstünde çalıştığımı hissediyorum.	2,8333	,87210
15- Bazı insanların başına gelenler gerçekten umurumda değil	2,7500	,89992
16- Doğrudan insanlarla çalışmak bende çok fazla stres oluşturuyor	3,3056	1,35977
17- Çalışanlarıma rahat bir atmosferi kolayca sağlayabilirim	3,0000	,82223
18- Çalışanlarla yakın ilişki içinde çalıştıktan sonra kendimi ferahlamış hissediyorum	3,2500	1,12275
19- Bu meslekte pek çok değerli işler başardım	3,3889	,83169
20- Kendimi çok çaresiz hissediyorum	1,9722	,83872
21- İşimde duygusal sorunları soğukkanlılıkla hallederim	3,9167	,86806
22- Çalışanların bazı problemleri için beni suçladıklarını hissediyorum	1,7222	,65482

Cevaplayıcıların almış oldukları yüksek ortalamalara bakıldığında; "işgününün sonunda kendimi bitkin hissediyorum, Sabah kalkıp yeni bir işgünü ile karşılaşmak zorunda olduğumda kendimi yorgun hissediyorum, çalışanların pek çok şey hakkında neler hissettiklerini kolayca anlayabilirim ve işimin beni tükettiğini hissediyorum " ifadelerinden nispeten yüksek puan almışlardır. Bu durumda katılımcılar bu durumları ayda birkaç kez yaşadıklarını belirtmişlerdir.

Katılımcıların az puan aldıkları ifadeler ise; "bazı işgörenlere onlar sanki kişilikten yoksun birer objeymiş gibi davrandığını hissediyorum, kendimi çok çaresiz hissediyorum ve çalışanların bazı problemleri için beni suçladıklarını hissediyorum" ifadeleridir. Bu durumlara ise katılımcılar yılda birkaç kez yaşadıklarını ifade etmektedirler.

Cevaplayıcıların tükenmişlik boyutlarına ilişkin almış oldukları aritmetik ortalamalar aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 3: Tükenmişlik Boyutlarının Ortalamaları

	N	Minimum	Maximum	Mean	Std. Deviation
Duygusal tükenme	72	1,33	4,22	3,0031	,62715
Duyarsızlaşma	72	1,00	3,60	2,2500	,58599
Kişisel başarı	72	2,62	4,75	3,3924	,50713
Tükenmişlik ortalaması	72	2,36	3,32	2,8818	,23220

Araştırmaya katılan banka personelinin genel tükenmişlik ortalamasına bakıldığında (2,88) ayda birkaç kez tükenmişliği yaşadıkları söylenebilir. Boyutlar açısından bakıldığında, kişisel başarı boyutunun en yüksek puan olması sebebiyle çalışanların

tükenmişliği yaşadıkları söylenebilir. Duyarsızlaşma boyutunda ise en az ortalamaya sahip olduğu için nispeten tükenmişliğin olmadığı belirtilebilir.

Gruplar arasındaki farklılıklar

Katılımcıların demografik özellikleri bakımından tükenmişlik genel ortalaması ve boyutları açısından elde edilen bulgular aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 4: Cinsiyet açısından farklılıklar

	Cinsiyet	N	Mean	Std. Deviation	Anl.
Duygusal tükenme	Bay	24	3,3981	,50004	,000
	Bayan	48	2,8056	,59350	
Duyarsızlaşma	Bay	24	2,2333	,34220	,866
	Bayan	48	2,2583	,67912	
Kişisel başarı	Bay	24	3,2083	,31422	,028
	Bayan	48	3,4844	,56058	
Tükenmişlik ortalaması	Bay	24	2,9466	,22720	,094
	Bayan	48	2,8494	,23016	

Yapılan iki örneklem t testi bulgularına göre gruplar arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Duygusal tükenme boyutunda erkekler bayanlara göre daha fazla tükenme yaşamaktadırlar. Kişisel başarı boyutunda ise bayanlar daha fazla tükenmiş görünmektedirler. Genel tükenmişlik ortalamaları bakımından ise erkeklerin kısmen de olsa daha fazla tükenmişlik yaşadıkları söylenebilir.

Tablo 5: Medeni Durum farklılıkları

	Medeni durum	N	Mean	Std. Deviation	Anl.
Duygusal tükenme	Evli	30	2,7778	,53167	,009
	Bekâr	42	3,1640	,64613	
Duyarsızlaşma	Evli	30	2,2800	,62057	,716
	Bekâr	42	2,2286	,56667	
Kişisel başarı	Evli	30	3,5583	,53913	,018
	Bekâr	42	3,2738	,45300	
Tükenmişlik ortalaması	Evli	30	2,8720	,19653	,765
	Bekâr	42	2,8888	,25677	

Grupların medeni durumları açısından yapılan t testi sonuçlarına göre; bekarların daha fazla duygusal tükenme yaşadıkları, evlilerin daha fazla kişisel başarıda tükenmişlik yaşadıkları söylenebilir. Gruplar arasında duyarsızlaşma ve genel tükenmişlik ortalaması açısından anlamlı farklılıklar bulunmamıştır.

Yaş açısından farklılıklar

Araştırmaya katılan kişilerin sadece 2 grup altında olmaları yani 21-30 yaş ve 31-40 yaş grubuna sahip olmaları nedeniyle t testi analizi yapılmıştır. Elde edilen bulgular aşağıda gösterilmektedir.

Tablo 6: Cevaplayıcıların Yaşları açısından farklılıklar

	Yaş	N	Mean	Std. Deviation	Anl.
Duygusal tükenme	20-30	50	3,0889	,63888	,069
	31-40	22	2,8081	,56571	
Duyarsızlaşma	20-30	50	2,2560	,61151	,897
	31-40	22	2,2364	,53679	
Kişisel başarı	20-30	50	3,3300	,50619	,116
	31-40	22	3,5341	,49127	
Tükenmişlik ortalaması	20-30	50	2,8916	,24687	,592
	31-40	22	2,8595	,19835	

Araştırmaya katılan kişilerin yaş grupları açısından sadece duygusal tükenme boyutunda anlamlı farklılık bulunmuştur. 20-30 yaş grubundaki kişiler daha fazla duygusal tükenme yaşamaktadırlar. Diğer boyutlarda anlamlı farklılıklar tespit edilmemiştir.

SONUÇ

Kırgızistan'daki bankacılık sektöründe çalışan personelin tükenmişlik düzeylerinin belirlenmesine yönelik yapılan bu çalışma, bu ülkede yapılan ilk çalışmalardan birisidir. Araştırma kapsamındaki bankalar açısından bu gibi konularda araştırmacılara izin vermeleri oldukça zordur. Buna rağmen küçük bir örneklem ile de veriler elde edilse de nispeten araştırmacılara fikir vermektedir. Tabii ki elde edilen bulgular genelleştirilemez.

Araştırma sonucunda bankacılık sektöründe çalışan personelin nispeten tükenmişlik yaşadıkları, işyerlerine mecbur oldukları için geldikleri, iş arkadaşlarından memnun oldukları ve genel olarak bankalardan memnun kanaate sahip oldukları bulunmuştur. Araştırmanın diğer sonuçları ise; erkeklerin bayanlara göre daha fazla tükenmişlik yaşadıkları, bekârların evlilere göre daha fazla tükenme yaşadıkları ve gençlerin daha fazla tükenmiş oldukları tespit edilmiştir.

Türkiye'de tükenmişlik konusunda pek çok araştırma yapılmış ve değişik sektörler incelenmiştir. Kırgızistan'da ise daha kapsamlı ve farklı sektörleri de içeren çalışmaların yapılması gerekmektedir. Bankacılık sektöründeki yöneticilere ise personelin moral ve motivasyonunu artırıcı faaliyetlere daha fazla zaman ve bütçe ayırmaları tavsiye edilebilir. Ayrıca genel olarak çalışanlara düşük ücret verdikleri gözönüne alınırsa, bu konuda daha fazla iyileştirmelerin ve ikramiyelerin hayata geçirilmesi sağlanabilir.

KAYNAKÇA

- Avşaroğlu S., Deniz M. E., Kahraman A. (2005). "Teknik Öğretmenlerde Yaşam Doyumu İş Doyumu ve Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 14.
- Barutçu E., Celalettin Serinkan, (2013). Burnout Syndrome of Teachers: An Empirical Study in Denizli in Turkey, Procedia - Social and Behavioral Sciences, 89, pp. 318 – 322.
- Barutçu E., Serinkan C.,(2008). Günümüzün Önemli Sorunlarından Biri Olarak Tükenmişlik Sendromu ve Denizli'de Yapılan Bir Araştırma, Ege Academic Review,8(2),541-561.

- Budak, Gülay, Sürgevil, Olca (2005). Tükenmişlik ve Tükenmişliğe Etki Eden Örgütsel Faktörlerin Analizine İlişkin Akademik Personel Üzerine Bir Uygulama, Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 20 (2), 95–108.
- Çağlıyan, Y. (2007), Tükenmişlik Sendromu ve İş Doyumuna Etkisi (Devlet ve Vakıf Üniversitelerindeki Akademisyenlere Yönelik Alan Araştırması), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Freudenberger, Herbert, J (1974). Staff Burn-Out. Journal of Social Issues, Volume 30, Issue 1, Winter 1974, Pages 159–165.
- Maslach, c. Ve Jackson, S. E. (1981). "The Measurement of Experienced Burnout", Journal of Occupational Behaviour, Vol. 2.99-113.
- Örmen, Uğur (1993). Tükenmişlik Duygusu ve Yöneticiler Üzerine Bir Uygulama, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Özgen, Işıl, (2007). Yiyecek-İçecek İşletmeleri Çalışanlarında Tükenmişlik Sendromu: İzmir Adnan Menderes Havalimanı Örneği. I. Ulusal Gastronomi Sempozyumu ve Sanatsal Etkinlikleri, 4-5 Mayıs 2007, Antalya.
- Serinkan Celaleddin, Esin Barutçu, (2006). Şirket Yöneticilerinin Motivasyon Ve Tükenmişlik Düzeylerine İlişkin Bir Araştırma, Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, 25-27 Mayıs 2006, Erzurum, Bildiriler Kitabı, s.244.
- Üngüren E., Doğan H., Özmen, M., Tekin Ö. A. (2010). "Otel Çalışanlarının Tükenmişlik ve İş Tatmin Düzeyleri İlişkisi", Yaşar Üniversitesi Dergisi, 17(5) ss. 2922-2937.

BORSA BİRLEŞMELERİ VE SİNERJİK ETKİLERİ ÜZERİNE BİR İNCELEME: BİST ÖRNEĞİ

Hakan ÇELİKKOL

Dumlupınar Üniversitesi İİBF
hakan.celikkol@dpu.edu.tr

Seyfettin ÜNAL

Dumlupınar Üniversitesi İİBF
Seyfettin.unal@dpu.edu.tr

ÖZET

20. yüzyıl sonlarında hız kazanan işletmeler arası birleşmeler, satın almalar ve stratejik ortaklıkların finans alanına yansımaları bankalar, aracı kurumlar, sigorta, factoring ve leasing şirketleriyle sınırlı kalmamış, zamanla borsaları da etkisi altına almıştır. Diğer sektörlerde olduğu gibi, finans sektöründe de ölçek ekonomileri ve sinerji arayışları bu tür çabaların temel dayanağını oluşturmaktadır. Böylece, uluslararası borsa ve piyasalarla işbirliğini kolaylaştıracak rekabet gücüne ulaşılması, finansal piyasa araçlarına derinlik ve çeşitlilik kazandırılması, yatırım ve yatırımcı tabanının genişletilmesi hedeflenmektedir. Nitekim, son yıllarda borsalar arasında bu amaçlara yönelik ulusal ve uluslararası boyutlu birleşme ve işbirliklerinin gerçekleştiği görülmektedir.

Çalışmada, 2013 yılına kadar kendilerine özgü farklı misyonları bulunan İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, İzmir Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası AŞ ve İstanbul Altın Borsası'nın, "İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Projesi"nin önemli bir yapı taşı olarak "Borsa İstanbul (BIST)" adı altında birleştirilmesinin sinerjik etkiler yaratıp yaratmadığı; yatırım aracı çeşitliliği, işlem hacmi, elde tutma süresi, toplam piyasa değeri gibi temel göstergeler ve uluslararası boyutlu ortaklıklar/işbirlikleri bağlamında ele alınmıştır. Birleşme sonrası ilk gözlemler olarak; diğer ülke borsaları ve uluslararası finansal kuruluşlar ile işbirliklerinin arttığı, VİOP'ta opsiyon sözleşmelerinin işlem görmeye başladığı, pay, vadeli işlem ve opsiyon, kıymetli madenler ve taşlar ile borçlanma araçları piyasalarında da işlem hacimlerinde belirgin artışlar yaşandığı dikkati çekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Borsa, Birleşme, BIST

Jel Kodları: G10, G34

A STUDY ON EXCHANGE MERGERS AND THEIR SYNERGIC EFFECTS: THE CASE OF BIST

ABSTRACT

The accelerating trend of the 20th century in mergers and acquisitions (M&A), and strategic alliances among firms has been spreaded over such financial services firms as factoring, leasing, insurance, brokerage houses and banks. Moreover, this tendency has also grasped exchanges. As observed in other industries, the search for the economies of scale and synergy is the driving force behind these efforts in financial services firms. Hence, achieving a competitive power to collaborate with international exchanges, increasing both the variety and the depth of financial markets and widening both the investment and investor bases are the primary intentions. Consequently, M&A and alliances are constituted among exchanges both in national and international level in recent years.

İstanbul Stock Exchange (ISE), Turkish Derivatives Exchange (TURKDEX) and İstanbul Gold Exchange (IGE) have been operated to fulfill the unique mission of each until their merger to form Borsa İstanbul (BIST) in 2013. This step is taken as part of presenting Istanbul as a financial center by carrying out the so called

“İstanbul International Financial Center Project”. At this respect, along with international cooperations and partnerships, this study aims to examine whether this merger has created any expected synergic effect such as change in the variety of investment instruments, trading volume, holding period, market capitalization. Following the merger, in addition to the start of options contracts trading in derivatives market and establishing new alliances with international exchanges and financial institutions; the preliminary observations reveal that increased trading volume in common stock, precious metals and diamond, and debt securities markets are noteworthy.

Keywords: Exchange, Merger, BIST

Jel Classifications: G10, G34

GİRİŞ

Özellikle yaşanan son finansal kriz tüm dünya piyasalarında ve bütün sektörlerde, kamu otoriteleri de dahil olmak üzere topyekûn bir güven ve kredibilite kaybını beraberinde getirmiştir. Söz konusu güven kaybı bilhassa krizin başlangıcında ödeme sistemlerinin tıkanmasına yol açarak, ciddi bir likidite sorununu beraberinde getirmiş, bu sorun da firmaların varlığını tehdit ederek, çok sayıda firmanın iflas etmesine neden olmuştur. Diğer taraftan, hayatta kalmakla birlikte zorluk yaşayan firmalar arasında birleşmeler doğarken; likidite konusunda daha güçlü durumda olan firmalar için de satın alma fırsatları ortaya çıkmıştır. Hemen her sektörde yaşanan bu gelişmelerden en çok nasibini alanların başında finansal hizmetler sektörünün geldiğini söylemek mümkündür. Ticari bankalardan yatırım bankalarına, aracı kurumlardan borsalara kadar uzanan geniş bir yelpazede tüm sektörde, gerek ulusal gerekse ve özellikle de uluslararası işbirliklerine, birleşme ve satınalma işlemlerine şahit olunmuştur.

Teknolojik gelişmeler ve yeni teknolojilerin finansal hizmetler sektörüne kolay adapte edilebilmesi sayesinde, 1980’lerde başlayan küreselleşme ve finansal entegrasyon hız kesmeksizin devam etmektedir. Tüm bu gelişmelerin sonuçlarından biri olarak ortaya çıkan ve diğer sektörlerle birlikte finansal hizmetler sektörünü de etkisi altına alan denizaşırı birleşme ve satın almalar da önemli ölçüde artış göstermektedir. Bununla birlikte, finansal hizmetler sektöründeki birleşme ve satın almaların, diğer sektörlerden ayrı ele alınması gerekmektedir. Çünkü bu sektör doğası gereği güven ve kredibilite gibi kavramların görece daha fazla önem arz ettiği bir piyasa olma özelliğine sahiptir. Mal ve hizmet üreten reel sektörle birbirini tamamlayan ve uyum içinde faaliyet sürdürmesi gereken finans sektörü; özellikle bu piyasada gerçekleşen fiyatlamalar sayesinde önemli bir güce sahip olup, üzerinde hassasiyetle durulması gereken bir bileşen olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer bir ifadeyle, finansal varlıkların fiyatlaması, diğer pek çok varlığın fiyatlamasında etkili olmaktadır.

Finansal piyasaların önemi özellikle kriz dönemlerinde daha iyi anlaşılmaktadır. Kriz ortaya çıktıktan sonra geri dönüşü olmazken, telafisi bir hayli zaman almakta ve yüksek bedeller ödenmektedir. Dolayısıyla, finansal hizmetler piyasasında gerçekleşen birleşme ve satın almalar; varlık fiyatlamalarından likiditeye, arbitrajdan işlem maliyetlerine kadar incelenmeye muhtaç pek çok boyutu beraberinde getirmektedir. Bu doğrultuda çalışmada, daha önce farklı varlık gruplarında ve işlem platformları olarak hizmet veren borsaların, 2013 yılında Borsa İstanbul adı altında birleşmesi ele alınmaktadır. Söz konusu birleşmenin seçilmiş bazı temel piyasa göstergeleri bazında nasıl bir etki yarattığı incelenmektedir. Henüz yeterince süre geçmemiş olmakla birlikte, birleşmenin sinerjik etkiler yaratıp yaratmadığına dair ilk izlenimler değerlendirilmektedir. Bu amaçla, önce literatür incelemesi yapılmış ve ardından Borsa İstanbul’un özellikle uluslararasılaşma yönlü tarihsel gelişimi özet olarak sunulmuştur. Daha sonra birleşme öncesi ve sonrası dönemler bazında seçilmiş göstergelerin bir karşılaştırması yapılarak, genel değerlendirme ve sonuç bölümü ile çalışma sonlandırılmıştır.

LİTERATÜR İNCELEMESİ

Borsa birleşme ve satın almalarının, bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmelerin bu konuda oynadığı rolden, uluslararası fon akımlarından daha fazla pay almaya yönelik rekabete, borsaların adeta birer kamu kuruluşu özelliği arz eden nitelikten, kâr odaklı birer ortaklık yapısına dönüşmelerine kadar ele alınabilecek çok farklı boyutları olduğu görülmektedir. Örneğin, bilgi iletişim teknolojilerindeki gelişmeler sayesinde işlem hızı artmış, bilgiye erişimdeki imkân ve maliyet avantajları, dünyanın her noktasından ve 24 saat işlem yapabilmeyi mümkün kılarak, adeta hiç uyumayan bir piyasa ortamı yaratmıştır. Böylece, yatırımcılar daha hızlı, daha düşük maliyetle ve algoritmik işlem yapma olanağı sunan piyasa arayışına girmişlerdir. Bunlarla eş zamanlı olarak yaşanan rekabet ve kâr odaklı bir yapıya dönüşme çabası, borsaların halka açılmaya başlamasını ve nihayet borsalar arası birleşme, satın alma ve işbirliklerini beraberinde getirmiştir. İlişkili literatürde konunun mikro ve makro açılardan ele alındığı çalışmalara rastlanmaktadır. Bu bağlamda, konunun uluslararası alan yazınında daha çok ele alındığı, Türkiye’deki yerel literatürün ise hayli sınırlı olduğundan söz etmek mümkündür.

Cantillon ve Yin (2011), menkul kıymet borsalarının sahip oldukları en az iki özellik itibariyle çok yönlü piyasalar olduklarını ifade etmektedir. Buna göre, ilk olarak borsalar firmaların kote olmaları konusunda kendilerini bir işlem platformu olarak cazip kılmaya çalışırlar. Böylece, ikincil piyasada hisse senetleri için yeterince likit bir işlem platformu olduklarını görmeleri halinde, firmalar borsaya kote olmaya istekli olacaktırlar. İkinci olarak, işlemcilerin beklenti farklılıkları da çok yönlülüğü alım-satım boyutunda ortaya koymaktadır. Öyle ki, likidite arz ve talep edenler karşılıklı birbirlerinin arayışı içerisinde olup, birbirlerini buldukları piyasalarda bundan her iki taraf da fayda sağlayacaktır. Özetle, her iki durumda da borsalar arası rekabete söz konusu çok yönlülük boyutunda bakılabilmektedir.

Khan ve Vieito (2012), Portekiz hisse senedi piyasasının etkinliğini, Portekiz Borsası’nın Euronext ile birleşmesi öncesi ve sonrası dönemler itibariyle incelemişlerdir. Ulaştıkları bulgular, birleşme öncesi hisse senedi piyasası zayıf formda etkinlik özelliği gösterirken, birleşme sonrası etkinlik artışı yaşandığını yansıtmaktadır. Nielsson (2009), Amsterdam, Brüksel, Lizbon ve Paris Borsalarının Euronext adı altında birleşmelerinin, işlem gören hisse senetlerinin likiditesine etkisini incelemiştir. Elde ettiği sonuçlar, firmaların faaliyette bulundukları sektörler, büyüklük ve kote oldukları borsalar bazında farklılıklar olduğunu ortaya koymaktadır. Örneğin, büyük firmalarla, ihracat ağırlıklı çalışan firmaların hisselerinde likidite artışı görülürken, küçük ve orta ölçekli firmalarla, daha çok yerel piyasaya odaklanmış firmaların hisselerinde anlamlı bir likidite artışı görülmemektedir.

Yang ve Pangastuti (2016), Endonezya’daki Jakarta ve Surabaya hisse senedi borsalarının birleşerek Endonezya Borsası’nı oluşturmalarının etkilerini incelemişlerdir. Araştırma bulguları, yüksek piyasa değerine sahip olanlarla finans dışı sektör firma hisselerinin diğerlerine nazaran etkinlik artışı gösterdiğini ortaya koymaktadır. Hellström vd. (2013), İskandinav bölgesindeki hisse senedi borsalarının OMX Nordic adı altında birleşmesinin hisse getirileri üzerine etkisini incelemişlerdir. Ulaştıkları bulgular, birleşik bir işlem platformunun birleşmeye konu olan tüm piyasalardaki getiri korelasyonunun uzun vadede artış gösterdiği yönündedir.

Choi (2009), Asya’da faaliyette bulunan Hong-Kong, Singapur ve Güney Kore Borsalarının, her birinin kendi ülkeleri içindeki birleşmelerini ele almıştır. Söz konusu birleşmeler, ilgili ülkelerdeki kamu otoritesi tarafından birleşmeye zorlama ya da zorla birleştirmeye örnek teşkil etmektedir. İlgili borsaların kote olan firma sayısı, işlem hacmi, hisse devir oranı ve piyasa değerlerinden oluşan verileri, ortalamaların eşitliği testi ile incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar, incelenen değişkenlere ilişkin olarak birleşme sonrası bir etkinlik artışını ortaya koymaktadır.

Buradan hareketle, zorla birleştirmenin pek de kötü bir işlem olmayabileceğine dikkat çekilmektedir.

Doğrudan borsa veya borsa birleşmeleri konusunda ilgili olmamakla birlikte, Kasımoğlu vd. (2016) İstanbul Finans Merkezi (İFM) konusunu rekabet analizine tabi tutarak incelemişlerdir. Çalışmada İFM sadece borsa konusuyla sınırlı olmaksızın, bankacılıktan yatırım fonlarına kadar bir dizi değişken dikkate alınarak, diğer deyişle finansal piyasalar topyekûn bir rekabet gücü analiziyle ele alınmıştır. İFM'nin rekabet gücünün, belli başlı bölgesel ve uluslararası finans merkezleriyle karşılaştırmalı olarak değerlendirildiği çalışmanın ulaştığı bulgular, bu konuda Türkiye'nin alması gereken mesafe olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, borsaların Borsa İstanbul çatısı altında birleştirilmesi, bölgesel finans merkezi olmak noktasında bir yol haritası ortaya koyabilecek nitelikte bir başarı sinyali olarak değerlendirilmektedir.

MENKUL KIYMET BORSALARI VE BORSA İSTANBUL (BIST)

Menkul kıymet borsaları, alıcı ve satıcıların finansal varlıklar yani menkul kıymetler üzerinde işlem yaptıkları ve menkul kıymetlerin piyasa fiyatının saptandığı ve belirlenen kurallara göre çalışan kurumlardır (Büker vd., 2014:533). Başlıca ekonomik işlevleri olarak (Karan, 2013:38; Coşkun, 2010:179);

- Tasarrufları harekete geçirme,
- Mülkiyeti tabana yayma,
- Girişimcilere ihtiyaç duydukları kaynağı yaratma,
- Sermayeye hareketlilik kazandırma ve sanayide yapısal değişikliği kolaylaştırma,
- Likidite sağlama,
- Piyasada fiyat oluşturma,
- Güvence ve şeffaf bir yatırım ortamı sağlama,
- Ekonomide barometre olma, sayılabilir.

30.12.2012 tarihinde 6362 sayılı Sermaye Piyasası Kanunu Resmi Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe girmiş ve Kanun'un 138. Maddesi uyarınca Borsa İstanbul AŞ (BIST), borsacılık faaliyetleri yapmak üzere ilgili Kanunun yürürlüğe girdiği tarih itibarıyla kurulmuştur.

Sermaye piyasasında borsaları (1985 yılında faaliyete geçen İstanbul Menkul Kıymetler Borsası -İMKB-, 1995 yılında faaliyete geçen İstanbul Altın Borsası -İAB- ve 2005 yılında faaliyete geçen İzmir Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası AŞ -VOB AŞ-) tek çatı altında toplayan Borsa İstanbul, esas sözleşmesi 3 Nisan 2013 tarihinde doğrudan tescil ve ilan edilerek faaliyet izni almıştır.

Borsa İstanbul, özel hukuk tüzel kişiliğini haizdir ve yetkili olduğu konu ve alanlarda kendi iç düzenlemelerini yapabilmektedir. Borsa İstanbul'da piyasalar; "Pay Piyasası", "Borçlanma Araçları Piyasası", "Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası" ve "Kıymetli Madenler ve Taşlar Piyasası" olmak üzere dört ana grupta yapılandırılmıştır.

Borsa İstanbul, işlem sonrası kuruluşlar olan İstanbul Takas ve Saklama Bankası A.Ş. ve Merkezi Kayıt Kuruluşu A.Ş. ile ortaklığını artırmış, Borsa İstanbul Grubu'nu oluşturmuş ve böylelikle Türkiye sermaye piyasalarında dikey entegrasyon tamamlanmıştır. Sermaye Piyasası Lisanslama Sicil ve Eğitim Kuruluşu A.Ş., Ege Tarım Ürünleri Lisanslı Depoculuk A.Ş. ve Enerji Piyasaları İşletme A.Ş. de Borsanın ortaklıkları arasında yer almaktadır. Finans teknolojisi alanında iş birliği projeleri yürüten Borsa İstanbul, Boğaziçi Üniversitesi ile Finans Teknopark A.Ş.'yi, İstanbul Teknik Üniversitesi ile Borsa İstanbul İTÜ Teknoloji A.Ş.'yi kurmuştur. Bünyesinde Kıymetli Madenler ve Kıymetli Taşlar Piyasası'nı da bulunduran Borsa İstanbul, bu alanda İstanbul Altın Rafinerisi A.Ş. ve İstanbul Gemoloji Enstitüsü A.Ş.'ye ortaktır.

Borsa İstanbul ayrıca, bölge ülkelerinin sermaye piyasaları ve borsalarının geliştirilmesi ve desteklenmesine yönelik çalışmaları kapsamında, Bakü Borsası,

Karadağ Borsası, Kırgız Borsası ve Saraybosna Borsası'na ortaklıdır ve bu borsalarda Borsa İstanbul'un önerdiği adaylar Yönetim Kurulu üyeliği yapmaktadır. Ayrıca, LCH.Clearnet Group Ltd. de Borsa İstanbul'un ortaklıkları arasındadır (<http://www.borsaistanbul.com>).

Tablo 1'de Borsa İstanbul'un doğrudan ve dolaylı hissedarı olduğu kurum ve kuruluşlar ile hisse oranları sunulmaktadır.

Tablo 1: Borsa İstanbul'un Pay Sahibi Olduğu Kuruluşlar

İştirakler	Doğrudan Ortaklık Oranı	Dolaylı Ortaklık Oranı
İstanbul Takas ve Saklama Bank. A.Ş.	% 63,04	
Merkezi Kayıt Kuruluşu A.Ş.	% 30,10	% 71,01
Sermaye Piy. Lis. Sic. ve Eğ. Kur. A.Ş.	% 20,00	% 34,08
İstanbul Gemoloji Entisitesi A.Ş.	% 51,00	
Enerji Piyasaları İşletme A.Ş.	% 30,83	
Finans Teknopark A.Ş.	% 50,00	
Borsa İstanbul İTÜ Teknoloji A.Ş.	% 50,00	
Ege Tarım Ürünleri Lisanslı Dep. A.Ş.	% 17,33	% 19,93
İstanbul Altın Rafinerisi A.Ş.	% 0,01	
Kırgız Borsası	% 24,51	
Karadağ Borsası	% 24,39	
Bakü Borsası	% 4,76	
Saraybosna Borsası	% 9,89	% 16,61
LCH.Clearnet	% 2,04	

Kaynak: BIST

US Securities and Exchange Commission (SEC), Japan Securities Dealers Association (JSDA) ve Avusturya Maliye Bakanlığı tarafından "yatırım yapılabilir yabancı borsa" olarak tanınan Borsa İstanbul, Dünya Borsalar Federasyonu (WFE), Avrasya Borsalar Federasyonu (FEAS), Avrupa Borsaları Federasyonu (FESE), Uluslararası İslami Finansal Piyasalar (IIFM), Dünya Elmas Borsaları Federasyonu (WFDB), Londra Külçe Piyasası Birliği (LBMA), Kimberley Süreci Sertifika Sistemi (KPCS), Vadeli İşlem Piyasaları Birliği (AFM), Vadeli İşlem Endüstrisi Birliği (FIA) ve Piyasalar Arası Gözetim Grubu (ISG)'na da üyedir (<http://www.borsaistanbul.com>).

Otuz yılı geride bırakmış olmakla birlikte, gelişmiş pek çok ülke borsasına kıyasla Borsa İstanbul halen genç sayılabilecek bir yaştadır. Geçen bu süre zarfında Borsa İstanbul'un piyasalar arası entegrasyon ve uluslararasılaşma yönlü değişim ve dönüşümünde iz bıraktığı düşünülebilecek bazı önemli gelişmeler kronolojik sırayla Tablo 2'de sunulmaktadır.

Tablo 2: Borsa İstanbul'un Tarihsel Gelişimi

Yıllar	Önemli Gelişmeler
1985 Aralık	İMKB kuruldu.
1986 Ocak	İMKB'de ilk işlemler başladı (40 şirket, günlük işlem hacmi yaklaşık 50.000 Dolar).
1992 Ekim	İMKB, Dünya Borsalar Federasyonu'na (WFE) tam üye olarak kabul edildi.
1993 Ekim	İMKB, SEC tarafından yatırım yapılabilir yabancı borsa olarak tanındı.
1995 Mayıs	Avrasya Borsalar Birliği (FEAS), İMKB başkanlığında 12 üyeyle kuruldu.
1995 Mayıs	İMKB, Japon Aracı Kurumlar Birliği (JSDA) tarafından yatırım yapılabilir yabancı borsa olarak tanındı.
2000 Mayıs	Kırgız Borsası'na % 27,4 iştirak oranı ile ortak olundu.
2000 Haziran	Bakü Borsası'na % 5,26 iştirak oranı ile ortak olundu.
2012 Ekim	İMKB, Piyasalararası Gözetim Grubu'na (ISG) üye oldu
2012 Aralık	İMKB Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası (VİOP) faaliyete geçti.
2013 Ocak	Japan Exchange Group ile mutabakat zaptı imzalandı.
2013 Nisan	Borsa İstanbul AŞ Esas Sözleşmesinin ticaret siciline tescil edilmesiyle, İMKB ve İAB'ın tüzel kişilikleri son bularak, bu kurumlar Borsa İstanbul (BİST) çatısı altında birleşti.
2013 Nisan	Borsa İstanbul'da işlem gören yabancı ülke menşeli şirket sayısının artırılması amacıyla Listingİstanbul Programı'nın lansman ve imza töreni gerçekleştirildi.
2013 Mayıs	BİST-100 Endeksi 93.178,87 puan ile tarihi zirveye ulaştı.
2013 Mayıs	Tiran Borsası ile mutabakat zaptı imzalandı.
2013 Temmuz	Borsa İstanbul ve NASDAQ OMX arasında mutabakat zaptı imzalandı.
2013 Temmuz	BİST, Saraybosna Borsası (SASE) piyasa verilerinin yurt içi ve yurt dışı satış ve dağıtım yetkisini aldı.
2013 Ağustos	VOB AŞ ile BİST VİOP alım satım platformları birleşti. Türkiye'deki tüm vadeli işlem ve

2013 Eylül	opsiyon sözleşmeleri aynı platformda (VİOP) işlem görmeye başladı.
2013 Eylül	Pay Piyasası'nda 7.410.103.150 TL ile günlük işlem hacmi rekoru kırıldı.
2013 Eylül	International Islamic Financial Market (IIFM) ile mutabakat zaptı imzalandı.
2013 Ekim	Borsa İstanbul Finans ve Ekonomi Konferansı'nın (BIFEC) ilki Borsa İstanbul'da yapıldı.
2013 Ekim	Borsa İstanbul ile Ethical Investment Research Services Limited (EIRIS) arasında BIST Sürdürülebilirlik Endeksinin hesaplanması amacıyla bir işbirliği anlaşması imzalandı.
2013 Ekim	Dünya Bankası ile Hazine Müsteşarlığı arasındaki işbirliği sonucunda Dünya Bankası Küresel İslami Finans Geliştirme Merkezi Borsa İstanbul yerleşkesinde hizmete açıldı.
2013 Aralık	Borsa İstanbul, Karadağ Borsası'nın sermayesinde %24,38 oranında pay sahibi oldu.
2013 Aralık	Karacı Borsası ile mutabakat zaptı imzalandı.
2013 Aralık	VOB-VİOP Birleşmesi sonrası 3.239.319.521 TL ile VİOP'ta işlem hacmi rekoru kırıldı.
2013 Aralık	Borsa İstanbul ile NASDAQ OMX arasında stratejik ortaklık anlaşması imzalandı.
2014 Ocak	Saraybosna Borsası'na (SASE) ait tüm piyasa verileri eşanlı olarak BİST üzerinden dağıtılmaya başlandı
2014 Mart	VİOP'ta işlem gören Pay Opsiyon Sözl., Amerikan tipinden Avrupa tipine çevrildi.
2014 Mayıs	VİOP'ta DolarTL Opsiyon Sözleşmeleri işleme açıldı.
2014 Haziran	BİST ve Dünya Elmas Damgası Derneği (WDMF) arasında Dünya Elmas Damgası programlarının Türkiye'de uygulanmasına ilişkin bir mutabakat zaptı imzalandı.
2014 Eylül	Borsa İstanbul ile Kazakistan Borsası arasında stratejik ortaklık anlaşması imzalandı.
2014 Eylül	VİOP'ta Mini Endeks Opsiyon Sözleşmeleri işleme açıldı.
2014 Eylül	Borsa İstanbul, Merkezi Kayıt Kuruluşu ve Takasbank'ı tek çatı altında bir araya getirecek "Borsa İstanbul Finans ve Teknoloji Yerleşkesi"nin temeli atıldı.
2014 Kasım	Dünyada bir borsa tarafından geliştirilen ilk üyelik bazlı özel pazar platformu olan Borsa İstanbul Özel Pazar faaliyete geçti.
2014 Aralık	Saraybosna Borsası SASX 10 Endeksi Vadeli İşlem Sözleşmeleri işleme açıldı.
2014 Aralık	VİOP'ta; DolarTL Vadeli İşlem Sözleşmelerinde işlem hacmi rekoru 474,8 milyon TL ile, günlük girilen toplam emir sayısı rekoru ise 265.405 adet ile kırıldı.
2014 Aralık	Borsa İstanbul ve Londra Borsası arasında BIST 30 endeksine ve pay senetlerine dayalı vadeli işlem ve opsiyon ürünlerinin Londra Borsası'nda yatırımcılara sunulabilmesine ve Londra Borsası iştiraki olan takas kuruluşu "London Clearing House"un (LCH.Clearnet) bu ürünlere ilişkin işlemlerde merkezi karşı taraf işlevini üstlenmesine yönelik mutabakat zaptı imzalandı.
2015 Ocak	BİST, Londra Borsası ile Türev Ürünler ve BIST Endeksleri Ort. anlaşmaları imzaladı
2015 Ocak	Borsa İstanbul'un Saraybosna Borsası'ndaki payı %9,89'a yükseldi.
2015 Mart	BİST ve Londra Metal Borsası (LME) iki anlaşmaya imza attı: Borsa İstanbul'un Londra Metal Borsası'nın takas kuruluşu LCH.Clearnet'in %2,04 oranındaki payını alması ve BİST, LME ve LME'nin ana şirketi payını alması konularında mutabakat sağlandı.
2015 Nisan	Çelik Hurda Vadeli İşlem Sözleşmeleri işleme açıldı.
2015 Nisan	Borsa İstanbul ile Pakistan Karacı Borsası arasında veri dağıtım sözleşmesi imzalandı.
2015 Nisan	Belçika ve Türkiye arasındaki elmas ticaretini geliştirmek amacıyla BİST, Antwerp Dünya Elmas Merkezi ve JTR Mücevher İhr. Birliği arasında mutabakat zaptı imzalandı.
2015 Mayıs	Dayanak varlığı Borsa Yatırım Fonu (BYF) olan FBIST BYF vadeli işlem sözleşmeleri VİOP'ta işleme açıldı.
2015 Temmuz	Karadağ Borsası (MNSE) verilerinin Borsa İstanbul üzerinden dağıtımına başlandı.
2015 Ağustos	Borsa İstanbul ve Pakistan Emtia Borsası (PMEX) arasında mutabakat zaptı imzalandı.
2015 Ağustos	Borsa İstanbul ile Katar Borsası arasında mutabakat zaptı imzalandı.
2015 Eylül	BIST30 Endeksine dayalı vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri Londra Borsası Türev Piyasasında işlem görmeye başladı.
2015 Eylül	Borsa İstanbul ile Bosna Bank International arasında mutabakat zaptı imzalandı.
2015 Ekim	Makedonya Borsası verilerinin BİST üzerinden dağıtılması için sözleşme imzalandı
2015 Ekim	Borsa İstanbul ile Dalian Emtia Borsası (DCE) arasında mutabakat zaptı imzalandı.
2015 Ekim	Borsa İstanbul ile Tahran Borsası arasında mutabakat zaptı imzalandı.
2015 Kasım	BİST ile Beyaz Rusya Cum. Kalkınma Bankası arasında mutabakat zaptı imzalandı.
2015 Aralık	Borsa İstanbul ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) stratejik ortaklık anlaşması imzaladı. EBRD, Borsa İstanbul'da %10 oranında pay sahibi oldu.
2016 Şubat	Borçlanma Araçları Piyasası bünyesinde "Pazarlıklı Repo İşlemleri Pazarı" kuruldu.
2016 Şubat	Eurasia Data Dissemination Network (EDDN) kapsamında Makedonya Borsasının (MSE) verileri Borsa İstanbul tarafından dağıtılmaya başladı.
2016 Şubat	Fiziki teslimatlı Anadolu Kırmızı Buğday ve Makarnalık Buğday vadeli işlem sözleşmeleri işleme açıldı.
2016 Temmuz	Pay Piyasası'nda 7,433.237.885 TL ile işlem hacmi, 770.112 adet ile sözleşme sayısı rekorları kırıldı.
2016 Ekim	Londra Metal Borsası (LME) verilerinin Borsa İstanbul tarafından ticarileştirilmesine olanak sağlayan protokol imzalandı.
2016 Ekim	Borsa İstanbul Para Piyasası faaliyete geçti.
2016 Ekim	VİOP'ta piyasa toplam günlük işlem hacmi rekoru kırılarak 5.722.515.583 TL oldu.
2016 Kasım	BIST-KYD ÖSBA Eurobond (USD) ve BIST-KYD ÖSBA Eurobond (USD-TL) Endeksleri hesaplanmaya başladı.
2016 Kasım	BİST ve İslam Kalkınma Bank. arasında "stratejik işbirliği mutabakat zaptı" imzalandı
2016 Kasım	Kıymetli Madenler Piyasası Fiziki Altın Transferi Sistemi uygulamaya alındı.

Kaynak: BİST

SEÇİLMİŞ GÖSTERGELER BAZINDA BİRLEŞMENİN ETKİLERİ

Çalışmada borsaların BIST çatısı altında birleşmesinin etkilerinin olup olmadığı ve varsa ne yönde gerçekleştiği alt bileşenler bazında incelenmektedir. Bu bağlamda, pay piyasası, borçlanma araçları piyasası, kıymetli taşlar piyasası ve vadeli işlemler ve opsiyon piyasası ayrı ayrı ele alınmaktadır. Söz konusu alt piyasaların belli başlı göstergeleri incelenerek çok analitik olmasa da belki de bu konuda ilk sayılabilecek ön sonuçlar üzerinden değerlendirilmelerde bulunmaktadır. Birleşmenin üzerinden henüz 4 yıl gibi hayli kısa bir süre geçmiş bulunmaktadır. Ayrıca, ulaşılan veri setlerinin büyük bölümü birleşme sonrası döneme ilişkin sadece 2 veya 3 yıl gibi oldukça kısa bir dönemin sonuçlarını yansıtmaktadır. Dolayısıyla, kısıtlı veri setinin ampirik bir çalışma yapmak için henüz yeterli olmadığı söylenebilir. Gelecekte daha elverişli veri seti oluşumunun ardından ampirik analiz içeren çalışmaların yürütülmesi mümkün olabilecektir.

İlk olarak Borsa İstanbul'un oluşumunun ardından pay piyasasında ortaya çıkan muhtemel etkiler, seçilmiş belli başlı göstergeler ışığında ele alınmaktadır. Bu amaçla işlem hacmi, elde tutma süresi, toplam piyasa değeri verileri incelenmiş olup, söz konusu veriler Tablo 3'te sunulmaktadır. İşlem hacmi bakımından genel itibarıyla hisse senedi piyasasında istikrarlı bir artış görülmektedir. Söz konusu istikrarlı artışın birleşme sonrasında da devam ettiği anlaşılmaktadır. Benzer bir trendin işlem hacminin GSYİH'ya oranında da görüldüğü söylenebilir. Artış trendinin 2011-2015 döneminde hız kesmekle birlikte, %45-50 arasında istikrarlı bir çizgiye oturduğu görülmektedir. Hisse senedi elde tutma süresi değişkeninde ise, belirgin bir değişim ya da trend göze çarpmamaktadır. Bununla birlikte yerli ve yabancı yatırımcıların elde tutma süreleri arasındaki belirgin farklılık devam etmektedir. Yerli yatırımcıların hisse senedi elde tutma süresi ortalama 35-40 gün civarında seyretnmekte olup, bu süre yabancı yatırımcılar için yaklaşık 300 gündür.

Tablo 3: Pay Piyasası Seçilmiş İstatistikleri

Yıl	İşlem Hacmi (Milyar TL)	İşlem Hacmi (% GSYİH)	Elde Tutma Süresi (Gün) (Yerli)	Elde Tutma Süresi (Gün) (Yabancı)	Toplam Piyasa Değeri (Milyar \$)	Toplam Piyasa Değeri (% GSYİH)
1993	0.3	8.88			38	20.32
1994	0.7	16.58			22	16.53
1995	2	30.03			21	12.26
1996	3	19.97			31	16.70
1997	9	23.01			62	32.18
1998	18	21.23			34	12.49
1999	37	27.22			114	45.13
2000	111	62.26			70	26.15
2001	93	33.51	33	292	48	24.69
2002	106	29.23	27	242	34	15.50
2003	147	32.38	23	213	69	22.57
2004	208	37.37	26	207	98	25.07
2005	270	41.35	30	204	163	33.13
2006	325	42.66	34	280	164	30.30
2007	388	50.19	35	275	290	43.97
2008	333	30.29	37	231	120	16.10
2009	483	50.88	28	321	236	37.70
2010	636	55.15	33	351	308	41.37
2011	696	46.60	37	316	202	25.44
2012	623	45.50	46	389	310	39.96
2013	817	45.46	42	313	237	23.78
2014	873	46.29	41	290	269	27.51
2015	1,026	48.71	39	251	190	26.31

Kaynak: SPK, MKK, TSPB, BIST, World Bank

Türkiye ekonomisinin özellikle yakın döneme kadar süregelen yüksek enflasyon gerçeğinden hareketle, daha anlamlı olması bakımından borsada işlem görmekte olan firmaların toplam piyasa değeri dolar bazında değerlendirmeye alınmıştır. İncelenen 1993-2015 döneminde firmaların toplam piyasa değeri en düşük 21 milyar dolar değerini bir kriz yılı olan 1995 yılında alırken; en yüksek değer 310 milyar dolarla 2012 yılında görülmüştür. Döviz kuru oynaklıklarının da etkisiyle toplam piyasa değeri değişkeninin pek de istikrarlı olmayan, hayli dalgalı bir grafik sergilediği görülmektedir. Diğer taraftan, 1999 ve 2007 yılları gibi kriz öncesi dönemlerde zirve değerler alan Toplam Piyasa Değeri/GSYİH değişkenindeki oynaklık da dikkati çekmektedir. Bununla birlikte, birleşme sonrası dönemde, söz konusu değişkenin %25-30 aralığına oturduğu görülmektedir.

Borçlanma araçları piyasasına ilişkin olarak çalışmada 1996-2015 dönemine ilişkin işlem hacmi ve faiz oranı değişkenleri ele alınmaktadır. Söz konusu veriler Tablo 4'te sunulmuştur. Buna göre, borçlanma araçları piyasası işlem hacmi söz konusu dönemde istikrarlı bir artış trendi sergilemektedir. Faiz oranları ise ilgili dönemde 1994 yılında yaklaşık %88 ile en yüksek değere ulaşırken, özellikle 2002 yılından başlamak üzere düşüş trendine girmiştir. Faiz oranlarının %15 düzeyine kadar gerilediği görülmektedir.

Tablo 4: Borçlanma Araçları Piyasası Seçilmiş İstatistikleri

Yıl	İşlem Hacmi (Milyar TL)	Günlük Ortalama (Milyar TL)	İşlem Hacmi (Milyar \$)	Günlük Ortalama (Milyar \$)	Faiz Oranı (%)
1996	21	0.1	254	1.0	80.75
1997	64	0.3	410	1.6	79.49
1998	115	0.5	441	1.8	80.11
1999	286	1.1	673	2.7	78.43
2000	720	2.9	1,150	4.6	47.16
2001	736	2.9	665	2.7	74.70
2002	839	3.3	548	2.2	50.49
2003	1,254	5.0	846	3.4	37.68
2004	1,924	7.6	1,353	5.4	24.26
2005	2,340	9.2	1,747	6.9	20.40
2006	2,921	11.6	2,040	8.1	21.65
2007	2,935	11.7	2,272	9.0	22.56
2008	3,236	12.9	2,513	10.0	22.91
2009	3,400	13.0	2,199	8.7	17.65
2010	3,459	13.8	2,308	9.2	15.27
2011	4,122	16.3	2,449	9.7	14.22
2012	6,828	26.9	3,814	15.1	16.35
2013	6,898	27.6	3,624	14.4	15.76
2014	7,645	30.5	3,493	13.9	16.77
2015	10,267	40.6	3,751	14.8	14.92

Kaynak: BIST, SPK, TCMB, SERPAM

Diğer alt piyasa türlerine nazaran, ülkemizde türev işlemlerin borsa ortamında gerçekleşmeye başlaması çok daha yakın bir geçmişe dayanmaktadır. Türev kontratların işlem gördüğü ilk borsa olan Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası (VOB) 2005 yılında faaliyete geçmekle birlikte; Borsa İstanbul bünyesinde Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası (VİOP) 2012 yılının son günlerinde açılmıştır. 2013 yılı içerisinde VOB'un Borsa İstanbul bünyesine dâhil olması ile tüm türev ürünler VİOP'ta işlem görmeye başlamıştır. Diğer türev kontrat türlerinden daha sonra olmak üzere 2012 yılının son günlerinde işlem görmeye başlayan opsiyon sözleşmelerindeki işlemler, diğer sözleşmelere kıyasla daha sınırlı olmakla birlikte hızla artmaktadır (SPK, TSPB). VOB ve VİOP işlem hacminin gelişimi Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5: VOB ve VİOP İşlem Hacmi Gelişimi

Yıl	İşlem Hacmi (Milyon TL)
2005	3,030
2006	17,876
2007	118,035
2008	207,963
2009	334,173
2010	431,682
2011	439,799
2012	403,933
2013	439,392
2014	434,613
2015	567,446
2016	580,145

Kaynak: Vobjektif

Ayrıca, Tablo 6'da vadeli işlem piyasasında alt sözleşme grupları, işlem sayısı, açık pozisyon sayısı ve günlük ortalama hacim bilgileri de verilmiştir. Görüldüğü üzere, halihazırda dayanak varlığı; endeks (BİST-30, Saraybosna Borsası endeksi SASX-10, Mini BİST-30), döviz (TL/Dolar, TL/Avro, Avro/Dolar), emtia (pamuk, buğday, altın [TL/gram, dolar/ons]), elektrik (baz yük), metal (çelik hurda) gecelik repo ve borsa yatırım fonu olan vadeli işlem sözleşmeleri işlem görmektedir. İşlem hacmi en yoğun kontratlar endeks kontratları olurken, bunu döviz sözleşmeleri takip etmektedir.

Tablo 6: Seçilmiş Vadeli İşlem Piyasası İstatistikleri

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
İşlem Hacmi (Milyon TL)	439,799	403,933	439,392	434,613	567,446	580,145
Endeks	402,063	376,105	412,478	400,624	460,307	437,927
Döviz	34,453	23,291	22,224	31,986	103,609	130,856
Emtia	3,278	4,524	4,682	1,868	1,463	5,270
Elektrik	3	13	2	-	301	2,789
Borsa Yatırım Fonu	-	-	-	-	14	15
Faiz	3	-	-	-	-	1
Pay Senedi	-	-	7	135	1,752	3,287
İşlem Miktarı (Milyon Adet)	74	62	53	59	88	100
Açık Pozisyon Sayısı (Bin)	266	275	425	494	972	1,395
Günlük Ort. Hacim (Milyon TL)	1,738	1,597	1,650	1,732	2,270	2,748

Kaynak: BIST, SPK, TSPB

Vadeli işlem sözleşmeleri arasına çok daha yakın bir tarih olan 2012 yılı sonlarında katılarak işlem görmeye başlayan opsiyon kontratlarına ilişkin işlem hacmi istatistikleri Tablo 7'de sunulmaktadır. Opsiyon sözleşmelerdeki işlem hacminin bir hayli yüksek bir artış trendi izlediği görülmektedir. Alt bileşenleri incelendiğinde ise, bilhassa pay senedi ve döviz sözleşmelerinin işlem hacmindeki artışın dikkat çekici olduğu söylenebilir.

Tablo 7: Opsiyon Sözleşmeleri İstatistikleri

	2012*	2013	2014	2015	2016
Prim Hacmi	0,1	3	19	162	467
İşlem Hacmi (Milyon TL)	2	121	1,109	7,560	27,082
Endeks	0	95	985	2,836	2,969
Pay Senedi	2	26	64	527	2,013
Döviz	0	0	60	4,196	22,099

* 27 Aralık - 31 Aralık

Kaynak: BIST, TSPB

1995 yılında İstanbul Altın Borsası adıyla kurulan ve 2013 yılında BIST çatısı altında Kıymetli Madenler ve Taşlar Piyasasına dönüşen alt piyasaya ilişkin olarak işlem hacmi verileri incelenmiştir. İlgili veri Tablo 8'de sunulmaktadır. İşlem hacmi istatistikleri incelendiğinde, belirgin bir trendden ziyade değişken bir görünüm sergilediği görülmektedir. Bu durumun çok da şaşırtıcı olduğu söylenemez. Zira hayli riskli ve üretimlerinden, jeopolitik gelişmelere kadar dünya genelindeki pek çok faktörden etkilenen başta altın ve gümüş olmak üzere kıymetli madenlere ilişkin

istatistiksel yansımaların, hayli yüksek oynaklık göstermesi olağan karşılanmalıdır. 2014 yılından sonra elmas üzerine işlemler de yapılmaya başlamıştır.

Tablo 8: Kıymetli Madenler ve Taşlar Piyasası Seçilmiş İstatistikleri*

Yıl	İşlem Hacmi		
	Milyon TL	Milyon \$	Milyon €
2007	1,130	6,594	0
2008	336	9,345	0
2009	516	6,827	1
2010	609	4,396	15
2011	2,999	10,606	11
2012	2,034	15,729	110
2013	2,585	18,554	73
2014	1,933	8,915	15
2015	1,255	9,320	2,2

* Altın, gümüş, platin, paladyum işlemleri ve 3 farklı para birimi dikkate alınmıştır.

Kaynak: BIST, SPK

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

2000’li yıllara kadarki süreç incelendiğinde, pek çok ülkede genellikle ürün/varlık bazında ayrılmış ve farklı işlem platformları bulunan borsa yapıları olduğu görülmektedir. Ancak son dönemde uluslararası yasal düzenlemeler ve özellikle de bilgi-işlem ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler, borsalar arasında gerek ulusal gerekse uluslararası boyutta yoğun bir rekabet ortamı yaratarak, pazar paylarının azalmasına yol açmıştır. 2008 yılında yaşanan finansal kriz ise artan rekabetin getirdiği zorlukların üstüne finansal piyasalar ve borsalar için çok önemli olan güven ve kredibilite kavramlarını da son derece güçlü şekilde bir kez daha gündeme getirmiştir. Bu süreçte, güven ve kredibilite konularında sürdürülebilirliğin sağlanması ve yasal/teknik altyapı, yatırımcı profili, ürün çeşitliliği ve işlem hacmi açılarından rekabet edebilir konuma ulaşılabilmesi amacıyla borsalar arası ulusal ve uluslararası boyutlu işbirliklerinin, birleşme ve satın alma işlemlerinin hızlandığı dikkatleri çekmektedir.

Çalışmada, Türkiye’de farklı varlık grupları ve işlem platformları olarak faaliyet gösteren borsaların, 2013 yılında Borsa İstanbul çatısı altında birleşmeleri ele alınarak, bu birleşmenin ne gibi etkiler yarattığı, seçilmiş bazı göstergeler üzerinden tespit edilmeye çalışılmıştır.

İstanbul Uluslararası Finans Merkezi Projesi’nin bir uzantısı olarak, 3 Nisan 2013’te İstanbul Menkul Kıymetler Borsası ve İstanbul Altın Borsası, Borsa İstanbul (BIST) adı altında birleşmiş ve o tarihe kadar İstanbul Altın Borsası’nda gerçekleştirilen işlemler BIST Kıymetli Madenler ve Kıymetli Taşlar Piyasasında gerçekleştirilmeye başlanmıştır. 5 Ağustos 2013’te de Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası AŞ (VOBAŞ) ile Borsa İstanbul Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası (VİOP) alım satım platformları birleşmiş ve Türkiye’deki tüm vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri aynı platform altında, VİOP’ta işlem görmeye başlamıştır.

Birleşme işlemleri sonrası muhtemel sinerjik etkilerin varlığına dair ilk gözlemler olarak; BIST-100 Endeksi’nin tarihindeki en yüksek seviyelere çıktığı, Pay Piyasası, Borçlanma Araçları Piyasası ve VİOP’ta işlem hacmi, sözleşme ve emir sayılarında belirgin artışlar yaşandığı, ilerleyen süreçte günlük bazda rekorlar kırıldığı görülmektedir. Bunların dışında;

- Pay Opsiyon Sözleşmelerinin Amerikan tipinden Avrupa tipine çevrilmesi,
- Dolar/TL Opsiyon ve Mini Endeks Opsiyon Sözleşmelerinin işlem görmeye başlaması,
- Dünyada bir borsa tarafından geliştirilen ilk üyelik bazlı özel pazar platformu olan Borsa İstanbul Özel Pazar’ın faaliyete geçmesi,
- Saraybosna Borsası SASX 10 Endeksi Vadeli İşlem Sözleşmelerinin işleme açılması,
- Elmas ve Kıymetli Taş Piyasasında ilk işlemlerin yapılmaya başlanması,

- Çelik Hurda Vadeli İşlem Sözleşmeleri ile dayanak varlığı Borsa Yatırım Fonu (BYF) olan FBIST BYF Vadeli İşlem Sözleşmelerinin işleme açılması,
- BIST30 Endeksine dayalı vadeli işlem ve opsiyon sözleşmelerinin Londra Borsası Türev Piyasasında işlem görmeye başlaması,
- Borçlanma Araçları Piyasası bünyesinde Pazarlıklı Repo İşlemleri Pazarı'nın kurulması,
- Fiziki teslimatlı Anadolu Kırmızı Buğday ve Makarnalık Buğday Vadeli işlem sözleşmelerinin işleme açılması,
- Borsa İstanbul Para Piyasası'nın faaliyete geçmesi,
- Kıymetli Madenler Piyasası Fiziki Altın Transferi Sisteminin uygulamaya alınması,
- Borsa İstanbul'un, Karadağ Borsası'nın sermayesinde %24,38 oranında pay sahibi olması, Saraybosna Borsası'ndaki payının %9,89'a yükselmesi, Londra Metal Borsası'nın takas kuruluşu LCH.Clearnet'in %2,04 oranındaki payını alması,
- Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD)'nin, Borsa İstanbul'da %10 oranında pay sahibi olması,
- Tiran Borsası, NASDAQ OMX, International Islamic Financial Market (IIFM), Ethical Investment Research Services Limited (EIRIS), Karaçi Borsası, Dünya Elmas Damgası Derneği (WDMF), Londra Borsası, Antwerp Dünya Elmas Merkezi, JTR Mücevher İhracatçıları Birliği, Pakistan Emtia Borsası (PMEX), Katar Borsası, Bosna Bank International, Makedonya Borsası (MSE), Dalian Emtia Borsası (DCE), Tahran Borsası, Beyaz Rusya Cumhuriyeti Kalkınma Bankası, Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası (EBRD) ve İslam Kalkınma Bankası (IDB) ile BIST arasında çeşitli konularda mutabakat zaptlarının imzalanması ve stratejik işbirliği/ortaklık anlaşmalarının yapılması,

Borsa İstanbul'un uluslararası arenada daha etkin rekabet edebilir konuma getirilmesine yönelik gelişmeler olarak dikkatleri çekmektedir.

Üzerinden kısa bir süre geçmiş olması nedeniyle henüz yeterli ölçüde veri oluşmadığından, konuya ilişkin ampirik bir analiz imkânı bulunamamıştır. Dolayısıyla, birleşmenin net etkilerine, özellikle sinerjik yansımalarının varlığına dair, yukarıda sözü edilen gelişmelerin dışında net sonuçlar gözlenememiştir. Gelecekte yeterli veri oluşumun ardından tekrarlanacak analiz destekli çalışmalar, daha sağlıklı ampirik sonuçlara ulaşılmasını mümkün kılarak konuya ışık tutacaktır.

KAYNAKÇA

- Büker, Semih, Aşıkoğlu, Rıza, Sevil, Güven. (2014). Finansal Yönetim, 8. Baskı, Sözkese Matbaacılık, ISBN: 978-975-46249-0-8, Ankara.
- Cantillon, Estelle and Yin, Pai-Ling. (2011). Competition between exchanges: A research agenda, International Journal of Industrial Organization, 29, pp.329-336.
- Choi, Jin W. (2009). An Examination into Rationality and Operational Efficiency of Exchange Mergers, Journal of Economic Asymmetries, 6(1), pp.89-103.
- Coşkun, Metin. (2010). Para ve Sermaye Piyasaları -Kurumlar, Araçlar, Analiz-, Detay Yayıncılık, ISBN: 978-605-5681-88-3, Ankara.
- Hellström, Jörgen, Liu, Yuna and Sjögren, Tomas. (2013). Stock exchange mergers and return co-movement: A flexible dynamic component correlations model, Economics Letters, 121, pp.511-515.
- Karan, Mehmet Baha. (2013). Yatırım Analizi ve Portföy Yönetimi, 4. Baskı, Gazi Kitabevi, ISBN: 978-975-7313-99-1, Ankara.
- Kasımoğlu, Murat, Göre, Zeynep Sema ve Altın, Emel. (2016). Competitiveness Analysis of Istanbul Financial Center, Procedia (Social and Behavioral Sciences), 235, pp.771-781.

Khan, Walayet and Vieito, Joao Paulo. (2012). Stock exchange mergers and weak form of market efficiency: The case of Euronext Lisbon, *International Review of Economics and Finance*, 22, pp.173-189.

Nielsson, Ulf. (2009). Stock exchange merger and liquidity: The case of Euronext, *Journal of Financial Markets*, 12, pp.229-267.

Vobjektif, Yıl: 6, Sayı: 23, Nisan 2012, sh.35.

Yang, Ann Shawing and Pangastuti, Airin. (2016). Stock market efficiency and liquidity: The Indonesia Stock Exchange merger, *Research in International Business and Finance*, 36, pp.28-40.

<http://www.borsaistanbul.com>

<http://www.serpam.org>

<http://www.spk.gov.tr>

<http://www.tcmb.gov.tr>

<https://www.tspb.org.tr>

AFRO-AVRASYA ÜLKELERİNİN BİRBİRİ İLE ENTEGRASYONUNDA, FÜZYON MUTFAĞIN ETKİSİ : AKDENİZ ÜLKELERİ VAKA ÇALIŞMASI

Mehmet Levent KOCAALAN

Pamukkale Üniversitesi

mlkocaalan@pau.edu.tr

ÖZET

Afro-Avrasya, Afrika, Avrupa ve Asya'yı tek bir kıta olarak tanımlayan ve eski zaman literatüründe "eski dünya" olarak tanımlanan kara parçasından oluşmaktadır. Dünyanın küreselleşmesi ile birlikte, birbirinden uzak kültürlere sahip ülkelerin, çeşitli faktörler çerçevesinde birbirleri ile etkileşime geçerek, birbirlerinin kültürel değerlerini öğrenmeye başlamış bulunmaktadır.

Füzyon mutfak deyimi, dünya mutfaklarından detayların bir araya getirilip 'kaynaştırılarak' ortaya yeni ve nispeten farklı lezzetler çıkarılması olarak tanımlanmaktadır. Ülke halklarının birbiri ile kaynaşmasında füzyon mutfağın önemi büyüktür.

Bu çalışmada, Afro-Avrasya'yı oluşturan birbirine yakın ve dünya mutfaklarında söz sahibi olan ülkelerin, füzyon mutfak kültürü ile birbirlerine yaklaşması incelenecektir. Bu amaçla Afro-avrasya çerçevesinde Türkiye, İspanya ve Mısır mutfakları incelenecek ve füzyon mutfak vasıtası ile ortak kültür yatarılmaya çalışılacaktır. Oluşturulacak füzyon mutfak vasıtası ile kurulacak füzyon restaurantlarda, her üç kültürün esintilerini taşıyan "Kültürlerarası Füzyon Restaurant Projesi" model olarak sunulacaktır. Bu projede her ülke, ülkesinin kültürünü tanımlayan ve SWOT analizi ile üstün oldukları konular belirlenecektir. Aynı zamanda, üç ülkenin tarihi mirasları ve özellikleri baz alınarak, füzyon mimari model yaratılacaktır. Bu konseptte, üç ülkeden seçilecek yemekler ve özel içecekler, diğer kültürel öğeler olan folklor, geleneksel giysiler ve misafirperverlikler gösterilerek, tüm ülkelerin kendinden bir parça bulacağı "füzyon restaurantlar" oluşturulacaktır.

Bu modelde, bu işletmelerin kar merkezi olarak franchising sistemi ile çalıştırılması öngörülmektedir. Bu işletmeler için, ülkelerin kültür bakanlığına bağlı çalışacak, konsept olarak da oluşturulacak komisyon ile konsept restaurantların denetim sistematığı oluşturulacaktır. Bu işletmeler belli proje ile kurulacak ve işletmesi kar merkezi olarak belli ücret karşılığında ihale ile belli süreli çalıştırma hakkı verilecektir. Bu işletmenin denetimleri, ilgili ülkelerin kültür bakanlığı yetkilileri tarafından atanmış denetçiler tarafından yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afro-Avrasya, Füzyon Mutfak, Kültür, Entegrasyon.

THE INFLUENCE OF FUSION CUISINE IN THE INTEGRATION OF AFRO-EURASIAN COUNTRIES WITH EACH OTHER: MEDITERRANEAN COUNTRIES CASE STUDY

ABSTRACT

Afro-Eurasia consists of a piece of land that defines Africa, Europe and Asia as a single continent and is described in the old-time literature as the "old world"

Along with the globalization of the world, countries with distant cultures have started to learn each other's cultural values through interaction with each other in the context of various factors

The fusion kitchen is defined as bringing together the details of the world cuisines and 'fusing' them into new and relatively different tastes. The fusion cuisine is vitally important in merging the people of countries.

In this study, the convergence of the countries which have a say in Afro-Eurasia and in the world cuisines which are close to each other and with fusion cuisine culture will be examined

For this purpose, Turkey, Spain and Egyptian cuisines will be examined in Afro- Eurasia frame and a common culture will be tried to be created through fusion kitchen. In the fusion restaurants that will be established through the fusion kitchen, the "Intercultural Fusion Restaurant Project", which has the features of these three cultures, will be presented as a model. In this project, each country will define its culture and by the SWOT analysis the superior features will be determined. At the same time, based on the historical heritages and characteristics of the three countries, a fusion architectural model will be created. In this concept, "fusion restaurants", in which all countries will find a piece by themselves, will be created by showing dishes and special drinks from three countries, folklore, traditional clothing and hospitality. In this model, it is envisaged to operate these enterprises with franchising system as profit center. For these enterprises, an audit system will be created with a commission which will work under the Ministry of Culture of these countries. These enterprises will be established with a specific project and will be entitled to a certain period of operation with the tender for a certain fee as a profit center. The inspections of these enterprises will be carried out by the inspectors appointed by the competent authorities of the Ministry of Culture of the respective countries.

Keywords: AfroEurosia, Fusion Cuisine, Culture, Integrasyon.

GİRİŞ

Dünya mutfakları kavramı, küreselleşme ile birlikte tüm ülkelerin literatürüne girerek, milli, yöresel ve yerel olarak, bölgelere göre sınıflandırılmış yemek pişirme ve sunum yöntemlerini tanımlamaktadır. Mutfak terimi, çoğunlukla belirli bir kültürle özdeşleşmiş karakteristik yemek pişirme yöntem ve gelenekleri anlamına gelmektedir. Dünya mutfaklarında kullanılan malzemeler, farklı iklim ve ekosistemler, pişirme metotları, gelenekleri ve kültürel yönlerden birbirinden farklılıklar gösterebilir. Yörelilik yani yöresel ezgiler taşıyan ürünler; yiyecek hazırlama, adet ve gelenekleri ile kullanılan malzemeler sıklıkla belirli bir coğrafi bölgeye has olmakta ve yerel mutfaklar genellikle hangi yörede çok kullanılıyor ise, o bölgenin coğrafi adı ile adlandırılırlar. Son yüzyılda ticari kaygılardan ve ihtiyaçtan dolayı, besin koruma, depolama, üretim ve sevkiyat alanlarında kayda değer gelişmeler olmuştur. Günümüzde pek çok ülke, şehir ve bölgede kendi geleneksel mutfağının yanı sıra, dünya mutfaklarına da erişim olanağı bulunmaktadır. Aynı zamanda, çağdaş dünyada da yeni yeni mutfaklar oluşmaya devam etmektedir. Çağdaş mutfaklar, genelde geleneksel mutfakların 1970'lerde ortaya çıkan ve farklı mutfaklara ait gelenekleri birleştirmesine rağmen bilinen hiçbir mutfak tarzına dahil edilemeyecek olan Füzyon mutfağı bunlara örnek olarak gösterilebilir.

Dünyada 'fusion cuisine' olarak bilinen mutfak kültürü, Türkçede 'füzyon mutfak' olarak ifade edilmektedir. Füzyon, kelime anlamı olarak karışma, birleşme anlamına gelmektedir. En kısa haliyle, füzyon mutfak için, farklı mutfak kültürlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuş bir 'sentez' diyebiliriz.

Füzyon mutfak derken, dünya mutfaklarından detayların bir araya getirilip 'kaynaştırılarak' ortaya yeni ve nispeten farklı lezzetlerin ortaya konması şeklinde ifade edilebilmektedir. Uzakdoğu'ya ait bir yemeğin, Güney Amerika'ya ait bir pişirilme yöntemiyle hazırlanmış, Fransız soslarıyla sunuluyor olması mesela, füzyon mutfağına sağlam bir örnektir. Geleneksel lezzetlerden sıkılan gurme seviyesinde insanlar, füzyon mutfak ile yakından ilgilenmektedir. Gelişmiş ülkelerde ve büyük şehirlerde yüksek fiyatlara gidilen lokantalar, füzyon mutfak ile yakından ilgilenmekte ve o restoranların sıra dışı lezzetleri, genelde füzyon mutfak ürünleri olmaktadır.

Araştırmacıların bir kısmı yöresel mutfakların birleşimini füzyon mutfağı uygulamaları kapsamında değerlendirse de (Sandıkçı ve Çelik 2005:42; Gonca, 2009), Doğdubay ve arkadaşları (2007) da füzyon mutfak uygulamalarını uluslararası mutfaklar kapsamında değerlendirmek gerektiği ifade edilmektedir. Durum bu olunca ortaya, kulağa garip gelebilecek yemek isimleri çıkabilmektedir. 'soyalı dondurma' ya da 'körili sütlaç' dendiğinde zihninizde lezzetsiz sunumlar canlansa da, usta ellerin kontrolünde füzyon yemekleri çok lezzetli olabilmektedir. Bu yüzden füzyon mutfak isimleri genelde kulağa hoş gelen isimler seçilmektedir.

Türk füzyon mutfağı, 2000'li yıllardan sonra hızla gelişmektedir. Füzyon, üç farklı şekilde düşünebilir. Bunlardan ilki, farklı kültürlerle ait yakın bölgelerin yemeklerinin karışımı. Eklektik diye de adlandırılan ikinci şekilde, bir yemek kültürü belirleyici olmakta, ancak diğer mutfakların teknik veya malzemeleri de kullanılmaktadır. Son olarak, herhangi bir mutfak belirleyici olmadan tüm dünya mutfaklarının bir araya getirilmesidir. (Birgül : 2010)

Füzyon mutfağı, şeflerin gözünden incelendiğinde şüphesiz en eğlenceli çalışma alanlarından biri. Öncelikle beceri ve yaratıcılık gerektirmektedir. Sürekli yeni tarzlar deneme dürtüsü her şefte bulunmaktadır. Füzyon mutfağı sayesinde her şef daima yeni tabaklar sunma güdüsünü törpülemiş olmaktadır.

Yeme kültürü, çekirdek aile çerçevesinde de küreselleşmeye başlamıştır. Evlerimizde füzyon tekniklerinin kullanılması hızla artmaktadır. Örneğin, mutfakta et sote yapılmaya karar verildiği zaman, üzerine Ayvalık'tan gelen halis zeytinyağını gezdirip, et soteye, bir tutam köri eklediğinde, üzerine de pesto sos eklendiğinde, butik tarzda füzyon mutfağına ufak da olsa bir giriş yapmış olunmaktadır.

AKDENİZ MUTFAK KÜLTÜRÜ

Dünya turizm pastasından payını artırmak isteyen ülkeler: turizmin çeşitlendirilmesi ve 12 aya yayılması için ülkelerin turistik ürün bileşenlerinde cazibe- çekicilik unsurunu yeterli bulmayıp kültürel öğeleri, özellikle de gastronomi kültürünü ön plana çıkarmak istemektedirler. Uluslararası turizm talebinin de artık Akdeniz'de İspanya, Fransa ve İtalya gibi ülkeler yerine, alternatif ülkelere; Türkiye, Yunanistan, Tunus, Mısır yönelme eğilimi içerisinde bulunduğu gözlenmektedir. Bunun en başta gelen etkilerden biri Akdeniz ülkelerinden çoğunun kültürel potansiyel açısından elverişliliğidir.

Akdeniz çevresinde bulunan ülkelerin mutfakları, birbirinden yoğun olarak etkilenmiştir. Avrupa ülkeleri, mutfaklarının gelişimlerinde orta doğu, uzak doğu ve afrika mutfaklarından güçlü şekilde etkilenmişlerdir. Fransız mutfağının gelişiminde, uzakdoğudan gelen baharatların ve bunları karıştırarak değişik lezzetler bularak, sos adı verilen değişik lezzetler bulunması, mutfağın dünya çapına olması, tesadüf değildir.

Bu bildiride, Afro-avasya çerçevesinde Türkiye, İspanya ve Mısır mutfakları incelenecek ve füzyon mutfak üzerindeki etkileri araştırılacaktır.

TÜRK MUTFAĞI

Beslenme insan ürünü olması bakımından bir kültür meselesidir. Türk insanının da, dünyanın en zengin mutfaklarından birini yaratan beslenme ile ilgili bir geleneği vardır. Türk mutfağının zenginliği dünyanın geniş bir alanında etkili olan Türk kültürüne bağlıdır. Türk mutfağının zenginlik sebepleri arasında yiyecek ve içecek maddelerinin bolluğu ve çeşitliliğinin yanı sıra, Türklerin eski bir tarihe sahip olmaları da sayılabilir. Coğrafi, kültürel ve sosyolojik sebeplerle, Türkler, komşuluk münasebetlerinde bulundukları ve iç içe yaşamış oldukları farklı toplumlarla etnolojik anlamda hem etnik-vericilik, hem de etnik alıcılık yapmışlardır. Bu alış-veriş, hiç kuşkusuz yiyecek ve içecek kültürü için de söz konusu olmuştur.

Türk mutfağında bulunan yemekleri; çorbalar, et yemekleri, etli sebze yemekleri, diğer sebze yemekleri, etli kurubaklagil yemekleri, zeytinyağlı yemekler, pilavlar, börekler, salatalar, tatlılar gibi çok çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür.

Türk mutfağında çorbalar, her öğünde tüketilebilen ve yemeğin başlangıcında sunulan sıcak bir yiyecek çeşididir. Haşlanmış et ve tavuk suyuna yapılan çorbalar dışında genellikle unlu, taneli ve süzme-ezme çorbalar olmak üzere üç grupta incelenebilirler.

Türk mutfağı, dünyada, koyun ve kuzu eti ile pişirilen şiş ve döner kebab gibi et yemekleriyle ünlenmiştir. Ancak geleneksel Türk mutfağında; çevirmeler, kızartmalar, ızgaralar, tava yemekleri, kavurmalar, ızgara kebaplar, tencere kebapları, yahniler, güveçler, sahan yemekleri, buğulamalar, kapamalar, haşlamalar, köfteler, etli dolmalar ve meyveli et yemekleri olmak üzere oldukça çeşitli et yemekleri pişirilmektedir.

Tavalar, silkmeler, kavurmalar, bastılar, musakka ve oturtmalar, sarma-dolmalar ve zeytinyağlı sebze yemekleri Türk mutfağında yer alan sebze yemeği çeşitleridir. Tavalar daha çok patlıcan, biber veya kabağın doğrudan veya unla birlikte yağda kızartılmasıyla hazırlanıp sosla servis edilmektedir.

Türk mutfağında en çok kuru fasulye, nohut ve mercimek gibi kuru baklagillerin yahni veya pilakisi pişirilmektedir. Özellikle et yemeklerini tüketmeyenlerin beslenme ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli bir yere sahip olan kurubaklagillerin pişirilmesi sırasında eklenen patates, havuç ve soğan gibi sebzeler besin değerini arttırırken pirinç veya bulgur pilavı ve ayran ile servis edilmesi dengeli bir öğün olmasını sağlar.

Türk mutfağında ekmeğin önemli bir yeri vardır. Buğday, çavdar, kepek, mısır gibi çeşitli tahıllar kullanılarak yapılan ekmeğin, farklı çeşitleri bulunmaktadır.

Türk mutfağında tatlılar; hamur işi tatlıları, taze veya kuru meyve ve sebzelerle yapılan tatlılar ve sütlü tatlılar olarak ayrılmaktadır. Hamur tatlılarının başında baklavalar gelir. Dilberdudağı, hanımgöbeği gibi mayasız hamurdan, lokma ve şambaba gibi mayalı hamurdan hazırlanıp kızartılan hamur tatlıları da vardır. İrmik ile yapılan revani, kaygana gibi tatlılar da ayrı bir gruptur.

Anadolu'daki Hıdırellez şenliklerinde verilen yemekler, hayır dualarıyla yemeği veren ve yemeği yiyenin hayır sahibi olduğu inancı şeklindeki manzara, sadece tüketim yollarıyla yemek adabını değil, aynı zamanda bir çok kültür motifini gözler önüne sermektedir.

İSPANYA MUTFAĞI

İspanya mutfak kültürünün oluşmasında, uluslararası ilk etkileşimlerin yaşanmasında fetihler, göçler ve ilerleyen süreçte aşçıların farklı kültürlerle tanışmasının önemi büyüktür. Yapılan çalışmalarda, Latin Amerika ülkelerinde bugünkü mutfak tercihlerini etkileyen en önemli unsurlar; Kristof Kolomb öncesi dönemde bölgenin tarım ve mutfak alışkanlıkları, Kolomb ile başlayan fetih hareketleri, Afrika kökenli köle ticareti ve Avrupa'dan alınan toplu göçler olarak belirlenmiş olup, iklim ve coğrafi koşulların da bu unsurlar üzerinde oynadığı belirleyici rol, günümüz Latin Amerika ülkelerinin karakteristik mutfak özellikleri ile birlikte verilerek örneklendirilmiştir. (Özkaya vd:2014)

Türkiye'deki meze kültürü, İspanya'da tapas kültürü olarak ortaya çıkmaktadır. İspanya'da da yemeklerin ortaya gelmesi ve paylaşımlı tabakların olması, Türkiye ile bir başka ortak noktadır. Bu da ülkenin toplumsal yapısını gösteren çok güzel bir yemek yeme biçimi olmaktadır.

İspanya'nın gastronomi kültürü, ülkenin farklı bölgelerinden gelen pişirme teknikleri ve malzemelerin, gastronomik geleneklerin zengin kıldığı bir mutfaktır. Bu bölgeleri tarih boyunca fetheden, orada yaşayan insanların etkileri, mutfakta da kendini gösterir. Mesela Roma İmparatorluğu, İspanya'ya mantar toplama ve yeme adetini

kazandırmıştır. Özellikle de ülkenin kuzeyinde hala bu gelenek sürdürülmektedir. Arapların ve Berberilerin İber Yarımadası'nı işgal ettikleri dönemlerde ise, İran ve Hindistan coğrafyalarından gelen yeni malzemelerin İspanyol mutfağına girdiği ve etkileri görülmektedir. Endülüs mutfağında bugün hala piring, şeker kamışı, ıspanak, patlıcan, limon, şeftali, portakal ve badem yaygın olarak kullanılmaktadır. Modern dönem yemeklerinin çoğunda Berberi ve Arap etkileri görülmektedir. Amerika kıtasının keşfi de domatesten patatese, mısır, paprika, vanilya, kakao ve tabii çikolata gibi birçok değişik malzemenin mutfaklara girmesine neden olmuştur. Kakaonun acımsı tadını kırmak için şekerle ilk İspanyollar tarafından karıştırılmıştır.

İspanyollar mutfaklarında domatesi, bakliyatları ve "tapas" adı verdikleri mezeleri çok seviyorlar. İspanya'nın da kendine özgü lezzetli yemekleri bulunmaktadır.

Endülüs dönemi çorbası-Gazpacho : Soğuk olarak servis edilen, İspanya ile özdeşleşmiş bir çorba çeşidi. Aslında kökeni oldukça eskilere, Endülüs dönemine kadar dayanmaktadır. Dolayısıyla, İspanya'nın özellikle Cordoba ve Sevilla bölgelerinde, en iyisi içilebilmektedir. Gazpacho'nun içine zeytinyağı, sirke, biber gibi çeşitli malzemeler eklense de, olmazsa olmaz malzemesi domatestir. Bir nevi "soğuk domates çorbası" olarak da tanımlanabilir.

Meze-Tapas : Türk mutfağında meze olarak tabir edilen yemeklerin, İspanyol versiyonu kabul edilebilecek bu atıştırmalıklar, İspanyol mutfağının en popüler yiyeceklerinden kabul edilmektedir. Çoğunlukla parmak boyutunu geçmeyecek boyutta ekmeklerin üzerine yerleştirilmiş çeşitli malzemelerden, kanepeler olarak adlandırabileceğimiz tarzda atıştırmalıklardan ya da Türk mutfağındaki gibi mezelerde olduğu gibi ortaya servis edilen tabaklardan oluşan tapas çeşitleri oldukça fazladır. Soğuk ve sıcak versiyonları bulunan ve ister ara öğün olarak son derece salaş bir halde, ister şık bir restoranda değişik isim ve malzemelerle sunulan tapasın en iyi adresleri, sadece tapas işi yapan, tapas barlarda satılmaktadır. İspanyolların çeşit çeşit tapas arasında en çok tükettikleri "Patatas Bravas". Patates üzerine acı sos ya da "Aioli" adını verdikleri mayonez, sarımsak, zeytinyağı karışımı soslarından koyarak hazırladıkları Patatas Bravas isimli mezedir.

Patatesli yumurta-Tortilla : Patatesli yumurta olarak tanımlanabilecek Tortilla, zaman zaman içine soğan eklenerek de servis ediliyor. İspanyollar genellikle ana yemek olarak tercih etmektedir.

Paella : Özellikle Valencia ile özdeşleşmiş olan Paella, İspanya'nın dünya çapında bilinen yemeklerinden birisidir. Paella'nın en önemli malzemelerinin başında, piring ve zeytinyağı gelmektedir. Geri kalan malzemeleri ise, dünya çapında popülerleştikçe çeşitlendirilmiş ve artık deniz ürünü, tavuklu, etli, sebze gibi onlarca çeşidinin bulunduğu sıradışı lezzetlerdir. Günümüzce çoğunlukla deniz ürünü olanı tercih edilse de, Valencia çıkışlı orijinal Paella'nın içinde tavşan, tavuk ve salyangoz bulunmaktadır.

Jamon : İspanya'da her yerde görülebilen "Jamon", aslında İspanyol jambonu olarak da adlandırılmaktadır. İspanyollar tarih boyunca, Jamon'ların ana maddesi olan domuzları sağa sola asmaya, insanlara gösteriş yapmakiçin sallandırmaya meyilleri bulunmaktadır. Bu nedenden dolayı bir gelenek haline gelmiştir. İspanyollar tarafından lezzeti sevilen Jamon, bu nedenden dolayı çok tutulan yiyeceklerden birisidir. En çok satılan Jamon çeşitleri Jamon Serrano ve Jamon Iberico olan bu şarküteri ürünü, birçok yemek ve atıştırmalığın içinde bulunmaktadır.

Halka tatlısı-Churros : İspanya'ya özgü lezzetlerden biri olan Churros, aslında Türkiye'de satılan bizim "halka tatlısı"nın İspanyol versiyonu olarak tanımlanabilir. Yurtdışında ise "Spanish Doughnut" olarak da bilinmektedir. Genellikle içine bandırılan sıcak çikolata ile birlikte sunulan Churros, birçok restoran zincirinde de satılmakta olduğu için, krema dolulu, Hindistan cevizli, çikolatalı, vanilyalı gibi birçok çeşidinin bulunması mümkündür.

MISIR MUTFAĞI

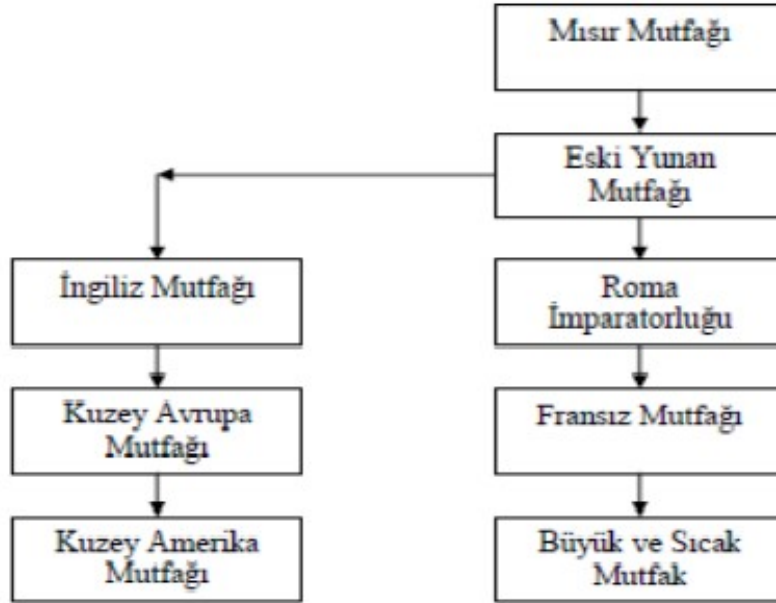
Mısır mutfağının tarihte köklü bir geçmişi bulunmaktadır.

Eski Mısır' lılar mayalı ekmeği ilk yapan ulus olarak bilinir. Yakın zamanlarda keşfedilen mezarlarda 4000 yıl önce yapılan ekmek parçaları bulunmuştur.

Eski Mısır' ın damak tadını keşfetmek fasulye türü sebzeleri ve soğanı bol bol yemekten geçer. Bu ürünler modern Mısır' lılar tarafından da çokça tüketilmektedir. Soğan, sarımsak ve pırasa gibi sebzeler Eski Mısır' da tıbbi önem taşıyan ürünlerdi. O günlerden günümüze gelen duvar resimleri soğan demetlerini taşıyan rahipleri göstermektedir. Yeni mahsulün alındığı günlerde soğan ve sarımsak festivalleri düzenlenirdi. Festivalden bir gece önce Mısır' lılar yastıklarının altına bir parça yeşil soğan veya bir parça sarımsak koyar , ertesi sabah uyandıklarında ilk iş bu parçaları koklayarak festivali karşılardı.

Asya mutfağı Mısır mutfağının gelişimini sağlarken, Mısır mutfağının Eski Yunan mutfağını etkilediği, Eski Yunan mutfağının ise Roma mutfağının temellerini oluşturduğu, buna bağlı olarak gelişen Roma mutfağının da zengin Fransız mutfağının oluşumunda katkısının olduğu, Fransız mutfağının ise büyük ve sıcak mutfağın oluşumunu desteklediği söylenebilir. Eski Yunan mutfağının sayılan mutfakların gelişmesine sağladığı katkının yanı sıra İngiliz mutfağıyla da etkileşime girdiği, gelişme gösteren İngiliz mutfağının da Kuzey Avrupa ve Kuzey Amerika mutfaklarını etkilediği söylenebilir.(Şekil-1)

ŞEKİL 1 :

Kaynak : Çetin, 1993.

Mısır, coğrafi konumu itibariyle Kuzey Afrika'nın en özgün mutfaklarından birine sahiptir. Akdeniz'e ve Kızıldeniz'e olan kıyısı ve Nil Deltası, Mısır'ın sosyo-ekonomik konumunu belirlediği gibi mutfak kültürünü de etkilemektedir.

Kıyı şeridinde balık ve deniz mahsülleri, çölde bakliyatın yanı sıra kuzu, koyun gibi küçükbaş hayvan yetiştiriciliği, Nil Nehri Deltası'nda ise piring üretimi yaygın olup, yemeklerde en çok tüketilen malzeme de, bu belirtilen üretimlerle doğru orantılı olmaktadır.

Güncel mısır mutfağını inceleyecek olursak, Bir Mısırlı ailenin kahvaltı sofrasına ilk bakıldığı zaman, akşam yemeğinden kalanların olduğu düşünülebilir. Mısır yemek kültüründe kahvaltı çok güçlü bir başlangıç yapılması üzerine kurulmuştur.

Fül Mudammas: Bakla, sarımsak, limon suyu ve kimyonla yapılan yemek, pide, haşlanmış yumurta, tahin, tereyağı ve pastırma ile ikram ediliyor.

Mısırlılar bu kuvvetli kahvaltının ardından öğle yemeklerini, 14:00-16:00 arasında yerler. Geç yenilen bu öğün, ana yemek niteliğindedir. Öğle yemeği kışın, çorba, tavuk veya kuzu eti, salata veya sebze, makama veya pilavdan oluşur ve meyve ile biter. Yaz aylarında ise sıcaktan dolayı sebze ve meyve ağırlıklı beslenirler. Sebze ve meyve Mısır'da oldukça bol olmakla birlikte çok da ucuzdur.

Mısır mutfağı birçok noktada Türk mutfağıyla benzerlikler sergiliyor. Bunlardan biri yemek öncesi servis edilen mezeler: Çeşit çeşit peynirler, salatalar, Mısır'a özgü mukallal (sebze turşusu) ve humus nohut ezmesi çeşitli aşıh'larla (ekmek) birlikte ikram edilir. Mezelerin ardından ise ana yemeklere geçilir. İşte bu yemeklerden bazıları şunlardır.

Fuul: Geleneksel yemeklerden olan fuul, çok fazla tüketiliyor. Bezelye veya fasülye püresinden yapıp baharatlarla tatlandırılan bu yemek oldukça ilginç bir lezzet sunuyor. Eğer Mısır ziyaretinizin amaçlarından birisi yeni tatlar keşfetmekse bu yemeğin mutlaka tadına bakmalısınız.

Çorbalar: Mısır'da çorba açısından bir sıkıntınız olmayacak çünkü birçok restoran menüsünde mercimek çorbasına yer veriyor. Ayrıca balık çorbası ve Mısır'a özgü "melukya" çorbası da çok meşhur. Et ve sebzeyle hazırlanan melukya, üzerinde baharatla servis edilir.

Şıvarma: Şişe, koyun eti parçaları ve aroma vermesi için domates dilimleri dizilir. Fırında iyice pişirilir ve Mısır kebabı şıvarma hazırlanmış olur. Birçok Ortadoğu ülkesinde meşhur olan bu yemek, et yemeği severler için enfes bir alternatif.

Tatlılar: Türk milli tatlısı baklava, her yerde satılmaktadır. Mısır'da da birçok baklava çeşidine rastlamak mümkün. Ayrıca birçok şerbetli tatlıyı ve yine aşikâr olduğumuz tatlılardan biri olan kadayıf, her yerde satılmaktadır.

SONUÇ

Dünyada turizm geliri, ülkelerin vazgeçemediği ve sürekli artırmak istedikleri gelir kalemlerinin başında gelmektedir. Turizme önem veren ülkeler, gastronomi turizmine oldukça önem vermekte ve bu sektörün gelişmesi için devlet teşvikleri vermektedir. Gastronomi turizminde zamanın ve mekanın çok fazla önemi bulunmadığı için, ürün kalitesine ve farklılaşmaya yönelmeye başlanılmıştır. Kaliteli turistlerin, kaliteli yaşam istedikleri gözönünde bulunulursa, tüm dünya mutfakları, farklılaşmak için yeni arayışlara yönelmişlerdir. Mutfak inovasyonu konusunda en önemli gelişim silahı, füzyon mutfak olarak karşımıza çıkmaktadır.

Gastronomi ve inovasyon kavramı, ayrılmaz ikili olarak hayatımıza girmiştir. Eldeki mevcut malzemeler ile, sıradışı görsellerin ve tadların ortaya çıkması, Füzyon mutfakta gelecekte çok önemli gelişmelerin olacağına belirtisi olmaktadır.

Fakat, füzyon yemeği yiyenler, bu konuda şefler kadar mutlu olamayabilmektedir. Çünkü füzyon tarzıyla hazırlanmış tabaklarda porsiyonlar çok küçük oluyor. Özellikle Türkler gibi yemeye düşkün toplumlarda, doymadan masadan kalkmak hoş karşılanmamaktadır. Ayrıca, füzyon mutfağından tabaklar sunan restoranlarda, füzyon tabaklar her zaman için menüdeki diğer lezzetlerden biraz daha pahalı olabilmektedir. Genelde, füzyon mutfaklar gurme ve zengin kişilere dönük hazırlanmış yiyecekler olarak anılmaktadır. Gelecekte bu yiyecekler düşük maliyetli ve her kesimin yiyebileceği bir tarz olması beklenmektedir.

Aslında füzyon, yemeğin bir anlamda küreselleşmesidir. Bu açıdan bakıldığında, Türk mutfağının kapıları yüzyıllardır füzyon mutfağına açıktır zaten. Osmanlı gibi

çok uluslu bir toplumun, mutfağı da çok uluslu olduğundan, farklı kültürlerden beslenen yemeklere alışkınız demeye çalışıyoruz. Hem yüz ölçümü olarak geniş, hem de mevsimsel açıdan düşünüldüğünde çeşitlilik gösteren yiyeceklere sahip Osmanlı, mutfağına da bu çeşitliliği yansıtmıştır. Kültür olarak Osmanlı'dan doğan bir toplum olduğumuz için de, Türk mutfağı da bu çeşitliliği sağlamaktadır.

Mezopotamya ve Mısır toprakları, en eski medeniyetlerin yaşadıkları topraklardır. Bu yüzden, Türk ve Mısır mutfağı birbirinden güçlü şekilde etkilenmiştir. İspanyol mutfağı da, Mısır mutfağından etkilenmiştir.

Türkiye, Mısır ve İspanyol mutfakları birleştirilerek, sıra dışı füzyon mutfaklar oluşturulabilir. Bu üç mutfakta pilav üstü et ürünleri güçlü bir yemek olarak ortaya çıkmaktadır. Türkiye'de tas kebabı, büryen kebabı, kaburga dolması, dolma çeşitleri pirinç ile etin muhteşem birleşimi olarak ortaya çıkmaktadır. Mısır'da ise Molakhia oldukça meşhurdur. Füzyon mutfak üzerine çalışan ünlü restoranlar bu üç yemekten, sıra dışı bir füzyon yemek çıkarma şansları bulunabilmektedir.

Her üç ülkeden oluşacak seçilmiş kişiler ile, ortak füzyon mutfak oluşturulabilir. Hangi ülkeye gidilirse, gidilsin, aynı tarifler ile yapılacak ürünlerde, lezzet farklılığı oluşmaz. Bu ürünlerin denetimleri, ülkelerin belirleyeceği denetçiler tarafından yapılabilir.

Gelecekte, ülkeler arasındaki entegrasyonun artması sonucu, tüm kullanılan ortak değerlerin, dünya bazlı olması beklenmektedir. Örneğin; Amerikan doları, şu an itibari ile sadece Amerika Birleşik Devletlerine ait değildir. Dünya parası olarak alışverişte kullanılmaktadır. Yemek konusunda ise, pizza, makarna, pide çeşitleri, pilav türevleri, et türevleri, hamburger, patates kızartması vb. dünya mutfağında önemli yerleri bulunmaya başlamıştır. Özellikle Fransız ve Meksika mutfaklarının, dünyada söz sahibi olmaya başlaması ve diğer ülkelerin yerel mutfaklarının önüne geçmeye başlamıştır.

Sonuç olarak, Gelecekte, tüm dünya insanların yiyebileceği, iyi tasarlanmış füzyon mutfakların oluşması beklenmektedir. Şu an için insanı ön yargılı olmaya kolaylıkla sevk edebilecek füzyon mutfağından örnekler, zaman içerisinde dünya insanların yaşam biçimleri olacaktır.

KAYNAKLAR

- Aydın, E. (2015). Gastronomi Turizminin Şehir Markalaşmasına Etkisi: Afyonkarahisar İli Örneği, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği ve Otelcilik Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar.
- Aksoy, M. ve Sezgi, G. (2015). Gastronomi Turizmi ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi Gastronomik Unsurları. *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 3(3), 79-89.
- BİRGÜL, R. (2010) Refika'nın Mutfağı – Cooking New Istanbul Style , 371
- Cömert, M. ve Durlu Özkaya, F. (2014). Gastronomi Turizminde Türk Mutfağının Önemi, *Journal of Tourism and Gastronomy Studies*, 2(2), 62-66.
- Çetin, Ş. (1993). Turizm endüstrisine mutfak elemanı yetiştirmeye yönelik eğitim programlarının değerlendirilmesi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Eğitim Bilimleri Ana Bilim Dalı (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Adana.
- DOĞDUBAY, M., GİRGİN, K., G., GİRİTOĞLU, İ. (2007). Yiyecek-İçecek Endüstrisinde Bir Pazarlama Stratejisi Olarak Ürün Geliştirme Çalışması (Füzyon Mutfak Uygulaması)", I. Çeşme Ulusal Turizm Sempozyumu Bildiriler Kitabı, 33-41.
- Genç, R. (2014). Uluslararası Otel ve Restoran Yönetimi (İlkeler, Kavramlar, Uluslararası Kaide ve Kurallar). Ankara: Detay Yayıncılık.

- Gonca, G. (2009) Gastronomi ve İnovasyon. www.acikarsiv.atilim.edu.tr/browse/25/goncaguzel.pdf, Erişim Tarihi : 21.06.2017
- Newman, J.M. (2014). Fusion Food in the Vegan Kitchen, Fair Winds Press, USA.
- Özgen, I. (2015). Uluslararası Gastronomiye Genel Bakış (1-32). Mehmet Sarıışık (Ed), İçinde Uluslararası Gastronomi (Temel Özellikler – Örnek Menüler ve Reçeteler), Ankara: Detay Yayıncılık.
- ÖZKAYA, F. D ve SARICAN, B. (2014) Latin Amerika Mutfağının Kültürel Etkileşim Yolu, Journal of Tourism and Gastronomy Studies 2/1 (2014) 36-45
- Sandıkçı, M. ve Çelik, S. (2005) Füzyon Mutfak Uygulamaları ve Müşteri Memnuniyeti Açısından Önemi, I. Ulusal Gastronomi Sempozyumu ve Sanatsal Etkinlikler, Antalya
- Vega, C., Ubbink J. (2008). Molecular Gastronomy: A Food Fad or Science Supporting Innovative Cuisine?, Trend in Food Science & Technology, 19 (7), 372-382.
- Yılmaz, H. ve Bilici, S. (2013). Yemeğin Kimyası: Moleküler Gastronominin Dünü, Bugünü ve Yarını, Journal of Tourism and Gastronomy Studies, 1(4), 20-25.
- Zairi, Z. (2001). Fusion Cuisine: Conquering the New World, Emerald Book Company, England.
- <http://www.turizmdunyasi.com.tr/arsiv/yazi/140-geleneklerin-zengin-kildigi-mutfak-ispanyol-mutfagi> Erişim tarihi : 05.09.2017

**ÖĞRETİM ÜYESİ PERFORMANSININ ÖĞRENCİLER TARAFINDAN
DEĞERLENDİRİLMESİ: ANADOLU ÜNİVERSİTESİ ESKİŞEHİR MESLEK
YÜKSEKOKULU ÖRNEĞİ**

Serpil Altınırmak
Anadolu Üniversitesi
Nuran Öztürk Başpınar
Anadolu Üniversitesi
Orkun Şen
Anadolu Üniversitesi

ÖZET

Ülkelerin gelişmesine katkı sağlayan en önemli kurumların başında üniversiteler gelir. Araştırmalar yapan, bilgi ve teknoloji üreterek sonuçlarını öğrencilerine aktaran üniversitelerin kalitesi önemlidir. Üniversitelerin kalite düzeylerinin belirlenmesi için denetim ve değerlendirme süreçlerinden yararlanılmaktadır.

Üniversiteleri eğitim kalitesi söz konusu olunca öğretim elemanlarının değişme ve gelişmeleri anlayabilen, yorumlayabilen, etkililik ve kalite gibi değer ve davranışları özümseyen bireylerden oluşması, eğitim hizmetlerinde kalitenin sağlanması açısından önemli bir beklentidir ve bu nedenle eğitim veren öğretim elemanlarının performansı üzerinde durmak gerekir.

Türk yükseköğretim kurumları içinde meslek yüksekokullarının önemi büyüktür. Üniversite öğrencilerinin yaklaşık 1/3 ünün öğrenim gördüğü Meslek Yüksekokulları katma değeri yüksek, donanımlı ara elemanlar yetiştirmek amacıyla kurulmuşlardır. Bu amacın gerçekleştirilebilmesi, eğitim kalitesinin yükseltilebilmesine bağlıdır. Meslek Yüksekokulları, öğrencilerinin sınavsız geçişi nedeniyle çok eleştirilmiş ve öğrenci kalitesi çok sık tartışılan kurumlar haline gelmiştir. Bu tartışmalar 2017-2018 yılından itibaren sınavsız geçişin kaldırılması ile sonuçlanmıştır.

Bu çalışmada, Anadolu Üniversitesi Eskişehir Meslek Yüksekokulu öğrencilerinin öğretim elemanları hakkındaki memnuniyetlerini ölçebilmek amacıyla Anadolu Üniversitesi Öğrenci Bilgi Sisteminde yer alan sorulardan ve literatürde yer alan çalışmalardan yararlanılarak bir ölçek oluşturulmuştur. Bu ölçeğe frekans analizi, one way anova ve faktör analizi uygulanmıştır. Ölçekten anlamlı birtakım sonuçlar çıkarabilmek ve eğitim literatürüne katkı sağlayabilmek amacıyla ölçeğin güvenilirlik ve geçerlilik boyutları dikkate alınmış ve aritmetik ortalamalar incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Öğrenci Memnuniyeti Ölçeği, Öğretim Elemanları, Mesleki Eğitim

**EVALUATION OF TEACHING STAFF PERFORMANCE BY STUDENTS: EXAMPLE
OF ANADOLU UNIVERSITY ESKİŞEHİR VOCATIONAL HIGH SCHOOL**

ABSTRACT

Vocational schools are quite importance in Turkish higher education. The Vocational schools, in which about 1/3 of the students of higher education have been studying, Achieving this purpose depends on upgraded education quality. The Vocational schools have become a basic subject matter of discussions as they accept their students without any selective exam. However, these discussions came an end when passing higher education without exam was cancelled for next education year.

In this study, a scale was developed and adopted by benefitting from items found in the Anasis and other studies in the literature. The frequency, one way anova and factor analysis were applied for the scale. To receive some meaningful results from the survey and to contribute education literature, the reliability and validity

dimensions of the scale were taken into consideration and arithmetic means were used.

Key Words: Vocational Education, Teaching Staff, Student Satisfaction Scale

GİRİŞ

Türkiye’de 2015-2016 öğretim yılı verilerine göre toplam 6.689.185 üniversite öğrencisi bulunmaktadır. Bu öğrencilerin 6.137.014’ü Devlet Üniversiteleri ve 534.177’si Vakıf Üniversitelerinde eğitim görmektedir. Önlisans eğitimi alan toplam öğrenci (açık öğretim sistemleri dâhil) sayısı 2.285.406 iken bu öğrencilerin 2.153.972’si Devlet Üniversitelerine bağlı Meslek Yüksekokullarına, 113.440’ı Vakıf Üniversitelerine bağlı Meslek Yüksekokullarına ve 17.994’ü ise Vakıf Meslek Yüksekokullarına devam etmektedir. Türkiye’de Devlet Üniversitelerine bağlı Meslek Yüksekokulu sayısı 846, Vakıf Üniversitelerine bağlı Meslek Yüksekokulu sayısı 95 ve Vakıf Meslek Yüksekokulu sayısı 6’dır. Rakamlara göre üniversite öğrencilerinin yaklaşık %35’i Meslek Yüksekokullarına devam etmektedir.

2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’na göre Meslek Yüksekokulu (MYO) “belirli mesleklere yönelik nitelikli insan gücü yetiştirmeyi amaçlayan, yılda iki veya üç dönem olmak üzere iki yıllık eğitim-öğretim sürdüren, önlisans derecesi veren bir yükseköğretim kurumudur” şeklinde tanımlanmaktadır. Meslek yüksekokulları 1974-1975 öğretim yılında Milli Eğitim Bakanlığı (MEB) bünyesinde açılmışken 1981 yılında üniversitelere bağlanarak Yükseköğretim Kurulu (YÖK) bünyesine alınmıştır. MYO’lar; Devlet üniversiteleri bünyesinde, Vakıf üniversiteleri bünyesinde ve Vakıf MYO’ları olarak bir ayrıma tabi tutulabilir. MYO’ların Türk Üniversite sistemi içinde önemli bir yeri bulunmaktadır. 2001 yılında 401 olan MYO sayısı, 2008 yılında 547 olmuştur. 2008 yılından itibaren önemli bir artış görülerek 2017 yılı itibariyle 948 MYO sayısına ulaşılmıştır. Yani 2001-2016 arasındaki dönemde MYO sayısı iki katından fazla artmıştır. 2017 Şubat ayı verilerine göre halen mevcut 948 MYO’nun yaklaşık %89,24’ü devlet üniversiteleri bünyesinde yer almaktadır (<http://yok.istatistik.gov.tr>, Erişim Tarihi: 28.02.2017). Devlet üniversitelerine bağlı meslek yüksekokulları yükseköğretime erişimi ve mesleki eğitim sunma işlevini Türkiye’nin her bölgesine ulaştırmaya çabalamaktadır.

2015-2016 eğitim öğretim dönemi itibariyle MYO’larındaki öğrenci sayısına açıköğretim önlisans programlarında eğitim gören öğrenciler de dâhil edildiğinde sayı toplam 2.285.406’dır. Bu sayı, yükseköğretimdeki öğrenci sayısının yaklaşık %34,16’sıdır. 2015-2016 öğretim yılı itibariyle MYO’larda 3.586’si öğretim üyesi olmak üzere toplam 19.023 öğretim elemanı bulunmaktadır. Öğretim üyelerinin unvanlarına baktığımızda, 319 profesör, 381 doçent, 2886 yardımcı doçent, 14.125 öğretim görevlisi, 686 okutman, 385 uzman ve 241 araştırma görevlisi görev almaktadır. MYO’larında görev yapan öğretim elemanlarının yaklaşık % 40’ı kadın öğretim elemanlarından oluşmaktadır. Yine aynı verilere göre MYO’larda öğretim üyesi başına 298 öğrenci, öğretim elemanı başına ise 58 öğrenci düşmektedir (<http://yok.istatistik.gov.tr>, Erişim tarihi. 28.02.2017). MYO’larda öğretim üyesi ve öğretim elemanı başına düşen bu öğrenci sayıları, lisans düzeyindeki öğretim üyesi ve öğretim elemanı başına düşen öğrenci sayılarına göre daha yüksektir (Günay, Özer, 2016:1-12).

ÜNİVERSİTELERDE ÖĞRETİM ELEMANLARI PERFORMANSININ ÖĞRENCİLER TARAFINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ YAKLAŞIMI

Literatürde öğretim performansının değerlendirmesi ile ilgili çeşitli yöntemler önerilmektedir: Öğrenci değerlendirmesi (student evaluation of teaching), akran değerlendirmesi (peer review of teaching), özdeğerlendirme (self-evaluation), ürün dosyası (portfolio) ve öğrenci başarısının incelenmesi (student achievement) gibi (Kalaycı, 2008:625-656).

Öğrencilerin görüşlerini almak için farklı veri toplama yöntemleri kullanılmaktadır: değerlendirme anketleri, bireysel ve grup görüşmeleri kullanılan başlıca

yöntemlerdir. Ancak, öğrenci değerlemelerinin objektif olmadığı ve öğrencilerin değerlendirme yapmaya yetecek bilgilerinin olmadığı bazı bilim adamlarının ortak görüşleridir (Felder, 1995: 1-2). Ancak genel eğilim öğrencilerin öğretim elemanlarının performanslarını değerlendirebilecek düzeyde oldukları yolundadır (Yeşiltaş ve Öztürk, 2000:156).

Üniversitelerde, öğrencilere yapılan anket çalışmalarıyla, öğretim üyelerinin sınıf içindeki eğitim-öğretime yönelik davranışlarının etkinliğine yönelik değerlendirmeler alınmaktadır. Bu değerlendirmelerin temel amacı, üniversitede sunulan akademik hizmetlerin yeterliliğine ilişkin öğrenci algılarına dayalı olarak mevcut sorunların ve iyileştirilmesi gereken alanların tespit edilerek eğitim kalitesinin artırılabilmesi için gerekli düzenlemelerin yapılmasına olanak sağlamaktır. Öğretim üyesi performansının ve buna bağlı olarak ders içeriğinin ve dersin işleniş şeklinin değerlendirildiği anket çalışmaları yapmak, öğrencilerin, öğretim üyelerinin ve üniversitenin gelişimine büyük katkılar sağlamaktadır. Performans değerlendirmesi amacıyla yapılan anket çalışmaları, öncelikle öğretim üyesine verdiği ders ile ilgili geri bildirim imkânı sunmaktadır. Dolayısıyla, her öğretim üyesine öğrenci gözüyle dersinin, kendisinin, ders anlatımının genel olarak söylersek sınıfta gösterdiği performansın nasıl algılandığını, eksiklik ya da aksamaların olup olmadığını görme ve daha iyi bir ders performansı yakalayabilmek için yol gösterici bir kılavuz hizmeti vermektedir (Bektaş ve Akman, 2013: 121). Ayrıca, öğrencilerin sorumluluk duygularını, ölçme ve değerlendirme süreçlerine katılmalarıyla artırmak mümkündür (Black ve Williams,1998:102).

Türk yükseköğretiminin niteliği konusunda yapılan çalışmalar incelendiğinde, özellikle “öğretimsel etkinliklerin niteliğinin ölçülmesi ve değerlendirilmesi” ile ilgili uygulamaların istenen düzeyde olmadığı anlaşılmaktadır (Kalaycı, 2008). Üniversitelerde akademik değerlendirme biçiminde yapılan uygulamaların, performans değerlendirmenin yalnızca bir boyutunu oluşturduğu görülmektedir. Bu konuda yeni ve özgün araştırmalara gereksinim duyulmaktadır (Tonbul, 2008; 638-640).

Literatür

Brown ve Koenig (1993) Oregon Devlet Üniversitesi İşletme Fakültesinde mezun öğrencilere yönelik yaptıkları çalışmalarında hizmet kalitesinin belirlenmesinde mezun öğrencilerin karar verici bir durumda olması gerektiğini savunmuşlardır. Araştırmada, mezun öğrencilerin % 54’ü kalitenin belirlenmesinde en önemli unsurun öğretim elemanları olduğunu belirtmişlerdir.

Gökdoğan, Çıtak ve Karahan (2001: 155-158) çalışmalarında, öğrencilerin öğretim elemanlarından tarafsız değerlendirme ve kaliteli eğitim beklediklerini belirlemişlerdir.

Şen ve Erişen (2002), Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi ve Teknik Eğitim Fakültesi bünyesinde öğretmen yetiştiren kurumlarda öğretim elemanlarının etkili öğretmen özelliklerini araştırmışlardır. Düşünen, soru soran, eleştiren, gelişme ve yeniliklere açık, kendini sürekli yenileyebilen niteliklere sahip öğretmenlerin yetiştirilebilmesi için öncelikle onları yetiştiren öğretim elemanlarının söz konusu niteliklere sahip olması gerektiğini öne sürmüşlerdir.

Tütüncü ve İpek (2003) çalışmalarında, öğretim üyelerinin kalitelerinin hizmet kalitesinin belirleyicisi olduğunu ve bu nedenle öğrenci doyum düzeylerini artırmak için, öğretim üyelerinin kalitelerini artırmak gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Yurtkoru ve Sipahi (2003) ise çalışmalarında, öğrencilerin değerlendirmelerine göre, öğretim üyelerinin yeterli ve yetersiz performans göstermelerinin dayandığı kriterleri ortaya koymuşlardır. Araştırmada kadın öğretim üyeleri ve erkek öğretim üyeleri için yapılan diskriminant analizleri sonucunda yeterli ve yetersiz performansı ayırt edici unsurların bazıları ortak olmakla birlikte bazıları farklılık olduğu bulunmuştur.

Erdoğan ve Uşak (2004) çalışmalarında Dokuz Eylül, Ortadoğu Teknik, Süleyman Demirel, Gazi, Karadeniz Teknik ve Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimlerinde okuyan öğretmen adayları için yeni bir memnuniyet ölçeği oluşturmuşlardır. Sonuçta, öğrenci memnuniyetini belirleyen en önemli boyutlar; yönetim olanakları, öğretim elemanları ve laboratuvar olanakları olarak ortaya çıkmıştır.

Reha (2008), Yüzüncü Yıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi İktisat Bölümü öğrencileri ile öğretim elemanlarından beklentileri üzerine bir çalışma yapmıştır. 107 öğrenciyi kapsayan çalışmada öğretim elemanlarının ders içi akademik performans, empati, ders dışı akademik performans, güven, destekleyici unsurlar, kişisel bakım ve hitabet yeteneklerinin öncelikle önemli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

Aksu, Çivitçi ve Duy (2008), İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi'nde 642 öğrenci üzerinde yaptıkları çalışmada öğretim elemanlarının sınıf davranışları ve tutumlarını öğrencilerin değerlendirmelerini istemişlerdir.

Patır (2009) çalışmasında, İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimleri Fakültesi İşletme Bölümü son sınıf öğrencilerinden oluşan bir örneklem grubuna daha önceki yılda aldıkları bir ders ve dersi veren öğretim üyesi ile ilgili performans değerlendirilmesi yapılmak üzere bir anket uygulamıştır. Faktör analizi ile beş faktöre ulaşılmıştır. Bu faktörlerden; öğretim üyesinin öğrencilerle iletişimi önemlidir; ders, meslek seçmeme katkıda bulunur; ders işleme metodu uygun olmalıdır; öğretim üyesinin dürüstlüğü başarıya katkı sağlar ve öğretim sorumluluğu önemlidir, başlıkları verilmiştir.

Çakıroğlu, Aydın ve Uzuntiryaki (2009) çalışmalarında öğretim üyesi performansı değerlendirme yöntemlerinden bahsetmişlerdir. Öğrencilerin, öğretim elemanlarını değerlendirmesinin önemi üzerinde durarak, öğretim elemanı performansının, farklı kaynak ve formatlar kullanılarak yapılması gerektiği sonucuna ulaşmışlardır.

Şahin (2009) çalışmasında, Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi öğrencileri üzerinde öğrenci memnuniyeti ölçeği kullanarak öğrencilerin eğitimin kalitesini değerlendirmelerini istemiştir. Sonuçta, memnuniyetin sağlanması için öğrenci beklentilerinin belirlenip bu beklentileri karşılayacak süreçlerin hızla başlatılması gerektiğini tespit etmiştir.

Gümüšoğlu, Ünal ve Kestane (2010) çalışmalarında, İzmir Meslek Yüksekokulu'nda kalite ve stratejik plan çalışmaları çerçevesinde yapmış oldukları Öğretim Elemanı Değerlendirme Ölçeği'nin analizlerine ve değerlendirmelerine yer vermişlerdir. Sonuçta öğretim elemanlarının sınıf içi davranış ve tutumlarının öneminden ve öğretim elemanlarının başarılarını arttırıcı faktörlerden bahsedilmiştir.

Dalgıç (2010) çalışmasında, Dokuz Eylül Üniversitesi İzmir Meslek Yüksek Okulu (İMYO)'nda öncelikle mesleki eğitimin kalitesini artırmaya yönelik çabalara ve öğrenci gözüyle öğretim elemanlarının değerlendirilmesi ile ilgili anket sonuçlarına yer vermiştir. Anket formunda yer alan ölçek İMYO'da okuyan öğrencilere yüz yüze uygulanmıştır. Elde edilen veriler değerlendirildiğinde ise öğretim elemanlarının yaşları, cinsiyetleri ve çalıştıkları programlarla almış oldukları puanlar arasında anlamlı farklılıklara rastlanmıştır.

Baltacı, Üngören, Aksakallı, Demirel (2012), 3 farklı üniversitenin turizm bölümünde eğitim gören öğrencilerin memnuniyetini araştırdıkları çalışmalarında öğrencilerin gelecek kaygısı taşıdıkları ve aldıkları eğitimden memnun olmadıkları sonucuna ulaşmışlardır.

Esen ve Esen (2015) çalışmalarında öğretim üyelerinin performans değerlendirme sistemine ilişkin tutumlarını ölçmeyi amaçlamışlardır. Çalışma sonucunda elde edilen bulgulara göre, öğretim üyeleri, performanslarının belirli periyodlarla değerlendirilebileceği bir performans değerlendirme sistemine olumlu bakmaktadır.

Uyar, Demir ve Aksekioğlu (2016) çalışmalarını Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Matematik, Okul Öncesi ve Türkçe Öğretmenliği bölümünde öğrenim gören toplam 157 öğrenci ile gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada, ölçme ve değerlendirme dersinin vize sınavı kapsamında yapılan öğrenci performans görevlerinin öz, akran ve öğretim üyesi tarafından puanlandığı durumlar arasındaki farklılıklar incelenmiştir.

YÖNTEM

Bu çalışmanın amacı, Anadolu Üniversitesi Eskişehir Meslek Yüksekokulu'nda Aşçılık, Turizm ve Otel İşletmeciliği, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı, Emlak ve Emlak Yönetimi, Pazarlama ve Dış Ticaret Bölümlerinde eğitim gören öğrencilerin ders aldıkları öğretim elemanları hakkındaki memnuniyetlerinin belirlenmesidir. Bu amaçla one-way anova analizi yöntemiyle bölüm, cinsiyet ve birinci-ikinci sınıf öğrencileri ile öğrenci memnuniyeti ölçeği sorularına verilen cevaplar arasında anlamlı bir farklılık olup olmadığı araştırılmıştır. Öğrencilerin kadın ya da erkek oluşlarının öğretim elemanlarından memnuniyet düzeylerinde anlamlı bir farklılık yaratmadığı görülmüştür. Öğrencilerin birinci ya da ikinci sınıf olmalarının da öğretim elemanlarından memnuniyetleri açısından herhangi bir anlamlı fark yaratmadığı görülmüştür. Ancak bölümler arasında bazı anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir.

Ölçeğe homojenlik testi uygulandığında ve "Öğretim elemanları öğrencileri bireysel, sosyal, duygusal özelliklerini keşfetmesine yardımcı olacak sosyal, sportif etkinliklere ve çeşitli kulüplere katılımı için teşvik eder." sorusunda verilen yanıtlar homojen değildir. Diğer bir ifade ile bu soruyu yanıtlayan farklı bölüm öğrencilerinin yanıtları tek bir seçenekte yoğunlaşmamıştır. ANOVA tablosu incelendiğinde "Sig." Değerleri tek bir soru haricinde $0,000 > 0,05$ olduğu için grupların ortalamaları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık yoktur. Söz konusu soru yine "Öğretim elemanları öğrencileri bireysel, sosyal, duygusal özelliklerini keşfetmesine yardımcı olacak sosyal, sportif etkinliklere ve çeşitli kulüplere katılımı için teşvik eder." sorusudur. Meslek yüksekokulunun farklı programlarındaki öğrenciler, öğretim elemanlarından aynı düzeyde memnuniyet göstermektedirler. Yalnızca bahsi geçen soruda bölümler arasında anlamlı bir farklılık vardır.

Ölçekte bulunan 27 sorudan 26'sının varyansları homojen olduğu ve yeterli sayıya sahip olduğu için "Tukey" testi tercih edilmiş, homojen olmayan soruya ise "Tamhane's T2" testi uygulanmıştır. Buna göre; "Öğretim elemanları dersin konularını üniversite internet sayfasındaki ders tanıtım bilgilerine göre işler.(S1)" sorusunda Emlak ve Emlak Yönetimi bölümü öğrencileri ile Dış Ticaret ve Pazarlama bölümleri öğrencilerinin ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Diğer bir ifade ile bu soruya göre Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı, Dış Ticaret ve Pazarlama öğrencilerinin verdikleri yanıtlar farklı pozitif uçlarda yer almaktadır. Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı bölümü ile Emlak ve Emlak Yönetimi bölümü öğrencileri bu soruya sırasıyla % 78 ve % 77 oranlarında katıldıklarını belirtmişlerdir.

"Öğretim elemanları dersleri açık ve anlaşılır bir biçimde anlatır. (S4)" sorusunda Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı bölümü öğrencileri ile Dış Ticaret bölümü öğrencilerinin ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı bölümü, Emlak ve Emlak Yönetimi bölümü ve Dış Ticaret bölümü öğrencileri bu soruya sırasıyla % 84, % 71 ve % 67 oranlarında katıldıklarını belirtmişlerdir ve verilen yanıtlar farklı pozitif uçlarda yer almaktadır.

"Öğretim elemanları dersleri ilan edilen gün ve saatlere göre düzenli olarak yapar. (S6)" sorusunda Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı bölümü öğrencileri ile Dış Ticaret ve Turizm ve Otel İşletmeciliği bölümü öğrencilerinin ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır ve verilen yanıtlar farklı pozitif uçlarda yer almaktadır.

"Öğretim elemanları öğrencileri bireysel, sosyal, duygusal özelliklerini keşfetmesine yardımcı olacak sosyal, sportif etkinliklere ve çeşitli kulüplere katılımı için teşvik

eder.(S15)” sorusunda yanıtlar homojen olmadığı için “Tamhane” testi sonuçlarına bakılmıştır. Buna göre; Aşçılık-Turizm ve Otel İşletmeciliği, Turizm ve Otel İşletmeciliği-Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı, Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı- Emlak ve Emlak Yönetimi ve Dış Ticaret öğrencilerinin ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmıştır. Toplam oranlara bakıldığında öğrencilerin % 60’ının bu soruya katıldığı, % 20’sinin ise bu konu hakkında kararsız olduğu tespit edilmiştir.

“Öğretim elemanları öğrencilerin bireysel ve takım halinde çalışmalarına uygun ortam hazırlar. (S17)” sorusunda Turizm ve Otel İşletmeciliği ile Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı ve Emlak ve Emlak Yönetimi öğrencilerinin ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Toplam oranlara bakıldığında öğrencilerin %71’inin bu soruya katıldığı, % 18’inin ise bu konu hakkında kararsız olduğu tespit edilmiştir. “Kararsızım” seçeneği %18 olmasına rağmen, verilen yanıtlar farklı pozitif uçlarda yer almaktadır.

“Öğretim elemanları öğrencilerden gelen eleştiri ve önerilere duyarlıdır ve bunlardan yararlanır. (S25)” sorusunda Emlak ve Emlak Yönetimi ile Dış Ticaret öğrencilerinin ortalamaları arasında anlamlı bir farklılık vardır. Toplam oranlara bakıldığında öğrencilerin % 63’ünün bu soruya katıldığı fakat %25’inin eleştiri konusunda kararsız kaldığı tespit edilmiştir.

Çalışmanın araştırma grubunu oluşturan denekler birinci ve ikinci sınıf öğrencileridir. Söz konusu okulda öğrenim gören öğrencilerinin toplam sayısı 1050 (birinci sınıf 300 öğrenci; ikinci sınıf 750 öğrenci), araştırmada ulaşılan öğrenci sayısı ise 232’dir. Araştırma kapsamında tam sayım yapılması hedeflenmiş bununla birlikte devamsızlık, üniversitenin sportif faaliyetlerine katılma, hastalık sebebiyle rapor alma, yarı-zamanlı çalışma hayatında yer almaları vb. nedenlerle bu hedefe ulaşılamamıştır. Bu kapsamda seçilen örneklem, araştırma evreninin yaklaşık % 22’sini oluşturmaktadır. Araştırma verileri 2017 Şubat ayında anket tekniği kullanılarak toplanmıştır. Araştırmada kullanılan anket formu Anadolu Üniversitesi Anasis sisteminde öğrencilere uygulanan öğretim elemanı değerlendirme ölçeği temel alınarak ve diğer çalışmalarda ortaya konulan çeşitli ölçekler taranarak geliştirilmiştir. Tarafımızca oluşturulan anket formunda da incelenen araştırmalar paralelinde 5’li Likert ölçeği kullanılmıştır. Ölçeğin yazarlar tarafından karma araştırmalardan esinlenerek oluşturulması nedeniyle geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları titizlikle yapılmıştır. Ankette toplam 31 soru bulunmaktadır. Anketin Kişisel Bilgilerle ilgili olan I. bölümünde toplam 4 soru bulunmaktadır. Memnuniyete ilişkin görüş ve düşüncelerin belirlenmesi ile ilgili olan II. bölümünde ise 27 adet 5’li Likert sorusu yer almaktadır. Yapılan faktör analizi çalışması sonucunda ölçeğin açıkladığı toplam varyans % 59,194’tür. Meslek yüksekokulu öğrenci memnuniyeti boyutlarının seçilen örneklem için SPSS 22 paket programı yardımıyla hesaplanmış cronbach alpha değeri 0.95, KMO değeri ise 0,939’dur. Bu değerler sonucunda güvenilirlik açısından yüksek güvenilir ve geçerli olduğu söylenebilir. Boyutlara göre maddelerin dağılımı aşağıdaki şekildedir:

Tablo 1: Anadolu Üniversitesi Eskişehir Meslek Yüksekokulu Öğrencilerinin Öğretim Elemanları Hakkındaki Memnuniyeti Ölçeğinin Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi

Cronbach's Alpha	Cronbach's Alpha Based on Standardized Items	N of Items
,950	,951	27

Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	,939
Bartlett's Test of Sphericity	Approx. Chi-Square
	3265,912
	df
	351
	Sig.
	,000

Bulgular ve Tartışma

Bu kısımda öncelikle öğrencilere yönelik tanımlayıcı bilgiler (cinsiyet ve program vb.) verilmiş, daha sonra ise ifadelerle genel katılımları listelenmiştir. İlerleyen kısımlarda ise, memnuniyet alt boyutları kapsamında, öğrencilerin ifadelerle katılımlarında cinsiyet ve 1.ve 2.sınıf oluşlarına göre anlamlı farklılık olup olmadığı incelenmiştir. Araştırmaya katılan öğrencilerin cinsiyet ve sınıflarına yönelik elde edilen bulgular şu şekildedir: Araştırma kapsamında incelenen yüksekokul öğrencilerinin % 83,6'sı 18-21 yaş aralığında % 51,7'si (120 öğrenci) erkek, % 48,3'ü (112 öğrenci) ise kadınlardan oluşmaktadır.

Öğrencilerin sınıflarına göre dağılımları incelendiğinde, ilk sırayı % 59,1 (137 öğrenci) ile ikinci sınıfın aldığı, onu % 40,9 (95 öğrenci) ile birinci sınıf öğrencilerinin izlediği görülmektedir. Öğrencilerin programlarına bakıldığında ise ilk sırayı % 27,6 (64 öğrenci) ile Büro Yönetimi ve Yönetici Asistanlığı bölümü öğrencilerinin aldığı görülmektedir. Bu bölümü sırasıyla; % 23,7 ile Dış Ticaret bölümü, % 22,4 ile Emlak ve Emlak Yönetimi, % 12,5 ile Turizm ve Otel İşletmeciliği, % 9,1 ile Pazarlama ve % 4,7 ile Aşçılık bölümü öğrencileri oluşturmaktadır.

Tablo 2: Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Memnuniyet İfadelerini Değerlendirmelerine İlişkin Aritmetik Ortalama ve Standart Sapma Değerleri

Sorular	X	S.S	Varyans
Öğretim elemanları dersin konularını üniversite internet sayfasındaki ders tanıtım bilgilerine göre işler.	2,2	0,9	0,857
Öğretim elemanlarının dersle ilgili gerçekleştirdikleri sınavlar ve diğer değerlendirmeler öğrenme çıktılarını ölçmeye uygundur.	2	0,8	0,725
Aldığımız herhangi bir dersin tanıtım bilgilerinde belirtilen yeterlikler bize dönem sonunda kazandırılır.	2,3	0,9	0,857
Öğretim elemanları dersleri açık ve anlaşılır bir biçimde anlatır.	2	1	1,035
Dersin öğretim elemanı derslere hazırlıklı olarak gelir.	1,8	0,9	0,965
Öğretim elemanları dersleri ilan edilen gün ve saatlere göre düzenli olarak yapar.	1,8	1	1,032
Öğretim elemanları dersin öğretim süreçlerinde yeni öğretim teknikleri ya da yeni teknolojilerden yararlanır.	2,3	1	1,127
Öğretim elemanların öğrencilerin derse aktif katılımını sağlar.	2,2	0,9	0,888
Herhangi bir dersin öğretim elemanına ilan edilen görüşme saatlerinde ulaşılabilir.	2	0,9	0,972

Öğretim elemanları öğrencinin değerlendirilmesiyle ilgili araçların (sınav, ödev, proje) sonuçlarını zamanında açıklar.	2,1	0,9	0,888
Öğretim elemanları İsteyen her öğrenciye sınav kâğıtlarını ve cevap anahtarlarını notlar onaylanmadan önce gösterir.	2,9	1,1	1,324
Öğretim elemanları öğrencilerin derse devam konusunu titizlikle izler.	2,1	1	1,153
Öğretim elemanları telafi derslerinin yapılmasına özen gösterir.	2,3	1	1,139
Öğretim elemanları ders verdikleri alana hâkimdir.	1,8	0,8	0,787
Öğretim elemanları öğrencileri bireysel, sosyal, duygusal özelliklerini keşfetmesine yardımcı olacak sosyal, sportif etkinliklere ve çeşitli kulüplere katılımı için teşvik eder.	2,4	1,1	1,376
Öğretim elemanları öğrencilerde etik değerleri kazandırmaya yönelik öğrenme fırsatları oluşturur.	2,2	0,9	0,936
Öğretim elemanları öğrencilerin bireysel ve takım hâlinde çalışmalarına uygun ortam hazırlar.	2,1	1	1,023
Öğretim elemanları öğrencileri öğrendiklerini gerçek yaşamda uygulamaları için motive eder.	2,2	1	1,093
Öğretim elemanları öğrencileri programı destekleyici ve programın tamamlanmasına yardımcı olacak sergi, fuar gibi etkinliklere yönlendirir.	2,5	1	1,138
Öğretim elemanları Türkçeyi düzgün olarak kullanır.	1,9	1	1,004
Öğretim elemanları beden dilini etkili bir biçimde kullanır.	2	0,9	0,912
Öğretim elemanları öğrencileri ilgi ile dinler.	2	1	1,023
Öğretim elemanları öğrencilere isimleri ile hitap eder.	2,2	1	1,029
Öğretim elemanları öğrencilere yapıcı eleştirilerde bulunur.	2,3	1	1,055
Öğretim elemanları öğrencilerden gelen eleştiri ve önerilere duyarlıdır ve bunlardan yararlanır.	2,3	1	1,052
Öğretim elemanları içerik ve ders saati arasında denge kurar, zamanı etkili olarak kullanır.	2	0,9	0,894
Öğretim elemanları öğrencilerine karşı samimî ve içten davranır.	2	1,1	1,220

Yukarıda Tablo 2’den de izlenebileceği gibi araştırmaya katılan öğrencilerin en yüksek ortalama ile katılım gösterdikleri ifadeler 1,8 aritmetik ortalama değeri ile “Dersin öğretim elemanı derslere hazırlıklı olarak gelir.”, Öğretim elemanları dersleri ilan edilen gün ve saatlere göre düzenli olarak yapar.” ve Öğretim elemanları ders verdikleri alana hâkimdir.” ifadeleri yer almaktadır. Bu ifadeleri 1,9 aritmetik ortalama değeri ile “Öğretim elemanları Türkçeyi düzgün olarak kullanır.” ifadesi izlemektedir.

Araştırmaya katılan öğrencilerin en düşük ortalama ile katılım gösterdikleri diğer bir deyişle öğretim elemanının performansından memnun olmadıkları ifade 2,9 aritmetik ortalama değeri ile “Öğretim elemanları isteyen her öğrenciye sınav kâğıtlarını ve cevap anahtarlarını notlar onaylanmadan önce gösterir.” ifadesidir. Bunu 2,5 aritmetik ortalama değeri ile “Öğretim elemanları öğrencileri programı destekleyici ve programın tamamlanmasına yardımcı olacak sergi, fuar gibi etkinliklere yönlendirir.” ifadesi izlemekte ve 2,4 aritmetik ortalama ile “Öğretim elemanları öğrencileri bireysel, sosyal, duygusal özelliklerini keşfetmesine yardımcı olacak sosyal, sportif etkinliklere ve çeşitli kulüplere katılımı için teşvik eder.” ifadeleri izlemektedir. Söz konusu verilere göre öğrencilerin memnuniyet duymadıklarını ifade ettikleri bu yargıların öğretim elemanlarınca geliştirilmesi gereken yönler olduğu söylenebilir. Ancak öğrencilerin genel olarak öğretim elemanlarından memnun oldukları düşünülebilir.

Yapılan faktör analizi sonucunda düşük veri setine sahip olduğu için "Direct oblimin" seçeneği ile döndürme işlemi gerçekleştirilmiş, "pattern matrix" tablosu yorumlanmış ve sonucunda 4 boyut elde edilmiştir. Yapılan faktör analizi sonrasında "Etik-Derse Hazırlık-Öğrencinin Motivasyonu", "İletişim-Zaman Kullanımı-Alan Hakimiyeti", "Sınıf Yönetimi-Öğretmenlik" ve "Ölçme-Değerlendirme" boyutları oluşmuştur.

Tablo 3 Öğrencilerin Öğretim Elemanları Memnuniyetinin Etik-derse hazırlık-öğrencinin Motivasyonu Boyutundaki Görüşlerine İlişkin Sonuçlar

Etik-Derse Hazırlık-Öğrencinin Motivasyonu	Kişi	X	ss	Varyans
Öğretim elemanları dersin öğretim süreçlerinde yeni öğretim teknikleri ya da yeni teknolojilerden yararlanır.	231	2,3	1,06	1,127
Öğretim elemanları öğrencileri bireysel, sosyal, duygusal özelliklerini keşfetmesine yardımcı olacak sosyal, sportif etkinliklere ve çeşitli kulüplere katılımı için teşvik eder.	231	2,4	1,17	1,376
Öğretim elemanları öğrencilerde etik değerleri kazandırmaya yönelik öğrenme fırsatları oluşturur.	230	2,2	0,96	0,936
Öğretim elemanları öğrencilerin bireysel ve takım hâlinde çalışmalarına uygun ortam hazırlar.	230	2,1	1,01	1,023
Öğretim elemanları öğrencileri öğrendiklerini gerçek yaşamda uygulamaları için motive eder.	230	2,2	1,04	1,093
Öğretim elemanları öğrencileri programı destekleyici ve programın tamamlanmasına yardımcı olacak sergi, fuar gibi etkinliklere yönlendirir.	231	2,5	1,06	1,138
Öğretim elemanları öğrencilere isimleri ile hitap eder.	229	2,2	1,01	1,029
Öğretim elemanları öğrencilere yapıcı eleştirilerde bulunur.	230	2,3	1,02	1,055
Öğretim elemanları öğrencilerden gelen eleştiri ve önerilere duyarlıdır ve bunlardan yararlanır.	231	2,3	1,02	1,052

Etik-Derse Hazırlık-Öğrencinin Motivasyonu boyutunda, "Öğretim elemanları öğrencilerin bireysel ve takım halinde çalışmalarına uygun ortam hazırlar" sorusu en yüksek katılım değerini almıştır. Diğer bir ifade ile öğrenciler, öğretim elemanlarının bireysel ve takım çalışmaları için kendilerine uygun ortamı hazırladığını ifade etmektedirler.

Tablo 4 Öğrencilerin Öğretim Elemanların Memnuniyetinin İletişim-Zaman Kullanımı-Alan Hakimiyeti Boyutundaki Görüşlerine İlişkin Sonuçlar

İletişim-Zaman Kullanımı-Alan Hâkimiyeti	Kişi	x	ss	Varyans
Öğretim elemanları dersleri açık ve anlaşılır bir biçimde anlatır.	232	2,1	1,01	1,035
Öğretim elemanları ders verdikleri alana hâkimdir.	229	1,8	0,88	0,787
Öğretim elemanları Türkçeyi düzgün olarak kullanır.	230	1,9	1	1,004
Öğretim elemanlarını beden dilini etkili bir biçimde kullanır.	229	2	0,95	0,912
Öğretim elemanları öğrencileri ilgi ile dinler.	230	2	1,01	1,023
Öğretim elemanları içerik ve ders saati arasında denge kurar, zamanı etkili olarak kullanır.	230	2	0,09	0,894
Öğretim elemanları öğrencilerine karşı samimî ve içten davranır.	231	2	1,10	1,220

İletişim-Zaman Kullanımı-Alan Hâkimiyeti boyutunda, "Öğretim elemanları ders verdikleri alana hâkimdir" ve "Öğretim elemanları Türkçeyi düzgün olarak kullanır" soruları en yüksek katılım değerlerini almıştır. Diğer bir ifade ile öğrenciler, öğretim elemanlarının verdikleri dersler açısından alan hâkimiyetlerinin olduğunu düşünmekte ve öğretim elemanlarının dersleri düzgün bir Türkçe ile aktardıklarını ifade etmektedirler.

Tablo 5 Öğrencilerin Öğretim Elemanları Memnuniyetinin Sınıf Yönetimi-Öğretmenlik Boyutundaki Görüşlerine İlişkin Sonuçlar

Sınıf Yönetimi-Öğretmenlik	Kişi	x	ss	Varyans
Öğretim elemanları dersin konularını üniversite internet sayfasındaki ders tanıtım bilgilerine göre işler.	232	2,2	0,92	0,857
Öğretim elemanlarının dersle ilgili gerçekleştirdikleri sınavlar ve diğer değerlendirmeler öğrenme çıktılarını ölçmeye uygundur.	231	2	0,85	0,725
Aldığımız herhangi bir dersin tanıtım bilgilerinde belirtilen yeterlikler bize dönem sonunda kazandırılır.	232	2,3	0,92	0,857
Dersin öğretim elemanı derslere hazırlıklı olarak gelir.	230	1,8	0,98	0,965
Öğretim elemanları dersleri ilan edilen gün ve saatlere göre düzenli olarak yapar.	230	1,8	1,01	1,032
Öğretim elemanların öğrencilerin derse aktif katılımını sağlar.	230	2,2	0,94	0,888
Herhangi bir dersin öğretim elemanına ilan edilen görüşme saatlerinde ulaşılabilir.	231	2	0,98	0,972

Sınıf Yönetimi-Öğretmenlik boyutunda, "Dersin öğretim elemanı derslere hazırlıklı olarak gelir" ve "Öğretim elemanları dersleri ilan edilen gün ve saatlere göre düzenli olarak yapar" soruları en yüksek katılım değerlerini almıştır. Diğer bir ifade ile öğrenciler, öğretim elemanlarının dersleri zamanında ve hazırlıklı gelerek yaptıklarını ifade etmişlerdir.

Tablo 6 Öğrencilerin Öğretim Elemanlarından Memnuniyetlerinin Öğretme-Ölçme Boyutundaki Görüşlerine İlişkin Sonuçlar

Ölçme-Değerlendirme	Kişi	x	ss	Varyans
Öğretim elemanları öğrencinin değerlendirilmesiyle ilgili araçların (sınav, ödev, proje) sonuçlarını zamanında açıklar.	231	2,1	0,94	0,888
Öğretim elemanları İsteyen her öğrenciye sınav kâğıtlarını ve cevap anahtarlarını notlar onaylanmadan önce gösterir.	231	2,9	1,15	1,324
Öğretim elemanları öğrencilerin derse devam konusunu titizlikle izler.	228	2,1	1,07	1,153
Öğretim elemanları telafi derslerinin yapılmasına özen gösterir.	230	2,3	1,06	1,139

Ölçme-Değerlendirme boyutunda ise, "Öğretim elemanları öğrencinin değerlendirilmesiyle ilgili araçların sonuçlarını zamanında açıklar" ve Öğretim elemanları öğrencilerin derse devam konusunu titizlikle izler" soruları en yüksek katılım değerlerini almıştır. Diğer bir ifade ile öğrenciler, öğretim elemanlarının ölçme değerlendirme sonuçlarının yeterli bir zamanda açıklandığını ve devamsızlık konusuna hassasiyetle yaklaştıklarını ifade etmişlerdir.

SONUÇ

Her ne kadar öğrencilerin öğretim elemanı performansını değerleyip, değerlendiremeyeceği literatürde tartışılan bir konu olsa da, "En büyük öğretmenlerim, öğrencilerimdir" sözünden hareketle öğrencilerin gözünde öğretim elemanlarının performansının nasıl algılandığı büyük önem taşır. Meslek yüksekokullarının temel taşları olan öğretim elemanlarının öğrencilerin gözünden performanslarının belirlenmesi ve elde edilen sonuçların tartışılması konuya başka bir bakış açısı getirebilir. Ancak "Öğretim elemanlarının gözünde öğrenci davranışları nasıl bir izlenim yaratmaktadır?" sorusunu cevaplamaya yönelik bir çalışmanın yapılması, eldeki araştırmayı tamamlayacaktır. Böyle bir çalışma aynı zamanda, öğrenci ile öğretim elemanı arasında yaşandığı düşünülebilecek olan olumsuzlukların en aza indirilmesinde, olumlu yönlerin ise en üst düzeylere çıkarılmasında yeni yollar önerebilir.

Eğitim kurumlarının en önemli paydaşı olan öğrencilerin memnuniyet düzeyinin ölçülmesi, eğitim sisteminin aksayan yönlerini bulmak, etkili iyileştirme yapmak ve eğitimin kalitesini arttırabilmek için kullanılabilecek önemli bir araçtır. Bu araştırmada bir MYO'da eğitim gören öğrencilerin öğretim elemanlarına ilişkin memnuniyet düzeyleri ölçülmüş ve meslek yüksekokulu öğrencilerinin kadın-erkek olmaları ya da 1. veya 2.sınıf olmalarının sonuçlar üzerine anlamlı bir etkiye sahip olmadığı ortaya çıkmıştır.

Araştırmadan elde edilen bulgular öğrencilerin dersleri veren öğretim elemanlarından oldukça memnun olduklarını göstermiştir. Öğretim elemanları ile ilgili en yüksek memnuniyet "Dersin öğretim elemanı derslere hazırlıklı olarak gelir.", Öğretim elemanları dersleri ilan edilen gün ve saatlere göre düzenli olarak yapar.", "Öğretim elemanları ders verdikleri alana hâkimdir." ve "Öğretim elemanları Türkçeyi düzgün olarak kullanır." boyutlarında ölçülmüştür.

Araştırmanın bulguları alanda yapılmış daha önceki çalışmaların bulgularıyla büyük oranda paralellik göstermektedir. Önceki araştırmalar da benzer olarak öğrencilerin, öğretim elemanlarının derslere zamanında ve hazırlıklı gelmeleriyle ve ders anlatma yeterlilikleriyle ilgili olarak yüksek düzeyde memnun olduklarını bulmuşlardır (Ekinci ve Burgaz, 2007; İçli ve Vural, 2010; Kaya ve Engin, 2007; Sökmen, 2011).

Yine araştırmanın bulgularına göre öğrencilerin öğretim elemanları ile ilgili düşük memnuniyet duydukları boyutlarda vardır: Örneğin; "öğretim elemanlarının isteyen her öğrenciye sınav kâğıtlarını ve cevap anahtarlarını notlar onaylanmadan gösterir", "Öğretim elemanları öğrencileri programı destekleyici ve programın tamamlanmasına yardımcı olacak sergi, fuar gibi etkinliklere yönlendirir." ve "Öğretim elemanları öğrencileri bireysel, sosyal, duygusal özelliklerini keşfetmesine yardımcı olacak sosyal, sportif etkinliklere ve çeşitli kulüplere katılımı için teşvik eder." Boyutlarında öğretim elemanlarından duyulan memnuniyet düzeyi düşüktür. Bu üç madde, öğrencilerin öğretim elemanlarından duygusal destek ve yakınlık istedikleri noktalara temas etmektedir. Bu noktada öğrencilerin danışman öğretim elemanlarına da büyük iş düşmektedir. Danışman- öğrenci iletişimi boyutunda sınav yönetmeliğinin de ayrıca önemle ele alınması sınav kâğıtları ile ilgili memnuniyetsizliği azaltabilir. Çünkü yönetmeliğe göre öğretim elemanları sınavı takip eden 5 iş günü içinde notları onaylayıp, sisteme girmeli ve sınav evrakını öğrenci işlerine teslim etmelidir. Zaten bu 5 gün içinde gelen öğrenciler sınav kâğıtlarını notlar onaylanmadan görebilmektedirler.

Hem bu araştırmanın bulguları hem de önceki araştırmaların bulguları öğrencilerin kendilerine verilen hizmeti önemseydiğini ve buna göre bir tutum geliştirdiklerini göstermektedir. Bu nedenle eğitim kurumları, en önemli müşterileri olan öğrencilerin memnuniyetini arttırmak için hem derslerde sunulan imkân ve şartları hem de öğretim elemanlarının nitelik ve kalitesini yükseltmelidirler. Uzun süredir tartışılan öğretim elemanlarının formasyon alması gerekliliği de bu kapsamda değerlendirilebilir.

Daha önce yapılan çalışmalar bu konularda yapılan iyileştirme ve geliştirmelerin öğrencilerin memnuniyetini artırdığını göstermiştir (Yıldız ve diğerleri, 2006). Okumuş ve Duygun (2008) öğrenci memnuniyetini artırmak için kaliteli öğretim elemanı istihdamı yapılması gerektiğini, öğrencilerin ihtiyaç ve beklentilerine önem verilmesi gerektiğini, onlara karşı saygılı olunması gerektiğini ve onları daha iyi anlayabilmek için empati yapılması gerektiğini vurgulamaktadır. Ekinci ve Burgaz (2007) da Eğitimcilerin Eğitimi Programlarının niteliğinin geliştirilmesini ve eğitim programlarının beklentiler dikkate alınarak yenilenmesini önermiştir. Öğrenci memnuniyetinin sağlanması ve sürdürülmesi için dikkat çekilen bir diğer önemli konu da yapılan iyileştirme ve geliştirmelerin sürekli olması gerektiğidir (Kaya ve Engin, 2007; Şahin, 2009). Yapılan iyileştirme ve geliştirmelere zemin hazırlamak üzere öğrenci memnuniyet düzeyleri de belirli aralıklarla ölçülmelidir. Ayrıca gelecekteki araştırmalar bu araştırmanın kısıtlarını da dikkate alarak bu alana daha çok yoğunlaşmalıdırlar.

Elde edilen bulgular da öğretim elemanlarıyla ve öğrencilerle paylaşılmalıdır. Memnuniyeti ölçmek ve memnuniyetsizlik yapan etkenleri bulmak hizmet kalitesini ve verimi arttırmak için yararlı bir araçtır, ancak bunu ölçmenin riskli bir yanı da vardır (Şahin, 2009). O da bu sürecin memnuniyeti ölçülenlerde bir beklentiye neden olmasıdır. Bu beklenti karşılanmaz ve hizmet kalitesi iyileştirilmezse memnuniyetsizliğin daha da artma riski vardır. Bu nedenle ne yapılması planlandığı ve takip eden süreçte nelerin yapıldığı paydaşlara ayrıntılarıyla anlatılmalıdır (Şahin, 2009).

KAYNAKÇA

- Aksu, M., B., Çiftçi A., Duy B., (2008). "College tudents Perceptions about Teaching Practies, Classroom Behaviors and Attitudes of Faculty Members", İnönü University Journal of Faculty of ducation, Vol 9, Issue 6, 17-42.
- Baltacı, F., Üngören E., Aksakallı H, Demirel O. N., (2012). "Turizm Eğitimi Alan Öğrencilerin Eğitim Memnuniyetlerinin ve Geleceğe Yönelik Bakış Açılarının Belirlenmesine Yönelik Bir Araştırma", *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, Cilt 4, sayı 1, 17-25.
- Bektaş, H., Akman, S. U., (2013). "Yükseköğretimde Hizmet Kalitesi Ölçeği: Güvenilirlik ve Geçerlilik Analizi", *Ekonometri ve İstatistik*, Sayı 18, 116-133.
- Brown, D., J., Koenig , H., F., (1993). "Applying Total Quality Managment to Business Education for Business, 68(6), 325-337.
- Çakıroğlu, J., Aydın, Y, Ç., Uzuntiryaki E., (2009). "*Üniversitelerde Öğretim Performansının Değerlendirilmesi*", Orta Doğu Teknik Üniversitesi Eğitim Fakültesi Raporu.
- Dalgıç, G., (2010). "Öğretim Elemanı Performans Değerlendirme Envanterleri: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 9, sayı 32, (92-105).
- Ekinci, C. E., & Burgaz, B. (2007). Hacettepe Üniversitesi Öğrencilerinin Bazı Akademik Hizmetlere İlişkin Beklenti ve Memnuniyet Düzeyleri. *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 33, 120-134.
- Erdoğan, M., Uşak, M., (2004). "Factors Affecting Prospective Science Teacher Satisfaction Level on Their Department. (Abstract) *Paper Presented at the Conference*, University of Bahcesehir.
- Esen M., Esen D., (2015). "Öğretim Üyelerinin Performans Değerlendirme Sistemine Yönelik Tutumlarının Araştırılması", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt 5, sayı 1, 52-67.
- Felder, R., M., (1995). "What Do They Know Anyway", <http://www.indiana.edu/teaching/felder.html> (Erişim 01.03.2017).

- Gökdoğan, F., Çıtak, N., Karahan, A., (2003), "Hemşire Öğrencilerinin Ders, Uygulama ve Öğretim Elemanlarına İlişkin Görüşleri": *I.Uluslararası ve V. Ulusal Hemşirelik Eğitimi Kongresi Kitabı*. Özlem Grafik Matbaacılık.
- Gümüšoğlu, Ş. Ünal S., Kestane Ö., (2010). "Meslek Yüksekokullarında Eğitimin Kalitesini Arttırmaya Yönelik Çabalar ve Öğrenci Gözüyle Öğretim Elemanlarının Değerlendirilmesi", *Türk Bilim Araştırma Vakfı TÜBAV Bilim Dergisi*, Yıl:2010, Cilt 3, Sayı 2, 201-214.
- Günay, D., Özer, M., (2016). "Türkiye’de Meslek Yüksekokullarının Gelişimi ve Mevcut Zorluklar", *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, 1-12.
- İçli, G. E., ve Vural, B. B. (2010). Toplam Kalite Yönetimi ve Uygulamaları Çerçevesinde Kırklareli Üniversitesi Meslek Yüksekokulları Öğrenci Memnuniyeti Araştırması. *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, XXVIII(I), 335-349.
- Jackson, D. L., Teal, C. R., Raines, S. J., Nansel, T. R., Force, R. C., ve Burdsal, C. A. (1999). "The Dimensions of Students’ Perceptions of Teaching Effectiveness", *Educational and Psychological Measurement*, 59(4), 580-596.
- Kalaycı, N., (2009). "Yükseköğretim Kurumlarında Akademisyenlerin Öğretim Performansını Değerlendirme Sürecinde Kullanılan Yöntemler", *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, Cilt 15, Sayı 60, 625-656.
- Kaya, İ. ve Engin, O. (2007). Yüksek Öğretimde Kalite İyileştirme Sürecinde Öğrenci Memnuniyetinin Ölçülmesine Yönelik Bir Araştırma. *Milli Eğitim*, C.174, 106-115.
- Okumuş, A., & Duygun, A. (2008). Eğitim Hizmetlerinin Pazarlanmasında Hizmet Kalitesinin Ölçümü ve Algılanan Hizmet Kalitesi ile Öğrenci Memnuniyeti Arasındaki İlişki. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 17-38.
- Patır, S., (2009). "Faktör Analizi ile Öğretim Üyesi Değerlendirme Çalışması", *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt 23, Sayı 4, 69-86.
- Saydan, R., (2008). "Üniversite Öğrencilerinin Öğretim Elemanlarından Kalite Beklentileri: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Örneği", *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 1071, 63-79.
- Sökmen, A. (2011). Öğrenci Memnuniyetine Yönelik Ankara’daki Bir Meslek Yüksekokulunda Araştırma. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 66-79.
- Şahin, A., E, (2009). "Eğitim Fakültesinde Hizmet Kalitesinin Öğrenci Memnuniyet Ölçeği (EF-ÖMÖ)", *Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S 37, 106-122.
- Şen, H.Ş ve Erişen Y. (2002). Öğretmen Yetiştiren Kurumlarda Öğretim Elemanlarının Etkili Öğretmenlik Özellikleri, *G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt:22, Sayı:1, s.99-116.
- Tonbul, Y., (2008). "Öğretim Üyelerinin Performansının Değerlendirilmesine İlişkin Öğretim Üyesi ve Öğrenci Görüşleri, *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetim Dergisi*, Güz, Sayı 56, 633-662.
- Tütüncü, Ö., Doğan., İ., Ö., (2003). "Müşteri Tatmini Kapsamında Öğrenci Memnuniyetinin Ölçülmesi ve Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uygulaması", *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt 5, Sayı 4, 130-152.
- Uyar Ş., Demir K., Aksekioğlu B., (2016). " Performans Görevinin Değerlendirilmesine İlişkin Bir Üçleme: Öz, Akran ve Öğretim Üyesi Değerlendirilmesi", *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi*, Yıl 4, Sayı 7, 68-80.

- Yalçınkaya, M., "Öğrencilerin Öğretim Elemanlarını Değerlendirmesi Araştırması, Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Örneği"
- Yeşiltaş, M., Öztürk, Y., (2000). "Öğretim Elemanlarının Ders Vermedeki Başarılarının Değerlendirilmesi Sisteminin Türk Kamu Üniversitelerinde Uygulanabilirliği Üzerine Bir Araştırma", Hacettepe Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı 19, 154-171.
- Yıldız, S. M., Erdemir, İ., & Gitmez, M. (2006). Bir Orta Öğretim Kurumunda Toplam Kalite Yönetimi Öğrenci Memnuniyeti Üzerine Etkisinin İncelenmesi. Milli Eğitim, 172, 143-154.
- Yurtkoru, E., S., Sipahi B., (2003). Öğretim Üyesi Performans Değerlendirme Kriterinin Cinsiyete Göre Belirlenmesi Üzerine Analitik Bir Çalışma", İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi, Cilt 2, Sayı 4, 13-37.
- http://eacea.ec.europa.eu/education/eurydice/documents/thematic_reports/182EN.pdf
- <http://yok.istatistik.gov.tr>
- <http://dergipark.ulakbim.gov.tr/gefad/article/download/5000078911/5000073128>

FUNDAMENTALİST ÖRGÜTLERDE ORTA ASYA KÖKENLİ TERÖRİSTLERİN VARLIK NEDENLERİ

Dr. Tamara ÖLÇEKÇİ

Başbakanlık Dış İlişkiler Başkanlığı

ÖZET

İnsanların hayatına son veren terör örgütleri tüm dünyada, Avrupa, Afrika, Ortadoğu vs. topraklarında faaliyet göstermektedir. Özellikle Türkiye’de patlayan canlı bombalar sıkça tekrarlanmaktadır. Küreselleşen dünyada terörden her ülke nasibini alabilir ve bizde terör olmayacak veya izin vermeyiz sözünün garantisi yoktur.

Son dönemde Orta Asya kökenli insanlar Türkiye’de gerçekleştirdiği terör eylemleri ile gündeme gelmektedir. Özellikle Yılbaşı gecesi Ortaköy’ü kana bulayan teröristin ‘kökeni’ üzerine ‘vurgu’ yapıldı ve basında geniş yankı buldu. Toplumda Orta Asya’dan DEAŞ saflarına katılanlara ayrıca bir ilgi uyandı. Türkiye’de bulunan Orta Asyalılar ‘kökene yapılan vurgudan’ rahatsızlık duydular. ‘Neden Orta Asyalılar terörist olma yolunu seçmektedirler?’ şeklinde sorular sorulmaya başladı.

1990’dan itibaren çok sayıda kitap ve makaleler ‘Merkezi Asya’da’ İslam fundamentalizmi’ kurulacağına ilişkin öngörüler ileri sürdüler. SSCB döneminde dine baskı yapıldığı ve kontrol altında olduğu düşünülürse, şimdi bağımsızlıklarını kazanan İslam dinindeki Türk Cumhuriyetlerinin laik devlet olmaktan çıkacağı yorumları ve kaygıları yer almıştı. Uzmanların öngörüsünün acele ve yanlış olduğunu zaman göstermiştir.

Fakat Rusya’nın endişeleri de boşuna değildi. Orta Asya’da Bolşevik rejimi zorla kabul ettirilirken İslam kökeni olan halk ‘Basmacılık Hareketi’ ile karşılık vermiştir. Türkistan Cephesi oluşturulmuş ve Rusya İmparatorluğu epeyce zorlanmıştı. Rusya, yaşanan tarihi gerçekten dolayı komşu ülkelerinin İslamiyet’e dayalı bir ülke olmalarını hiç istememiştir.

Bilindiği gibi SSCB döneminde dini, gelenek, kültür gibi halkların ve milletlerin özellikleri yok edilmek istenmiş ve ona alternatif olarak Sovyet ideolojisi sunulmuş, zorla dayatılmıştır. SSCB’nin dağılması ile büyük bir coğrafyada ideoloji boşluğu yaşanmış ve yaşanmaktadır. Ateizmin yerini İslam, Hristiyanlık ve diğer din ve inançlar almaya başlamıştır.

Orta Asya Müslüman ülkesi olmasına rağmen Hristiyan misyonerlerinin en çok uğradığı ve çalıştığı yer olmuştur. Orta Asya halklarının bir kısmı gizlice veya açık şekilde Hristiyan dininin mensubu oldular ve olmaya devam etmektedirler. Aynı şekilde Afganistan, Pakistan gibi ülkelerin vatandaşları da Hristiyanlar kadar olmasa da Orta Asya’da dini faaliyet göstermeye çalışmışlardır.

Orta Asya’nın dini eğitimi olmayan vatandaşları her söylenen söze inanmakta ve kolay lokma haline gelmektedirler. Orta Asya vatandaşlarının DAES’a katılmasında en büyük sebep dini bilginin eksik veya hiç olmamasından kaynaklanmaktadır.

Küreselleşme ve bilginin internetten kolay paylaşıldığı dönemde radikal İslamcılar gençleri internet üzerinden daha kolay kendilerine çekebilmektedirler. Neden Orta Asya Cumhuriyetlerinin vatandaşları terörist olmakta? Bunun birçok sebebi mevcuttur. En başta işsizlik, gençlerin eğitilmiş olduğu halde kendi ülkesinde geleceğinin olmaması, geleneksel İslam’ın yerine radikal İslamcı ideoloji ve görüşlerinin heyecan verici olması, dini eğitimden yoksul olması, daha 20 yıl gibi kısa sürede bağımsızlığını ilan eden Orta Asya hükümetlerinin ekonomisinin, siyasetinin tam oturamaması, hükümetlerin iktidar paylaşımında belli klanların yer alması, pastadan pay almaya ‘diğerlerini’ yaklaştırmaması vs. gibi en önemli sebepler neden olmaktadır.

Orta Asya'dan terörizme ilginin artışını makalede ele almayı ve sebeplerini ülkeler örneğinde vermeyi amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler: Orta Asya, Terör, Türkler, Türkiye.

REASONS FOR ASSOCIATION IN CENTRAL ASIAN ORIENTED TERRORISTS IN FUNDAMENTALIST ORGANIZATIONS

ABSTRACT

Terrorist organizations that put an end to the lives of people all over the world, Europe, Africa, Middle East etc. It operates in the soil. In particular, live bombs exploding in Turkey are frequently repeated. In the globalizing world, every country can get what it takes from terrorism and there is no guarantee that we will not or will not be terrorist.

People of Central Asian origin have come to the agenda recently with terrorist acts in Turkey. In particular, the emphasis was placed on the 'origin' of the terrorist, who found the New Year's Eve, Ortaköy, in the blood, and he found wide repercussions. There has also been interest in those who joined the ranks of DEAŞ in Central Asia. The Middle Asians in Turkey have been disturbed by the 'stressing of the roots'. "Why do the Middle Asians choose to be a terrorist?"

Since 1990, many books and articles have suggested that 'Islamic fundamentalism' will be established in Central Asia. In the period of the USSR, when it was thought that it was under pressure and controlled, the interpretations and concerns of the Turkish republics of Islamic religion, which had gained their independence, would come from becoming a secular state. Experts have shown that the prediction is rushed and wrong.

But the worries of Russia were not in vain. In Central Asia, the Bolshevik regime was forcibly admitted, while the people of Islamic origin responded with the 'Pressing Movement'. The Turkestan Front was created and the Russian Empire was quite challenging. Russia has never really wanted the neighboring countries to be a country based on Islam because of the history of the country.

As is known, during the period of USSR, religion, tradition, culture and the characteristics of peoples and nations were wanted to be destroyed and Soviet ideology was presented as an alternative to it and it was forcibly imposed. With the disintegration of the USSR, a large geographical gap in ideology has been experienced and experienced. Atheist ministry has begun to receive Islam, Christianity and other religions and beliefs.

Despite being a Muslim country in Central Asia, it has become the place where Christian missionaries are most often visited and worked. Some of the Central Asian peoples have been secretly or explicitly belonging to and belonging to Christian religion. Likewise, the citizens of countries like Afghanistan and Pakistan tried not to have religious activity in Central Asia, though not as much as Christians.

Citizens of Central Asia who do not have religious education believe in every word and become bored easily. The main reason for the participation of Central Asian citizens in EEC is due to lack of religious information or not at all.

When globalization and information are easily shared from the internet, radical Islamists can attract young people to the internet more easily. Why are the citizens of the Central Asian republics becoming terrorists? There are many reasons for this. First of all, unemployment, the lack of future in its own country, the fact that instead of traditional Islam, the radical Islamist ideology and views are exciting, the religious education is poor, the economy of Central Asian governments declaring their independence in as short as 20 years, the fact that governments share certain clans in power sharing, do not get 'others' to get share from pasty etc. are the most important causes.

We aim to take issue of the increase in the interest of terrorism in Central Asia and to give the reasons of the cases in the case of countries.

Key Words: Central Asia, Terrorism, Turks, Turkey.

GİRİŞ

Küreselleşme ve kimlik arayışı şartlarında Orta Asya'nın kültür ve uygarlık alanında geleneksel dini ve entelektüel mirasını tekrar düşünce eleğinden geçirme süreci yaşanmaktadır. Yerli halkın asırlık geleneksel düşünce değerlerinin geleneksel olmayan dini ideolojik akımlar tarafından gittikçe kenara itilmesinden kaynaklanmaktadır. Günümüzdeki radikal ideolojik eğilimler Orta Asya'da radikal dini ağların çoğalmasına neden olmaktadır. Genelde bu eğilimlerin dışarıdan ihraç edildiği belirtilmektedir. (<http://politus.ru/v-mire/2342-ogon-islamskogo-terrorizma-rasprostranyaetsya-po-vsey-centralnoy-i-sredney-azii.html>. 19.07.2016).

Sovyet rejiminin yıkılması ve Orta Asya cumhuriyetlerinin bağımsızlık kazanması hem misyonierlerin hem İslam dini akımlarının dikkatini çekmiştir. Orta Asya'nın İslam stratejisinin önemli bölgesi durumuna getirilmesi ve halk arasında çeşitli fikir ve akımların geniş çapta faaliyete geçmesi bölgenin coğrafi konumuyla da yakından ilgilidir. Orta Asya eskiden beri Ortadoğu İslam uygarlığının Rusya'nın Müslüman halkının yaşadığı bölgeler arasında (Tataristan, Güney Sibirya, Volga boyu, Kafkas ve Kafkas ötesi), Uygur (Batı Çin) ve Kuzey Hindistan (Keşmir ve Bangladeş) birleştirici halka sayılmıştır.

Orta Asya'nın Buhara, Semerkant, Hive, Hokand, Namangan, Andican, Oş, Türkistan, Taraz, Çimkent şehirleri bir zamanlar Müslüman kültürünün ruhani merkezleri konumundaydı. Buralar eskiden büyük dini eğitim okulları ile meşhurdur. Radikaller bundan ötürü de Orta Asya'nın Bütün Dünya İslam Halifeliğinin bir bölümü olmasını istemektedirler.

Göründüğü gibi Orta Asya coğrafi, kültür, ekonomi, sosyal birçok faktörlerden dolayı dini ekstremistlerin ilgi alanına girmektedir. Sovyetler, yetmiş yıllık baskısı ile İslam'ı yok edememiştir. İslam dini totaliter zamanında yeraltına çekilmiştir. Sovyet ideolojisinin yıkılmasının ardından Orta Asya'da 'fikir vakumu' ortaya çıkmıştır. Oluşan bu fikir boşluğunu İslam dini doldurmuş ve İslami fikirler toplumda hızla yayılmaya başlamıştır. Orta Asya'nın halkı Sünni ve Hanefi mezhebindedir. Şiileri Kürtler ve Farslar oluşturmaktadır. Sayıları az olan Şiiler Türkmenistan'ın bazı bölgelerinde ve Özbekistan'ın Buhara civarlarında yaşamaktadırlar. Tacikistan'ın dağlık bölgelerinde İsmaililer mevcuttur (Baydarov, 2013: 4.). Aynı zamanda, bölgede İslam dininin yayılmasının önünde çeşitli engeller de vardır.

Orta Asya'nın yüzde 98'sini Sünnilerin oluşturması, İran'ın bu bölgeye dini ilgisini sınırlandırmaktadır.

- Sufizm tekrar canlanmaktadır. Sufizm inancı siyasi amaç için kullanmayı yasaklamaktadır.
- İslam bazıları için eskisi gibi sadece geleneksel kültürdür.
- Bazıları için de siyasi sistemi değiştirmek için bir araçtır.

Belirtmesi gereken başka bir önemli husus, Orta Asya ülkelerinin terörle bağlantısı da farklıdır. Terörün çeşitli türleri vardır. Bağımsızlık, bölünme gibi. Orta Asyalı vatandaşların terörünün temelinde ekonomik, sosyal sebepler yer almaktadır.

Radikallerin Yaygınlaşmasının Sebepleri

Geleneksel İslam'ın topluma sosyal, ekonomik, milli konuların çözümüne alternatif bilgi sunamıyor görüşü yaygındır (Kurbanov, 2006: 65). Oysa gençler yeni fikir aramakta ve gruplara, protesto edici hareketlere katılmaktadır. Genç nesil dini görüşlerinin çerçevesinin geniş olmasını isteyerek uluslararası, dünya seviyesindeki otoriter güçleri cazip bulmaktadırlar. Radikaller bu sebepten dolayı gençlerin ve

halkın sosyal katmanının maddi sıkıntısı olanlar arasında popüler olmaktadır. Radikaller, yeni fikirler üreterek dünyayı değiştirmeye davet etmektedirler.

Diğer taraftan radikallerin Orta Asya ülkelerinde başarısının temelinde bu ülkelerin ekonomik durumunun zayıf olması yatmaktadır. Ekonomik kalkınma, istikrar sürdürülebilirliğini sağlamadığından ötürü halk arasında olumsuz düşünceler ve gelecek kaygısı vardır (<http://eadaily.com/ru/news/>. 30.05.2016). Kötü yönetim, işsizlik, kaynakların yetersizliği, rüşvetçilik zor şartları daha da ağırlaştırmaktadır.

Orta Asya'nın dini ekstremizme kaymasının iç faktörleri:

1. Maddi sorunlar, işsizlik radikal fikirlere zemin hazırlamaktadır.
2. Siyasi gücün, yönetimin bölge elitlerinin elinde toplanması gençlere fırsat bırakmamaktır. Siyasi gerginliğin artışı muhalefet kısmında da radikal görüşlü siyasi gücün ortaya çıkma tehlikesi ortaya çıkabilir.
3. Gençlerde geleceğin olmaması görüşü toplumun sosyal ilişkilerinde sağlıklı ortam oluşturmaktadır (Olifant vd, 2015: 66).
4. Bölgesel bölünmüşlük, kabilecilik, akrabacılık vs.

Belirtilen hususlar topluma radikallerin aktif olarak etki etmesine uygun zemin oluşturmaktadır. Yeni fikirlere dayalı radikallerin faaliyetleri toplumda daha da belirgin ve etkin hale gelmektedir. Gizli ve gözle görülmeyen Orta Asya'nın yönetimlerinin parçalanmışlığından faydalanan radikal idealizmin ve ekstremist muhalefetin rakip olarak meydana gelmesi tehlikeli olur. Şimdiki laik devlete alternatif şeriata dayalı muhalif gruplar halk tarafından desteklenirse mevcut durum tehlikeyle karşılaşabilir denilse de, gerçekleşmesi günümüzde veya şimdilik zayıf bir senaryo diyebiliriz.

Sosyal-ekonomik sorunların çokluğu ve genişlemesi bölgede İslam'ın siyasi talep etme gücüne, faktörüne doğru ilerlemektedir. Bu vaziyet Özbekistan ve Tacikistan için karakteristik iken, yavaşça Kazakistan ve Kırgızistan'da belirmeye başlamıştır. Dolayısıyla sosyal-ekonomik sorunların çözülmesi gerekmektedir. Yeni fikirlere dayalı radikal İslam doktrinini artık yok saymak imkânsız hale gelmiştir.

Ayrıca değinilmesi gereken husus, Orta Asyalı olsun, Ortadoğulu olsun yurtdışına para kazanmak için gidenlerin arasında teröristlerin ağına düşme olasılığı artabilmektedir. Yabancı ülkede ön plana çıkan dışlanmışlık, ikinci sınıf vatandaş olma, yerli halkın hor görüşü vs. unsurlar onların dine sarılmasına ve kolayca örgütlerin içine girmesine neden olmaktadır. Aynı zamanda kimliğini kaybetmemek için İslam dinine sarılma yaşanır. Para karşılığında ve kandırılarak terör örgütüne katılanlar da azımsanmayacak sayıdadır.

SSCB Dönemi Din

Dini ekstremizm günümüzde ciddi tehlike doğurmaktadır. Sovyetler döneminde Orta Asya ülkelerinde dinin durumu farklıydı. Dine yönelik hiçbir sorun yoktu. Teoriye göre, herkes istediği dine inanabilirlerdi. Pratikte ise din tehlikeli unsur olarak değerlendiriliyordu. Tüm dinlere katı bir baskı mevcuttu. Bunun birkaç belirgin sebebi vardı:

- Komünist ve ateist ideolojinin hakim olması,
- İslam'ın Orta Asya'nın Güney bölgesi dışındaki cumhuriyetlerde gerekliliği kadar yaygınlaşmaması,
- SSCB vatandaşlarının dış dünyadan ideolojik ve kültürel izole edilmesi,
- KGB'nin Komünist doktrine uymayan tüm ideolojik belirtileri daha başlamadan ortaya çıkarması ve yok edilmesi.

Fakat dine karşı yapılan tedbirlerin aşırı olması toplumun dengesini bozmuş ve insanları yanlış yola itmiştir. Mesela, SSCB'nin kapalı toplum olması nedeniyle istatistiki net verileri bulmak zordur. SSCB'de dinin eksikliğinin uyuşturucuya yönelmeye neden olduğu bilinmektedir. SSCB döneminin dine katı baskısı

insanlarda sadece ateizmi yaygınlaştırmadı aynı zamanda manevi değerlerin boşlukta kalmasını ve sorumsuzluğu getirdiğini unutmamak lazım (Ölçekçi, 2007: 99-114).

KAZAKİSTAN

Kazakistan'da dini ekstremizmin oluşumunu ve gelişmesini şartlı olarak üç döneme veya aşamaya bölebiliriz. Birinci-1991-1998, ikinci-1999-2010, üçüncü-2011'den günümüze kadar.

Birinci dönem (1991-1998)

- Kazak toplumu İslam dinini Komünist ideolojiye alternatif olarak kullanmaya başladı. Ülkenin bağımsızlığının önemli ideolojik yönlerinden biri sayıldı,
- Kazak toplumunda bölünme başladı. Cemaatler ve Vahabi dini grupları oluştu,
- Hükümetin dini ekstremistlere karşı çalışması zayıf kaldı,
- Ülkenin kanunlarında ekstremist ve teröristlere karşı kanun maddesi yoktu,
- Dini kuruluşların, mescit ve medreselerin sayılarının artması kontrol edilmedi. Bu müesseselerde yanlış bilgiler verildi,
- Kazakistan'ın coğrafi açıdan Pakistan, Afganistan'a vd. ülkelere yakın olması etkileşimi arttırdı,
- Kazakistan, dışarıdan gelen ekstremistlerin toplumda destek bulamayacağı görüşündeydi.

İkinci dönem (1999-2010)

Hükümet durumun ciddiyetini anladı. Terörizme ve ekstremizme karşı kanun maddeleri kabul edildi. Yönetim organları dini kuruluşları kontrol etmeye ve belli bir sistem uygulamaya başladı. Dışarıdan gelen misyonerler sınır dışı edilmeye başladı (Polyakov, 2014: 17). Radikalizmin propagandasını yapan ve ülkenin istikrarına tehlikeli olan dini müesseseler kapatıldı.

Bu süreçte dini ekstremizmin gelişmesinin sebepleri şöyle belirtilmekte:

- Fikir ve ruhani boşluğun devam etmesi,
- Devlet yapısında yozlaşmanın yüksek olması,
- İnternet vasıtasıyla dini ekstremizm propagandasının yapılmaya devam etmesi ve yeterli derecede engel olamama,
- İşsiz gençlerin çoğalması,
- Dini eğitimin ve bilginin zayıf olması ve kendi din adamlarından memnun olmayan Kazakların başkalarına müracaat etmeleri,
- Kazaklarda ekstremist fikirlerin çok tartışılmadan karşılık bulması,
- Milli eğitimin zayıflaması,
- Akrabası ve desteği olmayanların kariyer yapamaması.

Tüm bunlardan memnun olmayanlar 'sosyal adaletin temel değer olduğu bir devletin kurulacağını' söyleyenlere inanmaya başlamışlardır.

Üçüncü dönem (2011'den itibaren)

Kazakistan'da dini ekstremistlerin aktif silahlı terör eylemlerine geçişi ile ayırt edilmektedir. 2011-2012'de 14 terör eylemi yapıldı ve 70 kişi hayatını kaybetti (<https://www.nur.kz/tag/terrorizm-v-kazakhstane.html> 21.07.2016). Teröre katılanların çoğunun gençler olduğu kaydedilmiştir. Kazakistan hükümeti yeni kanununa göre, bakanlık, askeriye, yüksekokul ve hapishanelerin ibadet odalarını ve mescitlerini kapatma kararını almıştır. Aynı kanun devletin kaydından geçmemiş dini faaliyetleri, müesseseleri yasaklamış, var olan dini kuruluşların tekrar kayıttan geçmesi hükmüne yer verilmiştir (Siroejkin vd, 2013: 15).

Günümüzde, Kazakistan’da iç ve dış ekstremizmin gelişmesinin esas nedenleri:

- Yozlaşma,
- Sosyal-ekonomik reformların yokluğu,
- Resmi İslam’ın resmi olmayan İslam’a karşı duramaması, alternatif olamaması,
- Güvenlik güçlerinin terör ve ekstremist tehditlere karşı yetersiz olması ve hazır olmaması.

Ekstremistlerin gittikçe daha aktif olmaya ve açıkça harekete başlamalarıyla zor şartlar ile karşı karşıya kalan Kazakistan sorunları çözmek için gerekli tedbirleri almaktadır. Son dönemlerde terörist veya onlara yataklık edenleri Kazakistan vatandaşlığından atma kanunu üzerinde çalışmaya başladılar. Fakat burada da kim terörist, vatandaşını terörist ilan ederken neye dayanılacak gibi sorular net değildir (<https://ria.ru/world/1491960801.html>. 11.04.2017). Ülkedeki ekonomik ve sosyal sorunlar çözülmedikçe terörle mücadele zayıf kalmaktadır.

KIRGIZİSTAN

Kırgızistan bağımsızlığını kazandığından beri dini faktörlerin siyasallaştığı görüşü ileri sürülmektedir. Bu durumla mücadele etmek için 2000 yılında Kırgızistan, Kazakistan, Tacikistan ve Özbekistan ile teröre karşı birlikte çalışma anlaşmasına imza atmış ve gereken kanun maddelerini kabul etmiştir.

Kırgızistan hükümeti bağımsızlıktan sonra Batı’ya doğru yön almış ve Batı tarzında demokrasiyi uygulamıştır. Kırgız halkı ciddi sarsıntılardan geçmiştir. 2005’te ‘Lale Devrimi’, 2010’da ülkenin Güney bölgesinde karışıklıklar yaşanmış ve ikinci devrim gerçekleşmiştir. Hayat şartlarının değişmesi toplumda, özellikle gençlerde değerlerin değişmesine neden olmuştur. Dini ekstremistler işte bu ruhani isteği kullanmışlardır. Dayatılan Batı’nın değerleri halkın geleneksel bakış açısı sistemini ve dünyasını yıkmaya yönünde olmuştur. Ülkede çok sayıda İslam’ın ve Hristiyan’ın birçok mezhepleri ve grupları türemiştir. Batı’nın değer dayatmasına tepki olarak halk da İslam dinine sarılmıştır. Coğrafi yerleşimi ile Kırgızistan Afganistan, Pakistan, Sincan Uygur Özerk Bölgesine yakın yerdedir. Ortadoğu’daki ‘Arap baharı’, Kırgızistan’da sınır aşırı grupların yayılmasına neden olan en önemli etkenlerden birisidir:

- Kazakistan örneğinde olduğu gibi Kırgızistan’ın da resmi dinin resmi olmayan dine karşılık zayıf kalması,
- Güvenlik güçleri ile istihbaratın maddi kaynaklarının yetersizliği,
- Halkın çoğunluğunun yaşam standartlarının çok düşük olması,
- Kazakistan’da olduğu gibi ekonomik-sosyal reformların yokluğu vs.

Tüm bunlar Kırgız toplumunda ekstremistlerin açıklamalarını ve propagandalarını cazip bulmasına etken olmaktadır.

Kırgızistan’ın, ekstremistlere karşı mücadelesinin yetersiz olduğu vurgulanmaktadır. Demokrasi, ordunun zayıflığı, finanse etmede parasal sıkıntılar Kırgızistan’ı Orta Asya ülkelerin içinde en zayıf halka haline getirmektedir (<http://inosmi.ru/politic/>, 17.01.2017).

Yapılan bir çalışmada, hükümetin ekstremistlere karşı hangi politikaları yürütmekte olduğu araştırılmıştır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre genellikle cihatçıların yaşları 25-30 arasındadır. Çoğunlukta teröre katılmanın bilinen sebepleri olarak şu unsurlar belirtilmektedir: Yoksulluk, boşanan ve tam olmayan ailede büyümek, şahsın psikolojik sorunlarını olması vs. Fakat gerçekte ise teröristlerin sosyal portreleri çeşitli sebeplere dayanmaktadır. Terörist adayları orta sınıftan ve yüksek gelirli ailelerden ve boşanmamış tam ailede terbiye görenlerden de çıkmaktadır. İşin ilginç tarafı da dini eğitimleri az olanlar katılmaya eğilimlidirler. Geleneksel İslam’ın temelini bilmeyen gençler çarçabuk ve kısa sürede ideolojik işleminden geçirilerek fanatik oluvermektedirler. Orta Asya’nın güvenlik kuvvetleri vatandaşlarının DAESH’e

katılmaması için elinden geleni yaptığını belirtmektedir. Ülke vatandaşlarının terör gruplarına katılmalarını engellemek için farklı metotlar ve çalışmalar yürütmektedir.

Birkaç sene öncesinde Kırgızistan vatandaşları dini inançlarından dolayı Ortadoğu'da teröristlere katılmayı tercih ediyorlarsa, son dönemlerde sosyo-kültürel sorunlarından kaçmak için de seçiyorlar. Dini ekstremizm propagandacıları bunu ustalıklı kullanmaktadırlar. Genelde zor durumda olanlara Türkiye'de iyi bir iş ve konut tahsis edileceğini teklif etmektedirler. Terörist adayları gereken hazırlıktan geçtikten sonra Suriye'ye gönderilmektedirler. Başlangıçta sadece erkekleri çekerlerken, şimdilerde aileleri de hedef almaktadırlar. Aileleri iyi bir iş ve çocuklarını bedava medreselerde eğitim verme vadiyle kandırmaktadırlar. Reşit olmayan çocuklar ideolojik eğitimden kolay geçmekte ve radikal teröristlerin 'hazır olan, yedekte' grubunu oluşturmaktadırlar. Verilere göre günümüzde Suriye'de 105 kadın, 57 Kırgız ailesi ve 71 reşit olmayan çocuk bulunmaktadır (<http://slovo.kg/?p=46855>)(sLOVO 24.07.2015). Kırgız güvenlik güçleri görevlisi Raim Salimov: "Endişe veren diğer unsur ise radikal İslamcılarının propagandasını yayanların arasında kadınların etkin rol alması ve terör eylemlerinde kullanılmaya başlaması" demektedir. 2005 yılında yüzde 1,1 olan kadın katılımcı oranı 2016 yılında yüzde 23'e çıkmış durumdadır.

Suriye'de bulunan Kırgız vatandaşı verileri net olarak verilememektedir. Tahminlere göre birkaç yüz civarında Kırgızistan vatandaşı Suriye'de savaşılmaya gitmiştir. Bu kişilerin ise yüzde 40'ı hayatını kaybetmiştir.

Kırgızistan'da din adamları ve radikal İslamcı taraftarlar, suça yönelten fikirlerin yayıcıları olabiliyorlar. 2016 verilerine göre Kırgızistan'da 2,500 den fazla çoğunluğu mescit ve cami bulunmaktadır. Bir de 80'den fazla İslami eğitim kurumu mevcuttur. Açıkça belirtilmesi gereken sıradan vatandaşların değil, imamların bile dini bilgilerinin zayıf ve kulaktan dolma olmasıdır. Bazıları dış görünüşte dindar gözükerek dini bilgisizliğini ve cahilliğini gizlemeye çalışmaktadırlar. Böylece ülkede radikallerin taraftarları çoğalmaktadır. Kırgızistan'ın Oş bölgesi Kara-Suu reyonunun imamı Özbek asıllı Raşod Kamalov'un kendi taraftarları için açtığı şube ağları sadece Orta Asya'da değil Avrupa'da da bulunmaktadır. Bu imam Kırgızistan'daki anayasa düzenini yıkıp yerine halifelik kurmayı hedeflemektedir (Murzahalilov ve Arinov, 2010: 186).

Kırgızistan'ın güneyinde Kara-Suu, Aravan, Nookat, Lyalyak bölgeleri ve Kızıl-Kıya şehri ve kuzeyinde Çüy bölgesinin Cayıl reyonu ve Tokmok şehri sorunlu yerler olarak görülmektedir. Bu bölgeler 'özel' bölgeler olarak kontrol altındadır.

Kırgızistan hükümeti, terör ve ekstremizme karşı devletin kurumları ile uluslararası kuruluşlarla birlikte çalışmalar yürütmektedir. Tecrübe alış veriş açısından Kırgız uzmanları Çin, Rusya ve Türkiye'de bulunmuşlardır.

Terörizmi yenmek için bir ülkenin gücü ve faaliyetleri yetersiz kalmaktadır. Terörizm bütün dünyanın sorunu ve ancak ülkeler birlikte çalışabilirse bir sonuca varılabilir.

Kırgız uzmanı Bakıt Baketayev, Orta Asya ülkeleri arasında Kırgızistan'ın teröristler için en uygun yer olduğunu belirtmektedir. Önemli sebeplerinden biri zayıf ordu ve ülkedeki demokrasinin oluşudur. Devlet katı kontrol ve baskı uygulamamış ancak şimdilerde önlem almaya başlamış durumdadır. Kırgızistan'daki demokrasiyi teröristler kendi çıkarları için kullanmaya çalışmaktadır (<http://knews.kgkyrgyzstan-nazvali-samoj-uyazvimoj-stranoj-v-srednej-azii-dlya-terrorizma/> 29.02.2016).

ÖZBEKİSTAN VE TACİKİSTAN

Orta Asya'da, İslam dininin derin kök saldı cumhuriyet olarak Özbekistan ve Tacikistan ön plandadır. Türkmenistan, Kazakistan ve Kırgızistan göçebe hayat sürdürdüklerinden 'İslamiyet tam anlamıyla yerleşmemiştir' görüşü yaygındır. Özbekistan'da vefat eden Devlet Başkanı İslam Kerimov'un İslam taraftarları ve muhalefete katı kurallar koymasına rağmen dini akımlar ortaya çıkmıştır. Günümüzde bu gruplar faaliyetlerini gizlice sürdürmektedirler.

Radikal İslam yönünde ilk siyasi kuruluşlar, müesseseler Orta Asya'da 1990'da ortaya çıkmaya başlamıştır. Onların meydana gelmesinde dış güçlerin rolü azımsanacak kadar değildir. Özbekistan'da 'Adolat', 'İslom Laşkarları'; Tacikistan'da 'İslam'ın Yeniden Doğuşu Partisi' radikal yönlüydü. Özbekistan ve Tacikistan'da bu kuruluşlar 'yeniden İslamlaştırma' sürecine değinmişlerdi. Radikal İslam fikrinin propagandasına Suudi Arabistan'dan gelen Özbekler aktif yardımda bulunmuşlardı. Suudi Arabistan'daki Özbekler, Sovyetlere karşı isyan eden Basmacılık hareketinin yurtdışına gitmiş nesilleridir. İllegalden kurtulan geleneksel İslam okulunun üyeleri yeni merkezler oluşturdu ve ideolojisini radikal yönde geliştirmeye başladı. Dini eğitim vermekle birlikte kendi siyasi ve sosyal görüşlerini de propagandaya başlamışlardır. Özbekistan hükümeti sert bir şekilde müdahalede bulunmaktadır. Terörizm ile savaşma bahanesiyle istenmeyen, sıradan insanların da zarar gördüğü kaydedilmektedir.

ÖZBEKİSTAN

Özbekistan'ın dini ekstremistlere yönelik çalışmaları faal durumdadır. Dini-siyasi ekstremistlere karşı sistemin oluşumu 1980-1990'da başlamıştır (Baydarov, 2013: 80). Ülkenin özel durumu erken tedbir almaya zorlamıştır.

Bağımsızlıktan sonra Özbekistan'ın bazı bölge liderleri iktidardan yoksun kalmış ve dini kullanarak iktidar yolunu seçtikleri görülmüştür. 1992'de Özbekistan Anayasası'nda dini ekstremistlere karşı kanun maddeleri kabul edilmiştir. Aynı yıl hükümet tarafından İslam devletini kurma taraftarlarına karşı mücadele başlatılmış ve devlete alternatif dini kuruluşlar ve partiler kapatılmış, üyeleri ve temsilcileri hapse atılmış, bir kısmı yurtdışına kaçmış, bazıları ise faili meçhul cinayetlerin kurbanı olmuştur. Devletin istikrarına zarar vermemesi için Özbekistan hükümeti propaganda faaliyetlerini yürütmüş ve dini fanatizme, ekstremizme yönelik katı kurallar koymuştur. Dini temel alan partilerin kurulması yasaklanmış ve dini içerikli grup, akım, faaliyet ve propagandaya imkan verilmemiştir. Devlet kaydından geçmeyen tüm dini kuruluşlar, müesseseler, mescitler, okullar, merkezler vd. anında kapatılmış ve mal varlığına el konulmuştur. 1999'da Taşkent'te terör eylemleri yaşanmış ve hükümet baskısını daha arttırmıştır (<http://www.fergananews.com/articles/7280>. 16.02.2012).

Bu dönemlerde Özbek İslam Hareketi radikal bir dini muhalefet olarak güçlenmiştir. Bu hareket siyasi amaçları için terörü kullanabilme ve nihayetinde İslam Devletini kurma maksadını açıklamıştır. 1999'da Tacikistan'da bulunan bu partinin mücahitleri Kırgızistan toprakları üzerinden dönmeyi denemiştir. Birkaç kişiyi rehin almış ve İslam Kerimov'un iktidardan gitmesini ve şeriata dayalı devlet kurmak istediklerini belirtmişlerdir. 2000'de tekrar Özbek İslam Hareketi'nin mücahitleri Özbekistan'a girmiş ve 2 ay süren çatışma sonrası devlet sınırlarından çıkarılmışlardır.

Hükümetin, mahallelerde sürekli yaptığı çalışmalar şu şekildedir:

- Camideki vaazları kontrol etme,
- Vatandaşları dikkatle izleme,
- Gerektiğinde şüphelilerin evini arama vs.

1992'den günümüze kadar Özbekistan'ın ekstremist ve terörist müessese, grup, birlik adında yürüttüğü faaliyetler ve yasakladığı kuruluşlar:

- Özbek İslam Hareketi (aynı zamanda Türkistan'ın İslam Partisi adı ile bilinmektedir),
- Hizb At-Tahrir Al-İslamiy (İslam Kurtuluş Partisi),
- Orta Asya İslam Cihadı-Mücahitlerin Cemaati,
- İttihad Al-Cihat Al-İslamiy (İslam Cihadı Birliği),
- Hizb An-Nusrat (Zafer Partisi),
- Libya Cemaati,
- Tablig-i Cemaat,

- Selefiler (Vahabistler),
- Bahailer vs. (Ponomarev, 2003: 14).

Dini ekstremistler kendine taraftar edinmede taktiklerini geliştirmiş ve genelde dini okulların öğrencilerini, gençleri hedef almış durumdadır. Ekstremistler maddi, sosyal ve psikolojik yöntemler kullanmaktadır. Cemaate girmesi için adayın sorunlarının çözümünde yardımcı oluyorlar. Bazen de hapiste yatan insanın yakınlarını hedef almaktadır. Özellikle 'boşanmış' kadınlar kolay av oluyorlar. Aşırı gruplar, Özbek toplumunda hoş olmayan 'boşanma' olayını ancak bu yolda temizleyebileceğini söylemektedirler. Depresyonda veya kafası karışmış kadınlar fazla düşünme veya seçme şansları olmadan teröristlerin ağına düşmektedirler.

Özbekistan'ın Uyguladığı Yöntem

- Özbekistan'ın izin verdiği resmi kurumlar dışında dini kitap, broşür, filmler vs. bulundurmak yasaklanmıştır.
- Komşu ülkelerden giren insanlar sıkı kontrolden geçirilmektedir.
- Hacca gidenler istihbarat, devlet komisyonu, güvenlik güçleri ve yerel yönetimden izin almak zorundadır.
- Devlet ekstremistlere yönelik dini propaganda yürütmektedir. Propagandanın bir çeşidi de, yolunu kaybedenlerin televizyon programlarında suçunu itiraf etmesi, ülke başkanından ve Özbek halkından özür dilemesi, pişman olduğunu dile getirmesidir.
- Okullarda çocukları aydınlatmaya yönelik dersler verilmemekte ve tanımadığı kişilerden radikal fikir içeren kitap, broşür almamaları öğretilmektedir.
- Cep telefonu ve bilgisayar tamircileri sık sık kontrol edilmektedir. Çünkü gizlice telefon ve bilgisayarlara ekstremist video ve malzemeler yerleştirilmesi olasılığı söz konusudur.

Özbekistan'da dini ekstremizme karşı yetersizliğinin ilk nedeni ılımlı İslam'a da katı tedbirlerin alınmasıdır. Bundan dolayı önemli görülen ekstremistler gözden kaçmaktadır. Hükümetin aldığı katı tedbirler insan hakları kuruluşları tarafından eleştirilmektedir. Özbekistan'ın yürüttüğü katı siyasi ve dini tedbirler tutumunu Özbekistan İnsan Hakları Milli Merkezi Başkanı Akmal Saidov şöyle açıklamaktadır: "Biz Asya ülkesiyiz, biz Müslüman ülkesiyiz. Biz hiçbir zaman Avrupa ülkesi olmayacağız. Terör, dini ekstremizme karşı mücadelede milli çıkarlarımızdan yola çıkmaktayız. Biz bunu BM için değil halkımız için yapmaktayız. Kendi Özbek kültür ve geleneklerimize uygun Özbek Soruşturma Kurumu vardır" (Adilova, 2007: 45).

Yapılan çalışmalar sayesinde Özbekistan hükümeti dini ekstremizmin kontrolünü sağladı ve İslami muhalefeti ülke dışına atmayı başardı. Günümüzde Özbekistan, yurtdışındaki (Avrupa, Ortadoğu, Güney Asya ve Orta Asya) ülkelerde faaliyette bulunan dini muhalefete yönelmiş durumdadır. Ülkedeki durumu bozabilecek faktörler:

- Orta Asya ülkelerinde istikrarın bozulması,
- Afganistan'da radikalistler iktidara gelirse,
- Özbekistan'da hissedilir ekonomik-sosyal reformların olmaması,
- Halkta dinin yoğun ve yüksek seviyede olması ve sosyal adaletin din yoluyla halledilmesine toplumun bir kısmının kayması,
- Özbekistan gençlerinin bir bölümü devletin dayattığı ahlaki değerlerin ve çevrenin dışında yaşamak istemesi.

Sonuç olarak, Özbekistan'da namaz kılmak bile suç haline gelmiştir. Terörist ile sıradan insanı ayırmak gerekmektedir. Özellikle Rusya ve diğer ülkelerde çalışan gençler 'ötekileştirme, yabancı düşmanlığı karşısında İslam dinine tutunmaktadırlar.

TACİKİSTAN

Son dönemlerde Tacikistan'da gençler arasında dini ekstremizmin genişlediğini belirtmektedirler. 30 yaşında olan genç neslin halkın yüzde yetmişini oluşturduğunu düşünürsek az bir rakam değildir (Rahmatov, 2010: 3). Tacikistan'da doğurganlık

halen yüksektir. Tacik toplumunda gittikçe gençler ile eski kuşaklar, yönetim ile geleneksel toplum kurumları ortasındaki sosyal çatışmanın meydana gelme tehlikesi yer almaktadır.

Tacikistan genç kuşağında gelişen süreç gittikçe geleneksel toplum ve devletten daha az etkilenmektedir. Tacikistan yönetiminin resmi ideolojik yönlendirmesi ise geleneksel İslam'a dayanmaktadır. Tacik milliyetçiliği genç kuşakta yetersiz, etkisiz kalmaktadır. Devletin politikası gerçek yaşam ve gençlerin ilgilerine cevap vermemektedir. Tacikistan'ın gençleri sosyal temel değişiklikler ve siyasi değişim istemektedir.

Tacik genç kuşağında sosyal adaletsizliğe tepkiler büyüktür. Birkaç insan grubunun zenginleşmesi ve çoğunluğun maddi yetersizlik içerisinde yaşaması, devletin yönetiminin, eğitim sisteminin, güvenlik güçlerinin, politikacıların vd. yozlaşmışlığına tepki doğurmaktadır. Gençler geleceklerini, enerjilerini, isteklerini politikada, iş hayatında, ruhani ve kültür hayatında gerçekleştirme arzusundalar. Doğal olarak Tacik gençleri kendi ifadelerini radikallerde görmektedirler. Halifeliğin kurulmasında ve şeriatı dayalı devlet yönetiminde ülkede değişimin olabileceğine inanmaktadırlar. Ülkenin iç sıkıntıları dış faktörlere kolaylık sağlamaktadır. Tacikistan yönetimi ekstremistlerin faaliyetinin dış güçlerden kaynaklandığı düşünmektedir (<http://theopenasia.net/articles/>. 12.07.2016).

Tacikistan uzun zamandır uluslararası, bölgesel ve milliyetçi kurum ve kuruluşların, birliklerin, grupların yıkıcı saldırısı ve nesnesi haline gelmiştir.

Tacikistan'ın yer altı ekstremistleri Orta Asya ülkeleri ve İran, Pakistan, Afganistan, Mısır, Libya, Suriye ve diğer devletlerdeki destekçileri ile bağlantılıdır. Tacikistan'ın yüksek dağlık bölgelerinde uluslararası teröristleri hazırlama yerleri ve kampları bulunmaktadır (<https://news.tj/ru>. 04.07.2013).

Tacikistan'ın gençleri ülke dışına iş bulma, eğitim ve hac, umre için çıkmaktadırlar. Gençlerin bir kısmı illegal yollarla yurtdışına kaçmaktadırlar. Fakat belirtilmesi gereken Tacik gençlerinin çoğunluğu para kazanmak için yurtdışına gitmektedirler.

Tacikistan'ın yönetimi yozlaşmışlık ve kabilecilik sisteminden çıkamadığı için toplumun sorunlarını çözmede yeterli olamıyor. Sistemini değiştiremeyen yönetim için gençlerin yabancı işçi olarak gençlerin yurtdışına çıkması 'ihraç' edilmesi bir nevi rahatlatma olmuştur. Böylece Tacikistan yönetimi bütçeye yük olan gençlerden kurtulmakta ve devletin sosyal sorumluluğunu azaltmaktadır. Aynı zamanda yurtdışında çalışanların ailelerine para gelmekte ve bütçeye para girişi olmaktadır (<http://mmk.tj/ru/Government-programs/strategy/youth-policy>).

Gençlerin özellikle Rusya Federasyonu'na ihracı hükümetin politikasından memnun olmayan ve patlamaya hazır kitleden kurtulmanın yolu ve hükümetin taktiğidir. Tacik gençleri çalışmak için Rusya dışında Suudi Arabistan, Kuveyt'e de gitmektedirler. Daha az sayıdaki gençleri ABD, Kanada, Avustralya, Latin Amerika, AB ülkelerinde iş bulmaktadırlar.

Yurtdışındaki Tacikler uluslararası terörün nesnesi haline gelmektedirler. Suudi Arabistan, Pakistan, Mısır, Yemen, İran gibi ülkelerde Tacik öğrenciler dini eğitim görmektedirler. Özellikle kardeş ve komşu ülke İran'da eğitim görenlere İran ileriye kendi dış politikasının kılavuzları olarak bakmaktadır (Polyakov, 2014: 71). Yurtdışında Tacik gençleri eğitim görmek yerine yanlışlıkla teröristlerin kamplarına düşmektedirler. Suriye'de Tacikistan vatandaşlarının muhalif güçler tarafından savaşıarak öldükleri belirtilmektedir (<http://nm.tj/2013/05/24/> 24.05.2013).

Arap Baharı olayları, Suriye'deki iç savaş ve Tacik gençlerinin ekstremist kuruluşlarda yer alması Tacikistan yönetiminin yurtdışında dini eğitim gören öğrencilerini geri çekme kararını almaya zorlamıştır. Öğrencileri geri çekme kampanyası belli bir başarı kazanmıştır. Geri dönmek istemeyen öğrencilerin ailesine baskı, okuduğu ülkenin hükümeti ile temasa geçmeler ve geri dönmediği takdirde 'vatan haini' sayılacağı gibi tehditler işe yaramıştır.

Tacik öğrencilerin kitleler halinde ülkelerine geri dönmeleri 2010'da Tacikistan Cumhurbaşkanı Emomali Rahmon'un, "Onlar orada molla mı olacaklar sanıyorsunuz? Onlar terörist ve ekstremistler olarak dönecekler" açıklamasından sonra gerçekleşmiştir. Hükümetin geri döndürme çalışması sonucunda 2 bin öğrenci yurtdışı eğitimini bırakarak gelmişlerdir. Halen de bine yakın Tacik öğrencinin yurtdışında eğitim aldığı belirtilmektedir (<http://nm.tj/2013/05/24/> 24.05.2013).

Yurtdışında eğitimle ilgili yeni düzenlemeler getirilmiştir. Öğrencinin önce Tacikistan'da dini eğitimden geçmesi ve devletten izin aldıktan sonra yurtdışında eğitime gidebilmesi koşulu getirilmiştir.

Bu gibi önlemler Tacik gençlerine ekstremist fikirlerin etkisini azaltmasında etkili olmuştur. Bunlarla birlikte ülkede ekstremizmin gelişmesi durmuş değildir. En başta ekonomik, siyasi, sosyal ve ruhani-ahlak sebepler yer almaktadır:

- Bağımsızlık sonrası Tacikistan'da halkın çoğunluğunun maddi durumunun aşırı düşmesi,
- Tacikistan'da zengin ve fakir uçurumu,
- Yönetimin yozlaşmışlığı,
- Organize suçun yaygınlığı,
- Sosyal adaletli bir gelecek görememe,
- Toplumda kendi yerini bulma imkânının yoksunluğu ,
- Devletin gençlere yönelik politikasının olmayışı vs.

Halkın büyük kısmını gençlerin oluşturmalarına rağmen hükümet gençlerin sorunlarına neredeyse dikkat etmemektedir (Polyakov, 2014: 73). Gençler sokaklarda, internet-kafelerde sosyalleşmektedir. Batı kültürünün etkisi ile gençlerin ahlaki ve psikolojik yönleri, değerleri değişmektedir. Gençler arasında güç, serbestlik, hayatta istediklerini kötü yollardan edinme vs. görüşleri ağır basmaktadır. Toplum kurallarını ve kanunlarını ihlal etme, geleneklere saygı göstermeme hali yükselmektedir. Bunlar sonuçta toplumun direklerini yok edebilir endişesi vurgulanmaktadır.

Güvenlik güçlerine güvenmeme birçok genci ekstremistlere katılmaya itmektedir. Dini eğitilmiş gençlerin hapse düşmesi ayrı bir sorun olmaktadır. Hapisler resmi olmayan 'medrese' olmakta ve gelecekteki ekstremistlerin hazırlama kampına dönüşmektedir. Hapisteki zor şartlar onları 'din hocaları' yapmakta ve diğer insanları eğitmelerine fırsat vermektedir.

Özellikle taşradaki gençler bilgiden yoksun ve kolay kandırılmaktadır. Para ihtiyacı taşıra gençlerinin ekstremistlere çabuk katılmalarında büyük nedendir.

Ülkede dini eğitimin varlığı yetersiz kalmakta, gençler radikal fikirlere yönelmeyi tercih etmektedirler (Fashutdinov, 2011: 5). Geleneksel İslam dini topluma yeterince etkili olmamaktadır.

Tacikistan'ın Uyguladığı Yöntem

- Cami ve mescitleri kontrol etme,
- Dini ortamın istikrarını ve ılımlı olmasını sağlama,
- İmamların bilgilerini ve vaazlarını kontrol etme,
- Devlete karşı olan cami ve mescitleri yasaklama,
- Vatanseverlik, milli değerler üzerine propaganda yapılması,
- Resmi din kuruluşlarının gençlere yönelik çalışmalar yürütmesi,
- Evde yapılan dini eğitimin yasaklanması,
- İslam'ın şahsi ve siyasi mücadelede kullanılmasının yasaklanması vs. (<http://nm.tj/2013/05/24/> 24.05.2013).

Gerekli tedbirler alınmakta ve durumu düzeltmek için sosyal-ekonomik ve siyasi reformların halkın çıkarları yönünde alınması gerekmektedir.

TÜRKMENİSTAN

Orta Asya ülkeleri içerisinde Türkmenistan'ın dini ekstremizm tehlikesini atlattığı görüşü uzun zamandır hakimdir. Fakat burada da radikal fikirlerin kök salabilmesi için uygun faktörler bulunmaktadır.

Türkmenistan'da 1991'de dini-siyasi kuruluşların faaliyeti yasaklanmıştır. 1992'de Saparmurat Niyazov (Türkmenbaşı) konuşmasında: "Türkmenistan'ın İslam devleti olacağını düşünmüyorum. Halkın çoğu kısmı İslam'a ibadet etse de, hükümetin yönü laik devlet kurmaktır. Hiçbir din ayrıcalıklı duruma getirilmemeli. Bundan ötürü ülkenin İslamlaşması tahminini abartmaya gerek yok" açıklamasında bulunmuştur (Demidov, 2003:147, https://www.ca-c.org/journal/2001/journal_rus/cac-04/06.demru.shtml. 2003).

1996'da Cumhurbaşkanlığı nezdinde Din İşleri Konseyi kurulmuş ve amacı dini, dini eğitimi kontrol etme ve din adamlarının çalışmalarını koordine etmek olmuştur.

Din İşleri Konseyi'nin kurulmasındaki zaruret ilk sırada devletin dini-siyasi durumları kontrol etme ve din adamlarının Türkmen politikasında yer alma isteğini etkisizleştirmektir. Din adamlarının ileride İslam devleti kurma isteklerinin önünü kesmektir (Krivets, 1999: 20). Mollaların, dini gelenekleri zorunlu kılma görüşünü devlet uygun bulmamıştır.

İktidar, dini muhalefetin ortaya çıkışı ile katı tedbirler almaya başlamıştır. Örneğin, Cumhurbaşkanı S. Niyazov, Kuran'ın tercümesini yapan Hodcahmet Orazkılıç Ahun'un eleştiri yaptığından dolayı sürgün ile cezalandırmıştır (<http://www.erkın.net/> 05.05.2001).

Türkmenistan'da radikallerin etkisinin artmasında dış faktörler büyük rol oynamıştır. Nedeni de Türkmenistan'ın doğalgaz rezervlerinin dünyada 4. sırada olmasıdır.

Dış güçler camilerin inşaatını finanse ettiler. 1990'da 500 büyük ve küçük cami yapılmıştır. Camilerin çoğalmasi ile din adamlarını hazırlama sorunu ortaya çıkmıştır. Din adamlarının yetersizliğinden dolayı, yüzlerce Türkmen genci yurtdışına dini eğitim almaya yollanmıştır. 1995'te birçok medrese ve din kursları kayıt sırasında kapanmıştır.

Türkmenistan'a radikallerin girmesi vahabizm-selefilik şeklinde olmuştur. Vahabistler Türkmenistan'daki yaşam tarzını (düğün, cenaze törenlerini) eleştiri topuna tutmuştur. (Polyakov, 2014:87). Zamanla vahabiler organizasyonlarını ve faaliyetlerini genişlettiler. Ülkede yeraltı mescitlerin ortaya çıkması ile Türkmen geleneklerini 'anlamsız, yanlış' diyerek acımasızca eleştirmeye başladılar. Mezarlığı kirletme olayı yaşanmış ve yerli halk genç vahabistlerin yaptığı yönünde tahminde bulunmuşlardır. Afganistan'da 1 milyon civarında Türkmen yaşamaktadır. Dolayısıyla Türkmenistan ile Afganistan ilişkileri yakındır. Afgan talibanlarının ülkeye girip çıktıkları belirtilmiştir (Zayfert vd, 2006: 120).

Ekstremist fikirlerin yayılmasında Türkmen kabilelerinin siyasi ve sosyal anlaşmazlığının da nedenlerden bir olduğu ileri sürülmektedir. Ahal vilayeti geleneksel olarak Türkmen toplumunda ayrıcalıklı yere sahip olmuştur (Kadırov, 2004: 174). Bu üstünlük diğer kabilelerin memnuniyetsizliğini doğurmuştur. Sosyal adaletsizlik ekstremistlerin ekmeğine yağ sürmektedir. Gelir dağılımı ve eğitimde üstün olan Ahal vilayeti çocuklarını yurtdışına gönderebilmektedir. Toplumun bölünmüşlüğü ortaya çıkmakta ve tepki oluşmaktadır. Halk yönetimden uzak ve yabancıdır. İdeolojik boşluğu gerçek İslam taraftarları, radikaller doldurmaya uğraşmaktadır. Özellikle taşra bölgelerinde devletin kontrolü zayıf kalmaktadır.

Radikallerden etkilenenlerin sebepleri:

- Fakirlik,
- İşsizlik,
- Gelecek görememek vs.
- Türkmenistan'da ekstremist fikirlerin yayılmasına engel olan faktörler:

- Türkmenler ılımlı İslam taraftarları ve günümüzde de aileden çocuklarına gelenekleri, dini görüşleri ve değerleri devredilmektedir.
- Türkmenlerin çoğu saldırgan İslam fikirlerine olumlu bakmamaktadır.
- Türkmenistan uluslararası ilişkilerde ikili ilişkilere önem vermekte ve belli bir müttefik gruplarına katılmamaya özen göstermektedir.

Türkmenistan'ın önlemleri:

- Milli Güvenlik Bakanlığı, radikallere karşı mücadele etmesi için görevlendirilmiştir.
- Yurtdışına çıkan vatandaşlarının yabancı ülkedeki bağlantılarını araştıran özel bir grup oluşturulmuştur.
- İnternet bağlantılarını kontrol ve analiz eden özel grup oluşturulmuştur.
- Milli basın propaganda işlerini yürütmektedir.
- Türkmenistan'da dine dayalı muhalif partilerin kurulması yasaklanmıştır.
- Dini müessese ve kuruluşlar propaganda yapamazlar.
- Teröristlere karşı gerekli kanunlar kabul edilmiş ve uygulanmaktadır (http://base.spinform.ru/show_doc.fwx?rgn=6771, 01.03.2017).

Orta Asya'nın Radikalleşmesi Abartılıyor mu?

Türkiye'nin İstanbul Atatürk havalimanında ve yılbaşında Reina'da 39 insanın ölmesine neden olan trajik olaylarda teröristlerin Orta Asya ve Kafkasya kökenli olması durumu tetiklemektedir. Sonrasında ise Sank-Petersburg ve İsveç'te terör eylemlerinde de Orta Asya vatandaşlarının adı dünyaya duyuldu. Çeşitli raporların verilerine göre, DAES'te tahminen 6 bin savaşçının kökeni Orta Asya ve Kafkaslardan olduğu belirtilmektedir (<http://ru.journal-neo.org/2015/10/10/ugroza-terrorizma-v-tsentral-noj-azii/>, 10.10. 2015). Medya ilgisini, Orta Asya kökenli teröristlere yöneltti. Haber ve incelemelere bakılırsa Orta Asya'nın geleceği umutsuzluk vaat etmektedir. Ancak olayın ikinci yüzüne, arka planına bakarsak, Orta Asya devletlerinin radikalleşmesi ve aşırıcıların Orta Asya topraklarında yaygınlaşabileceği tahminleri bilinçli olarak şişirilmekte görüşleri de yer almaktadır. Orta Asya uzmanlarının bir kısmı teröristlerle ilgili bilgilerin abartıldığı kanaatindeler. Tacik uzmanı Zarif İslamov: "10 yıldır Orta Asya'da 'bahar' olacağını, Tacikistan'da ise illegal İslam'ı siyasi arenadan temizleme çalışması nedeniyle sosyal patlama yaşanacağı sürekli dile getirilmekte" demektedir. Ülkelerindeki sorunlardan bunalan Orta Asyalılar Ortadoğu'da sıkıntılarını, nefretlerini, çıkmazlarını dışarıya döküyor olabilirler mi? Aynı görüş Özbekistan için de geçerlidir.

Son dönemde ilgi çeken husus neden son dönemlerde Orta Asyalılar terör için kullanılmaya başladı sorusu ortaya çıkmaktadır. Ortadoğulu yüzler fazla şüphe uyandırmaya başladığından DAES, Orta Asyalı vatandaşları terör eylemleri için tercih etmeye başlaması söz konusu olabilir.

Radikal İslam kasıtlı veya bir amaç için ortaya çıkarılan terimdir. Radikalleşmenin tehlikesinin şişirilmesindeki maksat, daha ziyade Müslüman ülkelerin kontrolünü sağlama yönündedir. Birçok gelişmiş ülkenin dış politikasında etkili unsur olabilmektedir. Örneğin, Rusya Afganistan'ın teröristlerin bir barınma yeri olduğunu sürekli dile getirmektedir. Afganistan'dan koalisyon askerleri giderse, teröristler tekrar Orta Asya'da dindaşları ile bağlantıya geçebilir denilmektedir. Uzmanlar, Ortadoğu'dan kaçan teröristlerin kendi ülkelerine döneceklerini ve yönetim merkezi için alternatif bir yer de aradıklarını belirtmektedirler. Olumsuz ihtimallerin biri de Orta Asya'nın 'teröristlerin merkezine' dönüşebilmesi görüşüdür. Buna benzer ihtimallerden bir başkası; güçlü ülkelerin ekonomisi zayıf ülkelere baskı yapma, içişlerine karışma fırsatını doğurmasıdır. Oysa marifet güç kullanarak teröristleri yok etmek değil, onların ortaya çıkma nedenini ortadan kaldırmaktır.

SONUÇ

Belirtildiği gibi, Orta Asya ülkelerinin teröre açık tarafı ekonomik, sosyal ve siyasi zayıflığıdır. Ülkede sorunlar var oldukça ve çözülmedikçe ekstremistlere açık ülke

olarak kalacaklardır. Çeşitli raporların verilerine göre, DAES'te tahminen 6 bin savaşçının kökeni Orta Asya ve Kafkaslardan olduğu belirtilmektedir (<http://ru.journal-neo.org/ugroza-terrorizma-v-tsentr-al-noj-azii/> 10.10.2015). Orta Asya ülkelerinin kendi aralarında bile birlik ve beraberlik güçlü değildir. Terör tehlikesi karşısında ortak terör çalışmaları genişletilmesi ön planda olması gerekmektedir. Çünkü terör engel ve ülke tanımaz. Terörizmi yenmek için bir ülkenin gücü ve faaliyetleri yetersizdir. Terörizm bütün dünyanın sorunu ve ancak ülkeler birlikte çalışırlarsa belli bir sonuca varılabilir.

- Radikaller sıradan suçlular değil ayrı bir ideolojidir. Terörizme karşı güç kullanmak yeterli olmuyor. Onların ideolojisini, temelini öğrenip öyle bir çalışma yürütülmesi gerekmektedir. Aşırıcular, sosyal adaleti radikal değişim sayesinde tekrar düzenleyebileceklerini düşünmektedirler.
- Orta Asya Cumhuriyetleri, terör kuruluşlarının vatandaşlarının internet üzerinden kitle şeklinde ekstremizmin ve terörizmin propagandasına maruz kaldığını belirtmektedirler. İnternet kısıtlaması veya zararlı yayın ve grupların filtre edilmesi oldukça zor olduğundan teröristler kolayca vatandaşları kandırmaktadırlar.
- Rusya, Afganistan'ın teröristlerin bir barınma yeri olduğunu sürekli dile getirmektedir. Afganistan'dan koalisyon askerleri giderse, teröristler tekrar Orta Asya'da dindaşları ile bağlantıya geçebilir denilmektedir. Uzmanlar, Ortadoğu'dan kaçan teröristlerin kendi ülkelerine döneceklerini ve yönetim merkezi için alternatif bir yer de aradıklarını belirtmektedirler. Olumsuz ihtimallerin biri de Orta Asya'nın 'teröristlerin merkezine' dönüşebilme görüşüdür. Fakat bu endişe abartılmakta görüşü de mevcuttur.
- Tüm olumsuz senaryolara rağmen DAES Orta Asya'ya sıçramayacaktır. Çünkü Orta Asya'dan katılanların çoğu geri dönmeyecekler görüşü ağır basmaktadır.
- Tüm bahsedilen sorunları çözmek için çaba harcanmalı, dışarıdan hiç bir ülke gelip sorunu halletmeyecektir.

Orta Asya'da dini yetersiz bilme ve geleneksel İslam'ı reddetme mevcuttur. Tüm ekonomik sorunlar çözülmüşse, Orta Asya'da radikalleşmenin kökü de yok olacaktır.

KAYNAKÇA:

Adilova A.A.(2007), İslamskoe Vozrojdienie V Uzbekistane V Postsovetskiy Period, Nijniy Novgorod.

Baydarov E. İslamizatsiya Gosudarstv Tsentralnoy Azii: Tendentsii İ Perspektivi, 21 Vek Dergisi, 2013.

Kurbanov.R, Globalizatsiya Soznaniya Musulman Kavkaza. Priziv i Dcihad, Tsentralnaya Aziya İ Kafkaz Dergisi, No6, 848.

Olifant vd. (2015), Tsentralnaya Aziya Na Pereputye, Saferwold Yayınları.

Polyakov K.İ.(2014) K.İ, İslamskiy Ekstremizm V Tsentralnoy Azii, Moskva 'İV RAN' Yayınları.

Rudov G. Problemi İslamizatsii V Tsentralnoy Azii, Observer Dergisi, No7, 2006.

Murzahalilov K, Arinov M, Dvijenie "Tabligi Djamaat" V Kirgızstane: Osobennosti Deyatelnosti İ Vozmojnie Posledstviya Dlya Razvitiya Religioznoy Situatsii V Respublike 2010 "Religiya İ Obşestvo Dergisi.

Siroejkin vd, Dinamika Koliçestvennih Kaçestvennih İzmeneniy Terrorizma Geopolitika,Observer Dergisi, No7,2013.

Toktomuşev A. Tsentralnaya Aziya: Kollektivnoe Usiliya Gosudarstv V Protivodeystvii Ugroze Mejdunarodnogo Terrorizma, Yaderniy, Kontrol Dergisi, No2(76), Kitap 11.

Milnikov B.A. Edinstvo-Zalog Uspeha. "Pogranichnik Sodrujestva, Dergisi" No1, 2004.

Ölçekçi, H. Kazakistan'da Sovyet İnsanı Oluşturma Süreci, Birlik Yayıncılık, 2007.

Severo-Vostochnaya i Tsentralnaya Aziya: Dinamika Mejdunarodnyh i Mejrregionalnyh Vzaimodeystviy: Uchebnoe posobie. Pod red. Voskresenskogo A.D. Moskva: MGİMO(U); ROSSPEN, 2004.

<http://politus.ru/v-mire/2342-ogon-islamskogo-terrorizma-rasprostranyaetsya-po-vsey-centralnoy-i-sredney-azii.html>, Огонь исламского терроризма распространяется по всей Центральной и Средней Азии

<http://ru.journal-neo.org/2015/10/10/ugroza-terrorizma-v-tsentral-noj-azii/>). Угроза терроризма в Центральной Азии <http://slovo.kg/?p=46855>) (sLOVO Kirgizstana Gazetesi, 2015,24 Temmuz.

<http://knews.kg/2016/02/kyrgyzstan-nazvali-samoj-uyazvimoj-stranoj-v-srednej-azii-dlya-terrorizma/> Кыргызстан назвали самой уязвимой страной в Средней Азии для терроризма, 29.02.2016

<http://politus.ru/v-mire/2342-ogon-islamskogo-terrorizma-rasprostranyaetsya-po-vsey-centralnoy-i-sredney-azii.html>)

https://vlast.kz/politika/igil_v_centralnoj_azii_ocherednaja_strashilka_ili_realnaja_ugroza-10178.html).

<http://eadaily.com/ru/news/2016/05/30/centralnaya-aziya-prolongaciya-dinasticheskikh-rezhimov-priblizhayet-arabskuyu-vesnu>

<http://www.islamnews.tj/history.html>, История распространения Ислама в ЦА

http://observer.materik.ru/observer/N7_2006/7_10.HTM, проблемы исламизации в центральной азии.

<http://www.dw.com/ru>, Эксперты: Социальная несправедливость в Таджикистане порождает радикализм

ORTA ASYA'DA SİLAHLANMA (1991-2016)

Shatlyk YEGENOV

ÖZET

Dünyada her ülke istisnasız bir şekilde silahlanmaktadır. Çünkü silahlanma güvenlik ile yakından ilişkili kavramdır. Ama silahlanma aynı anda savaş kavramı ile de yakından ilişkilidir. Yani silahlanma sadece güvenlik için bir araç olarak kalmamakta aynı anda savaşların da bir aracı olmaktadır. 1991 yılında bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleri de kendilerine özgü sebepler ve olaylardan dolayı silahlanmaktadırlar. Bölgenin askeri alanda en gelişmiş ülkesi Kazakistan, 1995 yılından beri sürekli silahlanmaktadır. Bu bağlamda çalışma Orta Asya ülkelerinin temel silah tedarikçilerini, Küresel güçlerin bölgede etkinlik kurma mücadelesini bölge ülkelerinin nasıl faydalandıklarını, neden bölge ülkelerinin 2014 yılından sonra silahlanmaya aşırı önem verdiklerini analiz etmeyi amaçlamaktadır ve son olarak ta Orta Asya'daki en kritik durumda olan iki ülkenin(Özbekistan ve Kırgızistan) yönetim değişikliğinden sonra olabilecek muhtemel senaryolar üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Orta Asya, Rusya, ABD, silahlanma

ARMAMENT IN CENTRAL ASIA (1991-2016)

ABSTRACT

Without exception every country in the world is arming. Because the armament is closely related to security. But it is also closely related to the concept of war. In other words, armament is not only a tool for security but also a means of war. The Central Asian countries, which gained their independence in 1991, also have been arming with their own specific reasons and events. Kazakhstan, which the most developed Central Asian country in the military area, has been arming continuously since 1995. In this context, the study aims to analyze the main arms suppliers of Central Asian countries, how Central Asian countries have benefited struggle from global forces for efficiency in the region and why region countries have given too much importance to the arming after 2014.

Keywords: Central Asia, Russia, USE, the arming

GİRİŞ

Dünyada her ülke istisnasız bir şekilde silahlanmaktadır. Soğuk Savaş sonrası dönemde dünya genellemesinde silahlara olan ilgi azalmıştır. Fakat söz konusu azalma sadece 1997 yılına kadar devam etmiş ve 1997 yılı sonrasında ülkelerin askeri harcamalarındaki artışlar göze çarpmaya başlamıştır. Mesela 1998-2001 arası dönem için askeri harcamalardaki artış reel olarak % 7,² 2002-2006 arası dönem için ise %6'lık bir artıştan söz etmek mümkündür; ve söz konusu artış günümüze kadara süreklilik göstermeye devam etmiştir.

1991 yılında bağımsızlığını kazanan Orta Asya ülkeleri de kendilerine özgü sebeplerdir olaylardan dolayı silahlanmaktadır; ve söz konusu silahlanma sürekli artmaktadır. Mesela 2006 yılında Orta Asya ülkelerinin gerçekleştirdiği toplam silah alışı 59 milyon dolarsa, 2009 yılında bu rakam 107 milyon amerikan dolarına yükselmiştir; 2012 yılında bölge ülkelerinin toplam silah alışı 209 milyon amerikan dolarına kadar yükselmişse, 2015 yılında söz konusu rakam yaklaşık 3,5 kat artarak 690 milyon amerikan dolarına ulaşmıştır. Orta Asya ülkelerinin, genelde her ülkenin silahlanmaya önem vermesinin temel sebebi, silahlanma unsurunun güvenlik ile yakından ilişkili olmasıdır. Ama diğer yandan da silahlanma, hem güvenliği sağlayıcı hem de güvenliği bozucu unsur olmasıyla ilginçtir.

² SIPRI, SIPRI Yearbook 2002: Armaments, Disarmaments and International Security

SİLAHLANMA KAVRAMI

Silahlanma güvenlik ve savaş olgularıyla yakından ilişkili bir unsurdur. Bir devletin güvenliğinin sağlanması güçlü olmaktan geçiyorsa, güçlü olmanın da silahlanma ile mümkün olduğu bellidir. Bu bağlamda savaşlar güvenliğin sağlanmasında hem önemli bir neden hem de bir sonuçtur.

Michael Howard'a göre silahlar genel olarak en önemli dört amaç için kullanılmakta:³ Birinci, diğer ülkeyi savaşa başvurmadan caydırmak amacıyla; İkinci, eğer caydırma başarısızsa kendini savunmak için; Üçüncü, bir saldırı savaşı yapmak için; Dördüncü ise, bir devleti siyasi olarak korkutmak için; Yani, Howard'ın da değindiği gibi silahlar hem savunma hem de saldırı amaçlı kullanılmaktadır. Günümüz itibarıyla düşündüğümüzde silahların daha çok savunma amaçlı kullanıldığını savunanlar çoktur. Fakat Orta Asya'da askeri gücü kullanmayı sık sık dile getiren, bazı durumlarda ise harekete geçmekten geri durmayan Özbekistan'ın eski Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un sözlerine bakacak olursak, Orta Asya'da durumun pek te öyle olmadığını düşünmeye zorlamaktadır:

"Orta Asya'da mevcut sınırların herhangi etnik temelli değiştirilmeye çalışılmasının nelere sebep olabileceğini göz önüne getirmek bile korkunçtur. Bizim bölgemizde sınırların yeniden paylaşılması tüm dünya toplumları için öyle korkunç etki edebilir ki, bunun yanında Bosna ve Hersek çatışması çok küçük kalır."⁴

Özbekistan'ın 1990'lı yılların sonunda terörist saldırıları sonrası sınır güvenliğini gerekçe göstererek tartışmalı, belli olmayan sınırlarına mayın döşemesi ve serbest dolaşımı kısıtlaması, Özbekistan'ın gerektiğinde kaba kuvveti kullanmaktan çekinmediğini göstermektedir.⁵ Özbekistan ve komşusu Kırgızistan arasında 58 iddialı bölgelerin olması durumun çok ciddi olduğunu göstermektedir;⁶ ama taraflar her seferinde çatışmaya girmekten kaçınmaktadır. İki ülke arasında Ağustos 2016 yılında da gerilim yaşanmıştır. Gerilimin sebebi SSCB zamanında kurulan Orto-Tokoy(ya da Kasan, Özbeklerin verdiği isime göre) su yatağı(rezervuar) için olmuştur.⁷ Bazı kaynaklara göre, 2 Eylül'de Özbekistan eski Cumhurbaşkanı İslam Kerimov'un ölümü iki komşu ülkenin büyük çatışmadan kaçınmalarına sebep olmuştur.⁸ Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'in meslektaşının cenaze törenine katılmaması da gündemdeki sorun ile ilişkilendirilmiştir.⁹

SSCB'DEN KALAN MİRAS VE ONUN PAYLAŞIMI

SSCB'nin dağılmasının ardından yeni bağımsızlığını kazanan ülkeler arasında SSCB'den kalma silahların, silahlı kuvvetler ve silahlı kuvvetlerin altyapısının paylaşımı gündemdeki askeri alandaki sorunlardan biri olmuştur; Sorun BDT ülkeleri arasında 1992 yılında Kırgızistan'ın başkenti Bişkek'te imzalanan anlaşma ile çözüme ulaştırılmıştır. Anlaşmada ülkelerin topraklarındaki askeri altyapıların ve askeri teçhizatların kendi askeri mülkiyeti olduğu belirtilmekteydi,¹⁰ ve anlaşma ile Kazakistan ve Özbekistan SSCB'nin Rusya'dan sonra en büyük mirasçılarıydı.

³ Tayyar Arı, Uluslararası İlişkiler Ve Dış Politika, 4. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s. 383

⁴ Asilbek Ayupov, Aliya Orazbayeva, Tsentralnaya Aziya i Territorialnie Spori, 2017, http://www.region.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=2322:2017-04-21-03-44-30&catid=4:politika&Itemid=5 e.t. 18.05.2017

⁵ Tayyar Arı, Orta Asya ve Kafkasya, Rekabetten İşbirliğine, MKM yayıncılık, Bursa, 2010, s. 26

⁶ A. Şustov, Etnoterritorialnie Konflikty v Sredney Azii, 2008, <http://ia-centr.ru/publications/691/> e.t. 16.05.2017

⁷ <http://www.bbc.com/russian/features-37169385> e.t. 2.10.2017

⁸ <http://www.mk.ru/politics/2016/09/07/uzbekistan-i-kirgiziyu-spasli-ot-vovny-pokhorony-karimova.html> e.t. 2.10.2017

⁹ Ibid.,

¹⁰ V. Kaminin, Politika Rosii V Oblasti Obespecheniya Bezopasnosti V Tsentralnoy Azii V 1990-ye gg, Mejdunarodniye Otnosheniya, UDK, s. 151

SSCB'nin Afganistan'dan askerlerini çekmesi ile en modern zırhlı araçlar, uçaksavar ve füze artilerisi ile donatılmış 40. Ordu'nun Kazakistan topraklarında yer alması, Özbekistan'ın ise SSCB'den 300'den fazla tank, 100'den fazla savaş uçağı ve 100 helikopter miras olarak alması Orta Asya'nın bu iki ülkesini BDT ülkeleri arasında Rusya'dan sonra en büyük askeri mirasçıları yapmaktaydı.¹¹ Bu da SSCB'den kalan askeri teknolojinin ve silahların en önemli kısmının Orta Asya bölgesinde olduğunu göstermektedir.

İlk başta Orta Asya cumhuriyetleri SSCB'den alabildiğince fazla silah teknolojisi ve silahlar almaya çalışmışlardır; fakat aldıkları silahlar ve silah teknolojileri daha yeni kurulan ulusal askeri birlikleri için çok çok fazlaydı, üstelik söz konusu silah teknolojileri kullanacak elemanları da yetersizdi. Bütün bunların üstüne cephaneliklerin normal durumunu koruması ve bakımı büyük ekonomik yük oluşturmaktaydı. Cephaneliklerin bakımında yaşanan sorun ve sıcak iklimden dolayı patlamaların yaşanması cephaneliklerin yakınlarında yaşayan halk için bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Söz konusu patlamalar SSCB'den kalma silahların en büyük mirasçılarından Özbekistan'da sık sık yaşanmıştır.¹² Ama bu Orta Asya ülkelerinin hepsinin SSCB'den epeyi silah teknolojisi ve silahlar aldığı anlamına gelmemektedir. Mesela miras olarak Tacikistan neredeyse hiç bir şey almamıştır.

ORTA ASYA ÜLKELERİNİN YENİ SİLAHLANMA GİRİŞİMLERİ

Orta Asya ülkelerine SSCB'den miras olarak kalan silahların zamanla eskileşmesi üzerine onarım ve modernizasyon işlemleri gerektirmekteydi. Ötesi silah teknolojisi sürekli gelişmekte ve modern silahlara ihtiyaç duyulmaktadır; bundan dolayı 2005 yılından itibaren Orta Asya ülkelerinde de yavaş yavaş silahlanma konusunda hareketlenme başlamıştır ve günümüze kadar artarak devam etmiştir. Burda istisna olan Orta Asya'nın askeri alanda en gelişmiş ve silahlanma konusunda en hareketli ülkesi Kazakistan'dır; nitekim Kazakistan 1995 yılından başlayarak devamlı silahlanmaktadır.

Orta Asya ülkeleri bağımsızlıklarını kazandıktan sonra bir dizi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Onlar: Sınır sorunları, Su sorunu, etnik sorunlar, radikal islam ve Afganistan kaynaklı uyuşturucu sorunu ve terörle mücadele. 2014 yılında ABD'nin Afganistan'dan askerlerini çekme kararı almasıyla bir yeni Afganistan sorunu çıkacağı korkusu sık sık gündeme gelmeye başlamıştır. Güvenlik endişeleri artan Orta Asya ülkelerinin, Tablo 1'de da göreceğimiz gibi, 2014 sonrasında silahlanmaya ayrı önem vermesine ve askeri potansiyelini güçlendirmeye yönelik büyük adımların atılmasına sebep olmuştur. Mesela Orta Asya ülkelerinin 2014 yılındaki toplam silah alışı 203 milyar dolar iken, 2015 ve 2016 yıllarında bu sayı hemen hemen 3,5 kat artarak 690'a ulaşmıştır. Orta Asya ülkelerinin Afganistan kaynaklı güvenlik endişelerini Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev'in, Afganistan'dan gelecek radikal grupların mühtemel saldırısıyla Tacikistan'ın baş edemeyeceğini ileri sürerek güney sınırında Rusya'nın yeni bir askeri üs açmasını ısrar etmesi de göstermektedir.¹³ Bu konu üzerine çalışmanın bir sonraki bölümünde daha ayrıntılı durulacaktır.

¹¹ Ibid.,

¹² Mihail Kalişevskiy, Tsentralnaya Aziya: Voenniy Balans, Fergana Haber Ajansı, 2012 bkz. <http://www.fergananews.com/articles/7514> e.t. 17.06.2017

¹³ <https://russian.rt.com/ussr/article/404188-kirgiziya-rossiiskaya-voennaya-baza> e.t. 28.09.2017

	Kazakhstan	Uzbekistan	Turkmenistan	Kyrgyzstan	Tajikistan	Toplam
2006	44			2	13	59
2007	82				7	89
2008	25		7			32
2009	39		36		32	107
2010	58		27			85
2011	62		236			298
2012	94		115			209
2013	141		69		3	213
2014	99	2	102			203
2015	421	93	172	4		690
2016	225	63	391	9	8	696
Toplam	1796	176	1192	32	63	3260

Tablo 1. Orta Asya ülkelerinin son on yılda gerçekleştirdiği silah alışları**Kaynak:** SIPRI

Orta Asya ülkelerinin silahlanma sıralamasında bölgenin en güçlü askeri gücü olan Kazakistan domine etmektedir. Ardından sırasıyla Türkmenistan, Özbekistan, Tacikistan ve Kırgızistan gelmektedir. Bölgedeki her ülke kendi gereçleri ve eksiklerini gidermek için silahlanmaktadır. Mesela SSCB'den miras olarak Hazar'daki filosu için hiç bir şey almamış olan Türkmenistan, bu eksikliği kapatmak için son yıllarda büyük adımlar atmıştır. Türkmenistan, filosunu güçlendirmenin yanı sıra Hava savunma sistemlerine ve uçaklara da büyük önem vermektedir. Bölge ülkelerinden Kazakistan'ın importında bulunduğu silah sistemleri uçaklar, zırhlı araçlar ve füzelerdir. Silah importu konusunda bölgede üçüncü sırada gelen Özbekistan da uçaklar ve zırhlı araçlar üzerinde yoğunlaşmaktadırlar. Orta Asya ülkelerinin genel silah tedarikçilerine gelecek olursak burda tartışmasız bir şekilde Rusya'nın domine ettiğini söylemek nünkündür. Rusya'dan sonra Ukrayna, İspanya, son yıllarda bölgeye silah satışı artan Türkiye vb.. gelmektedir. Nitekim Türkiye 2016 yılında Türkmenistan'ın en büyük silah tedarikçisi; bu alanda Rusya'yı da geçerek.

ORTA ASYA'DA ETKİNLİK MÜCADELESİNDE SİLAH KARTI

Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından, Orta Asya'da oluşan boşluğu doldurmak için mücadele başlamıştır. Bölgede etkinlik kurmaya çalışan başlıca aktörler ABD, Rusya, Çin, Türkiye, İran, Hindistan vb.. Rusya'nın vazgeçilmez sahası olarak değerlendirilen Orta Asya, aynı anda dünyanın diğer bölgeleri gibi ABD'nin ulusal çıkarları dahilinde bulunan coğrafyadır. Çin için de Doğu bölgesinin istikrara kavuşması için bölge çok önemlidir. Türkiye'ye gelecek olursak, bölge ülkeleri ile olan kültürel, etnik ve dini bağlarından dolayı Türkiye de bölge ile yakından ilgilenmektedir. Söz konusu rekabet kendini askeri alanda da göstermektedir. Rekabet özellikle Rusya ve ABD arasında sürdürülmektedir; Kırgızistan, Tacikistan ve Özbekistan için iki ülke arasındaki rekabet giderek büyümektedir. Söz konusu rekabeti bölge ülkeleri de iyi değerlendirmeye ve ellerine geçen fırsatı kullanarak stoklarındaki silahları arttırmaya ve çeşitlendirmeye çalışmaktadırlar.

Çalışmanın temel ilgi alanı olan Orta Asya ülkeleri, Rusya ile yakın askeri işbirliği yapmaktadır. Bölge ülkelerinin envanterlerindeki silahların büyük kısmı Sovyet ve Rusya yapımı silahlardır. Bunun yanı sıra Orta Asya ülkeleri BDT ve KGAÖ aracılığıyla Rusya'dan indirimli fiyattan cephaneyi, yeni modern silahları, yedek parçalar ve akaryakıttır yağları almaktadır.¹⁴ Bundan dolayı da askeri alanda bölge

¹⁴ <http://www.fergananews.com/articles/7514> e.t. 22.06.2017

lkeleri ile Rusya arasındaki bağın uzun vadeli olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim silah satışları çoğu zaman bir kereliğine yapılan eylemler değildir. Çünkü satılan silahların teslimatının ardından kısa süre içinde yedek parçalara ve biraz zaman sonra da o sistemin modernizasyonuna ihtiyaç duyulacaktır. Yedek parça ve modernizasyon için genelde yine silah sistemini tedarik eden ülkeye başvurulmaktadır. Çoğu durumda buna silahların kullanımı için verilen kapsamlı eğitim de eklenebilmektedir.¹⁵

ABD de bölgede BİO ve diğer projeler aracılığıyla Orta Asya orduları için sınırlı da olsa batı silahlarının bölgeye tedarikini sağlayarak askeri ve askeri-teknik konularda aktif olmaya çalışmaktadır.

Kırgızistan için ABD ve Rusya arasında yaşanan rekabeti en belirgin şekilde Manas ss üzerine olan çekişmede görmek mümkündür. Kırgızistan yönetimi 2009 yılında Manas ssnn kirasının bitmesiyle kapatma kararı almıştır. ssn kapatılması için Rusya Kırgızistan’a 2 milyar dolarlık kredi açmıştır.¹⁶ Fakat ardından üssün kirasının 3 kat arttırılarak 60 milyon dolar olmasıyla Bakiyev yönetimi s ile ilgili kararını ABD lehine değiştirmiştir. Bunun ardından Rusya açtığı krediyi durdurmuştur. Ardından Rusya, Kırgızistan’daki muhalifler ile görüşmeye başlamış ve Bakiyev’in imajının kötülenmesi için harekete geçmiş.¹⁷ Sonunda lke içinde Bakiyev’e karşı tepki artarken, dış gler de Bakiyev yönetiminin devrilmesinden yana olmuşlar ve olanlara seyirci kalmışlardır. Bakiyev yerine gelen yönetim yine Manas ssnn kapatılması yönünde karar almıştır; Fakat arada 3 kat artan kira 2014 yılına kadar Kırgızistan ekonomisine büyük katkı yapmıştır. Kirayı 3 kat arttıran ABD, 2014 sonrası için de üssün kira süresinin uzatılması için her ne kadar uğraşmışsa da bütün çabalar bir sonuç getirmemiştir ve 2014 yılında üssün kirasının bitmesiyle ABD Manas üssünü boşaltmak zorunda kalmıştır.¹⁸

Kırgızistan’da günümüz gündeminde olan bir sorun da Kant ss ile ilgilidir. Aralık 2016’da Kırgızistan Cumhurbaşkanı Almazbek Atambayev, ‘ABD’nin Kırgızistan’daki askeri varlığının kapatılması yönünde aldığı kararının en doğru karar olduğunu ve ülkenin kendi kendini savunması gerektiğini’ söylemiştir.¹⁹ Kırgızistan başkanının bu sözlerinden sonra Kant ssn kirasının bitmesi üzerine kapatılması konusu sık sık gündeme gelmeye başlamıştır. Fakat 2017 yılına gelindiğinde Kırgızistan yönetimi, Afganistan’dan gelecek radikal grupların mühtemel saldırısıyla Tacikistan’ın baş edemeyeceğini ileri sürerek, Kant ssnn ülkenin Tacikistan ile olan güney sınırına taşınmasını ya da güney sınırında yeni bir askeri üssün açılmasını talep etmiştir.²⁰ özellikle de Kırgızistan ikincisi üzerine ısrar etmektedir. Nisan 2017’de gerçekleşen Putin’in Kırgızistan ziyareti sırasında, Tacikistan’daki askeri varlığın da terörle mücadele amaçlı kullanıldığını belirterek, şimdilik Kırgızistan’ın güneyinde her hangi bir askeri varlık amayı düşünmediklerini ve Kant üssünü de hiç bir yere taşımayacaklarını bildirmiştir.²¹ Artan Afganistan kaynaklı güvenlik endişeleri üzerine bu konu Kırgızistan’da Kasım ayında geçirilecek Cumhurbaşkanı seçimlerinden sonra yeniden gündeme geleceği zor değildir. Çünkü Orta Asya ülkelerinden radikal gruplarla mücadele konusunda en zayıf kalan Kırgızistan’ın Yeni Cumhurbaşkanı’nın en temel önceliklerinden birinin radikal gruplarla mücadele olacağı mhtemeldir.

Orta Asya’da ABD ve Rusya arasında en büyük rekabetin, bir çok sefer saf değiştiren Özbekistan için olduğunu söylemek yalrış olmayacaktır. Bağımsızlığını

¹⁵ Ferhat Perini, Silahlanma ve Savaş, Orta Doğu’daki Silahlanma Girişimlerinin Küresel ve Bölgesel Güvenliğe etkisi (Soğuk Savaş Dönemi), Dora Yayınları, 2010, s. 115

¹⁶ Burulkan Abdibaitova, zgr Kırgızistan 20 yaşında, 21. Yüzyıl, Kasım 2011, s. 24

¹⁷ Ibid.,

¹⁸ Kırgızistan’daki ABD Askeri Hava ss Kapandı, Trt Haber, Temmuz 2014, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/kirgizistandaki-abd-askeri-hava-ussu-kapandi-135685.html> e.t. 6.06.2017

¹⁹ <https://russian.rt.com/ussr/article/404188-kirgiziya-rossiiskaya-voennaya-baza> e.t. 28.09.2017

²⁰ Ibid.,

²¹ http://www.ng.ru/cis/2017-03-01/7_6938_kirgisia.html e.t. 28.09.2017

kazandıktan sonra Rusya'dan uzak durmaya çalışan Özbekistan, Batı ve ABD ile yaklaşmıştır. ABD'nin Afganistan müdahalesi sırasında topraklarında askeri üs açmalarına izin vermiş; ve ABD'nin Orta Asya politikasının en önemli ayağını oluşturmuştur. Fakat 2005 yılında yaşanan Andijon olaylarında ABD ve Batı pressası Özbekistan yönetimini insan hakları ihlalleri ile suçlamış,²² Özbekistan da buna Rusya ile yaklaşarak cevap vermiştir. Fakat Rusya ile Özbekistan arasındaki yaklaşma da pek uzun sürmemiştir.

2005 yılından sonra bölgede sürekli etkinliğini kaybeden ABD, Obama'nın Başkanlığa gelmesi ile Afganistan müdahalesi sırasında bölgedeki en iyi destekçisi olan Özbekistan'la ilişkileri geliştirme yoluna gitmiştir. 2011 yılında ABD kongresinin aldığı karar ile 2004 yılında kabul edilmiş olan Özbekistan'a karşı askeri yardımlar konusundaki kısıtlamalar kaldırılmış ve 2012 yılından başlayarak Özbekistan'a askeri yardımların yapılması öngörülmüştür.²³ Kasım 2011'de ABD'nin Kara Kuvvetleri'nin Merkezi Komutanlığı komutanı general Vincent Brooks Taşkent ve Duşanbe'ye ziyareti sırasında Özbekistan ve Tacikistan'a yüksek miktarda cihazları, virtual istihbarat kanallarıdır makineleri, insansız öldürücü cihazları, dijital radyo istasyonları, GPS navigasyon ile donatılmış bireysel ekipman setleri, zırhlı araçları, Hava Savunma sistemleri, tankları, roket-artillery sistemlerini ve gece görüş manzaraları ile donatılmış hafif silahları vereceğini bildirmiştir.²⁴ Söz konusu ziyaret sırasında, Tacikistan ve Özbekistan'da askeri eğitim merkezlerinin kurulması hakkındaki Pentagon'un teklifi de görüşülmüştür; ve Tacikistan'ın Fährabad şehrinde ABD destekli eğitim merkezi faaliyet göstermeye başlamıştır. Bir de buna ek olarak ABD'den Tacikistan'ın yerel güvenlik yetkililerine 300 set teçhizat ve Fährabad'da ABD'li elemanların hazırladığı özel kuvvetler için kişisel ekipman transfer edilmiştir.²⁵

Özbekistan'a gelecek olursak, general Brooks'ın ziyaretinden altı ay bile geçmeden KGAÖ'ye nota göndererek üyeliğini durdurmak istediğini bildirmiştir.²⁶ Rusya Silahlı Kuvvetlerinin Genelkurmay Başkanı general Nikolay Makarov'un sözlerine göre 'Özbekistan'ın KGAÖ'dan çekilme hakkındaki notası onlar için sürpriz olmamış. Özbekistan zaten askeri tatbikatlar başta olmak üzere üye ülkelerin Başkanlarının yada Bakanlarının toplantılarına katılmamakta ya da bazı anlaşmaları imzalamaktan yüz çevirmekteydi. Nota ile sadece formalite ortadan kaldırıldı,²⁷ demiştir.²⁸ Rusyalı siyasetçilere göre eskiden de olduğu gibi Özbekistan çok süre olmadan KGAÖ'ye geri dönecek.²⁹

General Brooks'un ziyareti ve ardından Özbekistan'ın KGAÖ'dan çekilmesi gibi gelişmelerden sonra ABD'nin Özbekistan'da bir askeri varlık açacağı gündeme gelmeye başlamıştır. Fakat Özbekistan parlamentosunun, Ağustos 2012 yılında yabancı askeri birliklerinin ülkede bulundurulmaması hakkında kabul ettiği karar bütün bu soru işaretleri ortadan kaldırmıştır.³⁰

Fakat her ne olursa olsun, ABD'nin Orta Asya politikasının askeri boyutunun en önemli ayaklardan birinin Özbekistan olduğu gerçeği değişmeyecektir. Brooks ziyareti sonrasında verilen yardımın ardından, ABD Afganistan'a giden yüklerin daha güvenilir olmasını gerekçe göstererek Özbekistan'lı güvenlik yetkilileri için bir parti vücut zırhı, Amerikan yapımı gece görüş cihazları ve navigasyon sistemlerinin

²² Svetlana Gamova, Viktoriya Panfilova, Karimov Gotov Menyatsa, Nezavisimaya Gazeta, 2006

²³ D. Malişeva, Vizovı Bezopasnosti V Tsentralnoy Azii, İMEMO RAN, Moskova, 2013, s. 9

²⁴ Mihail Kalişevskiy, Tsentralnaya Aziya..., op.cit.,

²⁵ Ibid.,

²⁶ İvan Kartaşov, Uzbekistan Vyşel iz ODKB, Rosiyskaya Gazeta RGRU, Haziran 2012, bkz. <https://rq.ru/2012/06/29/uzbekistan-site.html> e.t. 25.06.2017

²⁷ Uzbekistan Vyşel iz ODKB İz-za "Nepriyatnıx" Sosedeı i v Ugodu Amerkantsam, Sçıtayut Ekspertı, Haziran 2012, <http://www.newsru.com/world/29jun2012/uzb.html#> e.t. 25.06.2017

²⁸ Ibid.,

²⁹ Bilindiğı gibi Özbekistan KGAÖ'nin kurucu üyelerindendir. Özbekistan 1999 yılına gelindiğinde örgütte üyeliğini durdurmuş, 2005 yılında Andijon olaylarından sonra örgüte yeniden üye olmuştur.

³⁰ Ibid., s. 15

tranferini sağlamıştır.³¹ Bu da bir önceki kelimemizi bir kez daha kanıtlamaktadır. İşin ilginç tarafı, söz konusu ABD Özbekistan yaklaşması ne kadar sürecek? Çoğu siyasetçiler Özbekistan yeni Cumhurbaşkanı Shavkat Mirziyoyev ile durumun değişeceğini belirtmektedirler. Kısacası ABD, Kırgızistan'da Manas üssü kapandıktan sonra, Orta Asya politikasının en önemli iki ayağını oluşturan Özbekistan ve Tacikistan ile ilişkilerin daha iyi yönde olması ve ülkelerin birinde ABD askeri varlığının açılması için çabalamaktadır.³²

Türkiye Orta Asya'nın temel silah tedarikçileri arasındadır. Mesela 2016 yılında 95 mln amerikan dolarlık silah satışı gerçekleştiren Türkiye, Rusya'yı da geçerek Türkmenistan'ın en büyük silah tedarikçisi olmuştur. Türkiye bölge ülkelerinden Türkmenistan ve Kazakistan'a zırhlı araçlar satışında bulunmuştur.³³ Türkiye'nin füzeler konusunda elde ettiği ilerlemeleri de dikkate değer niteliktedir ve orta vadede bölgeye zırhlı araçların yanısıra füze tedarikine girişeceği beklenmektedir. Çünkü silah ticareti sıradan bir ticaret değildir. Nitekim serbest ticareti savunan ekonomik liberalizmdeki karşılaştırmalı üstünlükler teorisi güvenliği doğrudan ilgilendiren silahlanmayı kapsamamaktadır.³⁴

Bilindiği gibi normal ticarete astıcı ürününü en iyi fiyat verene satmakta, alıcı ise istediği ürünü en düşük fiyattan almak istemektedir. Fakat silah ticareti öyle yürümez. Bazen alıcı ülke istediği silah sistemi için normalden çok yüksek fiyat vermekten, satıcı ülke de normalden çok düşük fiyata silah transferinde bulunabilmektedir. Bazen de alıcı istediği silah sistemi için normalden çok yüksek fiyat vermesine rağmen satıcı ülke söz konusu sistemi satmamaktadır. Nitekim silah ticaretinde siyasi ve stratejik hedefler ekonomik hedeflerden üstündür. Dahası söz konusu iki faktör ekonomik hedefleri beslemektedir.³⁵ 1972-1973 yıllarında ABD'nin İsrail'e teslim etmesi gereken ve o günün en modern savaş uçağı olan F-4 Phantom tipi uçaklar, normal şartlar altında Amerikan Hava Kuvvetleri için üretilmiş olan uçaklarından alarak, kendi silah stoklarına katmayı planladığı uçaklardan kısıntıya giderek, İsrail'e teslim etmesi, yani İsrail'in güvenlik ihtiyaçlarına cevap vermeyi tercih etmesi bunu göstermektedir.³⁶ O yüzden de Orta Asya ülkelerinin de diğer tedarikçilerden alamadığı silah sistemlerini kültürel, etnik ve dini bağı olan Türkiye'den alabilme oranı çok daha yüksektir.

Satışların yanısıra Türkiye bölge ülkelere yardımlar da yapmaktadır. Mesela 2011-2014 yılları arasında Türkiye Kırgızistan silahlı Kuvvetlerine 12 mln dolarlık askeri yardımda bulunmuştur.³⁷

SONUÇ

Orta Asya ülkeleri de diğer her ülke gibi silahlanmaya oldukça önem vermeye yani güvenliklerini bu yolla sağlamaya çalışmaktadırlar. Orta Asya'nın temel silah tedarikçiler sıralamasında Rusya hala birinci sıradadır; ve bu kısa vadede değişmeyecektir. Nitekim Rusya, bölge ülkelerinin, Türkmenistan hariç, en büyük silah tedarikçisi konumundadır. Türkmenistan'ın ise en büyük silah tedarikçisi 2016 yılında Türkiye olmuştur.

1991 yılında bağımsızlığını aldıktan sonra bir dizi sorunlar ile karşı karşıya kalan Orta Asya ülkeleri söz konusu sorunları çözmek için adımlar atmaktadır. Bazen küçük gerilimler yaşansa bile, silahlanma düzeyinin çok çok artmasına rağmen bölge ülkeleri söz konusu sorunları barış yoluyla çözmeye çalışmaktadırlar. 2016

³¹ <http://www.ferghananews.com/articles/7514> e.t. 22.06.2017

³² D. Malışeva, Vizovı Bezopasnosti V..., op.cit., s. 10

³³ SIPRI Arms Transfers Database, Turkey: Transfers of Major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1991 to 2016, 20 July 2017.

³⁴ Ferhat Perinççi, Silahlanma ve Savaş op.cit., s. 111

³⁵ Ibid.,

³⁶ Ferhat Perinççi, İsrail'in Silahlanmasında ABD'nin Rölü ve ABD-İsrail Stratejik İlişisinin Başlaması (1956-1973), History Studies, Middle East Special Issue 2010, s. 371

³⁷ <https://www.youtube.com/watch?v=jOUE62R9580> e.t. 26.09.2017

yılında eski Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov yerine geçen Shavkat Mirziyoyev de en çok gerilimlerin yaşandığı komşu ülke Kırgızistan ile sınır problemlerinin çözülmesi için çabalamaktadır.

Orta Asya'nın jeopolitik olarak her geçen gün değeri artmaktadır. Bu da küresel güçlerin bölge için rekabetinin artmasına neden olmaktadır. Söz konusu rekabetten bölge ülkeleri de en zayıf noktalarını güçlendirmek için faydalanmaya çalışmaktadırlar. Yani stoklarındaki silahları çeşitlendirmeye ve askeri potansiyelini yükseltmeye çalışmaktadırlar.

KAYNAKÇA

"Kırgızistan'daki ABD Askeri Hava Üssü Kapandı", Trt Haber, Temmuz 2014, <http://www.trthaber.com/haber/dunya/kirgizistandaki-abd-askeri-hava-ussu-kapandi-135685.html> e.t. 6.06.2017.

"Uzbekistan Vyşel iz ODKB İz-za "Nepriyatnix" Sosedeı v Ugodu Amerkantsam, Sçitayut Eksperti", Haziran 2012, <http://www.newsru.com/world/29jun2012/uzb.html#> e.t. 25.06.2017.

ABDİBAİTOVA, Burulkan. "Özgür Kırgızistan 20 yaşında", 21. Yüzyıl, Kasım 2011.

ARI, Tayyar (ed.). Orta Asya ve Kafkasya, Rekabetten İşbirliğine, Bursa, MKM Yayıncılık, 2008.

ARI, Tayyar. Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika, 4. Baskı, İstanbul, Alfa Yayınları, 2002.

AYUPOV, Asilbek., ORAZBAYEVA, Aliya. "Tsentrlnaya Aziya i Territorialniye Spori", 2017, http://www.region.kg/index.php?option=com_content&view=article&id=2322:2017-04-21-03-44-30&catid=4:politika&Itemid=5 e.t. 18.05.2017.

GAMOVA, Svetlana., PANFİLOVA, Viktoriya. "Karimov Gotov Menyatsa", Nezavisimaya Gazeta, 2006.

KALIŞEVSKİY, Mihail. "Tsentrlnaya Aziya: Voenniy Balans", Fergana Haber Ajansı, 2012.

KAMİNİN, Vladimir. Politika Rosii V Oblasti Obespecheniya Bezopasnosti V Tsentrlnoy Azii V 1990-ye gg, Mejdunarodniye Otnoşeniya, UDK, 2013.

KARTAŞOV, İvan. "Uzbekistan Vyşel iz ODKB", Rosiyskaya Gazeta RGRU, Haziran 2012, bkz. <https://rg.ru/2012/06/29/uzbekistan-site.html> e.t. 25.06.2017.

MALIŞEVA, D. Vizovı Bezopasnosti V Tsentrlnoy Azii, İMEMO RAN, Moskova, 2013.

PIRİNÇÇİ, Ferhat. İsrail'in Silahlanmasında ABD'nin Rölü ve ABD-İsrail Stratejik İlişkisinin Başlaması (1956-1973), History Studies, Middle East Special Issue 2010, s. 371

PIRİNÇÇİ, Ferhat. Silahlanma ve Savaş, Orta Doğu'daki Silahlanma Girişimlerinin Küresel ve Bölgesel Güvenliğe Etkisi, Bursa, Dora Yayınları, 2010.

SIPRI Arms Transfers Database, Turkey: Transfers of Major conventional weapons: sorted by supplier. Deals with deliveries or orders made for year range 1991 to 2016, 20 July 2017.

SIPRI, SIPRI Yearbook 2002: Armaments, Disarmaments and International Security.

ŞUSTOV, Aleksandr. "Mejetniçeskie Konfliktı v Tsentrlnoy Azii", Şubat 2008, bkz. <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1202816160> e.t. 20.05.2017.

<http://www.bbc.com/russian/features-37169385> e.t. 2.10.2017.

<http://www.fergananews.com/articles/7514> e.t. 22.06.2017.

<http://www.mk.ru/politics/2016/09/07/uzbekistan-i-kirgiziyu-spasli-ot-voyny-pokhorony-karimova.html> e.t. 2.10.2017.

http://www.ng.ru/cis/2017-03-01/7_6938_kirgisia.html e.t. 28.09.2017

<https://russian.rt.com/ussr/article/404188-kirgiziya-rossiiskaya-voennaya-baza> e.t. 28.09.2017.

<https://russian.rt.com/ussr/article/404188-kirgiziya-rossiiskaya-voennaya-baza> e.t. 28.09.2017.

<https://www.youtube.com/watch?v=jOUE62R9580> e.t. 26.09.2017

YUNUS EMRE'NİN IŞIĞININ BİÇİME DÖNÜŞTÜĞÜ YER

Tevfik Fikret Uçar

Anadolu Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Grafik Bölümü

tfucar@anadolu.edu.tr

ÖZET

Fikir ve düşüncelerimiz söze, sözlerimiz dönüşerek yazıya erişir. Bu evrilme süreci, kavramları barındıran biçimlerle sonuçlanır. İster bir hattatın elinden akan, ruhundan damlayan harflerle biçimlensin, ister bir grafik tasarımcının zihninden tipografi kanalıyla yansısın; yazı özünde bir fikri, duyguyu ve kavramı barındırır. 2009 yılından beri Eskişehir'de Yunus Emre'nin felsefesi ve ışığını kaligrafi ve tipografi sanatı üzerinden yaymaya çalıştığımız bir etkinlik yapmaktayız. Aralıksız sekiz kez gerçekleştirdiğimiz Uluslararası etkinliğimizde Yunus'un kapsayıcı ve kavrayıcı çağrısına kulak verdi sanatçı ve tasarımcılar, sevgi, aşk bağışlama ve buram buram hümanizm kokan sözlerini kendi bakışlarıyla biçimlendirdiler. "Dost sûreti gözgüdür*", bakan kendi yüzün görür" diyen bu gönül insanının ışığıyla aydınlanan ve çevresini aydınlatan bütün sanatçı ve tasarımcılarımıza yürekten teşekkürler. "Can gözüyle bakan görür" diyerek yine Yunus'ca bitirelim, can gözüyle bakan gözleriniz hep ama hep güzelliklere açılınsın... (*) Gözğü: Ayna

Anahtar Kelimeler: Tasarım, Sanat, Kaligrafi, Tipografi, Grafik Tasarım, Yunus Emre

THE SPACE WHERE YUNUS EMRE'S ENLIGHTENMENT TRANSFORMS TO THE SHAPE

ABSTRACT

Our ideas and our thoughts turns into words, our words transform into letters. This transformation process results with forms that contain concepts. Whether they are formed by the letters that flows from a calligrapher's hand, shaped by the letters that drips from their soul, or reflected from a graphic designer's mind through typography; words, in essence, contain an idea, emotion and concept. Since 2009 we have been organising an event about calligraphy and typography with excitement Yunus Emre's glowing philosophy. At our international event, again artists and designers have heard Yunus's comprehensive and prehensile calling and they have shaped his words, which are full of love, forgiveness and humanism, through their own perspective. We would like to thank all the artists and designers who see the light of this loving person who mentions that "A friend's face is a mirror, to which one looks to see their own face" and illuminate their surroundings. Let's conclude with another quote by Yunus and wish our eyes which look through the heart see beauty only: "One who looks through the eye of the heart, sees"

Keywords: Design, Art, Calligraphy, Typography, Graphic Design, Yunus Emre

Günümüzde son derece sıradan ve olağan olan yazı yeteneğimizi geliştirmek insanın binyıllarına mal olmuştur. Yaklaşık 4.5 Milyar yıl yaşında olan gezegenimiz üzerinde ilk insansı canlılar 2-3 milyon yıl önce afrika bölgesinde ortaya çıkmıştır. Günümüz insanına en yakın olan tür olan "homo sapiens" ise yaklaşık olarak 130.000 yaşındadır. Yaşanan bu uzun süreç içinde 'Yazı', oluşumunu tamamlayabilmek için binlerce yıl beklemiştir. Fransız düşünür, René Étiemble "İnsanlar bir milyon yıldır doğup ölmekte, ancak altı bin yıldır yazmakta" diyerek bu ilginç çelişkiyi dile getirmiştir (Yazı İnsanlığın Belleği, Jean. Georges, 1987. YKY. İstanbul, S.11.). Ateşi kullanan, avcılığı geliştiren, topraktan kullanım eşyalarını yapan, kendi av

aletlerini geliştiren atalarımızın, bugün adına yazı dediğimiz bu önemli buluşu gerçekleştirmek için beklemesi boşuna değildi.

Yazı kültürüne önemli katkıları olan uygarlıkların beşinde Mısır ve Sümerler gelir. Mısır uygarlığı resimyazı temelli hiyeroglif sistemini benimsemiş, zaman içinde kimi sembol ve işaretler kendi bağlamından uzaklaşarak soyut denilebilecek işaretlere dönüşmüştür. İnsanlık kültürüne pekçok önemli katkıları olan Sümerler matematikten sanata, bilimden toplumsal ve sosyolojik uygulamalara kadar

günümüze kadar gelmiş pek çok önemli buluşun atalarıdır. Sümerler de Fenikeliler gibi iletişim ve özellikle ticari hayatı kolaylaştırmak adına yenilikler aramış, sayılar ve numerik sistemde yenilikler yapmışlardır. Dört işlemi bulmuş, güneş saatini icat etmiş, bir ayı 30 bir seneyi ise 360 olarak hesap edebilmişlerdir.

İnsanoğlu onbinlerce yıldan beri resimler, göstergeler, imgeler ve metaforlarla kendini ifade ederken, kullanım ve

öğrenim kolaylığı gibi pekçok başta gelen sebepten dolayı, soyut işaretler ve kodlama yöntemlerine geçiş yapmaya başladı. Resim, imge ve semboller kullanarak bir ölçüde iletişim kurulabiliyor ancak basit bilgileri ortaya koymakta işe yarayan bu yöntem zengin bir dili ifade etmeye yetmeyebiliyordu. Sadece bir kavram veya olguyu, bir nesneyi imliyordu. Basit bir tanımla elma demek için elma resmi yapmaktan öteye gitmeyen bu yaklaşım, bir işaretler sistemi olmaktan çok sembolik bir anlatıma sahipti. İnsanın düşündüklerini, hissettiklerini dilin bütün öğelerini yansıtmakta güçlükleri vardı, sembolik yapı çoğu kez çok derin ve felsefi bir boyut ferektiriyordu ve en önemlisi, zor olduğundan dolayı yaygınlaşıp kitlesel bir iletişim boyutu yaratamıyordu. Yazının tarihi, gelişim süreci, uzun, karmaşık kültürlerarası bir etkileşimin sonucu olgunlaşmıştır. "Böyle bir sistem bir günde oluşmamıştır. Yazının tarihi uzun, yavaş ve karmaşık bir tarihtir. İnsanlığının tarihine karışır, kimi sayfaları bugün hala eksik olan tutku dolu bir romandır" (A.g.e., s.12)

İNSANLIĞIN EN ÖNEMLİ BULUŞU

İnsan fikirlerini zihninde oluşturur, düşünür, düşler, duygularını kendi belleğinde yaşar. Düşüncelerin en kolay ve doğal dışavurumu sözleridir. Kimi zaman nerede ve nasıl öğrendiğimizi hatırlamadığımız ve bilmediğimiz biçimde sahip oluruz ana dilimize. Konuşmaya anlamaya ve iletişim kurmaya başlarız. Yazı ise sözlerin biçimleri ve kayıtlarıdır. Bu kayıtlar farklı coğrafya ve toplumlarda farklı biçimler aracılığıyla ortaya konur. Adeta düşünce ve sözlerin bir yüzey üzerindeki izleri, sonsuza dek var olacak nesneleridir. "Verba Volant Scripta Manent", "Söz Uçar Yazı Kalır" sözü yazının kayıt tutma ve kalıcılığına vurgu yapar. Bahsettiğim bu boyut seslere dönüştürdüğümüz duygu ve düşünceler; sözlerin yazıya dönüşmesi sürecidir. Bunun yanı sıra sözleri dinlemekle yazılı bir metni okumak arasında da çok önemli bir fark vardır.

Okurken yazılı düşüncelere kendi iç sesimizle farklı boyutlar kazandırırız, yavaşlar hızlanır, durur düşünür algılar, analiz eder devam ederiz. Gerekirse başa döner tekrar okuruz, gözlerimizi kapatır, düşler kurar, fikirleri boyutlandırırız. Yeryüzündeki dini, felsefi, politik her türlü görüş yazılı hale getirildikten sonra kalıcı olmuş paylaşılmış, geliştirilmiştir. Sözel kalan her türlü veri er ya da geç kaybolmaya mahkum olmuştur. Bu şekilde varlığını bildiğimiz ancak günümüzde elimizde olmayan, izini süremediğimiz pek çok din, dil ve uygarlık mevcuttur. Bir düşünce, fikir veya duygu yazı ile biçim bulmaya başladığında içinde bulunduğu durum, zamanı aşar, evrilir evrenselleşir ve gelecekle iletişim kurmaya başlar. Artık o fikir, söyleyenin boyutlarının ötesinde bir yankı oluşturabilecek, onaylanacak, reddedilerek karşı çıkılacak, kitlelerin sevgi veya nefretini kazanacak, tapılacak veya görmezlikten gelinecek farklı bir boyuta

sahiptir. Tarihte antik dönem yazılı metinlerin, çoğu kez hükümdarların emir veya başarılarını anlatması, dini veya sosyal kanun ve kuralları belirtmesi bunun en güzel kanıtlarından biridir. Yazı aynı zamanda bir uygarlık belirtisi ve kanıtıdır. Tarihte bugün ulaşabildiğimiz yazılı kaynaklara sahip toplumlar 'Uygarlık' olabilme sürecini yaşamış toplumlarıdır. Başka bir deyişle, yazı varsa tarih ve uygarlık vardır, sözlü kültür, kalıcı bir kültür değildir.

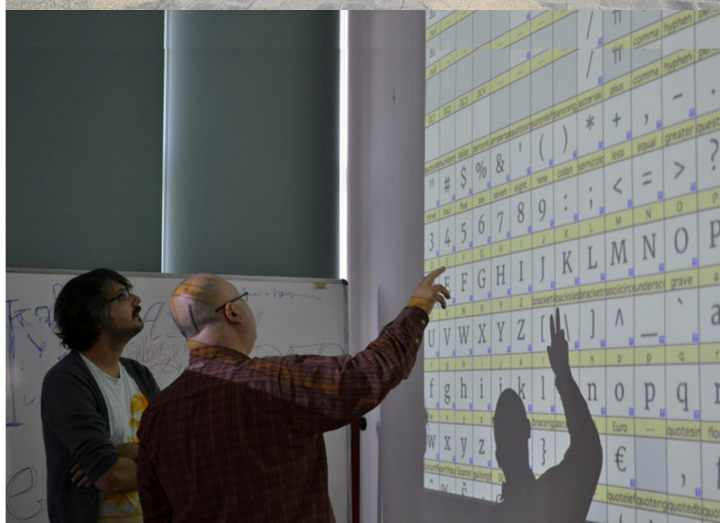
YAZI'NIN SANATI: KALİGRAFİ VE TİPOGRAFİ

Bu önemli işlevleriyle yazı, iletişim boyutunun dışında aynı zamanda bir duygu iletim aracıdır. Bu duyguları anlam çerçevesinde iletmek, aynı zamanda içeriğin biçimiyle de farklı bir nesnedir yazı. Ortaya çıkan nesne eğer el ile oluşturulmuşsa 'Kaligrafi', harf biçimleri yardımıyla tasarlanarak oluşturulmuşsa 'Tipografi' olarak adlandırılır. El yazısı aynı zamanda bir tanımlama biçimidir, ruh halini, oluşturulan zamanın ruhunu, duyguları ve kavramı içinde barındırır. Osmanlı ve Türk kültürünün önemli bir parçası olan Hat sanatı bir 'güzel yazı' sanatıdır. Amaç, içeriğin yüceltilmesi, yeni bir boyutta evrilerek bir sanat formuna dönüştürülmesidir. Bu yüzdendir ki, fikir yüzeyle buluşuncu amaç genişler, evrilir, öteleşir. Artık söz'ün mesajı çıkış noktası olmuş, varılan biçim bir sanat eserine dönüşmüştür. İçerik genişleyerek yeni maksatlar yaratmıştır kenidine, kavram veya anlam boyutundan biçim ve form boyutuna uzanmış, sanatın sonsuz evrenine kapılarını açmıştır.

ULUSLARARASI YUNUS EMRE KALİGRAFİ VE TİPOGRAFİ ETKİNLİĞİ

İşte bu amacın bir sonucu Uluslararası Yunus Emre Kaligrafi ve Tipografi Etkinliği Eskişehir'de 2009 yılından beri aralıksız sürdürülen yazının ruhunun sanatla buluştuğu yer olmuştur. Özünde Yunus Emre'nin "Gelin Tanış Olalım" felsefesini barındıran, bu ruhun ışığında 8 yıldır Japonya'dan, İran'a, Almanya'dan Amerika'ya, Belçika'dan Hırvatistan'a kadar eli kalem tutan gönül insanlarını birleştiriyor. Sözün ve sanatın gücünü pekiştiriyor. İnsanları, kültürleri, toplumları duyguları, Yunus Emre'nin kucaklayıcı ve kapsayıcı gönül bahçesinde bütünleştiriyor. Bu sayede sanatçı ve tasarımcılar Yunus ışığında aydınlanma onun pınarında arınma şansı buluyorlar. Aylar öncesinden başlayan koşuşturmaca, sanatçıların ve tasarımcıların belirlenmesi, davet mektuplarının gönderilmesi ve çalışmaların toplanması gibi farklı aşamalarda yoğun bir emek gerektiriyor. Anadolu Üniversitesi Grafik Bölümü personelinin yoğun emeği ve Anadolu Üniversitesi yöneticilerinin güçlü desteğiyle bu günlere geldik, sayısız dost kazandık. İleride bir "Yazı Sanatları" müzesi oluşturma hayal ve hedefimize emin adımlarla ilerledik. Zaman içinde biriktirdiğimiz eserler, elimizdeki güçlü arşiv ve kazandığımız yazı ve tipografi sanatına emek vermiş gönül dostları bu konudaki en önemli desteğimiz. Yunus Emre'ye olan borcumuzu ödemek, üzerinde yaşadığımız toprakların atalarına, bu toprakları vatan yapanlara karşı sorumluluğumuzu yerine getirmek üzere bir adım da olsa yol katettik.

FRANSA’NIN NÜKLEER POLİTİKASI: GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE BÜTÜNCÜL BİR BAKIŞ

Doç Dr. Buğra ÖZER

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İİBF-SBUI Bölümü

Cafer Tayyar Karadağ

Doktora Öğrencisi

Uludağ Üniversitesi, SBE- Uluslararası İlişkiler Bölümü

ÖZET

Bilindiği üzere dünyanın nükleer silahların yol açtığı yıkıma ilk kez şahit oluşu 6 Ağustos 1945 yılına tekabül etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri’nin (ABD) önce Hiroşima’yi ardından da Nagazaki’yi (9 Ağustos 1945) bombalaması, ilk etapta 200.000 kişi hayatını kaybetmesine neden olurken beş yıl içinde bu sayıya 340.000 kişi daha eklenmiştir. Tarihte ilk ve tek örnek olan bu gelişme, nükleer çağın artık somut olarak başlamasını sembolize etmiş ve çok geçmeden başka ülkeler de kendi çalışmalarını başlatmışlardır. 1949’da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB), 1952’de de İngiltere’nin atom bombasına sahip olmalarını bu bağlamda örnek gösterebiliriz.

ABD, SSCB ve İngiltere’nin ardından Fransa’nın bu denklem içinde yerini alması ise 1960’ta gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşı’nın akabinde İngiltere ile birlikte sistem içerisindeki hegemon konumunu diğer iki aktöre devreden bu ülke, günümüzde 300 nükleer başlığa sahip olması hasebiyle Rusya ve ABD’den sonra dikkate alınması gereken en önemli güçlerden birisidir. Ülkenin söz konusu konumunu retrospektif bir değerlendirmeye tabii tuttuğumuzda ilk temellerin II Dünya Savaşı’nın başlangıç tarihinde atıldığını, savaştan sonra da konuya yönelik çalışmaların hızlandırıldığını ifade edebiliriz. Bu çerçevede makalemizde irdedeceğimiz konu da yarım yüzyıldan fazla bir geçmişi olan bu ilginin nedenleri ile pratiğe dökülüşü olacak ve ampirik veriler üzerinden bütüncül çıkarımlarda bulunulmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Fransa, Nükleer Politikalar, güvenlik, Soğuk Savaş.

THE NUCLEAR POLICY: OF FRANCE: A THOROUGH HOLISTIC OVERVIEW

ABSTRACT

The very primary attack with nuclear weapons concretely demonstrated the beginning of the nuclear age, initializing the attempts of other nations to kick off their nuclear policy. Whilst USSR initiated its own nuclear program in 1949, the United Kingdom formerly announced its ownership of an A-Bomb in such context.

While France and the United Kingdom passed their title “hegemon” to the new ones including the USA and the USSR, France still posed herself as a significant nuclear power owing to the fact that she had the ownership of 300 of A-Bomb after the masters of the Cold War. The proposed study shall deal with the underpinnings of nuclear policy which can be traced back to beginning of World War II in a retrospective sense. Subsequently the study will shed light upon the junctures of French’ fifty-year-involvement in nuclear policy, thereby enabling us to foresee the future of her nuclear policy.

Keywords: France, nuclear policy, security, Cold War.

GİRİŞ

Radyoaktivitenin XIX. yüzyıldaki keşfi,ⁱ ilgili maddelerin çözülmesinin büyük miktarda enerji kazanımını mümkün kıldığını gösterirken, 1938 yılında Alman kimyager Otto Hahn ve çalışma arkadaşlarının atomun parçalanabileceğini ortaya çıkarmaları(Die Entdeckung der Kernspaltung, 2016)ⁱⁱ daha önce bunun mümkün olmadığına yönelik tüm teorileriⁱⁱⁱ temelden sarsarak aynı zamanda XX. yüzyılın ikinci yarısından başlayıp günümüze kadar sürecektir olan yeni bir dönemi başlatmıştır. Nitekim Hahn ve arkadaşlarının söz konusu buluşunu teknik ve askeri

alanla bütünleştirme çabaları, o güne kadar var olan silahlarla kıyaslanamayacak derecede tahrip gücü yüksek bir silahın bulunmasına yol açmıştır: Atom Bombası.

Bilindiği üzere dünyanın bu silahın yol açtığı yıkıma ilk kez şahit oluşu 6 Ağustos 1945 yılına tekabül etmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) önce Hiroşima'yı ardından da Nagazaki'yi (9 Ağustos 1945) bombalaması, ilk etapta 200.000 kişi hayatını kaybetmesine neden olurken beş yıl içinde bu sayıya 340.000 kişi daha eklenmiştir (Freese, 2012:12). Tarihte ilk ve tek örnek olan bu gelişme, nükleer çağın artık somut olarak başlamasını sembolize etmiş ve çok geçmeden başka ülkeler de kendi çalışmalarını başlatmışlardır. 1949'da Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB), 1952'de de İngiltere'nin atom bombasına sahip olmalarını bu bağlamda örnek gösterebiliriz.

ABD, SSCB ve İngiltere'nin ardından Fransa'nın bu denklem içinde yerini alması ise 1960'ta gerçekleşmiştir. II. Dünya Savaşı'nın akabinde İngiltere ile birlikte sistem içerisindeki hegemon konumunu diğer iki aktöre devreden bu ülke, günümüzde 300 nükleer başlığa sahip olması hasebiyle Rusya ve ABD'den sonra dikkate alınması gereken en önemli güçlerden birisidir. Ülkenin söz konusu konumunu retrospektif bir değerlendirmeye tabii tuttuğumuzda ilk temellerin II Dünya Savaşı'nın başlangıç tarihinde atıldığını, savaştan sonra da konuya yönelik çalışmaların hızlandırıldığını ifade edebiliriz (Soutou, 1989: 605). Bu çerçevede makalemizde irdeleyeceğimiz konu da yarım yüzyıldan fazla bir geçmişi olan bu ilginin nedenleri ile pratiğe dökülüşü olacak ve ampirik veriler üzerinden bütüncül çıkarımlarda bulunulmaya çalışılacaktır.

FRANSA'YI NÜKLEER GÜÇ OLMAYA İTEN NEDENLER

Bilindiği üzere Uluslararası İlişkiler disiplinin referans nesnesi birden fazla olmakla birlikte devletler, uluslararası örgütler ve hükümet dışı organizasyonlar genel kabul gördüğü üzere sistem denen olgunun baş aktörlerindendir. Kuşkusuz bunlara bireyler de dâhil edilebilir. Nitekim bir ülkenin dış politikası, karar alıcıların değerleri, idealleri ve buna benzer özelliklerinden etkilenebilmektedir Sönmezoğlu, 2012:82). Fransa'nın nükleer güç olmaya yönelik isteğinde de kilit bir isim ve bu ismin yerleştirdiği üç temel faktör vardır. İlk başta bu isimden yani Charles De Gaulle'ün kendisinden bahsetmemiz konunun psiko-analitik boyutu hakkında bizlere bir takım ipuçları verecektir. Zira hem kendi dönemine damga vuran hem de günümüz Fransa'sının yapı taşlarını oluşturan bu kişiyi anlamadan, ülkenin nükleer güç olma sürecini anlamlandırmak mümkün değildir.

DE GAULLE FAKTÖRÜ

Muhafazakâr (Katolik) ve entelektüel bir ailenin^{iv} ferdi olarak 22 Kasım 1890'da Fransa'nın kuzeyindeki Lille şehrinde dünyaya gelen Charles (*Andre Joseph Marie*) de Gaulle, eğitimini 1908'de girdiği askeri akademide tamamlamış ve her iki dünya savaşına aktif olarak katılmış bir kişidir. İlk savaşta Almanlara esir düşüp iki buçuk yıl boyunca esaret altında yaşarken, İkinci Dünya Savaşı'nda Fransız hükümetinin Almanya ile ateşkes kararı almasına karşı çıkmış ve 25 Haziran 1940 tarihinde Londra'da "Özgür Fransa Komitesi'ni" (*France libre*) kurmuştur. Aynı zamanda "Özgür Fransa Kuvvetleri'nin" (*Forces françaises libres*) ve "Ulusal Savunma Komitesi'nin" başına geçerken, bu gelişmelerin akabinde Vichy yönetimince Ağustos 1940'ta vatana ihanetten dolayı hakkında idam kararı alınmıştır.^v

1944'te Cezayir'de geçici bir hükümet kurulurken bu hükümetin lideri olarak aynı yılın Ağustos ayında Fransa'ya dönen De Gaulle, savaşın bitip ülkesinin işgalden kurtulmasıyla birlikte kurucu meclis tarafından başbakan seçilmiştir (13 Kasım 1945). Ancak bir sene sonra meclisteki sosyal demokratlar ve komünistlerle yaşadığı fikir ayrılıkları nedeniyle bu makamından çekilmeye zorlanmıştır (20 Ocak 1946).^{vi} Esasında kısa bir süre sonra tekrar göreve çağırılacağını düşünürken, bu beklentisinin kısa zamanda gerçekleşmeyeceğini idrak etmesi üzerine 1947'de "Fransız Halkının Topluluk Hareketi" (*Rassemblement du peuple français*) adında bir

parti kursa da partinin 1947-1953'e kadar tüm seçimlere katılıp IV. Cumhuriyet'in önemli bir muhalefet unsuru haline gelmesine rağmen iktidarı bir türlü zorlayamaması nedeniyle 1953'te siyasete ara verme kararı almıştır.^{vii}

De Gaulle'ün uzun yıllar beklediği fırsat ise 1954'te başlayan Cezayir Savaşı'nın giderek içinden çıkılmaz bir hale bürünmesiyle gelecektir. Nitekim bölgede verilen mücadelenin bir sonuç vermeyeceğini anlayan Fransız hükümeti, Cezayir Milli Kurtuluş Cephesi ile sulh yoluna gidince, bazı subayların kendi yönetimlerine karşı ayaklanmaları ve akabinde iç politikada karmaşık bir döneme girilmesi üzerine tekrar göreve çağırılan De Gaulle, 1958 yılında parlamento tarafından cumhurbaşkanlığına getirilmiş ve böylece 1969 kadar sürecek olan iktidarı başlamıştır (Armaoğlu, 1983: 613).

Bu ön bilgileri verdikten sonra De Gaulle'ün iktidara gelmesini XX. yüzyıl Fransız siyasi tarihinin en keskin kırılma anı olarak tanımlamamız mümkündür. Nitekim Fransa'nın bu dönemden itibaren gidişatı tamamen kendisinin askeri kökeni, tecrübeleri ve idealleri üzerinden şekillenecektir. Kökeni ve tecrübelerini temel alacak olursak Fransa'nın kendi dönemindeki bağımsızlık ve güvenlik boyutlu politika anlayışının gerekçeleri daha anlamlı hale gelecektir. Örneğin daha önce aktardığımız üzere I. Dünya Savaşı'nda bizzat kendisinin özgürlüğüne "pranga vurulması" diğer yandan da II. Dünya Savaşı'nda ülkesinin işgale uğraması, bizlerin kendisinin ülkeyi yönetmeye aslında ne tür bir birikim ve dolayısıyla nasıl bir bilinç ile başlamış olduğunu anlamamızı sağlayan önemli verilerdir.

Diğer taraftan yine daha önceki satırlarda belirttiklerimizden yani dedesinin bir tarihçi, babasının da bir öğretmen olmasından hareketle ideallerinin daha en baştan beri "ihtişamlı Fransa" motifleri ile şekillenmesini mantıksal bir zemine oturtmamız mümkündür. Şüphesiz bu ideallerin oluşum sürecinde askeri akademide aldığı milliyetçi eğitimin de yadsınamaz derecede mühim bir rol oynadığını ifade etmemiz yanlış olmayacaktır.

Tüm bu arka plan çerçevesinde kendisinin Fransız siyasetine yerleştirdiği temel ilkeleri yani "*Ulusal Bağımsızlık / Büyüklük ve Nükleer Otonomi*" politikalarını, sahip olduğu tecrübe, bilinç ve ideallerin bir tezahürü şeklinde değerlendirebiliriz. Aynı zamanda bu ilkeler Fransa'nın nükleer güç olma arzusunun arka planında yatan temel nedenlerdir. Dolayısıyla bu politikaların içeriğine değinmek makalemizin irdelemeyi amaç edindiği sorulardan birincisini yanıtlayabilmemiz için elzemdir.

ULUSAL BAĞIMSIZLIK POLİTİKASI

II. Dünya Savaşı'nda yaşanan bazı olaylar De Gaulle'ün 1958'de iktidarı yeniden devralmasıyla yaptığı siyasi manevralarının gelişiminde oldukça etkili olmuştur. Bu bağlamda ABD'nin Cezayir'de kurulan geçici hükümet yerine Vichy yönetimini tanımasını; savaş esnasında stratejik avantaj sağlamak için Strazburg'dan çekilmeyi planlamalarını ya da İngilizlerin Cezayir limanındaki Fransız donanmasını batırmalarını örnek gösterebiliriz.^{viii} Bu örneğe Yalta Konferansı'na davet edilmemesinin kendisinde nüfuz alanlarının Sovyetlerle "Anglosaksonlar" arasında paylaşıldığı algısını oluşturmalarını da ekleyebiliriz (Demirkıran, 2007: 81-82).

Dolayısıyla bağımsızlık politikasının çıkış noktasında ABD ve İngiltere'ye karşı duyulan güvensizliğin daha çok ön planda olduğu görülmektedir. Savaş sırasında yaşanan bu gelişmeler de De Gaulle'de sadece Müttefiklere yaslanılamayacağını; Fransa'nın Atlantik ittifakının mekanik bir parçası olması yerine bağımsız hareket etmesi gerektiği fikrini doğurmuştur. Nitekim De Gaulle'e göre; "*Bir büyük devletin, ne kadar dost olursa olsun, kaderini başka bir devletin kararlarına bırakması hoşgörü ile karşılanabilecek bir durum değildir... başka bir ülkeyle bütünleşen bir ülke, ulusal savunmasına ilgisini kaybeder; çünkü artık ondan sorumlu değildir(Kissinger, 2002:583).*"

Bağımsızlık, büyük güç olmanın ön koşulu olarak değerlendirilirken esasında burada döngüsel bir nedensellikten bahsedilebilir. Zira bağımsızlık güçlü devlet olmanın

önünü açarken, aynı zamanda güçlü devlet olmanın da bağımsızlığı garanti altına aldığı aşikârdır. Sonuç olarak Fransa'nın iki kutuplu bir sistemin olduğu süreçte kendi kutbunun başat güçlerine dahi muhalif bir duruş sergilemesi hep bu bağlamda değerlendirilmelidir.^{ix}

BÜYÜKLÜK POLİTİKASI

Büyüklik politikasını ülkenin uluslararası alandaki eski ihtişamına duyulan özlemin dışavurumu olarak görmek mümkündür. Nitekim XVII ve XVIII. Yüzyıllarda 72 yıl boyunca iktidarı elinde bulundurmuş olan XIV. Louis'ten beri Büyük Politikası (*La grandeur*) Fransız siyasetinin temel karakteristiği haline gelmiş ancak II. Dünya Savaşı'ndaki dört yıllık işgal süreci ile IV. Cumhuriyetin istikrarsızlığı bu özelliğin unutulmasına neden olmuştur Fontanel ve Hebert, 1997: 38). Nitekim savaş sonrası döneme bakıldığında sadece fiziksel anlamda değil psikolojik açıda da harabe olmuş bir Fransa söz konusuydu.

En baştan beri "*Fransa, büyüklük olmadan Fransa olmaz*" (Höhne, 2013: 49) şeklinde düşünen De Gaulle ile birlikte ülkenin söz konusu özelliğine dönüş yapmak istemesi tesadüfi değildi. Zaten kendisi de bir bakıma bu duruma karşı bir tepkinin sonucu olarak tekrar göreve çağrılmıştı. Büyüklik sadece prestiji değil gücü ve dünya üzerinde etkin olmayı ifade ediyordu. Kendisine göre uluslararası sistemde bir takım kararlar verilirken Fransa da artık hesaba katılmalıydı. Bunun için de yeniden dünyanın her tarafında siyasi, kültürel ve askeri anlamda var olunmalıydı (Höhne,2014: 49-50) Bu noktadan hareketle yumuşak güç ile sert gücün kombine edildiği bir "smart power" politikasından bahsedilebilir. Ancak gücün sert yanının yani askeri boyutunun "*primer inter pares*" olduğunu belirtmemiz gerekir. Nitekim büyük olmanın yolu bağımsız olmaktan geçerken, bağımsız olmanın yolu da nükleer güç olmaktan geçmekteydi. Dolayısıyla askeri anlamdaki yapılan vurgu daha baskındır.

NÜKLEER OTONOMİ

Nükleer Otonomi, her iki politikayı destekleyici nitelikte genel bir ilke olarak addedilebilir. Nitekim Fransa'nın hem bağımsızlığını elde etmesi/koruması hem de büyüklük idealini hayata geçirmesinin yolu kendi ulusal savunmasını kurmasından geçmekteydi. Öte yandan Sovyetlerin nükleer alanda kaydettiği gelişmelerin, ABD'nin nükleer garantisinin içini boşaltmasını da Fransa'yı bu politikaya iten nedenlere dâhil etmek mümkündür.

Bu çerçevede ilk adım De Gaulle'ün girişimleri ile 1945 yılında kurulan "Atom Enerjisi Komisyonu" (*Commissariat à l'énergie atomique*)olmuştu. Kurum, hem sivil hem de askeri alanda araştırmaların yapılması için tesisi edilse de esas kuruluş amacının ardından De Gaulle'ün bir an evvel atom bombasına kavuşma arzusu yatmaktaydı. Yine bu bağlamda De Gaulle ve kilit roldeki bazı askeri görevlilerin ısrarıyla nükleer patlayıcıların fizibilitesini araştıran b bir komite oluşturulmuştu(Heiman, 2015: 107-108)

Bu çerçevede 1958 yılına gelindiğinde Fransa'nın hava, kara ve deniz kuvvetlerinden oluşan nükleer vurucu (*force de frappe*) tesis edilirken, atom bombası taşıma kapasitesine sahip Mirage IV uçaklarının üretimine başlanmıştır (Demirkıran, 2007:85-86). iki sene sonra ilk atom bombası denemesi Cezayir'de, Büyük Sahra Çölünde gerçekleştirilmişti. Mavi Jerboa adı verilen bu denemede 70 kiloton gücünde bir nükleer bomba patlatılmıştır. Bu oran ABD, Sovyetler ve İngiltere'nin ilk denemelerinde ulaştıkları oranın toplamından daha fazladır.^x

İkinci deneme ise 1970 yılında Fransız Polinezyası'nda yapılmış ve bu sefer 914 kiloton gücünde bir patlama söz konusu olmuştur. 1960'da 1996'daki son denemeye kadar toplam 217 deneme gerçekleştirilirken, 1960'dan 1966'ya kadar yapılan ilk 17 deneme Büyük Sahra Çölü'nde diğerleri de Pasifik'te vuku bulmuştur (Norris, 1996: 40-43).

KIRILMA ANI: 1956 SÜVEYŞ KRIZI

1952’de iktidara gelen ve izlediği politikalar ile kendi dönemine damgasını vuran Cemal Abdül Nasır’ın 26 Temmuz 1956’da Süveyş Kanalı Şirketi’ni millileştirdiğini açıklaması, dengeleri sarsacak büyük bir olaydı. Esasında bu gelişme Asvan Barajı’nın yapımından kaynaklanan bir sorunla ilgiliydi. Hem Nil nehrinin suyundan daha verimli faydalanılabilmesi hem de ekonominin kalkındırılması açısından Mısır için büyük önem arz bu projenin hayata geçirilmesi için 1.3 milyar dolar gibi bir meblağ gerekiyordu. Bu rakamın üçte biri ABD, İngiltere ve Dünya Bankası’ndan temin edilecekti.

Ancak Nasır’ın *"bağılantısızlık politikasına kayması, Doğu Bloğuyla yakın bir ilişki içinde olması, 1955 Eylülünden yapılan bir anlaşmayla Çekoslovakya’dan silah satın alması ve 1956 Mayısında Çin Halk Cumhuriyeti’ni tanıması söz konusu ülkeleri rahatsız etmiştir(Arı, 2014:184)."* Bu arka plan ile vaat edilen krediler reddedilince Nasır da Süveyş kozunu oynamıştı. Bu durum kanalın hisse senetlerini elinde bulunduran İngiltere ve Fransa için ekonomik açıdan oldukça karlı bir enstrümanın elden çıkması anlamına gelmekteydi.

Sorun ilk etapta Londra Konferansı (Ağustos 1956) ve BM bünyesinde ele alınmaya çalışılsa da herhangi bir sonuç elde edilemedi. Bunun üzerine yakın temasa geçen Paris ve İngiltere, 16 Ekim’de ortak saldırı kararı aldılar. Saldırıyı meşru bir kılıfa sokmak için İsrail de bu görüşmelere davet edilmişti. Plana göre mesele Arap-İsrail düzlemine sokulacak ve böylece Fransa ile İngiltere’nin müdahalesi hukuksal bir zemine dayandırılacaktı.

İsrail’in 29 Ekim 1956’da Sina yarımadasını işgal etmesiyle planın ilk aşaması yürürlüğe sokuldu. Ardından Fransa ve İngiltere, Nasır’a çatışmaları durdurması için ultimatömler verdiler. Ancak Nasır bunu dikkate almadı ve Fransa ile İngiltere ultimatömlerinin reddedilmesini gerekçe göstererek 5 Kasım’da savaşa müdahil olunca planın ikinci aşaması da hayata geçirilmiş oldu (Sander, 2007:302-303).

Söz konusu üç ülkenin ortak hareket ederek gerçekleştirdikleri en başta Sovyetlerin büyük tepkisine yol açtı. Örneğin SSCB Başbakanı Bulganin, Fransa, İngiltere ve İsrail’deki mevkidaşlarına gönderdiği mesajlarda oldukça sert bir üslup kullanmıştı. Diğer tarafta ABD ise ortak harekât yapılmasını aksi üçüncü bir dünya savaşının çıkma tehlikesinden bahsediyordu. Ancak çok geçmeden *"dünya kamuoyunun kınadığı saldırılar karşısında Doğu Bloğu ve Asya Afrika üyelerinin de Mısır’ın yanında yer alması, bu gelişmelerin Sovyetler Birliği’nin bölgedeki etkisini artıracığından kaygı duyan ABD’nin İngiltere ve Fransa’ya baskı yapmasına neden oldu (Arı, 2014: 186-187)"* ABD’nin de atık doğrudan harekate karşı bir cephe alması üzerine üç devlet de ateşkese uymak zorunda kaldılar ve 10 Nisan 1957’ye gelindiğinde kanal tekrar hizmete girdi.

Süveyş Krizi’nin konumuz açısından önemi daha önce bahsettiğimiz güven sorununun burada somut bir şekilde ifadesini bulmasıdır. Nitekim ABD’nin doğrudan kendi müttefiklerinin karşısında bulunması bir yandan zaten var olan güvensizliği perçinleştirirken diğer yandan da nükleer güce sahip olmadan ABD’siz bir politikanın yürütülemeyeceğini açığa çıkarmış ve konuya yönelik çalışmalar hız kazanmıştır.

DE GAUELLE SONRASI DÖNEM

Georges Pompidou’nun, De Gaulle’ün ölümünün ardından sarf etmiş olduğu meşhur *"Fransa dul kalmıştır" (La France est veuve)*^{xii} cümlesi, De Gaulle’ün ülkesi açısından önemini yansıtan en isabetli ifadelerden biridir. De Gaulle’cü bir çizgiden gelen Pompidou döneminde de, Fransız nükleer gücünün ABD’nin güvenlik çıkarlarına hizmet etmemesi prensibi benimsenirken, devralınan mirasın temel taşları devam ettirilmiştir. Fransızların kendi bağımsızlıklarının yanında tüm Avrupa’nın bağımsızlığını savundukları iddiası sürdürülürken gelecekte de ülkenin kıtanın caydırıcı gücü olarak kalacağı ifade edilmiştir (Gordon, 1993: 67-69). Pompidou’nun belki de selefine göre tek farkı vizyonunu Avrupa, Akdeniz, Afrika ve Ortadoğu ile

sınırlandırmasıydı. Özellikle bankacılık geçmişinin de etkisiyle ekonomiyi daha çok ön plana alması dış politikasının temeline Avrupa Topluluğu'nu yerleştirmesine neden olmuştu (Fırat, 2009:118).

Pompidou'nun ardından iktidara gelen ve 1974-1981 yılları arasında görev yapan Valery d'Estaing ise liberal kimliği ve seleflerine kıyasla bireysel ve sosyal haklara fazla vurgu yapan bir lider profili çizerken, göreve başladığı ilk yıllarda De Gaulle'ün bıraktığı mirasın bazı yönlerini değiştirmeye çalışsa da iç politikada maruz kaldığı tepkiler sonucu bundan kısa sürede vazgeçmiş ve temel ilkelerde belirgin bir sapma yaşanmamıştır. D'Estaing'in uygulamaya geçiremediği planı temelde savunma gücünün sadece nükleere dayanmasıydı. Buna göre yeni koşullarda esnek hareket kabiliyetine sahip bir konvansiyonel savunma gücü ile güvenliği çeşitlendirmenin zaruri olduğu düşünülmekteydi (Fırat,2009: 119).

D'Estaing'den sonra iktidara gelen 1995'e kadar iktidarda bulunan François Mitterand esasında en baştan beri De Gaulle'ün muhalifleri arasında yer alan biridir. Cumhurbaşkanlığı seçiminde karşı karşıya gelmelerinin yanı sıra De Gaulle'ün Fransa'yı 1966 yılında NATO'nun askeri kanadından çekme kararına karşı çıkanlar arasında yer alan Mitterand (Demirkıran, 2007:90) silahsızlanmayı temelde ilke olarak benimsemiş olsa da Fransız nükleer gücünün caydırıcılığına da önem vermiş ve hatta bu konuda yeni bir denizaltının yapımı ya da "Hades" füzelerinin geliştirilmesi gibi alana dair ilerlemeci adımlar atmıştır.

Mitterand döneminin ikinci evresinde ise nükleer alanda farklı bir politikanın takip edildiğinden bahsedilebilir. Esasında bu gelişme de Soğuk Savaş'ın bitmesiyle ABD'nin monopol haline gelmesine karşı duyulan endişenin bir yansıması olmuştur. Bu çerçevede nükleer politikasında bir yumuşama sürecine giren ülke ilk etapta Pasifikte'ki denemelerinin bir yıllığına durdurduğunu açıklanıp daha sonra da 1968'den beri imzalanmasına yanaşılmaya NPT'ye taraf olunmuştur. Sadece bu anlaşmanın imzalanması dahi bizlere De Gaulle'ün çizgisinden bir sapmanın yaşandığını göstermektedir.

Mitterand'ın ardından başa geçen Jacques Chirac ise aslında iktidara geldiğinde De Gaulle'cü bir retorik ile ortaya çıksa da genel olarak selefinin takip ettiği yoldan devam etmiştir. Bu çerçevede 1992'de taraf olunan NPT'nin süresinin 1995'de süresiz olarak uzatılmasına onay verilirken, "Kapsamlı Deneme Yasağı Antlaşması"ndaki müzakerelerde aktif olarak yer alınmıştır. Öte yandan bu dönemde yaşanan bir diğer önemli gelişme de Pasifikte'ki bazı nükleer tesislerin sökülüp, Uluslararası Atom Enerjisi Kurumu'nun incelemelerde bulunması için bölgeye davet edilmesi olmuştur.(Fırat, 2009: 152-1532)

Sarkozy dönemine gelince bu evrede geleneksel yaklaşımlar bağlamında ikircikli bir tutumun varlığından söz etmek mümkündür. Esasında burada De Gaulle ve Mitterand'ın vizyonları arasında bir orta yolun bulunması için çaba sarf edilmiştir. Nitekim bu dönemde bir yandan mevcut nükleer tesislerin geliştirilmesi ve yeni nesil reaktörlerin kurulması için geniş bir bütçe ayrılırken diğer yandan 2009'da NATO'nun askeri kanadına yeniden dâhil olunmuştur (Sadege, 2009:264)^{xiii}

Sarkozy döneminin aynı zamanda bir nükleer enerji diplomasisi dönemi olduğu belirtilebilir. Kendisinin iktidara gelmesinin ardından gelişmekte olan ülkelere yapmış olduğu ziyaretlerde nükleer teknolojilerini ön plana çıkarıp ilgili reaktörlerin satışına yönelik anlaşmaları imzalamaya gitmesi bunun en basit örneğidir. Burada hareketle nükleerin artık güvenlik boyutundan öte ekonomik getirilerinin ön plana alınmasının gerçekte Sarkozy dönemi başladığını ifade edebiliriz.

SONUÇ YERİNE: Nükleer Enerji Alanındaki Faaliyetler

Nükleer gücün askeri boyutu günümüzde Fransa için ne kadar önemliyse enerjinin boyutu da o kadar önemlidir. 1973 tarihli Petrol krizinden bir sene sonra alınan bir hükümet kararıyla nükleer enerji üretiminde atağa kalkan ülke, 2015 verilerine göre

ABD'den sonra ikinci sırada yer alırken, elektrik üretiminin %80'i aktif olarak çalışan 19 nükleer santralden sağlanmaktadır.

Toplamda 58 reaktörün bulunduğu bu santrallerde üretilen enerjinin %12'si başta İtalya, Belçika, Büyük Britanya, Hollanda ve Almanya gibi devletlere ihraç edilmektedir.^{xiv} Santrallerin işletilmesinden sorumlu kurum ise büyük ölçüde devlete ait olan "*Fransa Elektrikidir*" (*Électricité de France - EDF*)^{xv}. Merkezi Paris'te bulunan EDF, dünyanın en büyük dördüncü elektrik üreticisi olup Avrupa Birliği'nin elektrik ihtiyacının %22'lik bir kısmını karşılamaktadır.^{xvi}

Nükleer santrallerin ülke genelindeki dağılımına bakıldığında ağırlık noktasının doğuya verildiği söylenebilir. Doğu bölgesi olarak kuzeyde Dunkirk ve çevresinden başlayıp güneyde Montpellier'e kadar uzanan hattı içine alan coğrafyayı temel aldığımızda ülke genelindeki 58 reaktörden 39'unun burada konumlandığı görülmektedir. Öte yandan bu reaktörlerin Paris, Marsilya, Nice, Montpellier, Nantes ve Bordeaux gibi büyük şehirlere, diğer şehirler ile kıyaslandığında nispeten daha uzak olmaları dikkat çekicidir.

1956'dan 2002 yılına kadar toplam 60 reaktörün hizmet verdiği ülkede ilk reaktörler gaz soğutmalı tipinde olmuşlar ve bu özelliği haiz son reaktör 1994 yılına kadar hizmet vermiştir. Günümüzde aktif olarak çalışan 58 reaktörün tamamı ise basınçlı su tipine sahiptir. 1977'de hizmete giren Fessenheim 1-2 reaktörleri^{xvii} söz konusu tipin ilk örnekleridir ve olağan akışa göre 2017-18'e kadar aktif kalacaklardır. Diğer tarafta Chooz-B1^{xviii} ve Civaux-2^{xix} reaktörleri ise 2039 yılına kadar hizmet vereceklerdir. Çalışma sürelerini aktarırken "olağan akış" dememizin sebebi, reaktörlerin esasında 40-42 yıllığına tasarlanmış olmalarına rağmen hükümetin bunların ömürlerini 20 yıl daha uzatma gibi bir planının olmasındandır. Sarkozy döneminde ortaya atılan bu fikrin temelinde ekonomik nedenler yatmaktadır. Nitekim yeni reaktörlerin kurulmasının ya da kısa vadede enerji üretiminde alternatif metotlara yönelmenin maliyetinin daha yüksek olacağından yola çıkılarak nükleer santrallerin aktif olarak kullanımı ile ucuz enerji üretiminin devam ettirilmesi elzem olarak görülmektedir.^{xx}

Reaktörlerin çalışma sürelerini uzatma tartışmaları devam ederken günümüzde halen inşa aşamasında olan bir reaktör vardır. 2007 yılında ülkenin kuzeybatısında, Manş Denizi kıyısındaki Flamanville'de bulunan nükleer santrale, hâlihazırdaki iki reaktöre ek olarak basınçlı su tipinden bir reaktörün daha yapımına başlanmış ancak teknik hatalar nedeniyle hizmete geçişi bir türlü sağlanamayan reaktörün maliyeti hesaplanandan üç kat daha artarak 9 milyar Euro'yu bulmuştur. Reaktörün en geç 2012 yılında hizmete geçmesi planlanmışken sözünü ettiğimiz aksaklıklar, bu tarihin 2018'in sonlarına doğru ertelenmesine sebebiyet vermiştir. Mali endişeleri bir anlamda haklı çıkaran bu gelişmenin diğer tarafta ülkenin nükleer teknoloji alanındaki itibarını sarsmış olduğu söylenebilir. (Schwere Mängel am Pannen-AKW Flamanville, <http://www.handelsblatt.com/unternehmen/industrie/areva-pfuscht-bei-reaktor-bau-schwere-maengel-am-panne-n-akw-flamanville/11650790.html>, (21 Kasım 2015); Frankreich plant dutzende neue AKW, <http://www.tageblatt.lu/nachrichten/story/31448352>, (21 Kasım 2015))

Santrallerin ilk yapımından Sarkozy iktidarının sonuna dek nükleer enerji politikasında herhangi bir sapmadan bahsetmek mümkün değildir. Ancak Hollande'nin iktidara gelmesiyle devletin bu alandaki politikalarında bazı çelişkilerin yaşandığı ifade edilebilir. Örneğin Ulusal Meclis'in 16 Temmuz 2015'te onayladığı bir enerji dönüşümü yasasıyla nükleer enerjinin elektrik üretimindeki payının 2025 yılına kadar %50'lere düşürülmesi öngörülmüş ve yenilenebilir enerji payının 25 yıl içinde iki katına çıkarılması kararlaştırılmıştır. (Energiewende à la Hollande, <http://www.sueddeutsche.de/politik/atompolitik-energiewende-la-hollande-1.2577801>, (21 Kasım 2015))

Ancak yine aynı yönetim, geçtiğimiz Ekim ayında basına yansıyan haberlerden öğrenildiği üzere eski reaktörlerin çalışma sürelerini uzatma planını hayata geçirmek

için 50 milyar Euro'luk bir yatırım yapmayı ve buna ek olarak Temmuz ayında çıkarılan yasayla amaçlananlara tamamen zıt bir şekilde ülke genelinde yeni model basınçlı su tipinden 30 ile 40 arası yeni reaktör inşa etmeyi amaçlamaktadır. 2028 yılında yapımlarına başlanması düşünülen bu reaktörlerin 2055 yılına kadar mevcut olanların yerlerini alması hesap edilmektedir. (Frankreichs Energiekonzern EDF hat verstrahlte Pläne, <http://www.energiezukunft.eu/die-kritische-seite/frankreichs-energiekonzern-edf-hat-verstrahlte-plaene-gn103656/>, (21 Kasım 2015)) Buradan da anlaşılacağı üzere yeni yönetimin nükleer enerji konusunda ikircikli bir politika takip ettiği ifade edilebilir. Fakat salt pragmatizm açısından düşünülecek olursa ne kısa ne de orta vadede nükleer enerji politikasından radikal bir sapma olağan gözükmemektedir.

Sonuç olarak devletlerin genel anlamda güvenlik, egemenlik ve prestij faktörlerinden hareketle nükleer güç olmak istediklerini hatırlayacak olursak makalemizde spesifik olarak incelediğimiz Fransa'nın durumuna baktığımızda da ülkenin nükleere yönelik ilgisinin tam anlamıyla bu arka plan ile birebir örtüştüğünü görebilmekteyiz. En basitinden De Gaulle'ün yerleştirmiş olduğu ilkelerin bu faktörlerin birer yansımasını teşkil ettiği ortadadır. Örneğin egemenlik ve güvenlik faktörlerini hem "Ulusal Bağımsızlık" hem de "Nükleer Otonomi ile prestij unsurunu da "Büyüklik Politikası" ile bağdaştırmamız mümkündür. Her ne kadar Soğuk Savaş döneminin girift nükleer politikaları günümüzde nispeten belli bir düzene girmiş olsa da nükleer silahlar var olmaya devam ettiği sürece uluslararası ilişkilerin temel gündem maddelerinden biri olarak kalacağına ifade edebiliriz.

KAYNAKLAR

- Arı, Tayyar. (2014) *Geçmişten Günümüze Ortadoğu: Siyaset, Savaş ve Diplomasi*, Cilt 1, 6. Baskı, Bursa: Dora Yayınları .
- Armaoğlu Fahir. (1983) 20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1980, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, ss. 613.
- Demirkıran, Özlem (2007)"Fransa'nın Güvenlik Politikası: De Gaulle Dönemi (1958-1969)", Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Vol: 3, Sayı 5,
- Fırat, Melek(2009) " Soğuk Savaş Sonrasında Fransa'nın Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 64, No: 1, 2009.
- Fontanel, Jacques ve Hebert, Jean-Paul(1997) "The end of the French grandeur policy", *Defence and Peace Economics*", Vol: 8, 1997,.
- Freese, Susan M. (2012)*Nuclear Weapons*, Minnesota: ABDO Publishing Company.
- Gordon, Philip H. (1993) *Certain Idea of France, French Security Policy and the Gaullist Legacy*, Westpott: Princeton University Press,
- Heiman, Gadi. (2010) " Diverging Goals: The French and Israeli Pursuit of the Bomb 1958-1962", *Israel Studies*, Vol: 15, No: 2, (Summer 2010).
- Kissinger, Henry. (2002) *Diplomasi*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 3. Baskı, s. 583.
- Norris Robert S. (1996) "French and Chinese Nuclear Weapon Testing", *Security Dialogue*, Vol: 27 (1), 1996. Rill, Bernd (ed.)(2013) , *Frankreichs Grandeur Einst und Jetzt*, München: Hanss-Seidel Stiftung e.V.,
- Sander Oral. (2007) *Siyasi Tarih, 1918-1994*, 16. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Soutou, Georges-Henri (1989) "Die Nuklearpolitik der Vierten Republik", *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*, 37. Jahrgang, 4. Heft (Oktober 1989).
- Sönmezoğlu Faruk. (2012) *Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi*, İstanbul: Der Yayınları.

- Sadege, Mirelle (2009) "Fransa'nın NATO Entegre Sistemin Geri Dönüşü", *21. Yüzyıl*, Ocak-Haziran 2009.
- Charles de Gaulle 1890-1970, <https://www.hdg.de/lemo/biografie/charles-de-gaulle.html>, (08.01.2016).
- Charles de Gaulle, <http://www.was-war-wann.de/personen/charles-de-gaulle.html>, (08.01.2016).
- Die Entdeckung der Kernspaltung, <http://www.n24.de/n24/Wissen/History/d/3997816/die-entdeckung-der-kernspaltung.html>, (08.01.2016).
- Die Energiesituation in Frankreich, http://www.ambafrance-de.org/IMG/energie_frankreich.pdf, (14 Kasım 2015).
- Atomkraftwerke in Frankreich, <http://www.frankreich-info.de/themen/wirtschaft/markt/atomkraftwerke>, (14 Kasım 2015).
- Atomkraft in Frankreich, <http://kernenergie.technology/situation/frankreich-kernenergie.html>, (14 Kasım 2015).
- <http://www.statista.com/statistics/263424/the-largest-energy-utility-companies-worldwide-based-on-market-value/>, (20 Kasım 2015).
- Frankreich verlängert AKW-Laufzeiten, <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/energiepolitik-frankreich-verlaengert-akw-laufzeiten-11646770.html>, (20 Kasım 2015).
- Schwere Mängel am Pannen-AKW Flamanville, <http://www.handelsblatt.com/unternehmen/industrie/areva-pfuscht-bei-reaktor-bau-schwere-maengel-am-pannen-akw-flamanville/11650790.html>, (21 Kasım 2015).
- Frankreich plant dutzende neue AKW, <http://www.tageblatt.lu/nachrichten/story/31448352>, (21 Kasım 2015).
- Energiewende à la Hollande, <http://www.sueddeutsche.de/politik/atompolitik-energiewende-la-hollande-1.2577801>, (21 Kasım 2015).
- Frankreichs Energiekonzern EDF hat verstrahlte Pläne, <http://www.energiezukunft.eu/die-kritische-seite/frankreichs-energiekonzern-edf-hat-verstrahlte-plaene-gn103656/>, (21 Kasım 2015).

-
- ⁱFransız fizikçi Henry Becquerel tarafından 1896 yılında keşfedilmiştir..
- ⁱⁱDie Entdeckung der Kernspaltung, <http://www.n24.de/n24/Wissen/History/d/3997816/die-entdeckung-der-kernspaltung.html>, (08.01.2016).
- ⁱⁱⁱAtomun parçalanmayacağını ortaya atan ilk kişi, İngiliz fizikçi Joseph J. Thomson'dur (1856-1940).
- ^{iv}Büyükbabası tarihçi; büyükannesi yazar; babası da öğretmendir.
- ^vCharles de Gaulle 1890-1970, <https://www.hdg.de/lemo/biografie/charles-de-gaulle.html>, (08.01.2016).
- ^{vi}Fikir ayrılığının temelinde De Gaulle'ün yeni düzenlenen anayasada devlet başkanına siyaseten daha fazla yetki verilmesini istemesinden kaynaklanmaktaydı. Oysa karşıtları, olası bir diktatörlüğe evirilmemek için devlet başkanının rolünün sınırlı olması ve gücün parlamentoda kalmasından yanaydılar.
- ^{vii}Charles de Gaulle, <http://www.was-war-wann.de/personen/charles-de-gaulle.html>, (08.01.2016).
- ^{viii}İngilizlerin söz konusu eylemi gerçekleştirmelerinin altında bu donanmanın Almanların eline geçme olasılığı yatmaktaydı.
- ^{ix}Ulusal Bağımsızlık Politikasının en somut örneği ülkenin 1966 yılında NATO'nun askeri kanadından çekilmesidir.
- ^xABD (20), SSCB (22), İngiltere (25).
- ^{xi}Arı, ss. 186-187.
- ^{xii}Matthias Waechter, "Eine aussergewöhnliche politische Figur: Das Erbe de Gaulles in der politischen Kultur Frankreichs, <http://www.bpb.de/internationales/europa/frankreich/152651/das-erbe-de-gaulles>, (08.01.2016).
- ^{xiii}Frankreich verlängert AKW-Laufzeiten, <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/energiepolitik-frankreich-verlaengert-akw-laufzeiten-11646770.html>, (20 Kasım 2015); Frankreich plant dutzende neue AKW, <http://www.tageblatt.lu/nachrichten/story/31448352>, (21 Kasım 2015);
- ^{xiv}Die Energiesituation in Frankreich, http://www.ambafrance-de.org/IMG/energie_frankreich.pdf, (14 Kasım 2015); Atomkraftwerke in Frankreich, http://www.frankreich-info.de/themen/wirtschaft/markt/atomkraft_werke, (14 Kasım 2015); Atomkraft in Frankreich, <http://kernenergie.technology/situation/frankreich-kernenergie.html>, (14 Kasım 2015).
- ^{xv}Kurumun resmi sayfası için bkz: <https://www.edf.fr/en/home>
- ^{xvi}<http://www.statista.com/statistics/263424/the-largest-energy-utility-companies-worldwide-based-on-market-value/>, (20 Kasım 2015).
- ^{xvii}Alsace bölgesindeki bu santraller, Almanya sınırına 1 km, Freiburg şehrine de 25 km uzaklıktadır.
- ^{xviii}Ülkenin kuzeydoğusunda, Belçika sınırındadır.
- ^{xix}Ülkenin merkezi kısmında, Atlantik Okyanusuna bakan tarafındadır.
- ^{xx}Frankreich verlängert AKW-Laufzeiten, <http://www.faz.net/aktuell/wirtschaft/energiepolitik-frankreich-verlaengert-akw-laufzeiten-11646770.html>, (20 Kasım 2015).

ISBN 978-605676201-7

ISBN: 978-605-67620-1-7 (PDF)

http://afroeurasia.org/userfiles/files/spain_proceedings.pdf (25.10.2017)